

811.161.2 575.011

H28

П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайло,
О.В. Меркулова, Л.М. Стовбур

**НАРИСИ
З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО
СЛОВОТВОРЕННЯ
(ІМЕННИКОВІ КОНФІКСИ)**

Запоріжжя
2010
Кривий Ріг

811.161.2373,611

H28

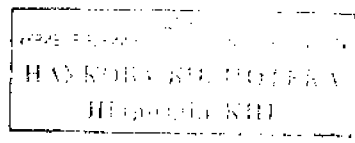
Державний вищий навчальний заклад
“Запорізький національний університет”
Міністерства освіти і науки України

Лабораторія українознавчих студій
Південноукраїнський історико-дериватологічний центр

П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайло,
О.В. Меркулова, Л.М. Стовбур

661139

**НАРИСИ
З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО
СЛОВОТВОРЕННЯ
(ІМЕННИКОВІ КОНФІКСИ)**

20

УДК 811.161.2'373.611
ББК Ш 141.4-211
Н288

Рекомендовано до друку вченою радою Запорізького національного університету (протокол № 5 від 25 грудня 2009 року) та вченою радою Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (протокол № 8 від 15 квітня 2010 року).

Рецензенти:

член-кореспондент НАН України,
доктор філологічних наук, професор
В.В. Німчук;

доктор філологічних наук, професор
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
В.В. Грещук

Відповідальний редактор:

доктор філологічних наук, професор
Житомирського державного університету ім. Івана Франка
В.М. Мойсієнко

Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайло, О.В. Меркулова, Л.М. Стовбур. — Запоріжжя – Кривий Ріг : ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2010. — 480 с. — Бібліогр.: с. 406–421.

ISBN 978-966-191-074-3

У монографії з'ясовано походження іменникових конфіксів та їхніх варіантів. На матеріалі, виявленому в писемних пам'ятках і говорах української мови, досліджено розвиток функцій конфіксальних формантів від праслов'янської доби до сучасності.

Для мовознавців, учителів, студентів філологічних факультетів.

УДК 811.161.2'373.611
ББК Ш 141.4-211

ISBN 978-966-191-074-3

© Білоусенко П.І., Іншакова І.О., Качайло К.А.,
Меркулова О.В., Стовбур Л.М., 2010
© ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2010

ВСТУП

Підготовка узагальнювальної праці з історичного словотворення окремих частин мови потребує ґрунтовної попередньої роботи, спрямованої на створення теоретичних засад дослідження, обстеження великої кількості текстів усіх стилів і жанрів, словникарських джерел, що відображають лексику різних періодів розвитку української мови. Вітчизняні мовознавці багато зробили в цьому напрямі: виформувано принципи дериватологічного аналізу похідних різних частин мови та здійснено описи дериваційної системи сучасної української мови, часом з неоднакових засадничих позицій (І. Ковалик, О.К. Безпояско, З.О. Валюх, К.Г. Городенська, В.О. Горшнич, В.В. Грещук, Є.А. Карпіловська, Н.Г. Клименко, В.В. Німчук, В.П. Олексенко, М.Ю. Федурко та інші), опубліковано короткі нариси історії іменникових афіксальних дериваційних засобів (С.П. Беззенко, С.П. Самійленко), досліджено історію ряду фрагментів словотвірної системи на окремих синхронних зрізах (О.П. Білих, Г.М. Волинець, С.В. Ворогай, Л.Л. Гумецька, Л.М. Полога), здійснено описи динаміки низки афіксальних морфем чи групи морфем (П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайлю, О.В. Меркулова, І.С. Олійник, С.П. Семенов, Г.В. Семеренко, Л.М. Стовбур, А.І. Тернова, В.В. Токар, В.Ф. Христенюк та ін.), вивчено словотворення іменника кількох діалектних територій (Г.Л. Аркушин, Я.В. Закревська, О.Т. Захарків-Гавришко, К.М. Лук'янюк, В.В. Німчук, З.С. Сікорська та ін.). Немало цікавих мовних фактів, що стосуються словотворення іменника, подано в розвідках з історичної лексикології української мови. Посутню допомогу дослідникам діхронічної дериватології надає публікація лексикографічних праць, у яких відображене багатство української мови попередніх епох: "Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд", що видається з 1974 р., "Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.)"

(видання розпочате в 1988 р.), “Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.” у двох томах (1977 р.), “Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVI ст.” Є.Тимченка у 2-х книгах (2003 р.)”, “Словник української мови XVI - першої половини XVII ст.” (видання розпочате в 1994 р.) і вихід у світ різного типу словозбірок сучасної української літературної мови та діалектного мовлення. Багатий матеріал можна знайти в перевиданих нещодавно лексикографічних документах, у тому числі й у працях книжкової серії українських термінологічних словників “Із словникової спадщини”, що були створені на початку XX століття, однак нині стали раритетними, а в радянські часи були заборонені й вилучені з ужитку. Більш доступною для дослідників стала ціла низка давніх пам’яток української мови, лексикографічних праць попередніх віків завдяки появі їхніх електронних версій.

Іменник у словотвірному відношенні є найбагатшим класом слів: його дериваційна система від найдавніших часів характеризується значною кількістю формантів, число яких постійно зростає. Загальний опис динаміки афіксального історичного словотворення іменника можливий за умови докладного вивчення з одних і тих же засадничих позицій окремих ділянок дериваційної системи цієї частини мови: суфіксальної, префіксальної та конфіксальної підсистем. На сьогодні така робота провадиться в Південноукраїнському історико-дериватологічному центрі при Запорізькому національному університеті, де з дотриманням єдиних принципів аналізу вже описано історію ряду формантів чоловічого, жіночого, середнього роду та суфіксів, що вживаються лише в множині. Деякі із завершених праць опубліковано в серії “Нариси з історії українського словотворення”, це розвідки П.І. Білуосенка і В.В. Німчука про суфікс *-иця* (2002 р.) та *-ина* (2009 р.), В.М. Ліпич про композитно-суфіксальну деривацію іменників XI–XVIII ст. (2007 р.).

Вагомим складником дериваційної системи українського іменника є конфіксальна підсистема, яка має давню історію. Зароджена в надрах дописемного періоду, вона зазнала бурхливого розвитку в період формування української мови як окремішньої системи, через те в багатьох ланках вона має самобутні, національно-специфічні риси, які вирізняють її серед конфіксальних іменникових підсистем мов інших слов’янських народів. Конфіксальна деривація іменників є потужним засобом продукування нових слів із широким діапазоном словотвірних значень, а отже, вона має значний вплив на розвиток усєї афіксальної словотвірної системи іменника. Тому узагальнений опис динаміки цієї системи, у якому будуть враховані не лише

екстралінгвальні фактори розвитку, а й чинники інтралінгвальні (=тиск системи), можна здійснити, як і в описах історії суфіксів, за наявності однотипного опрацювання історії окремих формантів. Автори дотримуються думки, висловленої в попередніх публікаціях, що одним із найбільш інформативних чинників для врахування тиску системи при афіксологічних дослідженнях є класифікація похідних на основі семантичного критерію, тобто коли історія словотвірних типів розглядається крізь призму їхніх складників – лексико-словотвірних груп, які можна виокремити внаслідок конкретизації словотвірного значення на лексичному рівні з урахуванням тематичної класифікації лексики.

Пропоноване дослідження виконане колективом авторів, які впродовж багатьох років вивчали історію окремих іменникових конфіксів. У книзі враховано напрацювання як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців у галузі конфіксології, що були здійснені з різних позицій. Однак, як уже було підкреслено, праця такого типу має спиратися на описи динаміки складників системи, що виконані за єдиними принципами. Тому в цій розвідці з однакових позицій спочатку розглядається історія окремих конфіксальних словотвірних і лексико-словотвірних типів, а наприкінці роботи зроблено висновки стосовно факторів розвитку всієї підсистеми.

Конфіксальні деривати характеризуються значно більшою варіативністю у визначенні мотиваційних основ. З огляду на це нерідко важко, а часто й неможливо точно встановити частиномовну належність мотивувального слова (словоформи). Тому порядок опису дібраних мовних фактів в описах конфіксальних похідних дещо відрізняється від суфіксальних: тут немає поділу дериватів на відприкметникові, відіменникові, віддієслівні та інші похідні (виняток становлять новотвори, деривовані за участю формантів із матеріально не вираженим другим компонентом).

Як і в суфіксологічних дослідженнях, ілюстративний матеріал, здобутий із писемних пам'яток різних етапів розвитку української мови, у роботі подається згідно з правилом першої фіксації незалежно від того, чи наводять його різні джерела як праслов'янський. Це зроблено з кількох причин. *По-перше*, будь-які реконструкції, якими б вони не були точними, в окремих фрагментах мають гіпотетичний характер, адже потенційні можливості праслов'янського словотвірного типу і теоретично, і практично можуть дати однакові реалізації в мовах-континуантах, отже, структурні й семантичні паралелі в різних слов'янських мовах

не завжди є стовідсотковим доказом на користь функціонування конкретного деривата в праслов'янській період: не виключено, що окремі паралелі є результатом цих ідентичних реалізацій. Тим часом дата першої фіксації дериватів в українській мові може слугувати додатковим аргументом у праслов'янських реконструкціях. По-друге, значна частина реконструйованого праслов'янського матеріалу має регіональний характер, зв'язок якого зі східнослов'янським мовним масивом може бути досить віддаленим, а значить деривати писемного періоду української мови не завжди є континуантами готових праслов'янських форм. Водночас автори прагнули показати тяглість процесу розвитку конфіксальної системи українського іменника у взаємозв'язках її давніх і ближчих етапів розвитку, про що йдеться у третьому розділі праці "Конфіксальна підсистема іменника давньокієвської доби".

Похідні будь-яких періодів *писемного етапу розвитку* української мови реконструюються в окремих випадках за ранішими фіксаціями онімів для певних лексико-словотвірних типів дериватів-апелятивів. Автори в разі необхідності використовують як рівноправний ономастичний (за походженням переважно апелятивний) матеріал, не розмежовуючи онімізацію граматичну (яка супроводжується суфіксацією) та онімізацію семантичну (яка відбувається без формальних змін структури апелятива), оскільки таке розмежування потребує спеціальних досліджень, часом віддалених від морфологічного словотворення.

Розмежування етимологічного і словотвірного аналізу дає підстави структури типу *обруч, невѣжа, предтеча* відносити до таких, що утворені за допомогою конфікса, другий компонент яких матеріально не виражений. У творенні згаданих похідних етимологічно виступав елемент *ј*, однак він згодом "розчинився" в структурі слова, залишивши по собі ряд морфонологічних чергувань: *в-вл', б-бл', п-пл', г-ж, к-ч, х-ш, р-р', л-л', н-н'* та інших, що виступали (і виступають зараз) у кореневих аломорфах при словотворенні та при формотворенні як додатковий засіб. Тому автори вважають за недоцільне уведення глибинного *ј* в подібні структури, адже такий підхід "є не що інше, як історичний коментар, але ні в якому разі не синхронна морфонологічна презентація" [Лопатин 1977 308]. Уподібнення *ј* до попереднього м'якого приголосного спричинило подовження останнього (*узбережжя, узлісся*), однак у живому мовленні, надто в говірковій мові, нерідко спостерігається стягнення, а часом і ствердіння довгого приголосного (*узбережжя > узбережа*); унаслідок дефонологізації *ј*

у синхронії зникає підстава вичленовувати матеріально виражений другий компонент конфікса, отже, такі деривати автори зараховують до структур, утворених за допомогою конфікса з постпозитивним нульовим компонентом. Тим часом специфіка дериватологічного аналізу історичного матеріалу зобов'язує розглядати згадані похідні й серед структур, утворених за допомогою конфіксів, постпозитивний компонент яких генетично мав *j*, адже деривати типу *узбережжя*, *узбоче* виступають не лише континуантами, а часто й варіантами утворень, у яких фонема *[j]* збереглася, реалізувавшись у звуках *[ж']*, *[ч']*, *[ш']*, *[с']*, *[г']*, *[н']* та ін.

У багатьох випадках девербативи, утворені за допомогою конфіксів із матеріально не вираженим другим компонентом, мотивуються як префіксальними, так і безпрефіксними дієсловами, тому їх також можна відносити до нульсуфіксальних, а не конфіксальних похідних, особливо складно встановити спосіб творення таких іменників тоді, коли йдеться про мовні факти попередніх віків. Автори у панівній більшості випадків прагнули показати всі можливі структурно-семантичні зв'язки мотивувальних і мотивованих слів на певних етапах функціонування української мови, однак зважали й на тенденції розвитку словотвірних типів і підтипів.

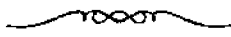
Певні труднощі викликає розмежування відіменникових префіксальних дериватів та десубстантивів, утворених за допомогою конфіксів з матеріально не вираженим другим компонентом. Автори в цьому питанні дотримуються такої думки: якщо в мотивованому слові наявні зміни (чергування кінцевих приголосних, зміни голосних основи типу *оглав* “вуздечка”, *обруч*), такий дериват відносно до конфіксальних утворень. Якщо похідне слово в структурно-семантичному плані співвідносне з іменником у називному відмінкові (*посестра* < *сестра*, *співучасник* < *учасник*, *переліс* < *ліс*, *супісок* < *пісок*, *паклен* < *клен*, *прадід* < *дід*, *погалос* < *голос*) і не має альтернативних мотивацій, цей дериват однозначно належить до префіксальних утворень. Коли ж таке похідне, крім наведених вище, має альтернативні мотивації (*закордон* < *кордон* і *за кордоном*; *безлад* < *лад* і *без ладу*; *переддень* < *день* і *перед днем*; *присмак* < *смак* і *при смакові*), їх можна розглядати як серед префіксальних, так і серед конфіксальних похідних. Автори залучали такі деривати до розгляду, надто в тих випадках, коли на підставі семантичних ознак мотивування прийменниково-відмінковими конструкціями видаються більш очевидними. Результати морфолого-синтаксичних утворень типу *бездна* (*без* + *дна*), які в синхронії мотивуються іменниками або прийменниково-відмінковими конструкціями,

автори теж відносять до конфіксальних дериватів. У роботі не розглядається історія конфіксальних іменників *pluralia tantum*, оскільки це окрема проблема, дослідження якої розпочалися в Південноукраїнському історико-дериватологічному центрі.

Матеріал XI-XIII століть з неукраїнських теренів східнослов'янського мовного континууму в разі необхідності подається як додатковий для порівняння.

Автори висловлюють глибоку вдячність відповідальному редактору цієї праці доктору філологічних наук, професору В.М. Мойсієнку та рецензентам — члену-кореспонденту НАН України, доктору філологічних наук, професорові В.В. Німчуку та доктору філологічних наук, професорові В.В. Грещуку за дбайливе редагування й рецензування монографії, за висловлені ними слухні поради й зауваження.

Складаємо також щирю подяку Американській Раді Наукових Товариств (Нью-Йорк, США), фінансова підтримка якої сприяла завершенню дослідження та виданню цієї книги.

РОЗДІЛ I

ПРОБЛЕМА КОНФІКСА В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КОНФІКСАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Суспільна практика спричинює постійне поповнення словникового складу мови. Забезпечується воно різними шляхами, особливе місце серед яких посідають різні способи словотворення. Питома вага кожного з них в окремі періоди історії української мови не однакова. Афіксальне словотворення було і є в сучасний період досить активним процесом. Різну продуктивність мають і окремі афікси, у тому числі й конфікси. До 60-х років та (рідше) у 70-80-х роках ХХ століття конфіксальні структури, зокрема іменникові, українські граматисти — автори підручників, посібників, розділів зі словотвору в монографіях — класифікували як результат префіксації [Smal-Stockij]... 1913 113-192; Головатий 1936 78; Бевзенко 1960 135-137; Самійленко 1964 35-39; Клименко 1973 165; Жовтобрюх 1984 100], суфіксації [Левицький 1918 46-144] або ж зараховували такі утворення як до префіксальних, так і до суфіксальних похідних [Тимченко 1918 40-104; Сімович 1919 113; Курс... 1951 355, 366-367].

З часом, коли словотвір виділився в окрему галузь мовознавства, почали з'являтися й перші характеристики префіксально-суфіксального способу словотворення. Так, І.Ковалик, описуючи суфіксально-префіксальний спосіб іменника, визначав його як комбінований, тобто такий, що творить нові слова за допомогою комплексу "префікс + суфікс", наприклад: *перед-бан-ник, пере-ул-ок* і т.д. [Ковалик 1961 20]. Він підкреслював: "тут кожна зі складових частин виконує характерну для неї словотворчу функцію, [...] вся

вага словотворчого функціонування здебільшого припадає на префіксальну частину, що часто вказує на просторове відношення новоназваного предмета до іншого предмета, вираженого початковим словом. Суфіксальна частина виконує передусім структурну роль творення іменника чи іншої частини мови” [Гам само 20]. Фактично, саме після робіт І.Ковалика в мовознавстві було визнано існування самостійного морфологічного способу творення слів — префіксально-суфіксального — поряд із префіксацією та суфіксацією.

Усебічний опис дериваційної системи сучасної української мови міститься в книзі “Словотвір сучасної української літературної мови” (1979 р.). Окрему увагу в цій праці приділено префіксально-суфіксальному способу словотворення іменника. Авторка розділу К.Городенська визначила два різновиди субстантивів аналізованої структури: власне префіксально-суфіксальні іменники й “ті, що формуються на базі прийменниково-іменникових сполучень, у яких прийменники перетворюються в префікси й реалізують свої словотворчі можливості разом із суфіксами” [Городенська 1979 289]. Описуючи словотвірні типи, К.Городенська звернула увагу на їхню продуктивність та різноманітність словотвірних значень.

Таким чином, в українському мовознавстві розпочалося вивчення префіксально-суфіксальних структур. Учені почали розглядати їх як результат дії в акті словотворення комбінації двох морфем “префікс + суфікс” [Городенська 1979 285-313; Мукан, Передрій 1980 44-47; Брижин 1987 100 та ін.].

Визнання в східнослов'янському мовознавстві конфіксів як специфічних двохелементних морфем та відповідного способу словотворення мало тривалий період. До 60-х років ХХ століття в підручничковій літературі, як уже згадувалося, конфіксальні деривати нерідко кваліфікувалися як суфіксальні чи префіксальні похідні. Це певною мірою було виправдане тим, що префіксально-суфіксальна деривація в науковій літературі мала статус комбінованого способу творення слів. Наприкінці 60-х років ХХ століття питання про конфікс як єдину двокомпонентну морфему порушив В.Марков [Марков 1967 60-72], а з початку 70-х років ХХ століття конфікс як специфічну двохелементну морфему обґрунтовують М.Шанський, П.Шуба, Г.Циганенко та інші мовознавці. Але чимало вітчизняних і зарубіжних учених продовжує дотримуватися традиційної точки зору щодо описуваного способу деривації як комбінації префікса й суфікса, називаючи його префіксально-суфіксальним [Логатин, Улуханов 1969 12; Чемерисов 1969 100; Сікорська 1986 51; Птоц 1997 281-282; Fleischer, Barz 1995 46],

суфіксально-префіксальним [Земская, Китайгородская, Ширяев 1981 131-175; Сопоставительная грамматика 2003 171-180], циркумфіксальним [Olsen 1990 185-216], комбінованим [Kühnhold, Wellmann 1973 22-25; Fleischer, Barz 1995 46; Matzke 1998 24-27], парасинтетичним [Лопатникова, Мовшович 1971 93; Чекалина, Ушакова 1998 156] або ж суфіксально-складним [Макаренко 1991 162].

Сполучення кількох морфем, що використовуються як словотворчий формант, у науковій літературі називають порізному: дистантна біморфема [Шанский 1968 67], біморфема [Лопатникова, Мовшович 1971 93; Цыганенко 1978 41; Чекалина 1998 156], циркумфікс [Маслов 1975 171; Цыганенко 1978 41; Манучарян 1981 197], багатокомпонентна морфема [Соболева 1980 29], єдиний переривчастий складник [Степанова, Фляйшер 1984 14], біном [Шанский, Тихонов 1987 238], рамковий словотворчий формант [Карпіловська '1990 64], ускладнений афікс [Басиров 2004 38] тощо.

Проте й сьогодні залишається актуальною думка Л.А. Булаховського про вимоги єдності в термінології: "Різні терміни, що називають те ж саме, становлять серйозну небезпеку ..." [Булаховский 1955 21].

Термін "конфікс" (від лат. *confixum* "разом узятє") уперше вжив М.Юшманов [Юшманов 1938 29-34], описуючи будову арабської мови; згодом ним послуговувався В.Старинін у студіях про словотвірну та словозмінну системи семітських мов [Старинин 1963 95].

Конфікси у східнослов'янських мовах розуміють як розірвані (перервані) морфемні комплекси, котрі складаються з двох (а інколи й трьох) частин і діють у словотворчому акті сукупно, як щось єдине, ціле [див. Марков 1967 60-72]. Отже, конфікси становлять собою морфемні комплекси, у яких, на відміну від інших складних афіксів (похідних морфем), етимологічні елементи дистантні, відокремлені один від одного основою. Від складних суфіксів вони віддаляються, а зі складними префіксами зближуються відсутністю фузії між компонентами [див. Старинин 1963 93]. Окремі автори співвідносять елементи конфікса не лише з префіксами й суфіксами, а й з постфіксами (у вузькому значенні) та флексіями.

Прихильники традиційної термінології вважають цілком зрозумілим те, що, по-перше, суфікс і префікс беруть участь у єдиному акті словотворення одночасно, а не послідовно. По-друге, постулюється думка, що "суфіксальна" і "префіксальна" частини, як правило, збігаються з відповідними префіксами і суфіксами. По-третє, підкреслюється, що перервані морфемні не

властиві для структур східнослов'янських мов [див. Земская 1973 31]. Оскільки останнє твердження є декларативним і потребує обґрунтування [Балалыкина, Николаев 1985 117], то докладніше зупинимося на перших двох.

Уживаючи термін “конфікс”, мають на увазі те, що частини складної морфеми “існують у монолітній єдності і об'єднані спільною функцією”, а значить правомірно кваліфікувати їх як “єдиний морфематичний комплекс” [Нещименко 1968 15]. Таким чином, конфікс — це складна, але одна морфема, яка має одне словотвірне значення. З огляду на це терміни “біморфема” [Цыганенко 1978 41], “багатокомпонентна морфема” [Соболева 1980 29] (пор. також “дистантна біморфема” [Шанский 1968 67], “біном” [Шанский, Тихонов 1987 67]) є не зовсім коректними, оскільки по суті вони виступають синонімами до сполучення “префікс і суфікс”. У ході опрацювання мовних фактів прихильники традиційної термінології нерідко згадані структури позначають як єдине ціле. Так, в описі словотвірних значень автори “Русской грамматики-80” прислівникові конфікси називають формантами. Термін “формант” тут можна було б розуміти як синонім до слова *конфікс*. Однак науковці, які працювали над граматиною, вважають, що формант може включати в себе кілька словотворчих афіксів, у тому числі префікс і суфікс. Отже, термін “формант” тут виступає синонімом до сполуки “префікс і суфікс” [Лопатин, Улуханов 1980 134].

Елементи конфікса називають ще напівконфіксами [див. Габинский 1986 103], префіксальним та суфіксальним компонентами [Горпинич 1998 120].

Разом із тим, окремі дослідники дещо звужують традиційний підхід до цієї проблеми, вважаючи конфіксами лише ті префікси і суфікси, які “семантично зрослися” в дериваційному акті і “постійно виступають як єдиний формант” [Горпинич 1998 123], протиставляючи їх “вільним” сполученням префікса і суфікса, “які можуть функціонувати незалежно один від одного”, хоча і перші, і другі автор кваліфікує як морфосполуки [Там само]. Очевидним, однак, є те, що у складі морфосполук елементи втрачають самостійність, а відтак не можуть вважатися двома незалежними морфемами. Якщо розглядати конфікс як суму префікса та суфікса, то з цього випливає, що словотвірне значення конфікса, по-перше, базується на сумі значень його складників, і, по-друге, ці складники мають бути обов'язково в “чистому вигляді” серед префіксів чи суфіксів певної частини мови. Відразу зауважимо, що

в мові є похідні, конфіксальні елементи яких не мають таких відповідників. До них відносять другу частину конфікса *по...-им* у слові *побратим* [Пышкало 1977 52]. Однак з елементом *-им* в українській мові співвідносний суфікс із таким же модифікаційним значенням у слові *вітчим*. Здається, префікс *по-* як словотворчий засіб справді не трапляється в похідних іменниках. Структури типу *пострах*, *поскрип*, *посвист*, *пошум*, *погук*, *поговор*, *поголос* і под. слід, очевидно, розглядати як такі, що утворилися за допомогою конфіксів із матеріально не вираженим другим компонентом (*по...-ѳ*), або ж вони, як і деривати типу *поверх*, певне, мають подвійну мотивацію: *вершити* → *поверх* (*по...-ѳ*) або *повершити* → *поверх* (*-ѳ*), пор. також *повивати* → *повів*, *поклонитися* → *поклін*, *позивати* → *позов* та ін. Окремі іменники такого типу в сучасній мові втратили мотивацію і є зі словотвірною поглядом непохідними (*повіт*, *повість*).

До елементів, що не мають відповідників серед префіксів, належать, певне, і препозитивні частини конфіксів *со...-ник* (*соратник*), *су...-ѳ* (*сумиш*) тощо. Однак відсутність відповідності між елементами конфікса, з одного боку, і префіксами чи суфіксами, з іншого, не є головною причиною того, що не можна ототожнювати поняття *конфікс* та *префікс* і *суфікс*. Ретельний семантичний аналіз конфіксів різних частин мови свідчить про те, що повсюдно складники конфікса збігаються з префіксами й суфіксами лише фонетично. Наприклад, уважати перші елементи конфіксів *по...-и* чи *по...-ому* (*по-козарики*, *по-нашому*) успадкованими з твірних слів немає ніяких підстав. Історично це колишні прийменники. Виділити їхнє значення неможливо, бо у формуванні семантики конфікса беруть участь обидва елементи. Серед прислівникових префіксів є такі, що збігаються фонетично з першим компонентом згаданих конфіксів (пор. *потім*, де *по-* “після”; *понані*, де *по-* “до; до цих пір”; *подеколи*, *подекуди*, де *по-* має розподільне значення, тощо). Але жоден із наведених префіксів не має навіть відтінку порівняльного значення, якого надає прислівнику конфікс *по...-и* чи *по...-ому*. У ряді прислівників *по-* виступає складником інших конфіксів з іншим значенням: *поночі*, *повалі*, *повагом*, *попаски* тощо. Невиправданим буде й виділення префікса та суфікса у словах *узгір'я*, *узлісся*, *узбіччя* і под. На перший погляд, префікс *уз-* у “чистому” вигляді виступає в іменниках *узвіз* та *узвар*. Однак історично це — нульсуфіксальні деривати (*възвозъ* < *въвозити*, *въваръ* < *въварити*), а в сучасній українській мові, у зв'язку з тим, що згадані твірні (генетично твірні) дієслова не вживаються, ці іменники

змінили мотивацію: вони структурно й семантично виводяться з *возити*, *варити*. Отже, тут також маємо справу з конфіксом, у якому матеріально не виражений другий компонент (уз...-в). Суфікс -j- активний у сфері словотвору іменника (пор. *суддя*, *весілля*, *здоров'я*), однак, коли спробувати порівняти значення згаданого суфікса -j- зі значенням другої частини конфікса уз...-ja, то дійдемо висновку, що вони докорінно різняться між собою.

Не можна також ототожнювати однакові за звучанням дієслівні префікси й частини іменникових конфіксів, адже афікси нерозривно пов'язані з певною частиною мови. Дієслівні префікси за-, при-, під- та інші не слід вважати ідентичними до першої частини іменникових конфіксів за...-ja (*Забайкалля*), при...-ja (*привілля*), під...-ja (*підсніжжя*) тощо.

Справедливими є твердження тих мовознавців, котрі вважають, що суфіксація й префіксація є настільки різнохарактерними та своєрідними способами словотворення, що об'єднання їх в одному словотворчому акті неможливе [Чекменева 1974 5; Балалыкіна, Николаєв 1985 119]. Більшість конфіксальних структур за походженням є суфіксальними утвореннями від прийменниково-іменникових сполук: *перед містом* > *передмістя*, *на рукаві* > *нарукавник*, *перед плечем* > *передпліччя*, *під свічкою* > *підсвічник*, *за рікою* > *зарічний*, *без перерви* > *безперервний*. Із часом твірні словосполучення у свідомості мовців перестають сприйматися як базові, наведені *деривати* починають словотворчо співвідноситися з іменниками без прийменників: *місто* > *передмістя*, *рука* > *нарукавник* та ін. Суфіксація, таким чином, є лише проміжним етапом на шляху до формування конфіксальних структур, які виникають унаслідок зміни первинної мотиваційної співвіднесеності.

Прийменники, що перетворилися на першу частину конфікса, здебільшого не мають відповідників у системі префіксів певної частини мови. Так, здається, лише прийменник *перед* має відповідник і серед елементів, що становлять першу частину конфікса, і серед префіксів, пор.: *передмістя* й *передісторія*, *переддень*, *передтокій*. Але так звані "префіксальні" частини конфікса, як правило, ніколи не бувають словотворчими префіксами ні в іменниках, ні в прикметниках, ні в прислівниках, ні в дієсловах. За походженням це або колишні прийменники (*нарукавник*, *міжрайонний*, *уночі*), або успадковані дієслівні елементи (*виселяти* > *виселок* і за цим зразком *вибалок*), або елементи, що приєднуються до твірного слова одночасно з іншими складниками конфікса (*високій* > *завицяти*) знову ж таки за зразками, що склалися в мові.

Дехто з дослідників визначає різні ступені злитості елементів конфікса у слові залежно від того, наскільки зберігають значеннєві компоненти конфікса “семантичні складники афіксів, які стали його елементами” [Пышкало 1977 50]. Такий аналіз видається нам неправомірним, оскільки тут знову сплутується поняття “конфікс” з помилково уявленими на його місці префіксом і суфіксом, що одночасно приєдналися до основи. Конфікс — це не двоафіксна морфема, не дві морфем, які виражають одне словотвірне значення, а одна морфема, елементи котрої лише формально можуть збігтися з префіксом і суфіксом. Значення префікса й суфікса не можуть складатись у єдине словотвірне значення з огляду на ряд обставин.

1. Кожне похідне слово, яке входить до певного словотвірного типу, характеризується типовим значенням, що передається афіксальною морфемою, при цьому кожна афіксальна морфема характеризується здатністю передавати цілком певне дериваційне значення. А називаючи конфіксальні дериваги префіксально-суфіксальними, ми руйнуємо цей принцип, оскільки в такому випадку слід розуміти, що одне словотвірне значення передається двома афіксальними морфемами.

2. Визнання того, що словотвірне значення префіксально-суфіксальних похідних являє суму значень префікса й суфікса, спростовується самими мовними фактами. Так, значення конфікса *під...-ник* (призначений для чого-небудь, що служить основою чому-небудь: *піддзеркальник* — що служить основою дзеркала, *підскляник* — призначений для склянки і т.п.) не дорівнює сумі значень іменного префікса *під-* (значення підлеглості, розташування під чимось (*підтекст*, *підзаголовок* і т.п.) і суфікса *-ник* (предмет за відношенням до іншого предмета).

3. Одночасне приєднання префікса й суфікса в одному акті словотворення та сума їхніх значень неможливі ще й тому, що префікс і суфікс є свого роду дихотомічною опозицією в межах нерозірваних морфем. Це два специфічні афікси: вони протилежні не тільки за позицією в похідному слові, але й за своїми внутрішніми якостями, що виступають диференціювальними ознаками, на яких ґрунтується сам факт існування згаданих двох морфем. Цей контраст префікса й суфікса помітив ще М.Крушевський: “Вони протилежні не тільки тому, що їхній обсяг і зміст перебувають у зворотному відношенні: всі суттєві риси їх протилежні” [Крушевский 1883 85].

Контраст між ними виявляється не тільки в їхньому місці у слові. Префікси пізніше, ніж суфікси, почали вживатися в іменах

як афіксальні елементи. За поодинокими винятками, префікси не можуть вплинути на належність слова до певної частини мови, а суфікси, приєднуючись до основи слова, можуть утворювати нові лексико-граматичні розряди. Вони більшою мірою, ніж префікси, спроможні виражати градації відтінків значень споріднених похідних утворень. За своїм значенням префікси більш конкретні, ніж суфікси [Самійленко 1964 14].

Особливістю дериваційної семантики конфіксальних формантів є те, що їхня постпозитивна частина передає загальне відношення предмета до поняття, позначуваного мотивувальним словом (виконує класифікаційну функцію показника найменування предмета, особи чи абстрактного поняття), а перша — конкретизує це загальне відношення, виражаючи різні значеннєві модифікації (лексичне співзначення).

Конфікс — структурний елемент, який при словотвірному аналізі виділяється лише на синхронному рівні, і лише в синхронії він є нерозривною словотвірною морфемою. Діахронічний аналіз допомагає встановити походження елементів конфікса. Але з того моменту, коли в мисленні носіїв мови відбулася зміна мотиваційної співвіднесеності словоформ і суфіксальні (рідше префіксальні) новотвори почали сприйматись як конфіксальні, навряд чи можна говорити, що “елементи конфікса починають реорганізовувати своє значення... від простої суми значень елементів до повного їх злиття й ідіоматизації” [Пышкало 1977 50].

Конфікс (= звучання + значення) або є, або його немає, хоча в багатьох випадках конфіксальні деривати мають множинну мотивацію: вони можуть розглядатися і як конфіксальні, і як такі, що утворені за допомогою інших засобів. Етимологічно елементи конфікса можуть бути більшою або меншою мірою затемнені для сучасного носія мови — це залежить від історичних змін у словотвірній системі мови. Однак немає підстав пов'язувати з цим явищем зміну чи розвиток словотвірного значення конфікса.

Стосовно аргументу про те, що “наявність розірваних морфем не характерна для структури мови”, то, на думку Е.Балаликіної та Г.Ніколаєва, він є не зовсім обґрунтованим, оскільки в такому випадку морфема ставиться в залежність від фонетичних умов, і, крім того, не враховуються історичні факти. У російській, українській, інших слов'янських мовах у давнину використовувались інфікси, які вставлялись у твірну основу й робили її переривчастою. Наприклад: інфінітив *leg-ti*, теперішній час *le-n-g-a*. Як бачимо, розірвані морфемні елементи не нові в структурі слов'янського слова

[Балалыкіна, Николаев 1985 118]. Дослідники довели, що мовам такого типу, як українська, російська, може бути притаманна наявність переривчастих формантів, зокрема, у складних словах [Тихонов 1973 167-169].

Некоректним видається розуміння конфікса як *розірваної* морфеми: у такому разі можна думати, що на певному етапі функціонування він був суцільним неперерваним афіксом. Конфікс є дистантною, двокомпонентною морфемою з пре- та постпозитивним елементами.

У низці праць із сучасного словотвору конфікс не виділяється, а замінюється термінами “префікс” та “суфікс”. На нашу думку, заважає помітити конфікс кілька обставин. Традиційна помилка полягає в тому, що словотвірний аналіз підміняється морфемним членуванням. Так, при поділі слова *узлісся* на морфемі: добирають однокореневі *ліс, лісок, перелісок* і, виділивши кореневу морфему, наводять спільноморфемні різнокореневі слова *узбіччя, узбережжя*. Оскільки етимологічний елемент *-j-* тут уподібнився до попереднього м'якого приголосного [ч'] і [ж'], спільною морфемою наведеного ряду слів визначають префікс *уз-*, не звернувши увагу на те, що самостійно він існувати не може у наведених словах. Добором спільноморфемних *Запоріжжя* до *узбережжя, гадюччя* до *узбіччя* і т.ін. визначають суфікси *-ж'-, -ч'-*. При цьому не береться до уваги те, що у “спільноморфемному” слові *Запоріжжя* [ж'] виступає не самостійно, а у складі форманта *за-...-жа*, а [ч'] у *гадюччя* мав зовсім інше значення. Але оскільки в слові визначили префікс і суфікс, залишається тільки встановити, як вони приєднані до твірної основи. У мові немає слів *узбік* чи *біччя, узберег* чи *бережжя*. Отже, робиться висновок, префікс і суфікс приєднані до твірної основи одночасно, значить, слово утворене префіксально-суфіксальним способом. Згодом прийшло усвідомлення того, що конфіксація — окремий, досить своєрідний спосіб словотворення, і його специфіка полягає в тому, що словотвірчі засоби в процесі деривації приєднуються до твірного слова не окремо, а комплексно.

Обставина друга. Точне визначення словотвірної семантики — річ складна. Деякі різні словотвірні значення можуть помилково вважатися однаковими й навпаки. Наприклад, конфіксальні й суфіксальні слова з формантом (чи його частиною) *-ник* можуть чітко відрізнятися одне від одного. Так, суфіксальні похідні *вантажник, захисник* мають словотвірне значення особи, що характеризується відношенням до предмета, явища, котре назване

мотивувальним словом, а конфіксальні *нагрудник*, *налобник*, *наякірник* називають предмет, який знаходиться чи призначений знаходитись на поверхні того, що названо мотивувальним словом. Провести таке чітке розмежування похідних за словотвірним значенням у словах *вантажник*, *захисник* і *надомник*, *напарник* значно важче, адже всі вони називають особу, певною мірою характеризують її діяльність. Створюється враження того, що словотвірне значення виражає суфікс *-ник*, а префікс *на-* у словах *напарник*, *надомник* містить якесь додаткове значення, отже, робиться помилковий висновок, що спосіб творення цих слів — префіксально-суфіксальний. Таким помилковим уявленням почасти сприяє й те, що однакові форманти мають історично схожі, однорідні, але все ж таки різні в сучасній мові словотвірні (лексико-словотвірні значення). Розвиток словотвірного типу (якщо такий розвиток є) здебільшого рухається в напрямку появи в ньому нових лексико-словотвірних, а потім і словотвірних значень. А оскільки похідні слова — це продукт багатьох епох, то в системі сучасної мови можуть бути деривати з однаковими суфіксами, але різними за ступенем розчленованості значеннями: похідні з дифузними нерозчленованими словотвірними значеннями й деривати з більш спеціалізованими значеннями.

Обставина третя. Неправомірне перенесення історичних фактів словотворення на ґрунт сучасної мови. Елементи конфіксів лише генетично походять із префіксів (прийменників), суфіксів або постфіксів. Але з того моменту (моменту словотворення), коли вони починають виражати одне словотвірне значення й невіддільні у словотворчому акті одне від одного, вони збігаються з префіксами, суфіксами чи постфіксами лише формально.

Конфіксацію слід розглядати як процес, що розвивається разом зі словотвірною системою в цілому. Конфікси як комплексні мовні засоби здатні за один прийом реалізувати великі обсяги значень, що відповідає раціональному характерові системи мови. Вони розвиваються відповідно до потреб мови в засобах, здатних найбільш точно й повно передавати семантику, не ускладнюючи мовну модель, у якій це значення реалізується.

Дослідники конфіксів стверджують, що справдана конфіксація не була властива східнослов'янським мовам. Головними засобами і способами словотворення в індоєвропейській мові були суфіксація, словоскладання, чергування голосних, зміни місця наголосу й редуплікація (подвоєння кореня чи його частини). Розвиток граматичної будови після розпаду індоєвропейської прамови відбувався

у словотворі в напрямку до збагачення, урізноманітнення словотворчого інвентаря.

Праслов'янська мова успадкувала основні тенденції індоєвропейського словотворення і зберегла його давні риси. Подальший розвиток проходив у двох напрямках: з одного боку, відбувався процес відмирання деяких способів словотворення, а з іншого — виникнення нових словотворчих засобів і тенденцій [Романова 1966 113]. Більшість слов'янських префіксів постала в праслов'янський період, тоді ж визначилася перевага префіксально-суфіксального типу перед префіксальним [Там само 124]. “Усім слов'янським мовам притаманний особливий різновид складних іменників, утворених сполученням прийменника з іменником. Зазвичай це злиття супроводжується суфіксацією. Ця словотвірна модель сформувалась уже в праслов'янській мові, але стала особливо продуктивною в епоху розвитку слов'янських літературних мов” [Коломиец 1986 62].

Становлення конфіксальних словотвірних типів в українській мові відбувалося різними шляхами. Низка дериватів була утворена одразу за моделями, в основу яких покладена структура грецьких похідних, тобто вони утворені шляхом калькування. У цьому мовному явищі перехрещуються словотвірні особливості двох мов: структура похідного слова задається іншомовним джерелом, а реалізується вона за рахунок словотвірних можливостей (бази, засобів, способів і т.ін.) мови-реципієнта. Калькування активізувало процеси словотворення. Пізніше слова почали творитися за зразком кальок без опори на грецький матеріал. Словотвірні кальки, що ввійшли в українську мову, функціонують і розвиваються за законами української словотвірної системи. Процеси калькування грецького матеріалу відрізнялися неоднорідністю, проте вони відіграли позитивну роль в історії словотвору, оскільки виявили приховані потенції словотвірної системи української мови.

Словотвірне калькування охоплює різноманітні структурні типи іменників, у межах яких можна виділити два види кальок: одні з них точно збігаються за структурою з давніми українськими словами, інші утворені за зразком старослов'янських слів.

В.Дерibas, аналізуючи кальковані утворення російської мови, вказує на очевидні семантичні відмінності твірних слів у структурно однотипних калькованих і власне російських утвореннях [Дерibas 1972 75]. Аналогічні приклади можна навести і в українській мові: *надбородник* (бот, від гр. *epipogon* : *epi-* “над” і *pogon* “борода”) і *надтинник* “паслін”. Такі кальки, безперечно,

впливають на словотвірну систему української мови, активізуючи словотвірні процеси в межах окремих структурних типів слів.

Друга група — кальки, утворені за зразком старослов'янських моделей. Вони спираються на структуру іншомовних слів, і становлення такої моделі є досить тривалим мовним процесом.

Як приклад моделі, утвореної за зразком старослов'янських слів, В.Дерибас наводить модель з афіксом *со-...-ник* [Дерибас 1972 79]. Модель із формантом *со-...-ник* служила для позначення найменувань осіб. Початок цієї моделі поклали іменники, запозичені зі старослов'янської мови, у якій вони є кальками грецьких слів: *съплеменьникъ*, *състольникъ* та деякі інші. З часом за зразком цих моделей були утворені інші слова, наприклад: *съдомъникъ*, *съкѣтъникъ* і под. У наведеній моделі, зазначає дослідник, що виникла під впливом старослов'янського зразка, афікси мають аглютинативний характер: і префікс, і суфікс одночасно безпосередньо приєднуються до основи. У слів цієї моделі немає словотвірної співвіднесеності з прийменниково-відмінковими формами.

Полегшується засвоєння старослов'янської моделі тим, що воно, по-перше, здійснюється при посередництві близькоспорідненої мови (слов'янської) і, по-друге, в українській мові є такі морфеми, котрі входять до тієї чи іншої структури слова. Наприклад, суфікс *-ник* є в багатьох моделях розгляданих лексичних категорій: *настольникъ*, *подсуседникъ* та ін. Такі моделі природно входять до системи українського словотвору, не зберігаючи відбитка запозичення, оскільки характеризуються тими ж словотвірними рисами, що і власне українські моделі конфіксального творення іменників: співвіднесеність з основою іменника, можливість у більшості випадків співвіднесення префікса з прийменником і т.ін.

Окрім кальок із давньогрецької та старослов'янської, в українській мові чимало кальок із російської мови, наприклад: *примісячитися*, *погодинник*, *сутутник*, *зрівнялівка*. Трапляються конфіксальні похідні (наприклад, *опалубка*), котрі запозичуються з російської мови в українську майже в однаковій фонетичній огласовці.

Зазначимо, що визнання твірної словоформи у вигляді сполучення іменника з прийменником суперечить термінові “префіксально-суфіксальний”. У такому випадку, відзначав В.Марков, “необхідно говорити про суфіксацію, не виділяючи особливої морфеми. Якщо брати за основу іменник поза сполученням із прийменником і вважати значення певної групи слів значенням словотвірним, типовим, то слід визнати особливу морфему, причому невпорядковані

у викладі покликання на префікс і суфікс лише заплутають справу” [Марков 1967 61].

Інший шлях становлення конфіксації — шлях її формування на базі префіксації. Особливо яскраво це ілюструють конфіксальні дієслова. На базі тих же основ, що й для слів типу *безумик*, а саме сполучень типу *безь ума* й утворень типу *безумь*, основ, які поєднують у собі субстантивні й атрибутивні значення, у мові на різних етапах її розвитку виникали суфіксальні дієслова типу *безуметь*. Пор. давньоукраїнські утворення *беззаконити*, *бессилѣти* та ін. Ці дієслова стали ґрунтовою базою для утворень з префіксом *о-*: *обезводити*, *обезлюдѣти* та ін. У подальшому в цій сфері зникають з літературної мови слова на кшталт *безлюдѣти*, дієслова типу *обезлюдѣти* та інші набувають співвіднесеності безпосередньо з іменником і стають конфіксальними (*обезлюдѣти*) [Николаев 1987 43-44].

Однак і суфіксація, і префіксація були “в такому разі лише проміжною ланкою на шляху формування власне конфіксальних утворень, які виникли на основі своєрідного перерозкладу” [Марков 1968 9].

Отже, конфіксальні моделі формуються внаслідок зміни мотиваційної співвіднесеності слів (форм), тобто перетворення паратактичних відношень між словотвірними формами в гіпотактичні й навпаки. Назвемо найголовніші шляхи.

1. Зміна гіпотактичної словотвірної співвіднесеності між приіменниково-відмінковими формами й суфіксальними похідними на паратактичну й поява гіпотактичної словотвірної співвіднесеності між початковою формою іменника та суфіксальними похідними прикметниками чи іменниками (*на рукаві* – *нарукавник* і *рукав* – *нарукавник*). За попередніми підрахунками, таких конфіксальних моделей в українській мові найбільше.

2. Зміна мотиваційної співвіднесеності префіксальних дієслівних похідних, напр.: *кільцювати* – *окільцювати*, пізніше *кільце* – *окільцювати*. Таких новотворів в українській мові небагато.

3. Зміна мотиваційної співвіднесеності слів з іншомовними елементами. Так, прикметник *декласований* дериваційно співвідноситься з іменником *клас* (конфікс *де-...-ован(ий)*). Однак насправді це слово з французького *déclassé* “той, хто втратив зв’язок зі своїм класом і не пристав до іншого”. Від іншомовного кореня за допомогою суфікса *-ован(ий)* (рос. *-ированный*), не виключаємо можливості калькування з російської) утворився прикметник *декласований*, у якому корінь *клас*, а не *деклас*, бо латинський префікс *де-* з прозорим значенням 1) “віддалення, виділення, скасування,

припинення” чи 2) “рух донизу” активний в українській мові (пор. *деаерація, дегероїзація, деемульсатор, демаскування* тощо) і, у принципі, за значенням збігається з французьким. Подібним шляхом утворилися конфікси *де...-ізація* (пор. *деморалізація* від фр. *démoralisation*), *а...-изм* (пор. *аграматизм* від гр. *agrammatos* “нерозбірливий, нісенітний”) та ін.

Велику кількість конфіксальних слів утворено для найменування нових понять у термінологічних системах різних галузей наук, промисловості тощо шляхом штучного конструювання слів із застосуванням іншомовних (чи власномовних та іншомовних) афіксальних елементів. До них належать *антибіотик* (конфікс *анти...-ик*, т — асемантична прокладка), *антигріпін, аритмія, адермін, аполітизм, дефібрилятор, денатурація, дезодоратор* та багато інших.

І, нарешті, конфіксальні моделі формуються внаслідок взаємодії діахронних і синхронних способів словотворення, зокрема: морфолого-синтаксичного й морфологічного у сфері прислівника. Так, унаслідок адвербіалізації прийменниково-іменникових сполук утворилися прислівники типу *вранці, попереду, по-нашому, змолоду* та ін. Але з точки зору синхронного словотворення ці деривати мовці сприймають як конфіксальні структури: *ранок > вранці, перед > попереду, наш > по-нашому, молодий > змолоду* тощо.

Конфіксація діє у сфері словотворення іменника, прикметника, прислівника, дієслова. У теорії дієслівної деривації поряд із терміном *конфікс* уживається й інший, синонімічний — *циркумфікс*.

До речі, саме дієслівні конфікси можуть включати не лише два, а й три елементи: *писати > переписуватися* (*Ваші папери переписуються*).

Подекуди важко визначити, на базі якого слова утворене похідне, оскільки однаково можливі його зв'язки з кількома твірними, адже “специфіка словотворення — у його багатоплановості, у різнобічності його зв'язків, а тому будь-який однобічний розгляд процесів словотворення перестає відображати фактичний стан справ і суттєво обмежує власну проблематику словотвору” [Кубрякова 1972 346]. Явище множинної мотивації має під собою історичне підґрунтя. Нові похідні слова творяться, як правило, на базі конкретних твірних слів. Проте з часом похідне може встановлювати відношення з різними словами. У результаті воно втрачає попередню мотивацію й закріплює нові структурно-семантичні зв'язки або ж, навпаки, може втратити нові відношення й зберегти первинні. Також можливе збереження обох мотивацій, що

спричинює подвійну співвіднесеність похідних слів (неодинакову мотивацію) [Балалыкина, Николаев 1985 10; Николаев 1987 54]. Наприклад, полімотивованими є деривати *безпуття* “безпутна поведінка” (*путь, безпутний*), *побожник* “побожний чоловік” (*бог, побожний*) та ін.

Вивчаючи явище полімотивації серед конфіксальних іменників, З.Каспришин доходить висновку, що множинна мотивація (паралельна супідрядна мотивація — [Лесюк 1987 38]) “властива в основному похідним, які мають у структурі префікси, що корелюють із прийменниками, рідко — власне іменні префікси. При цьому формально-семантична співвіднесеність з кількома мотивувальними визначає різноманітне структурне членування основи мотивованого слова” [Каспришин 1989 14] (наприклад, твірними основами похідного *безпритульний* “безпритульна, бездоглядна дитина” виступають іменник *притулок* і прикметник *безпритульний*).

Шляхи становлення конфіксації різні, але об’єднує їх те, що в усіх випадках цей процес розгортається на основі зміни словотвірних відношень і пов’язаного з цією зміною перерозкладу.

Терміни “конфікс” та “конфіксація” проникають у підручники й посібники для студентів-філологів, а це створює певні зручності під час опису словотвірних значень афіксів. Принаймні з уживанням терміна “конфікс” відпадає потреба створювати контекст, який би вказував на одночасну участь складників конфікса у словотворчому акті, а також на те, що ці складники мають єдину словотвірну семантику. В.Марков зазначає, що термін “конфікс” “сприятиме подоланню термінологічної плутанини, що неминуча при розгляді так званих префіксально-суфіксальних утворень. Він важливий як засіб принципового розрізнення морфем при вивченні становлення словотвірних моделей і є зручним при виявленні реальної співвіднесеності між словами” [Марков 1967 60-61]. Однак річ не лише в зручності терміна та в обсязі понять “конфіксальний” і “префіксально-суфіксальний (суфіксально-префіксальний)”: конфікс виконує ті ж функції, що й префікс та суфікс, тобто служить матеріалом одиничного акту морфологічного словотворення.

Таким чином, конфіксальний спосіб словотворення — це результат розвитку словотвірної системи української мови. Цей спосіб творення нових слів вніс кардинальні зміни до інвентаря дериваційних морфем кожної частини мови, походження й функціонування яких ще належить дослідити фахівцям з історії української мови.

— 000 —

РОЗДІЛ П КОНФІКСАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ІМЕННИКА ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ЪЈЕ*

Слов'янський *-ъје* походить від і.е. *-iō (-ijo)* [Мейє 1951 287; Коломиєц 1986 58; Slawski I 1974 86], який творив у праіндоєвропейській мові похідні з абстрактним і збірним значенням. У праслов'янській мові *-ъје* досить активно продукував *nomina abstracta*, *nomina loci* та *nomina collectiva* середнього роду. У цій словотвірній групі спеціальний інтерес становлять *nomina collectiva* та *nomina loci*. Збіг словотвірних засобів для *nomina abstracta* та *nomina collectiva* є закономірним: обидві категорії протиставляються словам-сингулятивам, які позначають обчислювані предмети, включаючи абстрактні назви. Імена на *-ъје* походили від старих прикметників середнього роду на *-iōs* і, відповідно, виражали певний нечленований об'єкт, що мав якість, названу у вихідному прикметникові. Те саме можна сказати й про *nomina loci*. Останні можуть розглядатись як множини предметів, просторово об'єднаних і нечленованих під цим кутом зору [Мартынов 1973 24]. Дослідники стверджують, що, слугуючи для творення абстрактних іменників середнього роду, слов'янський суфікс *-ъје* був необмежено продуктивним [Мейє 1951 287; Slawski I 1974 85], оскільки приєднувався до будь-якого пасивного дієприкметника й давав абстрактний іменник від будь-якого дієслова [Мейє 1951 287]. С.Бернштейн, уточнюючи положення А.Мейє, зазначає, що віддієслівні іменники від перехідних дієслів могли виникнути тільки тоді, коли сформувалися суфікси *-(e)ъје* та *-tъје* й ці основи стали вказувати лише на процес дії. Праслов'янські утворення основ на *-ъје* належать до того пізнього періоду, коли вже в системі дієслова на основі пізніших протиставлень

сформувалася чітка система видового дієслівного протиставлення [див. Бернштейн 1974 298].

Ж.Варбот, кваліфікуючи **-(е)пъје** як ускладнення первинного **-ъје**, вичленовує такі послідовності з цим компонентом.

Іменники на **-пъје/-епъје**, утворені від основ пасивних дієприкметників минулого часу на **-п-** та **-еп-** шляхом приєднання суфікса **-ъје**. Розподіл суфіксів **-п-** та **-еп-** у цих іменниках відповідає їхньому розподілові у відповідних дієприкметниках: **-п-** сполучається з дієслівними основами на **-ѣ-** та **-а-** і з коренями, що мають кінцеві **-а;** **-еп-** — з коренями на голосний та основами на **-по/-пов-** та **-і-** [див. Варбот 1969 94]. Однак ще в праслов'янській мові почався, очевидно, процес перерозподілу в іменах цього типу з виділенням у підсумку єдиного суфікса **-(е)пъје**, що продукував імена зі значенням дії (та її результату) від ширшого кола дієслів, ніж того, для якого можливим було творення дієприкметників на **-п-** та **-еп-** [Варбот 1969 95]. Суфікси **-пъје** та **-епъје** пов'язані між собою, окрім функціональної схожості, відношеннями додаткового розподілу. В іменниках, що не є відприкметниковими утвореннями, **-пъје** поєднується з дієслівними основами на **-ѣ-** та **-а-** і з коренями, які мають кінцеві **-ѣ-** та **-у-**; **-епъје** приєднується до коренів із кінцевими приголосними, складотворчим **г**, **ѣ/л** (*жънѣти*) та **і** (при цьому на межі кореня й афікса з'являється **v**: *опочивѣние*), до основ на **-по/-пов-** та **-і-**. Отже, **-пъје** та **-епъје** можуть розглядатись як варіанти одного суфікса [див. Варбот 1969 95].

Виникнення нового суфікса **-(е)пъје** порушило зв'язок віддієслівних іменників з пасивними дієприкметниками. Твірними основами для віддієслівних іменників стали інфінітивні основи [Раппинская 1968 7; Бернштейн 1974 299].

Структури з формантом *bez(ъ)-...-ъје.

Праслов'янський **bez, bez-** "без" мав пізніший варіант із кінцевою огласовкою **bezъ-**: якщо припустити ранній характер варіанта **bezъ-**, його все одно слід визнати відносно інновацією праслов'янської мови при вихідному праслов'янському **bez-**. Наявність прийменника-префікса з кінцевим голосним у праслов'янській мові не суперечить загальнопраслов'янській тенденції до відкритого складу. Як і в інших подібних випадках, складоподіл тут відбувався перед групою приголосних (**-z** прийменника + приголосний початку наступного складу). Цьому злиттю сприяло вживання прасл. **bez-** як проклітика (ЕССЯ II 9-10).

Злиття з подальшим іменником та функція проклітики прийменника **bez** близько підводить сполучення "**bez-** + Р.в. імені" до складних імен, у структурі котрих наявний **bez-**. Про це свідчать приклади **поедъльъ**, побудованих на основі словосполучення **bez-** + Р.в. імені, пор.

цел. *бесобьдаи / без обьда*. Найхарактернішою рисою слов'янського **bez-** є виключно применний характер цього применника-префікса. Як заперечення **bez-** відповідає дієслівно-іменному **ne-** (ЕССЯ II 10). Аналізуючи конфіксальні утворення, укладачі "Етимологического словаря славянских языков" говорять тільки про ад'єктивні за своєю сутністю, але рано субстантивовані деривати (**bezъbna*, **bezъbno*, **bezъbntь*). Початкова належність до прикметників імовірна й у тих випадках, коли маємо справу лише з іменниками без відповідних прикметників (**bezstuchь*, **bezumь*). Тенденція до субстантивзації виражалася також за допомогою різних іменникових суфіксів: -ь (**bezъbntь / *bezъbntь*, **bezumь / *bezumь*, **bezъpntь / *bezъpntь*), -ъje (**bezdorъje*, **bezъbntьje*, **bezlěntьje*, **bezgluzdъje*, **bezgodъje*, **bezlěseje*, **bezumъje*, **bezvodъje* зі значенням збірності), -ica (**bezъbntьica*, **bezgluzdica*, **bezvodica* тощо) (ЕССЯ II 12; див. також Бернштейн 1974 298).

Однак укладачі словника не заперечують подвійної мотивації згаданих утворень — суфіксальної на базі ад'єктивної основи та конфіксальної — на базі іменникової основи або применниково-відмінкової ступуки. Це дає підстави для виділення конфіксальних морфем на -ъje в афіксальній системі досліджуваного періоду розвитку мови.

1. Панівну більшість дериватів із конфіксом **bez(ъ)...*-ъje складала абстрактні найменування. Серед похідних із цим формантом досить значну групу становили іменники на позначення часових понять: **bezgodъje* (ЕССЯ II 25) "несприятливий час; неврожай" від **bez* та **god* "час, година"; **bezlěntьje* (30) "нещастя, негода" (**lěto* "найтепліша пора року"). У семантичному плані можна порівняти **bezlěntьje* із **bezgodъje*, що мають аналогічне значення "несприятливий час; неврожай" (там само); **bezvertmenъje* (50) "негарне становище; лиха година", пор. **vertmetь* "сприятливий час".

Найменуваннями фізичного, психічного, розумового стану людини служили такі деривати: **bezdolъje* (ЕССЯ II 18) "горе, біда, нещастя, тривалі поневіряння, лиха доля" (**bez doli*); **bezgluzdъje* (25) "безглуздя" від **gluzdь* "розум" або **bezgluzdъь* "нерозумний"; **bezumъje* (50) (**umь* "розум", або від субстантивованого прикметника **bezumь* "безумство"); **bezvěchъje* (50) "хворобливий стан, що виникає внаслідок якого-небудь насильства й робить людину непрацездатною", пор. **věchь* "сила", **bezvěchь(jь)* "скалічений".

Окрему групу складала найменування стану середовища: **bezdorъje* (ЕССЯ II 19) "бездоріжжя" (**dorga* "дорога", **bez dorgu*, пор. також **bezdorъь* "бездоріжжя"); **bezъždъьje* (24) "посуха" від **ždъь* "дош", пор. **bezъždъьь* "посуха"; **bezumъьje* (33) "безмов-

ність, безшумність, тиша” (**bezšumnytyj*; хоча не виключена мотивація й прийменниково-відмінковою сполукою); **bezľesje* (30) “відсутність лісів” (**ľesъ* або **bezľesъ(jь)* “непорослий лісом”); **bezputje* (40) “бездоріжжя” від **putь* “дорога”, утім, можлива співвіднесеність із давніми **bezputa*, **bezputь* “бездоріжжя”; **bezvodje* (52) “відсутність води” (**voda*, **bezvodъjь* “безводний”).

2. Трапляються й деривати з локативним (вторинним) значенням: **bezľudje* (ЕССЯ II 32) “безлюдна місцевість; незаселене місце; відсутність, брак людей; малонаселеність, порожнеча” від **bez* та основи **ľud-* або **bezľudъjь(jь)* “безлюдний”.

Структури з формантом **ob-...-ьje*.

Щодо препозитивної частини цього афікса, то зазвичай мова йде про стосунок слов'янського *ob* до і.е. *eplop(i)*, *obhi* / *a(m)bhi* (див., наприклад, Ф III 96; ЕСУМ IV 124) і його продовження у слов'янському **oba*. Хоча подальшого аналізу, як правило, уникають, імовірно, на думку мовознавців, видається походження його від індоєвропейського займенника **e* в поєднанні з елементами флексії (ЕССЯ XXVI 73). Тенденціям бачити у слов'янських і балтійських фактах злиття індоєвропейських форм на *-p-* і на *-b(h)-* протиставляється думка про те, що у слов'янських мовах не вдається знайти слідів індоєвропейського *-p-* (наприклад, є випадки на *obi-* й зовсім немає *opi-*). У балтійських мовах представлено виключно *ap-/api-* (осібно на цьому тлі стоїть балт. **abō* “обидва”). У слов'янських реконструкціях узагальненої форми нерідко набували *obi-(obъ-)*, однак випадки на *obъ-* частіше є вторинними (див. докладніше Там само).

Словотвірне значення утворень із розгляданим конфіксом — “те, що охоплює позначене мотиватором (місце, територію, предмет, частину чого-небудь тощо)”. Твірними для реконструйованих похідних виступали здебільшого іменники або прийменниково-відмінкові сполуки. Зрідка трапляється паралельна прикметникова й дієслівна мотивація.

1. Серед дериватів із *предметною* семантикою (“предмет або частина предмета, котрий розташований або призначений знаходитися навколо, біля того, що назване мотиватором”) виділяється передусім велика група назв елементів одягу, прикрас: **občelъje* (ЕССЯ XXVI 134) “прикраса на іконі навколо чола Богородиці; прикраса з парчі або шовкової матерії на жіночій головній пов'язці” (**čelo* “чоло”), проте не можна не вказати на близькість структури слов'янського **ob-čelъje* з другою частиною латинського *super-cilium* “брова” (див. Там само); **obpestъje* (XXVIII 190) “частина рукава біля

зап'ястя" (**pęstь* "долоня, кулак"); **obplek'ъje* (210) "передня частина короткої жіночої сорочки; коротка жіноча сорочка; прикрашена верхня частина церковного одягу; погони; лопаткова кістка з м'ясом, принесена в жертву; захист, опора" (**plekt'e* "плече"); **obgolъje* (228) "жіночі дорогоцінні прикраси для голови й хустка; хутряна смужка по краю головного убору; частина кінської збруї, котра одягається коневі на голову, вуздечка" (**golva* "голова"); **obpojasъje* (241) "пояс" (**pojasъ* "пояс", пор. також **obpojasъ* "те саме"); **obušъje* (XXX 244) "сережка" (**ob uxo*); **obžerdъje* (XXXI 241) "ошийник; (хутрянний) комір; намисто" від **žerdlo*.

Найменуваннями *предметів побуту* є субстантиви **obbordъje* (ЕССЯ XXVI 115) "огорожа, перила" (**bordlo* "дошка"); **obvēčъje* (XXXI 18) "обруч" (**věko* "кришка" — див. ЕСУМ I 398); **obstъbulъje* (ЕССЯ XXX 94) "віник, гілки, що залишилися від в'язанки" (**stъbulъ*).

2. Траплялися реконструкції зі збіркою та *речосинною* семантикою: **obbermъje* (ЕССЯ XXVI 97) "ноша, оберемок" від **bermen-* (пор. **bermeъ*) "вантаж, ноша; міра ваги; в'язанка", точніше, від перетвореного (-*men-* > -*m-*) варіанта, що дає підстави говорити про відносну інноваційність утворення (Там само 97); **obdъbnъje* (173) "кругла, із загостреним верхом кладка зі снопів необмолоченого хліба; залишок сіна, соломи", пор. **obdъbnъ* / **obdъbnъ* "кругла, із загостреним верхом кладка зі снопів необмолоченого хліба", хоча не виключена мотивація й сполукою **ob dъbno* "дно судна, посудини, корабля" (Там само 174); **obzadъje* (XXXI 174) "відходи після перевіювання зерна" (**ob zadъ*); **obzolzъje* (211) "осад від попелу" (**ob zola*, **obzolitъ*).

3. Найчисленнішу групу серед розгляданих похідних із формантом **ob...-ъje* становили *локативи*¹. Назвами території, яка знаходиться біля того або охоплює те, що позначає твірне слово, виступали такі деривати: **obberzъje* "тідвищення, прибережна земля; узбережжя" (ЕССЯ XXVI 98) від **bergъ* "берег"; **obbočъje* (111) "узбіччя" (**ob bokъ* "поряд, збоку"); **obdvorzъje* (171) "місце у дворі,

¹ До іменників із локативним значенням відносять назви, котрі вказують на особливості ландшафту, стан навколишнього середовища, назви місця перебування дій, пронесів. Сюди ж належать номен, пов'язані з рослинним та тваринним світом, а також деривати що позначають споруди, найменування водоймищ, назви простору в широкому розумінні цього слова. До поміра Іосі зараховують також деривати, утворені від власних географічних найменувань та назви місць як частин тіла людини чи тварини [див. Вульфсон 1954 22; Гумецька 1958 37; Ковалик 1958 8-9; огляд думок див. Пелехата 2002 307-313].

вільне від забудов; земля за двором або біля нього” (**ob dvory*); **obpol'bye* (XXVIII 255) “поле навколо чого-небудь, рівнина; місцевість, не заросла лісом /за стінами міста/” від **pole* “поле”, **obstož'bye* (XXX 67-68) “місце, огорожа навколо копиці сіна” (**stog* “копиця (сіна)”); **obstyl'nye* (110) “затінене місце” від **styl-* (пор. **styl'nyce*).

На позначення частин організму людини або тварини виступали такі субстантиви: **občerv'nye* (ЕССЯ XXVI 138) “тілвіка навколо кишок, черевної порожнини” (**červo* “живіт”); **oboč'bye* (XXVIII 126) “брови; око; очна впадина; скроня”, пор. **oko*, **ob oko*, **ob oči*; **obplod'bye* (229) “оболонка навколо плода; про врожай” від **plodь*, **obploditi* “запліднити”; **obst'p'nye* (XXX 94) “частина м'ясної туші, лопатка”, пор. рос. *стель*, *стен* “холка, шийний хребет коня”, що пов'язано, очевидно, зі *стена* “ступня коня” (Ф III 756); **obst'rd'bye* (125) “осердя, діафрагма” від основи **st'rd-*, **st'rd'bye*, пор. **st'rdьce*; **obust'nye* (243) “місце навколо рота” від **usta*; **obuz'bye* (244) “край вуха” (**uxo*); **obzad'bye* (XXXI 174) “задня частина” (**ob zadь*); **obzob'nye* (219) “щелепа” (**ob zobь*).

З-посеред цих назв трапляються деад'єктиви: **obtiš'bye* (ЕССЯ XXX 184) “затишок” (**tiхь*).

Найменуваннями деталей споруд виступали поодинокі деривати: **obstrěš'bye* (ЕССЯ XXX 73) “край кривлі, навіс” (**strěxa*); **obstrop'nye* (78) “стеля” від **stropь* “покрівля” (ЕСУМ V 446).

4. Абстрактів із розгляданими компонентами небагато, наприклад: **obtiš'bye* (ЕССЯ XXX 184) “тиша, спокій” (**tiхь*).

Темпоральну семантику має іменник **obnokt'bye* (ЕССЯ XXVIII 119) “нічний час, ніч” (**ob nokt'ь* “упродовж ночі”).

Структури з формантом *па-...-ьj(є).

Препозитивний компонент *па-* виформувався, очевидно, із применника *па*, спорідненого з лит. *piõ* (див. Ф III 33). Мотиваційну базу похідних із конфіксом **па-...-ьj(є)* складала здебільшого іменники або применниково-відмінкові словуки, рідше твірними виступають префіксальні іменники або прикметники.

1. Значення “предмет (частина предмета), який знаходиться або призначений знаходитися на тому, поверх того, що називає мотивувальне слово” мали такі деривати: **narč'bye* (ЕССЯ XXIII 14) “браслет” (**rčka*); **narčkan'bye* (18) “елемент одягу священнослужителя; нарукавник” (**rčkanь* “рукав”); **nağol'nye* [Вступ 1966 125] “наголів'я” (**golva* “голова”); **nabed'nye* (ЕССЯ XXI 203) “кінська попона” (**bedro* “стегно”).

2. Семантику *збірності* мав уже згаданий **narčъje* “стільки, скільки можна взяти в руки” та **nasěnje* (ЕССЯ XXIII 41). Цей новотвір має той же корінь, що й *sěmę*, склався, очевидно, на базі прикметника на -п- від дієслова *sěti* “те, що сіють”. Утворення є новим стосовно слов’янського **zěmę* й територіально обмеженим (діалектизмом) [див. Німчук 1992 242-243]; **navidъje* (ЕССЯ XXIII 235) “в’язанка сіва, яку можна підняти на злила за один раз” (**na vidla*).

3. *Локативи* становили основну групу похідних із розгляда-ним афіксом: **naberъje* (ЕССЯ XXI 204) “прибережна частина суші, узбережжя”, **nabъrdъje* (223) “край гори”, пор. **bъrdo* “схил гори”; **načelъje* (224) “передня частина будинку”, пор. **čelo* “фасад будинку”; **narožъje* (XXIII 11) “кут; місце на стику двох або більше пластин, загнутих усередину” (**rogъ*, **narogъ*); **navětrъje* (229) “навітряна сторона” (**nu větrě*); **navъršъje* (XXIV 55) “вершина, маківка” (**vъrъxъ* “верх”); **navъsъje* (63) “сіпська площа; центральна частина села або рівнина вздовж дороги, не забудована хатами, земля загального користування” (**vъsъ* “поселення”); **Naprъžъje* “міцевість, розташована на порогах річки” [Рослонд 1972 12].

4. До групи *nomina abstracta* належали деривати на позначення *характеру стосунків*: **nasiloje* (ЕССЯ XXIII 45-46) “насильство” від **nasila* “насильство”, **sila*, **nasiliti*; **nasъrdъje* (122) “злість, ворожнеча”, пор. **nasъrditi* “розсердитися”, **sъrdъce* “серце”.

Значення *часу*, який слідує після періоду, названого вивідним словом, виражали такі іменники: **navečerъje* (ЕССЯ XXIII 214) “перед-день свята; вечір перед святом” (**večer* “вечір”); **nazimъje* (XXIV 68) “осінь; перший сніг, початок зими” (**zima*; **nazima*/**nazimъ(jъ)* “одно-річний”). Явище природи називає іменник **navodъje* (XXIV 17) “повінь” (**voda*).

Словотвірне значення “те, що залишилося після того, яке назване твірним словом” реалізувало похідне **naslědъje* (ЕССЯ XXIII 54) “спадщина” (**slědъ*, **naslědъ* “спадок”).

Структури з формантом *ne...-ъj(e).

Перша частина морфемі *ne, ně* походить із заперечної частки, яка етимологічно тотожна лит. *ne* “ні, немає”, лтс. *ne* “те саме”, д.-інд. *na*, лат. *ne* (*nesciō*), гот. *ni*. Деякі із наведених випадків слововжитку **ně* являють собою стягнення первісного **ne je* “ні, немає”, пор. повніший варіант **nestъ*, що продовжує більш давнє **ne estъ*, для якого стягнення *ee* → *ě* можна датувати ще часом індоєвропейського діалектного стану (див. ЕССЯ XXIV 91-93).

Деривати з постпозитивним *-ъj(e)* у східнослов'янській лінгвістиці досліджені досить широко (див. П.Жигецький, А.Кримський, В.Вондрак, А.Мейє, А.Майборода, Ф.Славський, Ж.Варбот, С.Бернштейн та ін.), однак іменники з конфіксом *ne...-ъj(e)* предметом окремого розгляду в українському мовознавстві дотепер не були: препозитивний *ne-* в таких структурах дослідники або визначали як префікс, котрий приєднується до вже готового слова [див., наприклад, Поллога 1991: 85], або ж узагалі їх не згадували. Це зумовлено тим, що більшість утворень із аналізованим формантом є девербативами, а перший компонент **ne-* як префікс здавна нерідко входив до складу мотивувального дієслова (наприклад, **nebergt'i* > **neberženje* “нерадивість, нехтування”), відтак похідні кваліфікувалися як суфіксальні. Однак ще в праслов'янській мові **ne* виступав також заперечною часткою: **ne čajati* (ЕССЯ XXV 65), **ne věriti* (69) і т.ін. До того ж, не всі деривати уже в праслов'янській мові є віддієслівними, наприклад, **nečъstje* від **čъstь* “честь, шана, повага”, **nečerdъje* від **čerda* “розряд, черга” тощо. Це дає підстави говорити про наявність у праслов'янський період конфіксальних дериватів із формантом **ne...-ъje*.

Загальне словотвірне значення конфіксальних похідних праслов'янської мови сформувалося на ґрунті препозитивної частини конфікса — “заперечення, відсутність того, що назване мотивувальною основою”.

1. *Місцян*, яка є результатом невиконання дії, названої мотивувальним словом, позначав дериват **nepolъje* (ЕССЯ XXIV 197) “торішня нескошена трава, частина луку з такою травою; ділянка, не придатна для косіння”, пор. **ne polti* “не полоти”.

2. Серед відіменникових дериватів із конфіксом **ne...-ъje* основну групу складали абстрактні похідні, котрі були найменуваннями певного становища, що вказували на відсутність поняття, названого мотиватором, наприклад: **nečasъje* (ЕССЯ XXIV 110) “негода; погана погода”, пор. **časъ* “час, погода”; **nečerdъje* (110) “нерівномірність, несправедливість” (**čerda* “розряд, черга”); **nečъstje* (113) “нечестя, сором” від **čъstь* “шана, повага”.

Віддієслівні утворення мали в основному абстрактну семантику й називали почуття, стосунки між людьми, що є запереченням дії, названої вивідним словом, наприклад: **nel'ubъje* (ЕССЯ XXIV 149) “незадоволення, ворожнеча”, пор. **ne l'ubiti*, **ne l'ubъ*; **nevěrtъje* (XXV 68) “невір'я, сумнів” (**ne věriti* “не вірити”).

Похідні з формантом **ne...-(e)ньje* — девербативи, які виступали для називання абстрактних понять. Результат дії, названої вивідним словом, позначали іменники **nečajanъje* (ЕССЯ

XXIV 109) “збентеження, відчай; нерозуміння, подив” від **ne čajati* “не сподіватися”, **nečajati* “рагтовий, несподіваний”; **nevěděnyje* “незнання; невігластво” (XXV 65) (**věděti* “знати”). В арсеналі реконструкцій з розгляданням афіксом маємо також п. actionis, наприклад: **neberčenyje* (XXIV 99) “недбалість, нехтування” від **ne bergi* і “не берегти, нехтувати”.

Структури з формантом *medji-/*medju-...-ьj(e).

Перший компонент *medj(i)-* є похідним від праслов'янського **medja*, котре сягає індоєвропейського прикметника *medhā* “середній (-а, -е), проміжний (-а, -е)”. Значення “межа” також досить давнє, оскільки безпосередньо стосується згаданого етимологічного (ЕССЯ XVIII 46), пор. д.-інд. *madhye* “посередині, між”, який вживався з Р.в. від *madhyam* “середина” і звідси — численні місцеві назви типу *Межиріччя* та ін. (Ф II 592). Прийменник **medji* — рано адвербіалізований місцевий відмінок однини **medja*, вжитий у ролі прийменника (Ф II 592; ЕССЯ XVIII 48-49). Конфіксальні деривати з першим **medji-/*medju-*, очевидно, є результатом суфіксації прийменниково-відмінкових сполук, що спочатку були складними іменниками — композитами (**medjinožьje* від **medji* + **noga*).

Локативні назви виступали в праслов'янській мові єдиним репрезентантом похідних із **medji-/*medju-...-ьj(e)*, маючи загальне словотвірне значення “те, що розташоване між тим, що назване мотиватором”. З-поміж дериватів із аналізованим формантом найбільше реконструйовано найменувань територій: **medjigorьje* / **medjugorьje* (ЕССЯ XVIII 49) “межигір'я, долина між горами, ущелина” від **gora*; **medjimoreьje* (50) “вузька смуга землі, перехийок між двома морями; півострів” (**mor'e*); **medjirečьje* / **medjurěčьje* (51) “межиріччя” від **rěka* “річка”; **medjul'čьje* (52) (**l'ogъ* “ділянка землі, поросла травою; лука”); **medjurьnyje* (там само) “простір між шнями”, очевидно є мотивація словом **рьнь*, однак не виключена оказіональність утворення (53); **medjilěсьje* [Шульгач 1998 167] “вільна ділянка в лісі, не обсаджена деревами; гай, луки” (**lěзь* “ліс”).

У праслов'янській мові маємо назву частини тіла людини, тварини, розміщеної між тим, що назване мотивувальним словом: **medjinožьje* / **medjinožьje* (ЕССЯ XVIII 50) “пах” від **noga*.

Структури з формантом *vьz-...-ьje.

Препозитивний елемент *vьz-* “на, замість” споріднений з лит. *už-* “за”, лат. *už-* “за”, лтс. *uz-*, вірм. *z-* у різних функціях (Ф I 333). За допомогою форманта **vьz-...-ьje* у праслов'янській мові на базі іменників творилися похідні зі словотвірним значенням “місце, територія, розташована над тим, що назване вивідним словом”.

Серед похідних із цим конфіксом реконструйовані такі *локативи*: **vъzgorъje* [Німчук 1992 108] ‘узгір’я’, **vъzrovъje* [Бернштейн 1974 297] ‘територія над полем’, **vъzmorъje* [297] ‘територія над морем’. Поміж реконструйованих дериватів нагромаджуємо на одне похідне з абстрактною семантикою: **vъzтъzdyje* [Вступ 1966 125] ‘відплата’ від **тъzda* (ЕССЯ XXI 176) ‘відплата, виноград’.

Структури з формантом *za-...-ъje.

Препозитивний елемент *za-* споріднений зі сх.-лит. *ažū* (*až* перед голосними) < **ažūo* ‘за’, лтс. діал. *az*, *âz* поряд із *âiz-* ‘за, по той бік’ (Ф II 69).

Деривати з цим конфіксом, котрі мотивовані іменниками або прийменниково-відмінковими сполуками, виступали *локативами* й мали загальне словотвірне значення ‘щось, розташоване за тим, що називає вивідне слово’: **zadvorъje* [Бернштейн 1974 297]; **zamostъje* [297]; **zagorъje* [297]; **zarěčъje* [Шульгач 1998 326] ‘територія за рікою’ від **rěka* ‘ріка’; **zavalyje* [327] ‘пологі виступи на схилі узгір’я’ (**valъ* ‘насип’); **zapektъje* ‘простір між піччо та стіною’ [Черниш 2003 110] від **pektъ* ‘піч’.

Реконструйована також *темпоральна* назва **zautroje* [Вступ 1966 125] ‘ранок’ (**utro* ‘ранок’).

Структури з формантом *po-...-ъje.

Праслов’янський *po*, *po-* пов’язаний чергуванням голосних із **pa-*; споріднене з лит. *pa-* ‘по-’, *pó-* ‘по-’, лтс. *pa* ‘тід, через, пере-, на’, прус. *pa-* ‘по-’, *po-*, лит. *po-* ‘т.с., пере-’, авест. *pa-* ‘від, геть’, алб. *pa* ‘без, знову’, хет. *pē* ‘туди’, а також із більш віддаленими гр. *πίπó* ‘від’, *ἐπί* ‘на’, д.-інд. *ápa* ‘геть, назад’ *ápi* ‘теж, також; до цього’; частково пов’язане з і.е. **pos* ‘після, потім, слідом’, до якого зводиться й праслов’янське **pozъ* ‘пізній’ (Ф III 292-293, ЕСУМ IV 465).

У складі конфікса розглядааний компонент служив для творення похідних зі значенням ‘*місце, територія, розташована поблизу, біля того, що назване мотиватором*’: **porěčъje* [Бернштейн 1974 297] ‘узбережжя’; **potorъje* [Німчук 1992 108] ‘місце, територія біля моря’; **porobъje* [Шульгач 1998 215] від **bolъo* ‘болото’.

Структури з формантом *rodъ-...-ъje.

Загальноприйнятої етимології *rodъ-* немає. Елемент **rodъ* вважається новотвором від *ro*, аналогічно до *za* : *zadъ*, *na* : *nadъ*, а також, за припущеннями, споріднений з іменником *nid* (Ф III 296); найчастіше його пояснюють як слов’янський новотвір, що походить із прийменника *ro* і частки *-dъ* (див. Преобр II 87); *-dъ* пояснювалось як споріднене з гр. *-ζευ* ‘звідки’ (Ф III 296). Із цим формантом реконструйовано похідні зі значенням *місця* — ‘місце.

територія, розташована під тим, що назване мотивувальним словом”: **podnožьje* [Вступ 1966 125] від **podь* і **noga* “нога”; **podъnebesьje* [Бернштейн 1974 297] від **podь* та **nebesa*.

Структури з формантом *pri-...-ьje.

Препозитивний *pri-* сформувався на базі прийменника **pri*, спорідненого з лит. *prie* “при, біля, до”, дієслівними префіксами *prie-*, *priē-*, *prý-*, д.-прус. *prei* “до, при”, лтс. *prie-*, лат. *prae* “понад, раніше, перед”, також д.-лат. *pri* “понад, раніше, перед”, *priūmus*, *prior*, д.-інд. *paré* “потім, на майбутнє”, гр. *paraí* “при” (див. Ф III 362).

З формантом **pri-...-ьje* у праслов'янській мові вживалися локативні іменники зі словотвірним значенням “те, що розташоване поблизу, біля того, що назване мотивувальним словом”: **primorьje* [Німчук 1992 108] “місце, територія біля моря”; **pripekьje* [Черниш 2003 114] “місце біля печі, припічок” (**pekь* “піч”).

Структури з формантом *predь-...-ьje.

Перший компонент конфікса *predь-* сформувався на базі праслов'янського прийменника **perdь*, утвореного з **per* та елемента *-dь* (пов'язане, очевидно, з і.е. **dhē-*), того самого, що й у *nadь*, *rodь* (Ф III 237; ЕСУМ IV 340). Із розгляданим афіксом творилися локативи, котрі мають загальне словотвірне значення “те, що розташоване перед тим, що назване твірним словом”: **pārdьgorьje* [Вступ 1966 125] “передмістя”; **predьgorьje* [Бернштейн 1974 297] “місце, територія перед горою”.

Таким чином, найбільшу кількість серед іменників, утворених за допомогою конфіксів із постпозитивним елементом *-ьje*, становили *nomina loci* (понад 50% від усієї кількості похідних), які у праслов'янській мові загалом були добре відомі [Бернштейн 1974 297]. Значення локативності реалізувалося з допомогою формантів **ob-...-ьje*, **medje-...-ьje*, **na-...-ьje*, **vьz-...-ьje*, **po-...-ьje*, **za-...-ьje*, **podь-...-ьje*, **pri-...-ьje*, **predь-...-ьje* (**obberьje*, **medjilěsьje*, **navьrьsьje*, **vьzrolьje*, **romorьje*, **zapekьje*, **podnožьje*, **primorьje*, **predьgorьje* та ін.). Активність цих афіксів зумовлена значенням їхніх препозитивних компонентів, оскільки більша частина з них за походженням — колишні прийменники з просторовою семантикою. Деяко менше абстрактних найменувань. У творенні *nomina abstracta* брали участь в основному конфікси **bez(ь)-...-ьje* та **ne-...-ьje* (**bezgodьje* “несприятливий час”, **necasьje* “негода”); зрідка абстрактні назви продукував конфікс **na-...-ьje* (**nasilьje*). Зовсім мало *zбірних* найменувань (**nasěньje*,

**navidiŋje* “кількість сіна, яку можна підняти на вила”, **obbermŋje* “оберемок”). Мотивувальною основою для локативів виступали головню іменники або прийменниково-відмінкові сполуки, рідко — прикметники або дієслова. Для абстрактних номенів характерною була дієслівна мотивація (у дериватах із **ne*-...-*ŋje* префікс-частка **ne* додавався до інфінітивної форми дієслова), рідше похідні виводяться від дієприкметникових основ. Для субстантивів, які у своїй структурі мають конфікс **bez(ь)*-...-*ŋje*, властивою була іменникова чи прийменниково-відмінкова мотивованість.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ -Ь, -Ъ, -А

У реконструйованих матеріалах праслов'янського етапу розвитку української мови міститься численна кількість іменникових структур, що утворилися за допомогою складних переривчастих морфем, другим компонентом яких виступали сонанти -ь, -ъ, -а. Досліджувані конфікси були оформлені різноплановими препозитивними частинами, що дозволяло їм слугувати дієвою словотвірчою одиницею.

Перші складники описуваних конфіксів походять із колишніх часток (**ne*, **o*, **jъz*), прийменників (**do*, **ob*, **bez*, **za* тощо), префіксів (*pa-*, *o-*, *ka-*, *ša-*, *pro-* і под.), які сягають здебільшого індоєвропейської доби. У результаті морфонологічних процесів вони деєтимологізувалися, перетворилися на препозитивні частини форманта і стали надавати похідним іменникам нових лексико-словотвірних значень.

Другий елемент конфікса сформувався на базі матеріально виражених тематичних суфіксів індоєвропейської мови ь, ъ, а, які в праслов'янській мові мали специфічний характер: вони поєднували в собі дві функції — словотвірну і флексійну, тобто виконували роль дериваційних формантів і одночасно вказували на належність дериватів до певного типу відмінювання. Тематичні суфікси поступово втрачали своє словотвірне значення і згодом стали виконувати лише функцію закінчення, власне, поглиналися флексією [Wojtyła-Świerzowska 1974 12-13]. Таким чином, виразником словотвірної похідності стала нульова морфема аналогічно до того, як при формотворенні у відповідних випадках виступає нульове закінчення [див. Білоусенко 1993 21].

Частиномовний статус мотиваторів різноманітний: дієслова (дієслівні форми), іменники, прикметники.

Структури з формантом *не-...-ь(-ь,-а).

Панівна більшість похідних іменників цього типу є девербативами, що зумовлено, певно, семантичною природою препозитивної частини конфікса, яка виконувала роль заперечення при дієсловах. У межах цієї категорії похідних вирізняється ряд лексико-словотвірних груп:

1. Атрибутивні назви *істот*: **nebojъ* (ЭССЯ XXIV 106) “безстрашна людина, сміливець” (*bojati se*); **neděja* (115) “ледача людина” (**dějati*); **neděľь* (117) “ледар” (**dělati*); **nedomyśľ* (121) “людина недалекого розуму” (**domysliti*); **nedosegъ* / **nedosega* (122) “дівчинка-підліток” від **doseg(a)ti* “досягати”; **negyba* (131) “той, хто неохоче пересувається, ледар”, співвідноситься з **gybati* “рухати(-сь), порушити(-сь)”; **netьь* (165-166) “дуже стара жінка, котра не може померти, хоча вже поря” (від заперечення **ne* і безсуфіксного прикметника старого типу, утвореного від основи теверішнього часу дієслова **meriti*, **merō*); **nenagľeda* / **nenagľedь* (168) “мила, дорога, кохана людина” (**nagľedati*); **neobxaja* (176) “неохайний(-а)” (**obxajati*); **neposěda* (200) “непосидюча людина” (**posědēti*); **neroka* (257) “нянька” (**rekti*), пор. **otъrokъ*; **nesluxъ* (16-17) “неслухняна людина” від **śluxati*; **nesluśь* (17) “непокірна, неслухняна людина” (*śluśati*); **nesьdareь* / **nesьdara* (27-28) “людина без таланту, без здібностей до чого-небудь” (або від складення **ne* і **śdareь*, або зворотне похідне від **ne śdariti*); **nesьdoba* (28) “баламут” (**śdobiti* “відповідати зразкові”); **netegъ* / **netegь* (40) “ледача людина” (**ne tegnati*); **netььko* (42-43) “особова назва” (**ne tьknati*); **neuць* / **neuца* (47) “людина, що не має практичних навиків, уміння” (**ne ućiti*); **neugasъ* (53) “особова назва” (**ne ugasiti*); **neukl'uda* / **neukl'uda* (55) “незграбна людина” (**ne ukl'uditi*); **nevěsta* (70-76) “наречена; молода жінка; невістка” (**ne*+**věstь*, **vědēti*— праслов'янський новотвір; цьому слову присвячена досить велика, стара і нова, література, причому автори пропонують доволі різні етимологічно-словотвірні пояснення — див. ЕСУМ IV 59-60, Ф III 54-55, Преобр I 598-599). Сюди ж, очевидно, й поодинокі назви тварин — **nejьть* (ЭССЯ XXIV 136) “тварина, котра не дається до рук” (**jmati*); **netelъ* (XXV 38) “молода корова, яка ще не отелилася” (**teliti se*) та ін.

2. Найменування *територій, угідь, гідронімів, гелонімів* тощо: **nekosъ*/**nekoшь* (ЭССЯ XXIV 140-141) “заповідний луг, торішня некошена трава” (**ne kositi*); **neora* / **neor'a* / **neorъ* (180) “земля, що не ореться” (**ne orati*); **neraxъ* (185) “те саме” (**ne raxati*); **neporь* (197) “ділянка луку з торішньою нескошеною травою” (**ne politi*); **neteца* / **neteць* (37) “стояча вода; болото” (**ne tekti*); **neteка* (XXV 37-38) “стоя-

ча вода" (**ne tekati*); **netr'a I* (44) "непролазні зарості, ліс" від дієслова **terti*, **tr'o* із запереченням **ne* (первісно, можливо, "місце, де не можна корчувати ліс", потім — "непролазне місце в лісі").

3. Номенни, що позначають *фізіологічний чи психофізичний стан істоти*: **nedogъ / *nedoga* (ЕССЯ XXIV 125-126) "хвороба" (**ne dčiti*, хоча не варто виключати змішування різних коренів **dog-* і *čugъ*, також, можливо, що й за мотивами давнього табу); **nejědъ / *nejadъ* (134) "відсутність апетиту" (**ne ědъ, *ěsti*); **nenasytъ / *nenasyta / *nenasytъ* (170-171) "постійна тяга до їжі" (**ne nasytiti*); **nežidъ* "нетерплячка, нездатність чекати" від **židati* (**židati*), **žьdati* (**židati*) "чекати" (ЕСУМ IV 65) тощо.

4. Назви, які пов'язані з виробничою діяльністю: **nerьba* (ЕССЯ XXIV 226) "домішок (у зерні)" (**ne rьxati*, первісно позначало "те, що не обмолочене"); **neurodъ* (XXVI 60) "неврожай" (**ne uroditi*); **nevěja* (67) "невіяний хліб" (**ne vějati*); **nežalъ / neželъ* (93) "торішня трава на корені, не вигалена восени чи весною" (**ne žalěti, *žaliti se*); **nevodъ* (XXV 81-84) "велика риболовна сіть, невід", етимологія слова остаточно не з'ясована (Черных I 564), однак існує думка, що воно утворене за допомогою префікса *ne-* від **vodъ* (пор. лит. *vadai* мн. "сіть", *vedeja* "рибальська сіть, яку обслуговують двоє" і под. (див. Ф III 55-56, ЕСУМ IV 59), а також [Гончаров 1982 60]; **neterьba* "бур'ян", співвідноситься з **terьbiti* "розчищати, корчувати куші, дерева" (див. ЕСУМ IV 80, V 549-550).

5. Абстрактні номенни: **nepoladъ / *nepoladъ* (ЕССЯ XXIV 197) "сварка, незгода, розлад" (**ne poladiti*); **nesъvěda* (XXV 32-33) "тьма, незчисленна кількість", пор. д.-р.-укр. *nesъv'eda* "те саме", певня, від **ne sъvědati*.

Інші назви: **nedotьka* (ЕССЯ XXV 123) "місце в полотні, де пропущена нитка при тканні" (**ne dotьkati*) тощо.

Структури з формантом *ob-...-ь(-ь,-а).

Мотиваторами для цього типу похідних могли бути дієслова та іменники.

Реконструйовані *девербативи* поділяються на такі лексико-словотвірні групи:

1. Дєривати на позначення *дій та їхніх наслідків*: **obběgъ* (ЕССЯ XXVI 100) "рух товарів та інших цінностей у суспільстві; оборот, обертання" від *běgati*, пор. **obběgti, *obběgati*; **občerdъ / *občerda / *občerdъ* (137) "черга, черговість" (*čerditi* "приводити до порядку; розпашовувати"); **obteky* (XXX 164) "набряк, пухлина, водянка; смола на дереві; сталактит", очевидно, від **tekti*, оскільки спрефіксованого дієслова з аналогічною семантикою у цей період, певне, не було; **obpoka* (XXVIII 245-249) "загальна назва вапняних покладів крейдяної

формації, які легко вивірюються і піддаються розтиранню” від **obpekti* або від **přkati* (: **řikati*) “тріскатися”.

2. Зоологічні та соматичні номени: **obšъsъ* (ЕССЯ XXX 116-117) “маленьке поросся, що ссе свиноматку” від **sъsati*; **obšabъ* (127) “хвіст”, співвідноситься з **šibati*, **obšibati* “збивати ударом” (132), сюди ж, очевидно, **obšibъ*/**obšibъ* (133) “хвіст, удар, хобот, який б’є чи жалить”; **obmъlъ* (XXVIII 89) “назва риби”, походить із **mliti*.

3. Назви обрядодії: **obšъvada* (ЕССЯ XXX 117-118) “звинувачення, наклеп” від **sъvaxiti* “звинувачувати”, **obšъvaditi* “звинуватити”; **obređъ* “обряд, звичай” від **obređiti* “влаштувати, впорядковувати” (ЕСУМ IV 144), співвідноситься також із **ređiti* “рядити”, похідного від **ređъ* “ряд, порядок”; **obrokъ* “урочиста обіцянка”, утворене від дієслова **rekti* “говорити”, пор. **obrekti* “обректи” (ЕСУМ IV 143).

4. Найменування осіб за якоюсь характерною рисою: **obblada* / **obblatъ* (ЕССЯ XXVI 109-110) “лицемірство, обман; лицемір, лицемірка”, співвідноситься з **obbladiti* “обманути”, проте існує гіпотеза про конкуренцію форм, генетично віднесених до **obluditi*; **obvъrmotъ* (127) “нікчемна, негідна людина; людина, яка говорить нечітко, туманно і багато”, пов’язане з **vъrmotati*.

5. Назви споруд, предметів господарського призначення, деталей гардеробу тощо: **obšarъ* (ЕССЯ XXVI 133) “верхня балка чи камінь у дверній або віконній рамі; поздовжня балка в стіні; з’єднання біла з рукояткою ціпа” від **šariti* “зв’язувати, доторкатися”; **obvъrъ* (XXX 235) “засік” від **vъrъ*, **vъrъ* “сікти, рубати”; **obvъrъzъ* / **obvъrъza* (XXXI 108) “собачий ошийник; прикраса — ланцюжок на шії, буси” (**vъrъziti*).

Панівна більшість *десубстантивів* мала загальне словотвірне значення “щось, розташоване в безпосередній близькості до позначеного мотивувальним словом об’єкта”. Серед обстеженого фактажу виокремлюється кілька лексико-словотвірних груп.

1. Найменування господарчих та побутових реалій: **obgolъ* / **obgolъ* (ЕССЯ XXVI 92) “частина кінської упряжі, що одягається на голову; жили, які йдуть від голови до лопаток” (**golъ*), пор. праслов’янські та українські синонімічні утворення — **obgolъica*, **obgolъina*, **obgolъьka*, **obgolъькъ*, **obgolъьсь*, **obgolъьje* (оглава, оглава, оглав, оглави); **občelъ* (134) “прикраса на лобовій частині жіночого головного убору” (**čelo*); **obdrъ*, **obdro* (165-169) “постіль, ложе; погребальні ноші”, враховуючи первинне значення похідного іменника “поміст, настил кругом дерева”, а також семантику препозитивної частини конфікса, припускають, що це слово походить з і.е. **dru-* і споріднене з прасл. **drъvo*, **dervo* (див. Ф III 123-124, ЕСУМ

IV 162), пор. **obdъrъ* “ліякко без нѣжко, нари”; **obdъbrъ*, **obdъbnъ* (172) “скирта круглїи форми із снїлїв хлїба”, похїдне від поєднаннїя **ob dъbno*; **obstrъchъ* (XXX 72) “частина покрївлї, навїс” від **strъchъ*, **obuchъ* (239-240) “молюток, кайю, одна частина сокири”, слїввїдносїтьсї з **uchъ*; **oslontъ* (ЕСУМ IV 223), пов’язане з *(*o*)*sloniti* “притулити, обперти”, назва зумовлена, очевидно, тим, що цю лаву приставляли (прислоняли) до стїни (див. Там само).

2. Назви частин тїла (людини або комахи) та продуктів життєвїльностї, пов’язаних з ними: **obstegnъ* / **obstegnъ* (ЕССЯ XXX 56) “частина ноги вїд заду до колїнного згину, стегно” (**stegno*); **obrъchъ* “зап’ястя, браслет, кїльце”, утворене вїд **rъchъ* за допомогою конфїкса, другим компонентом якого первинно був *j* (< *ĭ*), i.e. **ĭ* – o – (s) (див. Черных I 588-589); **obnožъ*, **obnoža* (ЕССЯ XXVIII 118-119) “пїлок, який переносїтьсї бджолами на заднїх лапках” (**noga*).

3. *Локативи*: **obbochъ* (ЕССЯ XXVI 111) “схил гори”, утворилося вїд **bokъ* чи вїд словосполученнїя **ob bokъ*, пор. **obbochina* “те саме”; **obbola* (113) “заболонь пїд корою дерева”, походить вїд **bolna* “плївка, оболонка” (див. ЕСУМ I 226); **obstěrnъ* / **obstěny* (XXX 61) “тїнь (на стїнї)” вїд **stěna*.

Структури з формантом **pe*...-ъ(-ь).

Вїдїєслївнї за походженнїям іменники позначають соціальнї, побутовї, територїальнї реалїї, належать як до апелятивїв так і до онїмїв. Наприклад: **posagъ* (ЕСУМ IV 534) “вїно (майно, що даєтьсї дївчинї при одруженнї)”, пов’язане з **segati* “сїяти”; **potesъ* (541) “рїд гребеня у прядцї” вїд **tesati*; **Podъrtъ* — гелонїм, який мотивуєтьсї апелятивом, що слїввїдносїтьсї з **dъrati*, **podъrati*, **dъrtъ* [див. Шульгач 1998 215-216]; **polinъ* “вода пїд тонким шаром снїгу й льоду”, слїввїдносне з прасл. **lincti*, похїдним вїд **liti*; **Ponorъ* — гїдронїм, пов’язане з **nъreti*, **ponirati*, **nora* [219-220]; **poterъ* “чїста мїсцина”, слїввїдносїтьсї з **terbiti* “розчищати, корчувати, вигрїбати” (див. ЕСУМ V 549-550). Десубстантив **rovodъ* “товїнь” із *rovodě*, пор. синонїмїчнї **rovonъ*, **rovodъny*, **rovodny* (Slawski I 1974 118), слїввїдносїтьсї з **voda* (див. ЕСУМ IV 468, Ф III 294).

Структури з формантом **jъz*...-ъ(-ь,-а).

Праслов’янський прийменниково-префіксальний елемент **jъz* “за, позаду”, який лїг в основу препозитивної частини конфїкса, продовжує i.e. **ezъs*, що має близьке значеннїя і утворилося поєднаннїям основи вказївного займенника **e* та часток -*zъ*, -*s* (див. Ф II 119-120, ЕССЯ IX 6-8, ЕСУМ II 212).

За допомогою цїєї конфїксальної морфеми продукувалися, в основному, вїдїєслївнї іменники, якї позначали результати

попередньої дії, названої мотиватором. Наприклад: **jъzžarъ* [Черниш 1991 28] “випалена ділянка”, походить від **gorēti*; **jъzgorda* (ЕССЯ IX 30) від **gorditi* “городити”; *jъzgybъ* (33) “звивина; місце, де дорога міняє напрямок”, співвідноситься з **gybati* “гаути(-ся), звивати(-ся)”; **jъzvětъ* (94) “донос, причина; відмовка, привід”, утворилося від *vētiti* “повідомляти, говорити, вважати”.

Десубстантив **jъzvodъ* (97) “розлиття води весною, весняна повінь”, певне, співвідноситься з іменником **voda*.

Структури з формантом *ka...-ъ(-ь,-а).

Словотвірний елемент **ka-(*ko-)*, який згодом став компонентом конфікса, має кілька етимологічних тлумачень: його пов’язують або з прийменником *къ*, або з питальним займенником *къ*, пор. прасл. *къ-to*, укр. *хто* (див. Ф II 151, ЕСУМ II 332-333). Згідно з останнім міркуванням, він класифікується як займенниковий префікс (див. ЕССЯ IX 113, 114, 120, 165).

За даними реконструкції, основний масив похідних іменників цього титу становлять девербативи із загальним словотвірним значенням “те, що є наслідком дії, позначеної твірним словом”. Наприклад: **kavyrza* “сучок; щось зігнуто, нерівне” від **vergati* “крутити, зв’язувати, вити” [див. Іпаді 2000 62]; **kaderъ* “локон; кучері, кучеряве волосся”, походить від **dera*, **derati* (див. ЕССЯ IX 108); **kadylba* / **kadylbъ* (113-115) “колюдазний зруб; довбана колода; вибоїна на дорозі; діжка, ступка” (**dylbati*, **dylbati*); **kalēpa* (IX 120) “розм’якла від води земля”, співвідносне з **lēpiti*; **kazobъ* / **kozobъ* (136) “корзина для корму; жебрацька сума” від **zobati* “потроху збирати”; **kaverъ* (IX 165) “вир”, співвідноситься з **vьreti* “кніпiti, вирувати”; **kavęza* “вередлива людина”, походить від **vęzati* “вередувати, комизитись” (165); **kavortъ* / **kavortъ* “глибока яма з виром у річці” від **vьrtēti* (167); **kavyrza* (167-168) “підступ; вигіпки, бешкет”, співвідноситься із **verziti* “в’язати, плести”.

Структури з формантом *nedo...-ъ(-ь,-а).

Препозитивна частина цього афікса витворилася шляхом складення заперечної частки **ne* і префікса *do-*. Ця обставина певним чином зумовила словотвірну семантику похідних іменників: вони головно позначають те, що є неповним виявом якоїсь дії, названої мотиватором — дієсловом, наприклад: **nedojēdъ* (ЕССЯ XXIV 119) від **ēsti*, **ēdmъ*; **nedosotъ*, **nedosotъ* (122), співвідноситься із **soliti* “солити”; **nedotyka* (123-124) “рослина *Impatiens noli-me-tangere*”, походить від **tykati*.

Структури з формантом *o...-ъ(-ь,-а).

Перший елемент конфікса співвідноситься із часткою вигукового походження, яка сполучена зі сполучником **a*, відрізняючись від

останнього маловживаністю, що недостатньо висвітлена етимологічно (див. ЭССЯ XXVI 70).

Реконструйовані іменники досліджуваного типу були віддієслівного походження і позначали *реалії доквілля*. Наприклад: **okoľь* “кругла загорожа, круг”, пов’язане з **kolo* “колесо, круг” (ЕСУМ IV 169); **okropьь* “кипляча або дуже гаряча вода, кин’яток”, походить із **kropiti* “кропити” (ЕСУМ IV 173); **otamьь* “бот. *Inula* L.; дивина чорна”, утворилося від **maniti* “манити” (назва пояснюється тим, що ці рослини виявляють наркотичну дію — див. Ф III 138, ЕСУМ IV 184); **omčьь* “ковбана, вир”, співвідноситься з **(o-)mčiti* “(за-)мутити” (Ф III 140, ЕСУМ IV 188-189); **opona* “завіса; попона; покривало”, пов’язане з **peti* “напняти”, **pcto* “туте”, **pъnčti* “тнути” (ЕСУМ IV 202); **oslonьь* “лава для сидіння”, пов’язане з **(o)sloniti* “пригупити, обперти” — назва зумовлена, очевидно, тим, що цю лаву приставляли (прислоняли) до стіни; це слово також тлумачиться як назва того, “до чого можна прихилитися” (див. ЕСУМ IV 223); **ovъrьь* [Ліади 2000 61] “тенета з пружиків, щоб риба не випливала з рибника”, співвідноситься з імперфективом **vъržati < *vъržati* “тілести”; **otora* “апелятивна назва водоїми” від і.е. **ter-* “терги”, пор. прасл. *vьerti* [див. Шульгач 1998 203-204]; **ometьь* / **ometa* “обшитий (обметаний) край одягу”, співвідноситься з **metati* “метати” (ЕСУМ IV 186, Ф III 139); **askępьь* (Ср II 723) “спис” від *skępati* “щипати, розколдовати”.

Структури з формантом *sь-...-ь(-ь-а).

Препозитивний компонент форманта **sь*, **sъn* “з, разом з” у значенні “від, з, на продовження” зводиться до і.е. **kom* “з” (див. Ф III 539-540). Віддієслівні деривати, що репрезентують описуваний словотвірний тип, як правило, позначають *результати предметної дії*: **sъvita* “вид одягу” від **viti* “вити, звивати” (ЕСУМ V 193); **sъvolkьь* “балка, що підтримує стелю”, пов’язане з **velkti* “волюкти, тягти” як “те, що стягує” (198-199); **sъklepьь* “прикриття”, співвідноситься з **klenčti* (<**klepnčti*) “прикривати” (274); **skotьь* “скот” витворилося, гіпотетично, від **kotiti se* “котитися, плудитися” (283-284); **skuka* (<**skōuka*) “нудьга”, пов’язане зі *scičiti* “скавучати”, *kučiti* “кричати” (290); **skuka* “ввипиця; болячка”, співвідносне з **kuliti se* “щупилися” (290); **smęčьь* (**smęčьь*) “бот. сажка”, певно, від **gnęčiti* “запалювати, розпалювати” (назва зумовлена подібністю зовнішнього вигляду рослин, уражених грибками, до голівки, обгорілої колоди — 336-337); **sъpčьь* “потайник, схованка, сховище”, співвідноситься з **peti*, **pъnč* “п’ясти, пну” (385); **sъgrьь* “щось обтріпане”, пов’язується з **vrepati* “бити, смикати, рвати; трусити” (432-433); **sъmьь* походить від **mertьь*, **nъrd*, пор. лит. *mirti* “уми-

рати”, д.-інд. *marati, maratē* “умирає” з додаванням препозитивної частини **zъ*, яка пов’язана з д.-інд. *su* — “хороший, благодій”, первинно “блага смерть”, тобто “своя, природна” (див. Ф II 602, III 685-686, ЕСУМ V 319).

Структури з формантом **sq*-...-ъ(-ь,-а).

Іменникові похідні цього типу найчастіше означають наслідок дії, виконуваної разом, поряд або за чийсь допомоги. Такої семантики дериватам надає перший складник морфеми — *sq*, що вживався в іменних складених зі значенням “з, разом із” (див. Ф III 539-540, 791). Наприклад: **sglobъ* “перешкода; забор, перепона”, пов’язане з **globa* “жердина, балка, клин”, **globiti* “стискати, з’єднувати” (див. ЕСУМ V 466); **sgreбъ* / **sgroбъ* “велика вибоїна; замет, кучугура”, утворене від дієслова **grebiti* (466); **sqseбъ* “засік”, витворилося від основи дієслова **sebiti* “сікти” (482); **sqsedъ* (482) “який сидить поруч”, походить від **sedēti* “сидіти”; **sqteбъ* “судяга”, співвідноситься з **tegit* “тягти, тягнути” (486); **sqъka* “стіяк (у т.ч. дня і ночі); проміжок” від **tko* (*tykati*) “тикаю”, **tkncti* “ткнути” (485).

Структури з формантом **podъ*-...-а(-ь).

Реконструйовані девербативи позначають *результат* дії, названої мотиватором: **podъsporoza* “ремонт, поновлення”, співвідноситься зі **sporoziiti* “спорудити, справити” (ЕСУМ IV 396); **podъvoda* “те, що підводиться; перекладна тяглова сила”, співвідноситься з **podъvoditi* “підводити”, пор. **voditi* “водити” (див. ЕСУМ IV 389). Десубстантив **podustъ* “іхтіологічний номен” від *usta* “рот”, пояснюється тим, що рот у риби розташований знизу під носом, який виступає уперед (397).

Структури з формантом **za*-...-ъ(-а).

Похідні іменники цього типу є носіями *опредметненої ознаки*, закладеної у дієслові-мотиваторі. Наприклад: **zabara* “уповільнена течія”, співвідносне з прасл. **bariti(se)*, **zabariti(se)*, назва пояснюється, очевидно, повільною течією річки [див. Вербиц 1997 68]; **zavodъ* “перешкода”, пов’язане чергуванням голосних з **vaditi* “перешкоджати, суперечити” (ЕСУМ II 219).

Структури з формантом **do*-...-ъ(-ь).

Препозитивний елемент **do* сягає і.е. **dō*, прикметника займенникового походження, пор. **da*, **da že* (див. ЭССЯ V 37-38). Похідні утворення цього типу — віддієслівні іменники з *абстрактним значенням*: **dastoъ* (85) “достоїнство; пристойність” (**stojati*); **dosvētъ* (86) “світанок”, співвідноситься зі **svitati*, пор. **svētъ*.

Структури з формантом *ša-...-а.

У реконструйованому девербативі **šabrа* “назва рослини; шлях, дорога” [див. Вербич 1997 70-71] перша частина форманта походить від експресивного префікса *ša-*, збереженого в російських словах *шаблда* (Ф IV 391) “пропаша людина; брехун”; *шаверзитъ* (393) “шпикувати, каверзувати”; *шалтай-болтай* (400). Мотиватором аналізованого деривата слугувало дієслово **dbrati* “дерти, здирати”.

Структури з формантом *rǫ-...-ъ. Віддієслівний дериват **primetъ* “те, що прикидано, накидано, додано; (про хворобу) те, що прикинулося, підкинулося” витворився від **metati* “кидати” (див. ЕСУМ IV 573).

Структури з формантом *per-...-ь(-а). Дериват **pervolkъ* / **pervolka* (1094 ЕСЛГНТУ 97) — віддієслівне утворення, у будові якого можна вичленили корінь *-volk-* [див. Богоєдова 1998 136], очевидно, від **volkti*, пор. **vlačiti* “волокти, тягти”.

Структури з формантом *rǫ-...-ъ. Цей тип репрезентує іменник **prasotъ* “торговець, який заготовляє, засолює рибу і м’ясо”, утворений від **solъ* “сіль”, **soliti* “солити” (ЕСУМ IV 556).

Отже, у праслов’янську добу описані субстантиви становили досить помітну в кількісному плані групу. Найбільше було дериватів на позначення *опредметної дії*, до складу яких увійшли афікси **ob-...-ъ(-ь, а)*, **rodъ-...-а(-ь)*, **so-...-ъ(-ь, а)*, **ka-...-ъ(-ь, а)* (**obbegъ*, **rodъsъporoga*, **sotegъ*, **kavъza* тощо). Чимало трапляється найменшуваль *ocib* за якоюсь характерною ознакою, що утворені за допомогою конфіксів **pe-...-ъ(-ь, а)*, **ob-...-ъ(-ь, а)*, **rǫ-...-ъ* (**neučь/*neuča*, **obbъrmotъ*, **prasotъ* “торговець, який засолює рибу і м’ясо”, **kavъza* “вередлива людина” та ін.). Абстрактні номени складають помітний прошарок в обстеженому масиві фактажу і продукуються, в основному, за допомогою формантів **pe-...-ъ(-ь, а)*, **ob-...-ъ(-ь, а)*, **do-...-ъ(-ь)* тощо (**nedogъ* / **nedoga*, **obrokъ* “урочиста обіцянка”, **dostojъ* “достоїнство”, **povodъ* “пови́нь”, **jъzvětъ* “донос, причина”). Трапляються також похідні іменники з *предметною* семантикою, деривовані за допомогою морфематичних комплексів із препозитивними частинами **o-*, **ob-*, **po-*, **ka-*, **rodъ-* (**ometъ*, **ometa* “обшитий (обметаний) край одягу”, **občelъ* “прикраса жіночого головного убору”, **potеzъ* “рід гребеня у прядці”, **kazobъ*, **kozobъ* “корзина для корму; жebraцька сума”, **sъvita* “вид одягу”).

Мотиваційною базою для слів згаданої структури служили головию дієслова (для творення предметних, особових й абстрактних назв), рідше — іменники, що брали участь у продукуванні локативів. Водно-

час спостерігається тенденція до полімотивованості девербативних утворень, для котрих вивідними могли слугувати як безпрефіксні, так і спрефіксовані дієслова.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -ЪКЪ

Праслов'янський **-ъкъ** є похідним від індоєвропейського **-ko**. Початковий голосний праслов'янської мови **-ъкъ** (<-йко) належав спочатку до твірних основ [Вступ 1966 118; Білоусенко 1993 32]. Цей формант був у праслов'янській мові продуктивним передусім у демінутивній функції (**bobъкъ* < **bobъ* "біб", **borъk* < **borъ* "сосна, ліс, переважно сосновий"). Також він служив для субстантивної прикметників та порядкових числівників, серед яких трапляються й назви осіб (**bělъ* "білий" > **bělъкъ* "білок", **blizъкъ* "близький, рідний" < **blizъ*) [Slawski I 1974 96].

Структури з формантом *ob-...-ъкъ.

Більшість дериватів із конфіксом ***ob-...-ъкъ** є десубстантивами, хоча можливе виведення конфіксальних іменників від дієслівних або прикметникових основ. Складнощі виділення конфіксів у розгляданих похідних виникають через те, що **-ъкъ** може виступати і як постпозитивний елемент конфіксального форманта, і як суфікс (подекуди, очевидно, як надлишковий), котрий приєднується до вивідного слова, наприклад: **občesъкъ* (ЕССЯ XXVI 138) "обчесаний льон; залишки (волосся) після обчисування" від **česati* "чесати" або від **občesъ* "залишки після обчисування льону"; **obdъbnъкъ* (172) "залишки на дні; міра жита; копиця сіна; підкладка під сіно, солому" від **obdъbnъ* "кругла кладка зі снопів необмеленого хліба" або від **dъbno* чи **ob dъbno*.

1. Назвою *особи* за її фізичними вадами виступав іменник **obstornъкъ* (ЕССЯ XXX 65) "одноока людина" (**ob storna*).

2. *Рослину*, яка росте навколо того, що називає твірне слово, позначав дериват **obbabъкъ* (ЕССЯ XXVI 93) "гриб підберезник", пор. **baba* "пень" (Ф I 55), а також **obaba*, рос. діал. "риба бичок-підкамінник" (ЕССЯ XXVI 93-94).

Найменуванням того, що неповністю виявляє ознаки, названий мотиватором, є іменник **obmoldъкъ* (ЕССЯ XXVIII 74) "таросток; підліток" (**moldъ* "молодий").

3. Найбільшу групу реконструйованих похідних із аналізованим формантом складала назви *предметів*.

3.1. Значення “залишок того, що назване мотивувальним словом”, репрезентували такі деривати: **obgorьkь* [Варбот 1984 107] / **obgarьkь* (ЕССЯ XXVI 189) “головешка, недогарок”, пор. **gorěti*, **garati* та *žarь*, **žariti* [див. Варбот 1984 107], а також **obgorěti*. Важко стверджувати, що всі іменники на -ькь утворені від безсуфіксних імен, а не безпосередньо від дієслів. Однак в основі віддієслівних імен на -ькь усе-таки лежить модель безсуфіксного віддієслівного іменника, тому більш давнім може бути варіант із вокалізмом у ступені *o, а інший — наслідком його перетворення [Варбот 1984 107]. Зауважимо, що, на думку авторів “Етимологического словаря славянских языков”, розглядане слово утворене від **obgarь* / **obgara* “недогарок” або ж від **obgarati* “обгорати, облікати” (ЕССЯ XXVI 190). Інші деривати на *ob-...-ькь: **obbrьvьlьkь* (ЕССЯ XXVI 125) “шрам, рубець; пень, обрубок, колода” (**brьvьlьnъ* “колода”); **občesьkь* (138) “обчесаний льон; залишки (волосся) після обчисування”, співвідносне з **česati* або з **občesь* “залишки після обчисування льону” чи **občesati*; **občьbьtьkь* (172) “залишки на дні; міра жита; копиця сіна; підкладка під сіно, соломку”, пор. **občьbьtь* “крутля киядка зі снопив необмеленого хліба”, **ob čьbьnъ*; **obgolьvьkь* (227) “частина кінської вуздечки, вуздечка без поводу; відрізані сім’яні голівки льону; частина граблів, на якій прикріплені зубці” від **golьvь*; **obmydьlьkь* (XXVIII 99) “залишок від шматка мила; брудна мильна вода, що лишлася після миття” (**mydlo* “мило”, **obmyditi* “намилити”); **obzolьkь* (ЕССЯ XXXI 210) “топіл, осад від пожели” (**zola*).

Назвою предмета побутового призначення є дериват **obbrusьkь* (122) “тюкривало, скатертина; точильний брусок”, пор. **brusiti* “гладити, точити” (Ф Ш 108), **obbrusь* “рушник, скатертина”.

3.2. Елемент, частину того, що позначає мотивувальне слово, називав дериват **obpьtьkь* (ЕССЯ XXVIII 192) “підбір; задник у взутті” від **pьta* “п’ятка”, хоча можлива також мотивація й іменником **obpьta*, репрезентованого в луж. *wopjata* “задник у взутті” (див. Там само 192); **obpьolьkь* (XXVIII 254) “крайня дошка в колоді; обрубок” (**pьolь/*pьola* “половина”, **obpьolь* / **obpьola* “дошка”).

3.3. Назвами *прикрас*, які призначені знаходитися навколо того, що називає вивідне слово, виступали такі іменники: **občьtьkь* (ЕССЯ XXVI 134) “прикраса з парчі або шовкової матерії на жіночій головній пов’язці” (**čelo* “чоло”); **občьbьkь* (XXVIII 32) “різна прикраса на вікні” від **čьbь*, **čьbьkь*; **obžerдьlьkь* (XXXI 243) “ошийник, (хутрянний) комір; намисто”, співвідносне з **žerдlo*.

3.4. Речовину семантику мали похідні: **obšьrьzьkь* (ЕССЯ XXX 127) “виріб із тіста” від **šьrьzь*, (**šьrьgь?*) (127); **obzьpьbьkь* (XXXI 219) “дуже маленьке: кількість їжі; огризок” (**zьpьti*).

3.5. Значення *збірності* мав дериват **obbertьkь* (ЕССЯ XXVI 97) “оберемок, ноша”, пор. **bertę* “вантаж, ноша”.

4. Трапляється кілька *соматичних* назв: **obvьrdьkь* (ЕССЯ XXX 125) “серцевина (яблука тощо); центр” від основи **vьrd-*, пор. **vьrdьse*; **obzadьkь* (XXXI 173) “задня частина туші тварини”.

5. *Абстрактні* найменування з конфіксом **ob-...-ьkь* у праслов'янській мові представлені поодинокими прикладами: **obperdьkь* (ЕССЯ XXVIII 183) “перед, початок, те, що передує чомусь” (**perdь* “перед”, **ob perdь* “попереду”).

Структури з формантом *па-...-ьkь.

Іменники, у творенні яких брав участь розглядааний формант, за значенням поділяються на такі групи.

1. Назви *істот* — *осіб* і *тварин*: **naslědьkь* (ЕССЯ XXIII 53) “спадкоємець; те, що лишилося у спадок” від **naslědь* + *-ьkь*, **naslěditi* + *-ьkь* (54), проте не виключена мотивація й від **slědь* чи **na slědь*; **nazimьkь* (XXIV 67) “порося, яке народилося взимку; однорічне поросля або теля”, пор. **na zima*, **nazimь(jь)* “однорічний”.

Найменування зі значенням *збірності*: **narybьkь* (ЕССЯ XXIII 23) “мальки; молода риба для розмноження; риб'яча луска”.

2. *Предмет*, який призначений знаходитися на тому, що назване вивідним словом, позначав іменник **narystьkь* (ЕСУМ IV 38) “наперсток” від **na rьstь*; **nabedьrьkь* (ЕССЯ XXI 203) “частина кінської упряжі, що одягається коневі на стегна”; **nabělьkь* (224) “пов'язка на чолі”.

Збірні назви: **nazьbьkь* (ЕССЯ XXIV 78) “навивільник сіна або соломи” співвідноситься з **nazьbьkь*, **nazьbь*, пор. також **nazьbiti* “назубрити”.

3. *Абстрактну* семантику мало похідне **nasьrdьkь* (ЕССЯ XXIII 122) “злість, ворожнеча” співвідносне з **vьrdьse* (Ф III 47), **na vьrdьse*, пор. також **nasьrditi* “розсердитися”.

Структури з формантом *medji- / medju-...-ьkь.

Іменники з аналізованим формантом мали локативну семантику — “те, що розташоване між частинами позначуваного твірним словом”, наприклад: **medjujьmьkь* (ЕССЯ XVIII 28) “вільний простір між предметами; борозна між грядками; сито з середнім розміром отвору”, пор. **jьmati* “брати, збирати, ловити, хапати”; **medjelězьkь* (47) “дрібний ліс, що поєднує 2 великих лісів” від **lězь*; пор. також **medja* та **lězьkь* / < *lězь /.

Структури з формантом *po-...-ьkь.

Із цим формантом реконструйовано віддієслівне похідне **poskrobьkь*: **poskrebьkь*: **poskrabьkь* “защипок тіста в діжці”, пор. **skrobati*, **skrebiti*, **skrabati* “щкребити” [Варбот 1984 105].

Структури з формантом *ра-...-ькъ.

Препозитивний компонент *ра- та другий елемент -ькъ вичленюються в девербативі *raběryкъ / *rabiryкъ / *raberyкъ [Варбот 1984 110] “залишки після збору врожаю”. Пор. *bēрати, *-birati, та *bērа. усі варіанти є досить пізніми утвореннями, але, з огляду на зв'язок зі старою основою теперішнього часу, варіант із *е може бути більш давнім, ніж інші [Там само 111].

Таким чином, найбільшу кількість серед конфіксальних дериватів на -ькъ становили назви предметів та збірних понять. Значення предметності реалізується за допомогою конфікса *ob-...-ькъ, наприклад, *obbrusъкъ “покривало, скатертина; точильний брусок”; похідні зі збіркою семантикою у структурі мають форманти *na-...-ькъ, *ob-...-ькъ (*narybъкъ “молода риба для розмноження; риб'яча луска”, *obbertъкъ “обережок, ноша”). Менше було абстрактних номенів, до їхнього складу входили морфематичні комплекси *na-...-ькъ, *ob-...-ькъ (*nasъrchъкъ “злість, ворожнеча”, *obperъbъкъ “перед, початок”). Зрідка трапляються найменування істот, у творенні яких брав участь формант *na-...-ькъ (*naslěchъкъ “спадкоємець”). Поодинокі локативи продукувалися за допомогою конфікса *medj-...-ькъ (*medjъjътъкъ “вільний простір між предметами”). Мотивувальною основою для розгляданих конфіксальних дериватів служили здебільшого приимениково-іменникові сполуки, рідше (головним чином для творення п. abstracta) — дієслова або ад'єктиви.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -ІСА

Праслов'янський суфікс -іса виник у результаті нашарування структурного форманта -ка на суфіксальний елемент -s-, яким закінчувалися давні утворення жіночого роду [Мейє 1951 291; Селищев 1952 161; Коломиец 1986 54 та ін.], що виходили з ужитку, а значить нові утворення на -іка заступали первинні [Sławski I 1974 99]. Сучасного фонетичного вигляду формант набув унаслідок дії так званої третьої паліталізації задньоязикових приголосних [Варбот 1984 215]. Однак на природу розгляданого афікса існують і інші погляди. Так, одні мовознавці вважають його результатом сполучення суфікса -са з кінцевим голосним жіночих основ на -і [Rozwadowski 1897 389; Brugmann 1906 495; Doroszewski 1928 133-134], інші виводять -іса з

контамінації **-ika** та **-ьса** [Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1965 201].

Остаточню цей суфікс закріпився після розпаду праслов'янської єдності [Мейє 1951 289-291]. Формування зовнішньої (звукової) структури афікса супроводжувалося розвитком його нових значень, який завершився в основних рисах ще в праслов'янську епоху. Праслов'янські суфікси з елементом **-k-** є континуантами праїндоевропейського **-qo-**, за допомогою якого творилися демінутиви. Ці суфікси — **-ькь/-ькъ, -ікъ, -ьсь** (чол. р.), **-ька/-ька, -іса** (жін. р.), **-ько/-ько, -ьсе** (сер. р.) — зберегли демінутивну й гіпокористичну функції. Їх успадкували й відповідні континуанти праїндоевропейського **-qo-** в балтійських мовах. Однак демінутивні утворення, втрапивши зменшувальну семантику, стали основою для формування нових функцій згаданих суфіксів — творення атрибутивних найменувань, назв діяча, знярядь дії тощо [Білоусенко, Німчук 2002 7].

Субстантиви нерідко творилися від прикметника або пасивного дієприкметника на **-ьль**, і це дало підставу для виокремлення афікса **-ьль-іса** [Sławski I 1974 98]: **dojьnica* “начиння для доїння; дійна корова” від **dojьть* “пов'язаний із доїнням”; **rivьnica* “пивниця” від **rivьть* або **rivo* “пиво, напій” [Там само]. Однак новоутворений формант починає приєднуватися й до іменникових основ, наприклад, **košьnica* “кошик” від **košь* “великий кошик”; згодом твірними стали виступати й дієприкметники на **-ль**, наприклад, **kolьnica* від **kolьть* чи **kolti* “щось розколоте, заколоте (про тварин)” [див. докладніше Білоусенко, Німчук 2002 10-11].

Структури з формантом ***на-...-(н)іса**.

1. Для позначення *особи*, яка перебуває на тому, що назване мотиватором, служив іменник **narъьnica* (ЕССЯ XXIII 15) “про дитину, яка не злезить із рук; рукавиця” від **rъка*, пор. також **narъьть(ь)* “наручний”.

2. Для називання *тварини* використовувалося похідне **nazьnica* (ЕССЯ XXIV 67) “свиня, що народилася взимку” від **na zьta*; **nazьть(ь)* “осінній; однорічний, молодий — про тварину”.

3. *Частину обрання* людини називали такі іменники: **narъььnica* “рукавиця” (ЕССЯ XXIII 19) — обмежене південнослов'янськими мовами похідне з суфіксом **-іса** від вторинної форми, побудованої за типом основ на **ū** (Там само); **našььnica* (124) “жіноча прикраса; те, що взяте на шию” від **na *šьja*, хоч не виключене виведення цього деривата від прикметника **našььть(ь)* “нашийний”; **naušььnica* (200) “потаємна сережка”, співвідносне з **na ixo*, **naušььть(ь)* “навушний”.

4. Кілька проаналізованих дериватів, котрі мають у своєму складі цей формант, були *локативами* зі словотвірним значенням “те, що розміщене або призначене розміщуватися на позначуваному вивідним словом”, наприклад: **narožьnica* (ЕССЯ ХХІІ 11) “ріг даху, кутове стропило”, **na rožь*, пор. **narožьть(ь)* “кутовий”; **nastěnica* (78) “балка над стінами в будинку” від **stěna* “стіна”.

Структури з формантом *ob-...-(a)ica.

1. *Предмет*, розташований навколо або біля того, що позначене мотивувальним словом, називали деривати, котрі іменували одяг, зброю, деталі воза: **obbrьvica* (ЕССЯ ХХVІ 125) “частина воза” від **brьvь* “колода”; **obbrьdica* (130) “планка борту в бричці”, пор. **brьdo* “дошка, край, борт”; **obgolvica* (225) “недоуздок; колючий нашийник для собаки” (**golva* “голова”); **obgolьvica* (228) “нашлічна хустка; поля капелюха; капюшон” від **golva*; **obpojasьnica* (ХХVІІІ 241) “пояс; те, чим можна підперезатися” (**ob pojasь*; пор. також **obpojasati* “підперезати”, **obpojasьть* “підперезаний”).

2. Назвою *території* виступав іменник **obpolica* (ЕССЯ ХХVІІІ 250) “поле для оранки біля села; край поля, який межує з селом, лугом” від **pole* “поле”.

Структури з формантом *bez-...-ica.

Цей формант брав участь у творенні *абстрактних* найменувань зі словотвірним значенням “заперечення того, що назване мотивувальною основою”. *Стан середовища* позначали такі похідні: **bezdorьzica* (ЕССЯ ІІ 19) “бездоріжжя” (**dorga* “дорога”); **bezgluzьdica* (25) “безглуздя, нісенітниця”; **bezjudica* (32) “відсутність, брак людей”; **bezpъtica* (40) “бездоріжжя” від **pъть*, хоча тут можлива також субстантивация з допомогою *-ica* давньої складної ад’єктивної основи **bezpъt-* (Там само); **bezvodica* (52) “брак, відсутність води, волог” (**voda*, **bezvodь* “сухий, безводний”).

Для називання *фізичного стану* людини служив дериват **bezъrnь(ь)ica* (ЕССЯ ІІ 47) “безсоння” (**ъrнь* “сон”, **bezъrньть* “безсонний”).

Структури з формантом *ne-...-ica.

Із цим конфіксом у праслов’янській мові функціонувало небагато дериватів, словотвірне значення яких — “заперечення або відсутність ознаки, названої мотивувальним словом”.

1. Найменуванням *особи* було похідне **neudalica* (ЕССЯ ХХV 47) “той, хто не здатен ні до чого; невдаха” (**udalь(ь)*, **neudalь(ь)* “невдалих”).

2. Абстрактні поняття називали деривати **nepōtica* (ЕССЯ XXIV 206) “хурделиця, бездоріжжя”; **neudobica* (XXV 49) “відеутність зручностей, незручності; неродюча земля; необроблена ділянка землі”, пор. **udobъ(jь)* “зручний”, **neudobъ* “незручний”.

Структури з формантом **medji- / *medju ...-(n)ica*.

З-поміж реконструйованих субстантивів праслов'янської мови натрапляємо на таке похідне з цим афіксом: **medjipърstьnica / *medjupърstьnica* (ЕССЯ XVIII 51) “нагноєння між пальцями; рослина *Trifolium lupanaster* L.” (**medje / *medju pърstь* “між пальцями”, пор. також **medjipърstь / *medjupърstь* “який розташований між пальцями”).

Отже, значну кількість серед конфіксальних дериватів на *-(n)ica* складала назви *предметів*, до структури яких входили конфікси з першими частинами **na-*, **ob-* (**narōkъnica* “рукавиця”, **obgolъnica* “недоуздок”). Значення *локативності* реалізувалося з допомогою конфіксів **na...-(n)ica*, **ob...-(n)ica* (**narōkъnica* “ріг даху”, **obpolica* “край поля” і под.). Як і в похідних із постпозитивним *-ъje*, активність цих формантів зумовлена семантикою перших компонентів афіксів. Менше маємо *абстрактів*, що творилися за участю формантів **bez...-ica*, **ne...-ica* (**bezglъzdica* “безглуздя, нісенітниця”, **neudobica* “незручності”). Інколи трапляються найменування *істот* (*осіб і тварин*), у складі яких наявні морфематичні комплекси **na...-(n)ica*, **ne...-ica* (**narōkъnica* “про дитину, яка не злазить з рук”, **neudalica* “невдаха”, **nazimica* “свиня, що чародилася взимку”). Мотиваторами для аналізованих дериватів служили в основному іменники (з прийменниками чи без них), рідко простежується дієслівна або прикметникова мотивація (для абстрактних найменувань).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-(ъN)IKъ*

Праслов'янський *-ikъ* походить від і.е. *-ko-* [Вступ 1966 118], який у доісторичну епоху (аж до праслов'янської) здебільшого поширював основи (**kortъ* — **kortъkъ* “короткий”, **nacъtъ* — *nacъtъkъ* “початок”, **jezъ* — **jezъkъ* “язик”) [див. Мейє 1951 289-290]. Приєднуючись до субстантивних основ на *-ш*, *-і*, він давав чимало дериватів [Вступ 1966 118]. Усі продуктивні типи з *-ko-* в основі мають елемент, що передує *-k-* [Мейє 1951 290]. Початковий *-і-* праслов'янського *-ikъ* виник унаслідок поглинання давнім *-ko-* темпличного голосного основи [Білоусенко 1993 24],

а кінцевий голосний звук -о- в результаті морфологічної адсорбції відійшов до складу флексії [Самійленко 1964 15]. Виконуючи в мові праслов'янського періоду спочатку демінутивну (**bratъ* — **bratikъ*, **listъ* — **listikъ*) та функцію субстантивзації прикметників на -ьпъ (**sъrebrъtъ* “срібний” — **sъrebrъnikъ* “срібник”, **najъtmikъ* “найманець” тощо) [див. Slawski I 1974 90], згодом формант розширив свої словотвірні зв'язки. Скажімо, іменник **rudъnikъ* став сприйматись і як десубстантив (від **ruda*), і як деад'єктив (від **rudъtъ*). Множинна мотивація таких дериватів призвела до виокремлення морфа -ьпикъ, який забезпечив творення іменників безпосередньо від іменників, а також від дієслів, оскільки зникла необхідність обов'язкової наявності проміжної ланки-посередника — прикметника [див. Білоусенко 1993 24-25]. На думку дослідників, -икъ не лише втрачав свою первинну демінутивну функцію, але й активно витіснявся своїм дуже продуктивним варіантом -ьпикъ [Мартьянов 1973 28].

Структури з формантом *на-...-(ьп)икъ.

Цей конфікс репрезентований у похідних зі словотвірним значенням “те (той), що знаходиться або призначене(-ий) знаходитися на тому, що називає мотиватор”.

1. *Особу* за соціальним станом або за характером занять називали такі деривати **naslědъnikъ* (ЕССЯ XXIII 55) “спадкоємець” від **slědъtъ*, пор. також **naslěditi* “успадкувати”, **naslědъtъ(ь)*; **nastolъnikъ* (84) “той, хто сидить на престолі, є носієм вищої влади в церковній або світській ієрархії; наступник” від **na stolъ*, хоча не виключена й мотивація дієсловом **nastoliti* “посадити на трон; встановити; покласти на стіл” або прикметником **nastolъnъ* “настільний”; **naustъnikъ* (199) “наклепник; злібна людина; людина, яка має хист до промов” від **na usta*, пор. також **naustiti* “обмовити, звести наклеп”.

2. Назви *предметів* репрезентовані більшою кількістю утворень. *Частину одягу*, розташовану на тому (над тим), що позначає вивідне слово, називали такі іменники: **načelъnikъ* (ЕССЯ XXI 224) “налобник; прикраса на лоб”; **narъčъnikъ* (XXIII 15) “захисний обладунок для рук, зап'ясть” від **rъka*, хоча можливе виведення й від **narъčъtъ(ь)* “наручний” з усіченням -ьп-; **narъčavъnikъ* (18) “предмет, що захищає руку від ліктя до зап'ясть” від **rъčavъ* “рукав”, пор. також **narъčavъtъ(ь)* “який розташований на рукаві” з елізією -ьп-; **našъjъkъ* (124) “нашийник” від **na šija*, **našъjъtъjъ* з угинанням -ьп-; **naušъnikъ* (200) “сережка”, співвідносно з **na uxo*, **naušъtъjъ* “навушний” з елізією -ьп-.

3. Найменуванням *елементи будівлі* виступав десубстантив ***narožník** (ЕССЯ XXIII 11) “ріг даху, кутове стропило; кований листовим залізом кут скрині” (*rogь “вістря; кут”, *narožn(bj) “кутовий”).

4. Збірне значення мав іменник ***navidьnikъ** (ЕССЯ XXIII 236) “кількість сіна, піднятого на вила” (*na vidla).

Структури з формантом *ob-...-(ьн)ікъ.

1. Реконструйовані деривати з цим конфіксом — в основному найменування *предметів* зі словотвірним значенням “щось, розташоване навколо того, що назване мотивувальним словом”.

Частину одягу, призначену знаходитися навколо того або на тому, що назване вивідним словом, позначали такі іменники: ***obplekt'ьnikъ** (ЕССЯ XXVIII 213) “одяг іерея; наплічна частина ризи; погони” від *plekt'e, ***obplekt'ьnъ(jь)** “яке розташоване на плечах”; ***obrojasy'nikъ** (241) “те, чим можна підперезатися, пояс, ремінь”; ***obšijьnikъ** (XXX 134) “опийник для собак; комір”, пор. ***ob šijь**, ***obšijьnъjь**.

Елемент кінської упряжі називає похідне ***obgolьnikъ** (XXVI 228) “частина зруї, недоуздок” від *golva.

2. Найменуванням *місця* або *території*, розташованої біля того, що назване твірним словом, виступав дериват ***obmъšanikъ / *obmъšenikъ** (ЕССЯ XXVIII 96) “місце (біля болота; низина), поросле мохом; приміщення для зберігання взимку вуликів із бджолами” (*mъль “мох”, проте можлива мотивація й дієсловом ***obmъšiti** “покрити мохом”).

3. Рідко деривати з цим морфематичним комплексом використовувалися для позначення *деталей споруд*: ***obstrěšьnikъ** (ЕССЯ XXX 74) “колода по краю даху з видовбаним жолобом; нижній край даху” (*strěxa).

Структури з формантом *me-...-(ьн)ікъ.

Із цим конфіксом реконструйований відприкметниковий іменник, що називав *особу* за характером її стосунків з іншими людьми: ***nemirьnikъ** (ЕССЯ XXIV 156) “неприятель, ворог” (*mirь, пор. також ***mirьnъ** “мирний” — Там само 157).

Структури з формантом *po-...-(ьн)ікъ.

Із розгляданням конфіксом реконструйоване похідне з *темпоральною* семантикою — “те, що слідує за названим вивідним словом”: ***ponedělьnikъ** [Вступ 1966 125] “понеділок” (*neděla “неділя”).

Структури з формантом *bez-...-(ьн)ікъ трапляються в поодиноких *антропонімічних* реконструкціях: ***Bezььnikъ** [Шульгач 2008 29] від *dьbno* “дно” (ЕССЯ V 174).

Майже всі праслов'янські іменники, що мали у своїй структурі конфікси з постпозитивним елементом **-(ьп)ікъ**, виступали назвами *предметів*. Семантика предметності реалізувалася за допомогою афіксів ***па-...-(ьп)ікъ**, ***об-...-(ьп)ікъ**, наприклад: ***narǫkavъnikъ** “предмет, що захищає руку від ліктя до зап'ястя”, ***obplektъnikъ** “наплічна частина ризи”. Рідше трапляються найменування *осіб*, у складі яких наявні форманти ***па-...-(ьп)ікъ**, ***не-...-(ьп)ікъ**, ***bez-...-(ьп)ікъ** (***naslědъnikъ** “спадкоємець”, ***nemitъnikъ** “ворог”, ***Bezđьbnikъ**). Поодинокими були *n. loci*, у творенні яких брав участь морфематичний комплекс ***об-...-(ьп)ікъ** (***obтъšanikъ** “місце, поросле мохом”), та назви з *темпоральним* значенням, продуковані за допомогою конфікса ***ро-...-(ьп)ікъ** (***ronedělnikъ**). Твірною базою для розглянутих дериватів служили в основному іменники або прийменниково-відмінкові сполуки.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ЪКА / -ЬКА**

Праслов'янський суфікс **-ька** континує індоєвропейський гіпокористичний та демінутивний формант **-іка**, а суфікс **-ька** виник із **-іка** [Sławski I 1974 95]. В.Вондрак стверджує, що історія походження формантів **-ька**, **-ька**, котрі творять назви осіб жіночої статі, така ж, як і суфіксів **-ько**, **-ько**, які продукують назви осіб чоловічої статі. Праслов'янський суфікс **-ько** утворився від **-іко**, тобто первісно **-ко** приєднувався до **-й-основ**, де від звичайних слів утворилися здрібнілі (демінутивні) назви. Суфікс **-ько** теж було абстраговано, але вже зі структур від **-й-основ** [Vondrak 1924 619-620].

У праслов'янській мові суфікси **-ька**, **-ька** виступають як цілком самостійні продуктивні словотворчі засоби. Первісною для них була демінутивна функція, наприклад: ***děvъka < *děvъ**, ***kostъka < *kostъ**; ***babъka < *baba**. За допомогою формантів **-ька**, **-ька** творилися й жіночі відповідники до назв осіб чоловічої статі, наприклад: ***aščerъka < *aščerъ**, ***kotъka < *kotъ**; ***lěkarъka < *lěkarъ** [Sławski I 1974 94], які мають виразне значення здрібності [Doroszewski 1928 117; Черных 1956 43].

Майже всі конфіксальні похідні з другим елементом **-ька / -ька** були дублетами іменників із формантами ***об-...-ькъ**, ***па-...-ькъ**, ***об-...-ьсь**, ***па-...-ьсь**, ***ра-...-ькъ**, ***па-...-ькъ**, ***па-...-(ьп)ікъ**.

Структури з формантом ***па-...-ька/-ька**.

Цей конфікс брав участь у творенні небагатьох дериватів.

1. Назви *істот* — *осіб* і *тварин*: **naslědъka* (ЕССЯ ХХІІІ 53) “спадкоємець; те, що лишилося у спадок” (**na slědъ*, проте не виключена мотивація іменником **naslědъ* + *-ькь* або дієсловом **naslěditi* + *-ькь*); **nazimъka* (ХХІV 67) “порося, яке народилося взимку; однорічне порося або теля” від **na zima*, **nazimъ(jь)*.

2. *Частину вбрання*, розташовану на тому, що називає мотивувальне слово, позначав іменник **naušъka* (ЕССЯ ХХІІІ 199) “сережки; частина шапки або шолома, яка прикриває вуха” від **na uxo*.

Значення *збірності* мали такі деривати: **nagrъka* (ЕССЯ ХХІІІ 15) “оберемок” (**rcka*); **nazdъka* (ХХІV 78) “навильник сіна або солюми; напиліок” (**na zdъ*, **na zdъkь*, пор. також **nazrbiti* “начепити на зубці”).

3. *Абстрактну семантику* мав десубстантив **nasъrdъka* (ЕССЯ ХХІІІ 122) “злість, ворожнеча” (**sъrdъce*, пор. також **nasъrditi*).

Структури з формантом **ob-...-ька/-ька*.

1. Для називання *осіб* за зовнішніми чи внутрішніми ознаками служили похідні **obgotъka* (ЕССЯ ХХVІ 229) “про неслухняну дівчинку, жінку”, пор. **gotъ* “порожній, марний”, **gotъka* “дівчинка” (VІІ 15); **obstornъka* (ХХХ 65) “одноока людина” (**ob storna*).

2. Із цим формантом реконструйовано найменування *предмета*, розміщеного навколо або біля того, що називає мотиватор: **obbabъka* (ЕССЯ ХХVІ 93) “гриб підберезник”, співвідноситься з **baba* “пень” (Ф І 55), пор. також **obaba*, рос. діал. “риба бичок-підкамінник” (ЕССЯ ХХVІ 93-94); **obgotъka* (ХХVІ 226) “недоузок, деталь плуга” (**ob gotъka*); **obpeta* (ХХVІІІ 192) “підбір, задник у взутті” від **peta* “п’ятка”, однак можлива також мотивація іменником **obpeta*, репрезентованого в луж. *worjata* “задник у взутті” (ХХVІІІ 192); **obpola* (254) “крайня дошка в колоді; обрубок” (**pohъ/*pola* “ткюловня”; пор. **obpohъ / *obpola* “дошка”); **obstrešъka* (ХХХ 74) “виступ (солюм’яного) деху, навіс”; **obvešъka* (ХХХІ 18) “обід сита, кошिका; невеликий обруч” (**veko* “кришка” — див. ЕСУМ І 398); **obžerdъka* (ЕССЯ ХХХІ 243-244) “опийник; (хутрянний) комір; намісто” від **ob žerdlo*.

На позначення того, що лишилося після виконання дії, названої вивідним словом, використовувався іменник **obgarъka* (ЕССЯ ХХVІ 189) “головешка, недогарок”, пор. **gorěti*, **garati* та *žarъ*, **žariti* [Варбот 1984 107]; а також **obgarъ/*obgara* “недогарок” або ж від **obgarati* “обгорати, обпикати” (ЕССЯ ХХVІ 190).

Структури з формантом **ra-...-ька/-ька*.

Із цим формантом реконструйовано дериват **raběrъka / *raberъka* [Варбот 1984 110] “залишки після збору врожаю”.

Таким чином, похідні, до складу яких входять конфікси з другою частиною *-ька*, мали здебільшого *предметне* значення. У структурі таких іменників наявні форманти **ob-...-ька*, **na-...-ька* (**obgovьka* “недоуздок”, **naibьka* “частина шапки або шолома, яка прикриває вуха”). Рідше натрапляємо на *абстрактні* найменування, утворені за допомогою морфематичного комплексу **na-...-ька* (**nasьrdьka* “злість, ворожнеча”), а також на номени зі значенням *збірності*, до складу яких входять афікси **na-...-ька*, **ra-...-ька* (**narocьka* “оберемок”, **rabьka* “залишки після збору врожаю”). Творилися похідні на базі іменників або прийменниково-відмінкових сполук, рідше до продукування нових слів залучалися дієслівні основи.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ІНА*

У праслов'янському *-ina* злилися два індоєвропейські форманти — *-einā* та *-īnā* і *-ino* та *-ino* [Ślawski I 1974 123]. На думку В.Мартінова, він є балтослов'янською інновацією [Мартынов 1973 52]. У мові розгляданого періоду *-ina* творив назви речові (**xormina*, **teletina*), збірні (**družina*, **obyština*), абстрактні (**jistina*, **komyčina*) тощо [Вступ 1966 119]. Як постпозитивний компонент конфікса трапляється в небагатьох реконструйованих дериватах.

Структури з формантом **ob-...-ina*.

1. За допомогою аналізованого конфікса творилися здебільшого найменування *предметів* зі словотвірним значенням “щось, розміщене навколо, біля того, що назване вивідним словом”, наприклад: **obglovina* (ЕССЯ XXVI 225) “частина кінської упряжі, недоуздок; шкіра, зідрана з голови тварини” (**govā*); **občelina* (134) “одна з різних дощок, яка закриває торці колод зрубу і край даху” (**čelo* “у зрубаному й очищеному від гілок дереві його тонкий кінець”); **obpečina* (XXVIII 191) “задник у взутті; кайдани” (**peča* “п'ята”, **obpeča* “задник у взутті”); **obplotina* (230) “огорожа; рама для шлону, перший, основний настил шлону; основа шлону” від **ob plotь*; хоча не виключена мотивація й іменником **obplotь* / **obplota* (ЕССЯ XXVIII 231); **obstrěšina* (XXX 73) “балка під стріхою” (**strěxa*).

Похідне зі значенням *збірності*: **obstružina* “стружки, тирса” / **obstružina*. Пор. **stružь*, **strugati* та **stьrgati* [Варбот 1984 99].

2. *Місце, напрямію* розташовану навколо або вздовж того, що назване мотивувальним словом, позначали такі субстантиви: **obbočina* (ЕССЯ XXVI 110) “збіччя, край (дороги, вулиці тощо)” (**bočь* “бік”,

**ob bokъ* “збоку”); **obpolina* (XXVIII 250) “порожнеча, щільна” від **polъ(jь)* “порожній, відкритий”, пор. також **obpoliti* “залишити відкритим”.

Іменник **obracina* (ЕССЯ XXVIII 135), окрім локативного “місце на човні, де двоє сидять на веслах; веслю”, міг мати також абстрактне значення “норовливість, примха; грубість, жорстокість” від **ob rakъ* “навпаки, назад”. Позначення весла пов’язане зі зворотним рухом, рухом в інший бік (див. докладніше Там само).

Структури з формантом *pro-...-ina.

Із цим формантом серед реконструкцій праслов’янської мови маємо дериват **prosedlina* [Варбот 1984 204] “розщільна”, слово належить до гнізда кореня **sedl-* “сидіти” (див. Ф III 445).

Структури з формантом *ne-...-ina.

З цим конфіксом реконструйований дериват **nerézina* (ЕССЯ XXIV 229) “необрізана лоза; сорт винограду; необроблена земля” від **ne rézati*, пор. також **neréžъ* “не підрізана лоза; необроблена земля” (Там само).

Отже, за допомогою конфіксів з другою частиною *-ina* творилися *n. loci* (форманти **ob-...-ina*, **pro-...-ina*: **obbočina* “узбіччя”, **prosedlina* “розщільна”), *n. abstracta* (афікс **ob-...-ina*: **obracina* “норовливість; жорстокість”), найменування з предметним значенням (**ob-...-ina*, **ne-...-ina*: **obplotina* “огорожа; рама для плоту”, **nerézina* “необрізана лоза”). Мотивувальною базою для цих дериватів служили в основному іменники або прийменниково-відмінкові сполуки. Для частини похідних характерною була множинна — іменникова та дієслівна або дієслівна та прикметникова — мотивація.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ькъ*

Дослідники праслов’янського словотворення вважають *-ькъ* побічною формою суфікса *-ьсь-*: між цими формами немає ніякої функціональної різниці. Таку різницю знаходять натомість в альтернаціях *-ькъ/-ькъ*, оскільки в деяких випадках виникає *-ькъ*, у яких *-ькъ* з’явитися не може [див. Wojtyła-Świerzowska 1974 80].

Структури з формантом *na-...-ькъ.

І. Іменники, у творенні яких брав участь аналізований конфікс, були назвами предметів, котрі розташовані або призначені розташовуватися (перебувати) на то: у, що позначене мотивувальним словом, наприклад:

пагорбокъ* (ЭССЯ XXIII 15) “обережок” (raka*); **нашбокъ* (199) “сережки; частина шапки або полома, яка прикриває вуха” від **нашко*.

2. Частину тіла, розміщену над тим, що позначене вивідним словом, називали такі іменники: **нашійкъ* (ЭССЯ XXIII 124) “потилиця; нашийок” (**наšija*); **нашуйкъ* (XXIV 45) “загрівок, потилиця” від **вуја* “шия”.

Структури з формантом *об-...-ькъ.

Звідка цей комплекс брав участь у творенні найменувань предметів: **обшійкъ* (ЭССЯ XXX 134) “намисто; опшийник; шия” (**šija*); **обвѣськъ* (XXXI 18) “обід сита, кошिका; невеликий обруч” (**вѣко* “кришка” — див. ЕСУМ I 398).

Матеріально-речовину семантику мала реконструкція **обсвојькъ* (ЭССЯ XXX 118) “звита вовна, готова для прядіння”, на думку укладачів ЭССЯ, це слово є “поліпрефіксальним та суфіксальним утворенням із **об-*, **сь-*, надбудованим над дієслівно-іменним гніздом **вој-*, **вѣт’* (Там само).

Локативи мали загальне словотвірне значення “те, що знаходиться над тим або біля позначуваного твірним словом”: **оббергькъ* (ЭССЯ XXVI 98) “узвиштя над берегом” (**bergь*); **обмедькъ* (XXVIII 50) “межа земельних ділянок, межа” (**medja* “межа”); **обшійкъ* (XXX 134) “шия зверху” (**šija*).

Деталь споруди називав іменник **обстрѣськъ* (ЭССЯ XXX 74) “виступ (солом’яного) даху, навіс”.

Структури з формантом *о-...-ькъ.

Із цим афіксом реконструйовано похідне на позначення того, що розташоване нижче від названого мотивувальним словом: **оверхькъ* [Гладі 2001 97] “пагорбок”, пор. **верхь* “верх”, **оверхь* [Там само].

Як бачимо, більшість дериватів була назвами предметів, утвореними за допомогою форманта **об-...-ькъ* (**обвѣськъ* “обід сита”). Дещо менше реконструйовано локативів, до складу яких входять морфематичні комплекси **об-...-ькъ*, **о-...-ькъ* (**оббергькъ* “узбережжя”, **оверхькъ* “пагорбок”). Усі розглянуті субстантиви мотивовані іменниками або прийменниково-відмінковими конструкціями.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -ЬСЬ

Праслов’янський -ьсь конгинує індоєвропейський -iko [Slawski I 1974 101], від сполучення -ko з голосними переднього ряду основи відбулося чергування k з c [Мейє 1951 290; Вступ 1966 118]. Час

виникнення суфікса **-ьсь** декотрі дослідники відносять до періоду балто-слов'янської мовної єдності [див. Мартынов 1973 52].

Структури з формантом *па-...-ьсь.

Цей формант брав участь у творенні похідного на позначення *тварини*, яка народилася після того, що назване вивідним словом: ***nazĩтьсь** (ЕССЯ XXIV 68) “поросся, народжене взимку; однорічне поросся; поросся або теля, залишене на відгодування на зиму” від ***na zĩti**, ***nazĩть(jь)**.

Структури з формантом *об-...-ьсь.

Реконструйовані деривати, у складі яких наявний розгляда-ний афікс, служили для позначення:

— *особи*: ***obgolvьсь** (ЕССЯ XXVI 229) “про неслухняну дівчинку, жінку”, пор. ***golvьka** “дівчинка”;

— *частин організму людини або тварини*: ***obsvrdьсь** (XXX 125) “pericardium, осердя” від основи ***svrd-**, пор. ***svrdьce**;

— *речовин*: ***obzrbьсь** (XXXI 219) “дуже маленька кількість їжі; оґризок” (***ob zrbь**).

Структура з формантом *bez-...-ьсь виленюється у відмінни-ковому *антропонімі* ***Bezuidьсь** [Шульгач 2008 33] від ***uidja** “потреба” (див. докладніше Черных I 580-581).

ІНШІ ДВОКОМПОНЕНТНІ АФІКСИ

Структури з формантом *об-...-lo.

Праслов'янський **-dlo** є продовженням індоєвропейського суфікса **-tlo**. В основі деривації за участю цього форманта лежить індоєвропейська суфіксація **-tlo/-tro**, **-dhrō/-dhlo** [див. Мартынов 1973 19-21]. Виділившись на основі найдавніших форм типу ***g(ʷ)rdlo**, ***ordlo**, суфікс **-dlo** почав приєднуватися до інфінітивних основ [Вступ 1966 121], утворюючи в індоєвропейській мові п. instrumenti, наприклад: ***kadidlo**, ***zrcadlo**, ***svētidlo** тощо [Мартынов 1973 21].

Форма розгляданого суфікса **-lo** виникла не пізніше VI ст. н.е., “на пізній стадії функціонування праслов'янської мови” [Шевельов 2002 104-107].

З-поміж реконструкцій праслов'янської мови лише поодинокі деривати мали у своєму складі аналізований формант: ***obgrablo** “кочерга” : ***obgreblo** “кочерга” [Варбот 1984 109], пор. ***grabiti**, **-ati** та ***grebti**; ***obvuklo** “одяг” : ***obvelklo**, пор. ***vьkρ** та ***velkti** [Там само 114].

Структури з формантом *не...-апъ/-ана.

Праслов'янський суфікс **-апъ** утворився в результаті розширення іменників з а-основами формантом **-пъ** [Vondrak 1924 500] у період балто-слов'янської єдності [Мартынов 1973 52]. Так утворилися перші іменники типу **žipatъ* “начальник території, округу” (<**žipa* “територія, округ”), **bratamъ* “син брата”, **sestramъ* “син сестри” [Білоусенко 1993 50]. Однак у праслов'янський період добре відомі як форми неномінальні, так і девербальні [Sławski I 1974 130]. Від основ іменників творилася характерна група імен, які називали родичів або свояків [Мартынов 1973 36]. Від прикметникових основ суфікс **-апъ** творить попіна *attributiva*, звичайно, з експресивним забарвленням, наприклад, **bujamъ* “щось потужне, сильне; непогамовна людина, бугай” від **bujъ* “буйний, непогамовний”. Від дієслів творяться назви діячів, наприклад, **bajamъ* “оповідач, оспівувач, співець, віщун” від **bajō* **bajati* “ворожити, замовляти” [Білоусенко 1993 50].

З формантом ***не...-апъ/-ана** реконструйовано іменник, що позначає особу, яка не виконує дії, названої мотивувальним словом: **nesmējantъ* / **nesmējana* (ЭССЯ XXV 17) “людина, котра не сміється, яку не можна розсмішити, про поважну, серйозну особу” (**smējati* (se) “сміятися”).

Структури з формантом *не...-ха.

Серед дериватів праслов'янської мови з конфіксом, другим елементом якого виступає **-ха** (спочатку пейоративний суфікс — див. Vondrak 1924 630), етимологи реконструювали похідне на позначення особи, котра не виконує дії, названої вивідним словом: **netъkaxa* (ЭССЯ XXV 42) “жінка, яка не вміє ткати; невміла /ледача/ ткаля” (**тъkati*).

*** *** ***

За даними реконструкцій, у праслов'янській мові, певне, функціонували конфікси з постпозитивними елементами **-ъје, -іса, -ъкъ, -(ьн)ікъ, -ъка, -іпа, -ъкъ, -ъсь, -ю, -апъ, -ха, -ь, -ъ, -а** (**bezdolъje* “горе, біда, лиха доля”, **bezvodica* “безводдя”, **dostojъ* “достойнство; пристойність”, **medjigorъje*, **nabedръкъ* “частина кінської упряжі, що одягається коневі на стегна”, **naberъje* “узбережжя”, **načelъnikъ* “налобник; прикраса на лобі”, **narožъnica* “ріг даху, кутове стропило”, **narъьka* “оберемок”, **našijъкъ* “постилниця; напийок”, **nazitъсь* “домашня тварина, народжена взимку”, **nebojъ* “безстрашна людина”, **nečasъje* “несприятливий час”, **nemirъnikъ* “непривітний, ворог”, **nerъžina* “несобрізана лоза”, **nesmējantъ* “людя-

на, яку не можна розмішити”, **netьkaха* “жінка, яка не вмiє ткати”, **obbertyje* “ноша, оберемок”, **obbertyкь*, **obbočina* “узбіччя”, **obpojasьnica* “пояс”, **zavodь* “перешкода”, **posagь* “віно”, **robergje*, **podnožьje*, **obgrablo* “кочерга”, **primoryje*, **ъzžarь* “випалена ділянка”, **kavьrga* “сучок; щось зігнуте, нерівне”, **pripekьtje* “припічок”, **zadvorьje* тощо. Значна кількість конфіксальних словотвірних типів у праслов’янський період була вже сформована, наприклад, типи з формантами, до структури яких входять другі компоненти -*ьje*, -*ькь*, -(*ьп*)*ікь*, -*ька*, -*ь*, (-*ь*, -*a*). Конфікси з постпозитивними компонентами -*ina*, -*ькь*, -*ica*, -*ьсь*, -*lo*, -*ань*, -*ха*, очевидно, перебували на стадії становлення. Реконструйовані деривати, перші компоненти яких походять від приїменників з просторовим значенням (**ob-*, **па-*, **ро-*, **ргі-*, **pod-* тощо), виступали здебільшого локативними та предметними найменуваннями, мотивованими в основному приїменниково-відмінковими сполуками; рідше виявлені похідні з цими афіксами є назвами осіб та збірних понять. Іменники, у яких вичленовуються перші частини конфікса **не-*, **bez-*, служать зазвичай для позначення абстрактів із семантикою опредметненої дії або стану, у яких виділяються можуть виступати дієслова (для п. actionis) або приїменниково-відмінкові сполучення (для похідних із семантикою стану).

У праслов’янську добу паралельно функціонували синонімічні деривати, які різнилися здебільшого постпозитивними елементами конфікса, наприклад: **ob...ька* — **ob...ькь* (**obbatьka*, **obbatькь* “триб підберезник”, **obgarьka*, **obgarькь* “толовешка, недогарок”), **ob...ьje* — **ob...ькь* (**obbertyje*, **obbertyкь* “оберемок, ноша”), **ob...ина* — **ob...ька* (**obpetina*, **obpetьka* “задник у взуття”), **ob...ька* — **ob...ьсь* (**obgolvьka*, **obgolvьсь* “піро неслухняну дівчинку, жінку”), **ob...ьje* — **ob...ькь* (**obberzьje*, **obberzькь* “узбережжя”), **ob...ьje* — **ob...ь* — **ob...ина* (**obbočьje*, **obbočь*, **obbočina* “узбіччя, край дороги, вулиці тощо”), **ob...ьje* — **ob...ь* — **ob...ькь* (**obdъbьtje*, **obdъbьtь*, **obdъbьtькь* “скирта круглої форми із снів хвіста”), **ob...ьje* — **ob...ь* — **ob...ica* — **ob...ькь* — **ob...ьнікь* — **ob...ька* — **ob...ина* (**obgolvьje*, **obgolvь*, **obgolvьica*, **obgolvькь*, **obgolvьнікь*, **obgolvька*, **obglovina* “недоузлок, колючий нашийник для собаки”), **па...ьсь* — **па...ька* — **па...ькь* — **па...ica* (**nazimьсь*, **nazimьka*, **nazimькь*, **nazimьica* “порося, яке народилося взимку”), **па...ьje* — **па...ькь* — **па...ька* (**nasyrdьje*, **nasyrdькь*, **nasyrdьka* “злість, ворожнеча”), **па...ькь* — **па...ьнікь* (**načelькь*, **načelьнікь* “пов’язка, прикраса на лобі”), **па...ьje* — **па...ькь* — **па...ька* (**naracьje*, **naracьka*, **naracькь* “оберемок”), **па...ька* — **па...ькь* —

*па...-ькъ (**naslédьka*, **naslédьnikъ*, **naslédьkъ* "спадкоємець"), *па...-ьје—
 *па...-ьвѣкъ (**narъkavьje*, **narъkavьnikъ* "нарукавник", **narъcъje*,
 **narъcъnikъ* "браслет, захисний обладунок для рук"), *bez...-ьје—
 *bez...-ica (**bezdorъje*, **bezdorъica* "бездоріжжя", **bezgluzdъje*,
 bezgluzdica* "безглуздя"), *ра...-ька— *ра...-ькъ (raběьka*, **raběьkъ*
 "залишки після збору врожаю") і под. Інколи синонімічні форманти
 могли мати різні препозитивні частини (**bez...-ica*— **ne...-ica*:
 **bezpъica*, **nepъica* "бездоріжжя").

Продуктування ідентичних у семантичному плані дериватів за
 допомогою різних конфіксальних формантів свідчить про широкі
 можливості цього способу словотворення. На різних теренах
 давньої Славії тривав процес добору найбільш зручних, адекватних
 меті висловлення форм.

— 000 —

РОЗДІЛ ІІІ КОНФІКСАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ІМЕННИКА ДАВНЬОКИЇВСЬКОЇ ДОБИ

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ИК*

Конфікс не...-ик.

У давньоруськоукраїнській мові співвіднесеність розгляданих іменників із пасивними дієприкметниками майже повністю втрапилася, і похідні стали сприйматись як девербативи, що утворені або шляхом префіксації віддієслівних іменників (*житие — нежитие*), або шляхом конфіксації за моделлю “не + основа інфінітива” (*не вѣрити — невѣрие, не любити — нелюбие* тощо). Рідше в джерелах XI-XIII століть трапляються субстантиви, утворені на основі іменних частин мови. Унаслідок нашарування вторинних мотивацій значна кількість дериватів має подвійну або потрійну мотивацію, наприклад, *нелюбие* (*любити, не любити, любь*). Загальне словотвірне значення досліджуваних субстантивів — “те, що є запереченням чогось, названого вивідним словом”.

1. Серед аналізованих конфіксальних абстрактів більшість складають *nomina actionis* на позначення заперечення дії, названої вивідним словом, наприклад: *боряся прашь невѣрія* (1037-1050/XV ІлСл 92) “недовір’я, сумнів, невір’я”; *нерѣчие* (XI Ср II 424) “дія за дієсловом *не рѣхати*” (з відтинанням дієслівного суфікса *-а-*); *неподобие* (XI СлРЯ XI 218) “недозволений спосіб дій” від *подобати* “відповідати певним критеріям” (XI Ср II 1039) з елізиею дієслівного суфікса *-а-*; *непричастие* (1160 СлРЯ XI 255) “заборона на прилучення до чого-небудь, відлучення від чого-небудь” від *причастити* “залу-

чити” або причастие; *неплодие* (211) “безплідність, нездатність приносити плоди, потомство; відсутність родючості”.

2. Найменуваннями *психічного стану, особливостей поведінки, вдячі, розумових здібностей людини, взаємин між людьми*, що характеризуються запереченням (невиконанням) названої мотивувальним словом дії, виступали такі іменники: *Мы же несмыслием и злодѣйством самовольным погибаем* (XI/XVI ИФ 421) “безумство” (*смыслити* “розуміти”); *невалие* (XII СДЯ V 234) “небажання” (*волити* “хотіти”); *нелюбие* (1228/1377 297) “ворожнеча” (*любити*).

Помітну групу серед іменників згаданої підгрупи складають десубстантиви: *нечеловѣчье* (1073 СлРЯ XI 349) “жорстокість”; *нечестие* (1073 XI 350) “беззаконня; безчестя, приниження” (*честь* “шана, повага; гідність”); *неразумие* (1076 СДЯ V 352) “нерозумність, незнання, невігластво” (*разумъ*); *незлобие* (1097 122) “безгрішність, невинність, праведність, непорочність; простодушність, невинабливість” (*злоба, злѣ* “злоба; лукавство”; *злѣ* “зло, гріх”); *неклятие* (XI 151) “неоживання клятв”; *нестудие* (XI/XIII-XIV 312) “нахабна або безсоромна, ганебна поведінка” (*студъ* “сором”); *несловіе* (XI/XIII-XIV СлРЯ XI 289) “нерозумність”, пор. *слово* “висловлення, здатність висловлювати”; *непогодье* (1172/1377 СДЯ V 320) “незручний, несприятливий час; невдача, нещастя”, пор. *погода* “сприятливий час, погода” (1347 Ср II 1015); *нечръдие* (XII СлРЯ XI 154) “нерівномірність, несправедливість”, пор. *чръда* “черга”; *непольье* (XII СДЯ V 325) “марність” (*польза*); *нелюбовь* (1283/бл.1425 298) “ворожнеча” (*любовь*); *неправдик* (XIII-XIV 333) “несправедливість, беззаконня” (*правда*).

Найменшу кількість утворень згаданого семантичного типу з конфіксом *не...ник* становлять деад’єктиви: *недостижкие* (1073 СлРЯ XI 98) “незбагненність”, пор. *достижень* “зрозумілий”; *неизвѣстие* (1073 126) “ненадійність” від *извѣстии* “вірний, надійний” (СДЯ III 486), пор. *извѣстити* (СДЯ III 483) “зміцнити, ствердити”; *непокошье* (1073 СлРЯ XI 223) “суворість” — очевидно, від *покошьи* “схальний, здатний; відповідний” (1073 Ср II 1115); *неудобие* (1096 СлРЯ XI 328) “труднощі, ускладнення” (*удобъ* “легкий, можливий”; *удобы* “легкий, простий”; *неудобъ* “важкий, неможливий”); *недужие* (1097 109) “хвороба, перен. зло”, пор. прасл. **dogъ* “сила”, а також *доужии, дужии* “дужий, сильний, міцний” (СДЯ XII/XVII IV 400); *необычье* (СлРЯ XI/1456 XI 193) “відлучення” від *обычи* “загальний, такий, що стосується всіх”, *обычаи* “спільнота”, а також *обычати(с.а)* “об’єднуватися, приєднуватися” (СДЯ V 570), пор. *необычье* “позбавлений церковного спілкування”.

Конфікс не...-(е)ник.

Про наявність конфіксальних дериватів із цим формантом у мові XI-XIII століть можна говорити з достатньою певністю, оскільки співвіднесеність їх із дієсловами є очевидною (*нечаяник* < *чаяти*, *нестяжаніє* < *стяжати*, *нераденіє* < *радети*). Мотивувальними до розгляданих утворень можуть також виступати іменники *чаяник*, *стяжаніє*, *раденіє*. Однак із часом зв'язок похідних аналізованого типу з дієсловами послаблюється, і в сучасній українській мові такі деривати починають сприйматись як префіксальні десубстантиви, наприклад: *неоживання* < *оживання*, *невдоволення* < *вдоволення*.

Утворення з цим афіксом мотивовані дієсловами та мають здебільшого абстрактну семантику, однак значна кількість дериватів виступає полімотивованими структурами, співвідносними водночас і з дієсловом, і з іменником (рідше — з прикметником).

1. Найбільший блок похідних із розглядаєним конфіксом становили субстантиви на позначення *психічного, фізичного, матеріального або родинного стану, особливостей поведінки, вдачі людини, її здібностей, стосунків між людьми*. Наприклад: *невидѣние* (1073 СлРЯ XI 45) “сліпота, неможливість бачити” (*видѣти*, *видѣние*); *нескрѣпение* (1073 299) “непогрішимість, непорочність”; *невоздержание* (1076 СДЯ V 237) “нестриманість, непомірність”; *ненаказание* (1076 307-308) “невихованість, неосвіченість, невігластво, безрозсудність, поступливість, слабохарактерність; безкарність” (*наказати* “дати наказ, виховати; покарати”); *незапимание* (1076 274) “упевненість, твердість у ході”; *нечаяшик* (1076 392) “відчай; неочікуваність” (*чаяти* “очікувати, сподіватися”); *начаяние* (1097 СлРЯ XI 187) “відчай” (*начаяти* “очікувати”; *начаяние*); *невѣрованіе* (XI СлРЯ XI 38) “невір’я (переважно в релігійних питаннях); сумнів, недовіра” (*вѣровати*, *вѣрованіе*); *неимѣние* (XI 132) “відсутність, брак чого-небудь, нестача”; *ненаучение* (XI 186) “неосвіченість, невігластво” (*научити*, *научение*); *непоболѣние* (XI 213) “безсердечність, черствість” (*поболѣти*); *негордѣние* (XI/XIII-XIV 68) “скромність” (*гордѣтися*, *гордѣние*; пор. також *гордыи*); *и тогда надея судом или своимъ несоблюдѣниемъ* (XI/XVI ИФ 402) “нестриманість, недисциплінованість (стосовно чого-небудь), необережність” (*соблюдати*, *соблюдѣние*); *немилование* (XII-XIII СлРЯ XI 169) “безсердечність, черствість, відсутність милосердя” (*миловати*, *милование*); *неспаніе* (XII-XIII 302) (*спати*, *спаніе*) “безсоння”; *непадѣние* (XII-XIII / XIV 183) “безнадійне становище, безнадійність” від *надѣятися*, хоча можлива мотивація іменником *надѣние*; *неосузание* (XIII 202)

“незасудження” (*осужати*) тощо. Пор. також, очевидно, залозичене зі старослов'янської мови похідне *неключеник* (XII Ср III 183) “негідність”, пор.: *ключимыи* “відповідний, придатний” (1076 СДЯ IV 225), *ключатися* “пасувати, відповідати” (XIII-XIV 224).

2. *Nomina actionis* зі словотвірним значенням “дія, яка є запереченням дії, названої вивідним словом” у писемних джерелах репрезентовані меншою кількістю утворень, ніж іменники зі значенням стану. Наприклад: *нъ ш(т) них пїемь источьникъ нетлѣнія* (1037-1050/XV ЛСл 90) (*тлѣти*; *тлѣние*); *небогатѣние* (1073 СлРЯ XI 1073 18); *небрание* (1073 21) (найчастіше *небрание имѣвая, имѣваю*); *немученье* (1073 178) “безкарність” (*мучати* “харати”); *неполучение* (1073 224) “неодержання або позбавлення, відсутність (чого-небудь); невдача, неуспіх, нещастя”, пор. також: *и створися им неполучение желанія* (XI-XII/1462 КП 152) “нездійснення бажання”; *неразумѣие* (1073 СлРЯ XI 269) “нерозуміння; незнання, невігластво” (*разумѣти*); *неполучание* (XI СлРЯ XI 224) “нещастя” від *получати*; *немовение* (XI 173) “відсутність омивань, відмова від миття”, пор. *мовъ* “баня, миття в бані” (1118/1377 229), *мовеньє* “миття” (1118/1377 229); *неядение* “перебування без їжі” (1096 361) (*ядати, ядение*); *неснискание* (XI 296) від *снискати* “накопичити, зібрати, придбати” або *снискание*; *непитание* (XI/XIII-XIV 210) “утримання від страви, голодування” (*питатися, питание*); *да нехоженье поганыхъ мучими* (к. XII/бл. 1425 ЛК 214) (*ходити, хоженье*); *невселение* (XI/1499 СлРЯ XI 60) “непоселення на яку-небудь територію” (*вселяться, вселение*); *необрѣтение* (XII/XVI 192) “невдача в пошуках” (*обрѣтати* “знаходити, відшукувати”; *обрѣтение*); *неженение* (XII СДЯ V 272) “перебування неодруженим” (*женитися, жененьє*); *непосагание* (XII 327) “перебування неодруженим” від *посагати*, пор. також *непосагый* “неодружений, той, хто не взяв шлюбу”; *неснабѣние* (XII/XIII 371) “незбереження, недотримання” (*снабѣти* “зберегти”); *невѣданіе* (XII/XV 28) “незнання” (*вѣдати, вѣданіе*); *неглаголаніе* (XII 64) “мовчання” (*глаголати, глаголаніе*); *неисѣчение* (XII-XIII 133) від *исѣчи* “порубати, знищити”; *неизыскание* (1282/XV 132) “відсутність розгляду, вивчення”, пер. *изыскати* “вивчати, випробовувати” (1284 IV 10); *неубѣжаніе* “неможливість втекти” (XIII СлРЯ XI 324) (*убѣжати*); *неулучение* (XIII/XIV-XV 333) “неодержання, невиконання” (*улучати* “одержувати”) та ін.

Джерела давньоруськоукраїнської мови фіксують поодинокі відприкметникові та відіменникові номени, певно, церковнослов'ян-

ського походження, а саме: *нестроєник* (1073 Ср П 427) “невлаштованість, неузгодження”, пор. *строи* “порядок” (1047/XV Ш 554); *несложєник* (XI П 429) “простота, єдність” (*сложєньи* “складний, складений”); *нетрезєвєние* (XI СлРЯ XI 322) “розбещеність, жебрацтво” (*трезєви* “здоровий, тверезий”; *трезєвєние* “утримання від життєвих спокус”); *нечеловѣчєние* (XII СДЯ V 392) “відсутність людяності, жорстокість” (*человѣкъ*).

Конфікс не...-твк.

Дериватів із цим формантом виявлено небагато. Це окремі іменники на позначення *опредметненої дії та способу життя, властивостей, особливостей характеру людини: невнятіє* (XI СлРЯ XI 50) “незбагненність” (*вняти, невнятіи*); *небытіє* (XII СДЯ V 232) “небуття”; *невітѣ въѣры* (к. XII/бл. 1425 399) “недовіра” від дієслівного сполучення *не яти въѣры* “не вірити”; *незабытіє* (1200/XVI СлРЯ XI 114) “збереження в пам’яті”; *непитіє* (XII/XIII 211) “утриманість від пиття” (*пити*); *нечуотѣк* (XIV СДЯ V 394) “нечуливість” (*чути*).

Конфікс без...-ик.

На походження іменників із префіксом *без-* та зі співвідносним із ним препозитивним елементом конфікса (подекуди дослідники не завжди розмежовували власне префіксальні й конфіксальні утворення) у лінгвістиці єдиної точки зору немає. Погляди мовознавців можна звести до таких основних положень: 1) тип іменників зі структурним компонентом *без-* склався на ґрунті всіх слов’янських мов і властивий усім слов’янським мовам [Обнорский 1960 195]; 2) раніше в мові з’явилися деривати органічного давньоруського походження, утворені шляхом суфіксації прийменниково-відмінкових форм; 3) пізніший тип похідних із препозитивним елементом *без-* є результатом сполучень *без-* як префікса й вихідної форми іменника або прикметника. Ці деривати — наслідок впливу грецької мови за посередництвом болгарської (старослов’янської. — *Лет.*) [Обнорский 1960 205-206; Чекменєва 1974 18]. При цьому використовувався власний словотворчий матеріал, тобто афікси, котрі функціонували в давньоруськоукраїнській мові. Водночас давні перекладачі не наслідували лексичні зразки оригіналу, а спиралися на реальні мотиваційні відношення (часто двом і більше грецьким словам, які різняться структурою, у перекладі відповідає одне слово й навпаки). Однак не завжди можна стверджувати, що це слово — калька, навіть якщо є грецький відповідник: воно могло виникнути і за аналогією до інших калюк, і за аналогією до утворень, що сформувалися шляхом суфіксації відповідних прийменниково-відмінкових форм. Калько-

ване слово нічим не відрізняюся від власного: воно починало підкорятися тим же мовним законам, установлювати такі ж словотвірні зв'язки, як і литомі слова [див. Чекменева 1972 28-29].

Маючи подвійну й потрійну співвіднесеність (із прийменниково-відмінковими сполуками, іменниками, прикметниками), розглядані конфіксальні деривати могли трактуватись і як суфіксальні, і як конфіксальні [див. Іншакова 1996 98].

Найбільшу групу становлять абстрактні десубстантиви, котрі мають загальне словотвірне значення “заперечення, відсутності того, що назване мотивувальним словом”.

1. На позначення *стану* (психічного, фізичного, родинного, матеріального тощо), *особливостей поведінки людини, її здібностей, інтелектуальних властивостей, моральних якостей та рис характеру* використовувалися деривати, які вживалися переважно в церковнослов'янських текстах: *безблагодѣтиик* (1073 Ср I 50) “невдячність”, пор. *благодѣть* “вища рятівна сила, допомога, милість, доброта”; *безблазник* (1073 50) “незваблюваність” від *блазнь* “зваба”; *безвратик* (1073 52) “неможливість рухатися”; *бесловиик* (1073 74) “відсутність розуму” від *слово* “дар слова; значення, смисл”; *бесплодик* (1073 75) “безплідність” (*плодь*); *бесправдѣик* (1073 76) “брехня”; *бесмыслиик* (1073 78) “неглинність” (*мысли* “глинність”; *мыслии* “загибель”); *беззлобѣик* (1076 СДЯ I 122) “незловбивість” від *злоба* “зло”, пор. також *злюбь* “злість; лукавство”; *бесѣвѣдик* (1076 141); *беззавидѣик* (XI Ср I 47) “байдужість”, пор. *завидѣти* “заздрити”, *завида* “заздрість” (XVI СлРЯ V 150); *придоша и ѿшли къ ісоу: на безмыслии* (XI Ср I 59) “мовчання” від *мысли* “сильний шум, голосне висловлення обурення, незадоволення”; *безмыслии* (XI 59) “неодруженість” (*мысли*); *бесчадѣик* (XI 80) “бездітність”; *бесовѣтиик* (XI 82) “безпорадність, нерозважливість” (*совѣть* “порада”); *бесъниик* (XI 83) “безсоння” (*сънь*); *А иже безмужествомъ умирають, тѣмлюючи суть, не хотяще мужьскѣи смърти* (XI/XVI ИФ 239) (мужество); *и от того родиться безстрашиѣ* (XI-XII/1462 КП 165) (страх); *бециниик* (1118/1377 ПВЛ 48) “порушення порядку” (*безь* чиноу); *и погубить всѣмъ творѣцѣмъ беззаконѣмъ* (86); *и осажалъсѣ ими околю а намъ на беззаконіе и безмыслиѣ* (к. XII/бл. 1425 ЛК 313) “безвладдя”, пор. *голова* “посадова особа, начальник”; *безмудръик* (XII-XIII СДЯ I 126) “відсутність розуму” від *мудрость*, пор. також *мудрити* “розмірковувати” (XI СлРЯ IX 294); *безчеловечіе* (1284 СДЯ I 148) “нелюдська поведінка”; *безвѣриик* (1296 112-113) “невіра у християнське учення”; *безбаниик* (XIII Ср I 50) “небридливість”, пор. *баня*

“джерело, теплий мінеральний ключ, озеро; лазя; миття” (1237 СлРЯ I 70); *безболѣзник* (XIII Ср I 50) (*болѣзь*); *безквасик* (XIII 72) “моральна чистота”, пор. *квась* “хмільний напій; те, що роз’їдає, кислота, кислий смак”, пор. також *квасьникъ* (СДЯ IV 208) “п’яниця” та ін.

2. Найменуваннями *певного становища*, яке характеризується відсутністю предмета, речовини, поняття, названого вивідним словом, є давні іменники здебільшого церковнослов’янського походження, наприклад: *беславик* (1076 СДЯ I 137) “невідомість” (*слава* “шана, честь, слава”); *бездѣлик* (XI Ср I 57) “брак будь-якої роботи, заняття; бездіяльність, неробство; неважлива, незначна справа, річ; дрібниця, дурниця” від *дѣлю*, хоч не виключена мотивація дієсловом *дѣлати*.

3. Назви *соціальних явищ*, у яких відсутнє щось, позначене мотивувальним словом, упродовж писемного періоду розвитку української мови складають порівняно невелику групу. Обстежені пам’ятки засвідчують такі найменування: *Многажды безнарядиemy полци погибають* (XII-XIII/XIV ДЗ 392), пор. *нарядъ* “порядок, влаштованість, правопорядок” (1118/1367 СлРЯ X 227); *ишь узриши безмѣстие* (XII/XIV ПВИ 218) “неналежне становище” (*мѣсто* “соціальне становище в суспільстві; звання, чин”).

4. Найменуваннями *стану довкілля*, яке вказує на відсутність явища, позначеного твірним словом, є такі похідні: *безводиик* (1073 Ср I 51) “брак води” (*вода*); *безплещиик* (XI 75) “безмолв’я, тиша”, пор. *плещь* “голосне висловлення обурення, незадоволення, крик” (XI СлРЯ XV 95); *бездѣжодиик* (к. XI АМВ 288) “посуха”, *безбѣриик* (XIII Ср I 51) “тиша” (*бѣря, безъ бѣри*).

Конфікс без...-(є)ник.

Із цим формантом засвідчені нечисленні (очевидно, церковнослов’янського походження) полімотивовані назви *особливостей поведінки людини*, наприклад: *бесхвалениик* (XI Ср I 79) “скромність” (*хвалитися*; пор. також *хвала, хвалениик* “вихвалювання”); *бесчеловѣчениик* (XII СДЯ I 147) “нестуманність” (*человѣкъ*).

Конфікс за...-ник.

Більшість виявлених утворень із цим афіксом — десубстантиви з локативною, збірною, темпоральною, рідше — абстрактною й предметною семантикою.

1. До похідних із семантикою *сукупності* належать найменування *податків* зі значенням “те, що сплачується заради або на користь позначуваного твірним словом”, наприклад: *зодѣшиик* (XI Ср I 908) “внесок заради спасіння душі” (*душа*); *забожьничьк* (XIII-XIV

СДЯ III 281) “вид податку на користь церкви”, пор. *божница* “церква” (1192 I 279).

2. *N.loci* з цим формантом, котрі мають словотвірне значення “місце, яке знаходиться за тим, що називає мотивувальне слово”, серед дериватів на *за-...-ик* посідають панівне місце. Значна кількість локативів виступає географічними назвами, мотивованими як апелюваннями, так і онімами, хоч не виключене творення їх лексико-семантичним способом.

Найменуваннями *місця, території*, розташованої за тим, що назване вивідним словом, є такі субстантиви: *и въ пристаници нбснааго завѣтрѣя пристати* (1037-1050/XV Лсл 100) “місце, захищене від вітру; схованка” (*вѣтрѣ*); *[И]маху дань Варязи изъ заморья на Чюди* (1118/1377 ПВЛ 19); *в Заволочии. бѣ бо Глѣбъ* (199) “місцевість за Волоком” [з приводу твірного див. докладніше Толстой 1969 160-161; Роспнд 1972 72]; *загорье* (1176 СлРЯ V 174) “місцевість за горами”; *задворемъ уверхъ ставу Хмеле(в)ского* (XII ВГХ 32) “територія за двором”; *и по Задѣсныю. города наша пожегъ* (к.ХП/бл.1425 ЛК 377) від *Дѣсна; затынь* (1220 328) “в укріпленому місті — місце за тином (міською брамою), рід укріття”, пор. *тынъ* “тин як осадне укріплення” (1237 Ср III 1073).

Назвою *частини тіла людини* є номен *зап'ястик* (XI Ср I 942) “зап'ястя” (*п'ясть* “долоня, кулак”).

3. Порівняно невелику кількість дериватів складають похідні з *темпоральним* значенням — “те, що збігається в часі з тим, що називає мотивувальне слово”. Це деривати відіменникового та відприслівникового походження, наприклад: *Посем же бы(с) звѣздамъ теченье с вечера до заоутрѣя* (1118/1377 ПВЛ 165) “ранок” (*оутро*); *съ зарання въ пятьхъ* (к.ХП СЛП 374) “світанок, ранок; те, що відбувається під час позначуваного твірним словом” (*рано*).

Конфікс *по-...-ик*.

Аналізований афікс брав участь в основному у творенні локативів, абстрактних та збірних назв.

1. Із середини XI століття фіксується номен із семантикою *особи*, яка знаходиться поряд із тим, хто названий мотивувальним словом: *подружие* (1056-1057 СДЯ VI 542) “жінка, дружина; чоловік, подруга” (*другъ*).

2. Основну групу *n. collectiva* становлять назви *податків*, які збираються з того, що позначає вивідне слово. Наприклад: *палюдье* (1130 СлРЯ XVI 288) “податок, данина, яку збирали руські князі з підвладного населення, “людей”, щоденний об'їзд руськими князями з дружинами володін з метою годування та збору данини з підвладного

населення” (люди); *почестье* (1150/XVI XV 1:6) “податок на честь князя” (*честь*); *погородье* (XIII СДЯ VI 540) “даннина з городів на користь єпископа” (*городь*). До збірних субстантивів належить також іменник *пособье* (XIII/XV СлРЯ XVII 201) “володіння; те, що належить кому-небудь” (*по собѣ*).

3. Найбільшу групу серед обстежених дериватів із цим формантом складають *potina loci*.

Походження майже всіх типів конфіксальних утворень на *-ик* із просторовим значенням (виняток становлять словотвірні типи на *пере...-ик*, *раз...-ик*) пов'язане з ускладненням суфіксом *-ик* (*-ик*) прийменниково-відмінкових сполук, що дають різну просторову орієнтацію (*между* / *межи*, *за*, *подь*, *на*, *при* та ін.) [Чекменева 1974 12-13]. Це певною мірою зближує їхню історію з історією дериватів на *без...-ик*, однак у подальшому розвиток співвіднесеності з прийменниково-відмінковими конструкціями до мотивації безпосередньо іменниками відбувається в них по-іншому. Зв'язок структур на *без...-ик* з прийменниково-відмінковими формами послаблюється, натомість зростає співвіднесеність із вихідними іменниками. У похідних (як *потпіна loci*, так і *potina abstracta*), що мають у своїй структурі *по...-ик*, зв'язок з прийменниково-відмінковими сполуками та безпосередньо з іменниками в давньоруськоукраїнській мові зберігається [Там само 1974 12-13].

Основне словотвірне значення конфіксальних локативів з *по...-ик* — “*місце, територія, розташована поблизу чогось або прилягає до чогось, названого мотивувальним словом*”. Твірною базою для дериватів розгляданої семантичної групи служать здебільшого іменники або прийменниково-відмінкові сполуки.

Серед *pl.oci* велику кількість становлять *географічні* найменування, утворені або від апелятивів, або від онімів, проте не виключена можливість їхньої деривації лексико-семантичним способом², наприклад: *поморье* (1057 СлРЯ XVII 28) “місцевість біля моря”; *и на подолыи не сѣдѣху людѣ. но на горѣ градъ же бѣ Киевъ* (1118/1377 ПВЛ 55) “підгір'я, низина на березі річки; підгірна частина міста”, пор. *долѣ* “внизу, вниз”, *долѣ* “низ”; *враташася на Посульѣ* (к.ХІІ/бл.1425 ЛІ 6) “перезславські землі вздовж річки Сули” (ЕСЛПНТУ 109); *и ш(т)тоуда иде ... до Воробийшь Подесьньє Домогощѣ* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 341) (*Десна*); *и тоу прилашася к нему. Чортши Клобоуци. и все Поросьѣ* (393)

² При топонімній деривації семантика словотвірних афіксів змінюється: якщо в загальних словах засоби словотвору завжди мають конкретні словотвірні значення, то в топонімії вони втрачають такі значення, перетворюючись на виразники топонімичності назв [див. Габорак 1999 6].

“басейн річки Іосі в південній частині давньої Полянської землі між Дніпром, Россю, Красною та верхів'ями Ірпеня й Тетерева” (див. ЕСЛННПУ 109); *и да емоу рець и с Посемьемъ* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 332) “земля понад р. Сейм лівої притоки Десни й лівої притоки Дніпра” (ЕСЛННПУ 109); *Повольжик* (1216/ХІХ Ср ІІ 1002) “землі на березі Волги”; *поселье* (1216/бл.1425 СлРЯ ХVІІ 160) “село, селище” (*село, селити, поселитися*); *повѣтріе* “навітряна сторона” (1219/бл.1425 ХV 156) (*вѣтрь*); *подворье* (1229/1270-1277 СДЯ VI 530) “будинок з двором та господарськими прибудовами, садиба” (*дворь*); *Побожик* (1257 Ср ІІІ 216) “місцевість біля р. Південний Буг” (ЕСЛННПУ 102); *ты возми Галичъ а лъкъ Понизье* (к.ХІІІ/бл.1425 ЛГВ 752) “територія в низовині” (*низъ* “низовина”).

4. До абстрактних номенів належать здебільшого полімотивовані деривати (з іменникового, дієслівного або іменниково-займенниковою мотивацією).

4.1. Назви процесів, дій: *пособие* (1097 СлРЯ ХVІІ 201) “допомога, сприяння” (*по собѣ, пособити* “допомогти”); *посилье* (1149 167) “підкріплення, допомога” (*сила, по силѣ*); *поборьк* (ХІІ СДЯ VI 450) “те саме”, пов’язане, очевидно, із засвідченим у ХІV столітті іменником *борь* “боротьба, діяльність, спрямована на подолання чогось” (див. докладніше СДЯ I 298). Можливе також виведення розгляданого слова від префіксованого дієслова *побороти*, однак, згідно з нашими даними, за таким мотиватором, що вперше фіксується джерелами ХІІІ століття, були закріплені інші значення — “поборотися, захистити когось; здолати, перемогти”; *поситие* (ХІІ VI 567) “життя, спосіб життя” (*жити; посити* “прожити”); *подѣлие* (1296 561) “заняття, обов’язок, справа, робота, виконувані після головної справи, обов’язків” (*дѣло, дѣлати*). До цієї групи належить також іменник, у структурі якого наявний конфікс по...-(е)ник, наприклад: *помѣжение* (ХІІІ/ХІV-ХV СлРЯ ХVІІ 8) “порух (брів), нахмурювання”, пор. *мъжити* “прищипувати очі” (ХІ/ХVІ ІХ 145).

4.2. *Стан середовища, людини*, подібний до того, що називає твірне слово, позначають утворення *порядие* (ХІ СлРЯ ХVІІ 146) “порядок, послідовність”, пор. *рядь* “порядок”, *по ряду* “один за одним, по порядку” (1056 Ср ІІІ 239) та *повѣтріе* (ХІ СлРЯ ХV 155) “попутний вітер”.

Конфікс под(ь)-...-ник

Нечисленні праслов’янські реконструкції з цим формантом мали значення місця (**podnožьje*, **rodьnebesьje*) і мотиваційно співвідносилися з прийменниково-відмінковими сполуками. Однак згодом зв’язок потіла Іосі, котрі мають у своїй структурі под...-ник, з

такими сполуками послаблюється з огляду на кілька причин: 1) обмеження вживаності прийменниково-відмінкових форм типу *подо́ь берегомъ* для вказівки на розташування поблизу, поряд із чимось; 2) зникнення з мови відмінкових конструкцій з прийменником *подо́ь*, що вказували на підпорядкованість, залежність від кого-небудь [див. Чекаменева 1974 13-14].

1. Семантику “*предмет, призначений розміщуватися під тим, що називає вивідне слово*” мають поодинокі деривати, наприклад: *подно́жје* “те, куди ставлять ноги, на що схиляють коліно, сідають” (1057 СлРЯ XVI 12).

2. Загальне словотвірне значення відмінникових *локативів* розгляданої групи — “*щось, розташоване під тим, що назване мотивувальним словом*”: *подъгорик* (1047/XV Ср II 1054) “місце біля гори, на схилі гори” (*гора*), пор. інше значення цього слова — *подгорье* “іподром” (1200/XVI СлРЯ XV 247). Очевидно, така назва зумовлена тим, що іподроми розташовували під горою, а на схилі(-ах) самої гори — місця для глядачів; *поднебесие* (XI XVI 8) “земля, всесвіт; усе, що знаходиться під небом”.

Конфікс о-/об(ь)-...-ик.

Зниження вживаності та зникнення з мови прийменниково-відмінкових конструкцій з препозитивним о-/об(ь)- (у праслов'янській мові зв'язок конфіксальних похідних із такими сполуками був значно міцнішим) у давньокіївський період призвело до втрати співвіднесеності з ними утворень на о-/об(ь)-...-ик, при-...-ик (*оголовье, обдѣице*) та до закріплення в останніх співвіднесеності безпосередньо з вихідними іменниками [див. Чекаменева 1974 14]. Майже всі виявлені в пам'ятках XI-XII століть похідні є десубстантивами, що мають локативне, предметне й абстрактне значення.

1. Найменуваннями *одягу та його частин, елементів кінської упряжі*, призначених охоплювати частину тіла, названу вивідним словом, у текстах XI-XIII століть виступають іменники *о́жерелье* (XI/XV СлРЯ XII 299) “комір, проріз для шиї в одязі; парадне опліччя царів (барми); пелерина” від *жерело* “горло” (Ф III 125); *о́пястье* (1136/1282 СлРЯ XIII 60) “частина рукава біля зап'ястя”; *оплечье* (1198/XIII СДЯ VI 140) “частина військового обладунку, що закриває плечі”; *оголовье* (XII СлРЯ XII 247) “кінська вуздечка”.

2. Основну кількість іменників із аналізованим конфіксом становлять *л. loci*, які мають загальне словотвірне значення “місце, котре охоплює те, що назване мотивувальним словом”. З-поміж локативів виділяється кілька підгруп.

2.1. Найменування *частин тіли*, розташованих навколо того, що назване вивідним словом: *об'язик* (1047 Ср II 560) “край вуха” (*хво*); *обочик* (1073 536) “скроня, очна западина” (*око*); *обличче* (XI СлРЯ XII 78-79) “вид, образ, обличчя”, пор. також варіант цього похідного: *обличенне* (XI 78) “вид, образ, обличчя” (*лиць, лице*).

2.2. Назви *будівель* та їхніх *частин*, розташованих біля того, що називає вивідне слово: *одверье* (XI/XIII-XIV СлРЯ XII 265) “одвірок, двірна рама”; *окрилье* (XI/XIII-XIV 344-345) “бокове крило храму” (*крило* “край, бік чого-небудь”); *остражисе* (XI XIII 154) “фортеця, укріплене місце” від *стража*, хоча тут можлива контамінація *острогь* зі *стража*, *сторожка* “фортеця, укріплення”, пор. сучасний діалектний варіант *осторожся* (2004 Бевка 96) “паркан, пліт, огорожа, кошара; у млині — огорожа проти накопичення води, повені”.

2.3. Назвою *місцевості, територі*, що має *означену мотиватором властивість*, є деад'єктив *опишиик* (1076 Ср II 758) “захищене місце, гавань”, пор. *тишь(и)* “безпечний, спокійний” (1096 III 965).

Конфікс *межи-/междо-/между-...-ик*.

Поряд із власне прийменниками в давньоруськоукраїнській мові прийменникову функцію виконували приблизно 40 слів-прислівників та іменників, які залежно від контексту могли виступати й у ролі повнозначних членів речення. Серед таких слів був іменник *межи*. Перехід невластивого прийменника *межи* (та його варіантів) до категорії прийменників у власному розумінні почався вже у староукраїнський період, на думку О.Мельничука, головним чином у результаті занепаду безприйменникового вживання місцевого відмінка, формами якого в одинні та двоїні були первісно *межи*. Відрив прийменника *межи* від іменника *межа* став ще більш виразним після того, як у більшості українських говорів ця форма внаслідок редукції кінцевого перетворилася в *між* [див. Мельничук 1961 147], котрий разом із варіантами *межи*, *поміж* (*памежи*), *проміж* недиференційовано щодо горизонтальної або вертикальної локалізації виражає дистантну локалізацію між двома або декількома просторовими орієнтирами [див. Вяхованець 1980 172].

Майже всі виявлені в писемних пам'ятках давньокиївського періоду деривати — відіменникового походження.

1. Розгляданий формант служить для творення похідних зі значенням “те, що знаходиться між тим, що називає вивідне слово”. Для локаптивних утворень типу *межур'яне*, *Межисостье* характерною є тенденція розвитку від суфіксації прийменниково-відмінкових сполук до власне конфіксації на ґрунті зміни співвіднесеності, однак зв'язок з прийменниково-відмінковими конструкціями типу *межи*

р'їжками, межи мостами в них набагато сильніший, ніж в інших словотвірних типів. Стосовно таких похідних слід говорити про подвійну співвіднесеність (з прийменниково-відмінковими сполуками або безпосередньо з іменниками) та про омонімію словотвірних форм [див. Чекменева 1974 12-13].

Назвами *території*, розташованої між тим, що позначає мотивувальне слово, були такі давні іменники: *а иъь ти даю. и да емоу Божьскыи. Межибюіе. Котелпиро и ина два городы* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 367) (Бугь); *посласта и иста Мисалка за Межимостьемъ ко Мозьрю идуца* (544) (мость); *межур'їше (межор'їше)* та *межир'їше* (ХІІ-ХІІІ СлРЯ ІХ 75) “межіріччя”. Дехто з дослідників вважає цей дериват калькованим із давньогрецької мови (*μεσοποταμία*) та успадкованим зі старослов'янської [Дерибас 1972 73] або праслов'янської (див. с.32).

Фіксується також назва *соматичного* поняття *междораміе (междураміе)* (1097 СлРЯ ХІІ 67) “частина тіла між плечима; спина”.

2. Найменуваннями *часових проміжків* виступали відіменникові номени, а саме: *междучасіе* (ХІІ-ХІІІ/ХVІІ СлРЯ ІХ 68) “проміжок часу, короткий за годину”; *междоп'їсіе* (ХІІ-ХІV 66) “проміжок часу, перерва між виконанням пісень”; *межим'їлячше (межм'їлячье)* (1230 72) “повний (молодий) місяць”.

Конфікс при-...-ик.

Більшість виявлених дериватів із цим афіксом — відіменникового походження і служить для позначення локативних або абстрактних понять.

1. Основну групу серед аналізованих похідних складають *nomina loci*. Місцевість, територію, частину інтер'єру, яка безпосередньо прилягає до того, що назване вивідним словом, позначали такі давні похідні: *Множество же иъь бысть по пригоріемъ* (ХІ/ХVІ ИФ 193) “територія, місце біля гори, передгір'я” (*гора*); *И не только в пр'їдолы ст'їны постави, но и на самомъ холм'ї* (ХІ/ХVІ 448) “долина, низина” (доль “низ”); *иде же б'їжъ ѣжа ко. пришьдъшию же къ придвѣршю трислина отрокоу* (ХІ-ХІІ СянПат 132) “сіня, місце перед дверима” (дверь); *Вид'ї же по приморію град ветох* (207) (море), пор. *примор'я* (1926 Саб 275) “територія біля моря”; *прип'їтик* (1270 Ср ІІ 1449) “місце біля дороги” (*путь* “шлях”); *прилочью же жрець н'їкли схожаше поутемъ т'їль* (1283 ЄЄ 144) “територія, місце біля луків”.

2. *Nomina abstracta* з формантом *при-...-ик /-ја* мали значення “*явище, рйса*, що має стосунок до позначуваного вивідним словом”, наприклад: *расточи по странамъ. кое бо причастіе ст'їною съ истинною* (1037-1050/ХV ІлСл 82) “спільність, зв'язок” (*часть* “частина,

доби"); *пристрастик* (XI Ср II 1464) "пристрасть" (*страсть*); *пристрѣдик* (XII 1386) "прагнення, пристрасть" (пор. *вредь* "пристрасть, порок, гріх") та ін.

Конфікс *при-...-еніє* виокремлюється в абстрактах *приствѣніє* (1096 СлРЯ XX 12) "благословення" (*ствѣнь* "захист" — XI Ср III 898; пор. *ствѣнь церковная* — 1175 897) та *пригрѣшеніє* (1096 Ср II 1396) "гріх, здійснення гріха" від *грѣхъ* або *грѣшити*.

Конфікс *перед(ь)/предь-/пре-...-ик*

Препозитивний компонент цього конфікса виформувався з праслов'янського **perd* (<**per-* + *dy* з і.е. **dhe*) (Ф III 237, ЕСУМ V 340, Черных II 21). Усі виявлені похідні, до структури яких входить *предь-/предь-/пре-...-ик*, — десубстантиви з локативною та абстрактною семантикою.

1. *N.loci* зі згаданим конфіксом позначають місце, територію, розташовану перед тим, що назване вивідним словом. Наприклад: *и тако наѣхавъше много избѣша. пѣшьцьк и передьгородіє пожгоша* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 441) "передмістя", пор. *прегородье* (1150 СлРЯ XVІІІ 169) "передмістя", де посл. *предь* > *пре* — під впливом ст.-сл. префікса *прѣ-*; *преддверіє* (XII 184) "місце перед дверима, перед входом (сіни, східці)"; *преддворіє* (1057 184) "передня частина двору, передній двір".

2. *Абстрактних* назв небагато: *предстолиє* (XІ СлРЯ XVІІІ 213) "головування, почесне пастирське служіння, ієрейство" (*столь* "престол").

Конфікс *на-...-ик*

Більшість іменників, до структури яких входить аналізований формант, є десубстантивами з абстрактним, локативним значенням, рідше документувалися назви осіб.

1. У давньоруськоукраїнській мові натрапляємо на поодинокі *n. personalia*: *намѣстіє* (XII СДЯ V 160) "заступник верховного правителя (цивільного) або церковного владики, намісник", пор. *мѣсто* "посада, пост, служба" (1284 109).

2. Невелику групу формують *n. loci* на позначення *соматичних* понять, наприклад: *наличчє* (1073 Ср II 536) "щоки, обличчя" (*лиць, лице*); *наоусьє* (XII СДЯ V 208) "юнацький пушок на обличчі, вуса, що пробиваються" ("те, що розташоване на місці, де мають бути вуса").

3. *Абстрактні* найменування зі словотвірним значенням "те, що виражає певне відношення до названого мотивувальним словом" становлять у мові ХІ-ХІІІ століть основну групу. Більшість із них укладачі "Словаря древнерусского языка ХІ-ХІV вв." не внесли до

реєстру, що вказує на функціонування цих іменників у церковно-слов'янських пам'ятках або на їхню фіксацію в пізніших (після XIV століття) списках. Наприклад: *насиліє* (1016 СлРЯ X 244) “утиск, насилля” від *сила* “насилля”, однак не виключена й мотивація дієсловом *насилити* “утискати” (1280 СДЯ V 190); *намѣстие* (1073 СлРЯ X 146) “посада, місце” (*мѣсто* “звання, чин”); *наслѣдие* (1076 253) “доля, уділ; спадок, спадщина”, пор. *слѣдъ* “слід, знак, що залишився після чого-небудь” (1073 Ср III 440); *напотрѣбикъ* *καταουροῖς* (1073 II 310) “те, що потрібне” (*потреба*); *нарѣчие* (XI-XII СлРЯ X 210) “повідомлення, звістка, вказівка, припис; лист; чий-небудь слова, які передаються через іншу особу”, пор. *рѣчь* “слово, промова, слова”; *наводіє* (1128 35) “повінь”; *напѣтиикъ* “причащання Святих Таємниць” (XII СДЯ V 175) “настанови, побажання перед дорогою” (XII Ср II 314).

Невелика кількість субстантивів має *темпоральну* семантику: *навечерик(р)оужства хѣа* (к. XI АМВ 242) “час перед Різдвяним вечором” (*вечерь*); *въ тѣ днѣ наоутрѣна* (к. XII/бл. 1425 ЛІ 93) “ранок”.

Конфікс *въз(ъ)/воз(ъ)/въс(ъ)...*-ик

Препозитивний *въз(ъ)/воз(ъ)/въс(ъ)*- походить від старослов'янського прийменника *въз(ъ)* “вгору; за; замість”. Втрата співвіднесеності утворень (як локативних, так і абстрактних) із прийменниково-відмінковими формами зумовлена поступовим зникненням прийменника *възъ*, уживаного в мові давніх східних слов'ян для вказівки на рух угору по чому-небудь і на розташування на поверхні [див. Чекменева 1974 14]. Усі виявлені в джерелах XI-XIII століть похідні з *въз(ъ)/воз(ъ)/въс(ъ)...*-*ик* виступають десубстантивами з абстрактною, предметною або локативною семантикою.

1. На позначення *предметів побуту* та *елементів одягу* виступають нечисленні деривати: *възглавик* (1076 СлРЯ II 31) “подушка; узголів'я (ліжка)”; *въскрилик* (IX Ср I 406) “пола”, пор. *крило* “пола, край одягу” (XII СДЯ IV 297).

2. Спорадично трапляються *п. loci*: *село феодоръ и(т) своихъ кеже тако наречѣнь бысть въскаутья на цѣкъвьнок* (к. XII ФСт 154), пор. *коуть* “клин поля” (Ср I 1383).

3. Небагатьма утвореннями репрезентовані й конфіксальні *абстрактні найменування*.

Назвами *опредметненої дії* виступали такі давні деривати: *да възмездѣе прииметь и(т) члѣкъ* (1118/1377 ПВЛ 117) “відплата”, пор. *мзда* “винагорода, відплата” (1057 СлРЯ IX 145). Пор. варіант цього конфікса *въс-...-еніє*: *не тамъ въскрсенія* (1037-1050 ІлСл 90)

“воскресіння” від *кр'всь* “сонцеворот, сонцестояння; поворотна точка, межа” (XI Ср I 1355), пор. також *кр'всити* “оживляти, воскресати” (X/1377 СлРЯ VIII 38), *вскресити*.

Виявлено також іменник на позначення *стану доквілля*, наприклад: *взводьк: шти на взводьє* (XIII-XIV СДЯ II 19) “повінь” (*вода*), значення сполуки в цілому — “вийти з берегів, розлитися”.

Конфікс роз-/рас-/рос-...-ик.

Історично виникнення дериватів з *роз-/рас-/рос-...-ик*, у яких перший компонент *роз-* походить від праслов'янського **orz- < *ord-z* (Ф III 494), пов'язане з суфіксальними іменниками, котрі мали спільну основу з дієсловами (*розмириє* тощо). Унаслідок встановлення останніми співвіднесеності безпосередньо з іменами (*миръ*) відбувається перерозклад у їхньому морфемному складі й виділення конфікса *роз-/рас-/рос-...-ик*. Відтак конфіксація в утвореннях на *роз-/рас-/рос-...-ик* пов'язана з перерозкладом у ході дієслівно-іменних відношень; при цьому включення іменника як твірної основи в цих типах є вторинним. І саме ця обставина свідчить про сформовані в XI-XIII століттях конфіксальні моделі, за якими до словотвірного процесу залучаються нові (вже не дієслівні, а іменні) основи [див. Чекменева 1972 18].

За допомогою морфематичного комплексу *роз-/рас-/рос-...-ик* у давньоруськоукраїнській мові творилися субстантиви з абстрактною семантикою.

1. Для позначення *стосунків між людьми* використовувалися такі деривати: *розлюбик* (1229 Ср III 155) “незгода, ворожнеча” (*любь, любити, розлюбити*); *розмирик* “воєнний час, війна” (1264 156), “незгода, ворожнеча” (1291/1774-1775 156) (*миръ*).

2. Зафіксовані нечисленні найменування *стану природи*: *распутіє* “погана дорога, роздоріжжя” (1057 СлРЯ XXII 41); *розводиє* (1181 Ср III 149) “розлив, повінь” (*вода*); *роскалик* “відлига” (1255 166) (*каль* “багню”), що є південним регіоналізмом давньоруськоукраїнської мови [див. Німчук 1992 158].

Конфікс пол(ь)/полу-...-ик.

Кожен афікс проходить у своєму становленні певні проміжні стадії. Мовознавці зазвичай подають таку градацію словотворчих формантів: 1) афікси; 2) напівафікси, тобто форманти, котрі перебувають на шляху до перетворення компонента композита на загальноновизнаний афікс; 3) афіксоїд, що перебуває на початковій стадії перетворення в афікс, який подібний до афікса, однак ще не досяг статусу напівафікса; 4) компонент композита, тобто типова коренева морфема [Бартков 1980 10-11].

На питання про статус компонента пол-(полу-) в лінгвістичній літературі однозначної відповіді немає. Так, декотрі дослідники (Г. Качевська, В. Яковлев, І. Вихованець) визначають пол- та полу- як морфеми, що є частинами “складних іменників” [Качевская 1969 322; Яковлев 1990 62] і виражають у них “здебільшого прислівникове значення” [Вихованець 2004 164]. Дехто з мовознавців похідні з пол-/полу- відносить до композитів [Майборода 1962 181-183]. Г. Томилина стверджує, що компонент полу- “наближається до префікса, однак не втрачає повністю лексичного значення” [Томилина 1979 107]. Нині поширена думка про те, що пол-(полу-) — префіксоїд, тобто морфема перехідного типу [Шевченко, Різун, Лисенко 1996 180; Плющ 1997 281; Горпинич 1998 47]. Однак деякі вчені вважають, що втрата складним іменником співвіднесеності з вихідним словосполученням може призвести до більш або менш повної деетимологізації сполуки. У тому ж випадку, коли перший чи другий компонент складного слова набуває в мові здатності до аналогічного відтворення, стає продуктивним, він тим самим набуває ознак продуктивного афікса [Григорьев 1956 46]. Очевидно, слід погодитися з цією точкою зору при розгляді пол(ь)- та полу- як префікса лише тоді, коли слово не втратило зв’язок зі словосполученням, наприклад: *полстопы* (XII-XIII/XVI СлРЯ XVI 255), *полье време* (XII-XIII 199), *польгодини* (XIII 200), *поль гривны* (1378 ССУМ II 187), *пол таяра* (1667 АрхЮЗР I/XII 131), *полло(ж)ки* (третя четверть XVIII ЛьвЛ 25) тощо. Кваліфікація пол(ь)- та полу- як префіксоїда не завжди є виправданою, оскільки цей елемент уже пройшов ту стадію, коли він з окремого слова, а пізніше — з компонента композита тільки почав перетворюватися на афікс, набуваючи статусу напівафікса. Відтак пропонуємо пол(ь)- та полу- розглядати як напівпрефікс: *полдень*, *полудень* (XI/XVI СлРЯ XVI 202), *полобогъ* (XI/XVI XVI 230), *полуур(с)твье* (1283 ЄЄ 317) (термін уперше ввела М. Степанова [Степанова 1953 157])³; а в конфіксальних іменникових похідних — як препозитивний елемент, співвідносний з напівпрефіксом.

Пол “половина” — давнє слов’янське слово. Давнє русько-українське *поль* “половина, одна з двох частин цілого” сягає прасл.

³ Вважаємо, що *поль-/полу-* загалом відповідає критеріям напівафікса, які запропонувала М. Степанова: 1) безумовний формальний збіг з основою слова, що вільно функціонує; 2) етимологічний зв’язок із цим словом; 3) більша чи менша офіційність, тобто вживання не в одному, а в декількох (часто багатьох) словах; 4) семантична схожість з відповідним словом при більшому чи меншому ступені переосмислення [Степанова 1979 529].

poľ** з ***poľi**. Пор. непрямий відмінок *полу* (*полуяблока*), де у зберігається, отже, й є колишньою флексією Р.в. й-основ, котра з часом стала сприйматись як еднальний голосний, у результаті чого виник новий словотвірний тип [Качевская 1969 327] з першим компонентом *полу-*. Форма ***poľu** розвинулася з ***poľbu** “половина”, спочатку, мабуть, “відколота частина цілого”. Дифтонг *ou* наприкінці складу дав *u*. Перед наступним голосним *ou* розвинувся у сполучення *ov*, звідси — *половина*. Що ж до самого кореня ***poľ-**, то він є похідним при чергуванні *e:o* від і.е. ***phel-** “тріскатися” (пор. д-інд. *phálati* “розщеплювати, розколюватися”). У праслов'янській мові з коренем ***poľ-** реконструйовано дієслово ***poľti** “розрубати надвое” [див. Цыганенко 1970 354], ***poľь** (“половина”) використовувалося у сполученнях із порядковими числівниками (poľь vьtora**, ***poľь tretьja** тощо) [див. Лукінова 2000 23].

На думку М.Шанського, перше значення *пол-* (“половина”) є етимологічним (*пол-дома*, *пол-лимона* тощо), друге (“не зовсім”, “майже”, “не до кінця те, що позначено другою частиною сполуки”) виникло на основі першого в результаті його словотвірного узагальнення в регулярній моделі [Шанский 1970 269]. Регулярні утворення з морфемою *полу-*, яка мала семантику приблизності, з'явилися у XVIII столітті, за твердженням М.Шанського, не без впливу відповідних німецьких слів з *halb* та французьких лексем з *demi* (*Halbdunkel* “півмірок”, *halbfett* “напівжирний”, *Halbgott*, *demi-dieu* “напівбог” тощо) [Шанский 1968 90].

Обстеження писемних текстів XI-XVIII століть показує, що *полю-* та *полу-* виконувало декілька функцій, виступаючи як самостійне слово, як частина складного слова — композита і як препозитивний компонент конфікса.

Полю-. 1. Одна з двох частин чого-небудь (іноді нерівних); половина (к.ХІІ/бл.1425 СлРЯ XVI 188). 2. Один (з двох) боків чого-небудь; берег (1016 Там само). 3. Середина чого-небудь (ХІ/ХІІІ-ХІV Там само).

[Пол-] 1. Перша частина кількісних сполук різного ступеня злитості (лексикалізованості), де *пол-* (*полю-*) виступає у функції числівника, а другою частиною сполуки є родовий відмінок однини іменника типу *поларшина*, *полбочки*, *полведра*. Ці форми вживаються у значенні називного та знахідного відмінків однини, тоді як у непрямих відмінках і в називному та знахідному множини замість *пол-* зазвичай виступає *полу-*, хоч іноді й тут зберігається *пол-*. У зазначених сполуках “пол” уживається: а) для іменування точної або приблизної половини чого-небудь, переважно одиниць вимірю-

вання, одиниць оподаткування, грошових одиниць тощо: *пол-амбара*, *полденьги*, *полсажени*; б) для позначення середини чого-небудь, що має певну просторову або часову протяжність, переважно в сполуках обставинного характеру: *на полдорогѣ*, *въ полообѣда*, *до полузими*. 2. Перша частина складних числівників зі значенням “половина”: *полтора*, *полчотвернацата*, *полпятидесятъ* (відповідно “півтора”, “тринадцять з половиною”, “сорок п’ять”) тощо. 3. Уживається як перша частина складних слів замість *полу-* в тих же значеннях: *полмѣра*, *полкадие* (див. СлРЯ XVI 189).

Полу-. 1. Перша частина складних слів, яка позначає: а) точну або приблизну половину чого-небудь, переважно одиниць вимірювання, одиниць оподаткування, грошових одиниць: *полубочье*; б) середину чого-небудь, що має певну часову або просторову протяжність: *полугодие*, *полуночие*; в) малий розмір чого-небудь, скороченість: *полусловица*, *полумубокъ*; г) неповноту утворення цілого, неповноту циклічності, недовершеність переходу в інший стан: *полумѣсяць*, *полусмерть*; г) подібність при нижчій якості, менших розмірах, зниженій інтенсивності вияву яких-небудь властивостей, якостей, простішому складі чого-небудь: *полубархатъ*, *полулещь*; д) особу, котра займає друге місце після головного в таблиці про ранги, у прошарковій ієрархії, та наділена, відповідно до цього, певними повноваженнями й правами: *полуголова*, *полумастеръ*, *полуполковникъ*. 2. Виступає зазвичай у всіх непрямих відмінках, а також у називному та знахідному відмінках множини кількісних сполук різного ступеня злитості (лексикалізованості) типу *полведра*, *полдороги*, наприклад: *до полуплемени*, *по полурешету*, *двѣ осмой долѣ полуполушки* (див. СлРЯ XVI 259).

Конфіксальні похідні творилися на ґрунті сполучень “пол(ъ)-/полу-+залежний іменник”.

1. У “Руській правді” фіксується назва *одиниці оподаткування*, яка удвічі менша від того, що позначається вивідним словом: *Аче ли оутнетъ руку и отпадетъ рука или оусхънетъ ... или не оутнетъ, то полувирьє 20 гривенъ* (XII-XIII ПРСпXIV 91) “половина вири, пів-вири” від *вира* “грошова пеня на користь князя за вбивство чоловіка або вільної людини взагалі” [див. докладніше Львов 1975 193].

2. Номенами *сторін світу* виступала низка давніх *локативів*, наприклад: *палуд(ь)ньє* (XI/XVI СлРЯ XVI 264) “південь” (очевидно, це значення є вторинним — “сторона світу, де завжди сонце”); *Корлмзи ... пристѣдять о(т) запада къ палуночью и съсѣдяться съ племанемъ Хамовы* (1118/1377 ПВЛ 4).

3. У давньоруськоукраїнській мові почала формуватися невелика група утворень із *темпоральною семантикою*. Назви часових проміжків, що є наполовину (точно або приблизно) коротшими від позначених твірним словом: *палуночье (-ье)* (1091 СлРЯ XVI 270) “середина ночі”; *палуденьє (-ие)* (1097 XVI 264) “середина дня”; *палучасье (-ье)* (XII 276) “півгодина; позначення половини години, бій годинника в половині години”; *палгодье (-ье)* (XIII 200) “півгодина”, пор. *годъ* “період, проміжок часу”.

4. У найдавніших писемних текстах засвідчено найменування *міри ваги і т.ін.*, що є наполовину меншою від названого твірним словом, а саме *полустудье (полстудие) (-ье)* (1057 СлРЯ XVI 274) “хлібна міра”, пор. *студ* “хлібна міра” (1193 Ср III 473).

Конфікс срѣдо-/средо-/сред(о)-...-ик.

Десубстантиви, до структури яких входить аналізований конфікс, мають локативну й темпоральну семантику.

1. *Локативи* мають значення “те, що розташоване посередині об’єкта, названого вивідним словом”. У писемних пам’ятках давньокиївської доби засвідчено такі деривати: *и стоя въ оужѣ срѣдодвориа* (XI-XII СинЛат 222) “внутрішній двір” (*дворь*); *да то ся мѣсто зоветь Месопотамия, еже есть Средорѣчье* (XII ХД 94) (*рѣка*); *срѣдотѣшик* (XII-XIV Ср III 483) “середня стіна, головна стіна, опора”.

2. Рідко трапляються іменники з *темпоральною семантикою*: *десять лѣтъ исполнится рождение, ...40 лѣтъ — средорѣчье* (XI ССБА 150) “середина життя, віку” (*вѣсь*); *срѣдохрестик* (XIII Ср III 483) “середина великого посту, середа на четвертому тижні великого посту”.

Конфікс пере-...-ик.

Перший компонент конфікса *пере-* сягає і.е. **per* “через, крізь, навколо”, **per-* “переводити, проходити” (див. докладніше ЕСУМ IV 338-339). Виявлені поодинокі *абстрактні* десубстантиви із семантикою *емоційного стану, характеру стосунків* між людьми, державами: *и до сыти ми пересердия оучинила* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 366) “досада, прикрість”, пор. *сердьце* “тнів” (XIV Ср III 883), пор. сучасне *пересердя* (СУМ VI 274) діал. “(тимчасове) роздратування” (*серце, сердитися*); *перемирьк* (1350 СДЯ VI 373) “тимчасовий мир”.

Конфікс от-...-ик.

Конфіксальні похідні з цим афіксом утворилися на основі прийменниково-відмінкових конструкцій з прийменником *отъ*.

У давньоруськоукраїнській мові за допомогою цього форманта творилися *абстрактні* назви в основному відіменникового походження зі словотвірним значенням “те, що є частиною позначуваного

мотивувальним словом”, наприклад: *отродие* (до 1128 СлРЯ XIV 19) “породження” (*родъ, родити*); *ω(т)чадік* бо *ксть излагаемого* (XIII-XIV ХА 90) “наслідок” (*чадо* “дитя; породження”).

Назву *часового проміжку* (“те, що за часом є пізнішим від позначуваного вивідним словом”) виступав дериват *отвечерие* (1076 СлРЯ XIII 198) “вечір, пізній вечір”. Темпоральним за своєю початковою семантикою є також найменування природного процесу *оттеплие* (1293 XIV 47) “відлига”, пор. *тепло* — відлига починається з настанням тепла. Однак не виключена мотивація й дієсловом *оттеплитися* “стати теплим” (XI/XVI 47).

Найменуванням *риторичної фігури*, утвореної від іншої частини мови, позначеної твірним словом, був дериват *отыменик* (1073 Ср II 787) “метономазія” (*имя* “іменник”).

Конфікс сѣ-/су-...-ик.

Префікс *сѣ-* давньоруськоукраїнська мова успадкувала зі старослов'янської, у якій він вказував на зв'язок, поєднання (*сѣврѣжь, сѣсѣдѣ*), неповноту вияву ознаки (*соумракъ*). Прасл. **so-* в іменних сполуках відповідає *съ-* у дієслівних сполуках (див. Ф III 791). Обидва зазначені префікси зводяться до індоєвропейської форми прислівникового характеру **sōm* “разом, із”. В іменникових утвореннях форма **sōm* дуже тісно поєднувалася з іменником, і *ōm* (>*ōm*), розташовуючись усередині слова, закономірно розвинулося в *o*, у результаті чого виник іменниковий префікс *so-*. У тих же випадках, коли форма **som* уживалася окремо від наступного слова (виступаючи прийменником або розташовуючись перед дієсловом), кінцеве *ōm* (>*ōm*), за законами слов'янської фонетики, розвинулося в *ь* (у позиції перед голосним — у *ьл*). Таким чином виникли прийменник *съ(п)* і переддієслівне *съ(п)*, якого сягає дієслівний префікс *съ(п)-* [див. Курилович 1958 27-28; Скляренко 1987 8]. Для іменників було характерним стійке сполучення, у той час як від дієслова префікс міг відділятися (Ф III 791).

З конфіксом *сѣ-...-ја* в пам'ятках давньоруськоукраїнської мови виявляємо поодинокі деривати, котрі були мотивовані різними частинами мови й мали значення *особи*, яка живе спільно з іншою особою, або *місія*, котре поєднане з тим, що називає вивідне слово, наприклад: *сѣжитиик* (XII Ср III 612) “чоловік” (*жити*); *сѣмежиик* (1186 Ср III 618) “кордон, прикордонні місія” (*межа*).

Конфікс сь-/со-...-ик.

Перший компонент розгляданого форманта походить від старослов'янського (книжного) [див. Буслаєв 1959 162] *сь*, що утворився від прасл. **so* (див. докладніше Ф III 540).

Появу в писемних текстах дериватів із конфіксом *сь-...-ик* пов'язують передусім із калькуванням імпровованих, а на початковому етапі давньогрецьких утворень [див. Дерibas 1972 70-85; Чекменева 1972 11]. І яким би не був шлях виникнення кожного окремого похідного цього типу — чи то калькування імпровованих (здебільшого давньогрецьких) слів у давній період мови, чи виникнення за цією ж моделлю некалькованих слів — у будь-якому випадку утворення цього типу співвідносилися безпосередньо з іменниками й виділяли у своєму складі конфіксальну морфему *сь-...-ик* [Чекменева 1974 11-12].

За допомогою конфікса *сь-...-ик* в мові XI-XIII століть творилися десубстантиви зі словотвірним значенням “те, що виражає однакове відношення до названого мотивувальним словом або має його ознаки”.

У текстах давньоруськоукраїнської мови документуються *локативи* та похідні (очевидно, церковнослов'янського походження) з абстрактною семантикою на позначення *стосунків між людьми*, наприклад: *сьязкиик* (XI Ср III 708) “зал, задній бік” (*задъ, -жд* — під ушивом старослов'янської мови); *сьдрѣкиик* (1076 699) “дружба” (*дрѣтъ, дрѣжити*), *сьгласиик* “згода, одностайність” (XI 687) (калька з д.гр. *symphōnia* < *sym* “со”+*phōnos* “звук” [див. докладніше Дерibas 1972 77]).

Конфікс *ѣ-/у-...-ик*

Перший компонент конфікса *ѣ-* (*у-*) сягає праслов'янського префікса **ѣ-*, якому відповідає прийменник *въ* та дієслівний префікс *въ-*. Форма *ѣ-* (іменниковий префікс) та форма *въ(-)* (прийменник і дієслівний префікс) зумовлені позицією і.е. **оп* “в, всередину”, котре виступало в ролі прислівника. У тих випадках, коли і.е. **оп* виступало першим компонентом іменникової сполуки, тісно поєднуючись з другим компонентом, воно, підкоряючись фонетиці середини слова, розвинулося в *ѣ*. Коли ж і.е. **оп* виступало самостійно (як прийменник або як переддієслівний елемент), то, припадаючи на кінцевий склад, воно розвивалося в *ъ*, перед голосним — у *ѣв* (обидва варіанти згодом одержали протезу *в-*) [див. Скляренко 1987 10].

Формант *ѣ-...-ик* брав участь у творенні небагатьох *локативів* зі значенням “іось, наближене до того, що називає мотиватор”, наприклад: *ѣкрамиик* (до 1200 Ср III 1187) “край, межа”, пор. *кромный* “зовнішній” (XII СлРЯ VIII 72), пор. *кромъ* (945 80) “геть, убік”; *ѣдолиик* (1280 Ср III 1153) “долина, яр” (*доль, долина*).

Конфікс *из-/з-...-ик*. Виконуючи ідентичну з конфіксом *от-...-ик* функцію, розгляданий формант брав участь у творенні поодиноких

десубстантивів на позначення того, що є частиною названого мотивувальним словом, наприклад: *и вы истълните мѣроу оцъ вашихъ. змиа шчадиа схиѣнаво како оубѣжите отъсоуда рода огоньнаго* (к.ХІ АМВ 221) від чадо “породження”, -щ- — наслідок асимілятивних процесів.

Обстежені пам’ятки давньоруськоукраїнської мови фіксують близько 300 дериватів, у структурі яких наявні конфікси з фінальною частиною **-ик**. Найпродуктивнішими в мові ХІ-ХІІІ століть виступають форманти з першими компонентами **не-, без-, при-, по-, за-, на-**.

Конфікси з другим компонентом **-ик** найактивнішу участь брали в продукуванні абстрактних назв, які творилися за допомогою високопродуктивних у цій функції формантів **не...-ик** та **без...-ик** (*неразумие, неоздержание, незабытие, незлобие, бесплодик*). Зрідка деривування поміна абстракта здійснювалося за допомогою конфіксів з першими елементами **по-, на-, при-, от-, роз-, пол(ъ)/полу-, межн-/между-, въз-, за-, средо-, съ-, обь-, пред-** (*посилье, наводие “товівь”, причастіе, отечерие, розлюбик, полуденье, междучасие, възмездье, зарание, средовѣчнє, съгласик, обьнощик, предстолие “головування”* тощо). Локативи в писемних текстах становлять дещо меншу за чисельністю групу. Продуктивним у функції творення п.іосі був конфікс **по...-ик** (*поморие, Понизье*). У цьому процесі брали участь також непродуктивні форманти з препозитивними елементами **за-, о-/об-, под-, при-, межн-/между-, перед-, серед-, ѳ-, су-, въз(ъ)/воз(ъ)-, на-** (*загорье, оташик, поднебесие, приѣѣтик, межсирѣчнє, передьгородие, срѣдостѣвнє, ѳромик, съѳжежик, въскоутьк, налччє*). Предметну семантику мало небагато конфіксальних похідних із препозитивними компонентами **под-, о-/об-, въз(ъ)-** (*подножєие “підставка під ноги”, ожсерельє, възглавик “подушка”*). Вряди-годи засвідчуються personalia з формантами **на...-ик, су...-ик** (*намѣстєие “заступник верховного правителя”, сѳжитик “чоловік”*).

Мотиваційною базою для конфіксальних похідних з кінцевим **-ик** в мові ХІ-ХІІІ століть служать переважно іменники та дієслова (девербативами є здебільшого похідні з конфіксом **не...-ик**). Одним із шляхів конфіксації в давньоруськоукраїнській мові виступає калькування давньогрецьких слів. Кальками іномовних слів виступає частина дериватів із формантами **без(ъ)...-ик, съ...-ик, межн...-ик** (*безгнѣвєие*, очевидно, калька д.гр. ἀνορούα, *съзерждик* — д.гр. блісоча, *межсирѣчєие* — д.гр. μεσοποταμία тощо). Іномовне слово калькується у випадку, якщо родове поняття — слово, котре

служить твірною основою похідного іменника, — має в мові власне найменування. При цьому калька входить до словотвірного ряду й набуває прозорості своєї морфологічної будови, пор.: *бесгласие* — *глась*, *мезиречье* — *река* тощо.

У джерелах давньоруськоукраїнської мови послідовно вживаються конфіксальні деривати з “книжним” варіантом кінцевого *-ик* (без *ѣрик*, *ѣскрилик*, *напѣтик*, *небраніе*, *одверіе*, *пересердіи* тощо); у небагатьох іменниках натрапляємо на *-ък* або як на варіант основного *-ик* (*нечутіе/ѣе/ь*, *полуденіе/ѣе/ь* і т.ін.), або як на єдину форму (*нелюбе*, *полувирье*, *заморье*, *ожерелье*, *понижье* тощо).

КОНФІКСИ З МАТЕРІАЛЬНО НЕ ВИРАЖЕНИМ ДРУГИМ КОМПОНЕНТОМ

Конфікс не...-ѣ(ь, ѣ, а).

Писемні пам'ятки давньокиївського періоду фіксують чимало так званих “заперечних назв”. Утворені ці похідні за допомогою афіксів, що мають однакову прекозитивну частину, але різняться посткозитивною: *не...-ник*, *не...-тель*, *не...-ач*, *не...-ість* і под. Помітну групу серед них складають іменники, утворені за допомогою конфіксів з матеріально не вираженим другим компонентом. Виявлені в джерелах XI–XIII століть деривати такого типу — це, переважно, девербативи, хоча трапляються й поодинокі dead'сктиви.

Віддієслівні іменники зі словотвірним значенням “заперечення того, що назване мотивувальним словом” поділяються на кілька груп:

1. Назви *осіб*, що з якихось причин неспроможні виконати дію, позначену мотивувальним словом: *неплодь* (1054–1057 ІлСл 80), *неплодь* (XII СлРЯ XI 211) “нездатний до дітонародження чоловік”, *неплоды* (1054–1057 ІлСл 111) “безплідна жінка” (*плодити*); *недѣль* (XI СлРЯ XI 72) “ледача людина” (*дѣлати* “працювати” — Ср I 785); *нетяси* (XI СлРЯ XI 324) “ледар”, певно, від *тяжати* “працювати” (1076 Ср III 1101); *невѣжа* (1095 СДЯ V 242) “невіглас, необізнана людина” (*вѣдати* “знати”); *нетягъ* (XII/XVI 323) “нероба”, співвідноситься з *тяноути* < **tegnōti*, пор. *тягота* “труд, праця” (див. Ср III 1098–1099).

2. Найменування *фізичного стану людини*, який характеризується відсутністю того, що називає твірною основою: *а ли вы съначнетъ немочи* (к. XII ЛК 539), *немоць* (Ізб 1076 240), *инь же в немощи лежа* (1118/1377 ПВЛ 145) “слабість, безсильство”, генетично з

праслов'янського **netogti*, однак у цей період співвідноситься з *мочи* "бути в змозі", ісл. *моци*.

3. Іменники на позначення *абстрактних* понять: *невѣсть* (1073 СлРЯ XI 42) "незнання" (*вѣсти* "знати"); *немиръ* (Ізб 1076 92 зв.) "ворожнеча, сварка", співвідноситься з *мирити(-ся)*; *невѣра* (230) "недовіра, сумнів" (*вѣрити*); *непоступь* (XII-XIII СДЯ V 27) "нерухомість" від *поступати* "рухатись, зрушити"; *негиля* (320) "нетлінність, безсмертя", співвідноситься, мабуть, з *тльити, тлѣти* "тсувати" (1056-1057 Ср III 1078), пор. *тльа, тлѣа* "тління, тління" (1220 Ср III 1079); *неспонь* (XIII СлРЯ XI 303) "безперешкодність" від *спѣнати* (1073 Ср III 791) "заважати, перешкоджати".

4. Назва *часового проміжку*: *ис торгоу десѣтоу недѣлю* (XI/XIV УВ 23), *недѣли суци тогда стр(с)тнѣи* (1118/1377 ПВЛ 216) "одиниця відрахунку часу, тиждень, а також сьомий день тижня, який був вільним від роботи" (*дѣлати*).

5. Інші найменування: *невѣста* (Ізб 1076 35 зв.) "майбутня дружина" співвідноситься з *вѣдати* "знати"; *яко же бо неводъ не удержитъ води* (XI/XII-XIII ДЗ 13), пов'язане, як уже згадувалося, певне, з *вода* (див. с.37). Можлива ще співвіднесеність цього деривата і з дієсловом *водити*, оскільки *невід* "складається з сачка (мотні) та двох довгих (до 200 м) бокових сітчастих полотнищ, краї яких прив'язувались до мотузок, при цьому до верхньої мотузки кріпилися поплавки, до нижньої – грузила; тягнули невід за бокове мотуззя — волюки" [Українська минувшина 1994 52], таким чином улов потрапляв у сіть і підіймався на поверхню без водіння по дну. Крім слова *неводъ*, фіксується ще кілька розрізвених у семантичному плані назв: *нерѣзь* (XI СлРЯ XI 275) "занедбана, необроблена ділянка" утворилася, певно, від *рѣзати* "робити розріз гострим знаряддям" (див. XI Ср III 218); *неутварь* (340) "відсутність прикрас", співвідноситься з *оутварѣти* (див. 1047/XV Ср III 1304) "підфарбовувати, підводити"; *нековъ* (XII-XIII 152) "алмаз чи твердий метал, що не піддається куванню"; *непразь* (XIII 242) "заняття, справа", очевидно, від *празьновати* "звільнятися від роботи, відпочивати" (див. XIII Ср II 1368-1369).

Деякі з наведених дериватів (*непразь*, *невѣра*, *немиръ*) мотивуються також іменниками, а отже, їх можна розглядати як суфіксальні утворення від відповідних субстантивів.

Похідне *недугъ* (1057 СлРЯ XI 108, Ізб 1076 167), *в си же времена мнози ѣлци оумираху различными недугы* (1118/1377 ПВЛ 215) "хвороба, страждання, порок". певне, праслов'янської давнини (пор.

ст.-сл. неджгъ “хвороба”) утворено від *ne і dugъ “сила, міць” або dogъ “те саме”, однак у мові давньокиївського періоду він співвідносився з прикметником дуж(ий) (<*dugъ) з відтворенням давньої основи (див. ЕСУМ II 142, Ф III 59).

Конфікс по-...-ѡ(ъ, ѣ, а).

Утворення з цим формантом — переважно віддієслівного походження. У фактажному масиві виокремлюється ряд лексико-словотвірних груп.

1. Найменування осіб за якоюсь характерною ознакою чи родом занять: *ходя, акы пахабѣ, вопыаше: Попрася правда!* (XI/XVI ИФ 223) “божевільний” від *хабити* “псувати”, пор. цел. *поухаьнъ* “несподіваний”, первісне значення прикметника було “зіпсований, розбещений”, пор. також рос.-цел. *хабити* “псувати”, *охабити* “те саме” (ЕСУМ IV 544-545, Ф III 346); *поварь же Глѣбовъ именемъ Торчанъ вынезь ножь зарѣза Глѣба* (1118/1377 ПВЛ 136) “повар, кухар” (*варити*), оскільки дієслово *поварити* фіксується значно пізніше (див. СДЯ VI 458), хоча не виключаємо й первинної вивідної форми **rovariti* [див. Білоусенко 1993 23]; *али Бѣ послу(х) тому с брато(м) твоимъ рѣдилисѣ есѣѣ* (1118/1377 ПВЛ 254-255) “свідок” від *слѣховати, слѣхѣю* (XI СДЯ II 1237) “свідчити”.

2. Назви податків, оброків тощо: *радимици ... платѣть дань Руси повозъ везуть и до сего дне* (1118/1377 ПВЛ 84) “вид оброку, данини” (*везти*); *поплата* (1265-1267/ XIV УЯ 59 зв) “платня” від *платити, поборъ* (1287/1425 ЛІ 299) “податок” від *брати*.

3. Номени, що позначають сільськогосподарський реманент, його складники і продукти виробництва: *пожръмъ* (1018/1377 ЛЛ 49) “продовольче утримання від населення” від *кърмити*, пор. *пожърмитисѣ* (XIV/XV ФСт 87) “прогодуватися”; *но шрюжє блѣкомъ оуслати напередъ на повозѣхъ* (1118/1377 ПВЛ 248) “віз”; *поводъ* (1151/1377 ЛЛ 111) “повід, частина кінської збруї”, очевидно, від *водити*, бо спрефіксованого дієслова з відповідною семантикою в цей період, певне, не було; *поставъ* (1284 СДЯ VII 294) “тканина, полотно; виріб із тканини, пелена” співвідноситься зі *ставити* (сувій полотно тканини ставили вертикально).

4. *Локативи та назви споруд* різнопланового призначення: *поруобъ* (1068/XIII СДЯ VII 223), *в се же лѣто всади Іларославъ Судислава в порубъ* [ін.сп. *порубъ*] (1118/1377 ПВЛ 151) “в’язниця”, радше, від *рѣбити* “будувати із дерева” (1118 Ср III 181), пор. *порѣбити* “посадити в поруб” (1146 II 1215); *то все даль есмь по всѣмъ горodomъ и по погостамъ, и по свободамъ* (XI/XIV УВ 23) “місце при-

гошання купців; потім — стан, місце зупинки князів під час об'їздів земель; згодом — поселення, що виникало біля цього стану, село”, певно, від *гостити* “приймати гостей, пригощати” (див. Ср I 568-569).

5.1. *Абстрактні назви, що характеризують схильність людини до чогось: похоть* (1076 СДЯ VII 385) “пристрасне бажання” від *хотѣти*, *похотѣти* “пристрасно забажати” (Там само 389); *потреба* (к. XII СДЯ VII 227) “необхідність, потреба” від *требовати*, пор. *потребовати* (1296 СДЯ VII 353) “мати потребу”; *посѣть* (XII 332) “турбота, мисль” (*сѣтьвати* “турбувати, скаржитись”), пор. *посѣтьвати* (XIV/XV 332) “пожаліти”.

5.2. Найменування *опредметненої дії: пострібъ* (XI Ср II 1270) “рух”, співвідноситься зі *стутати*, *стутити*; *поскокъ* (1154/1425 СДЯ VII 243) “стрибок”, пор. *посккати* (к. XIV), *посккати* “пострибати, швидко побігти” (див. СДЯ VII 243, 244).

7. Назви *результатів* розумової діяльності людини: *порядъ* *створивъ всеи братьи, роздавъ имъ волость ихъ комуждо по старѣшинству, вѣзвратися в Володимерь* (1180/1377 ЛЛ 13 зв) “порядок, розподіл по порядку”, певно, від *рядити* “правити, управляти, розпоряджатися, заповідати” (1154 Ср III 229) пор. *порядити* (1406 СДЯ VII 236) “привести до порядку, розпорядитися, домовитись, укласти угоду”; *повѣсть* (к. XII СДЯ VI 480) “сказання, оповідь, оповідання”, очевидно, від *вѣстити*, бо дієслова *повѣстити*, *повѣствовати*, *повѣствовать* фіксуються дещо пізніше (див. СДЯ VI 480); *поклеть* (1285-1291 VII 29) “безпідставне звинувачення” від *кленати* “звинувачувати” (1280 IV 217).

8. Інші номени: *пожаръ* (1282 СДЯ VI 564) “пожежа”, певно, від *жарити*.

Окрім девербативів, у пам'ятках XI-XIII століть трапляються й поодинокі *десубстантиви*. Наприклад: *поводъ* (1164/1425 СДЯ VI 472) “повінь, паводок” — результат спрощення прасл. **поводьъ* (див. с.39); *азъ бо есмь ... аки трава блецена, растяще на постѣни, на нюже ни солнце сияеть ни дождь идет* (XI/XII-XIII ДЗ 7) “місце під стіною” (*стѣна*), якщо не вважати слово *постѣни* опискою автора чи помилкою наступних редагувань.

Конфікс о...-ѡ(ь, ѡ, а): *и ибложать врази твои истрогы ѡ тобѣ* (1037-1050/XV ІлСл 87) “частокіл, огорожа із колів, що робилася біля міста як для захисту, так і для нападу на місто; зовнішнє окружнє укріплення”, прасл. *ostrogy* “обгороджене гострими кілками місце”, очевидно, пов'язане з *ostrъ* “гострий” (ЕСУМ IV 228, Sławski I 1974 67, Ф III 166), хоча не виключені

зв'язки зі *stręgati* “шкребти, стругати”, принаймні в XI-XIII століттях його співвіднесеність зі *строугати* видається очевидною: *стрѣгати* (див. Ср III 558) “дергти, здирати”, *острѣгати* (II 746) “те саме”, пор. ще *острожити* (745) “зробити острог”; *съ старци и съ жители земли итоны створи* (1118/1377 ПВЛ 81), цей дериват, здається, ще зберігав зв'язок із твірними *пънути*, *пъти* (<**-ръпъти*) “розтягувати, розставляти”, пор. також *понава* “шматок полотна, покривало, плащаниця, завіса тощо”, *поуто* (див. Ф III 146); *идѣже Лаха та ловишета его съсунувишася въ оузь пободоства и оскѣпашь [...]* и на ночь оумре (к. XII/бл. 1425 ЛК 287) “спис”, пов'язано, очевидно, зі *скѣпати* “обдирати, зачищати” (див. також Ф III 159); и монастыри иторгоша и села пожгоша и игороды вси поскѣпаша (к. XII/бл. 1425 ЛК 428) “обгороджена територія” співвідносне з *городити*, *огородити*, *осѣкъ* (1137/XIII СДЯ VI 200), *Илтвеземь вытекъшимъ на нь изо ичѣша соуици же с нимь сноузиари възѣгоша* (1255/ бл. 1425 ЛГВ 827) “примітивне військове укріплення — завала із вирубаних дерев” (*сѣкти*), пор. *осѣчи*, *осѣшоу* “розбити на частини; побити, покалічити”; *олѣкъ* (1285-1291 СДЯ VI 123) “частина борті з медом, який залишають для бджіл” (*лѣчити*); *ометь* (1285-1291 124) “одяг, що накидається на плечі”, співвідноситься з *метати*.

Одиничними похідними представлені десубстантиви: *оскриль* (СДЯ VI 164) “різновид верхнього одягу, накидка, плащ”, певне, від *крила*, *крило*, цей дериват, очевидно, праслов'янської давнини, оскільки він співвідноситься з давнім **skridlo* “крило” (див. ЕСУМ III 92); *оголовь* (XII НГБ №78) “вудечка” (*голова*).

Конфікс за-...-є(ь, ѣ, я): *завора* (1076 СДЯ III 288), *заворь* (XI/XII-XIV СДЯ II 289) “замок, засувка”, пов'язане етимологічно з основою дієслова *vor-/-ver-* “замикати, запирати” (ЕСУМ I 401-402), первинно, певне, **za+vorь*, **za+vora*, однак у давній руськоукраїнській мові мотивувалося, очевидно, дієсловом *завърти* “заверти” (XI/XIV СДЯ III 289), пор. ціл. *врѣти*, *верж* або іменниками *ворь* = *вора* “огорожа, перешкода, тин” (див. Ср I 305); *рекь показа Володимеру запону на неже бѣ напиѣсно судище Г[ѣ]не* (1118/1377 ПВЛ 106), прасл. *zaropa* від *zaręti* (<**zaręti*) “запнути, затягати” (ЕСУМ I 237), однак у цей період імовірніше співвідносити із *пъти*, *пъну*, пор. *зпъти*, *зпъноу* “зачепити, завадити, зупинити” (СДЯ III 342); *зозорь* (XII/XIII 302), *Володиславь леста межю има и зозорь имѣла любви его* (1203-1204/бл. 1425 ЛГВ 719) “тріх, сором, ганьба” від **zoriti* < **zъręti* [див. Варбот 1984 31], пор. *зърѣти* “дивитись, бачити” (1056-1057 Ср I 1012), а також *ззирити* “засуджувати” (XIII Ср I 913); *А в Зарубѣ дани*

ї *грии[ен]* (XII/XVI СГ 142), и *придоста къ Зарубу [и ту] перебродистася* (1118/1377 ПВЛ 231), и *переиде Днѣпръ оу Зараба [Заруба]* (к. XII/1425 ЛК 323), походить від *рубати* “будувати із дерева” (1118 Ср III 181), напр.: *при оуѣ его мнози города рубя* (1277/1425 ЛГВ 876), пор. *зарубати* “починати рубати, будувати” (1471 Ср I 987); и *приде нему Мьстиславичь и Стародуба в засаду* (к. XII/1425 ЛК 484) “засідка” від *садити* (ЕСУМ V 162-163); и *застава бѣ Оуханякъ тогда же оублаша Матѣя* (1205-1206/1425 ЛГВ 721) (*ставити*); *закоуць* (1280 СДЯ III 321) “той, хто відпрацьовує позику, отриману від хазяїна — землевласника”, пов’язане з частовживаним *коуцати* (СДЯ IV 322), у словниках, що відображають лексику цього періоду, дієслова *закуцати* не зафіксовано.

Конфікс су-...-ѡ(ь, ѣ, а).

Деривати розгляданого типу здебільшого мають лексико-словотвірне значення “те, що виконується разом або в опозиції суб’єктами дії”. Наприклад: *слышашься ко иде къ соуствѣти причлстити ся* (XI-XII/XVI СинПат 71), *дѣвицю ш(т) соуствѣть своему съчетати сѣви* (XII ФСт 357) від *сідати*, *сѣдѣти*; *онъ же, вѣдыш, яко и помель бѣ соуствѣть, точию въ едином углѣ мало отрубій* (XIII/XV КП 62) “засік, загорода” від *сѣчи*, *сѣкоу*; *добраша она соупрога сътвори* (XII ФСт 142) “подружжя”, *се брате вѣ соупроуга бляховѣ юдиноу браздоу тлжсаца* (XII-XIII ЖМ 193) “пара волів, коней”, це слово запозичене зі старослов’янської мови, ст-сл. *скпржгъ* “пара волів, запряжена разом; пара; подружжя; чоловік; товариш” утворено від дієслова *съпржгити* “з’єднати, запрягти” (ЕСУМ V 478), однак на давньоруськоукраїнському ґрунті семантично і структурно співвідноситься з *прячи* (<*pregiti), *прягоу*, пор. *пряжь*, *пряжьска* “застібка, пряжка” (див Ср II 1717), що співвідноситься з *prego “стягувати, запрягати” (див. Ф III 393); *не обрѣтъши соупостать своия възвративъши ся въспать юмоу* (XII ЖБГ 44), *поганьствоу же въсакомоу раздроушника тжиста ся кретиномъ соупостата бѣсомъ прогоньника* (XII-XIII СлП 207), *ангѣль возьхъ бы(с) на иноплеменикъы и супостаты* (1118/1377 ПВЛ 285) “ворог; нечиста сила”, запозичене зі старослов’янської мови (ЕСУМ V 478), утворене від *съпостати “поставити один проти одного”, це слово цілком уписується в модель су-...-ъ (*so i *po-stati — Ф III 805).

Конфікс у-(в)-...-ѡ(ь).

Іменники досліджуваної структури, виявлені у пам’ятках XI-XIII століть, — деривати на позначення *супільних, територіальних та побутових реалій*: и *дала имъ ш(т) имѣнья своего оурокъ веля*

иже оучити люди (1118/1377 ПВЛ 153) “настанова, повчання, умова, постанова, правило, штраф тощо” від *ректи, реку* “говорю” (див. Ф IV 168), пор. також префіксальні *уречи, урекоу* “визначати, призначати” (Ср III 1254); *сѣдлице Кию на горѣ адѣже ныне оувоже Боричевѣ* (1118/1377 ПВЛ 9) “в’їзд, узвіз” (*возити*); *добродѣтели първыи оуставѣ мнозѣмъ быша* (XII ФСт 137) “взірець; правила”, очевидно, первинно від *оуставити* “встановити, постановити; починати, почати; визначити, влаштувати” (див. Ср III 1274-1275), однак, нам видається, переважають мотиваційні зв’язки з безпрефіксним дієсловом *ставити* “влаштовувати, установлювати, висвячувати” (див. Ср III 485-487); *и вложиша и въ оукроу* (к. XII/1425 ЛК 463) “кип’яток”, із *кратить* (див. Ф IV 157); *сѣдѣ* (1118/1377 Ср III 1263) “умова, договір”, співвідноситься з *оурядити* “встановити; призначити, визначити; заповісти; зробити настанову; влаштувати” (Ср III 1262), однак переконливішим здається зв’язок з *рядити* “правити, керувати; бути начальником; розпоряджатися; робити заповіт; розподіляти, роздавати; судити” (Ср III 229); *сѣрѣсь* (1119 Ср III 1117) “хустка, рушник”, співвідноситься із цсл *бръснѣти, бръсати* “терти” (див. Ф IV 144); *И се есмь дал [...] и изера Нисинорская и с сеножат(ь)ми, и оуездѣ княж(ь)* (XII/XVI СГ 143) “земельні угіддя, які періодично об’їжджались з метою перевірки цілості їхніх кордонів”, співвідноситься з *вѣдити* (Ср III 1621).

Конфікс об...-ѡ(ъ, ѡ): *страхъ [...] аки обрътъ на оумъ твою* (Ізб 1076 210) “вудечка без вудил і залізних мундштуків, які вставляють у рот коневі, для прив’язування у хліві”, походить від **рътъ* (Ф III 108; ЕСУМ IV 143), пор. ст-сл *обрътити* “обв’язати морду”; *и прити з брато(м) свои(м) Кыеву и обръдѣ положити* (1118/1377 ПВЛ 236) “устрій, порядок”, співвідноситься радше з дієсловом *рядити* “упорядковувати, управляти, домовлятися”, ніж *обрядити* “привести в порядок”; *оброкъ* (XII СДЯ V 535) “прибуток, важива”, *яко хоцетъ из млада богу дати оброкъ* (XII-XIII ЖМ 76), *никого же не обидите ни оклеветайте и доволни боудѣть оброку вашихъ* (1283 ЄЄ 49) “обітниця”, співвідноситься із **река* “говорити” (див. Ф III 108, ЕСУМ IV 143).

Конфікс з-, вз-(с)-...-ѡ(ъ, ѡ, а): *сѣмър’тию оумьретъ от своа вола а не от боима велѣшиа* (XII ЖМ 188), зберігає мотиваційний зв’язок з *мерети*; *всѣката мѣрша и’ спуды извѣсы ставила* (XI / XIV УВ 24) “міра ваги” (*вѣсити* = *важити*), бо зважувані предмети первісно підвішували; *а оного засѣлавъше въ сѣвабы дъръжаша полъ третья лѣта* (XII-XIII ЖМ 195) “гостина, полон” від *вѣбити* “запрошувати” (1118 Ср I 223), пор. також

свабити “привабити, украсти” (XVI Ср I 655); *свада* (XI Ср I 655) “суперечка; розбрат; зрада” від *вадити* “скаржитися, доносити на когось”; *исадь* (XII-XIV СДЯ IV 166) “пристань; прибережне селище” від *садити* “селити, поселяти” (див. Ср III 240), ураховуючи фонетичні процеси на стикові морфем (асиміляція і стягнення однакових фонем). Пор. новгородське *изрость* (XIII НГБ №61) “проценти” від *израсти* або *расти* (*росту*).

Конфікс прѣ...-ѡ(ь): *сѣдѣть* Варлази *сѣмо* ко вѣстоку до *предѣла* Симова (1118/1377 ПВЛ 4) “межа, кордон”, *народы волѣзе во корабль и приде въ прѣдѣлы магдалинскыи* (1283 ЄЄ 114), *на старыи прѣдѣлы постоупайте черось каноны* (XII-XIII ЖМ 194) “монастир, що залежав від головного і був розташований на інших землях, філіяльний монастир”, співвідноситься, певне, з частоваживаним *дѣлити* “ділити, наділяти когось-небудь чимось” (СДЯ III 157), пор. *прѣдѣлати* “полагать прѣдѣлы; роздѣлять” (Ср II 1644), принагідно зауважимо, що це слово в східнослов’янському звуковому оформленні *передеть* фіксується дещо пізніше (див. Там само 905); *коже нѣ оубыши не прѣлюбы створиши ни оукрадиши* (1283 ЄЄ 121) “подружня зрада” від *любы* “любов”, у досліджуваний період співвідносилося саме з цим іменником, однак із поширенням форми *любовь* (див. СДЯ IV 479-480) співвідносилося також із *прѣлюбовати*, *прѣлюбуоу*, а ймовірно — *любити*.

Конфікс при...-ѡ(ь, а): *и въ животных приплод, якоже и вѣсть было наколиже* (XIII / XV КП 74) “молодняк, народжений твариною; потомство” (*плодити*); *и нослица в приполѣ цвѣтки иже глется лѣлокъ* (1118 / 1377 ПВЛ 190) “частина одягу” від *пола* (див. ЕСУМ IV 485).

Конфікс па...-ѡ(ь, а): *пажыть* (XI/XIII-XIV СДЯ VI 339) “пажить, пасовисько, лука”, співвідносне з *жити* (ЕСУМ IV 253, Ф III 185); *и приде шлезь к Киеву несѣ злато и паволоки* (1118/1377 ПВЛ 32) “коштовні привозні тканини”, співвідноситься з *волочити*, *волоку* “тягти, везти, нести” (див. Ср I 295, Ф III 182); *не оть врага нѣ оть своєю брата пагоубоу въсприхаль нси* (XII ЖБГ 51), пов’язане з *гоубити* “убивати, знищувати” (XI Ср I 607).

Конфікс от...-ѡ(ь): *и вѣлиа Игореви товары передь Золотыми вороты и подь и(т)городы* (к. XII/1425 ЛК 326) “відгороджена територія; мур, вал”, співвідноситься з *городити* “згороджувати” (XI Ср I 555); *какъ ми вѣсть будеть и(т) нисѣ тогда ти дамь о(т)вѣть* (к. XII/1425 ЛК 580), *обрыцо сѣ тогда кыли ми боудеть ите вѣть* (XI ЖБГ 45) “відповідь” цей дериват пов’язаний з *прасл.*

**obvĕtiti*, що, як і **privĕtiti*, **zavĕtiti*, **ob(v)ĕtiti*, походить, імовірно, від **vĕbъ* “гілка” як символ повідомлення, пам’ятний знак” (ЕСУМ I 391), однак на давньоруськоукраїнському ґрунті, очевидно, у семантичному плані співвідноситься й із *vĕtovati*, *vĕtulo* “говорити, говорю” (XI Ср I 497).

Конфікс на-...-ѡ(ъ): *всѧ земля наша велика и обилна а нарѣда в немъ нѣтъ* (1118 / 1377 ПВЛ 20), и *Борисъ Жидиславичъ воевода бѣ в то время · и нарѣдъ всѧ держаше* (к. XII / 1425 ЛК 565) “порядок”, пор.: *оуже въ старости есмь [...] не могу радити* (к. XII/1425 ЛК 470) “наводити порядок, керувати”; *Изъславъ же посла по насадъ свои и что с ни(м) дружинны влѣзе в насадъ* (к. XII/1425 ЛК 372), *высѣдъ на брегъ и тоу оставшиа всѣ носады [насады] и галѣѣ* (к. XII/1425 ЛК 625), *Суции же с нимъ, вложивше его въ насадъ, привезоша его под Киевъ* (XIII/XV КП 85) “вид судна” від *садити* (див. Ф III 47); пор. новгородське *тѣбѣ рѣжесевѧ снати, а мнѣ наклады тѣок дати* (XIII НГБ № 142) “відсотки, проценти”, пор. *накласти* “покласти щось зверху, накласти”, але ймовіріше цей дериват співвідносився з частоткованим *класти* (**-kladiti*) *кладу, нѣвѣтъ* (XII-XIII НГБ № 285) “наклеп, намова” від *vĕtiti*, *vĕчу* “говорити” (див. Ф I 322).

Конфікс подь-...-ѡ(ъ, а): *инши [раны] же изъ подышевъ выстоухоууть акы ис чрева* (1230/бл.1425 ЛГВ 761) “підопши, ступні”, співвідноситься із **šъvъ*, пор. *шьвеньныи, шевъныи, швеньни* “що належить до шиття”, *шьвъ=шевъ, шовъ* “шов, вишивка, стик” (Ср III 1601), *подошва, подышва* (Ср II 1071-1072) “те саме”; *которая дань, ити поплужное, ити подвода, ити кормъ [...] да не просятъ* (1267 УЯ 58) “назва повинності давати коней для переїзду або перевезення” від *водити*, и *всличаютъ подомыты ризъ своишь* (1283 ЄЄ 124) “край одягу, обшивка подолу”, співвідносне з *мѣтати* (Ф III 298), на користь безпрефіксного мотивувального розгляданого деривата свідчить відсутність у словниках, які відображають лексику цього періоду, префіксального твірного.

Конфікс про-...-ѡ(ъ): *постави цркви и створи праздни(к) великъ варѧ тѣ проварѧ меду и съзываетъ болгары своѧ* (1118/1377 ПВЛ 125) “тевна міра якогось варива: меду, пива, солі” від *варити*, пор. *перевара* (1118 Ср III 897) “чан для варіння меду і пива як міра”; *и нѣ же повелѣ бити я · и потергати бродѣ ею · и бродѣ ею поторганѣ проскѣломъ* (1118/1377 ПВЛ 177) “розііп, розкіл” (*скѣлати* “тесати, загострювати”). Спрефіксованої видової пари до дієслів *варити* і *скѣлати* в обстежених пам’ятках XI-XIII століть не виявлено.

Конфікс пере-...-ѡ(ъ, а). Похідні іменники з цими елементами в морфемній структурі — це назви населених пунктів, які пстра-

пили до хронік літописців через значущість історичних подій, що в них відбувалися: *Иде [Володимѣрь] к Ляхомъ и зая грады и [х] Перемышль Червень и ины грады* (1118/1377 ПВЛ 81), цей онім має апелативну основу: загальну назву *премышль* “промисел” вважають калькою з польської *przemysł* “те саме”; розгляданий дериват утворений за допомогою префікса *prze-* “пере-” від основи *mysł-* “думка” (ЕСУМ IV 344), на ґрунті давньоруськоукраїнської мови співвідноситься з *мыслити*, пор. *мышленик*; *взмиа [...]* *грады Пѣсочень Переволоку Прилукъ и многа села воеваша половци* (215), утворене семантичним способом від д.-р.-укр. *переволока* (1094 ЕСЛГНПУ 97), що співвідноситься з *волочити* “тягнути волоком, вести насильно, тягнути” (СДЯ I 470), пор. *волоць* “простір між судоходними ріками, через який переволочувалися судна” (див. Ср I 291).

Конфікс *прель-(прельд)-...-ѡ(а)*: *и великаго прѣдѣча и хрѣстителя нею же и великоюу жизнь словесы блгодатно въспѣ* (XII Ж ФСт 235), *погорѣ Подолье все на канунъ сѣго рож[с]тва Ивана Крѣтѣа и Прѣдѣча* (1124/1425 ЛК 288) “тигул святого Івана Хрестителя” є запозиченням зі старослов’янської мови, ст.-сл. *прѣдѣчѣа* “предтеча (букв. “той, що біжить попереду”)”, пов’язане з дієсловом *прѣдѣчѣти* “бігти попереду, передувати” (див. ЕСУМ IV 560), опинившись в українському мовному континуумі, цей дериват втрачав зв’язок з вихідним словом, яке вже в XI-XIII століттях майже не вживалося (див. Ср II 1642), натомість почав мотивуватися дієсловом *течи* (<**tekī*), *текоу* (див. Ср III 955).

Конфікс *воз-(уз)-...-ѡ(ь, ѡ)*: *юнь возрастъ имѣю, а старь смысломъ* (XII ДЗ 19), *возрасть* (XII СДЯ II 116), *Василко бо бѣ възрастомъ середни оумомъ великъ и дерзостью* (1248-1249/1425 ЛГВ 799) “вік; певний вік; зрілість”, *блговѣрныи князь Володимѣрь возрастамъ бѣ высокъ плечима великъ лицемъ красень* (1289/бл.1425 ЛГВ 920) “зріст”, це запозичення із церковнослов’янської мови (Ф I 334) співвідноситься з *възрасти*, *възрастити* (СДЯ II 114-115), а також *расти*; *възтокъ* (XIII-XIV СДЯ II 133) “джерело”, співвідноситься з *текти*, пор. *възтокъ* “схід (сонця) і схід (сторона світу)”, ст.-сл. *въстокъ* — калька із грецької *ἀνατολή* (Ф I 357).

Конфікс *ка-...-ѡ(а)*: *И тѣ опочиваю(т) калики* (XII Ср I 1182) “той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею); жабрак, паломник, прочанин”. Генеза цього слова зазвичай виводиться із тур. *kalak* “спотворений, безформний”, пов’язуваного із перс. *kalek* “те саме” (див. Sławski II 1976 27; ЕСУМ II 352). Проте існує припущення щодо питомого походження

цього номена із *ка-лѣка*, де *ка-* виступає як рідкісний префікс [див. Німчук 1989 18], а *лѣка* – є усіченням від дієслова **лєсїти*.

Конфікс без-...-а(а): *ина же рекоста сѣдїть в безднѣ* (1118/1377 ПВЛ 177) “прірва”, *и раздѣль море по соуху проведе въ пустынюа противъна погрозуи въ безднѣ* (XII-XIII СлП 202) “те саме” від *дѣно (дѣно)* (XI Ср I 760) “глибина”, хоча тут можна вбачати злиття прийменниково-відмінкової форми *безъ дѣна* в іменник *бездѣна* “те, що не має дна”.

Конфікс пра-...-а(ъ). Цей формант представлений новгородським утворенням *прасоль* (XII НГБ №35) “торговець” від *солити*, первинно “торговець, який заготовлює і засолює рибу та м’ясо”, потім “торговець взагалі”, *прасолити* (XIV-XV СДЯ VII 477) “торгувати”, пор. укр. *прасол* (ЕСУМ IV 556) “дрібний торговець”.

Таким чином, обстежені пам’ятки давньокиївської доби містять більше 100 похідних іменників, у структурі яких вичленовуються конфікси з матеріально не вираженим постпозитивним компонентом. Найпродуктивнішими у давній руськоукраїнській мові виявилися афікси з препозитивними частинами *не-*, *по-*, *за-*. Ці форманти були найактивнішими у продукуванні *назв осіб* та позначенні їхнього *психофізичного* стану (*неплодъ, неплодъ, неплоды, недѣль, нетяжса, невѣкса, нетягъ, немощь, послу(х), похабъ, поварь, закоуть*). Більшість зі згаданих структур є континуантами давніх праслов’янських форм. Доволі помітну групу становлять похідні з *предметною* семантикою, утворені за допомогою формантів *не-...-а, за-...-а, по-...-а, па-...-а* (*неводъ, запона, поводъ, паволока*). *Локативи* творилися головню за участю афіксів *по-...-а, о-...-а, па-...-а* (*погость, шгородъ, нажїть*). Певну частку дослідженого матеріалу складають *абстрактні* номени, спродуковані конфіксами *не-...-а, по-...-а, за-...-а, па-...-а* (*невѣсть, постѣть, зазоръ, пагуба*).

Дещо меншою дериваційною активністю характеризуються морфосполуки *о-...-а, об-...-а, з(с)-...-а, про-...-а* (*истрогъ, шпона, обръть, оброкъ, обрлдь, извѣсь, исадъ, изрость, проварь, проскѣть*).

З різних причин не набули продуктивності або втратили її форманти *без-...-а, пре-...-а, пра-...-а, перел-...-а, ка-...-а* (*бездна, предѣль, передѣра, калѣка, прасоль*).

Певна кількість конфіксальних похідних є полімотивованими структурами. Множинність мотивації може спричинятися кількома факторами: унаслідок послаблення зв’язку твірної основи деривата з певною частиною мови і встановлення словотвірних відношень з

іншою частиномовною основою (*нелюбъ* < *любъ*, *любити*, *причудъ* < *чудъ*, *чудити* тощо); суфіксальні утворення від прийменниково-іменникових сполук у свідомості мовців трансформуються в базові, а згодом починають сприйматися як співвідносні з іменниками без прийменників (*пристѣнь* < *при стѣнѣ*, *стѣна*, *запѣль* < *за полю*, *пола*); на певному етапі функціонування мови мотиваторами девербативів могли бути префіксальні дієслова, які ще не відійшли до інертного фонду лексики, а твірними ще не стали усвідомлюватися безпрефіксні дієслова (*повозъ* < *повезти*, *возити*, *оскѣтъ* < *оскѣтати*, *скѣтати* і под.).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-НИКЪ*

Конфікс под(ъ)-...-никъ.

Нечисленну групу іменників із цим формантом становлять назви *істот*.

1. У морфемній структурі найменувань *осіб* інколи виділяються елементи *подъ-...-никъ*, однак не слід однозначно стверджувати, що це конфіксальні утворення, оскільки в принципі такі структури могли мотивуватись непохідним іменником, прийменниково-відмінковою формою, похідним дієсловом чи прикметником. Наприклад: *аще же не творится цесаремъ, ѿ подручникомъ твоимъ називается* (XI-XVI ИФ 186), *не акы къ князю, но акы къ подручнику и просту члѣву* (к.ХП/1425 ЛК 574) “той, хто перебуває під рукою, тобто під владою, підлеглий”. Цей іменник, певно, мотиваційно міг співвідноситися з прийменниково-відмінковою формою: *похотѣнемъ наши(х) князь и по повелѣншию и и(т) всѣхъ. иже суть подъ рукою его, суци(х) Руси* (Ср III 190) чи іменником *рука* “влада”. Треба гадати, що іменник *подъчлѣвникъ* (1284 СлРЯ XVI 72) “єпископ або священик, засуджений православною церквою (церковним судом) і позбавлений сану” мотивувався похідним *църквьєвникъ* (XI Ср III 1442) або, ймовірноше, *църкы* (1097 1443). Уже в цей період формується семантика похідних із конфіксом *під-...-ник* — особа, яка призначена знаходитися під тим, коло того, на що вказує твірна іменникова основа.

2. Невелика за своїм кількісним складом і група іменників на позначення *тварин*. У пам’ятках давньоруськоукраїнського періоду виявлено деривати-синоніми: *врата же дѣлають по 4 на угагъ, да будетъ*

вход и вьход подьяремникам, широко, пространно (XI/XVI ИФ 296) “під’ярємна худоба, в’ючна чи тяглюва тварина (осел або кінь)” (*ярьмь*); *подьязьникъ* (XI СлРЯ XVI 80) “під’ярємна, упряжна худоба”.

Конфікс на-...-никъ.

Загальне словотвірне значення дериватів із цим формантом — “щось, розташоване або призначене знаходитися на тому, що назване вивідним словом”.

Іменників на позначення *істот* в обстежених текстах небагато: це здебільшого десубстантивні *n.personalia*.

Нечисленність форм зі значенням особи зумовлена передусім характером конфікса на-...-ник, який традиційно виражав просторові відношення. Крім того, імена з цим конфіксом зазвичай формувалися на базі соматичної лексики, яка не може бути використана при творенні назв людей. За походженням більшість таких утворень пов’язана з ускладненням суфіксом -ник відмінкової конструкції з прийменником *на*. Наприклад: *сѣде на столь оца своего Володимира* (1086 Ср II 264); *сидеть на прѣстоль славы своея* (1056-1057 1696). Іноді в пам’ятках поряд могли бути прийменниково-відмінкові конструкції й відповідні конфіксальні похідні: *а тоу былъ въ Смолѣнскѣ, на мѣсте на князи на Федоровѣ Аньдрѣи Михаиловичѣ князь, Артѣми на мѣстникъ* (1284 Ср II 246).

З XI століття фіксуються найменування осіб, що вказують на їхній суспільний стан. Наприклад: *и исаакъ сѣ свободныа наслѣдникъ бысть авраамъ оцъ своемъ* (1037-1050 ІлСл 82); *Тако створиши, умрѣ, написавши наслѣдника цесарьствяго Уркана* (XI/XVI ИФ 176), зміст цього похідного пов’язують із наділом, що залишався у спадщину від кого-небудь, пор. *слѣдъ* — назва земельної міри в пам’ятках (“вимірювання земельних ділянок кроками”) [див. Гумецька 1978 14]; *а съвъзлюбленъ Петроу настольникъ* (1096 Ср II 337) “наслідник, спадкоємець”; *иже Римлянемъ бысть прѣвыи настольникъ* (XI Ср II 337) “начальник, глава”, пор. “той, хто перебуває на столі (престолі)” від *столь* “престол, трон” або від *на столѣ, настольный* (XI 337) “головний”; *сѣтвори ѿ намѣстника по тебѣ* (1037-1050 ІлСл 97) “наступник; представник світської або церковної верховної влади, котрому доручається управління яким-небудь містом, округою; спадкоємець, наслідник”, не виключено, що це суфіксальне утворення від іменника *на мѣстие* “місце; посада” [Брицин 1965 15].

Розгляданий конфікс продукував також поодинокі найменування осіб за *типом стосунків*, наприклад: *Иоанъ наперникъ Христовъ* (XI/XIII-XIV ХА 195) “улюбленець, що користується особливим

довір'ям, прихильністю кого-небудь", пор.: *взлеже на вечери на пьрсьи его* (XI Ср II 1770).

Конфікс без(ъ)-...-никъ.

Аналіз похідних XI-XIII століть типу *безвѣрникъ* вказує на найбільшу схильність таких утворень встановлювати словотвірні зв'язки з прийменниково-відмінковими формами (*безъ вѣри* і под.), тобто відбувся процес суфіксації цих форм.

Згадані деривати рано встановлюють співвіднесеність із прикметниками штибу *невѣрний*, у результаті своєрідної декореляції така співвіднесеність із ад'ективами в напрямку до сучасності зміцнюється і стає для багатьох слів єдиною можливою або найбільш характерною.

Картина словотвірних зв'язків ускладнюється розвитком ще однієї співвіднесеності — безпосередньо з іменниками у формі називного відмінка (*безбожникъ* — *Богъ*). Це пов'язано зі зміною відношень між розгляданими утвореннями й прийменниково-відмінковими формами типу *безъ Бога*. Сполучення з прийменником *безъ* були поширені в пам'ятках церковної писемності, і тому природно, що утворення типу *безбожникъ*, поширюючись у загальнонародній літературній та розмовній мові, втрачають зв'язок із відповідними прийменниково-відмінковими формами. Це викликало й семантичні зміни, у результаті яких деривати типу *безбожникъ* втрачають співвіднесеність з прийменниково-відмінковими формами й встановлюють співвіднесеність безпосередньо з іменниками (*безбожникъ* втрачає семантичний зв'язок з *безъ Бога* при вираженні значення "заперечення Бога").

Співвіднесеність безпосередньо з іменниками в називному відмінку веде до перерозподілу морфемного матеріалу: до твірної основи відноситься вже не сукупність прийменника й основи іменника, а лише основа іменника, *без-* разом із *-никъ* складають єдину конфіксальну морфему (*без-...-никъ*), що починає вичленовуватись в утвореннях цього типу й служити для творення нових слів за аналогією.

Деривати із формантом *без-...-никъ* представлені головно в пам'ятках книжно-слов'янського типу мови. Слід узяти до уваги й панування церковно-книжних текстів у загальній кількості пам'яток епохи XI-XIII століть.

У результаті міжмовних контактів до XIII століття давня русько-українська мова засвоїла певну кількість лексем з інших мов. Найпомітнішими є запозичення з мови старослов'янської, яка поруч із давньоруськоукраїнською в XI-XIII століттях була літературною мовою Київської Русі.

Це стосувалося й розгляданих конфіксальних структур із **без...-ник**. Р.Цейтлія такі десубстантиви вважає старослов'янськими: *безаконьникъ* (1073 Ср I 48) “той, хто порушує закон, звичай, правила поведінки (встановлені або освячені богом)”; *безмездникъ* (1226 60) “той, хто відрізняється безкорисливістю, не вимагає плати за свою працю. Постійне найменування святих, що прославились безкорисливістю в наданні лікарської та іншої допомоги”. Іменник *мъзбъникъ* у старослов'янських пам'ятках невідомий, у церковнослов'янських пам'ятках він позначає “найманий робітник”.

Дослідження текстів XI-XIII століть показали, що виділення конфіксальних морфем у розгляданих утвореннях лишалося на рівні омонімії словотвірної форми, тобто, маючи подвійну та потрібну співвіднесеність, ці похідні могли трактуватись і як суфіксальні, і як конфіксальні. Наприклад, іменник *безъзаконникъ*, окрім співвіднесеності з генетичною основою — прийменниково-відмінковою формою *безъ закона*, міг мотивуватись безпосередньо іменем у називному відмінку *законъ* або прикметником *безъзаконный*. Розмаїття словотвірних зв'язків, омонімія словотвірної форми — усе це яскраво відображає ті умови, у яких розвивається й існує конфіксація в утвореннях такого типу.

Виявлені номени, до формальної структури яких входить конфікс **без...-ник**, є назвами *осіб* із загальним лексико-словотвірним значенням “особа, якій бракує того, що назване мотивувальним словом”. У давньоруськоукраїнській мові *personalia* є основними репрезентантами похідних розгляданого типу.

І. Найменування *людей за характерною поведінкою, внутрішніми ознаками* становлять панівну кількість, наприклад: *безаконьникъ* (1076 СДЯ I 120) “людина, яка не належить до християн, порушує догмати християнства, закони церковної або світської влади, грішник”; *безнадежникъ* (XI/XIV-XV СДЯ I 130) “той, хто не має надії”; *два же бестудника нападоша на Захарію и убиша и посрѣдѣ цркви* (XI/XVI ИФ 533) “той, хто не має сорому”; *безмольбъникъ* (1296 СДЯ I 126) “пустельник, самотник, який дав обітницю мовчання”; *беидиньникъ* (1296 149) “той, хто порушує порядок” (*чинъ* “порядок”); *безбожникъ* (XIII-XIV 109); *безгодословникъ* (XIII/XIV 114) “той, хто говорить невчасно, не до речі” (тут, певне, конфіксація супроводжує процес універбації: *годъ* “час”, *безъ года словити* “говорити невчасно” — див. XIII/ XVIII СлРЯ IV 55).

2. З XI століття фіксуються найменування *осіб за соціальним, матеріальним або родинним станом*, наприклад: *и оттуда же шед въ Фрису, и мно-о шодои ту остави безоручникъ, а оружники*

поем 9000 (XI/XVI ИФ 190) “неозброєна людина”; *бесприобьитъникъ* (XII СДЯ I 136) “той, хто відлучений, не має причастя”; *безрадникъ* (1284 114) “той, хто не має батьківщини, свого міста”; *да съхранить ма ... мѣтвами прѣрка ... и всѣхъ прѣркъ и праведникъ ... и всѣхъ стыхъ безъмѣдъникъ* (к.ХІІІ/бл.1425 ЛГВ 845) “безсрібник, безкорислива людина”; *безребръникъ* (XIII СДЯ I 139) “бідняк”.

Рідко похідні з розгляданим формантом, які засвідчені в джерелах XI-XIII століть, мали множинну — дієслівну або ад’єктивну — мотивацію, наприклад: *безматьникъ* (1296 СДЯ I 126) “той, хто не говорить, не говорить, мовчазний, безмовник, мовчун”, співвідносне з *мольвити* або з *безматьвѣнни*.

Конфікс со-/сь-...-никъ.

Утворення з афіксом со-...-ник — кількісно невелика група слів. Їхнє походження пов’язане з калькуванням іншомовних утворень, спершу — давньогрецьких [Дерибас 1972 76; Чекменева 1974 11]. Початок цій моделі поклали іменники, запозичені зі старослов’янської мови, у якій вони є кальками грецьких слів: *събесѣдникъ*, *сърабникъ*, *състольникъ* та ін. Однак дехто з науковців наголошує на живомовній природі дериватів із цим конфіксом: “живий формант приєднується до готового слова, вводячи його до кола слів звичайного вжитку, з’єднуючи в єдине ціле штучне, книжне й живе, народне” [Цейглин 1977 96]. Такі деривати співвідносилися безпосередньо з іменниками, тому в їхньому складі можна було виділити конфіксальну морфему со-...-ник.

Деривати розгляданого типу називали *особу*, яка об’єднана сумісністю, взаємним зв’язком з іншою особою (особами), що ґрунтується на однаковому відношенні до того, котре названо мотивувальним словом.

Зібраний матеріал свідчить про значну продуктивність словотвірного типу з морфемою со-...-ник у мові XI-XIII століть порівняно з іншими словотвірними типами. Наприклад: *сьмолитвѣникъ* (1073 Ср III 749) “той, хто разом молиться”; *сьвърстыникъ* <ы> *своя мцромь сърътси* (Ізб 1076 167) “ровесник”; *събесѣдникъ* (1076 Ср III 639); *сьпутникъ* (1093 810) “товариш по шляху, супутник, попутник, супутний у житті; співробітник”; *сьм(т)ходъникъ* (1096 786); *сьмьствѣникъ* (1096 868) “супутник”; *сьстольникъ* (1097 828) “сподвижник; помічник” (XI 828); *сьмѣлесъникъ* (XI 855) “той, хто складає одне з ким тіло, який належить до однієї й тієї ж спілки”; *и, приемиши содумника нужю, на свое еСТЬство устрѣмися* (XI/XVI ИФ 561) “радник”; *и быс же блаженны съ евьстосыи съслѣтъникъ* (XI-XII

Сині Пат 94) “співмешканець, той, хто разом проживає”; *съродникъ* (ХІІ СДЯ І 293) “родич”; *безаконьномуу бракуу. предъстатель. и съвършыникъ* (к.ХІІ ФСт 197); *одиногоу на десяте соуца съвоузынкы коульно съ шръмъ емоу* (к.ХІІ 204); *да оубо съшбыщныкы, нъравоу приймѣтъ* (к.ХІІ 249); *Никифорови рекѣ състрадаульникоу. и другоу си* (к.ХІІ 380); *съплѣтныкы* (1220 Ср ІІІ 255) “той, хто разом перебував в ув’язненні”; *сѣдомникъ* (ХІІІ 697) “той, хто разом проживає”.

Конфікс *св’/су-...-никъ*.

Цей формант вичленовується в небагатьох дериватах. Усі вони позначали *осіб*. Наприклад: *сѣмезж(д)ьникъ* (1047 Ср ІІІ 618) “сусід, житель суміжної країни”; *сѣжситыникъ* = *сѣжситыникъ* (1096 613) “той, хто разом з ким-небудь проживає”, “житель” (ХІ 613) від *жити* з включенням суфіксального -т-; *сѣклѣтныкъ* (ХІ 614) “співмешканець по келії”; *сѣнажситници* и *сѣмезжници* в *Исмаильтѣ(х) вѣщаваю(т)* (ХІ/ХІІІ-ХІV ХА 48) “той, хто має з ким-небудь суміжне пасовище” (*нажитъ* “пасовище, луг, де пасеться худоба”); *повелѣвшю же цесарю суперником Иродовом глаголати вины его* (ХІ/ХVІ ІФ 247) від праслов’янського **sq-* і **perti* “бити, тіснити, упиратися” (Ф ІІІ 718); *супротивника поправъ дьявола и его жзни* (1118/1377 ПВЛ 214) “той, хто виступає, бореться проти когось, чого-небудь” (*противъ, супротивъ*); пор. у текстах новгородських грамот: *сугладникъ* (ХІІ НГБ 299) “співвласник, компаньйон”, *сугладникъ* (ХІІ 299) “те саме”; *сѣбражыникъ* (ХІІІ Ср ІІІ 593) “суперник”.

Конфікс *по-...-никъ*.

Як свідчить дібраний матеріал, уже в ХІ-ХІІІ століттях була певна кількість іменникових утворень, у яких виділення цього конфікса цілком правомірне. З’ясування загального словотвірного значення похідних викликає певну складність через строкагість їхньої семантики. Згаданий конфікс у цей період перебуває в процесі становлення, і словотвірні типи ще тільки формуються, адже семантика приєменника *по* розгалужена, що й відбилося на дериватах. У писемних пам’ятках давньоруськоукраїнського періоду виявлена невелика кількість найменувань з елементами *по-* та *-ник*. Такі структури могли мотивуватися непохідним іменником, приєменниково-відмінковою формою, похідним дієсловом чи прикметником, наприклад: *последникъ* (ХІІ Ср ІІ 1247) “остання людина в роду, послідовник”. Цей дериват, певне, мотиваційно міг співвідноситися з дієсловами *слѣдовати, послѣдовати* приєменниково-відмінковою формою *по слѣду иди* = *шествовати: шествоую нынѣ по слѣду учителю* (ХІІ ІІІ 440).

1. Майже всі виявлені назви осіб були відіменникового походження. У XII столітті фіксуються найменування людей, котрі виконують обов'язки на території, позначеній мотивувальним словом: *и пардусницы њими, и ловцы наши, и соколници њими, и побережницы наши да не вступаютца в нихъ* (1136 Ср II 984) “береговий вартівник”.

2. Назви осіб за часом їхнього народження засвідчені в текстах XI-XIII століть: *азъ же и молился бых послѣдникомъ ч(е)ловѣкомъ да быша не мнѣли лжуща* (XI/XVI ИФ 158) “нападок, представник наступного покоління”; *Авель же уноша безъ чадъ умре, сего Сифъ пораженникъ быс<тъ>* (XII-XIII/XVI СлРЯ XVII 109) “той, хто народився після” (можлива мотивація дієсловами *разжати, поражати* “народжувати”).

2. Спорадично засвідчені назви предметів за місцем їхнього призначення: *бредникъ, трои сани рыбы, полавочникъ, двѣ скатерти* (1150/XVI Ср II 1121) “покривало на лаву”.

За цією моделлю утворений іменник *понедѣльникъ* (1057 СлРЯ XVII 49) “перший день після неділі”.

Конфікс при-...-никъ.

Похідні, утворені за допомогою цього конфікса, мають загальне словотвірне значення “щось, розташоване біля того або супроводжує те, що назване вивідним іменником”.

1. В обстежених пам'ятках виявлено перші найменування особи зі словотвірною семантикою “людина, яка перебуває в безпосередній близькості або має стосунок до того, що позначено мотивувальним словом”, а саме: *потом же мыслить и на брата своего Антигона, его же ся творяше любя, причастника имѣя цесарства своего* (XI/XVI ИФ 171). Цей іменник, на думку Р.Цейтлін, запозичений зі старослов'янської мови “учасник, співучасник, супутник, товариш” [Цейтлін 1977 82] від *часть, часть* (XI Ср III 1476) “частина, доля”, “спадок” (1134 Там само).

2. Нечасто трапляються назви деталей одягу та іменники на позначення частин інтер'єру: *покрываше бо передъ до голѣши прѣпоясником, а испод полотном* (XI/XVI ИФ 372) “пояс”; *прибожникъ* (XII/XVI Ср II 1378) “притвор у церкві”.

Конфікс за-...-никъ.

Розгляданий афікс брав участь у продукуванні назв осіб за характерною поведінкою або виконуваними обов'язками, а саме: *и стоюща оу Канева долго веремъ дондоже(ж) взиде гречникъ и залозникъ* (к. XII/бл. 1425 ЛК 528) “купець, який веде торгівлю на

шляху від Візантії у Приазов'я та Київ" (назва зумовлена, очевидно, тим, що цей шлях пролягав за лозами), пор. *залозное* (1545 СУМ XVI-п.пол.XVII X 89) "місце залозами" (див. також ЕСЛГНПУ 60).

Цей конфікс спорадично трапляється в структурі найменувань зброї, наприклад: *тии бо бес щитов съ засапожникии класомъ плъкы побъждаютъ* (XII Ср I 946) "кинджал" (це слово, очевидно, мотивоване сполукою за *сапогъ*: саме туди давні воїни ховали холодну зброю, аби її швидко можна було діставати).

Конфікс па-...-никъ. У XIII столітті засвідчено назву рослини: *паро(д)никъ* (XIII Ср II 882) "те саме, що *пародок*, кислий, недозрілий плід" від *родъ*.

Конфікс прѣдъ-...-никъ. У писемних пам'ятках виявлений дериват, запозичений зі старослов'янської мови: *прѣдъборьникъ* [Цейтлин 1977 83] "той, хто знаходиться попереду війська, на передньому краї" (пор. з прийменниково-відмінковими формами, які існували в мові цього періоду: *прѣдъ ногама юсу, иже блхоу прѣдъ олтарем; прѣдъвидеши бо прѣдъ лицѣмъ Гїиомъ оуготовати пѣтъ его* (Ср II 1632).

Конфікс чрѣсь-...-никъ. Із розгляданим афіксом виявлено, вочевидь, старослов'янську назву *особи* зі значенням "іноземець": *и исхождашоу къ нему не тѣчивъ ты страны, нъ и чрѣсьмеждьници въси* (XI Ср III 1543) від *цсл межда* "межа, відстань, відмінність, середина".

Конфікс междъ-...-никъ. Походження цього типу утворень пов'язане з ускладненням суфіксом *-ник* відмінкових конструкцій з прийменником *междъ*, які вказують на певну просторову орієнтацію, наприклад: *Июда же, иже ѿ Левви Едесиномъ въсѣмъ Междъпрѣдъникомъ проповѣдовъ* (1073 Ср II 124) "житель Междурѣччя".

Отже, в обстежених давньоруськоукраїнських пам'ятках виявлено близько 70 іменників, до структури яких входять двохелементні морфеми з постпозитивною частиною *-ник*. Найпродуктивнішим був формант *сь-...-никъ*, значно меншу продуктивність мали конфікси *без-...-никъ* та *су-...-никъ*. Становленню словотвірних типів із цими афіксами сприяло запозичення слів із грецької мови через посередництво старослов'янської. Спорадично у творенні нових похідних брали участь конфікси *на-...-никъ*, *по-...-никъ*, *подъ-...-никъ*, *при-...-никъ*, *между-...-никъ*, *прѣдъ-/предъ-...-никъ*, *оу-...-никъ* та *чрѣсь-...-никъ*.

Найбільшу кількість становили найменування *осіб*, вони більше ніж у 7 разів перевищували назви неосіб. Активними у функції творення таких іменників виступали форманти *сь-...-никъ*, *безь-...-никъ*

та *св...-никъ* (*свстольникъ* “сподвижник”, *свродникъ* “родич”, *безаконникъ*, *безоружникъ*, *свжситникъ*); непродуктивними були конфікси з препозитивними елементами *на-*, *по-*, *подь-* (*наперникъ* “улюбленець”, *посельникъ* “сільський житель”, *подьйрникъ* “єпископ або священник, засуджений і позбавлений сану”); зрідка *personalia* творилися за допомогою афіксів *за...-никъ*, *при...-никъ*, *между...-никъ*, *прѣдъ-/предъ...-никъ*, *чрѣсь...-никъ* (*залазникъ* “купець, який веде торгівлю на шляху від Візантії у Приазов’я та Київ”, *причастникъ* “учасник, супутник, товариш, наслідник”, *прѣдъборникъ* “той, хто знаходиться попереду війська, на передньому краї”, *междърѣчьникъ*, *чрѣсьмеждъникъ* “іноземець”). Фіксуються поодинокі назви *тварил*, утворені за допомогою конфікса *подь...-никъ* (*подьяремникъ* “під’ярємна худоба”). Нечисленими є й назви *предметів*, утворені за допомогою формантів *за...-никъ* та *при...-никъ* (*закатокникъ* “кинджал”, *прѣтяслакъ* “тюк”). Документуються й окремі назви *місц*, утворені за участю афікса *при...-никъ* (*прибожникъ* “притвор у церкві”).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ОКЪ*

Конфікс *при...-окъ*.

Перші похідні зі структурними елементами *при-* та *-ок* датуються XII століттям, наприклад: *А прибожнокъ и преддверіє въ иномъ члвчѣ имѣеть, и въ нихъ стояти великъ простець и женамъ* (XIII/XVI Ср II 1379) “сіни православного храму або притвор, де стоять жінки та бідні люди (кімната зі святими книгами та іконами)”. Утворений цей дериват від *божъница* (XII I 141) “храм божий, церква”, точніше, від прийменниково-відмінкової форми *при божъницѣ* з відтинанням суфікса *-ни-*. Початковий елемент привносить у слово значення близькості до того, що названо твірною основою, сформувався цей елемент, очевидно, на ґрунті наявного на той час прийменника *при*, який уживався з іменниками у формі місцевого відмінка та позначав близькість за місцем розташування, наприклад: *Вирощити изъврѣ субо нсть, бываєть же при брѣвъъ горы* (1073 II 1376) “біля берегів гори”; *Стояше Іисъ при езерѣ Генисаретъциѣ* (1057 II 1376) “біля берегів озера”. Отже, на ґрунті прийменниково-відмінкової форми *при божъницѣ* шляхом суфіксації за допомогою форманта *-окъ* утворилося похідне *прибожнокъ*, яке пізніше стало семантично співвідноситися з іменником *Богъ* без

прийменника. Це й стало вихідною базою для подальшого формування конфіксальних структур.

Конфікс о-...-окъ.

Препозитивний компонент складної морфемі о-...-ок співвідносний із прийменником *о*, який у давньоруськоукраїнській мові вживався на позначення просторових понять, для конкретизації розташування одного предмета відносно іншого (поряд із чимось, по боках, дуже близько до чогось), наприклад: *Възградѣша цркъвъ ... о клѣтцѣхъ, в нем же стоѣста рацѣ стѣю* (XI Ср II 491) “біля клітки”; *сташа крѣпко противоу имъ о сю сторону Девны* (Там само) “по цей бік”; *хто с коимъ имеешь гранѣро о лѣ(с) а воидѣ(т) черс(с) гранѣро оу ле(с) а то(т) его застанеть мае(т) оу него оузм(т) ... сокироу* (XV ССУМ II 63) “коло лісу”. На ґрунті таких прийменниково-відмінкових форм шляхом суфіксації (за допомогою -окъ) творилися іменники чоловічого роду зі значенням “той, що знаходиться близько до того, поруч із тим, що названо твірною основою” (наприклад: *о задѣ + окъ > озадокъ*). Згодом в орбіту твірних могли залучатися основи інших частин мови.

Перші деривати, у морфемній будові яких вичленовується морфематичний комплекс о-...-окъ, зафіксовані в XI столітті: *Ташю(т)сѣ ѿ аза(д)цѣ* (1011 Ср II 633) “спадок” від *задѣ* “те, що позаду, протилежне *передѣ*”, пор.: *Братъ или дѣти тѣшакуются ѿ задниро* (XI 633) “спадок або сварка про спадок” від *задѣ* “позаду” або *задѣниши* “який знаходиться позаду чогось чи когось”. *Дѣши семь да ѣсте опрѣсноки с жлтѣницами* (1073 697) “корж, спечений із прісного тіста; прісний хліб” (*прѣсниши* “прісний”).

Конфікс па-...-окъ.

Загальне словотвірне значення описуваного словотвірного типу — “подібність, схожість, близькість понять між собою, неповний вияв якоїсь властивості”. При цьому “близькість за значенням, неповну тотожність” яскраво видно в таких похідних: *И узрѣхъ ему набрѣдыкъ весь кръжъвъ и рѣкъ къ нему чѣто се жсть ослоушал сѣ* (XI-XII СинПат 262) “нижня щелепа, нижня сторона морди тварини” (*брада* “борода, підборіддя”); *ин же приѣха Ростову совокутивъ Ростовци и болѣре гридѣбу и пасышкы и всю дружину и поѣха к Володимерю* (к. XII/1377 ЛК 380) “син чоловіка або дружини від попереднього пліобу”.

Конфікс по-...-окъ.

Цей формант функціонував у праслов'янській мові (див. с. 46), у джерелах XI-XIII століть він брав участь у творенні небагатьох дериватів: а) найменування з предметним значенням: *подолокъ* “поділ,

край одягу” (XI СлРЯ XVI 30) (*долъ* “низ”); б) *п. loci: послѣдокъ* (XI СР II 1245) “кінець, край”; в) назва *опредметненої дії*, яка відбувається після дії, названої твірним словом: *подѣлокъ* (XI СлРЯ XV 255) “заняття, обов’язок, справа, робота, виконувані після головної справи, обов’язків” (*дѣло*, препозитивна частина тут має значення “після”).

Конфікс без-...-окъ.

Наприкінці XII – на початку XIII століття в давньоруськоукраїнській мові, за даними обстежених джерел, уживався тільки один іменник, у структурі якого виокремлювалися елементи без- та -ок. Наприклад: *аще ли кто ... странѣтъ и бездомъкъ в гостиньнѣу придетъ* (XII/XIII СДЯ I 115) “той, що не має дому, притулку”. Утворилося це похідне слово на ґрунті приїменниково-відмінкової форми *безъ дома* шляхом суфіксації за допомогою суфікса -окъ. На той час пам’ятки фіксують близько 3000 конструкцій, у яких *без* — приїменник, що вказує на відсутність чогось, названого іменником, наприклад: *безъ свѣта, безъ масла, безъ ризъ, безъ вѣры, безъ оружья* тощо (див. Там само 153-154). Крім цього, “повним написанням *безъ* писалося рідко, причому не розрізнялося його вживання як окремого приїменника від його вживання як частини складного слова” (СР I 65). Отже, перша частина описуваного конфікса походить із давнього *без*, котрий слугував для творення похідних слів у всіх слов’янських мовах та вважається найстарішим зі словотвірних засобів [Обнорский 1960 195].

З часом встановлюються семантичні зв’язки між дериватом *бездомокъ* і безпосередньо іменником *домъ*, завдяки чому формується дистантна морфема без-...-окъ.

Конфікс из-...-окъ.

Складна морфема *из(с)-...-ок* утворилася на ґрунті приїменниково-відмінкових конструкцій із давньоруськоукраїнським *изъ*, який уживався на позначення місця, часу: *Изъми прѣѣ брѣвню из очесе твоего; Изъ молода* (XI СР I 1083). Перед глухим приголосним писався як *изь*: *Болеслав же побѣже изь Кыева* (XII СР I 1084); *Высѣкоша Всеслава ис поруба* (Там само). В українській мові під впливом фонетичних змін відбулося злиття праслов’янських *iz(jъz)-* із *s(ъ)п-*, унаслідок чого виник формант *з(с)-* [Вступ 1966 246].

У пам’ятках цього періоду фіксується іменник із *абстрактною* семантикою, у структурі якого наявні елементи *из(ис)-* та -ок: *имаша избытъкъ дневнѣиа потрѣбы. твоѣи же кѣтъ питѣиѣ и ядениѣ. Раздѣвѣиѣ нашѣишѣ* (Ізб 1076 101) “щось зайве” (походить, очевидно, від *быти* “існувати, бути наявним”).

Конфікс под...-окъ. У XII столітті розглядалий морфематичний комплекс використовувався для творення похідного із предметним значенням: *подножскъ* (1113/1496 СлРЯ XVI 12) “те, що служить опорою для ніг”.

Конфікс на...-окъ. В XI столітті маємо назву *особи* із цим афіксом: *наперсокъ* (XI СлРЯ X 173) “друг, улюбленець, той, хто користується особливою довірою” (*перси* “груди”).

Обстежені пам'ятки давньоруськоукраїнської мови фіксують нечисленні деривати, у структурі яких наявні конфікси *па...-окъ*, *по...-окъ*, *о...-окъ*, *під...-окъ*, *при...-окъ*, *без...-окъ*, *вз...-окъ*, *на...-окъ*, жоден із котрих продуктивністю не відзначається.

У цей період функціонували назви *осіб* (*подсудокъ* “член суду, помічник судді”, *наперсокъ* “друг, улюбленець, той, хто користується особливою довірою”, *пасынокъ* “чоловіків або жіночий син від попереднього шлюбу”, *бездомъкъ* “безпритульний”); *предметів* (*подножскъ* “підставка для ніг”, *опръснокъ* “корж, спечений з прісного тіста; прісний хліб”, *подолокъ* “поділ, край одягу”), *місця* (*прибожскнокъ* “сіни православного храму або притвор”, *озадокъ* “те, що позаду, протилежне *перед*”, *пабрадъкъ* “нижня щелепа, нижня частина морди тварини”, *послѣдокъ* “кінець, край”), *абстрактних понять* (*избытъкъ* “зайвиша”).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-(ЪН)ИЦ(')А*

Конфікс на...-(ЪН)ИЦ(')А.

У розгляданих текстах XI-XIII століть засвідчено кілька дериватів, до структури яких входить морфематичний комплекс *на...-(ЪН)ИЦ(')А*. Якщо в праслов'янській мові конфікс **па...-(ЪН)ИЦ(')А* виленювався в п. Іосі й зрідка в назвах істот, то в давньоруськоукраїнській мові цей формант брав участь у творенні ширшого в семантичному плані кола номенів. Твірною базою для всіх похідних виступали іменники або прийменниково-відмінкові сполуки.

За допомогою аналізованого афікса реалізується словотвірне значення “щось, розташоване або призначене знаходитися на тому, що називає твірне слово”.

Особу за виконуваними обов'язками називав такий дериват: *и наложънищъ оу него 300* (к. XII/1377 ПВЛ 80) “рабinya, наложниця” (*ложе*).

Частину одягу, призначену розташовуватися на тому, що називає мотивувальне слово, позначав десубстантив *нарам'яниця* — *brachiale* (В.) (1073 Ср II 317) “наплічник” (*рамя* “плече”); *наплечыниця* (XIII-XIV СДЯ V 171) “частина одягу першосвященника” (*плече*), пор. *наплечыньскъ* “те саме” (XIV 171).

Назвою *предмета побуту* виступав іменник *нам'ѣстниця* (XV СДЯ V 161) “ікона, яка займала постійне місце в нижньому ярусі іконостасу, те саме, що місцева ікона” (*м'ѣсто*).

Конфікс о-/объ-...-(ьн)иц(')а.

Аналізований формант служив для творення обмеженої кількості десубстантивів (іноді з паралельною деслівною або прикметниковою мотивацією) зі словотвірним значенням “щось, розташоване навколо того, що назване мотивувальним словом”.

Елементи одягу позначали такі іменники: *остегньниця* (1073 СлРЯ XIII 150) “одяг старозавітних священників, що прикриває нижню частину тіла від пояса до стегна” (*стегно*); *окрильниця* (XIII/XV XII 345) “накидка, плащ”.

Рослину, котра виростає після тієї пори року, яка названа вивідним словом, позначав полімотивований дериват *озимица* (1127 СДЯ VI 309) “озимий хліб, озимі посіви” (*зима, озими*), зафіксований у Новгородському літописі.

Темпоральну семантику мало похідне *обнощъниця* (XI СлРЯ XII 109) “церковна служба, що починалася після заходу сонця і тривала всю ніч”, пор. *обнощный* “нічний” (XI 109), співвідносно з церковнослов'янським *нощъ*.

Конфікс пя-...-(ьн)иц(')а.

З цим афіксом виявлено обмежену кількість дериватів із такими значеннями:

1) найменування *особи за родинними стосунками* (“особа, яка не повністю є тим, хто названий вивідним словом”) — *падъщерица* (1285-1291 СДЯ VI 339) “донька від першого шлюбу, відносно другого чоловіка її матері або другої дружини її батька”, пор. цсл. *падъщерица* (1284 Ср II 859);

2) назва *обрядодії* (“те, що відбувається після події, позначеної мотивувальним словом”) — *навечерица* (XI-XII СлРЯ XIV 112) “богослужіння добового кола, що здійснюється після вечері перед відходом до сну”.

Конфікс по-...-иц(')а.

Відіменникові *п. loci*, які зафіксовані в текстах XI-XIII століть (щоправда, за досить різними списками), позначали: 1) *приміщення*, розташоване на тому, що назване мотивувальним словом, — *подищица*

(1118 СлРЯ XVI 11) “житлове приміщення під палубою корабля” (дно); 2) частину тіла тварини — *потылиця* (XI-XIII/XVII Ср II 1305) “спинний хребет у тварини”.

Конфікс не...-ниц(а).

З цим формантом у давній руськоукраїнській мові зафіксовано небагато іменників.

Особу, котра в минулому не виконувала дії, позначеної мотивувальним словом, називало похідне *небывалица* (XIII Ср II 359) “недосвідчена (дівчина), яка ніде не бувала”.

Абстракт немалица (XI/XV СлРЯ XI 167) “немала кількість” мотивується числівниками *мало* або *немало*.

Конфікс съ...-(ьн)ниц(а).

Десубстантиви з цим формантом позначали *особу за родинними стосунками: съверстница* (XI СлРЯ XXIII 115) “та, що перебуває в одній упряжці (з ким-небудь) під ярмом” (*верста* “міра довжини, верста” — 1097 II 93; звідси — значення “та, що спільно долає шлях у ярмі”). Це слово має також значення “дружина; ровесниця” (XII-XIII XXIII 115) і мотивоване згаданим іменником *верста* “дружина” (XI-XII II 93), можлива й мотивація прикметником *съверстьныи* “рівний, поєднаний” [Білоусенко, Німчук 2002 17]; *сложница* (1296 XXV 113) “дружина, та, котра займає одне з чоловіком ложе”.

Конфікс без...-ниц(а) вицленовується в давньому *n.abstracta*, який виступав на позначення того, що є запереченням названого мотивувальним словом: *да на санѣхъ сѣдла безѣлицо си мовиль* (1118/1377 МП 241) “слова, що не мають змісту; погані слова” (*лѣтъи, безлѣтъи*).

Конфікс съ...-(ьн)ниц(а) наявний у структурі девербатива із семантикою *особи*, котра виконує спільну дію, названу мотиватором, з іншою особою: *съжситьница* (XII Ср III 613) “дружина” (*жсити*).

Конфікс при...-ниц(а) входить до складу найменування обладунку воїна: *и прилбицѣ ихъ волчьє и борьсуковыє раздраны бѣшиа* (к. XIII/бл. 1425 ЛГВ 794) “шолом” (*лобѣ*).

Конфікс за...-(ьн)ниц(а). Із цим формантом пам’ятки XI-XIII століть засвідчують десубстантивну назву *хвороби: заушница* (1219 СлРЯ V 331) “гуля, пухлина за вухом” (*ухо*).

Конфікс полу...-ниц(а). Віддієслівне утворення з цим афіксом було найменуванням *тварини*, котра не повністю виконує дію, названу вивідною основою: *полубица* (XI-XII/XVIII СлРЯ XVI 260) “кінь, мсниц гарячий, ніж фар — арабський скакун (пор. *бица, бивца* “про задержувану, норавливу людину”)” від *бити*, хоча не виключена мотивація іменником *бица, бивца*.

Конфікс воз...-(ьн)иц(')а вичленовується в давньому церковно-слов'янському похідному на позначення *предмета*, що повинен розташовуватися за тим, що назване вивідним словом: *возглавница* (1144 СлРЯ II 278) “подушка”.

Конфікс у...-иц(')а. Відзайменниковий дериват із цим формантом називав *процес*, який відбувається всередині того, що позначено мотивувальним словом: *и въста родъ на родъ. [и] быша в ни(х) усобицѣ* (1118/1377 ПВЛІ 19) “війна” від *у собѣ* < прасл. *о та собѣ* (Ф IV 171), *у-* в цьому похідному має заперечне значення, а *-иц'а* надає основі значення стану [див. Львов 1975 315].

У давньоруськоукраїнській мові функціонувала низка дериватів, у структурі яких вичленовувалися конфіксальні форманти з другим компонентом *-(ьн)иц(')а*, а саме: *на...-(ьн)иц(')а*, *о-/объ...-(ьн)иц(')а*, *не...-иц(')а*, *по...-(ьн)иц(')а*, *съ...-иц(')а*, *па...-(ьн)иц(')а*, *съ...-(ьн)иц(')а*, *полу...-иц(')а*, *без...-иц(')а*, *у...-иц(')а*, *воз...-иц(')а*, *за...-иц(')а*, *при...-иц(')а*, *су...-(ьн)иц(')а*. За їхньою допомогою творилися понад 20 іменників.

Назви *предметів* становили третину від усієї кількості виявлених найменувань і творилися за участю конфіксів із першими компонентами *на-, об-, при-, воз-* (*нарамьница, остезньница, прибица, возглавница*). *Абстрактні* номени в давньоруськоукраїнській мові продукувалися за допомогою афіксів із препозитивними елементами *не-, без-, об-, у-, па-* (*немалца, безлѣтца, обноицца, усобица, павечернаца*). Назви *осіб* утворені за допомогою формантів із першими частинами *съ-, су-, не-, на-, па-* (*съверствца, съсѣтъница, небъзвца, налоожница, надъчерца*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-(ь)СТВО/-(ь)СТВИК*

Суфікс *-ьstvo* — праслов'янський, виформувався в результаті контамінації індоєвропейського [Вступ 1966 57] іменникового суфікса *-tvo* [див. Мейє 1951 296; Могильник 1980 83] та ад'єктивного суфікса *-ьsko*. Це дозволяє говорити про те, що найдавнішими утвореннями є похідні від іменникових та прикметникових основ, девербативи ж належать до пізнішого періоду. Первинно всі основи на *-ьstvo* у праслов'янській мові мали значення збірності, оскільки цей суфікс для творення слів згаданої категорії взагалі був найпродуктив-

нішим. Пізніше за допомогою розгляданого форманта почали творитися п. abstracta [див. Vondrak 1924 592-593; Мартынов 1973 48; Бернштейн 1974 296].

Експансія найбільш продуктивного афікса *-ик* призводила до “прикриття” багатьох інших схожих за значенням суфіксів, проте найчастіше, зрозуміло, суфікс *-ик* прикривав *-ство* в силу високої продуктивності останнього [Білоусенко 2000 135], що зумовило виникнення *-ствик* як самостійного форманта, який вважають варіантом суфікса *-ство* [Соломина 1964 465] чи його синонімом, хоч така синонімічність була явищем нестійким [Ножкина 1962 9].

У мові XI-XIII століть спільнокореневі конфіксальні похідні з другими частинами *-(ь)ство* та *-(ь)ствик* функціонували паралельно (*невѣрство* – *невѣрствие*, *невѣждьство* – *невѣждствие*). До того ж, конфіксальні деривати з постпозитивною частиною *-(ь)ствик* мали книжний відтінок, однак не різнилися словотвірним значенням від конфіксальних іменників з фінальним елементом *-(ь)ство*. Це дало нам підстави розглядати конфіксальні форманти з другою частиною *-(ь)ствик* як варіанти конфіксів, у яких постпозитивним був компонент *-(ь)ство*.

Конфікс не...-(ь)ство/-(ь)ствик.

Усі похідні з цим конфіксом є полімотивованими структурами (поряд з іменником твірним може виступати одночасно або дієслово, або прикметник) з абстрактною семантикою.

1. *Стан людини (психічний, фізичний), особливості її поведінки, вдачі, стосунків між людьми, стан усередині держави*, які характеризуються запереченням того, що назване мотивувальним словом, позначали такі субстантиви: *невѣрствие* “відсутність або брак віри” (1057 СлРЯ XI 38-39) та *невѣрство* “невір’я, сумнів” (1076 СДЯ VI 246) і варіант; *невѣждьство*, *невѣждество* (XI СлРЯ XI 32) “невігластво, незнання” та *невѣкствие* (XII 33) “незнання, непоінформованість; невігластво”, пор. *вѣдѣти*, *-жд-* є наслідком церковнослов’янського впливу [див. Львов 1974 221-226], проте дехто з дослідників виводить це слово з *вѣжа*, *вѣжь* “той, хто відає, знає” [Варбот 1969 91]; *несмысльство* (XI СлРЯ XI 295) “безрозсудність, безумство” (*смысль*); *нестроиство* (XI 310) “недружні стосунки”, пор. *строи* “порядок” (1047/XV Ср III 554), *строиный* “корисний”; *нечеловѣчество* (XI СлРЯ XI 349) “жорстокість” (*человѣкъ*); *непорочство* (XII 228) “непорочність” (*порокъ*, *порочьныи*, *порочьство*); *невѣдство* (XII-XIII 31) “незнання, невігластво” — можливо, від *вѣдѣти* “знати” або від прасл. **ne *vѣdъ-stvo* [див. докладніше Львов 1974 225]; *несмертство*

(XII-XIII/XVI СлРЯ XI 291) “безсмертя” від *смерть*, хоча можлива мотивація прикметником *несмертний* “безсмертний”; *нерозумство* “нерозважливість; незнання” (XIII СДЯ V 354); *небожність* (XII/XIV СлРЯ XI 21) “необережність, безстрашність” (*боязь*); *недосяжність* (до 1200 Ср II 376) “нерозуміння” (*достижение*); *непослушність* (XIII-XIV СДЯ VI 328) “неслухняність”; *незначальність* (XIII-XIV V 310) “безвладдя” (*начало* “влада”).

Трапляються й відприкметникові деривати: *несытство* “жадібність” (1073 СлРЯ XI 316), *несытствие* (XII/XV СлРЯ XI 316) “нестримність” (*сытыи, несытыи*); *недужество* (XI Ср II 379) “хвороба” (*дужии*); *немужество* (XI/XVI ИФ 363) “відсутність мужності”, пор. *мужьскы, мужьско* “мужньо” (СДЯ V 40); *Си бо болма видѣша ... нестрашливство* (XI/XVI ИФ 440) (*страшливыи*); *непокорство* (1213 СлРЯ XI 223) “непокора” (*непокорныи*); *неудобство* (XIII СДЯ V 383-384) “ускладнення, труднощі” (*удобь* “зручний”).

2. Девербативами із семантикою *заперечення дії*, названої вивідним словом, виступали такі похідні: *неплодство* (1096 Ср II 406) “безпліддя, нездатність до народження дітей” та його варіант *неплодствие* (1097 СлРЯ XI 212) “безпліддя (людей, тварин, землі)” (*плодь, плодити*); *неимѣньство* (XII-XIII СДЯ V 287) “бідність” (*имѣти*); *несущество* (XII-XIII СлРЯ XI 313) “небуття” (*существовати, существо*).

Конфікс без...-(ь)ство/-(ь)ствик.

Усі виявлені деривати, до складу яких входить розглядааний формант, є здебільшого відіменниковими (проте в деяких випадках можлива паралельна дієслівна мотивація) *абстрактнами* зі словотвірним значенням “те, що виступає запереченням позначеного мотивувальною основою”.

1. Найбільшу кількість іменників становили назви *стану* (фізичного, психічного, соціального, матеріального) людини, а також *стану середовища*, який характеризується відсутністю або запереченням того, що назване вивідним словом. Наприклад: *безгобинство* (1073 Ср I 53) “нестача, брак, неврожай”, пор. *гобино* “врожай, багатство земних плодів” (XIII СДЯ II 341); *бездітство* (1073 Ср I 57) “бездітність” (*діти*); *безимѣньство* (1073 57) “бідність” (*имѣние*, пор. також *имѣти*); *бестильство* (XII СлРЯ XX 201) “безгілечність” (*тѣло*); *беззаконство* (XII СДЯ I 122); *бесчинство* (XII Ср I 81) (*чинь*); *бесчеловѣчество* (XII III 13) “жорстокість”; *бесопружество* *изволивъшемы* (к. XII ФСт 153) (*супругь*); *безпечальство* (XII/XIII СДЯ I 133) “безпристрасність”; *доволны бо соуть друоугь друоугоу къ сволюму безыправьствую* (XIII-XIV ХА 52); *безбрачествик* (XIII-XIV

СДЯ I 110) “неодруженість” (*бракъ*); *безначальствик* (XIII-XIV 131) “безвладдя” та ін.

2. Найменуваннями загальнофілософських понять виступали такі іменники: *безбожествие* (1097 СлРЯ I 93) “безбожність”; *бесчъствик* (1100 Ср I 81) “нечестя, поганий вчинок” від *чъсть*, очевидно, тут відбулося поглинання суфікса основи -тъ постпозитивною конфіксальною частиною -ство; *безсмертьство* (XIII СДЯ I 144) “безсмертя” (*смерть*).

Конфікс на-...-(ь)ство. Із цим формантом пам’ятки фіксують дериват, котрий виступає абстрактною назвою: *насилъство* (XIII/XIV-XV СлРЯ X 247) “утяж, насильство, беззаконня” (*сила, насилувати*).

Конфікс воз-...-(ь)ствик служив для творення найменування родинного стану людини, наприклад: *возбрачствие* (XI/XIII-XIV СлРЯ II 268) “неодруженість” (*бракъ “шлюб”*).

Таким чином, конфіксальні форманти з другим елементом -(ь)ство/-(ь)ствик входили до складу абстрактних назв, які найчастіше виступали на позначення заперечення того, що названо вивідним словом. До складу таких іменників входили конфікси з першими компонентами не- та без-. Субстантиви з розгляданою фінальною частиною називали: а) стан людини, середовища (*неразоумствие, бездѣтъство, безначальствик* “безвладдя”, *возбрачствие* “неодруженість”); б) особливості поведінки людини (*бесчеловѣчство* “жорстокість”); в) характер стосунків між людьми (*нестроинство* “недружні стосунки”); г) відтинок часу (*пре(д)празднство*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -ИНА

Конфікс о-...-ина. Перший елемент о- та постпозитивна частина -ина виокремлюються в поодиноких абстрактних іменниках. Назвою того, що є *результатом дії*, позначеної мотивувальним словом, виступає девербатив *оскомина* (1076 СлРЯ XIII 95) “оскома”, утворений від *скомати* “боліти, шеміти” та пов’язаний чергуванням із *щеміти* (див. Ф Ш 160), пор. також *оскома*.

Конфікс (о)у-въ-...-ина. Найменуванням *місцевості*, розташованої біля того, що назване вивідним словом, є прийменниково-іменникове сполучення, яке, субстантивувавшись та зазнавши онімізації, перетворилося на назву країни, де живуть українці: *Иродѣ ... идѣ на Еригоньскія украины* (XI/XVI ИФ 193); *о нем же Оукраина много*

постона (к. XII/1425 ЛК 653); *приѣхавши же емоу ко Украинѣ Галичкои. И взя два города Галичкыи* (663-664); *и прита Берестии. и Оугровескъ .. и Оукраиноу* (732); *восхотѣ собѣ ... землѣ Лядскои города на Вырании* (к. XIII/бл. 1425 ЛГВ 881). Аматори і лінгвісти-фахівці не раз зверталися до питання походження словотвірної структури і семантики цього слова [див. огляд літератури: Скляренко 1991; Карпенко 1997; Півторак 2001]. Зокрема, Ю. Карпенко подає таку словотвірну історію апелятива *україна*: *крайти* → *украяти* (*кройти* → *укройти*) → *україна* [Карпенко 1997: 85], Г.П. Півторак виводить його від слова *украи* [див. Півторак 2001: 118]. Проблему походження хороніма Україна не можна вважати до кінця розв'язаною. Цілком імовірно, що в лексемі **krajina* (derivat від **krajъ*) та **krajъ* (derivat від **krojiti* з подовженням кореневого голосного *o > 6 > a*) (ЕССЯ XII 88-89) уже в праслов'янських діалектах розвинулося значення відповідно "країна, край, територія", а в протоукраїнських слово **ukrajina* (похідне від **ukrajъ*) набуло семантики "край, територія". Ф.Славський вважає, що праслов'янський derivat **krajina* мав значення "край, кінець, межа, берег", "пограничний пояс землі, місцевість, околиця" й нагадує, що розвиток семантики слова **krajina* аналогічний до розвитку семантики праслов'янського іменника **krajъ*, який первісно означав "надріз, зарубка, відтинок, відрізок, обрізок", потім "границя (межа), край, берег", далі – "пограничний пояс землі; територія, охоплена границями (межами)". Він наголошує на разочі подібний розвиток значення чеського derivata *končina* "кінець, край (межа)" → "край, країна", лит. *krāštas* "берег, край, грань, гранична лінія" → "країна, територія, околиця", лат. *limes* "границя, берег, межа, край (кінець)" → (мн. "те, що охоплене границями (межами), територія, земля, країна") [Sławski III 1979: 45, 47-48]. Оскільки топонім, що нині є назвою нашої держави, уже з перших фіксацій виступає у двох фонетичних формах у префіксальній частині, точніше — з чергуванням *у – в* (орфографічно *въ*) (явище письмово засвідчене вже в XI столітті), ніби виникає проблема визначення словотвірного складу апелятива, із якого розвинувся хоронім, власне, з'ясування, чи апелятив є derivatom із префіксом *у-* (*украина*), чи з префіксом *въ-* (*въкраина*). Якщо шукати мотивувальне дієслово, то ним у цьому разі може бути виключно *украяти*, бо семантика поділу в основі *краяти* не дозволяє гіпотетичного **въкраяти*, коли виходити з давніх функцій прийменника-префікса *въ*. Проте коли допускати, що назва виникла на ґрунті поєднання іменника з прийменником, тоді цілком допустимими є сполуки: прийменника

у з формою родового відмінка однини лексеми *краи* — у *края* або ж прийменника *въ* із формою місцевого відмінка однини цієї ж лексеми — *въ краи* [див. Білоусенко, Німчук 2009 34-35].

Конфікс рас-...-ина. З аналізованим афіксом трапляються синонімічні *локативні* деривати *распалина* (1073 СлРЯ XXII 20) “розколива” від *пасты, падаты* (ЕСУМ IV 310); *расъшина* “ущелина; тріщина, розколина” (1047 Ср III 102) від *сідло* (ЕСУМ V 227), пор. також прасл. **prosědlna* “розщілина” [Варбот 1984 204].

Конфікс за-...-ина. Із розгляданим афіксом засвідчується давній *абстракт*, що має *темпоральну* семантику: *заутрина* (1263 СлРЯ V 330) “ранок” (*утро*), частіше з цим значенням уживався дериват *заутрик*.

Отже, упродовж XI-XIII століть конфіксальні форманти з другим елементом *-ина* продуктивністю не відзначалися: спорадично трапляються деривати з морфематичними комплексами *за-...-ина*, *о-...-ина*, *роз-...-ина* та *оу-въ-...-ина*. Виявлені конфіксальні іменники з другою частиною *-ина* є *локативними* (*распалина, украина*) та *абстрактними* (*оскомина, заутрина*) найменуваннями.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ЕЦЬ*

Конфікс под-...-ець/-ець. Цей формант вичленовується в назві *тварини*: *подъяремецъ* (XI/XVI СлРЯ XVI 80) “тяглова тварина (осел або кінь)” (*ярмо*). Згаданий іменник як результат семантичної деривації використовувався й для позначення *людини* за соціальним станом, а саме: *преже идоща цесареви вои и вси помощники, а по них ... четъци, и подъяремци* (XI/XVI ИФ 361) “раб, невільник”.

Конфікс по-...-ець/-ець служив для творення найменування *особи*, котра мешкає поблизу названої твірним іменником території: *Подоунаици ли есмь что ли а шць твои далече есть* (к. XII/бл. 1425 ЛК 670) (*Дунай*).

Елемент одягу, розташований над тим, що назване вивідним субстантивом, позначав дериват *поперсець* (XI/XIII-XIV СлРЯ XVII 82) (*перси* “груди”).

Конфікс не-...-ець/-ець виокремлюється у складі небагатьох іменників на позначення *осіб*: 1) *деад’ектива* *несытець* (XI/XVI СлРЯ XI 316) “ненаситний” (*несытыи, сытыи*); 2) *девербатива* *небывальць* (XI Ср П 359) “недосвідчена людина” (*той, хто ніде/ не бывать*).

Таким чином, у давньоруськоукраїнську добу функціонувало небагато конфіксів з другим елементом **-ець(ъ)/-ьць**, які продуктивності не виявляли. Розглянуті форманти брали участь у творенні поодиноких назв *осіб* (пол...-ец(ъ), по...-ец(ъ) та не...-ець/-ьць: *подьяремець, Подоунаець, несытець, небывальць*) та *предметів* (по...-ець: *поперсець*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ТЕЛЬ**

Дослідники однастайні в тому, що давньосхіднослов'янський суфікс **-тель** [Vondrak 1924 497] праслов'янського походження. Він континує індоєвропейський **-tel-**, що ускладнився на праслов'янському мовному ґрунті суфіксом **-jъ**, унаслідок чого утворення з ним перейшли до основ на **-jъ**, хоча деякі відмінки певний час ще зберігали сліди атематичних формантів [Вступ 1966 120]. У праслов'янській мові цей суфікс служив для творення поміна *agentis* (від дієслівних коренів, їх близько двадцяти) чоловічого роду та похідних від тематичних основ на **-i-ti**, рідше — на **-a-ti** і лише як виняток — на **-ě-ti** [Sławski II 1976 51]. У мові східних слов'ян суфікс **-тель** був автохтонним елементом, а старослов'янська мова стимулювала його словотворчу активність [див. докладніше Кравчук 1983 6-16; Білоусенко 1993 51]. Нечисленні конфіксальні форманти з фінальним **-тель** вичленовуються в іменниках XI-XIII століть і великою продуктивністю не відзначаються.

Конфікс *св/-с...-тель*. З цим афіксом виявлено поодинокі утворення, що є девербативами (можлива, однак, і паралельна іменникова мотивація) та позначають *особу*, котра спільно виконує дію або функцію, названу мотивувальним словом, наприклад: *снасл'дитель* (1096 СлРЯ XXV 245) “спадкоємець” (*насл'дити, насл'довати*); *св'жатель* (1096 Ср III 612) “співмешканець” (*жити, житель*).

Конфікс *не...-тель*. Нечисленні деривати з цим формантом є полімотивованими структурами на позначення *особи* з огляду на її спосіб життя: *нестяжатель* “ледар, нероба” (XI/XVI СлРЯ XI 324), “той, хто не має власності” (1284 СДЯ V 373) (*стяжати, стяжатель*); *неоум'тель* (XIII-XIV 386) “невіглас; недосвідчена людина” (*ум'яти, ум'тель*).

ІНШІ КОНФІКСИ

Конфікс по...-анин. У праслов'янській мові сингулятивний суфікс *-inь* нерідко виступав після словотворчого елемента *-ĕn-* або *-jan-* [Vondrak 1924 497] на означення належності до народу, певної місцевості [Там само 682], названої в основі слова [Гумецька 1958 53]. На основі цих елементів виникли складні суфікси, які в праслов'янській мові творили назви мешканців певних територій, місць, наприклад: *gord'ĕninь* : *gord'aninь* “житель міста” < *gordь* “місто”; *beržaninь* “мешканець узбережжя” < *bergь* “берег” тощо [Білоусенко 1993 48]. Суфікс *-ин* у “чистому” вигляді внаслідок експансії форманта *-нин* і його варіантів у пам'ятках української мови трапляється рідко. Переважна більшість фіксацій із ним — це давньосхіднослов'янська спадщина. Натомість у багатьох структурах з фінально *-нин* можна виокремлювати як суфікс *-ин*, так і суфікс *-нин*, оскільки ці деривати мотивуються подвійно — іменниками, що мають форму однини, та іменниками (як реальними, так і потенційними), що стоять у множині (давня сингулятивна функція): *римлянин* < *Рим*, *римляни* [див. докладніше Білоусенко 1993 128-129]. Виявлені в джерелах XI-XVIII століть деривати позначали мешканців певної території.

Обстежені тексти давньоруськоукраїнської мови фіксують відіменникові похідні з розгляданим конфіксом, словотвірне значення яких — “*людина*, котра мешкає поблизу (на) території, названої (-ій) мотивувальним словом”, наприклад: *поселянинь* (XI СлРЯ XVII 161) “сільський житель, селянин” (*село*), *побережанин* (1135/XVI-XVII XV 125) “той, хто живе на березі, на узбережжі” (*берегь*).

Конфікс по...-ище. Суфікс *-išĕ* витворився на ґрунті праслов'янської мови, сформувавшись у результаті розширення суфікса *-isko* елементом *-jo*: *-isko* : **-isk-jo* [Sławski I 1974 96-97]. Початкове *-i* в *-išĕ* постало внаслідок перерозкладу: тематичний *-i*-твірного дієслова відійшов до суфікса: **lovi-šĕ* : **lovi-ti* [Там само 96]. Основною функцією суфікса *-išĕ* у праслов'янській мові було творення п. loci від дієслів або іменників, наприклад: **bělišĕ* “місце, де білять полотно” < **bělit* “білити, вибілити, наприклад, полотно”, **ognišĕ* “місце, де палять вогонь” < **ognь* “вогонь” тощо. Цей суфікс служив також для творення пейоративів, наприклад: **babišĕ* “бабище”, **čudovišĕ* “потвора” < **čudo* [Там само 95-96]. Конфікс по...-ище брав участь у творенні абстрактного іменника *поприще* (1057 СлРЯ XVII 99) “відстань, що відповідає довжині гр. стадія

(близько 185 м.); міра шляху; змагання, місце змагання; арена боротьби; життєвий шлях” (пов’язане з *переть, пры* “іти” — Ф Ш 321).

Конфікс за-...-ло. Давній десубстантив є найменуванням *предмета*, розташованого за тим, що назване вивідним словом: *заборало* (ХІІ СДЯ Ш 281) “стіна фортеці, укріплення на верхній частині стіни фортеці, валу”. Неповноголосний варіант *забрало* вживався в мові ХІ-ХІІІ століть як для вираження вже згаданої семантики — “стіна фортеці, вал” (ХІІІ-ХІV 282), так і для називання абстрактного поняття — “захист, опора” (ХІІ Ш 282)⁴. Це праслов’янське утворення (**zabordlo*) (див. ЕСУМ ІІ 214) у досліджуваній період зберігало зв’язки з *бороти*, ст.-сл. *брати*, *борж* (прасл. **borti*, **boroti*).

Конфікс на-...-н’(а) вицленовується в поодиноких дериватах: —*Что есть: 12 кузнецовъ въ 12 молотовъ на единомъ наковалии ѿ ку-ють?* —*Наковалии* — слово боосие (ХІ Беседа 144) (пор. *ковати*, пор. також, можливо, п. *kowadło*, з подальшим спрощенням *-dl-*).

Конфікс на-...-ень служив для творення похідного з абстрактним значенням: *наковалень* (ХІІ-ХІІІ СлРЯ Х 121) “наковальня у перен. значенні” від *на* і *кувати*, *кую* (Ф Ш 40) з проміжним *коваль*, засвідченим у пам’ятках ХІ століття [див. Білоусенко 1993 60], пор. прасл. *koval’ь* [Sławski І 1974 105].

Конфікс под-...-ка. Писемні джерела засвідчують відіменниковий дериват, який виступав номеном *предмета*, призначеного розташовуватися під тим, що назване мотивувальним словом: *подножка* (к.ХІІ/бл.1425 СДЯ VI 554) “те, що служить опором чому-небудь, підставка” (*нога*).

Конфікс пере-...-ько. Давньосхіднослов’янські суфікси *-ько*, *-ько* є продовженням праслов’янських *-ько* та *-іко*⁵, які після занепаду зредукованих злилися наприкінці досліджуваного періоду в одному формантові *-ко* [див. Vondrak 1924 610-620]. В ХІ-ХІІІ століттях частина іменників з цим суфіксом первинну демінутивність втратила [Білоусенко 1993 35].

Конфіксальні словотвірні типи з аналізованим другим компонентом тільки починають формуватися.

Розгляданий афікс входить до складу *прізвищевої* назви: *възъеха к нему ... Гаврило Иворози(ч) и Перенъкъско* (к.ХІІІ/1425 ЛГВ 734-735), пор. *нога*.

⁴ Про межі поширення, розвиток значення й сферу вжитку іменника *заборало* (*забрало*) див. докладніше Леляєва 1980 35-36.

⁵ Суфікс *-ько* утворився від *-ь-ко*, тобто первісно *-ко* додавався до *-й-основ*, і в результаті цього утворювалися демінутивні похідні. Формант *-ько* виабстрагувався з дериватів від *-і-основ* [див. Vondrak 1924 610-620].

Обстежений матеріал XI-XIII століть дає підстави стверджувати, що в давньоруськоукраїнській мові виформовується більшість словотвірних типів, у структурі яких вичленовувалися конфікси з другими компонентами **-ик**, **-никъ** та матеріально не вираженою фінальною частиною (*невѣрие, безобразик, поморие, загорье, напѣтик, пригорие, подъгорик, межурѣше, окрилье, ѿдолик, безбожьникъ, съдомникъ, наперстникъ, подьяженикъ, неспонъ* “безперешкодність”, *пахоть* та ін.). Поступово розширюється коло формантів із постпозитивними елементами **-(ь)ство/-(ь)ствикъ, -ецъ** (*непкорство, бездѣтство, небывальць, подоунаецъ, подъяремецъ* тощо). На етапі становлення перебували конфікси з фінальними частинами **-окъ, -(ьн)иц(ъ)а, -ецъ/-ецъ, -тель** (*подлокъ, наперсокъ, оупѣнокъ, пакытъкъ, прибожнокъ, бездомкъ, наплечница, остегъница* “одяг священиків”, *обнощница* “нічна церковна служба”, *падъщерица, потылица, поперсець* “елемент одягу”, *несытець* “ненаситний”, *сѣжитель, неоумѣтель* та ін.), а також деякі конфіксальні форманти з матеріально не вираженим другим компонентом (*соусѣдъ, пагоуба* “смерть”, *насадъ* “вид судна”, *проваръ* “певна міра якогось варива”, *оуроць* “повчання”, *передмѣра* “вид податку”). Непродуктивними були конфікси з постпозитивними елементами **-ище, -ько, -анин, -лю, -н(а), -ень, -ка** (*поприще, Перенѣжско, побережанин, забрало, наковалня, наковалень, подноожка*) та кілька конфіксів з фінальними частинами **-(ьн)иц(ъ)а, -(ь)ство/-(ь)ствикъ, -ина** (*небывалица, сложница* “дружина”, *бездѣлица, сѣжитица* “дружина”, *прилбица* “шолом”, *заушница* “пухлина”, *полубица* “кінь”, *возглавица* “подушка”, *усобица, насильство, пре(д)праздньство, возбрачствие* “неодруженість”, *заутрина* “ранок”).

Найбільшу кількість серед розгляданих дериватів складають абстрактні найменування. У їхній структурі наявні головню конфікси з другими компонентами **-ик**, матеріально не вираженим постпозитивним елементом та **-(ь)ство/-(ь)ствикъ**. При цьому в мові XI-XIII століть досить багато слів, що виражають не наявність певної якості, а її відсутність.

Назви осіб творилися в основному за допомогою формантів із фінальними компонентами **-никъ, -окъ, -(ьн)иц(ъ)а, -ецъ/-ецъ, -тель**, матеріально не вираженою другою частиною.

Продуктивним у функції творення локативних іменників були конфікси з фінальним елементом -ик. Рідше такі назви продукувалися за допомогою формантів з постпозитивними компонентами -никъ, -окъ, -ина.

Предметну семантику мало небагато конфіксальних похідних. Це здебільшого деривати із другими частинами -никъ, -окъ, -(ьн)ип(ъ)а та іменники, у складі яких наявні конфікси з нульовим фінальним елементом.

— 000 —

РОЗДІЛ IV

ДИНАМІКА КОНФІКСАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКА В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ТА НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ИК/-Я*⁶

Конфікс *не-...-ик / -я / -(е)ник*.

Найчисленнішу групу похідних, виявлених у пам'ятках середньо- та новоукраїнської мови, становлять віддієслівні іменники з абстрактним значенням.

Nomina actionis із семантикою заперечення дії, названої вивідним словом, упродовж XIV-XXI століть зовсім небагато: в обстежених середньо- та новоукраїнських текстах натрапляємо лише на успадкований із попереднього періоду дериват *нев'рик* (ПБШ 175), *невір'я* (СУМ V 266).

Найменування *психічного стану, особливостей поведінки, вдачі, розумових здібностей людини, стосунків між людьми* репрезентовані поодинокими праслов'янськими іменниками, а саме: *ссоры и*

⁶ Унаслідок занепаду зредукованого [i] (початок — в XI-XII століттях [див. Німчук 1998 11; Півторак 2001 100]) у давньоруськоукраїнській мові послідовно відбулася прогресивна асиміляція в групах "палатальний приголосний + j". Звук j асимілювався до попереднього приголосного, натомість виникли подовжені приголосні: *знан'je > знан'je > знан'ne*. Зміна кінцевого *e* в *a* — не фонетична, а аналогічна, відбулася під впливом форм Р.в.одн. тих самих іменників та форм іменників титлу *теля, язя* [див. локалініше *Житецький* 1889 92; *Безенко* 1960 65; *Шевельов* 2002 634 та ін.]. Однак обстежені пам'ятки XIV-XVII століть ще документують вживання церковнослов'янського варіанта *-ик / -ьк (-е)ник / (-е)ньк, -тик / -тък*, що зумовлено досить міцними церковнослов'янськими традиціями в мові розгляданого періоду.

нелюбья не было (1648 АЮЗР III 7). Нових похідних проаналізовані джерела XIV-XXI століть не засвідчують.

Середньоукраїнська мова успадкувала кілька відіменникових абстрактів, що мають праслов'янське походження, наприклад: *и к богу нечестие* (др.пол.XVI УЛ XIV-XVI 190). Книжними є такі давні деривати: *незлюбие* (до 1596 Виш 101); *непогодіє. Intemperies ca(e)li* (сер.XVII СлавКор 475); *неразуміє* (сер. або др.пол.XVII Син 133) від *розум* або від *неразумныи*. Новотворів пам'ятки згаданого періоду не фіксують. Нова українська мова успадковує поодинокі деривати на *не...-я*: *нерозум'я* (2004 Нелюба I 79), хоча це слово, можливо, є новим, деривованим за вже відомою моделлю.

Конфікс не...-(е)ник.

1. Більшість давніх іменників на позначення *психічного, фізичного, матеріального або родинного стану, особливостей поведінки, вдачі людини, її здібностей, стосунків між людьми* виходить з ужитку, і пам'ятки XIV-XVIII століть фіксують значно меншу кількість субстантивів із цим значенням. Іменники *нечаяніє, неначаяніє, неводержаніє, неспаш(ь)є* (третя чверть XVIII ЛьвЛ 72) успадковані з мови попередніх періодів. Новотворів середньоукраїнська та новоукраїнська мова дає небагато: в *нераденіє обернете* (1563 ЦДБ 17) "недбале ставлення до обов'язків" (*радети, раденіє*); *будучи вже процями, неvistанням і голодом* (XVI УЛ XIV-XVI 421) "стан бадьорості, безсоння"; *небаченье* (др.пол. XVI-XVII МатТимч I 475) "легковажність, безрозсудність" (*бачити, баченье* "увага"; пор. також п. *niebaczynie*); *неупаметане* (1646 505) "необдуманість, легковажність" (*укам'ятатися* "пюрозумнішати, оговтатися", *улиметане* "пам'ять, переконання" — до 1656/1771 П 431), пор. п. (*nie)upamiętnienie*); *нечеканье* — *нечаянье* (др.пол. XVII Житецький 52).

2. Тексти середньо- та новоукраїнської мови засвідчують набагато більшу, ніж у попередній період, кількість *n.actionis*. Із джерел попереднього періоду у творах Г.Сковороди, мова яких має значний вплив церковнослов'янської, натрапляємо на успадкований дериват *неиденіє*: *Кто вид'їл, чтоб блаженство состояло в неиденіи кровей* (70-і XVIII Ск I 214). У пам'ятках XIV-XVIII століть подибуємо й інші субстантиви: *О нестане князя Слуцкого на соймъ* (1496 АЛМ I 94) "неявка; відсутність" (*стати* "прибути, з'явитися"; пор. п. *niestanie*), пор. також: *нестане* (1720 МатТимч I 502) "зникнення"; *або за непостыліє(н)емъ жьлаза(н)а ... до выволанья прьходили* (1588 ЛитСтат 59), пор. *постуть* "хід, процес" (1538 МатТимч II 189); *за невчиненьемъ такое присочи масть стороне противноу сказанье чинати* (1588 ЛитСтат 216) (*вчинити, вчаченье*); *неушанованье* (1597-

1599 МагТимч I 505) “нецювага”, пор. н. *nieuszanowanie*, згодом мотиваційна співвіднесеність цього деривата із польським словом могла втратитись і розглядане похідне стало сприйматись або як віддієслівне утворення, або як префіксальний субстантив з вивідним *ушановане* “повага, пошана” (1646 II 451); *до запису о нео(т)дане и незаплатчене сумы* (АЖ 1605 95) (*заплатити*); *слуги и по(д)даные ... на керунтыне мое(м) за неслатьсьмь кзва(л)то(в)ны(м) збили* (АЖ 1611 136) (*слати*); *Оупоръ ... непокореніе* (сер. або др.пол.XVII Сян 164); *за незахованемъ* (1643 СелРух 312) від *заховати*, ст-п. *zachować* “зберегти” (XV ССУМ I 388), пор. також *заховане*, ст-п. *zachowanie* “дотримання” (1462 388); *О которое то словъ недотрыманіе* (1646 Торг 328) (*дотримати*, ст-п. *dotrzymać* — до 1656/1771 МагТимч I 229) та ін.

З часом зв'язок похідних аналізованого типу з дієсловами послаблюється, і в сучасній українській мові такі деривати починають сприйматись як префіксальні десубстантиви, наприклад: *невживання* < *вживання*, *невдоволення* < *вдоволення*.

Конфікс без-...-ик / -я.

1. У розгляданій період найчастіше вживалися *абстрактні* десубстантиви із загальним словотвірним значенням “заперечення, відсутність того, що назване мотивувальним словом”.

1.1. Середньоукраїнська мова успадкувала частину давніх іменників із семантикою *стану* (*психічного, фізичного, родинного, матеріального* тощо), *особливостей поведінки людини, її здібностей, інтелектуальних властивостей, моральних якостей та рис характеру*. На початку XVII століття засвідчено праслов'янські уворення *безмалеіе* (1615-1616 СУМ XVI-п.пол.XVII II 46) та *бе(з)путіе Ітиніи* (сер.XVII СлавКор 425). Джерела XIV-XVIII століть фіксують такі давньоруськоукраїнські субстантиви: *безболезніе* (1596 ЗизЛекс 31); *бе(з)божіе* (1596 СУМ XVI-п.пол.XVII II 34); *безсьмертіе* (1596 60); *беззаконіе* (1598 42); *безоуміе* (1599 64); *бе(з)вѣрїе* (1599-1600 37); *бе(з)печаліе* (сер.XVII СлавКор 425); *таковыи безчинїи, рознусты ... и вишелякая спросность дѣла* (1621 СУМ XVI-п.пол.XVII II 68); *безстрастіе* (1627 61); *безсовѣстіе* (1627 61); *безчловѣчіе* (1627 69); *безсоніе* (1642 61); *безстрашіе* (1646 62) тощо.

Новотворами мови XIV-XVIII століть виступають нечисленні похідні: *бе(з)хваліе* (1596 СУМ XVI-п.пол.XVII II 65) “відсутність самохвальства” (*хвала, хвалити*); *безпристрастіе, незневолене от мірскихъ красот и похотей* (1596 ЗизЛекс 29); *безрѣчіе* (1637 32); *такїихъ квалтовъ и безправя од ихъ мї, наступуючихъ* (1649 56);

Нестидливість безстудств> безсрамїє напраснство (сер. або др. пол. XVII Сян 131) тощо.

У новій українській мові функціонує чимало дериватів розгляданого підтипу.

Серед них можна знайти похідні, що їх етимологи вважають за давністю праслов'янськими: *безглуздя* (СУМ I 123) “нерозумна дія, вчинок; глупство, дурниця, нісенітниця”; *безділля, бездалия* (125-126) “відсутність долі, талану в житті, безталання, нещастя” (доля); *безвіччя* (ЕСУМ I 161) “каліцтво”. Деякі деривати відомі з мови киеворуського періоду, наприклад: *безстрастя* (1918 ІвШум 22); *безвір'я* (СУМ I 122) “відсутність віри в кого-, що-небудь; відсутність віри в Бога; безбожність”; *безгалосся* (123) “товна втрата або погіршення голосу; відсутність звуків; тиша”; *безлидія* (139) “нездатність давати потомство, плоди”; *безпуття* (143) “безпутна поведінка”; *безсмертя* (146); *безсоння* (147) “довге перебування без сну, несняння; хвороблива відсутність сну”; *безстрашнїя* (148) “те саме, що безстрашність”.

До лексикографічних праць XX століття потрапляють іменники, не засвідчені в попередній період, а саме: *безвілля* (УРС 1926 25) “відсутність болю”; *безсмаков'я* (30) “відсутність смаку”; *безкебетнїя* (40) “нездібність” (*кеба, кебета* “обдарованість, здібність”); *безгрошнїя* (1926 ПУРС 10), *безгрїшнїя* (СУМ I 124) “нестача грошей або відсутність їх”, пор. *безгрошів'я* (124) “те саме, що безгрїшнїя”; *безшлюб'я* (1928 МРУС 15) “неодруженість”; *безземелля* (1930 СТТМ 98) “брак землі для господарювання”; *безсрам'я* (1931 СЕТ 93) “відсутність товару”; *без'їжкоя* (40) “відсутність їжі, голод”; *безробіття* (1941 Сянвський 113, СУМ I 144); *безвихіддя* (СУМ I 121) “те саме, що безвихідь, безвихідне становище”; *безволля, безвілля* (СУМ I 122) “брак волі, наполегливості, рішучості”; *бездум'я* (127) “те саме, що бездумність”; *бездушнїя* (127) “те саме, що бездушність”; *безкрів'я* (132) “стан за значенням безкровний — який утратив багато крові, який має мало або зовсім не має крові” (*безкровний, кров*); *безпам'яття* (137) “те саме, що безпам'ятство”; *безсилля* (145) “фізична слабкість, знемога; нездатність або неспроможність що-небудь зробити, подолати”; *безталаннїя* (149) “гірка доля, недоля”, рідко “те саме, що бездарність”; *безхліб'я* (152) “стан, коли немає хліба; голод; нестача хліба”; *безхаття* (152) “брак хати”; *безшлюб'я* (154) “те саме, що безшлюбність”; *бездрівнїя* (2005 МаГуц 11) “нестача, відсутність дрів”.

1.2. Найменуваннями певного становища людини з погляду моралі, інтелекту тощо є такі давні іменники: *бе(з)честье* (1584 СУМ XVI-п. пол. XVII II 67), *безчестя* (СУМ I 153); *бе(з)славие*

(1642 СУМ XVI-п.пол.XVII II 59), *безслав'я* (СУМ I 146) “погана слава; ганьба, безчестя”; *Нехай же им безголовя, а нам живучи на здоров'я* (сер.XVII УП 114) “нешастя”; *безалов'я*, рідше *безалів'я* (СУМ I 123) “нешастя, горе, біда”; *безділля* (124).

1.3. У XIV-XVIII століттях фіксуються поодинокі назви соціальних явищ, наприклад: *безкратьє* (1599 СУМ XVI-п.пол.XVII II 45) “стан держави без короля, міжкоролів'я”, пор. ст-п. *król* “король”. Повноголосні варіанти цього десубстантива знаходимо в лексикографічних джерелах XX століття: *безкоролєв'я* (1918 Дубр 195), *безкоролів'я* (УРС 1926 28). Згадані похідні, з огляду на наявність у їхній основі суфіксального *-ів-* (*-єв-*), могли утворитися за моделлю “прийменник + іменник у родовому відмінку множини” — *без королів*.

У словниках, що відображають лексику сучасної української мови різних періодів її функціонування, таких номенів засвідчено більше: *безторжє* (1918 ІвШум 22), *безторжє* (СУМ I 150) “застій у торгівлі”; *безлагоддє* (УРС 1926 28) “безтолковщина”; *безладдє* (1930 СТГМ 98, СУМ I 132); *безцарів'я* (192) (як і *безкоролів'я*, утворене, певно, від *без царів*); *безуряддє* (1926 Саб 9); *безвластє* (14) “відсутність державної влади” (*власть*); *безвладдє* (СУМ I 122) “те саме”; *безаконнє* (128) “порушення правового порядку, законів, установлених у певному суспільстві, державі в певну епоху”; *безкультур'я* (132) “брак культури; культурна відсталість”; *безправ'я* (141) (*безправний, без прав, права*); *безпровиннє* (143) “безневинність”; *безробіттє* (144); *безтовар'я* (150) “брак товарів”; *безвимір'я* (2009 Нелюба II 17) “опредметненість того, що без виміру”; *безрим'я* (18) “відсутність рим” та ін.

1.4.3 XVII століття фіксуються успадковані з попередніх періодів назви *сталу дожилля*, які дослідники вважають праслов'янськими (див. с. 27): *бе(з)годис* (1592 СУМ XVI-п.пол.XVII II 38) “негода, непогода”; *бездождє* (УЛ XVII 134), *бездождє* (1924 Кр 23); *безвіддє*, *безводдє* (1930 СТГМ 98, СУМ I 121-122) “відсутність, нестача води у водоймищах”; *бездоріжжє* (1930 СТГМ 98, СУМ I 127) “брак упорядкованих, придатних для проїзду доріг; пора, коли дороги стають непроїжджими”.

Нових слів небагато: *бе(з)власнє* (1592 СУМ XVI-п.пол.XVII II 36) “безводдє”; *безвітрє* (1930 СТГМ 98, СУМ I 122); *безниттє* (1931 СЕТ 44) “відсутність води”; *безгоміннє* (124) “відсутність гомону, звуків, голосів; тиша”; *бездощє* (127) “відсутність дощів” (*без дощє*); *безриб'я* (СУМ I 144) “відсутність або нестача риби”; *безсніжжє* (146) “відсутність або мала кількість снігу взимку”.

1.5. Невелику кількість складають задокументовані в пам'ятках першої половини XX століття найменування *хвороб: безмолоччє* (1928

МРУС 6) “брак молока в матері”; *беззалоззя* (7) “аденопатія”; *безчереп'я* (Там само) “уроджена вада черепа”; *безруддя* (8) “відсутність грудних залоз”; *безритмів'я* (11) “аритмія”; *безсооччя* (14) “брак штункового соку”; *безсооччя* (Там само) “ахолія”; *беззлюсся* (Там само) “втрата голосу”.

Інші абстракти: *беззвуччя* (1930 СМузТ 57), *безритмів'я* (Там само) “відсутність ритму в музиці”.

3. У новій українській мові конфікс без-...-*я* зрідка бере участь у творенні *локативних* і *темпоральних* найменувань, наприклад: *безкорм'я* (1918 Час 9) “час, коли нічого їсти”; *безлюддя* (СУМ I 133) “глухі, необжиті, малозаселені місця”; *безмір'я* (135) “незорі простори, безмежжя”.

Конфікс за-...-ик /-я.

Більшість виявлених утворень із цим афіксом — десубстантиви з локативною, збірною, рідше — абстрактною й предметною семантикою.

1. *N.personalia* в українській мові репрезентовані поодинокими діалектними назвами сукупності осіб, наприклад: *застилле* (2000 СЗГ I 177) “люди, що сидять за столами (на весіллі, хрестинах і т.ін.)”.

2. Найменування *предметів* засвідчені в пам'ятках української мови спорадично. У середньоукраїнський період для позначення *елементів одягу* використовувалися десубстантиви *зарукаве* (1579 СУМ XVI-п.пол.XVII X 188); *заясте* (1592 174) “прикраса, яку носять на руці, браслет”. У подальшому ця значення підгрупа іменників розвитку не набула.

Тексти середньоукраїнської мови фіксують успадкований з мови давньокиївського періоду *збірний* іменник *задоушіє* (1408 ССУМ I 375) “благодіяння, пожертва для спасіння душі”. Обстежені джерела нової української мови похідних зі значенням збірності не фіксують.

3. *N.loci* з цим формантом серед дериватів на за-...-*я* посідають панівне місце. Значна кількість локативів виступає географічними назвами, мотивованими як апелюваннями, так і онімами, хоча не виключене творення їх лексико-семантичним способом.

3.1. Тексти середньо- та новоукраїнської мови успадкували кілька праслов'янських (див.с.34) *локативів*: *зад(в)о(р)є* (1571 ВолГ 132), *задвір'я* (1893 УмСп I 236) “задвірок”, *задвір'я* (1918 ІвШум 116) “те саме”; *Справа вельможного Яна Замојського зь Замостя* (1585 АрхЮЗР 1/1 193); *загоря* (1581 АО 69), *загір'я* (Гр II 26, СУМ III 77); *запіччя* (1924 Кр 466) “місце за пічкою”; *заріччя* (СУМ III 293).

Джерела XIV-XVIII століть фіксують кілька відомих із давньокиївського періоду іменників: *Задесення* (1651 ЛСам 62) та ін.

Окрім них, засвідчено деривати, які, очевидно, є новотворами. Наприклад: *ксмо юму дали ... загвоздик с мапастыремъ* (1394 Роз 54) “назва населеного пункту”, пор. блр. *гвозд* “суха підвищена місцевість серед болота, поля, покрита густим лісом” (ЭСБМ III 75); *Залѣсис* (1404 ССУМ I 378); *и тежъ спустиль ему дворъ свой Заозерье зъ озеромъ* (1495 АЛІМ I 59); *Потверженіе князю ... на имѣнія Слободку, а Шереповъ, а Зарудье* (1495 87), очевидно, від Роуда “назва села у Львівській області” (1446 ССУМ II 305), пор. назву села *Ruda Swiatec* у Волинській області (1420 305); *поставили Ошменю противъ Заберезя* (1496 АЛІМ I 129) “село за березовим гаєм”; *Забаловесье зъ бобровыми гоны* (1496 123), мабуть, від *Боловесь* “село або річка в Чернігівській землі” (ЕСЛГНПУ 22); *имъ записать третью часть имѣние свое Заболотіе* (1496 АЛІМ I 112); *in villis Jalwez et Zabielle cuiusdam Mordas confirmat in perpetuum* (1505 II 704) “територія, що лежить за болотами”, пор. п. *biely* “болота” [див. докладніше Kondratiuk 1973 159; Бучко 2002 524]; *животину они прогоняютъ зъ заграничья на продажу* (1527 Тимч 424), пор. ст.-п. *zagranicze, заграниче* (1567 СУМ XVI-п.пол.XVII X 7); *Кгда которые чужоволостыци зъ заполья... привозятъ на торгъ муку* (1552 АрхЮЗР I/7 112) “поле, розміщене далеко від хати” (*поле*); *Запорожскъ* (1596 СУМ XVI-п.пол.XVII X 160); *въ веси нашей монастырстей, нарѣцаемый Забилоче* (1629 АрхЮЗР I/7 52) “територія за р. Білкою, притокою Тетерева”; *по Запселью по той стороне реки Псла* (1638 ВУР I 136); *Катиновскій же, на Задніпрі притягнул з войсками* (1651 ЛСам 62); *Выйиол Ханенко з Запорожя з войскомъ своимъ на Забоже в городы* (др.пол.XVII ЛД 233) “територія за Бугом”; *предъ ... городомъ Заславемъ* (1720 О війнѣ 39) — очевидно, це стягнена форма ойконіма *За(о)славье* з первісним значенням “село, розташоване за *Ославою*” [див. Худяц, Демчук 1991 119]; *до сель ... Березняковъ, Засуля, ... для заробку пошоль* (1733 ДНМ 258) “територія за Сулою”; *Матвѣй, идучи из загорода, увидѣлъ тоє* (264) (*город*), пор. онім *Загороддя* (1972 ІМСУ-Г 293).

У текстах новоукраїнської мови засвідчено відомі з попереднього періоду деривати: *заозер'я* (1918 ІвШум 124); *запоріжжя*, *запоріжжя* (1918 ІвШум 125, 1918 Дубр 125), “місце на річці нижче порогів”; *задніпря* (1918 Дубр 112), пор. *задніпров'я* (112) (-ов-від прикметника *дніпровий*); *Забужжя* (1926 Саб 127); *Записля* (1967 ІМСУ-П 508) (*Псел*); *Забілоччя* (1973 ІМСУ-Ж 599); *Забріоддя* (658) від *брід*; *запалля* (2002 СУССГ 83).

У різних словозбірках сучасної української мови знаходимо десубстантиви, не зафіксовані раніше, а саме: *заберезжя* (1893

УмСп I 225) “місце за берегом”; *запілля* (1697 Тим I 129) “місце під підлогою” (*ни*); *Заросся* (Гр II 91) “місцевість за р.Россою”; *замістя* (1918 Дубр 111) “околиці міста”; *заріння* (1923 СГТ 115) “пологий берег річки, вкритий рінню”; *застрішши* (1926 Саб 129); *заворіття* (УРС 1926 241) “місце за воротами”; *загуменні* (246) “місце за гумном”; *замор’я* (267); *запліття* (274) “місце за плотом”; *затруб’я* (1931 ГТ 113) “простір за трубою”; *Закостілля* (1968 ІМСУ-Л 481) (*костьол*); *Завир’є* (1969 Корепанова 34) (*вир*); *Закороп’є* (38) від *Короп* “місто поблизу Десни”; *Залип’я* (1971 ІМСУ-І-Ф 466) (*липа*); *Запруття* (1971 ІМСУ-І-Ф 564) (*Прут*); *Заполярь’я* (1972 ІМСУ-В 67); *Закриниччя* (1972 ІМСУ-В 532) (*кряниця*); *загребелля* (СУМ III 92) “місце, ділянка і т.ін. за греблею”; *заокеанія* (235) “територія за океаном”; *застілля* (331) “місце за столом”, пор. значення цього слова в XVII столітті — “дія, котра відбувається за тим, що позначається мотивувальним словом”: *застоля* (1643 Грам 48) (*за столомь*); *захмар’я* (СУМ III 384) “простір над хмарами; шари стратосфери”; *затишля* (1974 БукГов III 37) “задня стіна будівлі”; *Заверб’я* (1979 СГУ 201); *Закуття* (1979 203); *Заріжжя* (207) (*ріг*); *Забайкалля* [Карпенко 1989 94]; *задуп’я* (2009 Нелюба II 51) “умовна назва місця (території, простору) *за дуною*”.

3.2. Пам’ятки XVI століття серед локативів засвідчують успадковану з давньокіївської доби назву *частини тіла людини*, зафіксовану в наближеному до сучасного фонетичному оформленні: *запястє* (1577 СУМ XVI-п.пол.XVII X 174). Натрапляємо й на деякі новотвори, наприклад: *заскурє* (1590 197) “місце під шкірою” (пор. ст-п. *zaskurze, zaskórze*) та *зауше* (1625 XI 19) “місце за вухами”.

У сучасній українській мові збережено згаданий дериват *зап’ястя* (СУМ III 285). Зрідка трапляються нові похідні *запліччя* (265) “частина спини біля плечей” і *зап’яття* (2000 СЗГ I 175) “відросток ззаду ноги у вепра”.

Конфікс по-...-ик/-ја

Аналізований афікс бере участь у творенні локативів, абстрактних та збірних назв, рідше — назв істот.

1. Назви *осіб* представлені поодинокими утвореннями. З XVII століття фіксується давній дериват *подружє* (XVII МатТимч II 140) “жінка, дружина; чоловік; подруга”, *подружжя* (СУМ VI 758) “чоловік та дружина; шлюбна пара”.

З XV століття натрапляємо на дериват, що позначає *сукупність осіб, тварин чи рослин; непридателсьм людського покоління з’єднано было* (1433 Роз 120) від *кал’яно* “рід, покоління в родоводі”, *покоління* (СУМ VII 35) “сукупність родичів однакового ступеня спорідненості

щодо спільного предка; потомство тварин або рослин; плем'я, рід або родина; люди близького віку, що живуть в один період часу”.

2.3 XVI століття вперше фіксується збірне найменування *сукупності тварин*, наприклад: *стада свертъ дати пя(т)на(д)цять поголо(в)я* (1571 ВолГ 134) “загальна кількість голів худоби в господарстві, області, країні; загальна кількість яких-небудь тварин на певній території”, *погалів'я* (СУМ VI 718) “те саме”.

3. Окремі назви *предметів*, за нашими даними, з'являються в сучасній українській мові: *паличчя* (Гр П 284, СУМ VII 71) “портрет; фотографія”; *погруддя* (СУМ VI 725) “скульптурне зображення верхньої частини людського тіла (по груди або по поясі)”.

4. В обстежених джерелах середньоукраїнської мови не знаходимо нових слів на позначення *одинаць оподаткування*, функціонує лише успадкований з мови попереднього періоду іменник із семантикою сукупності *полюдьє*: *село Корчичи, и зе всіми доходаы, и зе данью и зе полюдьемъ* (1401 ССУМ II 189). Полюдьям називалися також спеціальні корми, що давалися “іздокам” (див. АЛМ II XIX-XX), пор.: *тъми данники дають намъ дани толко полтретя ведра меду и осмь ведеръ полюдьє* (1499 12). У сучасній українській мові цей субстантив зберіг первинне значення та перейшов до розряду історизмів: *полюддя* (СУМ VII 106) “у стародавній Русі — збирання князем з дружиною або його представниками данини з підлеглого населення”. Семантику збірності має також іменник *пазидде* (2000 СЗГ II 63) “побиті зерна під час молотьби ціпом”, “залишки, позадь” (2005 МатГ уц 146).

5. Найбільшу групу серед обстежених дериватів із цим формантом складають *п. loci*.

Середньоукраїнська мова зберегла словотвірний тип назв *мість, територій*, які розташовані поблизу чогось або які прилягають до чогось, названого мотивувальним словом. У розглянутих пам'ятках функціонують такі найменування, котрі вживалися в пам'ятках давньої руськоукраїнської мови, наприклад: *або яке подвор'я* (XIV УЛ XIV-XVI 31); *У вежи воротной при земли, на помосте... затаино, але небезълечно* (1552 АрхЮЗР I/7 92) (*мост*), пор. давній *помостик* (1136 Ср II 1168) “узбережжя річки Мсти” та ін.

Засвідчено й утворення, не спостережені в досліджених пам'ятках попереднього періоду, а саме: *брали кмьы ис подымья по колодѣ воуса* (1386-1418 Роз 35) “дім з півною трубою, селянське тягло”, пор. п. *родутьє*. Пізніше слово “подимья” стало вживатися в ширшому значенні “дими, частини служб та дворинц, а також окремі хутори, здебільшого в північно-східних областях Литовської держави” (див. АЛМ II XIX): *И мы ему ... шестьдесят подымей дати зе ихъ землямъ*.

пашиньми (1500 АЛІМ II 62); Такожъ слово *вѣмъ* о Коломьно и о Сн. *Литинь* и о *Покѣтъе* (1395 П 126), пор. прасл. *кѣтъ*, спор. з гр. *коцитѣ* “вигин, поворот” (ЕСУМ III 162), пор. *покуття* (СУМ VII 57) “в українській селянській хаті — куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього”; *погорье* (1451 ССУМ II 162) “височина, узгір’я” (*гора*); о *Порече*, въ Слонимскомъ повѣтѣ (1495 АЛІМ I 61) “село біля ріки” (*рѣка*); *Має(т)но(ст)*, которую при себе мели, ве(з)ли (с) *Пале(с)я* (АЖ 1611 70) (*лесь*); и отъ тово *памѣстье* ево запустѣло (1649 АЮЗР III 38) “садиба” (*мѣсто*); в Вишницѣ на *По(д)нѣстрѣ* (1740 ЛѣтКр 227) (*Днѣстр*, по *Днѣстру* > *Поднѣстрик* > *Поднѣстрия* > *Поднѣстра*). У писемних джерелах середньоукраїнської мови напрошляємо також на локатив із формантом *по...-еньїе*: *поставить себѣ дия крѣпчайшой оборони зѣ пограниченемъ якимъ* (1720 О войнѣ 83).

Пізно фіксуються праслов’янські назви територій, а саме *помор’я* (1930 СТТМ 136) та *побережжя* (1894 УмСп II 126, СУМ VI 610). У сучасній українській мові основна кількість успадкованих давніх іменників із конфіксом *по...-ї(а)* зберегла своє значення: *Подністрия* (Гр III 242) “Подністриянщина”; *погір’я* (УРС 1926 578) “схил гори”; *поділля* (1926 ПУРС 173) “низинна місцевість”, *пудальє* (2000 СЗГ II 102) “місце, де була хата”; *Подесення* (1926 ПУРС 173); *Полісся* (177); *подвір’я* (СУМ VI 737) “обнесена огорожено або оточена будівлями ділянка землі коло хати, дому і т.ін.”; *пудир’є* (2000 СЗГ II 99) “місце, де була хата”; *поріччя* (СУМ VII 263) “місцевість уздовж течії річки”.

Порівняно невелику кількість становлять нові утворення: *подення* (Гр III 239) “місце на току для складання хліба в скирти, “вимощене місце для складання сіна в екіпаж” (2005 СБГ 437), пор. *подин’и* (2005 МаГуц 145) “рівнинна місцевість у горах”; *понишзя* (1918 Дубр 247) “низинна місцевість” (*дно*); *пограниччя* (СУМ VI 722) “місцевість біля кордону”; *Подніпров’я* (1998 Янко 6) від *Дніпро*, *дніпровий*; *позадде* (2000 СЗГ II 63) “побиті зерна під час молотьби ціпом”; “залишки, позадь” (2005 МаГуц 146); *поконече* (2005 СБГ 441) “край поля, ниви, городу, який не засівається”.

З-поміж виявлених локативних субстантивів натрапляємо на назву *частини тіла людини* — *полич’и* (2005 МаГуц 148) “обличчя”.

5. Абстрактних номенів, зафіксованих у пам’ятках української мови XIV–XXI століть, небагато.

5.1. *Стан середовища, людини*, подібний до того, що називає твірне слово, позначають нечисленні десубстантиви, а саме: *не будучи хо(р)* и *причины не маючи за повстрис(м)* (1584 АЖ 94)

“хворооба, попешть”, пор. *повітря* (СУМ VI 677) “невидима газоподібна речовина, яка оточує земну кулю і якою дихають люди і тварини; вільний простір навколо землі; вітер, вихор”. З XVIII століття фіксується іменник *похмілля*: *Они-то [плотські думки], в нас вкоренилися, называються сами з похм'яля ... виспівлялися* (п.пол.XVIII О войнѣ 119) (*хм'яль*), *похмілля* (СУМ VII 451) “погане самопочуття, нездужання після пияцтва”.

Новими є засвідчені в лексикографічних джерелах XX століття іменники *памір'я* (УРС 1926 594) “епідемія” (*мор*); *поліття* (1918 ІвШум 187) “стан погоди влітку”, “сприятливі умови, сприятлива погода; урожайне літо” (СУМ VII 83).

5.2. Назви *процесів, дій* перейшли з мови попереднього періоду, а саме: *пожытыє* (ст.-п. *rožucie*) (1499 ССУМ II 173) “взаємини, стосунки”; *под'ялье* — *под'яліє, надд'яліє* (др.пол.XVII Житєцький 65). Новотворів небагато, наприклад: *подружжя* (СУМ VI 758) “подружнє життя”; *поспів'я* (VII 356) “спів”; *похмілля* (2000 СЗГ II 79) “повторна випивка для пияцтва; гостювання після весілля”.

З кінця XVIII століття фіксується *абстракт пов'ярье* (1769-1771 Ск I 161) “перекази, легенди, в основі яких лежать своєрідні народні уявлення про зв'язки між явищами навколишнього світу і долею людини” (*в'яра, в'ярити, пов'ярити*). У сучасній українській мові цей іменник функціонує в тому ж значенні: *повір'я* (СУМ VI 74).

5.3. Найменуваннями *часових проміжків*, які тривають під час або після того, що позначене мотивувальним словом, виступають десубстантиви *повечір'я* (СУМ VI 645) “вечір”; *пообіддя* (VII 170) “пора дня після обіду” (*по обіді, обід*); *порання* (248) “рання, ранкова пора”; *за п'ять років Помайдання розієчилися це робити* [Яворівський 2010] “час після Помаранчевої революції”.

Конфікс под(ь)/під-...-ик/-ї(а).

У праслов'янський період структури з цими компонентами мали локаптивне значення (див. с.35), у давньокієвську добу до нечисленних найменувань місця додалися поодинокі назви предметів (див. Там само).

1. У сучасних діалектах трапляються назви *птиців: підкіп'я* [Дейниченко 1984 69], *підкіп'є* (2005 СБГ 418) “літнє або осіннє курча періоду жнив, яке народжується під копою”; *підгоп'и* (2005 Мад'уц 139) “мала дикої голуба” (очевидно, від *горлиця* “самка голуба”).

2. У новій українській мові виформовується група похідних із *предметною* семантикою.

2.1. *Предмет*, призначений розміщуватися під тим, що називає вивідне слово, називає успадкований із давньоруськоукраїнської мови іменник праслов'янського походження *підніжжя* “розніжки в

столі” (УРС 1926 563), пор. *підніжжя* (1958 ДзПодністр 49) “один із двох поперечних брусів у човні, на які кладеться поміст — пайолі”, “нижня частина чого-небудь, підставка для ніг; п’єдестал” (СУМ VI 462), *підніс’ю* (2005 МаГуц 139) “деталь кросен, стола, ступи”. Маємо низку новотворів: *підстоисся* (1896 УмСп III 74) “підкладка, підстилка під стіг для збереження його від сирості знизу”; *підсуччя* (1918 Дубр 514) “буйок, який прив’язується одним кінцем за 1/3 якоря” (сучка “буйок”); *піддення* (1928 ТехЕл 214) “піддон акумулятора, патрона”; *підгорля* (1960 СПГ 74) “нижня частина ярма” (*горлю*); *підкап’я / підкалов’я* (СУМ VI 415) “невелика низенька скринька, підставка або інший предмет, що підкладається в головах під подушку для надання їй вищого положення”; *підстісся* (507) “підкладка, підстилка під стіг для збереження його від сирості знизу”; *підстілля* (508) “основа стола (ніжки і рама), на яку настиляється кришка”.

Значення подібності до названого вивідним словом предмета мають іменники *підсметанє* (1984 О II 71) “кисле молоко зі сметаною” та *підлож’ю* (2005 МаГуц 139) “мале ліжко”.

2.2. З XVIII століття фіксуються номени *деталей одягу, кінської упряжі*, наприклад: *одинадцятій рондзикъ ... безъ наперсня таяже, тилко зъ подоконіемъ* (1704/1720 РИСП 116), пор. *оконки*. *Кунтуль самого суконній борцовій, кунцями подишитій, оконками собол’ми опушеній* (1704/1720 РИСП 119) “хвостики”; *підборіддя* (УРС 1926 557) “частина вуздечки”; *підоліччя* (СУМ VI 477) “підкладка або вставка в сорочці народного крою від плечей до половини грудей і спини”; *підовістя* (1896 УмСп III 77, СУМ VI 521) “частина шлеї, ремінець біля сідла, що йде під хвостом коня”; *підкаптушині* (2005 СБГ 418) “підкладка до одягу”, пор. *капа* “верхній одяг священика, плащ” (ЕСУМ II 368).

3. З XIV століття зростає продуктивність конфікса *под(ь)-/ під-...-ик/-j(а)* у творенні *n. loci*.

3.1. Крім відомого ще з праслов’янської доби деривата *поднебесіє* (сер. XVII СлавКор 484), вивчені джерела засвідчують чимало нових найменувань *місцевості, території*, котрі здебільшого могли мати апелювативну основу, а саме: *Подгає* (1457 ССУМ II 164) “назва села у Волинській області, Підгай” (*гай*); *подсмужье* (Горб 262) “невелика частина землі, що прилягає до довгої й вузької її ділянки, яка називається *смугам*” [Там само]; *подрочіє* (1484-1486 ССУМ II 168) “підпора, оплот”; *боркорови Якови от забуркованя на улици подс’вня* (1658 АрхЮЗР I/11 438) (*с’вня*); *Гетманъ ... стоить на Подл’цькѣ подъ Дубнами* (1668 АЮЗР VII 104) (*л’цькѣ*); *sed ad villam Podgrodzie negale’t* (1668 АрхЮЗР I/10 280) “*Подгородье*, частина Крилоса, в уїзді

Станіславському, в Галиції” (*зродъ*); *подъобразіє*. *Mertum* (сер. XVII СлавКор 484) “місце під образами”; *на Волини, на Подляшии и въ Полесье* (1685 АрхЮЗР V/5 76), *Підляшия* (1926 ПУРС 163) “територія, яка перебуває під тим, що позначено мотивувальним словом” (*лгъ*).

Пам’ятки нової української мови фіксують відомі з попередніх періодів іменники, наприклад: *підгородє* (1886 Ж 640); *підлісе* (1886 Ж 644), *підлісея* (1930 СТТМ 134, 2004 Матіїв 73) “підлісок; ділянка, розташована біля лісу, поруч із лісом”; *підгір’я* (1918 ІвШум 80, СУМ VI 414); *піднебесся* (1918 ІвШум 308); *підсіння* (1926 Саб 186), *підсіня* “зайжджий двір” (2005 СБГ 421) та ін. Окрім цього, група номенів згаданої семантики поповнюється значною кількістю новотворів, серед яких — чимало географічних назв: *wziów: Dubiszcz, Orolnego, Podberezia* (1720 ЛВел III 306) “селище” (*береза*); *Підліссє* (1838 Шашк 356) “село на Львівщині, розташоване поблизу *Лисої гори*”; *підріче* (1886 Ж 648); *підсаде* (649); *подхолме* (651), *підхолм’я* (1923 СТТ 44) “підніжок пагорка”; *підзамча* (Гр III 165) “місце перед замком”; *підпілля* (УРС. 1926 564) “місце під підлогою”; *підпіччи* (564) “місце під піччю”, *пудпічча* (2000 СЗГ II 102) “місце під піччю для складання дров”; *Підкарпаття* (1969 ІМСУ-3 45) “територія під Карпатами”; *Підбережжя* (1971 ІМСУ I-Ф 223); *Підвиння* (474) (*вино*); *Підбір’я* (479); *Підпилип’я* (1972 ІМСУ-Т 172), очевидно, “село, засновника або власника якого звали Пилипом”; *Підруддя* (1973 ІМСУ-Ж 521) “село, яке знаходиться поблизу місця добування руди”; *Підсулля* (1973 ІМСУ-С 392) “село в Лебединському районі Сумської області, розташоване біля р.Сули”; *підбанія* (СУМ VI 394) “місце під банєю або внутрішня сторона бані”; *підворіття* (411); *підсоння* (505) “місце, простір і т.ін., добре освітлювані сонцем; осоння”; *Підсаддя* (1979 СІУ 424); *Підмихайля* (1984 СНГТ 445) “територія поблизу монастиря Святого *Михайла*”.

3.2. Значення місця як частини тіла людини чи тварини, розташованого нижче, під тим, що називає мотивувальне слово, у дериватах із цим конфіксом реалізується, за нашими даними, з кінця XIX століття: *підгорля* (1896 УмСп III 61, Гр III 163) “підгрудок у рогатої худоби”, *підгірля* (1918 Дубр 320) “те саме”, *пудгар’є*, *пудгарле* (2000 СЗГ II 99) “відвисла шкіра під підборіддям у людини”, пор. *тардзьола* (2000 I 117) “шія людини”, “відвисла шкіра на шії худоби”, *подгарле* (2000 II 61) “шкіра, шерсть, яка звисає з підборіддя в самців оленя та лося”; *підтуп’я* (1909 Дуб 193) “місце на тілі під пупом”; *підпахів’я* (193) від *пах*, *паховий*; *підпашиш* (1918 Дубр 328), *пудпахє* (2000 СЗГ II 102) “пахва”; *підгруддя* (1926 Саб 280); *піддзьоб’я* (1928 СПТ 217); *підборіддя*

(СУМ VI 400) “виступ нижньої частини обличчя, утворюваної щелепою; ожиріле підборіддя людини; воло”, *пудбородде* (2000 СЗГ II 99) “борода”; *підребер'я* (СУМ VI 489).

Конфікс під-...-іння також бере участь у творенні соматичної назви: *піднебіння* (СУМ VI 461) “верхня стінка ротової порожнини у людей і хребетних тварин, що має склепінчасту форму” від *небо* (рос. *небо*) “верхня частина порожнини рота, що віддвляє ротову порожнину від носової”.

3.3. З кінця XIX століття засвідчені нечисленні десубстантиви на позначення *приміщень або їхніх частин*, а саме: *підножсіє* (сер.XVII СлавКор 484) “фундамент”; *підстр'шисє* — *зихуденіє* (У-РС п.XVII 34), *підстрішисня* (Гр III 180); *и не поидут они поподоконнию, хл'ба просити* (1715 ДНМ 78) “місце під вікнами” (*окно*), пор. *підвішнина* (СУМ VI 406) “деталь вікна”; *піддашисня* (1893 УмСп I 267, 1918 Дубр 141) “козирок на даху”, “покрівля на стовпах або інших опорах для захисту від сонця, негоди тощо, місце біля нього; крига прибудова з майданчиком та східцями, ганок біля входу в будинок”; *підрушисня* (1930 СТТМ 133, СУМ VI 420) “основа будови, споруди, зроблена з каменю, цегли, бетону і т.ін.; фундамент, підвалини”; *підземелля* (СУМ VI 427) “приміщення, печера під землею поверхнею”; *підмур'я* (460) “те саме”.

4. В одинадцятитомному “Словнику української мови” фіксуються *n.abstracta* з *темпоральним* значенням: *підповня* (СУМ VI 484) “друга фаза, друга чверть у положенні Місяця при спостереженні з Землі” (можливо, крім конфіксації, тут наявний також універбаційний процес — пор. *повний Місяць*); *підторжся* (515) “переддень ярмарку, базару, а також торгівля в цей день”.

Конфікс о-/об(ь)-...-нк/-ја.

В українській мові XIV-поч.XX століть функціонують давні й нові десубстантиви з цим формантом, що мають локативне, предметне й абстрактне значення.

1. Найменування *предметів* у текстах української мови XIV-XXI століть становлять досить помітну групу.

1.1. Середньоукраїнська мова успадкувала з попереднього періоду дериват на позначення елемента одягу чи його частин *ожсерелиє: двое рызь оксамитных з ожсерелиемь* (1610-1611 АрхЮЗР I/10 520) “комір різного виду й призначення; прикраса (переважно з діамантів, іноді золота з дорогоцінним камінням, на текстильній основі), що має вигляд коміра, ошийника, а також іншої форми”. Нових субстантивів у пам'ятках зафіксовано небагато: *отлечья* (на ризи. — *Авт.*) *шита по чорному бархату золотомь и серебромь* (1638 АрхЮЗР I/3 5) “парадне опліччя парі” (*плече*). У

рукописному перекладному словникові невідомого автора XVII століття “Синоніма славеноросскаа” реєстрове церковнослов’янське слово *наушникъ* перекладено, oprіч інших, церковнослов’янським же відповідником *обушїе* (сер. або др.пол. XVII Син 131) “жіноча прикраса, серезка” (*ух*), пор. *обушїк* (сп. XIV Ср I 561) “край вуха”.

У сучасній українській мові натрапляємо на відомий ще з праслов’янської доби іменник *опліччя* (*опліча, оплічя, оплічя*), уживаний у таких значеннях: “жіноча сорочка” (Гр III 58), “сорочка з розрізом від ший до пахви; вишивка на рукавах сорочки” (1984 О II 22), “підкладка в конопляній сорочці; підстилка із гладкого полотна, щоб не натирало плечі” (2005 СБГ 367). Нових утворень в обстежених джерелах XIX–XXI століть не виявлено.

1.2. Поодинокими в новій українській мові є номен *деталей предметів побуту*, наприклад: *обніжєска* (1896 УмСп III 18) “перекладина в меблях між ніжками”, “каркас стола” (2005 СБГ 353); *оєсерде* (2000 СЗГ II 10) “сідало для курей з жердин”.

Згаданий іменник *обніжєска* у сучасній мові має синонім із речовинним значенням — “квітковий пилок, який бджоли на задніх ніжках переносять у вулик для виготовлення перги” (СУМ V 545).

2. Основну кількість іменників із аналізованим конфіксом, засвідчених у писемних джерелах української мови різних часів, становлять *n. loci* із загальним словотвірним значенням “місце, котре охоплює те, що назване мотивувальним словом”. 3-поміж локативів сформовано кілька підгруп.

2.1. Середньоукраїнська мова успадкувала давні найменування *частин тіла*, розташованих навколо тієї частини тіла, яка названа вивідним словом, а саме: *оухо край обушїе* (сер. або др.пол. XVII Син 163); *Богъ... натхнуль в обличє чловѣка дьханє живота* (п. XVII Тимч 844).

У сучасній українській мові засвідчується відомий із попередніх періодів іменник *обличчя* (СУМ V 525) “передня частина голови людини”. Розглядана підгрупа номенів поповнюється й новими, уживаними здебільшого в розмовному стилі [Ворогай 2001 115] утвореннями: *алегення* (1926 Лук 27) “плевра”; *агруддя* (СУМ V 622) “трудня клітка”; *азаддя* (649) “нижня частина спини; попереk”; *осердя* (759) “замкнене утворення навколо серця”; *оокилля* (1992 РУМед 2); *очерев’я* (12) “черевва порожнина”; *онев’я* (45) “те, що знаходиться навколо нерва”; *ам’язя* (49) “те, що сточує м’язи”; *охрястя* (53) “перихондрій”; *окістя* (1995 Присяжнюк 281) “зовнішня сполучно-тканинна оболонка кістки”.

2.2. У середньоукраїнській мові деякі *назви будівель та їхніх частин* (*окрильє, остражєсє*) виходять з ужитку, натомість діалектні слов’яниці засвідчують відомий з давньоруськоукраїнської доби іменник

у східнослов'янській огласовці *осторожся* (2004 Бевка 96) “паркан, шпiт, огорожа, кошпapa; у млинi — огорожа проти накопичення води, повенi” (*сторож-а*).

2.3. З останньої чвертi XV столiття повiльно формується невелика група локативiв на позначення *мiсця, територiї, яка охоплює те, що назване вивiдним словом: обочє* (1488 ССУМ II 70) “узбiччя”; *оземля* (1923 СГТ 46) “трунт”; *обнiжєся* (СУМ V, 545) “пiднiжок”; *опiлля* (713) “широке поле в оточеннi лiсiв”; *осереддє* (759) “мiсце зосередження чого-небудь, центр; центральна частина чого-небудь; середина”; *осоння* (781) “незатiнене мiсце, що освiтлюється та обiгрiвається сонцем”.

3. У текстах пiзньої середньоукраїнської мови виявлено найменування *набутого статусу* того, що назване твiрним словом: *оддиченє* — *наслiдiє, достоїнство, достояннє, жребiї* (држол XVII Житецький 56) “набуття прав спадкування”, пор. *ддич* “спадкоємець” (Там само).

Конфiкс *межи-/междо-/между-/мiж-...-ик/-їя*.

Майже всi похiднi з цим афiксом утворенi вiд iменникiв i мають локативну, абстрактну та предметну семантику.

1. Основну кiлькiсть субстантивiв зi згаданим формантом становлять локативнi найменування.

1.1. Локативи, виявленi в пам'ятках середньоукраїнської мови, виступали здебiльшого *географiчними назвами* з апелятивною основою. Кiлька поменiв успадкованi з мови попереднього перiоду: *Также што придати есмо кн[а]зю Федору ... Межиричє, Дьяков* (1396 П 128); *Богданъ Хмельницкой посылаетъ подъ Межибожьє Черкасъ многихъ людей* (1649 АЮЗР III 71) “мiсцевiсть мiж притоками Бугу”. Трапляються iменники, що їх, очевидно, слiд вважати новотворами, а саме: *междоморiє, мiсокъ* (сер.XVII СлЛекс 244), у цьому похiдному *междо-* замисть *между-* — у зв'язку з уведенням еднального *-о-* (Ф II 592); *рушишь просто и спiшно на Бiлюгородку ку Межигору* (1720 ЛВел I 166) (*гора*).

Нова українська мова зберегла вiдомi з попереднiх перiодiв iменники: *межиморрє* (1896 УмСп III 33) “перешийок”; *межиричє* (Гр III 415; 2004 Магiв 73) “територiя мiж рiками; парнi островки на рiчцi”; *межигiр'я* (1928 СГТ 202, 1941 Сивяський 141, СУМ IV 667), *мiжигiр'я* (СУМ IV 727) “долина мiж високих гiр”. Ця пiдгрупа десубстантивiв поповнюється також нечисленними новими дериватами: *межитiлля* (1925 СПрПр 53) “спосiб розташування земель”; *межибрiддє* (1928 СГТ 202) “очевидно, простiр мiж мiлками дiлянками рiчки”;

міждоріжжя (СУМ IV 727, 2004 Магіїв 75) “місце, смуга між дорогами”; *міжряддя* (СУМ IV 729).

1.2. З першої половини ХХ століття для позначення простору між певними деталями, названими вивідним словом, служать десубстантиви *міжвіконня* (1918 Дубр 383) “простінок” та *межиструб'я* (1931 ГТ 120) “простір між трубами”.

1.3. Для називання саматичного поняття в текстах ХVІІ століття використовувався успадкований з давньокиївської доби іменник *междорам'я хребет* (1627 БерЛекс 163). Інших похідних такої семантики розглядані пам'ятки середньоукраїнської мови не фіксують.

У новій українській мові препозитивна частина конфікса набуває вигляду *межя-*, рідше — *між-*. Поряд з уже відомим похідним *межирам'я* (1926 Саб 172) “міжпліччя”, засвідчено такі новотвори: *межимозя* (1926 Лук 19); *межирів'я* (1918 ІвШум 192), *міжбров'я* (1926 Саб 172), *міжбрів'я* (СУМ IV 727) “перевіся”; *межистіння* (1992 РУМед 97) “те саме, що серединостіння” (кардіологічний термін); *межипластя* (1995 АН 8) “губчатка”.

1.4. Ботанічними термінами є десубстантиви нової української мови *меживузля* (1928 Бот 75) “частина стебла між двома вузлами — місцями прикріплення листя, а також пагінців, коренів”; *міжвузля* (СУМ IV 727) “те саме”.

2. Менш представленими в мові пам'яток ХІV-ХХІ століть є абстракти.

2.1. У джерелах сучасної української мови засвідчено такі новотвори з темпоральною семантикою: *межикоролів'я* (1918 ІвШум 192), *межцарів'я* (192), *міжцарів'я* (СУМ IV 729) “період зміни королів, царів, коли престол ніким не зайнятий”; *міжстарів'я* (728) “час між кінцем посіву пізніх ярових культур і оранкою на пар”; *я думало, що це “міжтур'я” виявилося втраченим* (УНІАН 2010) “час між першим і другим туром виборів у Президенти України”.

2.2. Лише в текстах середньоукраїнського періоду наявні абстракти, мотивовані іншими частинами мови: *Часті слова сьбть / осьь: Има Мѣстоименіе: Глаголь: Причастіе: Нарѣчіе: Союзъ: Меж(ме)дометіе* (1619 СмотрГр). Це слово утворене від сполуки *между* + *метати* і є калькою лат. *interactio* (див. Ф II 592); відзайменникове утворення — *исъ междусобье усюкоитъ мирамъ черезъ свошьъ государевьсь великась пословъ* (1653 АЮЗР III 490) (между собою).

Конфікс при...-ик/-ја

Більшість виявлених у середньо- та новоукраїнській мові дериватів з аналізованим афіксом — відіменникового походження і служить для позначення локативних та абстрактних понять.

і. Найпомітнішу групу з-поміж аналізованих похідних складають *n. loci*.

1.1. Словники першої половини ХХ століття засвідчують відому з праслов'янського періоду (див. с.34) назву *міцевості примор'я* (1926 Саб 275) “територія біля моря”.

Переважно в новій українській мові ця група поповнюється новими словами, а саме: *зб'їся к ним увес люд до присіня* (1560-і КА 13/105) “сіня, місце біля сіней”, пор. *присіня* (1893 УмСп III 1007) “невеликі сіні”; *привдоріє* (1627 БерЛекс 87) “місце біля двору” (*двір*); *прибережся* (1894 УмСп II 126, СУМ VII 552) “місце біля, поблизу берега”; *приліся* (1918 Час 110) “узліся”; *Приамур'я* (1955 Бодн 252); *привілля* (СУМ VII 574) “вільний простір”; *прикордоння* (643) “територія, розташована біля (вздовж) кордону”; *приозер'я* (695) “міцевість біля озера”; *пріярь'я* (VIII 107) “міцевість біля або поблизу яру”; *Приазов'я* (1998 Яяко 5) “територія біля Азова”; *Причорномор'я* (5) “територія, прилегла до Чорного моря”. Сюди ж і *приголів'я* (СУМ VII 595) “місце на постелі, куди лягають головою”.

З формантом *при-...-ов'я* функціонує топонім *Придніпров'я* (1948 Р-УС 508) “Наддніпрянина”.

1.2. Нечисленні назви частин організму людини або тварини за місцем їх розташування фіксуються лише з першої половини ХХ століття: *примуддя* (1926 Лук 48) (*мудо* “ядро в чоловіка, самця”); *приураззя* (48) “те, що оточує матку” (*уразовий* “матковий”).

2. *N.abstracta*, до складу яких входить формант *при-...-ик/-ја*, у писемних джерелах XIV-XXI століть представлені меншою кількістю похідних.

У текстах середньоукраїнської мови фіксується дериват *причастіє*, котрий має інше, ніж у давньокиївський період (“спільність, зв'язок”), значення, а саме: *видовъ слова, иже и ча(с)ти нарицаются естъ причастіє* (1596 ЛЗГ 39) (*часть* “частина /мови/”); *дѣткѡвъ малѡ, а присловя и вымовок много* (1608 Тимч 669) “влучний образний вислів, часто ритмічний за будовою, який у стислій формі узагальнює, тилізує різні явища життя, яке є результатом мовленнєвої діяльності людини” (<*при словѣ, слово*), пор. *прислів'я* (СУМ VIII 24) “те саме”. У новій українській мові натрапляємо на ще один мовознавчий термін, утворений за допомогою конфікса *при-...-ја*, — *приглаголия* (1894 УмСп II 164) “прислівник”, пор. д.-р.-укр. *глаголь* “слово” або ж рос. *глагол* “дієслово”.

Темпоральний відтінок у семантиці має абстракт *приконеччя* (Гр III 420) “закінчення чого-небудь, кінець”.

Конфікс перед(ь)/предь-/пре...-ни/-я.

Усі виявлені похідні, до структури яких входить **предь-/предь-/пре...-ни**, походять від іменників і служать для називання місця, абстрактних понять та предметів.

1.1. Більша частина дериватів зі згаданим формантом — *локативи*. Окрім відомих із попереднього періоду іменників на позначення *місця й території (прс(д)дверіе* — 1595 Златоуст 250 “місце перед двома церкви, сходи” та *предградіе* — 1607 Душ 185 “селище, яке безпосередньо прилягає до міста, але не входить до його меж”), писемні тексти середньоукраїнської мови засвідчують і нові слова, наприклад: *подаць есми церковъ... на предьмѣстью* (1585 АрхЮЗР I/1 203) (*мѣсто*); *подданий Клебанский съ Передьмостя* (1591 289) (*мостъ*).

У новій українській мові досить пізно фіксується праслов'янський дериват *персдзір'я* (СУМ VI 166) “місцевість, що прилягає до гір”. Із середньоукраїнського періоду успадковані іменники *передмосте* (1886 Ж 614) “місцевість перед мостом” та *передмістя* (СУМ VI 170) “житловий район, що прилягає до міста, але лежить за його межами”. Новотворів небагато: *ты, голубице моя, в покровѣ каменнѣ близ предствѣнія яви миѣ зрак твои* (70-і XVIII Ск I 259) “місце перед стіною” (*стіна*); *передголово* (1886 Ж 614) “місце на ліжку перед головою”; *передтіччя* (Гр III 117) “місцевість перед током”; *передмур'я* (УРС 1926 539) “огорожа перед муром або поряд із ним”; *Передбір'я* (1968 ІМСУ-Л 927) “село, розташоване перед бором або поблизу нього”; *Передкарпаття* (1971 УРСДГНУ 100); *передпіччя* (2002 СУССГ 158) “припічок”.

Формант **перед...-ів'я** вицленовується в похідному *передмостів'я* (СУМ VI 170) “місце перед мостом, в'їзд на міст”.

1.2. *Соматичні* поняття у мові ХХ століття позначають такі деривати: *передпліччя* (СУМ VI 174); *передрим'я* (175) “передпліччя” від *рамена* “плечі”, з відтинанням *-ен-*), *передрамення* (175) “те саме”; *передсердя* (177) “верхній відділ кожної з половин серця”.

2. У середньоукраїнській мові фіксується дериват, що називає літературний твір (наприклад, *Слово о тьльку Игоревѣ*): *предословісх книг на сей “Душевник” до вірного читателя* (1607 Душ 182) “передмова”.

3. У мові ХІХ-ХХІ століть кількість *абстрактів*, утворених за допомогою згаданого форманта, збільшується за рахунок найменувань *відтинків часу*, котрі позначають період, який передує тому, що назване мотивувальним словом. Наприклад: *передсоння* (1918 ІвШум 57) “час перед сном”; *передбур'я* (СУМ VI 165) рідко “відрізок часу перед бурею і стан природи в цей час”; *передвечір'я* (165) “передвечірній час”;

передгрозя (166) “відгинок часу перед грозою і стан природи в цей час”; *переджнив'я* (167) “час перед жнивими”; *передобіддя* (171) розм. “передобідній час”; *передрання* (176) “передранковий час”.

Конфікс на-...-ик/-я.

Більшість іменників, до структури яких входить аналізований формант, є десубстантивами, котрі виступають на позначення абстрактних, збірних, локативних найменувань, рідше — назв предметів.

1. Обстежені джерела XIV-XXI століть засвідчують поодинокі номени з предметною семантикою: *оушак дверей, на(д)дверная, надвєрія* (сер. або др.пол.XVII Сян 165) “верхня дверна дошка, місце над дверима”. У сучасній українській мові похідних розгляданої групи небагато, і здебільшого це праслов'янські утворення, наприклад: *наголів'я* (СУМ V 2) “місце на постелі, куди лягають головою”, пор. прасл. **nagolvъje* “покривало на голову”, цсл. *наглавник* (1280 СлРЯ X 47) “покривало чорного кольору, частина одягу ченця-схимника”. Словники XX століття засвідчують також давній іменник *наруччя* (СУМ V 179) “браслет; наручник”.

2. Досить пізно, за нашими даними, фіксуються відомі, певне, з праслов'янського періоду (див. с.30) найменування зі значенням збірності: *навилля* (1918 ІвШум 159) “навилок”; *наруче* (2000 СЗГ I 339) “оберемок”.

3. Невелику групу формують *n. loci* зі значенням “те, що перебуває або призначене знаходитися на тому, що називає вивідне слово”.

3.1. З XV століття *територію*, яка належить до того або розташована біля того, що назване мотивувальним словом, позначають такі локативи: *наместя* (1443 ССУМ II 19) “те, що належить або входить до маєтку”, пор. *место* “землеволодіння, маєток” (1433 I 628); *замокъ ново початый ... з надворья дошками* (1552 АрхЮЗР I/7 91) (*двір*), *надвєір'я* (1941 Сиянвський 142, СУМ V 64); *Село Напрудє, 5 человекъ, Леонтовичовъ тьсь же, тогдажь отъшло и не робити* (1552 645) (*прудь* “ставок”). Пор. сучасні утворення: *набережєня* (1894 УмСп II 126); *нагір'я* (135), *нагір'я* (СУМ V 48) “гірська територія, для якої характерне поєднання плоскогір'їв з гірськими хребтами” (2004 Матієв 76).

3.2. Джерела нової української мови засвідчують незначну кількість назв частин тіла: *наруче* (1867 Парт I 70) “нарам'я, частина тіла людини над плечем”, пор. прасл. **narъъje* “стільки, скільки можна взяти в руки”; *намуддя* (1926 Лук 17) “придаток чоловічої статевої залози” (*мудо* “ядро в чоловіка, самця” — ЕСУМ III 529); *насердя* (1926 Лук 17) “верхня оболонка серця”.

4. У проаналізованих пам'ятках середньоукраїнської мови трапляються нечисленні *абстрактні* назви, словотвірне значення яких — “те, що виражає певне відношення до названого мотивувальним словом”. Це головню успадковані з попередніх періодів іменники: *Бог дає кождому нас'ть(ю) его власное т'бло* (1560-і КА 354/68) “насіння; породження, нащадок”; *нап'д'тїе* (1629 Тіт 204) та *насиліе* (сер. XVII СлавКор 472). Нових абстрактів розгляданий конфікс не продукує.

Конфікс вьз(ь)/воз(ь)/вьс(ь)/уз-...-ик/-ја.

1. В українській мові зберігся давній іменник *узголів'я*, наприклад: *дарова(л) ... уз(з)голови(и)⁷ двс, которые ко(ш)това(ли) два(д)ца(т) грошеи* (1583 АЖ 46) “подушка”, пор також: *а возглавіе, хотя било обвалилось, однако жь при своїм месте імеетсја* (1757 АЖЗС I 128) “дошка ґруни біля голови”, *узголів'я* (СУМ X 406) “місце на постелі, куди лягають головою”.

2. У різні періоди спорадично трапляються *п. loci* із загальним словотвірним значенням “щось, розміщене або призначене розміщуватися поблизу, вище або вздовж того, що назване вивідним словом”. Трапляються іменники праслов'янської давнини *уззір'я* (1930 СТГМ 162, 1941 Синявський 146, СУМ X 405) “невисока гора, невелика височина тощо” та *узмор'я* (1930 СТГМ 162, СУМ X 408). Нових слів небагато, а саме: *оузл'їє* (1409 ССУМ II 468) “узлісся, край лісу” (*л'їс*), *узлісся* (1930 СТГМ 162, СУМ X 408); *Оузлюжл* (1413 ССУМ II 468) “назва села у Львівській землі; село біля луґу” (*луґ*); *узґраниччя* (1918 Дубр 317, 1930 СТГМ 162, 1941 Синявський 146); *уздір'я* (УРС 1926 796, 1930 СТГМ 162) “місце за дворами, уздовж дворів”; *узміжсја* (1930 СТГМ 151) “місце біля межі”; *узріччя* (1930 СТГМ 162); *узбережсја* (1930 СТГМ 162, СУМ X 404) “берег; смуга землі, місцевість уздовж берега моря, озера, великої річки”; *узбіччя* (1930 СТГМ 162, СУМ X 404).

Конфікс роз-/рас-...-ик/-ја.

Виявлені в мові XIV–XXI століть деривати з цим формантом є локативними або абстрактними найменуваннями головним чином відіменникового походження.

1. У мові XV століття давній іменник *розпутье* (1411 Роз 79) частіше вживався з локативним значенням. У пам'ятках наступного періоду, окрім згаданого *розпуття* (1896 УмСл III 19) “перехрестя”,

⁷ У середньоукраїнській мові давній прийменник *вьз(ь)* “вгору; за; замість” зазнав фонетичної трансформації: після занепаду зрслукваних відбулася вокалізація *вь>у*, внаслідок чого він набрав вигляду *уз [ўз]* (на письмі передавався як *вз*) [Німчук 1978 427].

“погана дорога” (УРС 1926 688), “перехрестя двох або кількох доріг” (СУМ VIII 785), зафіксовано також успадкований із давньої русько-української мови дериват *розводдя* (637) “простір чистої води між крижинами”. Нових десубстантивів небагато: *розпутье* — *зри роздорозжа* (др.пол.XVII Житецький 80) (*дорога*), пор. *роздорозжися* (1896 УмСп III 19) “перехрестя доріг”, *роздоріжжися* (СУМ VIII 668) “місце, звідки розходяться або куди сходяться дві чи кілька доріг; розпуття”; *розхрестя* (1896 УмСп III 19) “перехрестя доріг”; *роздолля* (СУМ VIII 668) “вільний широкий простір; широчинь”.

У текстах середньоукраїнської мови з’являються нечисленні девербативи, наприклад: *А кды повернул з суду, на розтаню дорог, сном змореныи, упал* (др.пол.XVII Радив 285) (*станути*); *и межь ними разстоянія* (1686 АрхЮЗР I/7 519) (*стоjати*).

2. Абстрактних іменників в українській мові XIV-XXI століть утворено небагато.

Обстежені тексти середньоукраїнської мови, не зберігши давніх утворень (*розлюбим, розмирик*) на позначення *стосунків між людьми*, фіксують новий іменник: *и со всѣми православными патриархи, ... розвиствіе и розгласіе творяицья* (1689 АрхЮЗР I/5 189) “неузгодженість, розбрат” (*глась*).

Абстрактним найменуванням виступає й засвідчене в новій українській мові відіменникове похідне *розбазар’я* (Гр IV 30) “закінчення базару”.

Конфікс пол(ь)/полу-/пів...-ик/-ја.

1. У пам’ятках XIV-XXI століть вряди-годи трапляються нomen з предметним значенням, а саме:

— найменування *елемента верхнього одягу*, який є наполовину меншим від того, що назване твірним словом: *взяли ... одно полукафтаныя белое* (1750 АKNЗС II 429) (*кафтан*);

— назва *одиниці оподаткування*: *палукоуе* (1471 ССУМ II 187) “платя натурою за користування землею, 30 снопів” (пор. ст-п. *рождоріе*).

2. З кінця XV століття спорадично фіксуються *параметричні* найменування (пор. д.-р.-укр. *полувирик*), як-от: *полѣбочик* (1479 Ср II 1139) (*бочка, поль бочки*); *півфунта* (1918 ІвШум 323) “половина фунта”; *півдужжя* (СУМ VI 380) “половина дуги або неповна дуга; те, що має форму округлої кривої лінії”.

3. Словотвірне значення *подібності* до того, що назване мотиватором, чи *демінутивності* в сучасній українській мові має локатив *полузір’я* (1923 СГТ 47) “пригорок”.

4. Упродовж наступних століть більшість із давніх іменників із *темпоральною* семантикою виходить з ужитку, посправда, у розгляну-

тих пам'ятках середньоукраїнської мови засвідчено давній десубстантив *полуночник* у старослов'янській огласовці: *ежъ ничтоже ино являеть развѣ полѣноциѣ* (1616 Тіт 8) (*ноць*). Пор. сучасне *півріччя* (1928 Гор 97, СУМ VI 386) “проміжок часу, який дорівнює половині року”.

Конфікс срѣдо-/средо-/сред(о)-/...-нк/-ја.

За допомогою цього форманта творяться десубстантиви з локативною, темпоральною або (зрідка) предметною семантикою.

1. *Локативи* мають значення “те, що розташоване посередині об'єкта, названого вивідним словом”. Середньоукраїнські тексти зрідка фіксують як давні, так і нові утворення, але з давньою церковнослов'янською огласовкою: *средостѣиѣ* (КА 1560-і 86) “перегородка”; *срѣдоградик* (1305 Ср III 248) “голова стіна міста” (*градъ* “місто”).

У новій українській мові препозитивний компонент виступає в сучасному фонетичному оформленні: *середгір'я* (СУМ IX 134); *середмістя* (135) “центральна частина міста”; *середохрестя* (137) “роздоріжжя”, “два бруски, дві планки і т.ін., з'єднані навхрест”; *середостіння* (137) “частина грудної порожнини людини та ряду хребетних тварин, у якій розташоване серце, бронхи, стравохід і т.ін.”.

2. Пам'ятки XIV-XVIII століть не зберегли давніх іменників із темпоральною семантикою (*средовѣчие*, *срѣдохрестик*), натомість в обстежених джерелах цього часу знаходимо новотвір: *арокъ ему въ тоє мыто уязати ся по сее середопостіе* (1496 АЛМ I 94) “період з 2 по 8 березня” (*серед посту*); *Кдыжъ единому бываєт середопостыѣ* (1587 УЛ XIV-XVI 229), *середопістя* (СУМ IX 137) “четвертий тиждень великого посту”.

Конфікс пере-...-нк/-ја.

Іменники з цим формантом є головню десубстантивами, що мають абстрактне або локативне значення.

1. З XIV століття з'являються похідні із семантикою *місія*, котре є точкою перетину чогось або кризь яке проходить щось, вказане твірним словом, наприклад: *сѣнокопати двѣ около низы нашеи подъ перевѣземъ* (XIV П 149) “територія між поселеннями” (*вѣсь*); *а потоли заѣхати имъ по колтовевскос. перехрестыѣ. а по великую могошу* (1411 Роз 79) “місце, де перехрещуються дороги, стежки, утворюючи хрест”, пор. також *хрестъ* “межовий знак у вигляді хреста” (1492 ССУМ I 512).

У пізніших джерелах наявні поодинокі давні й нові відіменникові деривати: *перехрестя* (1896 УмСп III 19, СУМ VI 316); *перепуття* (1896 УмСп III 263); *перелісся* (СУМ VI 216) “галявина між ділянками лісу”.

2. З давньої руськоукраїнської мови успадкований абстракт *перемирьє*: *а оу томъ перемирьи кто кому криво оучинить, надобѣ*

с_л оулюминати стар^т глаголу и оучинити тому и(сь) прову (1352 П 30) “тимчасовий мир” (*миръ*), пор. *перемир’я* (СУМ VI 226) “те саме”. Нових абстрактних найменувань із цим афіксом у джерелах середньо- та новоукраїнського періодів не виявлено.

Конфікс от-/від-...-ик/-ја⁸

Давні іменники з цим формантом (*отродие, о(т)чадік, отъвечерие, отъеплие*) не збереглися, проте в сучасній мові трапляються поодинокі *локативні* десубстантиви: *відлюди* (СУМ I 603) “місце, де немає людей”; *відсоння* (639) “місце, простір і т.ін., добре освітлювані сонцем” від *сонце*, з апокопою -п(е).

Конфікс сѣ-/су-...-ик/-ја

Обстежені тексти XIV-XVIII століть слів із аналізованим формантом не засвідчують. У сучасній мові утворення з цим конфіксом трапляються спорадично і мають *абстрактне* або *збірне* значення, наприклад: *сузір’я* (1941 Синявський 141) “ділянка зоряного неба, група яскравих зірок, об’єднаних спільною назвою”; *сузілюся* (СУМ IX 821) “поєднання двох або кількох звуків при одночасному звучанні; звагоджене, гармонійне звучання”; *супліддя* (848) “кілька зрослих між собою плодів, кожний з яких утворився з окремої квітки щільного суцвіття”; *суцвіття* (871) “квітконосне стебло разом із пуп’янками і квітками, зібраними у вигляді китиці, парасольки, кошика, колюса і т.ін.”.

Конфікс сь-/со-...-ик

У творах Г.Сковороди фіксується, певне, росіянізм на позначення *стосунків між людьми*, а саме: *О симпатіи, или сострастїи между чтецом и наставником* (1780 Ск II 35) “співчуття, розуміння” (*страсть*).

Тексти XVII століття засвідчують *збірне* найменування: *пресѣвѣтломъ... Родови Сщєнного и Мїрскаго сѣсловїа* (1624 Тіт 91) “прошарок”. Цей іменник є калькою з давньогрецького *sylogos* <syll “co” + logos “слово” (див. Ср III 687).

Загалом же такі утворення не часто виходили за межі церковно-слов’янських пам’яток, а відтак не впливали на появу дериватів із цим формантом у народній мові.

⁸ Прийменник *отъ* зазнав значних фонетичних змін. Після занепаду редукованого *ъ* він, у силу регресивної асиміляції перед дзвікими приголосними, прийняв вигляд *од*. У зв’язку з загальною тенденцією української мови прикривати початковий склад приголосним звуком, з’явився приставний *в*, а старовинний *-о-*, опинившись після занепаду редукованого *ъ* в новозакритому складі, перейшов в *і* (*отъ* > *од* > *від*). За відсутності ж приставного *в* початковий старовинний *о* зберігався — *од* [див. Бевзенко 1960 391].

Конфікс ʒ'/y...-нє/-ја.

У сучасній українській мові аналізований афікс, як і в давньокіївську добу, є непродуктивним.

Нечисленними є найменування *деталей предметів побуту*: укладє (СЗГ II 218) “одна дерев’яна чи пластмасова половинка ручки ножа” від *класти* з відтворенням давньої основи (**kladfi*).

За його допомогою творяться поодинокі *локативи*, наприклад: *убоча, убоче* (2005 СБГ 558) “узбіччя, обочина дороги; вузька смуга землі вздовж річки, що її залишають для водоплавної птиці”.

З XVIII століття цей афікс бере участь у творенні окремих *абстрактів*: на яке *увѣнче* витратил лѣкараль (1720 ДНМ 126) “травма”, пор. *вѣсь* “сила” (див. Ф IV 144); *ухиття* (СУМ X 528) діал. “бажання, охота” (*хотити, хить*).

Конфікс из/-з...-нє/-ја.

Із цим формантом у XVII столітті фіксується назва *предмета*, мотивована, можливо, дієсловом *дѣлати*: *Лекари и всякіе ремесленые люди ... дѣлають всякое издѣлье* (1669 АЮЗР VIII 45), хоча не виключена мотивація цього деривата іменником *дѣлю* або дієсловом *издѣлати*.

Давній дериват *изчадіє*, вочевидь, церковнослов’янського походження трапляється в середньоукраїнських текстах: *благословляемъ екутѣ реку богосѣтлого царского колѣна изчадія трибогатого лѣторсли* (1686 АрхЮЗР I/5 178).

У текстах початку XX століття засвідчено *локатив згір’я* (Гр II 138), *згір’я* (1918 Дубр 435) “некрутий горб, схил гори; узгір’я”.

Конфікс над...-нє/-ја.

Препозитивний компонент конфікса походить від прийменника **na*, приєднання до нього другої частини *-дѣ* викликане впливом прийменника *родѣ* “під”; можливо, що *-дѣ* в обох випадках походить від і.е. **dhē* “ставити, дівати” (ЕСУМ IV 23).

1. Деривати з цим конфіксом, за нашими даними, уперше засвідчені в пам’ятках середньоукраїнської мови, наприклад: *Образ пречистои з коруною ..., наделание и подишек перлами сажонные* (1619 АрхЮЗР XII/1 12) “покривало чорного кольору, частина одягу ченця-схимника”. Розглядані тексти нової української мови документують більшу кількість похідних. Це головню десубстантиви із загальним словотвірним значенням “місце, розташоване над тим, що позначене мотивувальним словом”.

2.1. Найбільше утворено *локативів* на позначення *території*, котра знаходиться над тим або біля того, що називає вивідне слово: *Надволжя* (1925 СПрПр 57); *Наддесення* (1928 Виноградський 146) “територія поблизу річки Десни, її лівого боку”; *надбережжя* (1941 Сивявський 142, ССУМ V 62); *надмор’я* (СУМ V 73) “місцевість біля

моря”; *надріччя* (СУМ V 77) “місцевість біля річки, на березі річки”; *надхмар'я* (83) “надхмарний простір, надхмарна височина”; *Надзбруччя* (1979 СГУ 209) (*Збруч*); *Надбуззися* (1987 УДІ 62) “геогр. область, розташована недалеко від Бугу”; *наднебесся* (1990 Стус 142) тощо.

2.2. З початку ХХ століття фіксуються відіменникові похідні, що називають *частину тіла людини або тварини*, розташовану над (біля) позначуваним (-ого) твірним словом, наприклад: *надкрилля* (1918 ІвШум 208); *надчілья* (208); *надбрів'я* (СУМ V 63) “частина лоба над бровами”; *надлоб'я* (72) “частина головної коробки, черепа, що міститься над лобом”; *надпліччя* (76) “частина тіла, що міститься вище плечей, між плечима і шиєю”; *надхвістя* (83) “частина оперення птаха біля хвоста”.

3. *Відтинок часу*, що триває перед часом, названим вивідним словом, позначають іменники *надовечір'я* (СУМ V 63) “час перед вечором; початок вечора” та *надобіддя* (74) діал. “час перед обідом, перед-обідній час”.

Конфікс недо...-ик/-я.

З ХVІ століття за допомогою розгляданого конфікса формується невелика група іменників із *абстрактним* значенням “внутрішній стан або вік людини, її ставлення до чогось, що не повною мірою виявляє ознаки названого вивідним словом”. Наприклад: *и помози моему недовер'ю* (1556-1561 ПЕ 161зв/233) (*в'тра, в'трити*), *недовір'я* (СУМ V 290) “відсутність довіри, підозріле ставлення до кого-, чого-небудь, неповна довіра”; *болше о сем недоумію* (1581 УЛ XIV-XVI 461); *недокрів'я* (СУМ V 293) “хворобливий стан, який характеризується зменшенням у крові з різних причин кількості червоних кров'яних тілець і гемоглобіну; анемія”; *недоліття* (294) “вік людини, що не досягла ще повноліття”.

Конфікс про...-ик/-я.

У новій українській мові засвідчено нечисленні утворення з цим афіксом, а саме: *проміжжя* (1918 ІвШум 376) “межина” (*межа*) та *прохмілля* (2000 СЗГ II 96) “похмілля; гостювання після весілля” (*сміль, прохмелатися*).

Локатив проворіття (Гр III 461) “галявина між двома лісами”, “проміжок між двома парканами” (1926 Саб 316), “проміжок для воріт” (УРС 1926 646) співвідноситься з іменником *ворота*.

Конфікс до...-ик/-я.

Цей формант з ХVІ століття бере участь у творенні небагатьох похідних.

1. Для називання *збірного* поняття (“те, що було наявним під час того, що називає вивідне слово”) слугував середньоукраїнський імен-

ник доживотье; маеть ... сынъ мой ... сумою зъ доживотьемъ моимъ ... оборочати и шафовати (1571 АрхЮЗР I/7 30) “усе, що набуге за життя; спадок” (жизнот, до живота).

2. Абстрактами зі значенням “процес або час, що триває до названого мотивувальним словом часу” виступають нечисленні похідні, засвідчені в джерелах XVII та початку XX століть: *вѣвнѣня докончання и миръ* (1656 АЮЗР VIII 398) (кончати зі вставним -ан-ье); *дообиддя* (Гр I 396) “дообідній час”.

Конфікс через...-ја.

Похідні з цим афіксом сформувалися на основі співвіднесеності з відмінковими формами з прийменником *через*, який зазнав вишину слів *срѣзѣ, срѣзь*. Церковнослов'янське *срѣзь, срѣзь*; спочатку **sets-*, певно, з **kers-*, далю **setz* під впливом прийменників **vъz, *jъz* і т.ін. (Ф I 338).

Поодинокі деривати, виявлені в писемних джерелах XX століття, є локативними десубстантивами зі словотвірним значенням “те, у чому відбувається чергування того, що позначене мотивувальною основою”: *черезнив'я* (1926 ПУРС 260, 1930 СТТМ 260) “черезсмужжя”; *черезсмужжя* (1931 СЕТ 132, СУМ XI 305) “розташування земель одного господарства впереміж з чужими угіддями; своєрідне розташування, чергування різних полів, ділянок і т.ін.”.

Конфікс па...-ье.

Препозитивна частина конфікса *па-* походить із найдавнішого іменникового префікса *па-*, який ніс на собі наголос і був продуктивним у праслов'янський період. Елемент *па-* “належав до іменних префіксальних морфем із довгим голосним (**рѣ-*), які були протиставлені дієслівним префіксам з коротким голосним (**рѣ-*). Це яскраво відображено в таких прикладах: *погубить – пагуба, помнить – память*” [Вступ 1966 79]. Загальновідомо, що “більшість слов'янських префіксів постала ще у праслов'янський період, тоді ж визначилася перевага префіксально-суфіксального типу перед префіксальним” [Там само 124]. Праслов'янське **ра-* (<**рѣ*) співвідносне з **ро-*, як *рго-*, *раз-* з *роз* (ЕСУМ IV 247). Уживання префіксів *ра-*, *рга-*, *со-* “почало розширюватися через використання суфіксів -*ькъ-*, -*ье-*, -*іса* та ін., що супроводжували префіксацію: **ракоуькъ*, **сомьпеніје*, **соуьрѣнікъ*, *(*у*)*особіа*, *(*у*)*атрѣа* та ін.” [Вступ 1966 125]. На думку дослідників, препозитивний **ра-* (*па-*) приєднується здебільшого до іменникових основ (*насынъкъ, падъчерица*), хоча зрідка трапляється і в девербативах (*патока*) [Борковский, Кузнецов 1963 158-159].

У проаналізованих джерелах української мови XVII століття фіксується локатив зі словотвірним значенням “те, що розташовано за

тим або вздовж того, що назване вивідним словом”: *и въ тѣхъ де поры мимо Павлочыя или Нагайскіе Татаровя* (1651 АЮЗР III 469) (*Волокъ*).

Конфікс пра...-ја. У XVI столітті засвідчено десубстантив зі словотвірним значенням “те, що розташовано за тим або вздовж того, що назване вивідним словом”: *и тѣхъ де воры Черкасы побѣжали отъ Болгарского праворотя* (1648 АЮЗР III 219) “місце за воротами”.

Конфікс спів...-ја. Словотвірне значення “те, що виражає однакове відношення до позначеного вивідним словом або відбувається одночасно з ним” реалізовано в похідному *співзвуччя* (СУМ IX 518) “одночасне звучання кількох звуків”.

* * *

1. Більшість афіксів з фінальним компонентом **-ик** (>*-ния, -ття, -ја*) у середньоукраїнській мові продуктивність втрачає, що зумовлено участю кінцевого елемента **-ик** (як самостійного суфікса і як компонента конфікса) у творенні похідних в основному книжного стилю, котрі, з утвердженням народнорозмовних елементів, поступово виходять з ужитку. Це стосується насамперед конфіксальних іменників з першими елементами *от-, про-, ъ-*. Продуктивнішими стають форманти, що творять головним чином потіпа юсі: *перед...-ик, под...-ик*. На стадії становлення перебувають конфікси *недо...-ик, до...-ик, над...-ик, пра...-ик, па...-ик*.

У новій українській мові число конфіксальних номенів на **-j(a)** зростає і нараховує понад 300 одиниць. Високу продуктивність зберігають конфікси *без...-ја* та *за...-ја* досить продуктивними стають структури з формантами *под...-ја, перед...-ја* та *над...-ја*. Конфікси *об...-ја, при...-ја, між...-ја, уз...-ја* (<*въз(ъ)/воз(ъ)...*-ик), *серед...-ја, роз...-ја, на...-ја, пере...-ја*, як і в попередні століття, творять обмежену кількість дериватів. Малопродуктивними є конфікси з першими компонентами *пів-* (<*поль-/полу-*), *від-* (<*отъ-*), *су-, у-, з-* (<*из-*), *про-, недо-*. З початку XX століття формуються словотвірні типи з афіксами *через...-ја* та *спів...-ја*. У писемних джерелах XIX-XXI століть не засвідчено слів із формантами, до складу яких входять препозитивні елементи *па-, пра-, съ-, до-*, котрі в давньо-руськоукраїнській та середньоукраїнській мові виконували функцію творення іменників книжного характеру. Колишні конфіксальні утворення з *не...-(е)ниж /-тик* внаслідок послаблення, а згодом і втрати мотиваційної співвіднесеності з дієсловами й посилення зв'язку з суфіксальними іменниковими твірними основами у сучасній українській мові почали сприйматись як префіксальні десубстантиви.

2.1. Конфіксія з другим компонентом **-ик** (>**-ним**, **-ття**, **-ја**) до XVIII століття найактивнішу участь брали в продукуванні *абстрактних* назв. При цьому в писемних джерелах і давньоруськоукраїнської, і середньоукраїнської мови досить багато слів, які виражають не наявність певної якості, а її відсутність. У XIV-XVIII століттях високопродуктивними у творенні похідних розгляданої групи залишилися форманти **не...-ик** та **без...-ик** (*небаченьє, без(з)хваліє*). Решта афіксів, включаючи й нові у згаданій функції морфематичні комплекси з початковими елементами **ѣ-**, **до-**, **недо-** (*увѣчье, докончанье, недоувѣріє*), були непродуктивними. У сучасній українській мові значну продуктивність у деривуванні абстрактів зберіг лише конфікс **без...-ја**: *безяси́ддя, безторо́жа, безсні́жжя, безко́рм'я*.

2.2. У XIV-XXI століттях зростає кількість *локативних* номенів. Як і в попередні століття, значну продуктивність у творенні *п.осі* виявляють конфіксії з початковими частинами **за-** та **по-** (*Задесення, забережжя, зап'яття, зати́лля* “задня стіна будівлі”, *погор'є, Полі́сся, побережжя, полиц'и* “обличчя”). Також зростає продуктивність формантів **під-/под...-ик/-а**, **над...-ја**, **о-/об...-ик/-ја**, **між...-ик/-ја**, **при...-ик/-ја**, **перед...-ик/-ја** (*Подгає, подсмужжє, підпіччя, підгор'я, Надво́лжя, надріччя, надбрів'я, обушіє, осердя, осторо́жя, междоморіє, міждорі́жжя, межси́брів'я, прис'вня, прибережжя, призо́лів'я, передмі́стя, передпі́ччя*). Разом із успадкованими похідними попередніх віків вони забезпечують живучість та активність конфіксальних дериватів цієї семантичної групи. Менш продуктивними залишаються афікси, у структурі яких наявні перші елементи **на-**, **серед-**, **роз-**, **пере-**, **уз-** (*надвор'є, набережжя, середості́ння, роздорі́жжя, перехрестя, оузли́віє, узбіччя*). Спорадично до творення локативних найменувань долучаються морфематичні комплекси з початковими частинами **через-**, **полу-**, **без-**, **у-**, **з** (<**из-**), **про-** (*черезні́в'я, полує́ре* “пригорок”, *безю́ддя, убо́че* “узбіччя дороги”, *згір'я, проворі́ття*).

2.3. Зовсім небагато в джерелах розгляданих періодів розвитку мови засвідчено конфіксальних дериватів зі значенням *збірності*. Лише в XVII столітті задокументовано *п.collectiva* з першим елементом **сь-** (*сьсло́віє* “прошарок”). З XIX століття спорадично з'являються збірні назви з конфіксом **на...-ја** (*нави́лля* “навилок”).

2.4. Небагато утворено субстантивів із *предметною* семантикою. У середньоукраїнській мові непродуктивними залишилися деривати з афіксами **под-**, **о-об-**, **вз(ь)-**. Арсенал найменувань предметів також поповнився незначною кількістю утворень з конфіксами **за...-ик**, **над...-ик**, **на...-ик** (*зору́каве, надгнє́віє* “частина одягу ченця”,

надверіє “верхня дверна дошка”). З другої половини XVIII століття набуває продуктивності конфікс під-...-ја (підніжжя, підстілля), з’являються поодинокі іменники з формантами перед-...-ја, полу-...-ја, у-...-ја (передолове, полукафтання, укладе “половинка ручки ножа”). Не зафіксовано дериватів із першими елементами за- та над-. Рідко в лексикографічних джерелах цього періоду трапляються конфіксальні десубстантиви з афіксами о-/об-...-ја, на-...-ја (опліччя, наруччя).

2.5. Вряди-годи упродовж століть фіксуються назви *осію*. З XVII століття відомі нечисленні з конфіксом по-...-ик, успадковані сучасною українською мовою (*подружжя*).

3. З XIV століття поряд із калькуванням давньогрецьких слів (*сълловіє*) одним із поширених шляхів конфіксації є запозичення з польської мови (*неушанованье, незаховане*). З часом запозичене слово перестас сприйматись як іншомовне, натомість закріплюється мотиваційна співвіднесеність із дієсловом, а похідні починають сприйматись як конфіксальні.

У сучасний період розвитку української мови конфіксальні деривати співвідносяться головню з іменниками. Рідше розглядані похідні мотивуються прикметниками. Інколи мотиваторами виступають прислівники та займенники.

4. У середньоукраїнській мові простежується ширша варіативність написання фіналей форманта: *неначаніє, безболєніє, безстрашіє, Запсельє* і т.ін. З проникненням у мову XIV-XVIII століть розмовних елементів (їх репрезентантами виступають континуанти похідних з -ьє(-ьє), тоді як деривати з -ик та їхні варіанти вживаються у книжно-писемній мові — див. Молодых 1982:66), усе більшого поширення набувають уже наближені до сучасної мови форми на -є(-є)/-(є)не(-є)/-’а: *напруде, прис’яне, нестане, невиспаня, Задніпря, намєстя, зап’ястя, похм’ля, Подн’вєстря* тощо. Відсутність ь у написанні вказує на те, що в цих формах уже відбувся процес подвоєння приголосних, характерний для сучасної української мови [Житецкий 1889:92]. Незначна кількість у пам’ятках середньоукраїнської мови таких форм зумовлена ще досить сильними традиціями церковнослов’янської мови в писемних джерелах того часу. З XIX століття послідовно вживається сучасна форма постпозитивного -ја.

КОНФІКСИ З МАТЕРІАЛЬНО НЕ ВИРАЖЕНИМ ДРУГИМ КОМПОНЕНТОМ

Конфікс не...-в(ь, а).

На ґрунті препозитивної частини конфікса у девербативів з цим афіксом формується загальне словотвірне значення “назва, яка є антонімічною тому, що позначено мотивувальною основою”.

1. Дібрані матеріали з пам’яток досліджуваного історичного періоду вказують на формування серед *віддієслівних* похідних кількох лексико-словотвірних груп.

1.1. Численною і розгалуженою в семантичному плані є група іменників на позначення осіб за їхніми внутрішніми та зовнішніми ознаками.

Давній дериват *нетягь* (ст.-сл. *нетягъ*, прасл. **netegъ* “ледачий, кволий, слабий”, д.-р.-укр. *нетягь* “ледачий, бездіяльний” — ЕСУМ IV 80) зазнавав семантичної трансформації протягом століть, пор.: *нетягь* (XVI Сян 125, сер.XVI СлавКор 476, 1627 БерЛекс 76) “ледача людина”, *нетягь* (1840 Б-Н 243) “нещасливець, безталанний”, *нетяга* (1875 Писк 154) “бідняк”, “одинак, бідолаха” (Гр II 560), “недбайлива, повільна людина” (1997 ГуцГ 132).

Іменник *неукъ* — праслов’янського походження (**neukъ(jь)*, **neuka* “неук; необ’їжджена або не привчена до роботи тварина”, мав той же корінь, що в **nauka*), у розгляданий період співвідноситься з *учити* з відтворенням давньої основи (**učiti < *oukeiti* — див. ЕСУМ IV 50). У середньоукраїнській мові використовувався для називання неосвіченої, неграмотної людини, наприклад: *дрѣвнѣ роздѣлѣть быти неукими и простолюдинами* (1616 ЄУС 30), *Сѣется в земный пѣсок тут наука, Значить, иж тьлько не сѣют неука* (сер.XVII УП 69); *неук* (1886 Ж 526). У новій українській мові словом *неук* іменують неграмотну, недосвідчену, мало обізану людину (див. СУМ V 398). Поруч із цією назвою в новій українській мові фіксується ще один номінатив — *нероба* (ЛексФр 143), *нероб* (1886 Ж 522, 1926 Саб 15) “ледащо, гультвіса”, *нероба* (СУМ V 376) “людина, яка веде бездіяльне, ледаче життя” (*не робити*).

Іновірство або відсутність у людини релігійних переконань позначається іменниками *нехрист* (СМШ I 471), *нехрест* (1886 Ж 526) “недовірок, бусурман” від (*не*) *хрестити*, *немола* (Гр II 551) “той, хто не молиться”.

Колоритну групу становлять особові імена, в основі яких лежить зовнішня характеристика: *Немира*, *Немиръ*, *Немиря*, *Немиръ* (1444 ССУМ II 39) (*мирити*); *Неверь*, *Невъръ* (1463-1478 32) (*вѣрити*);

собра Хмельницькі не(р)в'їлились: Гарасима Чо(р)ному [.] Максима Кривоноса [.] [...] **Нечая** (1739 Граб 89) від (не)чаяти “(не) сподіватись”; **Немера, Нем'їра** (39) (м'їрити); **Нечос** (СМШ I 471) “прізвисько князя Потьомкіна” від (не)чесати(-сь).

Внутрішнє світосприймання яскраво відображено у псевдонімах українських письменників та діячів культури: **Небрехи Панько** (1969 СЛУП 267) “псевдонім Пантелеймона Куліша” (не брехати); **Невада Н.** (267) “псевдонім Володимира Страшкевича” від (не)вадити “(не) завдавати шкоди”; **Невіра А.** (267) “псевдонім Андрія Паніва”; **Нежура** (268) “псевдонім Павла Слоніна” (не журитися); **Непогода** (269) “псевдонім Володимира Ганкевича” (не погодитись, не погоджуватись); **Нетля** (269) “псевдонім Корнила Устияновича”; **Нетяга М.** (270) “псевдонім Осипа Барвінського”; **Нетяга П.** (Там само) “псевдонім Прохора Вороніна”.

Зауважимо, що деякі з цих особових назв можуть вважатися похідними семантичного словотворення, зокрема, ті з них, які співвідносяться з аеліятивами, пор. д.-р.-укр. **нетля, немирь, нев'їра** і под. (див. докладніше с. 91).

У джерелах ХІХ-ХХ століть фіксується значна кількість оцінних найменувань, властивих здебільшого просторічній лексикі:

— назви осіб, що не знають міри у споживанні їжі: **ненажеря, ненажир** (1886 Ж 515) від (не)нажертись, (не)нажиратись; **ненаїда** (515) (не)наїдатись; **ненахлепа** (515) (нахлепатись = нахлебтатись). Особливістю цього типу похідних є те, що конфікс не-...-а приєднується до спрефіксованої дієслівної основи, як правило, dokonаного виду;

— номени людей, що мають певні негативні риси вдачі (жадібність, лінощі, невмілість, неохайність і под.): **невара** (Гр II 537) “погана господиня, що не вмє варити їсти”; **недава** (543) “той, хто не дає що-небудь, скупий”; **нестелена** (559) “неповоротка, непрворна людина” від (не)стеленати (Гр IV 201) “швидко приготувати”; **нестула** (559) “невміла людина, нездатна до найпростішої справи” (не)стулати); **нетопа** (560) “ледача жінка, яка не топить печі”; **нехарь** (1984 О I 487), **нехар** (Гр IV 561) “неохайна людина”, пов'язане з (не)харити “чистити” (Там само 387, див. також ЕСУМ IV 81); **нечепура** (562) “те саме”; **нерозчова** (1840 Б-Н 243) “незгодаплива людина” (розчовати “зрозуміти, міркувати”); **нескреба** (1861 Закр 415) “людина з розтріпаним волоссям” (не)скребитися; **невстида** (1984 О I 483) “безсоромник(-ця)” від (не)встидати(-ся); **негляд** (1987 ДзПА 166) “недбайливець, той хто без старання і турботи ставить ся до чогось”

(не глядіти). Ці деривати є, переважно, іменниками спільного роду, що підсилює негативне значення основи;

— найменування осіб за характерними внутрішніми чи зовнішніми ознаками. Досить пізно фіксується праслов'янський за походженням дериват *небій* (Гр II 537) “безстрашна, смілива людина” (не боятись). Новотвори: *недопица* (СМШ I 460) “образлива людина, яка не терпить щодо себе жартів, фамільярності в поведінці, критичних зауважень, заперечень” (не допитатись); *недашига* (543) “нерухома істота” (не двигатись “не рухатись”); *непритика* (556) “безпритульний” (не притикатись); *нерода* (557) “бездітна жінка”, *нероди* (1926 Саб 15) “бездітний чоловік” (не родити); *неотеса* (1886 Ж 517, СУМ V 350) “труба, неосвічена, невихована людина” (*неотесаний*); *нивступа* (1987 Корз 172) “той, що ніколи не поступається” (не в(у)ступати); *невигода* (1987 ДзПА 161) “те саме” (не виглядити); *непосида* (168) “непосидливий малий хлопчик або непосидлива мала дівчинка” (не посидіти).

1.2. Назви *тварин*. Праслов'янської давнини іменник *нетель* вживається в сучасній українській мові: *нетель* (СУМ V 394) “тільна телиця”, *нетіль*, *нетеля* (1990 Сизько 61) “назва ялової корови; ялівка” (не тетатись). Новотворів небагато: *нерізь* (1987 ДзПА 40) “бугай, бик-плідник; кнур, кабан-плідник” (не різати); *нехар* (Гр II 561) “вовк” (не харити “не чистити”), пор. також *нехарний* “неохайний, нечистий”.

1.3. Давні й нові деривати складають групу *абстрактних* назв: *ненасить* (XVI Сян 133, XVII БерЛекс 74), *ненасить* (СУМ V 342) “велика жадоба, потяг, прагнення до чого-небудь” (не насититись); *ненатля* (1877 ЗСЮР 41, 1926 Саб 110) “жадність, скупість” (*тлтити* груб. “швидко і жадібно поїсти”), пор. *ненатлий* “ненаситний”; *и свѣта сего роскошными пожадливыми до нехоти оуроскошати себе не могли* (1616 ЄУС 41), *нехоть* (1886 Ж 526) “небажання” (не хотіти); *невада* (1886 Ж 502, Гр II 537) “нешкідливість”; *незрада* (1886 Ж 512) “вірність, відданість” (не зрадити); *неввага* (Гр II 537), *нежага* (1886 Ж 511) “байдужість, неповага” (не вважати, не зважати); *нестям* (524), *нетям* (525), *нестями* (1926 Саб 19) “безем'ятство” (не тямити, не стямитись); *невстид* (1886 Ж 505) “безсоромність” (не встидатись); *незмисль* (512) “необдуманість” (не змислити); *непослух* (1926 Саб 213) “неслухняність” (не послухати), *невтома* (СУМ V 273) “невтомність” (не втомитись). Абстрактні іменники такого типу органічно вплітаються в тканину поетичних творів: *І з ордою під дискі галаси прорешечуватись гробами, Раз эсене нас ненатля казу по роках, по віках, по горбах! В гінках руках мовчазних росяниць Високі чари, димом проквіттівіні. І рветься зойк, високаї до нестями, тугими борлакам!:* *кобилы* (із творів В. Стуса).

1.4. Окрему групу формують іменники на позначення людських фізичних можливостей, які протилежні тим, що названі твірною основою: *Положеніє чтуцу попка твосо, препояши ми немощ силою от него* (1691 ІВ 95); *немож* (1886 Ж 514); *немоць* (1984 О І 485); *неміч* (Гр II 551); *немога* (551); *незмога* (1926 Саб 207) “хвороба; безсилля; недостатність фізичних сил; нездатність зробити що-небудь” (*не могли, не змогли*); *нездуги* (1886 Ж 512) “те саме” (*не здужати*). Нині функціонують три варіанти цього іменника — *неміч* (СУМ V 337), *немога* (339), *немоці* (340), перший і третій з яких, вочевидь, є прямими континуантами давніх форм *немочь, немоць* (див. с. 85).

1.5. Помітну лексико-словотвірну групу складають народні назви рослин та найменування їхньої сукупності. Наприклад: *нежсар, нежерь, нежсир* (Гр II 546) “торішня трава, нез’їдена худобою, яка перезимувала на пш” (*не жсрти*); *нелень* (1886 Ж 513), *нелинь* (Гр II 550) “дуб, з якого на зиму не опадає листя” (*не лияти*); *недогін* (1877 ЗСЮР 41), *нидогони* (1952 Мельн 87) “поодинокі рослини, що відстали у своєму розвитку від загального масиву” (*не догонити*); *некіс* (1886 Ж 513) “некошена смуга трави або збіжжя” (*не косити*); *незахват* (1987 ДзПА 32) “те саме” (*не захватити*); *негін* (1875 Писк 150) “кукіль” (*не гинуть*). Декілька специфічних назв має розрив-трава звичайна, якій здавна приписувались магичні властивості: *неруш мене* (1875 Писк 154), *неруш* (1902 ГалЛем 439) (*не рушити* “не зачепити”); *недотика* (154), *нетик слабиного* (1991 Смик 115) (*не достикатись, не тикати*); *недодрога* (114). Крім того, сюди належать також деривати *недоступ* (1991 Смик 114) “тамус звичайний” (*не достукатись*); *нелин* (114) “кукіль звичайний” (*не лияти*), *нетронь* (115) “нетреба колюча” (*не тронуть* “не зачепити”).

1.5. Апелятив *нетеча* з локативним значенням, що є продовженням праслов’янських форм **neteča / *netečь / *neteka*, зазнає топонімізації. Пор.: *нетеча* (1407 ССУМ II 44) “стояча вода”; *нетеча* (1875 Писк 154) “непогода”; *нетеч, нетеча* (Гр II 560, 1840 Б-Н 243, 1926 Саб 383) “болото”; *нетеча* [Аркушин 2004 569] “непрохідне місце”; *Нетеча* (Кв-Осн II 254) “назва річки у місті Харкові”; *Нетеча, Нетіч* (1979 СГУ 387) “назви річок” (*не текти*). Зберігся донині водний об’єкт і гідронім, що його позначає, згаданий ще в пам’ятках XI-XIII століть: *сороковая (рѣка) Немага* (XVIII ОЛУ 124), *Немига* (1979 СГУ 385) “річка, притока Россохи” (*не мигати* “не мигтіти”). До топонімів, які називають негачійними [див. Корепанова 1986 70], належить ще кілька найменувань: *Немажора* (1979 СГУ 385) “правий рукав Дніпра” (*не намажратись*); *р. Немороз* (385) (*не морозитись*); *Неруб* (?86) “балка” (*не рубати*); *р. Нетреба* (387), певно від

теребиту “очищати поле від кущів, дерев” (див. Гр IV 255), пор. прасл. **neterba* (див.с. 39).

1.6. Розширюється група найменувань *волевиялень, стосунків між людьми*, започаткована в XI-XIII століть: *За чим вьсякій перюд и все злое походить* (1609 ОВосп 51), *неряд* (1886 Ж 522, 1984 О I 486) “непорядок” співвідноситься, очевидно, з *рядити* “управляти, розпоряджатись (кимось, чимось)” (ССУМ II 314); *видечи его несправу бо(л)ше(и) есми на тоє гроша дати не хотель* (1605 ДМ 88) “невиконання обов’язків, зобов’язань” (*не справитись, не справляться*); *незгода* (1616 ЄУС 176, к.ХVІІ ХрС 85, ХVІІІ КЗ 115), *незгидь* (1886 Ж 511) “відсутність повного розуміння, згоди між ким-небудь; чвари” (*не згодитись, не згоджуватись*), утім, *незгода*, радше, префіксальний дериват; *нелагода* (513) “відсутність взаєморозуміння; розбіжність у чомусь”, пор. *залагодити* “уладнати що-небудь; порозумітися”, пор. також *лагодити сварку* (Гр II 330), хоча не виключено, що це префіксальне утворення від *лагода* “згода, мирні взаємини” (див. Там само 339); *незмир* (548) “сварка, ворожнеча” (*не змирити(-ся)*); *невіда* (1886 Ж 503), *Из чорної невіді зву я тебе* (Стус 120) “невідомість” (*не відати*); *неповелі* (1886 Ж 518) “заборона” (*не дозволити*); *непокар* (518) “протест, відмова підкорятись чийсь волі” (*не покоритись*); *непослух* (519) “те саме”; *незбіг* (СУМ V 311) “невідповідність між чим-небудь” (*не збігатись*).

1.7. Інші іменники позначають різнопланові поняття, сукупність чогось, результат дії тощо. Наприклад: *Антонь, полковникъ киевскій, почаль битъ с Киева боронитися. Але гди ибачить немъ вру, уступилъ с Киева с козаками* (1673 ХрС 254) “велика кількість когось або чогось, що не піддається обліку” (*м’врити*); *нерость* (1875 Писк 154), *нерість* (1886 Ж 522, Гр II 557) “все земне (крім води), що не росте і що не створено штучно: земля, каміння, метали” (*не рости*); *вдарив неврод рік по року* (1877 ЗСЮР 41), *неврода* (1886 Ж 505), *непорода* (519) “неврожай” (*не вродити, не породити*); *невороть* (1886 Ж 505) “від’їзд без повернення”, пор. *вороття* “повернення”, *воротило* “дрючок, яким повертають вітряк” (СУМ I 741), пов’язане з давнім **vortii* “повертатися” (ЕСУМ I 429), д.-р.-укр. *воротитис.л* “вернутися” (СДЯ I 477); *невидь* (1984 О I 482) “п’ятьма” (*не видіти* “не бачити”); *нечин* (1931 Шел 5) “бездіяльність (механізму)” від *чинити* “робити, виготовляти, виконувати” (Гр IV 462), пор. *чинна угода*; *неліквід* (СУМ V 331) “матеріали, обладнання і т.ін., які не можуть бути використані де-небудь і які необхідно комусь продати, передати” (*не ліквідувати*); *ненапад* (342) “відмова договірних сторін від ворожих

дій одна проти одної” (*не нападати*); *невиплат(-а)* (СУМ V 260) “несплата чого-небудь” (*не виплатити*).

2. Серед іменників *прикметникового* походження переважають назви осіб за родинними стосунками, зовнішньою або внутрішньою прикметою, рідше — абстрактні найменування.

2.1. Праслов'янський прикметник **nebogъ* “бідний, нещасний”, що походить із *ne* і основи іменника *bogъ* “доля, майно, багатство”, буквально “який не має частки (при поділі), який не має долі” та похідне утворення від кличного відмінка *небоже* субстантивованого прикметника *небогъ* “бідний, нещасний”, пор. ст.-сл. *невоже* “бідолоше” (ЕСУМ IV 57), продовжує функціонувати в українській мові, зберігаючи ознаки словотвірної членованості, співвідносячись з прикметником *богатий*. Наприклад: *небога* (1489 Ч 15) “бідна родичка”, *Без поту хлѣбъ временный снѣсть отъ насъ никтоже, — а небесныхъ благъ туне хочещи, небоже?* (1691 ІВ 89), *не зго(р)шалася (б) та(к)же дьти(м) свои(мъ) небога* (XVIII КЗ 110) “бідолоха”; *небога* (1875 Писк 149) “племінниця; нещасниця”. Цей іменник міг переходити до складу онімів: *містей валишь гн поволние слуги.. Мазиго Небога* (1725 ДНМ 165). У сучасній мові іменники *небога*, *небіж*, *небожа* називають дітей брата чи сестри: *небога* (Гр II 537, СУМ V 249) “дочка брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінниця”; *небіж* (Гр II 536, СУМ V 248) “син брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінник”; *небожа* (Гр II 536, СУМ V 248) “племінник, племінниця (дитина)”.

2.2. Мотивувальна основа деривата *нелюб* походить із колишнього нечленного прикметника, проте з часом цей зв'язок послабився й згаданий іменник може виводитись також із дієслова, стає полімотивованим [див. Шуба 1975 252, Тихонов 1970 83-88]. Наприклад: *Нелюбъ* (1463 ССУМ II 38) “особова назва”; *нелюбъ* (1840 Б-Н 242) “ненависний”, *нелюб* (1886 Ж 514, Гр II 550, СУМ V 332) “чоловік, якого не кохає жінка” (*нелюбий, не любити*). До цієї групи належить також іменник *немил* (1886 Ж 514) “осоружний”, співвідноситься з (*не*) *милий*.

2.3. *Оцінка* осіб за внутрішніми та зовнішніми якостями закладена в ряді деад'єктивів, що фіксуються з XIX століття. Наприклад: *неглул* (1886 Ж 506) “кмітлива, здогадлива людина” (*глулий*); *недопін* (1984 О I 483), *недопена* (Гр II 618, 1926 Саб 168, СУМ V 301) “людина, яка не вміє зробити, виконати, здійснити і т.ін. з належним умінням, як слід; невміла людина”, походить, очевидно, від *допінний* “здібний, здатний” (див. Гр I 433); *непотріб* (1984 О I 485) “ледар, нероба” (*потріб:лий*); *нечема* (403) “невихована, неввічлива людина”, *недоба*

(1992 Чаб II 358) “некрасива людина”, певно, від *в(у)добний* “гарний”; *непуть* (1987 ДзПА 176) “підла, підступна людина” (*путний*).

Серед похідних цього типу знаходимо також *міфологічні* назви. Наприклад: *нечисть* (XVI НП 215, 1616 ЄУС 136) “нечистий дух, біс, дідько, відьма”, *колись* *єю зь України нечисть* *мы змтали* (XVIII Метл 49) “ворожа сила”, пор. *нечисть* (СУМ V 404) “бруд, сміття, покидьки”.

2.4. Найменування предметів, територій за якоюсь характерною ознакою: *неварть* (1861 Закр 411) “щось, недостойне позитивної оцінки” (*вартій, невартій*); *негідь, негід, негідь* (1886 Ж 505) “до-небудь непридатне, непотрібне” (*гідній, негідній*); *немаль* (1900 Верх 35 111) “річ, яка має чималі розміри” (*малій, немалій*); *негода* (1990 ТранспЛ 195) “бездоріжжя” (*годний “ясний (про погоду), негодній*); *недоб, невдоба, невдоби* (1987 ДзПА 28), *неудоба / нывдоба* [Аркушин 2004 569] “непридатна для хліборобства земля; неврожайне поле” (*вдобеній “зручний, придатний”, невдобний*).

2.5. Поодинокі відприкметникові деривати позначають *абстрактні* поняття: *пропастнїю* *свою несуть* *показуєть* (1616 ЄУС 355), *несить* (1893 УМС 20) “жадоба” (*ситій, неситій*); *невигода* (Гр II 539) “незручність”, *нивигода* (1987 Корз 172) “збитки” (*вигідній, неvigідній*).

3. Відіменникове творення представлене дериватами *нелюд* (1984 О I 490), *нелюд* (ЛексФр 141, 1886 Ж 514, Гр II 550, СУМ V 332) “жорстока, зла, бездушна людина” (*людина, не людина*); *нездара* (СУМ V 316) “людина, яка не має таланту, здібностей до чогонебудь”, співвідносне з *дар* (ЕСУМ II 12), з-тут — результат впливу *бездар(а)* “те саме, що нездара”.

Конфікс по-...-ѣ(ъ, а, о, е).

У середньоукраїнській та новоукраїнській мові фіксується чимала кількість *віддієслівних* іменників, що складають ряд лексико-словотвірних груп.

1.1. Окрім давніх *поварь, послушь*, у групі назв осіб за родом їхньої діяльності або характерними ознаками фіксуються інші похідні. Так, для називання позивача в суді використовувався іменник *поводь* (1549 МагТимч II 120), *Петрь, кухмистрь* *єго кї(р).* *мї(л).*, *праде(д)* *теперешнего повода, ме(л)* *за собою Ю(р)шанку* (к. XVI КнКПС 132), співвідноситься з *водити*. Субстантиви цього типу побутують у діалектах нової української мови, причому деякі похідні мають оцінне забарвлення: *наход* (1902 ГалЛем 45) “походний лікар” (*ходити*); *поволока* (1992 Чаб III 140) “повія” (*волочитись*).

1.2. Серед девербативів фіксується й *локатив* *поплав* [Аркушин 2004 570] “заболочений сінокіс”, що співвідноситься з *плавати*.

1.3. Певна кількість дериватів називає *споруди* та їхні *фрагменти*. З XI-XIII століть успадковано дериват *пору́бь*, що вживався з тим же значенням: *пору́бь* (1656-1771 МатТимч II 178) “темниця, острог, тюрма”, *пору́б* (1999 НТСУМ III 596) “в’язниця, тюрма, погріб, що служить в’язницею”, пор. сучасний плоратив *по’руб*и [Аркушин 2004 570] “цямриння колодязя”. Сюди ж відноситься й похідне *повала* (Гр III 207, 1984 О II 86) “стеля, горіше” (*валити* “покривати спеціальною сумішшю глини”).

1.4. Функціонують у цей період і найменування *транспортних засобів* та їхніх *складників*. Давньоруськоукраїнський іменник *поводь* “віжки, повід” фіксується у формі *pluralia tantum* — *поводи* (1984 О II 89) “віжки” поруч із *повіддя*, *повідки* (див. ЕСУМ I 364). Поповнюється група й іншими похідними: *повозь* (1621 МатТимч II 121) “екіпаж, повозка”, *повіз* (1990 ТранспЛ 24) “запряжений кіньми чи волами транспортний засіб” (*возити*, *везти*); *сво́й поиздъ для припроважен(ъ)я оной послати* (1723 ПЛ XVIII 31) “екіпаж, карета”, *поїзд* (1999 НТСУМ III 518) “ряд з’єднаних між собою залізничних вагонів, що рухаються за допомогою локомотива; потяг” (*їздити*); *потяг* (Гр III 384, 1999 НТСУМ III 639) “поїзд” (*тягти*, *потягти*); пор. плоратив *посмаки* [Аркушин 2004 570] “довгі вантажні сани для перевезення колод” (*смикати*).

1.5. Активно формується лексико-словотвірна група іменників на позначення *податків*, що була започаткована в попередній період. Фіксується давній дериват *повозь* (1497 ССУМ II 160, 1621 МатТимч II 121) зі значенням “повинність постачати натуральну данину у двір феодала”, пор. *повозне* (Гр III 225) “податок з возу”. З попереднього періоду перейшов дериват *поборь*: *есми ѣма оу перемыскоѣ волость село добаневи...со оустѣми поборы* (1443-1446 ССУМ II 157) “податок, данина”, співвідноситься з *брати* “стягати мито, податок, данину, десятину і т.ін.” (див. ССУМ I 119), пор. також *побрати* (XV ССУМ II 157) “заволодіти чимось, забрати, взяти”; *побор в року деветдесят третем не ест з них выдан* (1596 СелРух 108); *чивши и поборь панъ ѡ(т)да(т)ь* (1616 ЄУС 356); *за неѡ(т)да(н)емъ побору его королевское м(л)ти* (90-і рр. XVI КнКПС 149); *сейм бул, на котором побори великій настали* (XVII ЛьвЛ 114); *а если случится подводъ зъ Обмочева на ясю потребу брати ... въ обиди побурь з козаками ... понимати конѣ* (1716 ДНМ 89). У сучасній мові цей іменник зі значенням “у дореволюційній Росії — збір грошима або натурою (на користь держави, поміщика і т.ін.)” проникає в тканину художніх творів (переважно у множині) як застаріле слово (СУМ VI 618), плоратив *побори* має значення “хабарі” (див. РУС II 585). Давньо-

руськоукраїнський дериват *поплата* “платня” продовжував функціонувати у формі *поплать* (1450 ССУМ II 195) “грошова данина, грошовий податок” і співвідносився з *платити* в значенні “примусово сплачувати данину, мито” (1349 ССУМ II 151), пор. також рідковживане дієслово *поплатити* (Там само 195) “сплачувати податки”, котре позначало як одно-, так і багаторазову дію.

Новим, очевидно, є дериват *потягъ* (1447 МагТимч II 198) “грошова повинність, обов’язок, служба” від *тягти, тягнути*, у пам’ятках російської мови він фіксується з XVI століття (див. СлРЯ XI-XVIII 34).

1.6.1. Збережена давньоруськоукраїнська група похідних, яка іменує *опредметнену дію*. Успадкований з попередніх віків дериват *поступъ*, що мав значення “рух” і витворився з дієслів *поступати, ступати*, починає співвідноситися з дієсловом *ступати/стутити*, розширивши значення — “хід, виробництво, течія” (1538 МагТимч II 189). Зберігся й давній іменник *позоръ*, який в XI-XIII століттях виступав із широкою гамою значень: “дивитися, спостерігати; те, що постає перед зором, видовище; вистава; перен. посміховисько”. У середньоукраїнській мові XVII століття він вже фіксується зі значенням “погляд; вигляд, знак і т.ін.” (див. МагТимч II 150-151). Давнє мотивувальне слово *позоровати* “дивитися” виходить з ужитку, тому співвіднесеність цього деривата з дієсловом *зр’їти* “дивитися”, здається, не викликає заперечень. Нових дериватів небагато: *потора* (1984 О II 115) “допомога”, співвідноситься із *перти, пру* (ЕСУМ IV 355); *понас* (2002 СУССТ 169) “косіння трави” (*косити*). Пор. шкоровитив *попріади/попряди* [Аркушин 2004 570] “зібрання жінок удень для прядіння” від *прядти* (в останньому випадку відтворюється давня основа).

1.6.2. У досліджуваній період з’являється ряд новотворів для позначення *одноразової дії*: *покрикъ* (1653 МагТимч II 155), *покрик* (1886 Ж 687, 1926 Саб 157, 1999 НТСУМ III 533) “сильний, різкий звук голосу; крик, вигук” (*крикнути*).

Кількість дериватів із такою семантикою збільшується, особливо наприкінці XIX – початку XX століття: *порух* (1886 Ж 711, Гр III 355, СУМ VII 295) “рух; перен. раптові прагнення, бажання” (*рухатися*); *подмух* (Гр III 242) (*дмухати, дмухнути*); *помах* (1926 Саб 170) (*маханути*); *посвист* (Гр III 357) (*свистіти*); *попнтоух* (1931 Шел 96, СУМ VII 489) “різкий короткий удар” (*штовхнути*); *погук* (Гр III 236, СУМ VI 727) “вигук” (*зукнути*); *подих* (1886 Ж 676, Гр III 241, 1926 Саб 105, СУМ VI 744) “втягування і виштовхування повітря під час дихання; вдих і видих” (*дихати, дихнути*); *поповз* (СУМ VII 212) “один рух або один перехід, зроблений повзучи” (*повзати*); *порив* (252) “різкий раптовий рух; ривок” (*рвати*); *пошуг* (490) “поет. стрімкий

політ” (*шугати, шугнути*); *пошум* (491) “поет. неголосний шум” (*шуміти*). Похідні цього типу часто вживаються в поетичному мовленні, слугуючи оригінальним образно-стильовим засобом: *Тобі не чути одкровінь, Коли у віщій час Загомонить прадавня тлінь І зрине порух, зрине ринь; ... і врочить порив: не стивіайся, йди. То шлях правдивий. Ти — його предтеча* (із творів В.Стуса).

1.6.3. Окрему групу складають назви, що вказують на манеру виконання дії. Зокрема, у новій українській мові використовується кілька найменувань, які характеризують ходу людини. Наприклад: *поступ* (1886 Ж 719, Гр Ш 373, СУМ VII 383) “хода, манера ходити” (*ступати, ступити*); *походь* (XVII МагТимч II 200), *похода* (1886 Ж 727, СУМ VII 455), *похід* (Гр Ш 386, СУМ VII 449) “те саме” (*ходити*). Своєрідність виконання дії позначає й дериват *почерк* (1886 Ж 728, СУМ VII 467) “індивідуальна манера письма, спосіб накреслення літер” (*черкати*).

1.7. До найменувань *результатів фізичної дії* відносимо такі деривати: *пошмор* (Гр Ш 396) “смикання, посмикування; подряпина, синець; сліди полозів на дорозі”, “слід від могузки” (1893 УмС 948) від *шморнути* “рвучко затягнути що-небудь”; *послід* (Гр Ш 363, 1893 УмС 1086) “залишки після віяння зерна” (*слідити*). Пор. плюратив *поїди / поїди* [Аркушин 2004 570] “недоїдені худобою рештки сіна”, співвідноситься з *їсти*.

1.8. Невелику групу становлять найменування *наслідків інтелектуальної діяльності*. Сюди входить давній дериват *поклець*, який мотивується безпрефіксним дієсловом *клепати*, ужитому в метафоричному значенні: *такъ ли е(ст) сами(м) дѣло(м), [...], или то настоящая естъ ложь и поклець* (1747 ПЛ XVIII 116) “вигадки, шітки, несправедливі звинувачення”.

У середньоукраїнський період група поповнюється новими дериватами. Зі значенням “керівництво, керування, вказівка” виступає в другій половині XVII-поч.XVIII століття іменник *поводь* (див. МагТимч II 120), співвідносний з *водити*, однак можна припустити, що це результат розширення семантики давнього слова *поводь*, яке вказувало на знаряддя керування возом (див. п.п. 1.4.): *и за его поводомъ обозъ непріятелскій знесено* (1659 Гал 120), *повід* (1984 О II 88) “керування”.

1.9. У досліджених джерелах вживається давній іменник *похоть* “бажання” — *похоть* “трубо-хтивий сталеий потяг; хтивість” (див. 1999 НТСУМ III 642) — і ряд нових абстрактних утворень, що називали *нахили, волевиявлення, похуття*. Наприклад: *в великой посторожѣ ... здохыватися зьякльий* (XV Арх:ОЗР I/VIII 364) “обережність”, співвідно-

сяться із *стерезти(-ся), постерезти(-ся)*; *похоть* (1571 МагТимч II 200) “устремління, охота, схильність, спонукання”, пов’язане з *хотити* “схопити” (див. Ф IV 261), пор. п. *rochor, podiwь* (1621 МагТимч II 134) “здивування” (пор. п. *rodziw*), *подив* (СУМ VI 741) “почуття або стан, викликані сильним враженням від чого-небудь незвичайного, несподіваного, незрозумілого” (*дивуватись*); *добрий з цноти не грішати, злий з постраху казні* (п. XVII ПБШ 309), *бы теж и якій пострах нех нападает* (сер. XVII УП 142), *пострахь* (1653 МагТимч II 187), *Демьин, не боячися тьх пострахов* и на *Бга надъвоичися, покрепил людеи* (1686 ХрС 137); *кедысмо пытали оног(о), ... теди без жадногог постраху сказалъ доброволие* (1708 ДНМ 33), *пострах* (Гр III 371) “страх, побоювання, залякування, жах” від *страхати (-сь)*, пор. сучасне *пострах* “людина або предмет, що викликає страх у кого-небудь” (див. СУМ VII 379).

У новій українській мові з’явився ще один іменник цього типу — *погорда* (Гр III 234, СУМ VI 719) “почуття зверхності, зневаги, презирства до кого-, чого-небудь” (*гордувати, гордиться*).

1.10. Інші назви. Праслов’янське *rosagь* “віно” з цим же значенням функціонує в старій і новій українській мові: *посагь* (1656 МагТимч II 179) “придане”, *посаг* (Гр III 356, 1999 НТСУМ III 603) “майно, що дається дівчині при одруженні”. У зв’язку з виходом із широкого вжитку давнього дієслова *посагати/посягати* “виходити заміж”, цей іменник, здається, став мотивувально співвідноситися лише з дієсловом *сягати* “діставати, хапати”. Сюди ж і *пошморга* (Гр III 396, 1893 УмС 890) “парний ремінь” від *шморгати* “рвучко затягувати що-небудь” та *пошва/пшва* [Аркушин 2004 570] “наволочка”, співвідноситься із *швати*, пор. *підшва* (див. ЕСУМ IV 394, Ф III 299).

Зазначимо, що дослідники, які вивчали деривати описаного типу, вважають їх безсумнівними конфіксальними утвореннями, оскільки однокореневі дієслова з префіксом *по-* мають або значення початку дії, або значення обмеження дії в часі. Віддієслівні ж іменники позбавлені цих відтінків значення і тому повинні розглядатися як мотивовані безпрефіксними дієсловами [див. Лопатин 1977 62].

2. Дібраний матеріал показує, що в описуваний період набула значного розвитку *відіменникова* деривація, у результаті чого йшов процес формування кількох лексико-словотвірних груп.

2.1. Найменування *флори* та *фауни*: *потрост* (1902 ГалЛем 116) “бічні пагони на стеблі рослини” похідне від *трость* (ЕСУМ V 651); *потрав* (1987 ДзПА 19) “отава, трава, що виросла в той же рік на місці скошеної” (*трав*); *покурч* (1886 Ж 687) “шпуліка” (*курча, курчата*).

2.2. *Nomina loci*: *Подвори* *предверіє, сѣнь, дворь* (XVII ЛексЗиз 143) “сіни: у селянській хаті — кімната, що розташовувалась безпосередньо перед входом до світлиці” (*двері*); *постриш* (1877 ЗСЮР 54, Гр III 372), *постришь* (1984 О II 112) “група хат, вулиця в селі; об’єднання господарів 8-10 хат з метою найняти пастуха для худоби” (*стриха*); *пазем* (1886 Ж 681, 1931 Шел 17) “горизонт” (*земля*); *полука* (1886 Ж 693) “місцевість, що знаходиться поблизу вигину річки” (*лука*); *посердя* (1893 УмС 927) “осереддя, стрижень, серцевина”, співвідноситься з *серце*; *покуть* (1875 Писк 198), *покут*, *покуть* (Гр III 280), *покуть* (1999 НТСУМ III 535) “в українській селянській хаті — куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього”, *покуть* [Аржущан 2004 568] “почесне місце в хаті” (*кут*, *куток*); *Подністрия* (Гр III 242) “Подністрянщина” (*Дністер*) утворено за допомогою форманта по-...-j(а) з [pj] → [p’], однак у такому вигляді в його структурі вичленовується конфікс з матеріально не вираженим другим компонентом, пор. [матір’ју], [бур’jan] і наведену твірну основу; *погарь* (1984 О II 91) “гора, нижча від сусідньої”, семантика слова вказує на зв’язок деривата з *гора*, однак друге значення цього слова “згарище в лісі” (Там само) орієнтує на співвіднесеність похідного *погарь* з *горіти*, *гар*, пор. *погари* (2005 СБГ 436) “місце, де згорів ліс; гора, яка не має рослинності, є нижчою порівняно з тією, на якій ростуть дерева”; *побряго* (1999 НГТК 152) “берег”.

2.3. Найменування одягу та його деталей: *поволока* (Гр III 225) “ремені, шнурки на взутті”, співвідноситься з *волока* (Гр I 250) “зав’язка у постолів”; *поруца* (1987 ДзПА 125) “чоловічий пояс для підперізування штанів”, співвідносне з *руц* “край, бік, ребро; край тканини, кант; складка; рубець, смуга; дуга та ін.” (ЕСУМ IV 615, Ф III 387-388). Пор. плоратив *поруці* (СУМ VII 296) “церк. парчеві нарукавники — частина одягу священника під час відправи” (*рука*, *руки*).

2.4. Численну групу становлять назви *споруд*, *виробів* та їхніх *фрагментів*. Одним із найдавніших номенів цього типу є, певно, дериват *поклеть*, *покліть* (1571 МатТимч II 153) “рама борони”, співвідносний, очевидно, з давнім *клѣть* “приміщення, кімната; келія; кліть”, хоча наявність у цей період дієслова *клѣтити* “ліпити, будувати як-небудь, неміцно” (1597-1599 МатТимч I 367), ст-п. *klecić* схиляє до думки про можливий вплив цього дієслова на формування словотвірної і семантичної структури розгляданого деривата. Пор. ст-п. *roklat* і континуанти розгляданого іменника *поклеть* у новій українській мові — *покліть* (Гр III 273, 1926 Саб 380) “частина колодязного зрубу; рама борони”, *покліть* (1886 Ж 685, 1893 УмС 87) “верх, будка, буда у екіпажів”; *поклім* (1987 ДзПА 84-85) “неопа-

люване невелике приміщення в житловому будинку або окрема прибудова біля хати для зберігання їстівних припасів, різних речей". У цій групі збережено також іменник, очевидно, давньорусько-українського періоду, *поворозъ* "перепонка" (див. ЕСУМ I 427), який вживався в XI-XIII століттях у формі *повразъ* та *поворъза* "шнурок, петля для прив'язування предмета до руки" (див. Ср II 1002-1003). Його зв'язок із прасл. **vorzъ*, **vorza* "мотуз, вірówka" та **vorzti* "в'язати", пор. сучасне *вороза* "мотузок, шнурок" (ЕСУМ I 427) не втрачено, що дає підстави відносити цей іменник до конфіксальних похідних. У пам'ятках української мови він частіше вживався в повноголосній формі: *поворозъ* (1565 МатТимч II 122), *в ночи чере(з) мѣрь поворозомъ свѣсти(в)шии, оуховала ись* (1616 ЄУС 454); *наракевицѣ значать поворозъ, которымъ Хѣи руки звязали* (1659 Гал 170), *Неповстиеливое горло належит повразом повстягнути* (1710 ІВ 146), *повороз* (Гр III 226) "мотузка, тонка вірówka; шнурок", пор. *вороза* — "вірówka чи ремінь в батозі, якими б'ють" (255).

Наповнюється ця група й новими похідними: *подіне* (1984 О II 94) "поміст над сіними", *подена* (Гр III 239), *подина* (2002 СУССГ 168) "узвишся із каменю, покрите товстим шаром гілок і соломи, що слугує основою для скирти", *подина* (1893 УМС 186) "стожарня" (*дно*).

2.6. Назви *реманенту, обладнання: попруга* (XVII ЛексЗиз 487) "частина кінської збруї — широкий ремінь, який затягують по-під черевом коня, закріплюючи сідло (чи сіделко)", *попруга* (Гр III 340) "підпруга", співвідносно з *пруг* "край, бік, ребро; край тканини, кант; складка; рубець, смуга; дуга та ін." (ЕСУМ IV 615, Ф III 387-388), *попійж* (1984 О II 112), *поножі* (1966 Лысенко 44) "трипійжи для вішання коліски під час праці на полі", *поножі* (1966 Лысенко 44) "дошечки, прикріплені спереду нижньої частини верстата, на які ткачиха натискає ногами", *попійж* [Аркушин 2004 568] "підніжок у кросвах" (*нога, ноги*).

2.7. Найменування *обрядодій*, вказівка на які закладена у вивідній основі: *покалядь* (Гр III 274) "приспів до колядки на честь господаря" (*коляда, колядка*); *попразен* (335) "наступний день після свята" (*празник "свято"*). Пор. плоратив *поколі* [Аркушин 2004 568] "пісні-веснянки, які виконували, ходячи по колу" від *коло*.

2.8. Назви *природних, погодних та стихійних явищ*. Іменник давньокіївської доби *поводь* з певними фонетичними змінами функціонує і в описуваний період: *поводь* (1656 МатТимч II 120) "розлив, повінь", *повідь* (Гр III 221, 1984 О II 88) "повінь". Також фіксується кілька новотворів: *потимря* (1984 О II 124) "присмерк" (*темрява*); *політе* (1997 ГуцГ 153) "гарна, сприятлива погода" (*літо*),

пор. інший конфіксальний дериват з тією ж семантикою — *политоць* (1656 МагТимч II 159).

2.9. Інші номени: *поріб* (1886 Ж 708), *порібре* (Гр III 344) “частина ребра” (*ребро*), пор. інші конфіксальні утворення з подібною семантикою, що номінують це поняття, — *порібря*, *порібриня*, *поріб'я* (Гр III 344); *поваг* (1893 УМС 757) “зайвина вага” (*вага*); *позолы* [Аркушин 2004 568] “вода зі жлукта після прання білизни”, співвідноситься із зола “попіл”.

3. Трапляються в дібраному матеріалі й поодинокі *dead'ективи* як із конкретним, так і абстрактним значенням. Наприклад: *потуга* (XVII МагТимч II 195) “могутність, сила, влада”, *гетманове зась короніє великій и полійї с потугами своїми на Чигирин шили* (1648 ЛСам 50) “сила, ополчення”, *потуга* (Гр III 382-383) “сила, міць; військова сила, військо”, співвідносне з *тугий* “міцний” (див. Ф IV 114, ЕСУМ V 668), в українській мові ХХ-ХХІ століть зазначена семантика цього деривата архаїзується, втім істотною перевагою стає значення “велике зусилля, напруження м'язів при якій-небудь роботі, якомусь рухові; нагуга” (див. 1999 НТСУМ III 638); *понова* (Гр III 312) “у мисливців: слід на свіжому снігу”, *понова* (1984 О II 112) “новина, сенсація”, *понёва, понова* [Аркушин 2004 569] “свіжий сніг” (*новий*), пор. лексему *понова* (1598 МагТимч II 168) “обновлення, відновлення”, де, вочевидь, маємо справу з утворенням від дієслова *поновити*; *потверд* (1984 О II 124) “дисципліна, шори” від *твердий*, хоча не виключений зв'язок цього деривата з дієсловами *твердити*, *потвержувати* (МагТимч II 386, 191) “стверджувати”; *пояра* (1987 ДзПА 30) “ярина, весняні посіви або сходи зернових культур” від *ярій* “весняний”, пор. *поярок* (Гр III 398) “шерсть з молодих ягнят”; *посуш* (Гр III 374) “вітролом, сухі гілки”, *посуш* [Аркушин 2004 569] “сухий ліс; всохле дерево” (*сухий*).

Конфікс о-...-џ(ь, а, е).

Група похідних іменників з описуваним афіксом у морфемній структурі, підвалини якої були закладені в праслов'янський період, продовжує функціонувати й у середньоукраїнській та новій українській мові. Найчисленніший масив дериватом цього типу становлять *віддієслівні* похідні.

1.1. Назви *осіб* за якимись характерними ознаками: *охвар* (1886 Ж 586) “чарівник”, *охвара, оговара* (Гр III 78) “відьма, чарівниця”, можливо, результат видозміни форми *отвара* “обмова”, зближеної з *охвара* “щось дуже велике, незграбна істота” (ЕСУМ IV 239), пор. *гварити* “говорити” (див. Гр I 277), тобто ідеться про людину, яка знала магичні слова, замовляння; *орек* (1902 Верх 45 256) “посадова

особа” (ректи); *охаб, охаба* (Гр III 78), *охаба* (1984 О II 31) “ледар, нероба”, пов’язане з *хабити* “псувати” або *охабити* (див. ЕСУМ IV 239), пор. *охаб* (1984 О II 30) “мертвечина”; *опуд* (Гр III 61), *опуда* (1984 О II 23) “страшило, опудало” від *пудити* “лякати” (див. ЕСУМ IV 205, 627); *очмана* (Гр III 82) “одурила, осканеніла людина”, пор. *вочмана* (Гол 416) “привид”, співвідноситься з *чманіти, очманіти; вполах* (1984 О I 143) “стракопуд” від *полохати(-сь)*; *отоя* [Аркушин 2004 570] “людина, яка багато п’є”, співвідноситься з *тити, п’ю*, пор. *опіякь* (1848 МатТимч II 46) “п’яниця”.

1.2. Ботанічні та зоологічні номени: *ома(н)* з *кор’вямь* або *девоси(ль)* (XVIII ЛГП 63), *аман* (Гр III 52) “бот. *Ipula* L.; дивина чорна”, цей дериват праслов’янської давнини (див. с.41) зберігся у новій українській мові без суттєвих семантичних і фонетичних змін; *оплави* (1899 Верх 29 256) “водяні рослини” (*плавати*); *огарь* (1899 Верх 30 241, Гр III 70) “обгорілий пеньок” (*горіти*); *осока* (Гр III 70), *осіка* (1987 ДзПА 222), *осіч* (1991 Смик 120) “багаторічна болотна трава родини осокових з довгими гострими листками”, зводиться до праслов’янського **sekti* “сікти” (див. ЕСУМ IV 224); *овад, овід* (Гр III 33-34), *овод, вовад* (1984 О II 13), *овад* (1987 ДзПА 41) “гедзь”, пов’язане з *водити* “шкодити” (ЕСУМ IV 148); *обід, обод* [Дейниченко 1984 62] “овід підшкірний бичачий” від *бодати* “бити, колоти” (див. ЕСУМ IV 139).

1.3. Локативні назви. Праслов’янський дериват *отрь* доніс первинну семантику практично без змін до нової української мови — *амут* (ЛексФр 153, 1999 НТСУМ III 105) “вир, яма, ковбаня” (*мутити*). Поповнюється ця група і новими утвореннями: *огрїх* (Гр III 37) “пропущене місце після орання поля” від *гріхати, огрїть* (1840 Б-Н 262), *опарь* (Гр III 55) “місце на болоті, яке ніколи не замерзає і над ним взимку видніється пар” (*парувати*), пор. *опарь* (1999 НГТК 135) “криниця”; *отас* (Гр III 70, 1999 НГТК 55) “невелике місце для пасовиська в саду чи на обгородженій луці” від *пастити, оступ* [Аркушин 2001 67] “місце, обведене шнуром для полювання на вовків” (*ступати*); *ослін* (1999 НГТК 135) “схил гори, горба” (*слонитися* “гулитися”), хоча це, можливо, результат розвитку давнього **oslōnъ*, яке тлумачиться також як назва того, “до чого можна прихилитися” (ЭСБМ I 175).

1.4. Інструментальні номени *ожег, ожуг* (Гр III 44), *ожуг* (1962 Дорош 114), *ожок, ожаг, ожєга* (1987 ДзПА 88), *ожєк* (1997 ГуцГ 138) “палиця для перевертання вугілля або союми, жару в печі” є континуантами прасл. **ožegъ* “кочерга”, пов’язаного з дієсловом **ožegiti* “обпалити”, пор. д.-р.-укр. *жегити* “палити” (див. ЕСУМ IV 166).

Давньокіївської доби дериват *оск'їть* (див. с. 41) продовжує функціонувати в українській мові: *до во(и)ны приготоваы(х) зъ стре(л)бою ручьницами, мушкетами, [...] луками, косами, ишчепами* (1643 ДМ 237), *оскїп* (1926 Саб 193) “наконечник”, певно, від *скїпати* “колоти, розколвати, щипати” (Гр IV 135), пор. діал. *оскїп, оскїпаще* “спис; держак граблів” (див. 1886 Ж 578, Гр III 67), пор. також *оцупь сулица дреколь ратаце* (XVI Сян 138), *оцеть, оц'їть* (1599 МагТимч II 79) “спис”, *оц'їть сулица* (1627 БерЛеке 125), співвідноситься з *оцупати, цупати, ц'їпати*, себто звільнити від кори чи зайвої деревини.

У середньоукраїнській мові ця група поповнюється новими утвореннями: *оступь* (1556 МагТимч II 58) “генета, осока”, співвідноситься зі *ступати, ступати; очена* (Гр III 81) “гачок, багор, яким притягують до берега шліг”, пор. *очена* (2002 СУССГ 155) “верхня балка в стіні, на яку ставлять крокви” (*чіпляти*); *овороть* (1931 Шел 9) “вертлог (для птанг)” (*вертїтись*); *оцуп* (1984 О II 32) “грабильно; ручка граблів”, *воцуп* (148), пов’язане зі *цетити* “прищеплювати” (ЕСУМ IV 246); *очеп* (1966 Лысенко 39), *воцеп* (1987 ДзПА 92) “жердина в колодязному журавлі, яка опускається в колодязь разом із відром”, співвідноситься з *чипити(-ся)* “доторкатися, прив’язувати, зв’язувати” (див. ЕСБМ I 232-233). Пор. ппюратив *охлади* [Аркушин 2001 72] “ручка ножа з двох половинок” (*класти* < **kladiti*).

1.5. Найменування споруд та їхніх фрагментів. Генеза іменника *ослін* (Гр III 68-69) “продовгувата лава”, *вослін, вослїнь* (1984 О I 146), *осьлін* (1984 О II 29) “лава; тимчасова лавка, на якій лежить мрець” сягає праслов’янського періоду, коли **oslotь* асоціювався з *(*o*)*sloniti* “притулити, обперти” (див. с.39). Продовжує використовуватися і давнє утворення *ос'їсь: яте'їзи выбегли противь его зъ ос'їка* (1686 ХрС 152) “військове укріплення з повалених дерев”. З деяко іншими значеннями функціонує в цей час успадкований з попереднього періоду іменник *острогь*: *острогь* (1566 МагТимч II 58) “палісад”, *острогь* (XVI Сян 138) “стіна”; *То посланиовише ляховї [...] не над'їзощеся болше в м'їскїе остроги [...] що живо кинулись за Вислу* (1739 Граб 84) “мури”, *острог* (Гр III 72) “в’язниця”, пор. також *остріз* (1902 ГалЛем 445) “шліг з дранок”. Апелятив *острогь* зазнав у ранній середньоукраїнській мові онімизації, перетворившись у топонім: *Острогь* (1322 ССУМ II 99) “назва міста у Волинській землі”. Давній іменник *оплоть* функціонує і далі в обстежених пам’ятках: *оплоть* (1636 МагТимч II 46), *она [...] заледво з огорода вишла, за оплоть взявшлик* (1728 ДНМ 197) “огорожа, шліг” (*оплести, плести*).

Також цю групу поповнює ряд новотворів: *околоть* (1576 МагТимч II 38), *околіт* (1960 СПГ 67), *воколот* (1987 ДзПА 35)

“сніп рівно вимолоченої нем’ятої соломи, використовуваної для вкривання будівель” від *колотити* “бити”; *осруб* (1886 Ж 580) “дерев’яні стіни будівлі”, *оструб* (Гр III 72) “те саме”, певне, пов’язане із *рубати*, *зрубати*, *зруб* (ЕСУМ IV 229); *окрін* (1893 УмС 389) “фортеця” (*кріпати*); *окін* (Гр III 47), *окон*, *окін* (1999 НТСУМ III 95) “рів із земляним насипом, валом навколо чого-небудь” (*копати*); *ощен* (Гр III 84, СУМ V 840) “зруб; бруси й колоди для зведення стін дерев’яних будівель”, *ощін* “те саме”, пор. ппоратив *ощети* “скріплені з чотирьох боків верхні балки будівлі, до яких прикріплюють стелю й дах”, що, очевидно, пов’язане з *щетити* “прищеплювати” (ЕСУМ IV 246); *охалодь* (1931 Шел 52) “настил (колосниковий)” від *холодити*; *от’ос* [Аркушин 2004 569] “гонта” (*тесати*).

1.6. Назви *виробів, матеріалів, речовин*. Практично незмінним у семантичному плані залишився праслов’янський дериват *орона* — *опона* (1596 МагТимч II 47) “завіса; килим”, *опона* (Гр III 59, 1999 НТСУМ III 121) “завіса”. Згодом до цієї групи долучається кілька новотворів: *опаль* (XVII МагТимч II 44), *опал* (Гр III 55) “жар, паливо; опалення, дрова”, *опал* [Аркушин 2004 569] “паливо”, співвідноситься з *палити*, *опалювати*, *онада* (Гр III 54) “приманка” (*надити*); *ошур* “дрібні порошокоподібні частинки металу, що утворюються при його обробці”, співвідноситься з *шурувати* (див. ЕСУМ IV 245), пор. *ошурки* (1999 НТСУМ III 175) “те саме”.

1.7. Найменування *продуктів харчування* та їхніх компонентів. Праслов’янський дериват **окгорь* “кипляча або дуже гаряча вода, кип’яток” має прямі континуанти в українській мові: *окронь* (1621 МагТимч II 39), *окрін* (Гр III 50, 1999 НТСУМ III 97). Згодом сюди додається ряд нових утворень: *окормь* (1607 МагТимч II 39), *окорм* (1875 Писк 166, 1886 Ж 565, Гр III 49) “продовольство, провіант” (*кормити* “годувати”), *отора* (Гр III 76) “закваска” від *тєрти*, оскільки закваску робили з борошна, яке перед тим затирали (ЕСУМ IV 234); *омаста* (Гр III 53, 1893 УмС 110) “масна приправа до страви” (*мастити*).

1.8. Назви *одягу і його складників*. В українській мові продовжує функціонувати праслов’янське утворення *амет* практично з тією ж семантикою “обмет, край, пола одягу” (див. Гр III 53). Сюди ж додається дериват *истегны* (XVII Син 109) “штани”, цсл. *остегняти* “застібнути, закувати”, проте в українській мові у зв’язку з виходом з ужитку твірного дієслова співвідносилося, певне, зі *стегнати*, пор. *застегнути* “застібнути”, *застягати* “застібати”, *розстягати* “розстібати” тощо (див. ЕСУМ V 405).

1.9. Номен, які позначають *наслідки дії*, іменованої мотивувальним словом, фіксуються з XVII століття: *цток* (XVII СлавКор 534),

отік (1902 Верх 45 256) “морський прилив” (*текти*), пор. *отік* (Гр III 75) “тній із нариву”; *охиба* (1875 Писк 174, 1861 Закр 436, Гр III 79) “погрішність, помилка” (*хибити*); *окид* (Гр III 46) “колоски, що залишились на зібраній ниві” (*кидати*); *огріх* (1926 Саб 238) “опечатка”; *охаба* (Гр III 78) “тніла колода”, плоратив *охаби* (1984 О II 30) “рештки дрібних дров на зрубі”, співвідноситься з *хабити* “псувати”, пор. *охабити* “залишити, зіпсувати” (див. ЕСУМ IV 239); *отора* (1987 ДзПА 34-35) “дрібні відходи з уламків стебел і колосків під час молотьби” (*терти*); *отриск* (СУМ V 728) “скалка, уламок” (*трискати* “розлігатись всюдбійч”). Пор. плоративи *отлески* (Гр III 899) від *плескати*, *вотети*, *отети*, *вотіти* (1984 О I 146) “найгірше ключчя” (*тітати*), пор. особову назву *отіпанка* (Гр III 75) “жінка в обірваному одязі”.

1.10. Назви *результатів інтелектуальної дії в словесному оформленні*: *огама* (Гр III 34) “наклет”, очевидно, від *ганити* “докоряти, лягти, лихословити” (див. Гр I 271); *ограза* (1997 ГуцГ 138) “погроза” (*грозити*).

1.11. Найменування *опредметненої дії*: *окур* (Гр III 51) “окурювання; куриво, яким підкурюють бджіл”, співвідноситься з *курити* “палити щось”, пор. *окурити*, *обкурити*; *осніх* (Гр III 70) “поспіх” (*спішити*); *опада* (1893 УМС 79) “падіж худоби”, ймовірно, від *падати*; *обіг* (1926 Саб 90) “грошовий обмін”, *обіг* “циркуляція води” (1931 Шел 105) та “використання, вжиток” (СУМ V 502) від *бігти*.

Номен, що позначають *одномоментну дію*: *окрик учинивши, их самих з жонами и з детьми побили* (1605 СелРух 129), *окрикь* (1653 МагТимч II 39) “крик, вигук”, *окрик* (Гр III 50, 1926 Саб 49) “крик, різкий вигук” від *крикнути*, пор. *окрикнути* (XVII МагТимч II 39) “проголосити”; *облиск* (ЛексФр 148), *облеск* (1886 Ж 542) “миттєвий відбиток світла від якоїсь поверхні; короткочасний спалах світла” (*блискати*); *омах* (Гр III 53) “спалах полум’я, вогняний язик” від *магнути*.

1.12. Назви *стану довкілля*: *опар* (Гр III 55, 1966 Льюенко 38) “випаровування, духота, задуха”, *гонар* [Аркушин 2004 567] “пара; випаровування; підвищена вологість повітря” (*парити*, *парувати*); *окур* [Аркушин 2004 570] “неприємний запах; чад” від *курити*; *окрута* (1840 Б-Н 260) “личина (маска)”, похідне утворення від *крутити* (ЕСУМ IV 174).

1.13. Назви *природних явищ* з цим формантом фіксуються з другої половини XVII століття: *вонадь* (1659 Гал 413), *онадь* (1987 ДзПА 255) “опад” (*падати*); *окидь* (Гр III 47) “легкий весняний сніг (після того, як зимовий уже розтанув)”, пор. плоратив *окіди* (1997 ГуцГ 138) “іній” (*кидати*); *омелест* (83) “тонкий шар льоду на деревах” (*шелестіти*); *ометь* (1987 ДзПА 255) “те саме” (*мести*); *охиза* (1990 Сизько 64) “сніг з дощем, завірюха з мокрим снігом” від

хиза “троза, відлігта”, рос. хиз (Ф IV 236), певне, спочатку хиза > хизити “мести, хурделити”, а потім хизити > охиза.

1.14. Абстрактні назви, що позначають бажання, емоції, волевиявлення, учинки. Іменник *охота* “радість, задоволення, веселощі”, у більш давніх пам’ятках *охота* (Ср I 837-838), що напговкує дослідників на думку про контамінацію *охота* (від *хотѣти*) та *хватити(ся)/хватати(ся)* “захотіти, спокопитися” (див. Черных I 612-613), активно функціонує в описуваній період: *до рѣкъ кѣво(к) напшкомъ наполненый берѣтъ, з великою охотою его до оустъ приносятъ* (1616 ЄУС 192), *охота* (XVII МатТимч II 76), *охіть* (1886 Ж 536), *охота* (Гр III 80, 1999 НТСУМ III 170) “нестримне бажання, прагнення”. Сюди ж додається ряд інших похідних: *убава* (1627 БерЛекс 147) “чарування, захоплення”, пор. *бавити* “розважати, тішити” (Гр I 15); *острахъ* (1656 МатТимч II 57) “страх, жах”, *острах* (Гр III 72, СУМ V 788) “тривожне почуття небезпеки, стан тривоги перед можливою небезпекою”, пор. *страхатися* (до 1656 МатТимч II 370) “боятися”, пор. також *острашки* (Гр III 72) “страх”; *сходящія на браду Аарону и на всѣ отребы плотскія* (1776 Сж II 45) “потреби”, певно, від *требовати* “мати потребу в чому-небудь, потребувати” (див. ССУМ II 443); *оприск* (Гр III 60) “запальність, гарячковість” (*прискати* “бризкати”).

Як свідчить наведений матеріал, девербативи такого типу ще не можна однозначно вважати конфіксальними похідними, вони полімотивовані, їх іще називають похідними “змішаних способів” [див. Улуханов 1987 445]: префіксальні мотивувальні дієслова ще не відійшли до інертного фонду лексики, а твірними остаточно ще не стали сприйматися безпрефіксні дієслова. Окрім того, сучасні дериватологи схильні вважати, що “такі відрізки, як *о-* у слові *охота*, слід відносити до кореня, розглядаючи їх як “передню варіацію” (ліве нарощення) кореня” [Винокур 1959 428-429]. Цю думку, з певними заувагами, підтримує В. Лопатін: “З таким підходом до подібних слів слід погодитись. У слові *охота* із синхронічної (виділення наше. — *Автори*) точки зору виділяються кореневі морфи *охот-*. Історичні причини цього явища, очевидно, неоднорідні” [Лопатин 1977 61-62].

2. Окрім девербативів, в обстежених пам’ятках знаходимо невелику кількість *десубстантивів*, утворених від прийменниково-відмінкових форм.

2.1. Найчисленнішу групу складають різнопланові за семантикою *n. loci*, які розподіляються на такі підгрупи:

— назви *живої природи*: *озимъ* (1840 Б-Н 259) “озимий хліб, який сіють восени на полях, зораних влітку” (*зима*), звідси пізніше, певне, *озимий*, пор. також *озимина*, *озимок* (див. МатТимч II 36);

окіст (1991 Смик 118) “шавлія ефіопська”, пов’язане з *кість* (*кістка*) [див. ЕСУМ IV 169]; *отрут* (1984 О II 30) “дармоїд”, пор. з *трутювик* “гриб, що паразитує на деревах” або *трутень* чи *трут* “трутень; самець бджоли” (див. ЕСУМ V 660);

— найменування місцини: *На оболонь о(т) пїна Посудевського сто шибь о(т)правлено* (1742 ПЛ XVIII 95), *оболонь* (1875 Писк 160, Гр III 21) “поле; вигін чи лука поблизу міста”, співвідноситься із давнім *болоння* “низовина, луговий простір”, пор.: *и ста на болоньи и товары за шгороды* (1114/бл.1425 ЛК 380); *обіч, обоч, обоча* (1886 Ж 541, 546) “узбіччя” (*бік*); *озем* (563) “горизонт” (*земля*); *окіл* (Гр III 47) “навколишня місцевість” (*коло*); *округа* (50) “те саме” (*круг*); *осонь* (1930 СТТМ 131) “відкрите для сонця місце” (*сонце*);

— *соматичні назви*: *окість* (1886 Ж 564), *окіст* (Гр III 47) “лопатка (у людей або тварин)” чи “шинка” (1893 УмС 88), пор. ще *окістя* (1995 Присяжнюк 281) “зовнішня сполучно-тканинна оболонка кістки” та *окост* (2002 СУССГ 150) “м’ясо з кісткою” (*кістка*); *охрясті* (1992 РУМед 53) “перихондрій” (*хрест, хрестовина*); *осердя* (СУМ V 759) “замкнене утворення навколо серця” від *серце* з відтворенням давньої основи (д.-р.-укр. *сърдыце*): етимологічно *осердие* (>*осерд’је* >*осерд’е* >*осерд’а*).

2.2. Назви споруд та їхніх фрагментів. Досить пізно фіксується праслов’янське за походженням *окіл* (1997 ГуцГ 138) “загорода, куди заганяють овець для доїння”; *остріш* (1899 Верх 30 243) “частина даху” (*стріха*); *ожеред* (1875 Писк 166), *ожередь* (1861 Закр 427) “палиці, за допомогою яких кріпиться стеля”, *ожеред* (СУМ V 646) “скирта; стіг” від *о* “біля, навколо” і *жердина*, первісно означало “складене навколо жердини” (ЕСУМ IV 165); *окіл* (1886 Ж 564) “копчара”, *одвір* (1987 ДзПА 82) “одвірок, один з двох вертикальних брусів рами дверей” (*двері*).

2.3. Інші назви: *огуда* (1656 МатТимч II 26-27, Гр III 34-35) “безчестя, ганьба, відраз”, пов’язане з *гид*, прасл. **gudъ*, первинне значення якого “те, що викликає відразу” (ЕСУМ I 505); *окриш* (1886 Ж 566) “невеликий шматок хліба”, співвідноситься з *криха* (див. ЕСУМ IV 173); *осмол* (1886 Ж 774) “дуже насичена смолою деревина хвойних порід, що є сировиною для виробництва скипидару, кавіфолі і т.ін.”, *осмил* [Аркушин 2004 567] “сосна з живицею” (*смола*); *окіть, окить* (1997 ГуцГ 138) “пухкий сніг на гілках дерев”, похідне від прасл. **okiti* “прикрасити китицями”, у сучасній мові співвідносне як з дієсловом *окитати* (ЕСУМ IV 169), так і з іменником *кита* (СУМ IV 155) “китиця”, форма *окидь* “легкий весняний сніг після того, як зимовий уже розтав; сніг, іній, лід на

гілках дерев, весняний заморозок” зазнала впливу з боку дієслова *кидати* (ЕСУМ IV 169); *Оскіл* (1998 Янко 110) “річка, що має скелясті береги або витікає зі скель” (*скеля*).

Інші деривати: *оглав* (Гр III 35) “уздечка; частина кінської збруї (ремені, які йдуть за вухами кругом голови коня до вудил)”, це запозичення з чеської чи словацької мови (ч. *ohlav* “недоуздок”, слв. *ohlav* “вудила”), що сягає праслов’янського **ogolvь* від **govьa* “голова” (див. ЕСУМ IV 154), на українському мовному ґрунті співвідноситься з *голова* чи архаїчним *глава*; *охвістя* (1886 Ж 821) “кінці, краї чого-небудь, що нагадують хвіст”; *опліча* (1877 ЗСЮР 44) “жіноча сорочка з розрізом від шиї до пахви, вишивака на рукавах сорочки” (*плече, плечі*); *огуз* (1987 ДзПА 32) “гузир, нижня товста частина снопа (протилежна колосковій)”, співвідноситься з *гузно, гуза*, пор. *огузка* (Гр III 38) “огузок, задня, нижня частина чого-небудь”.

3. В обстежених джерелах документуються також *dead’сктиви*:

— назви *людей* за фізичними чи моральними ознаками: *оглух* (Гр III 35) “дурень”, співвідноситься з *глухий* (див. Ф III 136), хоча ймовірною є версія, що це — результат видозміни дестимологізованого [*glux*] під впливом слова *глухий* (ЕСУМ IV 154); *огида* (1984 О II 14) “мерзотник” (*гидкий*), пор. конфіксальні утворення інших типів з тотожним значенням — *огидник, огидниця* (Гр III 35);

— інші *найменування*: *осух* (1877 ЗСЮР 45) “плячок з квашеного тіста”, *осух* (Гр III 73) “сухар із вівсяного хліба, засохлий шматок хліба”, “перший окрасць паляниці” [Аркушин 2001 68], *осух* [Аркушина 2004 569] “млинець з м’ятої картоплі; прісний млинець з гречаного борошна” (*сухий*); *очутє* (1987 Корз 176) “чуття” (*чуттєвий*).

Конфікс за-...-~~з(ь, а)~~.

У середньо- та новоукраїнській мові триває наповнення групи похідних з цим формантом від різних частин мови.

1. Обстежені пам’ятки містять чималу кількість *віддіслівних* іменників із загальним словотвірним значенням “результат дії, названої мотивувальною основою”. Виявлені девербативи розподіляються на ряд лексико-словотвірних груп.

1.1. Атрибутивні назви *істот* чи *груп осіб*. Давньорусько-українські деривати *закууть* та *заруба* (див. с.89) продовжують функціонувати в середньоукраїнській мові, проте з дещо видозміненою семантикою: *закууть* (1541 МатГимч I 273) “працівник, найнятий на певний термін”, пор. також фемінітив *закутка* (Там само) “працівниця, найнята на певний термін”; *заруба* (1433 ССУМ I 385) “особова назва”. Успадкований із давніх часів іменник *засада* вживається

практично в тому ж значенні: *положив свою засаду и, укретивши ихъ себѣ, знову вернувся до Берестя* (1686 ХрС 166), *сотвори засаду [.] и много порази людского воиска* (1739 Граб 124), *засада* (СУМ III 72) “приховане місце, де розташовується хтось для раптового нападу”, пор. *засіда, засада* [Аркушин 2001 71] “засідка мисливців під час полювання” (*садити, сидати, засадити*), плуоратив *засіди* (Гр II 95), пор. іще конфікальні утворення цього типу з тим же значенням — *засада* (1656 МатТимч I 286), *засідка* (Гр II 95), у яких локативне значення існує в супрязі зі значенням “особа” чи “група осіб”, адже без лодей поняття “засада” втрачає сенс. Похідне утворення *застава*, що в давньокілівську добу позначало військовий охоронний загін, охоронну варту, у середньоукраїнській мові ще зберігає цю семантику — *тако(ж) по заставахъ команду имъвоцимъ* (1729 ДДГ 102), у пам’ятках нової української мови ця семантика стає вторинною, а далі згаданий дериват класифікується як історизм (див. Гр III 100, 1999 НТСУМ II 100).

До утворень середньоукраїнського та новоукраїнського періодів слід, певно, віднести такі іменники: *затяг* (Гр II 111) “навербований загін війська”, *затяг* (1920 Яв 275) “загін бродяг, що тинявся запорізькими степами” (*тягаться, затягувати*); *затилена* (Гр II 105, 1920 Яв 273, 1892 СМН 439), *затилени* (2002 СУОСГ 84) “неохайна, неповоротка, вайлувата жінка; неогеса, незграба”, пор. *теленати* “іти повільно, важко переставляючи ноги; прости; жадібно їсти” (ЕСУМ V 539); *заволока* (1861 Закр 328, 1875 Писк 79, 1893 УмС 934, СУМ III 59) “зневажл. бурлака, зайда, заброда”, пор. інше значення цього іменника — “повія” [Аркушин 2001 70] від *волочити(-сь)*; *зابلуда* (1893 УмС 51, Гр II 7) “волоцюга”; *заброта* (Гр II 9, СУМ III 29) “те саме”; *закала* (1984 О I 272) “виродок”, пов’язане, певне, із кал “бруд”, пор. *каляти* “бруднити”; *затиці* (289) “зневажл. заволока, зайда” (*тікати*); *закосера* (СУМ III 122) “людина, яка без міри багато їсть, жадібна до їжі” (*жертити*); *зануда* (1999 Леснова 25, СУМ III 233) “людина, яка все робить надто повільно; в’їдлива, нудна людина” (*нудний, нудити* “набридати”); *залога* [Аркушин 2004 569] “нероба”, походить від *лежати*.

Сюди ж, певне, і новотвір, у якому об’єднана локативна семантика і значення *сукупності* осіб: *залога* (XVII МатТимч I 274, Гр II 60) “гарнізон”, *залога* (1926 Саб 128) “засада” від *лягати, лягти, залагати*.

1.2. Номени, що вказують на *особливості ландшафту, місцевості*, документуються пам’ятками з XVIII століття: *заорь* (1717-1734 МатТимч I 278) “оранка”, *самовольніе в томъ моемъ степу положишь копъи и в проти(в)нос(т) пра(в) малоро(с)сійски(х) учини:ъ заору*

(1755 ДДГ 236), пор. ппоратив *заори* (Гр II 74) “краї ораного поля, які з трудом зорюються і дають огріхи внаслідок твердого утрамбованого ґрунту”, співвідноситься радше з *орати*, ніж *заорати*, пор. також *загора* [Аркушин 2001 70] “кінець ниви”, теж, очевидно, від *орати* з протетичним г. *горатис*, *затор* (СУМ III 357) “скупчення людей, транспорту і т.ін., що створює перешкоду рухові”, пор. ппоратив *заторы* (1900 Верх 35 103) “дорога, що має багато вибоїв”, очевидно, від *терти* (див. ЕСУМ V 558); *заплав*, *заплава* (Гр II 80) “заливна лука”, *заплав* (1999 НГТК 79) “низина біля річки”, *заплава* (79) “мокра заболочена низина” (*плавати*); *затон* (Гр II 108) “розлив, вода, що затопила землю”, *затон*, *затонь* (1999 НГТК 83) “ділянка, затоплена водою під час повені” (*тонутти*, *затонутти*); *зарва* (Гр II 88) “обрив, глиба землі”, *зарва* (1997 ГуцГ 78) “зсув ґрунту, що утворюється після тривалих дощів” від *рвати*; *заліє* (1992 Чаб II 46) “пілина, довго не орана земля” (*лежати*, *залежати*), пор. *залегти* (1470 МагТимч I 273) “пустище”.

1.3. *Інструментальні* назви складають помітний прошарок обстеженого фактажу. Із утворень давньокиївського періоду функціонує в цій групі дериват *завора* (1653 МагТимч I 263, XVII СлЛекс 499, Гр II 21) “засув, засувка, замок, колода для засувки воріт”, до речі, лише на початку XV століття фіксується дієслово *заворити* “замкнути” (див. Ср I 903), яке у фонетичному плані цілком відповідає похідному.

Інтенсивного поповнення ця група зазнає з XVII століття: *застьбъ* (1616 ЄУС 205), *заступовъ два*, *стругъ и коса една* (1766 ДДГ 333), *заступ* (Гр II 102) “лопата”, *заступъ* (1840 Б-Н 148) “дерев’яна округла лопата, обкута залізним накінецьником”, *заступ* (СУМ III 336) “звужена донизу залізна лопата для земляних робіт” (*ступити*, *ступити*); *заволока* (Гр II 21) “колода, якою закладали в греблі прорване місце” від *волочити*; *заніз* (Гр II 72), *заноза* (1875 Писк 83) “стержні в ярмі, між якими просовується голова запряженого вола”, пор. *заніз* (1886 Ж 259) “колючка”; пов’язані з *низати*, пор. рос. *нозить* “нанизувати, пронизувати” (див. ЕСУМ II 234). Сюди ж і *залолоха* (Гр II 83) “опудало” (*полохати*).

1.4. Назви *споруд* та їхніх *фрагментів*: *знашол(ъ) повен(ъ) засѣкъ мукы* (1659 Гал 206), *камора в ряду на мѣстѣ [...] и засѣкъ новень* (1733 ДНМ 267), *засік* (Гр II 95), пор. *засіка* (1861 Закр 337) “перегородження дороги, прорубка лісу”, *засіка* (1875 Писк 86) вторинне значення “барикада”, сюди ж і *засіч* “засіка”, *засіча*, *засіче* “те саме” (ЕСУМ V 252); *заруб* (1984 О I 284) “мала кошара для худоби” (*рубати*); пор. ппоратив *заступи* (1997 ГуцГ 79) “сходи” від *ступити*.

1.5. Назви, які іменують *результат дії*, вираженої мотивувальною основою: *закилть* (1892 СМН 417) “неправильний розкіл дерева” (*колотися*); *задарь* (1899 Верх 30 218) “подарована річ” (*дарувати*); *зайй* (1840 Б-Н 143) “весь збір молока із дійної худоби” (*доїти*); *задера* (Гр II 33) “скіпка”, пор. *задра* (1992 Чаб II 27) “подряпина, рана” (*дерти*); *заруб* (Гр II 91) “зарубка, насічка” (*рубати*), пор. інші конфіксальні утворення цього ряду *зарубина*, *зарубка* (Гр II 91) “те саме”; *затір* (Гр II 107) “заглиблення в клепах дерев’яного посуду, в яке бондар вставляє дно”, співвідноситься з *терти*, *затирати*, *заступ* (1924 Кр 501) “звужена донизу лопата”; *задриза* [Аркушин 2004 569] “скіпка, загнана в тіло”, співвідноситься, очевидно, з діалектним *дризати* “ушкоджувати, ранити”.

1.6. Обстежений матеріал засвідчує поповнення групи назв *опредметнених дій*: *завада* (1435 ССУМ I 371) “перешкода”, пор. праслов’янське **zavodъ* з відповідним значенням (див. с.42); *забава* (1435 ССУМ I 370) “перешкода, затримка”, *забава* (XVII МатТимч I 255) “уповільнення”, співвідноситься, певно, з *бавити* “затримувати”, оскільки дієслова *забавити* та *забавляти* у значенні “чинити перешкоду” фіксуються пізніше як рідковживані (див. МатТимч I 255, ССУМ I 370-371); *и от того часу стал задор с Пушкарем* (1657 ЛСам 77) “ворогування”, *задорь* (XVII МатТимч I 267) “виклик, зачіпання, задирання”, пор. *дратися*, *задиратися*, суч. рос. *задира*; *поворочаючи [...] з нѣвѣксѣсь затиговь воєнних* (XVII ВелС 7) “військова кампанія, похід”, *затягь* (1608 МатТимч I 294) “затягування; набір, вербування; ворогування”; *запомога* (1893 Умс 681, 1926 Саб 50) “допомога” (*помогати*, *помогти*); *зажсин* (Гр II 38) “початок жнив, своєрідний обряд, виконання якого становить обов’язок старших у сім’ї”, *зажсен* (1984 О I 270) “початок жнив”, співвідноситься з *жати*, пор. *зажсинати* “робити, зробити початок жнив”, пор. ще *зажсинки* “те саме” (див. Гр II 38); *закіс* (1984 О I 272) “початок жнив” (*косити*); *затруд* (Гр II 110) “праця, зусилля” (*трудитись*); *забіг* (Гр II 5) “набіг”, *забіг* (1926 Саб 58) “вторгнення”, пор. *забіг* (СУМ III 22) “у спортивних змаганнях — біг на певну відстань” (*бігти*); *заділ* (111) “розм. початок і завчасне виконання частини якої-небудь справи”, співвідноситься із *ділати*, в українській мові це, певне, запозичення з російської мови, пор. рос. *прodelать* “проробити”, *делатель* “працівник” (ЕСУМ II 90).

1.7. Назви *стану довкілля*: *запахь добрьох оучивковъ по собѣ оказовати* (1616 ЄУС 140), *запах при дьму свѣщы* (сер.XVII УП 79), *потом отверзл ѡтѣтуцаѣ уста в сей нечѣвннѣй запах* (1776 Ск II 66), *разить мене — од запаху трутисни* (В. Стус) “властивість предметів, речовин діяти на органи нючу; дух, пахощі, аромат” (*пахнути*); *загарь*

(Гр II 25) “чад від горілого” (*горіти*); *задуха* (1892 СМН 414, 1877 ЗСЮР 19, Гр II 37, 1926 Саб 44, СУМ III 118) “сильний задушливий запах; жарке, гаряче повітря, сповнене випарувань” від *душити(-сь)*; *завара* (1984 О I 260) “спека” (*варити*); *затрави* [Аркушин 2001 71] “відчуття запаху свіжого м’яса (про мисливського собаку)” від *травити* “нацьковувати”.

1.8. Інші назви: *а други(и) позовь ш незыщенье иренды та(к)ъ же и ш зароку* (АЖ 1611 124) “вид податку”, походить із давнього *ректи* “говорити”; *зарука* (1926 Саб 72) “гарантія”, *затарука* (123) “застава” (*ручатись, поручатись*), зазначимо, що в XVII столітті функціонувало дієслово *запоручити* “доручити, надавати” (див. МатТимч I 283), проте в обстежених лексикографічних джерелах нової української мови така дієслівна форма не фіксується, що й дає підстави цей дериват розглядати як конфіксальний; *задуха* (1984 О I 269) “астма, задишка”; *зазув* (1984 О I 270) “шевське: підйом”, пор. *взувати*; *замічь* (1984 О I 277) “змога, спроможність” (*могти*).

2. Загальним словотвірним значенням для *відіменникових* похідних є “те, що розташовується за чимось, названим мотивувальним словом”.

2.1. Назви *осіб* є поодинокими у фактажному масиві: *запорога* [Аркушин 2004 567] “незапрошені гості на весіллі” від *пориє*, пор. дериват із конфіксом *за-...-я* — *запорожся* (Гр II 84) “гості на весіллі, які стоять за порогом хати, — вони одержують свою частину при розділі короваю”.

2.2. Найменування *рослини*: *заверба* (Гр II 14) “рід рослин із породи *Salix*” (*верба*).

2.3. *Локативи*, за нашими спостереженнями, документуються із XVII століття. Наприклад: *закуть* (1608 МатТимч I 273) “закоулок”, *закут* (Гр II 56, СУМ III 176) “віддалений або малопомітний куток у приміщенні”; *заднѣпр[ь]е* (1851 МатТимч I 267), *задніпря* (1918 Дубр 112) “територія за Дніпром” (*за Дніпром*); *занив* (1877 ЗСЮР 19, 1886 Ж 259, Гр II 72, 1984 О I 278) “талока за нивами” (*за нивами*); *пониже залука там зацвила ружа* (1899 Верх 29) “місце за лугом” (*за лугом*); *затука* (1886 Ж 254) “те саме” (*за лукою*); *заверб* (1899 Верх 30) “там, де верби ростуть біля ріки” (*за вербами*); *закло* (1893 УмС 1044) “куточок двору, саду, поля, що витикається в чужий двір”, співвідноситься з *кло* “кут, виступ у предмета, ребро, грань” (див. ЕСУМ II 226); *загора* (1886 Ж 240, 1920 Яв 239) “місцевість, розташована за горою”, пор. також *загор[ь]е* (1621 МатТимч I 265) “загір’я”; *заводь* (Гр II 21, 1893 УмС 185, 1926 Саб 123), *завідь* (1999 НІТК 75) “затока”, *заводь* [Аркушин 2004 567] “болото біля річки” (*вода*); *завіч* (Гр II 6, 1999 ВЛЗ 81) “спокійне місце; затишна затока,

бухта зі спокійною течією” (за боком); *забереж* (1886 Ж 230), *забиринса* (1984 О І 259) “те, що знаходиться за берегом”, пор. шпоративи *забереги* (1989 ГЕУ 5) “смуги тонкого нерухомого льоду вздовж берегів водойм” (за берегом), *закомори* (1875 Писк 81) “провулки”; *зарог* (1920 Яв 267, 1992 Чаб ІІ 68) “місце за рогом, за мисом”; *запiк* (1987 Корз 121) “куток за піччю”, *запiч* (1984 О І 280) “лавка або нари між піччю і стіною”, *запiк / запек / зап'ік* [Аркушин 2004 567] “запiчок”, пор. утворення іншого конфіксального типу з тією ж семантикою — *запiчок* (Гр ІІ 80, 1999 НТСУМ ІІ 88); *задеiр* (1999 Магiїв 23) “територія за двором”; *заpіка, заpіч* (26) “місцевість за річкою”; *заболоть* (1999 НГТК 75) “заболочена місцина” (*болото*); *запiсоч* (79) “невеликий пологий насип піску біля річки” (*пісок*); *запога* (1997 ГуцiГ 77) “перевал, поворот між горами”, пор. *обпога* “тірський відрiг, підніжжя гори” (ЕСУМ ІV 108); *зап'ястя* (СУМ ІІІ 285) “частина кисті руки, що прилягає до передпліччя” від *п'ясть* “середня частина скелета кисті”, пор. *зап'ясток* “те саме” (див. ЕСУМ ІV 94).

До цієї групи належать і власне топоніми: *усе Задніпра мiл в своем подданствi* (1648 ЛСам 52), *котрого вуйска зобралося [по Заднепру] осмдесят тисяч* (1649 ВУР ІІ 129), *Засна* (1998 Янко 143) “рукав Дніпра нижче впадіння Десни” від *за-цна* > *засна* > “за Десною” [див. Трубочев 1968 253], пор. *Задесенне* (XVII МагiймЧ І 267) “область, землі за Десною”; *Запр* (1999 ВЛЗ 85) “пiвн. частина смт Балабиного, відокремлена глибокою балкою, яром” (за яром); *Забара* (1979 СГУ 201), співвідноситься з давнім *бар* “мокре місце між горбами” (див. ЕСУМ І 136); *Забереж* (201) “потiк”; *Забiч* (201) “ріка, ліва притока Дніпра”; *Заволока* (202) “ріка, місто Жмеринка Вінницької обл.” від *валока* “водороздільна ділянка між верхів'ями двох річок, що близько сходяться в своїй витокі, по якій у давнину волочили судна з одного басейну річки в другий” [див. Мурзаєва, Мурзаєв 1959 175]; *Закути* (ЕСУМ І 203); *Залука* (204); *Зарозтока* (207).

2.4. Інструментальні номени: *закіа* “застібка, гачок, рогач” співвідноситься з *кло* “кут, виступ у предмета, ребро, грань” (див. ЕСУМ ІІ 226); *запрута* [Аркушин 2004 567] “довгий прут”.

2.5. Найменування будівель, споруд та їхніх фрагментів: *закута* (Гр ІІ 56) “хлiв”, *закута* (1840 Б-Н 145) “дверцята у собачій будці, у хліві тощо”, *закута* (1987 ДзПА 90) “курник, приміщення для курей” (*кут, куток*); *запiле* (1987 Корз 121) “бокова частина клуні, в якій складали снопи” (*пола*); *заватра* (СУМ ІІІ 38) “курiнь для пастухів серед загороди, у якій ночують тварини (на полонинах)”, пор. *заватра* “другий вогонь” (1877 ЗСЮР 18); *загруба* (1958 ДзПодлістр 43) “лежанка”; *закрам* (1992 Чаб ІІ 40) “засік”, співвідноситься з *крома*

“перегородка” (див. Ф П 380); *затиля* [Аркушин 2004 567] “задня стіна будівлі” (*тиля*).

2.6. Назви складників одягу, взуття: *занадра* (1653 МатТимч I 277), *завше их м'яї при сердцу, як компас в занадри* (1760 ІВ 66) “пазуха”, співвідноситься з *надро* “лоно, пазуха” (ЕСУМ IV 26); *закаблук* (1760 ІВ 416, Гр П 45, 1893 УмС 257) “задники (у чоботі), каблук”, пор. плоратив *закабли* (Гр П 45), очевидно, від *каблук* з відпинанням *-ук*; *затиць* (1892 СМН 429), *затіл* (Кв-Осн I 507, Гр П 79, СУМ III 260) “пола одягу, загорнута так, що в неї можна щось покласти”, *затала* (1861 Закр 334, 1893 УмС 710, Гр П 82, СУМ III 271) “поділ жіночої сорочки”.

2.7. Найменування явищ природи: *заморозь* (Гр П 68, СУМ III 221) “сніг, який намерз на віконному склі; незначні ранкові (нічні) морози, що бувають навесні або восени” (*мороз, морозити*); *заліда* [Аркушин 2004 567] “ожеледиця” від *лід*; *запороха* (Гр П 84), [Аркушин 2004 567] “порошинка”, пор. *запорошка* (1653 МатТимч I 283) “смітинка, порошинка”, беручи до уваги наявність спрефіксованих дієслів *запорошити, запорошувати* (див. МатТимч I 283, Гр П 84), можна припустити нульсуфіксальне походження аналізованих іменників, у той же час, чергування приголосних [х]-[ш] у кінці основи наштовкує на думку про первинність форми *запороха*, що співвідноситься з *порохь* “прах, пил” (див. МатТимч II 177).

2.8. Назви неприємних відчуттів, стану довілля: *задуха* (Гр П 37) “сильний задушливий запах”, “спека, важке вологе повітря” [Аркушин 2004 567], співвідноситься з *дух, духота*; пор. плоративи *зашпари* (1892 СМН 445, 1893 УмС 290), *зашпори* (Кв-Осн I 534, 1861 Закр 339, Гр П 119) від *шпори, шпори* (Гр П 76, 1997 ГуцГ 77) “неприємне відчуття в пальцях, коли після холоду в них відчувається внутрішній жар” (*шори*).

3. *Деад'єктивами* слід вважати, певно, деривати *зафрета* (Гр III 54) “здоров'як, силач” (*крівкай*) та *занищ* (1875 Писк 83) “бідність, злидні” від *мащій*.

Конфікс су...-Ø(ь, а).

Девербативи з цим формантом домінували над похідними від інших частин мови.

1.1. Назви *осіб*. Досить пізно фіксується праслов'янське за походженням (див. с.42) похідне *сутяга*, яке й дотепер зберігає мотиваційний зв'язок із *тягти*: *сутяга* (1886 Ж 938, 1875 Писк 253) “донощик”, *сутяга* [Аркушин 2004 571] “любитель тягатися по судах”, *сутяга* (1960 СЛГ 93, 1987 ДаПА 171) “скута людина”. Успадкований з давньоруськоукраїнської мови іменник *сутругь / сутруга*, що позна-

чав подружжя або чоловіка чи дружину, зберігся в українській мові: *супругъ* (1627 БерЛекс 125) “пара”, *яже би(сть) свѣрѣда царѣ Іванѣ Василевичѣ* (1740 ЛГКр 194), *сопруга* (1984 О II 237) “подружжя”. У новій українській мові цей дериват розширює значеннєвий спектр: *супряга* (1987 ДзПА 71) “один із господарів, які об’єднуються для спільної праці”, *супрми* (1984 О II 267) “спільник”. Не втратили первинного значення, а подекуди набули семантичного розгалуження, й інші утворення давньокиївської доби — *сусід* та *супостат*: *всякій сусѣдь [...] 30 шеляговъ має заплатити* (1388 П 88), *сусидь* (1571 МатТимч II 379), *Єгда творилии ибѣдѣ или вечеру, не зови другъ своєю, [...] ни сосѣдь богатыхъ* (1659 Гал 88) “сусід”, *сусида* (1875 Писк 252) “безземельний селянин”, *сусида* (жін.р.) (1893 УмС 238) “квартирантка”, *сусід* (1999 НТСУМ IV 460) “той, хто мешкає поруч, поблизу кого-небудь”; *соупостать* (1484-1486 ССУМ II 402), *преодолѣти и побѣдѣти помощію всемогнато бога супостатъ королевства Польского* (1691 ІВ 137), *супостат* (Гр IV 230, СУМ IX 849) “ворог, недруг, супротивник”. Сюди ж і новоствір *супор* (XV ССУМ II 402) “противник, суперник”, співвідноситься з *перти* “перечити” (ЕСУМ IV 356).

1.2. Іменник *супруг*, який у праслов’янській, старослов’янській та давньоруськоукраїнській мовах позначав і осіб (подружжя), і тварин (парну упряжку), продовжує вживатися зі значенням “пара запряжених волів чи коней”: *супруга* (1659 МатТимч II 378) “пара волів”, *супругъ воловъ* (XVII СлавКор 514), *супруг(-а)* (1886 Ж 936, Писк 252, Гр IV 230, 1893 УмС 623), *супряга* (Гр IV 230), *супряг* (1893 УмС 978), *супряж* (1886 Ж 936).

1.3. Знаходимо в розгляданому фактажі й назви *хвороб*: *суснір* (1987 ДзПА 184) “астма” від *стирати* (дихання); *судорога* [Мигольниць 2001 341] “корчі”, співвідноситься з прасл. **drьgati* “дрижати” (див. ЕСУМ V 468), пор. суч. рос. *дергаться* “смикатись”.

1.4. Документуються також окремі *рослинні* найменування: *сумісь*, *суміи* (1999 НГТК 189) “мішаний ліс” (*мішати*, *місити*); *сувалока* [Аркушин 2004 571] “різновид бур’яну; пирій”, співвідноситься з *волокти* (назва мотивується, очевидно, тим, що кореневище пирію “заволючує” весь прошарок ґрунту).

1.5. Частина дериватів позначає *n. loci*. Продовжує функціонувати праслов’янський іменник **spьlka* з модифікованою формою і семантикою: *сутеч* (1984 О II 267) “кут, у якому сходяться отвори в стрісі”, *сутка*, *сутки* (1987 ДзПА 97) “вузький прохід між двома будівлями, тинами”, здається, ці деривати зберігають семантичний і структурний зв’язок з *тикнути*, *тыкати*, пор. *стик* “місце з’єднання чогось”. З’являються і нові утворення: *сумета* (1987 ДзПА 255), *суміт*, *сумет* (1990

Сизько 83) “кучугура снігу” (*мести*); *суворотти* [Аркушин 2004 571] “кінець оранки, де розвертають плуг” від *воротитися* “вертатися”.

1.6. Кілька найменувань *реманенту* та його *складників* зафіксовано в ХХ столітті: *сунопа* (Гр IV 230, 1985 Ник 150) “ремінь, який стягує кліщі хомута під шиєю коня”, співвідноситься з *пнути*; *сунози* (1966 Лысенко 53) “палиці в середині ярма, розміщені паралельно до заноз”, *суноза* (1990 ТранспЛІ 50) “поперечна планка (поперечний прутик) у драбині”, співвідноситься із давнім **noziti* / **nizati*, пор. сучасні *заноза*, *проноза*.

1.7. Ще одну лексико-словотвірну групу девербативів складають найменування того, що є *результатом дії*, названої мотивувальним дієсловом. Сюди належить праслов'янської давнини іменник *сусік* із модифікованими протягом століть значеннями: *сусікъ* (1627 БерЛекс 125) “цистерна, яма, рів для води”, *сусік* (Гр IV 231, 1997 ГуцГ 179) “сховище; скриня”. Нові утворення фіксуються в ХІХ-ХХ століттях: *суміи* (1931 Шел 89, СУМ ІХ 837) “сукупність предметів різного виду, сорту; продукт механічного поєднання, змішування різних речовин, елементів” від *мішати*; *суноза* (1966 Лысенко 53) “скінка, колбочка”; *сукрут* [Аркушин 2004 571] “вузол на нитці” від *крутити*; *сувій*, *сувій* / *сувій* [Там само] “ток (тканини, паперу)”, співвідноситься з *вити*, *в'ю*.

1.8. З кінця ХVІІ століття фіксується група похідних зі значенням *опредметненої дії*: *сумерк* (1717-1734 МагГимч II 377) “смеркання” (*меркнути* “згасати”); *суталоч* (1886 Ж 937) “скупчення, сновигання людей” від *толочити(-сь)*; *судовора* (Гр IV 225, 1886 Ж 932) “розмова” (*говорити*); *супор* (Гр IV 230), *супір* (1984 О II 266) “ворогування, протистояння”; *сутіч* (1893 УмС 944), *сутич* (988), *сутика* (988), *сутеча* (СУМ ІХ 859) “змішання, злиття, збіг” (*текти*); *супряга* (1893 УмС 721) “допомога робочою худобою”; *супрет* (968) “опір, протистояння”, співвідноситься з *претити* “забороняти” (ЕСУМ IV 566); пор. також множинний дериват *сугляди* (1987 ДзПА 264), *сугляды* [Аркушин 2004 571] “обряд знайомства батьків молодого (молодої) з житлом, господарством своїх майбутніх сватів” (*глядіти* “дивитися”).

1.9. Інші номени: *сутон*, *сутін* (1987 ДзПА 256) “легкі крижини на початку замерзання річки (під час осінніх заморозків), корінь цього деривата спільний із *затяти* “покрити, затягти” від давнього *teti* (<**tenti*) (ЕСУМ II 243), пор. однокореневі *тень* “павутина”, *тонька* “мотузка для натягування”, *тина* “струна” тощо.

2. Значно меншою за кількістю є група відіменникових утворень, які потрапляють в обстежені пам'ятки, за нашими даними, у ранній середньоукраїнській мові. Ці деривати поділяються на кілька груп.

2.1. Атрибутивні найменування *істот: сутор* (XV ССУМ II 402) “протижник, суперник”, пор.: *сутор* (Гр IV 230), *сунір* (1984 О II 266) “ворогування протистояння”, співвідноситься з *п'ря* “сварка, ворожнеча” (див. Ф III 392), хоча тут, здається, простежується й первинна мотивація (**rega*, **prati* “бити, вдаряти”), пор. д.-р. *прати* “давити, топтати” (Ср II 1761), *перети*, *перѣ* “тиснути, витискувати” (917); *сутіла* (1987 ДзПА 45) “тільна корова” (*теля*); *сутороса* (45) “вагітна свиня” (*порося*); *сузим* (175) “похмура, непривітна, неговірка людина” (*зима*).

2.2. *Локативи: мне знаки звечи(с)тое суграни показали* (1576 Волг 172) “межа” від *грань(-ири)*; *сумень* (1576 МагТимч II 377) “спільна частина полів, нив” (*межа*); *сугалов* (1893 УмС 431, Гр IV 225, 1926 Саб 172) “межа між двома полями у вигляді незасіяної смуги”, *сугалов / сугалоу* [Аркушин 2004 568] “вузька межева дорога” (*голова*).

2.3. Номені, що виражають *зовнішню подібність* до названого мотиватором: *супшен* (Гр IV 230) “колба, пшевиця спельта, *Triticum spelta* L.”, пов’язане з *пшениця, тишно*; *сугалось* (1928 Бот 292) “тоненькі відrostки на стеблах окремих видів рослин, що нагадують людське волосся” (*волосся*); *сугалок* (1990 ТранспЛ 41) “брускоподібна частина передка чи задка воза, в яку похилю вдовбані дві ручиці і на яку лягають драбини” (*волока*); *сукрам* (1987 ДзПА 89) “засік, відгороджене місце в коморі, зерносховищі і т.ін. для зсіпання зерна”, співвідноситься із *крама* “перегородка” (див. ЕСУМ III 102, Ф II 380); *суржа* [Аркушин 2004 569] “суміш жита і ячменю”, виводиться із прасл. **ръжъ* “жито” (див. ЕСУМ V 479), пор. суч. рос. *рожь*.

Конфікс у-(в)-...-ѡ(ь, а).

Аналіз дібраного матеріалу засвідчує переважання *девербативів* над рештою похідних іменників.

1.1. *Локативні назви: а м'істо оточиваеть скали зас не ужитие втесомь стоят барзо високіе и трудніе до пристулу* (1672 ХрС 259) “стрімчак, бескид” від *тесати*, первісно “гладенька скеля” (Ф IV 174), пор. *утес* “сідловина гір; крутий схил скелі, льоду” (ЕСУМ V 560); *увіз* (Гр IV 310) “дорога в низині, ярузі” (*возити*), пор. давньокиївське *оувозъ* (див. с. 91); *улога* (334) “западина, заглиблене місце, яма”; *ухаб* (1893 УмС 1073) “ямка, заглиблення на дорозі, вибите колесами, полозами або водою” від *хабити* “тисувати”; *уступ* (СУМ X 502) “виступ або виймка в чому-небудь, що нагадує східець” (*ступити*, *ступати*, пор. антонімічне утворення *виступ*); *ухід* (528) “місце для промислу” (*ходити*); *уздір* [Панасюк, Чорньєнкий 2001 416] “труба частина снопа, протилежна колосцю” (*здірати*). Пор. піворатив *втори*, *утори* (1984 О I 151) “внутрішня стінка дерев'яного посуду” (*терти*);

1.2. У ранній середньоукраїнській мові продовжує функціонування група назв *результатів інтелектуальної дії*, частина з яких іменувала *васелі врегулювання суспільно-політичних відносин та особистісних стосунків громадян*. Сюди належить давнє утворення *оурядъ* з дещо модифікованими значеннями: “умова, угода” (1433 ССУМ II 484), *на врадѣсь коронныхъ оповѣдалися* (1595 ІДБ 29) “управа”, *стара(н)е о ва(с) и промысль з повинности оуряду своего мѣсти винны бѣдѣчи* (1616 ЕУС 77) “установлений обов’язок”, *каждому бы ся хотило узяти тот уряд* (1657 ЛСам 75) “службове становище, посада”; *порядне своїми уряды страху(и)те* (XVIII КЗ 153) “законна сила”, *князь Шаховской приишь правленіе гетманского вѣяду* (1740 ЛНтКр 248), *уряд* (1886 Ж 1015, Гр IV 353, 1893 УмС 1063, 1999 НТСУМ IV 647) “найвищий виконавчий та розпорядчий орган державної влади, який здійснює управління державою”. Новотворів небагато: *угина* (1886 Ж 1001) “лохана, докір” із *ганити* “сварити, лягати”; *амана* (112) “обман” (*манити*). Пор. *множинний іменник ш(т)пускаймо малым уразы, кривды свои и шиелжкѣ грѣхи людемъ* (1659 Гал 73) “кривди, образи” від *разити, уразити*, пор. *поразка*;

До цієї групи впливається кілька новотворів: *которое стороны уса(з) будетъ, [...], тую сторону при то(м) всказе застави(ти) мел* (1570 ВолІ 62) “наказ, вирок, документ для одержання грошей” від *сказати, вговор* (1840 Б-Н 70) “угода” (*говорити, вговоритися “домовитися”*).

1.3. Назви *складників зрядь праці*: *упряжѣ* (1931 Шел 99) “збруя” (*прягти, прязу, упрягати*); *ув’язь* (СУМ X 370) “ремінь, який скріплює било ціпка з його держаком” (*в’язати, ув’язати*); *ухляп* (1987 ДзПА 197) ткацьк. “частина основи, що провисає через слабке натягнення” (*хляпати*).

1.4. Найменування *виробів, споруд*. Давній дериват *вбрѣсь* “хустка, рушник” змінює семаптику і в описуваний період уживається зі значенням “скатертина” (див. Гр IV 308); *узводъ* (1523 МагТимч II 420) “підйомний міст” (*зводити*); *услонъ* (1653 441), *И сѣти на услонѣ* (1725 ДНМ 167) “лава”, пор. *прислонити(-ся)* “притулитися(-ся)”.

1.5. Найменування *результатів фізичної дії* поділяються на кілька підгруп:

— назви *сукупного одержаного продукту*: *вколотъ* (сер.ХІХ Гол 404) “обмолочений сніг” (*колотити “бити”*); *вмолот* (1893 УмС 1057), *умалот* (1926 Саб 136, СУМ X 446) “кількість зерна, одержана після молотбї; обмолочене зерно” (*молотити, умолотити*); *удій* (1893 УмС 688, СУМ X 394) “кількість молока, надос-

ного за один раз або за певний відрізок часу” (*доїти*); *ужин* (402) “загальна кількість зжатоного на ниві хліба” (*жати, жну*);

— найменування частини від цілого: *оукрбсь* (1616 ЄУС 147), *оукрухи, позосталыи и(т) пьати хл'бьовь, [...]* *приняли до сердца своего* (1659 Гал 77), *Лучше оукрух хл'ба с водою в мир'ь* (1783 Ск II 92) “скабка, крихта”, співвідноситься з *крушити* (див. ЕСУМ IV 174).

1.6. Назви *опредметнених дій*: *упадь* (XVII МагТимч II 431) “упадіння” (*падати*); *воводь* (сер.ХІХ Гол 409) “введення молоді в церкву другого дня по весіллі” (*водити, вводити*); *врубь* (421) “лісопоял, рубання лісу” (*рубати*); *врява* (421) “крик, шум”, *вряк* “те саме”, це, очевидно, запозичення з польської або чеської мови (п. *wzawa* “галас, гамір, шум”, ч. *vřava* “те саме” — ЕСУМ I 433) у сучасній мові співвідноситься радше не з *врякати, врячати*, а з *рякати, рячати, угар* (СУМ X 373) спец. “зменшення в кількості, у вазі чого-небудь (при плавленні, горінні, термічній обробці і т.ін.)” від *горіти*.

1.7. Назви *волевиявлень, почуттів*: *очита* (1616 ЄУС 243) “пошпівість, шанобливість” (*читати*); *вдяка* (сер.ХІХ Гол 391, СУМ I 314) “почуття подяки, готовність віддячити за послугу, зроблене добро” (*дякувати*).

1.8. Інші назви: *упаль* (1656 МагТимч II 431), *упал* [Аркушин 2004 571] “спека, жар, засуха” (*палити*); *вусмака* (1987 ДзПА 110) “засмажка, те, що додається до страви для поліпшення її смаку, запаху і т.ін.” (*смакувати*).

2. Значно меншою мірою представлені в обстеженому матеріалі *десубстантиви*, які мають загальне словотвірне значення “те, що вказує на розташування об'єкта біля чогось, позначеного мотивувальною основою”. Відіменникові похідні утворюють такі лексико-словотвірні групи:

— назви *територій, окремих гідронімів*: *удал* (XVI Син 134), *удаль* (1840 Б-Н 363) “нива межі горами; долина”; *убіч* (1886 Ж 999, 1893 Умс 598, Гр IV 307, 1926 Саб 359, 1984 О II 310), *убоч* (1875 Писк 263) “узгір'я, схил гори, круча”, *убоча* (1984 О II 310) “горбочок, покритий кущами”, пор. *Убіч, Убочі* (1999 МагТів 75) “назва річки і струмків” від *біс, боки, Уборть* (1998 Янко 325) “назва річки”, співвідноситься із д.-р.-укр. *борть* “бджалиний рій (вулик) у дуплі”; *Уріч* (1979 СГУ 580) “назва річки” (*ріка*);

— інші найменування: *угалов* (1984 О II 312), *вугалов* (1987 ДзПА 26) “деталь ціпа — петля на бияку або ціпалні; вухо; шкіряна петля на ціпі” (*голова*).

3. Від *прикметника* утворено іменник *оукось* (1404 ССУМ II 474); *оукось* (1653 МагТимч II 424), *оукіс, (в)кіс* (СУМ X 416) “похила,

спадиста поверхня; схил гори, берега; бічна поверхня насипу залізниці, дороги і т.ін.” (косий).

Конфікс об-...-ѡ(ъ, а).

Похідні досліджуваного типу — це, як правило, *девербативи*, що складають кілька лексико-словотвірних груп.

1.1. Із середини XVI століття формується група *локативів*: *Показовал намь облаги поораные и просомъ засеяные* (1565 МагТимч II 11), *облогъ краи озера Сенчанского* (1720 ДНМ 117), *всю траву по житѣ на облага(х) [...] виіла* (1748 ДДГ 78), *буваю(т) по иблога(х) клецѣ* (XVIII КЗ 191), *обліг* (1840 Б-Н 253, ЛексФр148, 1893 УмС 625, Гр III 15, 1926 Саб 123, СУМ V 526), *облог* [Аркушин 2004 570] “переліг”, *облога* (1992 Чаб III 12) “протягом кількох років не оране, не оброблюване поле; пар, толока, переліг” від *лежати*; *обкидь* (1987 ДзПА 30) “місце, пропущене при сіянні вручну” (*кидати*).

1.2. Розширюється група похідних іменників, що позначають *опредметнену дію*. Праслов'янський іменник з абстрактним значенням *облуда* (див. с.38) документується в пам'ятках української мови з середини XVII століття: *Але ишь собѣ той голось мѣл(ъ) за иблуду* (1665 Гал 273), *облуда* (XVII МагТимч II 11), *облуд* (1984 О II 8) “неправда, кривда”, *облуда* (Гр III 16, СУМ V 529-530) “удавання, лицемірство з метою обдурювання; фальш, неправда, прикиди, лукавство”, пов'язане з *лудити* “приваблювати, заманювати” (див. ЕСУМ IV 137-138). Сюди ж долучаються інші похідні: *обловъ* (1626 МагТимч II 11), *облав* (1877 ЗСЮР 42, Гр III 13), *облава* (ЛексФр 148, СУМ V 516) “полювання, при якому оточується місце, де знаходиться звір; оточення місця, де перебувають чи можуть перебувати переслідувані особи, з метою їх запрямання, арешту” від *ловити*; *обрада* (1655 МагТимч II 18, Писк 161, 1861 Закр 422, Гр III 23, СУМ V 559) “собор, нарада, обговорення; порада” від *радити(-сь)*, спрефіксоване дієслово *обрадитися* “вирішити радою, порадитися” датується майже двома століттями пізніше від згаданого деривата (див. 1864 МагТимч II 18); *обзоръ* (1851 МагТимч II 9) “оглядання; увага, повага”, *обзур* (1899 Верх 30 240) “візит”, пор. плоратив *обзори* (Гр III 9) “огляд будинку і господарства, куди хочуть віддати дівчину заміж чи взяти дівчину заміж”, співвідноситься із *зорити*, *зрити* “дивитись, бачити”.

1.3. У групі найменувань *результатів дії* продовжують функціонувати давні деривати *оброкъ* і *обрядъ*: *а сщє есмь дали оброкъ тому монастыреви из нашего двора каждыи годъ ѡѣлыи по деслатъ боцокъ вина и по деслатъ колоды тиеничны(х) и по девлатъ поставычєшь и игумену по единъ палъ поставъ сѣрого сукна* (1411 ССУМ II 70), *причашити ишь обѣоку над звичай* (др.пол.XVII Радив 350)

“податок грощина чя натурою, який стягували поміщики з кріпаків замість панщини; чинш”, *обрік, обріка* (Гр III 25) “обгтєниця, обшянка”, *обрік* (1893 УмС 278) “зарікання”, *обрук* [Аркупшин 2004 570] “клятва”; *дать имь ро(с)писъ <, > зъ выписаніемъ всяки(х) обрядов(ъ) на братство* (1740 ДДГ 105), *всѣ обряды, а найкше свадебные, набто даются съ величайшими церемоніями и тедержками* (XVIII ОЛУ 199), *обряд* (Гр III 26, СУМ V 574) “сукупність установлених звичаєм дій, пов’язаних з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов; ритуал, традиція, заведенція”.

Згодом сюди вливається ряд новотворів: *облова* (1875 Писк 159, 1861 Закр 420) “здобич, жертва” (*ловити*); *В котору(м) шблику па(н) Еле(ц) шбкєзува(л)ся пана Адама Фшица ш(д) вшеляки(х) кри(в)дѣ и перешкодѣ боронити* (АЖ 1611 155), *облизъ, облизъ* (1703 МатТимч II 10) “зобов’язання”, *и обліць на девят котъ на глуховског[о] жителя на Григорія Калюжного* (1704 ДНМ 30), *обліць, обліць* (1717-1734 МатТимч II 12) “зобов’язання, розписка”, *Сіе же тїсмо вомѣсто обліцьа соде(р)жать* (1757 ПІ XVIII 128), *обліч* (1926 Саб 70), *облік* (1926 Саб 69, СУМ V 526) “боргове зобов’язання; засвідчення, встановлення наявності, з’ясування кількості чого-небудь; обрахунок, обчислення, обрахування”. Зауважимо, що на початку XVII століття існувало дієслово *обліговатися* “зобов’язуватися” (див. МатТимч II 12), у кінці XIX – на початку XX століття фіксується дієслівна форма *облікувати* “визнати, вважати” (див. Гр III 15), а в сучасній мові це значення для дієслова *облікувати* і новотвора *обліковувати* стало вторинним, натомість виникло “з’ясовувати, встановлювати наявність, кількість кого-, чого-небудь; вести облік когось, чогось; обчисляти, обраховувати, облічувати” (СУМ V 527). Отже, мотивувальними в цьому випадку можуть виступати як безпрефіксне дієслово *лічити*, так і префіксальні *облікувати, обліковувати*, пор. також *облічити*. Сюди ж, певно, і дериват *обмах* (1926 Саб 318) “прорахунок”, пор. *промахнутися*, а також фразеологізм *давати / дати маху* “помнятися, прораховуватися у чомусь, допускати помилку” (ФСУМ I 207-208).

1.4. Назви *часових проміжків* за характерною процесуальною ознакою, закладеною в твірній основі: *обкіть* (Осн V 36), *обкіт* (Гр III 12) “час, коли вівці родять” від *котитися* “родити” (про кішку, вівцю, зайчику і под.); пор. множинний вменник *обляги* (1893 УмС 967) “час, коли лягають спати; час сну” (*лягати, лягати, лежати*).

1.5. Інші назви: *облогъ* (1861 Закр 421) “затягла хвороба” (*лягати, лежати*), пор. *облягати* “лягати” (див. МатТимч II 12); *обуза* (Гр III 30) “нягови”, співвідноситься з *в’язати* (див. ЕСУМ IV 145-146).

2. В обстежених джерелах задокументовано і декілька *відіменникових* дериватів із загальним словотвірним значенням “те, що прилягає до чогось, названого твірною основою”. Праслов’янські похідні **obiasь*, **obrǫsь*, **obnožь*, **obnoža* (див. с. 39) збереглися в описуваний період: *велѣтъ еѡ старостѣ въ своѡму бити обухомъ* (1719 ДДГ 173) “дерев’яна (рідше залізна) ручка сокири чи молота”, традиційно це слово пов’язують з *ухо* (**ob-ихь*), розуміючи під *вухом* “отвір для ручки в різних інструментах” (Ф Ш 109-110, ЕСУМ IV 146), у російській мові поява згаданого іменника датується 1589 р. (див. Ср II 560), його наявність у сусідніх слов’янських мовах (чеській, словенській, польській) дозволяє припускати можливість запозичення. Досить пізно фіксуються й інші праслов’янські за походженням деривати: *обруч* (ЛекоФр 149, СУМ V 573) “металева, дерев’яна і т. ін. прикраса у вигляді кільця, яку носять на голові, руках або ногах”, *обруч* (Гр Ш 26, 1931 Шел 55, СУМ V 572) “обід; зігнута кільцем металева, дерев’яна і т. ін. штаба”; *обруч* (1987 ДзПА 25) “верхній потовщений край полотна коси”; *обніж* (1926 Саб 321, 1877 ЗСЮР 42, 1893 УмС 1086, СУМ V 545), *обніжа* (1902 ГалЛем 441), *обніж*, *обніш* (1997 ГуцГ 135), *обнож* (1966 Лысенко 37) “квітковий пилюк, який бджоли на задніх ніжках переносять у вулик для виготовлення перги”.

До десубстантивів належить і новотвір *обніж* (Гр Ш 20), *обніжа* (1952 Мельн 95) “частина столу під кришкою, у якій розміщені висувні ящики”. Це омонім наведеного деривата, що позначає “квітковий пилюк, який бджоли на задніх ніжках переносять у вулик для виготовлення перги” (*нога, ноги*).

Іменник *оброть*, який теж зводиться до прасл. **obrotь* (ЕСУМ IV 145), фіксується в середньо- та новоукраїнській мові: *оброть* (1573 МагТимч II 20, Гр Ш 25) “недоузлок, мотузяна вуздечка без удил”, *оброть* (1893 УмС 488, 1926 Саб 196) “намордник”.

3. *Деад’ективи*, за нашими даними, фіксуються з поч. XVII століття, вони мають загальне словотвірне значення “те, що схоже на щось, назване твірним словом”. Запозичення з польської *обшир* (п. *obszar*) “широкий простір, відкрите місце; територія” (ЕСУМ IV 147) зблизилося з українськими “просторовими” словами *широкий*, *шир* і под., набуло вигляду *обшир*, обидва слова (*обшир* і *обшир* / *обширъ*) із приблизно однаковим значенням функціонують паралельно: *помененъи слуга с помененъи возными и шляхтою указовал обшир великии* (1619 СелРух 170), *обшир* (ЛекоФр 150, 1893 УмС 829), *обширъ* (Гр Ш 32) “простір; об’єм”, *обшир* (1926 Саб 230) “об’єм”, *обшир* (СУМ V 605) “певний простір, звичайно обмежений чим-небудь”. Сюди ж і

обмалодь (Гр III 19) “молоді паростки” (*молоді*) та *обміль* (1893 УМС 432, СУМ V 539) “мілина” (*мілкай*).

Конфікс з-(с)-...-(а).

Аналіз засвідченого матеріалу виявив переважання у пам’ятках української мови *віддієслівних* дериватів з цим формантом над відіменниковими. Девербативи складають ряд лексико-словотвірних груп, більшість з яких почала формуватися в середньоукраїнській мові.

1.1. Одиначним утворенням *зривза* “зла жінка, що біду робить” (1902 ГалЛем 418) (*зривсти*) репрезентована назва *особи*.

1.2. Деривати, що іменують *фізичний або психічний стан людини*: *скруха* (1653 МагТимч II 327), *можесть ср(о)це члвчине шдомкнути, жебы скруху и жаль за грѣши показало* (1659 Гал 54), *скруха* (Гр IV 145, 1893 УМС 965, СУМ IX 327) “тяжкий, гніпчий настрій”, *скруха* (1984 О II 228) “злість, ненависть”, співвідноситься із *крушити* “журити, мучити” (ЕСУМ III 114); *зривза* (1877 ЗСЮР 21) “грижа”, *зривз*, *зривза* (ЕСУМ I 595) “сум, печаль” (*зривсти*); *злоги* (1892 СМН 600, Гр II 160) “пологи” від *лягти, лежати, спрага* (Гр IV 189, 1926 Саб 110, СУМ IX 595) “сильне бажання пити; велике бажання чого-небудь, прагнення до чогось” (*прагнути* — див. ЕСУМ IV 555).

1.3. *Локативи*. Українські *извор, звір, звор* і под. є прямими континуантами прасл. **izvorь*, наприклад: *изворь* (XVI НІІ 123), *Ой, полети коваючи За темненькі звори* (XIX РД 75), *Извор* [Громко 2001 187], *звір* (1984 О I 300) “назва джерел; водопад між горами”, ці форми, нам видається, зберігали мотиваційні відношення з *врѣти* “кипіти, вирувати, клетотати”; *спаша, спашь* (1571 МагТимч II 342) “потрава”, *не тот спашь платит, хто попасе, але той, которого пошmano* (1722 ДНМ 128), *спаш* (Гр IV 174, СУМ IX 494) “місце серед посівів, трав, яке зіпсоване або знищене тваринами; потрава” від *пастн(-ся)*; *стага* (1926 Саб 83) “грядя (гірська)”, очевидно, пов’язане з *тягти*; *сказ* (1999 НІТК 83) “дорога уздовж підвищення” (*везити*); *сказ* (1984 О II 220) “місце, пропущене під час оранки”, *сказ* (1987 ДзПА 32) “місце, залишене при косінні”, співвідноситься із давнім *казити* “тсувати”.

1.4. Деривати на позначення *елементів споруд, інструментів*. Праслов’янський іменник **szvolkь* функціонує на теренах нової української мови: *свалок* (1893 УМС 480, Гр IV 111, СУМ IX 100) “найголовніша балка в стелі”. До новотворів цього періоду слід віднести, певно, *истикь* (1840 Б-Н 170), *вістник, їстик* (2002 СУССГ 43), *гистик, гестик, естик, існик, їсник* (1987 ДзПА 21) “лопатка для очищення землі на плузі; паличка із залізним наконечником для зрізування бур’яну на посівах злакових” (*тикати*).

1.5. Назви *опредметненої дії* фіксуються в новій українській мові цього періоду: *зворот* (1926 Саб 43) “повернення” від *вертатися* із давнього *воротити(-ся)*; *спалах* (57) “спалах”, пов’язане з *палати*, можливо, результат контамінації слів *палати* і *пастити*, *пастити*, *пихкотити*, пор. п. *palaschies* “палахтіти” (див. ЕСУМ IV 261).

Сюди ж і назви стосунків між людьми: *И за тою то звадою иди(н) з ни(х) бы(л) загамова(н)* (1605 ДМВ 66), *непріятели почали сами з(ъ) собою вадитис(я)* и *мниво ихъ в(ъ) той звадѣ погинуло* (1665 Гал 282), *звада* (1561 МатТимч I 304) “суперечка, розбрат” (*вадити*), пор. однокореневі особові назви — *звадница*, *звадця* (Там само).

1.6. Найменування *результатів виконаної дії*: *сказа* (1656 МатТимч II 321) “пошкодження, порча, порок”, *сказа* “огріх, вада” (ЕСУМ II 342) від казити “псувати”; *лутик* (1931 Шел 92) “зіткнення поїздів”, співвідноситься із *тикати(-ся)*.

1.7. Утворення, які характеризують *природні явища*: *змрокъ* (1656 МатТимч I 328), *змеркъ* (1892 СМН 602), *змрокъ* (603), *зміркъ* (Гр II 168), *змиръкъ* (1984 О I 313) “сутінки” від *меркути* “згасати, тьмяніти”; *спека* (1864 МатТимч II 342), *зпека* (1840 Б-Н 159), *спека* (Гр IV 174, СУМ IX 495) “гаряче, дуже нагріте сонцем повітря; гаряча літня пора, жара” (*пекти*); *сплююца* (Гр IV 180, 1984 О II 242) “злива, проливний дощ” (*плювати* “сильно лити”); *ізморось* (2002 СУССГ 88) “іній” від *морозити*.

1.8. Найменування *абстрактних понять*: *Змаза пороць* (XVI Син 119), *В тобі, о пане, жадной нѣмаши змазы* (сер. XVII УП 149), *змаза* (1653 МатТимч I 326, 1840 Б-Н 157, 1920 Яв 304) “порок, гріх, пляма, вада” (*мазати*), пор. *змазати* (див. МатТимч I 326) “стерти, замазати”; *скруха* (1653 II 327), *пре(с)там дѣа бѣа упросила у бѣа скруху сердечну и жаль за грѣси* (1659 Гал 280) “печаль, переживання”, *скруха* (1984 О II 228) “злість, ненависть”, виводиться від *крушити*, пор. суч. рос. *кручиниться*; *злуда* (1892 СМН 601, ЛексФр 91) “обман, спокуса” від *лудити* “приваблювати, приманювати, заманювати” (див. Гр II 380); *Хочъ якій заво(д) по(л)чанѣ стародубовскіе ме(ж)ду собою прилучив-ийся злагодою и помѣркова(н)немъ сами уко(н)чили* (1719 ДДГ 210), *злагода* (1877 ЗСЮР 22, Гр II 156, 1926 Саб 177, СУМ III 583) “мир, згода, спокій” (*лагодити*).

1.9. Інші найменування: *страва* (1386-1418 ССУМ II 392), *идло страва* (XVI Син 89), *и мало понорова, [...] принесли страву на вечерю* (1756 ДНМ 344), *маши менѣ загнати на вечерю вишьтку страву* (1877 ЗСЮР 143), *страва* (Гр IV 212, 1926 Саб 160, СУМ IX 746) “приготовлені для їди продукти харчування” від з *травити* “засвоювати їжу”, пор. *травлення*; *стона* (Гр IV 184) “застібка, запонка”, співвід-

носитися із *п'яти, п'яти, пор. стонка* (1717-1734 МатТимч II 349) “запонка”.

2. Відіменникова деривація представлена кількома похідними лексемами з локативним значенням: *зббчъ* (1892 СМН 589), *збич, збочу* (Гр II 125) “схил гори” (*бік, боковина*), пор. *збочя* (1999 НГТК 83) “те саме”; *згалов* (1987 ДзПА 248) “місце, звідки витікає річка; гирло” (*голова*).

3. В обстежених джерелах трапляється також одиничний dead-ектив — *звеличъ* (1984 ОІ299) “високопоставлена людина” (*великий*).

Конфікс пре...-ѡ(а).

Давньокієвський іменник *предѣлъ* “межа, кордон” (див. с.92) продовжує функціонувати в середньоукраїнській та новоукраїнській мові з модифікованими значеннями: *предѣлъ, придѣлъ* (1481 ССУМ II 238) “філіальний монастир”, *приділ* (Гр III 414) “призначення, приурочення до якого-небудь місця, справи”.

1. Крім згаданого, у джерелах переважно нової української мови фіксується ряд віддієслівних похідних.

1.1. Рослинні назви: *преріс* (1886 Ж 737) “молоді пагони на місці зрізаних чи зрубаних” (*рости*); *престурч* [Аржущин 2004 570] “гострий пеньочок молодого дерева; будь-який загострений предмет, убитий в землю”, співвідноситься зі *стурчати* / **стурчати* “сцриміти”.

1.2. Інструментальні номени: *превѣса* (XVII БерЛекс 92) “шаль, ваги” (*вѣсати* “зважувати”); *претѣка* (1861 Закр 482) “палиця, кийок, рукоятка” (*тикати*).

Іменник *пресух* (1987 Корз 190) “дубовий стовп у стіні клуні” утворено від прикметника *сухий*.

Конфікс при...-ѡ(ь, а).

Розгляд дібраного матеріалу показує переважання віддієслівних похідних над рештою дериватів. Давній іменник *приплодъ* не втратив своєї семантики упродовж віків: *приплід* (Гр III 432, 1999 НТСУМ III 719) “приріст потомства у тварин, які мають господарче значення” (*плодити, приплодити*).

1. Більшість лексико-словотвірних груп девербативів започатковано в пізній середньоукраїнській мові, значне поповнення цих груп припадає на нову українську мову.

1.1. Назви осіб чи групи осіб, які виконують певну дію, названу мотивувальною основою: *привереда* (СУМ VII 570) “вередлива людина; вереда” (*вередувати*); *прилиза* (1992 Чаб III 265) “підлабузник” (*лизати*); пор. шкوراتив *приреди* (1984 О II 143) “начальство, особливо сільське”, співвідноситься із давнім *рядіати* “керувати, узаконювати, правити”.

1.2. Номени, пов'язані з рослинним світом: *Чувственное убо звір, живот и чувство иміюще, а безчувственное, яко присада* (п. XVII Діал 78-79) "рослина"; *прысторч / присторч* [Аркушын 2004 570] "тострий пеньок молодого дерева", співвідноситься з діал. *сторчати* "стирчати".

1.3. *Локативні назви: присіл* (1886 Ж 756) "стихийне поселення людей" від *селити(-ся)*; *припадъ* (Гр III 431) "низина" (*пасти, падати*); *присліл* (1984 О II 144) "місце, в якому гори стикаються, утворюючи горб, що ділить долину на дві частини" від (*з*)*сліпитися* "студитися докупя"; *пришиб* (1931 Шел 74) "пристань", "притулок" (СУМ VIII 102), співвідноситься з *шибати, шибити* "кідати, бити", ужитому в переносному значенні "до когось чи до чогось прибиватись, приставати"; *приплав* (СУМ VII 710) "те саме, що пристань" від *плавти*.

1.4. Певну кількість найменувань становлять іменники на позначення *бажань, волевиявлень: потъ Яков Костенецкій, по прихотъ* *своей, [...] удратъ зъ имущества, [...] треба денег на сорокоустъ* (1754 ДНМ 329), *прихоть* (ЛексФр 195, 1886 Ж 763) "вияв чієїсь неврівноваженості, несподіване бажання" (*хотіти*); *причуд* (1886 Ж 764), *причуда* (ЛексФр 195, СУМ VIII 101) "тримха або дивацтво" від *чудити*; *принука* (1893 УмС 513, Гр. III 429, 1926 Саб 200) "силування, примус", певне, пов'язане з *накнути* "нахилятися, нагинатися, припадати до землі; зникати" із можливою контамінацією з *нукати* "поганяти (запряжену худобу)", в основу якого покладено, очевидно, вигук "ну!" (див.Ф III 326), пор. *спонукати*; пор. множинний субстантив *привереды* (1893 УмС 342, СУМ VII 570) "невиправдані бажання, примхи" (*вередувати*).

1.5. Іменники, що позначають *неповноту вияву дії*, документуються у новій українській мові: *придуха* (1717-1734 МатТимч II 222, 1893 УмС 105, Гр III 415, СУМ VII 608) "важке повітря; брак свіжого повітря; кисневий голод (звичайно у риб) внаслідок замерзання води, забруднення її і т. ін." від *душити(-сь)*; *прикур* (1984 О II 140) "запах чогось припаленого, пригорілого" (*курити, куріти*); *придых* (СУМ VII 606) "характерний для деяких мов глухий фрикативний звук" від *дыхати*; *припах* (702) "легкий запах" (*нашнути*); *присмерк* (1886 Ж 757, Гр III 439, СУМ VIII 27) "напівтемрява після заходу сонця або перед світанком; сутінки" (*смеркати, смеркнути*).

1.6.3 XVI століття документуються назви *результатів інтелектуальної дії: Пригана укор ганба* (XVI Син 148), *Образови божему [...] кто ж может якую дати пригану* (др.пол.XVII Радив 297), *Если то само пригана есть, мѣти неприателей* (1616 ЄУС 302), *пригана* (1886 Ж 741, Гр III 410) "догана", пор.: *И стый Стефанъ іды мовиль жыдамъ правду, ганить ихъ затвердѣло*

ср(д)це, же не хотѣли въ Ха̃ вѣрити (1659 Гал 133); *призвіл* (1926 Саб 97) “дозвіл” від *зволити* “погодитися” (ЕСУМ II 102-103).

1.7. Інші найменування, розрізнені семантично: *Кулярство* *призорь* (XVI Син 124), *призорь* (1893 УмС 922) “пристріт, урок, уроки”, *призра* (1886 Ж 745, Гр III 417, СУМ VII 622) “підозра” від *зорити* “дивитися”, пор. також *призорити* “підстерігати, підглядати” (див. Гр III 417), *призір* (1926 Саб 311) “догляд”; *и до заводу и показання скопцовъ или якихъ прикмет незнаема себе учинивъ* (1729 ДНМ 217), *прикмета* (1893 УмС 787, СУМ VII 640) “те, що характеризує кого-, що-небудь, відмітна ознака когось, чогось; особливість, властивість, риса”, співвідноситься із *кметити*, *кмітити* “розуміти” (див. ЕСУМ II 472); *Въ селѣ Дмитровцѣ двор <, > зъ присадою* (1733 ДНМ 267) “садиба” (*садити*); *Оной же убитой примѣтами таково* (1740 ДНМ 281), *примета* (2002 СУССГ 176) від *мѣтити*, *примѣтити*; *признака* (XVIII МатТимч II 223, 1893 УмС 489) “те саме, що прикмета” (*значити* “мітити”); *примок* (1992 Чаб III 266) “намочені в одному мочилі коноші” (*мокнути*); *прихорон* [Аркушин 2004 570] “дубова колода, яку кидають на могилу після роковин” від *хоронити*.

2. Окрім віддієслівних похідних, пам’ятки документують дери-ваги, які мотивуються іменниками. Їхня кількість незначна, помітних лексико-словотвірних груп вони не складають. Серед дібраного матеріалу виокремлюються:

2.1. *Локативні* назви, які вказують на близькість одного об’єкта до іншого: *призір* (1886 Ж 742) “передір’я”, *призір*, *пригор* (Гр III 411, 1999 НГТК 160) “горб”, *призір* (160) “невисоке підвищення на пасо-виші” (*гора*); *пристіл* (Гр III 442, 1926 Саб 18, СГТ 166) “стрімкий прямовисний берег”, пор. топоніми *Пристінь* (1979 СГУ 447, ВЛЗ 197) “назви балок” (*стіна*); *Пристіл* (2002 СУССГ 176) “назва гори в Новомиkolaївському р-ні Луганської обл.”; *прис’ола* [Аркушин 2004 568] “виселок, хутір”, співвідноситься з *село*.

2.2. Найменування *споруд* та їхніх *складників*: *прибокъ* (1565 МатТимч II 216), *прибе(ч) хотечи просети, абы в покою бы(л) захованы(и)* (АЖ 1611 108), *сѣни съ кругляка смолового с прибокомъ* (1747 ДНМ 313), *прибік*, *прибіч* (1886 Ж 739) “невеличка прибудова з причіпка хати” (*бік*); *прикліт*, *прикліть* (1886 Ж 747) “танок” (*кліть*, *клітка*); *припек* (Гр III 431), *припік* (СУМ VII 708) “горизонтальна площина перед члостями печі під комином, продовженням якої є чернь печі” (*піч*).

2.3. Інші номен. Іменник *припола*, який задокументовано в пам’ятках давнього руськоукраїнського періоду, вживається в новій

українській мові: *припіл* (1886 Ж 753, 1893 УМС 710, Гр III 432) “пола, згорнута так, щоб покласти в неї що-небудь”, *приполи* (1875 Писк 213, 1861 Закр 486, 1893 УМС 247), *припіл* (СУМ VI 709) “те саме, що пола”. Сюди ж і похідні *приз’їл* [Аркушин 2004 568] “ворожба” від *зілля*; *пригорича* [Там само] “обидві кисті рук, напівзигнуті й складені так, що в них можна тримати щось покладене, насипане і т.д.”, співвідноситься з *горстка* (див. ЕСУМ IV 569).

3. Відприкметникового походження є, певно, дериват *притуга* (1893 УМС 234-235) “жердина для придавлювання стріхи” (*тугий*).

Конфікс па-...-в(ь, в).

Давній дериват *пагуба*, який задокументовано пам’ятками XI-XIII століть, продовжує вживатися в українській мові: *пагуба* (1434 ССУМ II 120) “збитки, втрата, шкода”, *можесть в(ь) пагубу по сме(р)ти в(ь)вести* (XVIII КЗ 80), *пагубо* (ЛексФр158, 1926 Саб 73, СУМ VI 10) “те, що загрожує загибеллю, веде до загибелі, згуби”. Іменник, очевидно, праслов’янської давнини *паволока* “коштозна привозна тканина” як архаїзм дожив до наших днів. Пор. інші його значення: *паволоч* (Гр III 85) “зав’язка у лаптях, постолах тощо”; *паволока* [Аркушин 2004 570] “стан природи, коли небо затягується хмарами”. Зберіг давнє значення “пасовисько, луг, вигін” і вживаний в українських діалектах іменник *пажсить* (ЕСУМ IV 253).

1. Обстежений матеріал показує домінування *девербативів*, що мають загальне словотвірне значення “результат дії або залишок після дії, вираженої дієсловом переважно недоконаного виду”.

1.1. У групі атрибутивних найменувань *осіб* давній дериват *пагуба* (див. Гр III 86) набув протягом століть, очевидно, вторинного значення “губитель”. Онім *Семен Патица* (Могила 110) витворився, певно, з апелюючи зі значенням “неметка, неповоротка, тупа людина”, мотиватором якому слугувало дієслово *тикати*. Сюди ж і нові похідні утворення: *пажсера* (1886 Ж 596) “лодоїд”, *пажсира* (1987 Корз 176), *пажсера* (СУМ VI 14) “ненажера” (*жсрти*); *пахоль* (1840 Б-Н 274) “батрак, наймит”, співвідноситься з *холити* у первісному значенні “плекає дитина” (Ф III 221, ЕСУМ IV 321), пор. *пахолок* “слуга, хлопчик”.

1.2. Описуваний конфікс продукує в українській мові номени флори та фауни, а також складників їхніх організмів: *пагін* (1886 Ж 595, Гр III 86, СУМ VI 10) “молода гілка або стеблина рослини”, *пагон* [Аркушин 2004 570] “відросток на рогах оленя” від *знати(ся)* “рости”; *парість* (ЛексФр 160), *парост* (Гр III 97), *парость* (СУМ VI 75) “молода гілка або стеблина рослини” (*рости*); *патица* (1875 Писк 180) “шкапа”, *патик* [Аркушин 2004 570] “тверда частина гір’ни”

(в останніх двох випадках маємо справу, можливо, із семантичним словотворенням); *навис* (ЕСУМ IV 248) “аномодон, Anomodon”, очевидно, похідне утворення від *висіти* (*товисати*) (див. ЕСУМ IV 248).

1.3. На ґрунті української мови формується група *n. loci*: *нажиги* (1886 Ж 596) “випалене місце”, пор. д.-р.-укр. *жечи*; *патолоць* (1861 Закр 443), *паталоч* (1886 Ж 605, Гр III 102) “витоптане поле, потрава”, *паталоч* (СУМ VI 95) “місце, де хижак з’їв тварину, і залишки тварини на цьому місці” (*толочити*).

1.4. Назви *інструментів, предметів побутового вжитку*: *навис* (1886 Ж 595) “якась річ, що висить” (*висіти, виснути*); *патик* (1886 Ж 605, 1926 Саб 149) “тонкий, невеличкий кілок”, *патики* (Гр III 101) “палиця”, *патики(-и)* (1991 Брид 47) “кийок; дрова” від *тикати*; *паклин, паклін* (1990 Сязько 66), *паклинь* (1984 О II 43) “клин у косі”, пор. *склінтити, склінчити* (1984 О II 223) “зробити як-небудь; зігнути”, хоча не виключена мотивація розгляданого деривата іменником *клин*, однак тоді неясним залишається походження елемента *-с-* (див. ЕСУМ IV 305-306).

1.5. Помітну групу складають найменування *речовин, матеріалів*: *А при томъ [...] пропало у его [...] патоки полубки* (1723 ДНМ 137), *Меду двѣжечокъ три повних, а въ четвертой патоки кварт зо три* (1766 ДДГ 331), *патоки* (1899 Верх 30 244) “чистий мед”, *патоки* (СУМ VI 95) “густа, тягуча солодка речовина — продукт неповного оцукрювання крохмалю” (наведені деривати мотивуються дієсловом *тексти*); *патьяки* (1992 Чаб III 78), *патьяк(-и)* (СУМ VI 99) “слід від якоїсь рідини, що тече”, *патьяк* (Гр III 102) “окремий струмінь, який тече по поверхні”, пор. плкративи *патьяки* (Кв-Осн II 387) “струмки чого-небудь, що тече”, *патьяки (сліз)* (1886 Ж 605), *пачоси* (1886 Ж 606, 1931 Шел 62, СУМ VI 104), “рештки, відходи при чесанні, переробі вовни, льону, бавовни і т.ін.” (Гр III 104), *пачоси / пачоси* [Аркушин 2004 570] “волокна льону” (*чесати*).

1.6. Назва *абстрактного поняття* *патороч* (1886 Ж 605) “клопіт”, *патороч* (1997 ГуцГ 145) “випадок, неприємність” виводиться з *торочити* “говорити одне й те саме, повторювати щось багато разів; говорити нісенітничі, базікати” (ЕСУМ IV 316, V 608).

1.7. Інші назви: *паморозь* (1886 Ж 598, Гр III 90, 1926 Саб 136, СУМ VI 35) “схожі на іній атмосферні опади, що утворюються в туманну морозну погоду на гілках дерев, дротах і т.ін.” (*морозити*).

2. Окрім віддієслівних похідних, фіксується ряд *відіменникових* утворень, як правило, продуктів нової української мови.

2.1. Назви, пов’язані з *рослинним і тваринним світом*: *павороз* (1899 Верх 30, Гр III 85) “чіпкий пагін у деяких рослин, за допомогою

якого вони плетуться” від *вороза* “мотуз, шнурок” (ЕСУМ IV 249); *паросль* (1999 НГТК 140) “молодий ліс” (*рослина*); *пасердя* (1987 ДзПА 213) “серцевина, внутрішня частина стовбура дерева” від *серце* з відтворенням давньої основи *серд-* і відтинанням *-це*; *палуза, палиуза* (214) “довга тонка гілка верби або іншого дерева” (*лоза, лозина*); *парож* (602) “несформовані роги у молодих тварин (оленів, лосів та ін.)”, певно, від *ріг, роги*.

2.2. *Локативна* назва *пагір* вказує на неповноту вияву ознаки, названої твірною основою: *пагір* (1900 Верх 35 112), *пагор* (1999 НГТК 138), *пагорь* (139) “горб, підвищення” (*гора*).

2.3. Найменування *споруд, речовин, матеріалів*: *паклун* (1886 Ж 597) “будівля для господарських потреб” (*кузня*); *посока* (1619 МагТимч II 86, 1861 Закр 443, Гр III 100, 1926 Саб 163) “лімфа, сукровиця, кров” (*сік*); пор. pluralia tantum *пхазлы* [Аркушин 2004 567] “лужна вода, використовувана для миття” від *зола* “попіл”.

2.4. Інші назви: *павідь* (1893 УмС 102, Гр III 85), *паводь* (1886 Ж 595, 1992 Чаб III 69, 1999 НГТК 138) “весняний розлив; розлив річки” (*вода*); *панруга* [Аркушин 2004 567] “чоловічий пояс”, співвідноситься з *пруг* “край тканини, кант; дуга, півколо” (ЕСУМ IV 618); пор. плоратив *паврози* (1966 Лысенко 40) “вистріпані нитки в одязі” (*вороза*).

3. Незначна кількість похідних іменників є *деад’ективами*. Наприклад: *паскудь, паскуд* (1902 ГалЛем 447, 1912 Бат 282), *паскуда* (1886 Ж 604, Гр III 99, СУМ VI 86) “погана, мерзенна, підступна людина” від *скудний* “убогий, мерзенний, злиденний” (див. ЕСУМ IV 306, V 290), пор. д.-р.-укр. *паскудьнь* “бідний”, а також суч. рос. *скудный*; *памолодь* (1886 Ж 598, Гр III 90, 1926 Саб 293, СУМ VI 35) “молоді пагони; поросль молодих дерев”, пор. вторинне значення “молоде покоління” (*молодий*); *пазелень* (СУМ VI 15) “домішка зеленого кольору, зелений відтінок, зелені просвіти у забарвленні або пофарбуванні чого-небудь” (*зелений*); *пазолоть* (15) “тонкий шар золота або бронзової фарби, накладений на поверхню чого-небудь” (*золотий*); *пасум* (1987 ДзПА 54) “вощина основа стільника, у якій немає меду; суха вощина” (*сухий*).

Конфікс від-...-щ(а).

У досліджених джерелах середньоукраїнської та нової української мови простежується домінування *віддієслівних* похідних іменників з цим формантом над рештою дериватів.

1. Загальним словотвірним значенням для *девербативів* є “результат опрідметненої дії, незваної мотивувальним словом”. Упродовж віків склалися певні лексико-словотвірні групи віддієслівних похідних.

1.1. Назви, пов'язані з життєдіяльністю істот: *відтрутть* (Гр I 232, 1984 О I 112) “болячка, нарив; пухир на нозі, підонші”; походить із *трутити* “поранити, розтерти, уразити (рану)”; *віддих* (СУМ I 579) “вбирання й випускання повітря організмом за допомогою органів дихання; подих; зітхання” (*дисати, диснути*); *одпад* [Аркушин 2001 68] “смертність серед тварин” від *падати*.

1.2. *Локативи*: *віднарь* (Гр I 222) “місце на болоті, яке не росте і не замерзає” (*нарятити, нарукати*); *одміть* (1992 Чаб III 36) “більш-менш тихе місце в бурхливій, швидкоплинній ріці”; *одміт* (ЕСУМ IV 160) “вигин у коліні ріки, де мало помітна течія” від *метати*.

1.3. Номени, що позначають наслідки дії, іменованої мотиватором, також продукуються формантом від...-*в(а)*: *відгамон* (1875 Писк 37), *відгомін* (Гр I 209, СУМ I 571) “відбиття звуку; луна” (*гомоніти*); *відслід* (Гр I 229) “відбиток сліду”, із *слідити* “залишати слід”; *відозва* (СУМ I 614) “звернення, заклик уряду, організації або окремої особи до широких мас населення” (*озватися, відізватися*); *віддзвін* (СУМ I 578) “відбиття дзвеніння чого-небудь, луна дзвону” (*дзвеніти*); *відзвук* (584) “відбиття звуку; відгук, луна дзвону” (*звучати*).

1.4. Найменування одного акту багаторазово повторюваної дії: *відрух* (ЛексФр 37, 1893 УмС 190, 1926 Саб 86, СУМ I 633) “мимовільний рух; рефлекс” (*рухатися*); *відплеск* (СУМ I 619) “сплеск хвилі, яка, ударившись об що-небудь, відкочується назад” (*плескати*).

2. *Десубстантивам* властиве загальне словотвірне значення “те, що перебуває в певному наближенні (віддаленні) від об'єкта, названого вивідною основою”. Серед них виокремлюються такі групи похідних:

2.1. Атрибутивна назва особи: *відлюда* (1893 УмС 436) “людо-ненависник, мізантроп” (*людина, люди*).

2.2. *Локативи*: *о(т)нога отокъ морскій* (XVI Син 139), *А што ся дотаче(т) ста(в)ка Хмеле(в)ского на ш(т)нозе* (1571 ВолГ 133), *віднога* (ЛексФр 36, 1926 Саб 335, 1979 СГУ 106) “рукав (річки)”, пор.: *хуторъ при урочищѣ Вѣднога* (XVIII ОЛУ 172), *од(від)нога (гори)* (1893 УмС 605), утворено від *нога, одсторонь* (1861 Загр 426), *відсторонь* (УРС 1926 127) “глухий закут” (*сторона*).

2.3. Інші найменування: *відлюд* (1984 О I 122) “пустеля, порожнеча”, утворилося від *люд(-ина)*; *відтепель* (124), *одтепель* (1992 Чаб III 42), *оттепель* (2002 СУССГ 155) “відлига” (*тепло*).

3. *Дед'єктиви*, здебільшого п.лосі, також документуються в обстежених джерелах: *відміл* (Гр I 219), *одм'ін'* (1990 Трансп I 8), *отміл* (1999 НГТК 137), *відміль* (1987 ДзПА 245) “мілина, неглибоке мілке місце в річці, озері, морі” (*мілкий*); *відсоня* (1999 НГТК 47) “схил

горя, горба, повернений від сонця”, *удсонь* (1987 ДзПА 245) “південний схил гори, добре освітлене сонцем місце” (*сонячний*); *откіс, откос* (136) “схил гори, горба, підвищення” (*косий*).

Конфікс на-...-в(а, е).

Обстежені писемні джерела XIV-XXI століть засвідчують чималу кількість похідних із цим формантом.

1. Аналіз фактажу показує домінування *девербативів* над рештою утворень.

1.1. Група найменувань *істот* або *групи осіб*, процесуальна ознака яких визначає їхню поведінку, сформувалася доволі пізно: *наджуга* (1899 Верх 30 237) “людина, яка любить пащекувати” від *дожугати* “кусати, жалити”, ужитому в переносному значенні; *набрід* (1893 УмС 918, СУМ V 19) “нікчемні, шкідливі для суспільства люди” (*бродити*); *наволоч* (1893 УмС 918, СУМ V 19) “те саме” від *волочитися*; *натопн* (1861 Закр 410, Гр II 527, 1893 УмС 79, СУМ V 214) “велике неорганізоване скупчення людей; стовпище” (*товпитись*); *нахаба* (СУМ V 226) “людина, яка діє зухвало, безцеремонно, порушуючи моральні норми і не зважає на ставлення до цього інших; нахабник, хам, зухвалець” від незасвідченого **хабити* “псувати” чи **нахабити* “те саме”, прасл. **habati*, **habiti* “те саме” (ЕСУМ IV 51-52).

1.2. Номени, що позначають *хвороби*, теж продукт новітнього періоду: *налуда* (Гр II 500) “більмо”, співвідноситься із *лудити* “покривати полудюю” (Ф II 529); *наказ* (1984 О I 468) “пошесть на худобу” (*казити* “псувати”); *насморок* (1992 Чаб II 345) “нежить” від *сморкати(-сь)*.

1.3. Назви *абстрактних* понять документуються з XVI століття: *нагана порокъ* (XVI Сия 129); *всѣхъ справы нашиѣ без наганы* (1616 ЄУС 202), *абы за тое не было ит велможности бшеи <, > на мене, [...] якої урази и наганы* (1710 ДНМ 42), *нагана* (1875 Писк 143, 1893 УмС 481, Гр II 475, 1926 Саб 42, СУМ V 46) “неприсмність, зауваження, докір, осуд” від *ганити* “докоряти, сварити, злословити, безчестити”; *нахаба* (1861 Закр 410, 1893 УмС 468, Гр II 530) “біда, напасть; зухвальство”, співвідноситься із **хабити* “псувати”; *набач* (1875 Писк 141) “нагляд” від *бачити*.

1.4. Інші назви. В описуваний період продовжують функціонувати давні деривати *наклад* і *наряд*, які набули протягом віків супутніх до первинного значень: *то немалого кошту і накладу потребує* (к. XVI ПФ 87), *Та(к) же и шкоды и наклады [...] повин(н)и будемо заплати(ти)* (АЖ 1611143), *наклад* (Гр II 494) “витрати; утриманство”, “збиток; видання, тираж” (СУМ V 103); *чере(з) те о(д) всѣхъ народнхъ дачь <, > нарядов и висшки подво(д)*

и работниковъ увол(ъ)нена находилася (1752 ПЛ XVIII 122), *наряд* (СУМ V 180) “завдання, розпорядження про виконання якої-небудь роботи; загод, відрядження, призначення”.

2. Дібраний матеріал містить також ряд десубстантивів із загальним слівотвірним значенням “те, що знаходиться поверх або неподалік чогось, названого твірною основою”. Наприклад: *наруче* (1886 Ж 491) “наручники”, *наруч* (1974 БукГов III 35), *наруча* (1984 О I 476) “така кількість чогось однорідного, яку можна взяти на одну руку” від *рука*, *руки*; *наволос* (1875 Писк 143) “перука, шиньйон” (*волосся*); *наводь* (1999 НГТК 125) “водна поверхня серед болота” (*вода*); *насердя* (1926 Лук 17) “верхня оболонка серця” (*серце*). Пор. плоратив *нарослі* (126) “купина на болоті” (*рослина*);

3. Серед похідних досліджуваного типу фіксується ряд деад’єктивів: *набіл* (1717-1734 МагТимч I 448, Гр II 463, 1893 УмС 443, 1926 Саб 181, 1997 ГуцГ 128) “молочні продукти” (*білий*); *наслуз* (1987 ДзПА 257) “наст, обледеніла кірка на поверхні снігу, що утворюється від посилення морозу після відлиги” (*слизькай*); *намолод’* [Аркушин 2004 569] “пора, коли з’являється молодий місяць” від *молодий*.

Конфікс під-...-щ(ь, а, е).

Прийменникове походження препозитивної частини конфікса зумовило переважання десубстантивів над іншими похідними в обстеженому матеріалі. Специфікою цієї слівотвірної моделі є те, що іменниковий компонент повинен перебувати лише в орудному відмінку, закінчення якого відтискається із одночасним приєднанням нульового суфікса.

1. *Відіменникові* похідні із загальним слівотвірним значенням “те, що підпорядковується чомусь, розміщується під чимось, названим мотивувальною основою” складають ряд лексико-словотвірних груп.

1.1. Найменування *рослин*: *підвишень* (1875 Писк 186, 1886 Ж 639) “рослина *Adaricus ripuhus*”, пор. плоратив *підвишині* (1893 УмС 181) “гриби, що рос-туть від вишнями” (*вишня*, *вишині*); *подгреб* (181) “гриби, які ростуть під грабами” (*граб*, *граби*).

1.2. Окрему групу складають найменування *інструментів, деталей транспортних засобів, зброї, виробів* тощо: *Гира*, *ухвати-вши з воза подгереть дерев’явий, мужа ей по голов’в вдарить* (1722 ДНМ 128), *пудгера* (1990 ТранспІ 52) “товстий шабель драбини (воза) з петлями на кінцях, що утримує від розходження полудрабки” від *герета* “жердина”; *піддон* (1893 УмС 681) “підставка” (*дно*); *підмалодь* (Гр III 168) “частина поколодви” (*колода*); *підмалоч* (1886 Ж 647) “бруски, на яких тримається полиця” (*палка*, *полиця*); *підборідь* [Кобилянський 1928 70] “стяжка (чи шнурок) у гуцульському капелюсі, що,

проходячи під бородою, утримує бриля” (*борода*); *підхомут* (1931 Шел 70) “підхомутник” (*хомут*); *підсід* (СУМ VI 505) “нижня частина, дно чого-небудь” (*сід*); *підхвістя* (521) “частина шлеї, ремінець біля сілля, що йде під хвостом коня” (*хвіст*); *підсака* / *пудсака* [Аркушян 2004 568] “рибальська снасть” (*сак, сачок*).

1.3. Назви *фрагментів будівельних споруд*: *подстрѣше* (1653 МагТимч II 141) “горище” (*стрѣса*); *влявизи тїе(жъ) гроши з(ъ) подпорога сѣнечного, пересушувалисмо оба(д)ва з(ъ) ба(т)комъ въза(д)ворку по(д) повѣткою* (1713 ДДГ 198) “місце під порогом” (*пори́г*); *підганче* (1984 О II 67) “доріжка з дощок; галерея з перилами уздовж хати” (*ганок*); *підвал* (Гр III 160, СУМ VI 401) “приміщення під першим поверхом будинку нижче рівня землі”, прасл. **rodъvalъ* “підкладений, підкочений предмет”, пов’язане з *rodъvaliti* “підкотити, підкласти”, в українській мові співвідноситься з *вал* “земляний насип”, тобто “те, що знаходиться під земляним насипом” (див. ЕСУМ IV 388-389); пор. множинний іменник *піддаси́* (1997 ГуцГ 149) “горище (над хлівом)” від *дах, дашок*;

1.4. *Локативи*: *И сталь самъ на своем Подлѣси, и послать къ Всеволоду* (1686-1688 ХрС 125); *и усе Подоля опановуют, и Подгура от Украины ку Львову* (XVII ЛД 234), *присвоючи собѣ садовину [...]* *на подгорю въ Коробкахъ стоячую* (1701 ДНМ 23), *підгір* (1999 НГТК 144) “підніжжя гори, нижня частина, звідки починаються її підйом; невисоке підвищення” (*гора*); *підгрунтя* (1893 УмС 690, 1930 СТТМ 133) “грунт від верхнім шаром землі; основа, на якій базується що-небудь; підклад, підложжя”; *підсметане* (1984 О II 71), пор. плоратив *підсметані* (1997 ГуцГ 149) “тонка плівка сметани, яка залишається після основного збирання сметани”; *підструга* (1979 СГУ 425) “мала, менша струга” (*струга* “заболочена місцевість із проточними водами”); *підсонце* (1987 ДзПА 245) “південний схил гори, добре освітлюване сонцем місце” (*сонце*); *підвал* (1999 НГТК 144) “порожнява в підводній частині берега”; пор. *pluralia tantum підлози* (1960 СПГ 74) “назва поля, де росли колись лози” (*лоза*);

Сюди ж і назви *частин тіла*: *підкаліно* (1886 Ж 642) “частина ноги під коліном”; *підхвістя* (Гр III 184, 1893 УмС 393) “місце під хвостом” (*хвіст*).

2. *Віддієслівна* деривація представлена в обстеженому матеріалі дещо меншою кількістю похідних іменників. Загальним словотвірним значенням для дериватів є “результат опредметненої дії, названої мотиватором”.

У новій українській мові збереглися давні утворення, розширили семантику. Зокрема, успадкований із попередніх віків іменник

підощва, крім традиційного, вживається в новій українській мові з прямим і переносним значеннями: *підощва* (СУМ VI 478) “нижня частина взуття, якою ступають по землі, пришита або приклеєна до верху за допомогою устілки”, *підощва* (1985 Ник 106) “метале-вий прут у підсанках, який стягує поперечну надовбку або копил з переднім загнутим кінцем полоза”, *підощва* (1987 ДзПА 77) “під-валина, товста балка, що є основою дерев’яної стіни”, *підощва* (1992 Чаб III 119) “дно великого човна-дуба”, *підощва* (1999 НГТК 146) “підніжжя гори, горба, підвищення”. Семантичної трансформації зазнав також похідний іменник *підвода*: у середьукраїнській мові, окрім первинних значень “те, що підводиться; перекладна тяглова сила” і “вид податку”, він став називати запряжений кінями або волами віз, візок, що використовується для перевезення вантажу, рідше — людей, пор.: *на себе брати и с оны(х) по(д)даны(х) ты(х) имене(и) и сел вышеи менены(х) по(д)водами не(з)мерными работали* (1570 ВолГ 94), *и я бы(м) подводы по не(з)[о] сла(л)* (АЖ 1611 159), *аре(н)довали(с)мы мае(т)но(с)ть нишу ш(т)чизную [...] з пови(н)но-ствами, работами, по(д)водами, цыниами громовыми, да(н)ми медовыми* (334-335), *въ полкъ Переясловскій выслать нарочные подводы з [...] провизантомъ* (1739 ДДГ 142); *подвода* (1653 МатГимч II 131), *підвода* (Гр III 161, 1999 НТСУМ III 355).

Серед віддіслівних новотворів виокремлюються такі лексико-словотвірні групи.

1.1. Назви складників сільськогосподарського реманенту: *підтока* (1984 О II 76) “дерев’яна вісь воза, задні сніці” від *точити*, що виводиться із прасл. **točiti* “притикати, приставляти”, пов’язаного чергуванням голосних із *tkati* “тикати, ткати” (див. ЕСУМ IV 28), пор. плоратив *підткаи* (Гр III 182) “колода, що з’єднує передню частину воза із задньою”; *підольги* (1902 ГалЛем 449) “частина воза, яка лежить на сніцях” від *лягати, лежати*, пор. *підлюжити, підволок* (1992 Чаб III 114) “збитя із грубих кілків підкладка-трикутник для перевезення плуга на поле” (*волочити*).

1.2. Найменування харчових компонентів: *підчїс* (1899 Верх 30 246) “листя з капусти, яке варять” від *чесати* “зривати, оббирати”; *підгас* (1877 ЗСЮР 49, Гр III 162) “сіль, що вибирається із панви, коли вогонь вже погасять (панва — посудина для виварювання соли)” (*гасити*); *підсік* (1893 УмС 431) “мед, вирізаний із вулика” (*сікти, підсікати*).

1.3. Інші номени: *підторюха* (1893 УмС 341, СУМ VI 515) “горівла в переддєнь ярмарка, базару” від *торзувати, підпамога* (1893 УмС 124)

“поміч” (помогти); *підтики* (1984 О П 71) “вятяки” (*тискати*); *підмор* (1992 Чаб Ш 118) “умерлі за зиму бджоли”.

2. *Dead'ективи* — це семантично розрізнені похідні із загальним словотвірним значенням “те, що *подібне* до чогось, або є неповним виявом чогось, названого вивідною основою”. До них належать такі деривати: *підповень* (1984 О П 70), *підповня* (1893 УМС 713, СУМ VI 484), *пудповня* (1987 Корз 197), *потповня* (1966 Лысенко 45) “друга фаза, друга чверть у положенні Місяця при спостереженні з Землі” (*повний*); *підсліна* (1893 УМС 692, Гр Ш 179, СУМ VI 502) “той, хто має поганий зір” від *слітий*, пор. *підслітувати*; *підмолодь* (Гр Ш 172) “молодь; пивні дріжджі”, *підмулуд* [Аркушин 2004 569] “розчин на хліб із залишеного тіста” (*малодий*); *підсонь* [Панасюк, Чорненький 2001 415] “південь (сторона світу)”, співвідноситься із *сонячний*; *пудб'іл* [Аркушин 2004 569] “біла (світліша) шляма на фоні іншого кольору” від *білий*.

Конфікс про...-в(ь, а).

Цей формант бере участь у творенні головно віддієслівних іменників, що мають загальне словотвірне значення “результат опрредметненої дії”.

Іменникових утворень давньокиївської доби *проварь* та *просквітль*, що започаткували, власне, цей словотвірний тип, в обстежених джерелах середньоукраїнської мови не виявлено.

1. *Девербативи* поділяються на такі лексико-словотвірні групи.

1.1. Атрибутивні назви осіб: *пророкь* (1616 ЄУС 37), це слово запозичене зі старослов'янської мови, ст-сл. *пророкь* генетично пов'язане з дієсловом *прорещити* “сказати, проректи”, однак на українському мовному тлі співвідноситься з *ректи* (ЕСУМ IV 600-601), див. також (Ф Ш 377); *проїсть* / *проїсера* / *пружора* [Аркушин 2004 571], *проїсера*, *проїсора* (1999 Леснова 48), *проїсирь* (1992 Чаб Ш 285), *проглот* (283), всі мають значення “ненаситна людина, ненажера” від *їсти*, *жсрти*, *глотати* “ковтати”; *проишра* (1999 Леснова 49), *проноза* (1960 СІП 83) “людина, яка спиритно може скрізь проникнути” від *ништити*, *ништити* (ЕСУМ IV 90), вжитих у переносному значенні.

1.2. *Локативи*: *проворот* (1886 Ж 768) “місце для розвороту” (*воротитися* “вертатися”); *просидь* (1840 Б-Н 303) “дорога, обсаджена деревами; алея” (*садити*); *пролиши* (1987 ДзПА 32) “місце, пропущене при косінні” (*лишити*, *лишати*).

1.3. Найменування *опрредметненої дії*: *На нем одежа: байбаракъ сукна блакитного [...] с проръзанними проръхи* (1738 ДНМ 271) “діра в одязі, тканині”, ймовірно, з вторинним -х- від *р'язати*, *прор'язати* (див. Ф Ш 376-377, ЕСУМ IV 500); *прошева* [Аркушин 2004 571] “наво-

лочка; мережива, котрі вшиваються в середину скатертини” (*шити, прошити*); *проділ* (СУМ VIII 170) “дроблена гречана або рижова крупа” (*ділити*); *просвіт* (277) “проміжок, яких утворюється між близько розташованими предметами; отвір у чому-небудь, щілина між чимось, крізь яку щось проникає, проглядається і т.ін.” (*світити*); *Посадженому в саж, йому дарма, що просвіту і продишу нема* (В. Стус).

1.4. Назви абстрактних понять: в *то(и) справе утри(и)мост.А(м) и ве(р)ност.А(м)ъ* *вщи(м) перешкодою и проволокою быти не має(т)* (XVI КнКПС 87), *проволока* (1893 УмС 430) “відкладання, перенесення термінів виконання якоїсь справи”, пор. *зволікати*; *прочуд* (1886 Ж 764, 1893 УмС 1047) “диво, дивина” (*чудувати*); *прошуки* (1893 УмС 818) “каверзи”, пор. *ошукати* “обманути”, це запозичення з польської мови (п. *oszukiwać* “обманути”) і, можливо, становить собою кальку нпн. *versuchen* “випробовувати, спокушати” (див. ЕСУМ IV 245), згаданий дериват *прошуки* на українському мовному ґрунті співвідноситься з *шукати*, але зі значенням, закладеним в *ошукати*, *ошуканець* “обманщик”, *ошуканство* тощо; *прослух* (1893 УмС 946) “чутка, поголос” (*слухати*); *проєріс* (1926 Саб 209) “недолік” (*єршишити*).

1.5. Інші найменування: *промел* (1893 УмС 720, Гр III 471) “плата за помол хліба зерном” (*молотити*); *промір* (Гр III 472) “попешть, епідемія” (*морити, мор*); *пролої/пролій* [Аркушин 2004 571] “злива” (*литити*).

2. За допомогою конфікса *про-...-є(ь, я)* творяться також *деад’єктиви*, переважно зі значенням опрідметненого якісного *стану*. Наприклад: *прозелень* (1893 УмС 298, СУМ VIII 183) “зелений відтінок у забарвленні чого-небудь, домішка зеленого кольору до якогось іншого” (*зелений*); *прожовть* (816, 181) “домішок жовтизни в чому-небудь; жовтуватий відтінок у забарвленні” (*жовтий*); *просідь* (1886 Ж 777, СУМ VIII 285) “те саме, що сивина” (*сідий*); *пробіл* (СУМ VIII 120) “незаповнене місце між словами, рядками і т. ін. у друкованому тексті”, пор. *пробсл, пробіл* (1999 НГТК 162) “випалене місце в лісі” (*білий*); *прозолоть* (СУМ VIII 184) “золотистий відтінок або золотисті плями у забарвленні чого-небудь” (*золотий*); *просинь* (282) “частина синього простору неба, яку видно в розриві між хмарами, у тумані; синюватий відтінок” (*синій*); *прохолода* (341) “свіжість у повітрі, легкий холодок, що освіжає, бадьорить” (*холодний*). Іменники цього типу виступають виразним стилістичним засобом: *Крізь золото остання просинь Цілує сонний красвид; Занімії, Зів’ялена рука — цвіт німії, Прозелень гірка* (із творів Є. Маланюка), *Темінь всмоктували гаї, прохолоду хлипку ковтали* (В. Стус).

3. Окрім *девербативів* і *деад’єктивів*, трапляються в опрацьованих джерелах також *десубстантиви*. Невелика кількість похідних

є носіями загального словотвірного значення “щось, схоже на назване мотиватором”. Панівна більшість із них має виразну *локативну* семантику: *проглуб* (1877 ЗСЮР 56, 1886 Ж 768, Гр III 461) “глибоке місце” (*глибина*); *просеред* (Гр III 478, 1979 СГУ 449, ВЛЗ 199) “гіщана коса біля берега; острів; протока” (*середина*); *прогаль* (1886 Ж 767) “талаявина” від *гал* “невеличка поляна в лісі, галявинка” (ЕСУМ I 455); *прочіл* (СГТ 169) “вершина гори” (*чоло*); *просивінь* (СУМ VIII 281) “сиве волосся” (*сивина*); *Та прозимам осінь віє, німує земля Сварога* (В. Стус) від *зима*.

Конфікс пере-...-р(ь, а).

1. Серед масиву обстеженого матеріалу помітно виокремлюються девербативи із загальним словотвірним значенням “те, що позначає наслідки повторюваної дії, названої мотивувальною основою”.

Віддієслівні похідні протягом досліджуваного періоду склали кілька лексико-словотвірних груп.

1.1. Одиначною є атрибутивна назва *особи* — *перебендя* (Гр III 108) “базікало, жартун; вередун”, утворено, можливо, від **бендіти*, що могло виникнути з *белендіти* “базікати” внаслідок випадіння *-лє-* (див. ЕСУМ IV 339).

1.2. *Ботанічні* номени: *перепалох* (1991 Смик 125) “валеріана лікарська”, пов’язане з *полохати* (ЕСУМ IV 345); *перелаз* (Там само) “переступень білий”, утворене від *лазити*, назва зумовлена тим, що переступень має стебло, яке “лазить”, плететься (див. ЕСУМ IV 343); *перерва* (Там само) “верболіззя лучне; дикий дикий”, утворене від *рвати*, *переривати*, назва мотивується тим, що ці рослини розмножуються відрізками (обривками) стебла або кореня (див. ЕСУМ IV 345).

1.3. *N. loci*: *перетика* (1926 Саб 263) “смуга дерев, чагарнику, що розмежує окремі ділянки землі” від *тикати*; *переліг* (СУМ VI 215), *перелог* (1999 НГТК 142) “необроблене поле” (*лежати*).

1.4. *Опредметнені* назви дій: *перекір* (1886 Ж 616) “опір”, *перекори* (СУМ VI 196) “взаємні докори, суперечки”, співвідносяться із *корити* “картати; дорікати комусь; примушувати покоритися; скорятися, схилити в покорі голову, чоло; завойовувати”, *коритися* “беззаперечно скорятися; підкорятися” (ЕСУМ III 20); *перегана* (1886 Ж 612) “те саме” (*ганити* “сварити, докоряти”); *перейма*, *перейми* (Гр III 119) “перехоплювання того, що пливе річкою; початок пологів у жінки”, співвідносяться з *імати* (ЕСУМ II 297); *перезва*, *перезов* (Гр III 118) “весільний обряд: у понеділок, після першої шлюбної ночі, родичі молодої їдуть на пригощання до хати батьків жениха; під час проходження співають відповідні пісні”, *перезва* (1893 УМС 762) “поїзд від хати до хати після весілля”, *пъръкъзуѣ* /

пэрэзоў / пэрэззе [Аркушин 2004 570] “звичай, за яким тиждень після весілля родичі молодого і молодой взаємно частуються” (*звати* “іспікати”); *переметуш* [Аркушин 2004 570] “метушня” (*метушаються*); *перезуд* (СУМ VI 158), *І сніг останній – синій-синій. І перезуда — очерет* (В. Стус) “протягне, нерівномірне гудіння, звичайно з перервами або в різних місцях, або інтенсивністю” (*зудіти*), Пор. плюративи: *Якісь переплески, блиск — переймами доосвітку; Ні переплоти хвиль — ніщо не скаже Тобі про повертання* (із творів В.Стуса) від *плескати(-ся), хлопати(-ся), хлопотіти* “звуки, утворювані хвилею”; *перезіди* (1984 О II 48) “розвідка” (*відати* “знати”); *переходи* (56) “екскурсія” (*ходити, переходити*); *перелоги* [Аркушин 2004 570] “хвороба людини”, “хвороба тварин” (1960 СПГ 72) від *лежати*.

1.5. Назви *результатів дій*: *переказа* (1562 МатГимч II 95) “перешкода” (*казити* “ісувати”); *пересучь* (НП 247) “мотузка” (*сучити* “робити нитку із пряди”); *переспа* (Гр III 137) “пересиц, земляний насип”, співвідноситься із *сипати*; *пересторога* (1926 Саб 302) “попередження” від *стерезити(-ся)*; *пересердя* (1893 УмС 211, СУМ VI 274) “злість, прикрість, досада” (*сердитися*, пор. сучасне *пересердитися* “перестати сердитися”); *перелад* (СУМ VI 210) “відсутність взаєморозуміння” (*ладити*).

2. *Деякі скитиви* мають загальне словотвірне значення “те, що є виявом ознаки, закладеної в мотиваторі”. Домінують у цій групі похідних *локативи*: *пересонь* (1886 Ж 624) “місце, добре освітлюване сонцем” (*сонячний*); *переміль* (Гр III 126) “мілина”, *переміл* (СУМ VI 226) “мілина, що звичайно йде від берега” (*мілкий*); *перепих* (Гр III 131, СУМ VI 250) “пиплюта” (*пихатий*); *переслін* (1997 ГуцГ 146) “галавина серед лісу” (*слій*).

3. У західнополіських говірках фіксується *десубстантив пэрэсміл* [Аркушин 2004 567] “хвойний корч, який викопують для опалювання” від *смола*.

Конфікс перед-...-(а).

У середньоукраїнській, а згодом і в новій українській мові, іменник *предтеча*, зафіксований ще в давньоруськоукраїнських пам’ятках, вживається, головним чином, з первинним значенням “попередник”: *опредитель, предтеча* (XVI Син 164, XVII БерЛекс 93); *Такъ мовить ап(с)ль Ісиль в предтечи антихристовомъ* (1659 Гал 161); *Ти — шльх правдивий. Ти — його предтеча* (В. Стус).

Походження препозитивної частини форманта із прийменника-префікса *перед-*, який вживається із формою орудного відмінка іменника, спричиняє абсолютне переважання десубстантивів зі значенням *локативності*. В обстежених джерелах знаходимо такі похідні

іменники: *І з того ся мор почал у місті і на передмістю* (XVI ЛьвЛ 120), *вколо міста шанцями Рыгу осажено и гарматами, а інныє гарматы спроважено на костел литовській, зоставочій на передмістю* (1656 ЛСам 73), *передмістя* (1893 УмС 250; СУМ VI 170) “околиці міста” від іменника *місто*. Утворено ще кілька дериватів: *передголове* (1886 Ж 614) “місце на ліжку перед головою” (*голова*); *передсердя* (1893 УмС 770, СУМ VI 177) “верхній відділ кожної з половин серця” (*серце*); *передгрудь* (1886 Ж 614) “діафрагма” (*груди, груди*).

Конфікс *воз-(уз)-...-Ø(a)*.

Давній дериват *възтокъ* практично не вживався протягом наступних століть, іменник *възрастъ* зі значенням “вік людини” функціонував тривалий час, наприклад: *многолѣтнього сподобилася узнавати возрастау* (1720 ПЛ ХVІІІ 27).

1. Окрім згаданих утворень, маємо ще кілька дериватів, зокрема, *віддієслівного* походження з *локативною* семантикою: *узвозъ* (1623-1627/1670 МатТимч II 420) “узвіз, спуск”, *село Великой Узвозъ* (XVІІІ ОЛУ 172), *узвоз* (1886 Ж 1005), *возвіз* (1920 Яв 119), *озвіз* (Гр III 44) “узвіз”, *узвіз* (1893 УмС 210, Гр IV 323, СУМ X 405), *Тожд до Голгофи губитьсѣ узвіз* (В. Стус) “крутий підйом; вулиця, дорога, що мають підйом”, генетично твірним було дієслово *възвозити*, а в новій українській мові цей іменник структурно й семантично виводиться з *возити*, у російській мові це слово датується в списках після 1397 р. (Ср I 339); *узворот* (1886 Ж 1005) “недоорані подовжні кінці ниви, які наприкінці оранки обробляються упоперек”, пор. *воротатися* “вертатися”.

Окремішньо функціонують похідні *возмога* (1886 Ж 116) “можливість виконання якоїсь дії” (*могти*) та *въвар* (67), *узварь* (Гр IV 323), *узвар* (1893 УмС 365, СУМ X 405) “солodka рідка страва із сушених фруктів і ягід, зварених у воді; компот”, *озварь* (1840 Б-Н 259), *озварь* (Гр III 44) “збір сушених плодів, зварених з медом, іноді з горілкою, котрі породили посилає до своїх близьких рідних з повирухою зі звісткою, що народилася дитина” (*варити, възварити*), у пам’ятках російської мови це слово документується з 1534 р. (Ср I 342).

2. Трапляються в обстежених джерелах також *десубстантивні* із загальним словотвірним значенням “те, що знаходиться біля чогось або нагадує щось, назване твірною основою”. Це, як правило, *п.лосі*: *Возвузь сапожнѣй подвязка* (XVI Син 143), *възвъзь* (1627 БерЛекс 18) від *вузи*, пор. *вузол*; *вълысь* (19) “прилісок” (*ліс*); *узбіч* (1926 Саб 78, 1931 Шел 60) “схил гори” (*бік*); *Узнаж* (1979 СГУ 579) “назва балки” (*нога*).

Конфікс *ка-...-Ø(a)*.

Усталеного плумачення гіпотетичного словотворчого компонента *ка-* і його фонетичних варіантів не існує. Керуючись міркува-

нями стосовно того, що компонент *ка-* має прийменникове походження і є фрагментом питального займенника **къ-то* (укр. *хто*) (див. докладніше с.40), дехто із сучасних мовознавців говорить про те, що “не викликає сумніву наявність в іменних утвореннях української мови префікса *ка-* з багатьма аломорфами” [Скляренко 1993: 49]. Тим часом, словниковий склад української мови містить і такі іменники, у морфемній структурі яких вичленовується афікс, що має два компоненти: *ка-* (препозитивний) і матеріально не виражений (постпозитивний), тобто конфікс *ка-...-ø*.

1. Виявлені похідні іменники здебільшого *віддієслівного* походження. Девербативам із цим формантом пригаманне загальне словотвірне значення “те, що є наслідком предметної дії, названої мотивувальною основою”. Із дібраного матеріалу виокремлюється кілька лексико-словотвірних груп.

1.1. Атрибутивні назви *істот*. Українська мова зберегла давній дериват *кал'їка*, однак із твірним словом він, певне, зв'язки втратив: *каліка*, *каліч* (Гр II 211) “каліка; усе скалічене, зіпсоване”, *каліка* (1984 О I 336) “жінка, що причіпляє молодим вінці на весіллі”; *каліча* (Там само) “лодина з фізичною вадою”. Новими, певне, є утворення *кандиба* (Гр II 214) “шкапа”, очевидно, від *ка(н-)* + *дибати* “ходити повільно і незграбно, витягуючи ноги” (див. ЕСУМ II 363).

1.2. Найменування *емістлиць*. Праслов'янської давнини дериват **kadьlba*, **kadьlbь* “колодязний зруб; довбана колода; вибоїна на дорозі; бочка, ступка” із **ка-дьlbtі* (ЕСУМ II 338-339) з аналогічною семантикою, але в інших фонетичних варіаціях, продовжує функціонувати в українській мові — *кадолбь*, *кадубь* (1562 МатТимч I 354) “велика діжка (для огірків, капусти тощо)”, *кадіб*, *кадівб*, *кадуб* (Гр II 206-207), *кадон*, *кадовб* (1984 О I 334) “висока видовбана діжка або бочка для капусти, зерна, полови і т.ін.”, *кадовб* (1966 Лысенко 25) “велика бездонна бочка, яка вставляється в криницю замість зрубу”, *кадовб*, *кадовба* (1990 ТранспЛ 185) “ямка, заглиблення на дорозі, вибите колесами, полозами або водою”, *кадовб* (1987 ДзПА 51) “вулик-душпанка, встановлений вертикально”, співвідноситься з *довбати*. Ця група поповнилася похідним іменником *катлуба* (1984 О I 334) “висока рівна діжка з клепок; дерев'яний круг у колодязі” від *т(д)лубати*.

1.3. Назви *споруд господарського призначення*: *канура* (1990 Сизько 39) “собача будка”, походження цього слова не з'ясоване, однак його модель цілком уписується в один із поданих в Етимологічному словникові української мови можливих варіантів утворення: від *ка-* (як у *каверзувати*) і **нур* “нюра” (ЕСУМ II 559); *кагат* (Гр II 206, 1999 НТСУМ II 206) “купа городини (картоплі, буряків і т.ін.),

відповідно укладена й покрита солюмою, землею тощо для тривалого зберігання”, в ЕСУМ подано як неясне (ЕСУМ II 337), однак структурно і семантично це слово вписується в утворення з розгляданим конфліксом: від *ка-* і *гати*, *гата* або *гатити* “скидати в одне місце велику кількість; робити загагу”.

1.4. Інші найменування: *капань* (1717-1734 МатТимч I 357) “попона”, співвідноситься, певне, з *п'ясти*, *тутис*, *кандьор* (Гр II 215) “рідка каша, куліш”, можливо, витворилося із *ка(и-)* + *дерти* (*дьор-*) (ЕСУМ II 364), оскільки перед приготуванням страви крупу дерли, подрібнювали, у сучасній мові зв'язок з твірним утрагився; *каверза* (Гр II 204) “підступ, інтрига; зла витівка”, співвідноситься із *верзти* “плетсти” (ЕСУМ II 335); *кавід* (205) “рід, порода” від основи дієслова *водити(-ся)*, себто, поганий рід, пор. *выводок*; *кавер* (1966 Лъсенко 24) “вир, воловорот”, пов'язане з *вир*, *вицувати*, або із *вертити*, пор. *коворот* “коловорот” (див. ЕСУМ II 334).

Конфікс без-...-ѳ(ъ, а).

1.1. У ранній середньоукраїнській мові виокремлюються похідні на позначення осіб, яким бракує чогось, названого твірною основою: *Безнось* (1471 ССУМ I 90), *Безсонь* (1586 61) “власні назви”. Дехто з учених схильний уважати такі деривати полімотивованими [див. Каспришин 1989 14], оскільки мотивуються вони як прийимениково-відмінковою конструкцією іменника, так і прикметниками.

Кількість похідних іменників описуваної групи значно зростає у новоукраїнській мові, що пояснюється, очевидно, універсальністю цієї словотвірної моделі, яка використовується, зокрема, для надання різноманових характеристик особам. Наприклад: *безрода* (1875 Писк 15, Гр I 45, 1893 УмС 931) “сирота” від (*без*) *роду*, *рід*, *безрідний*; *безус* (Гр I 47) “чоловік, у якого немає вусів” (*без вусів*, *вуса*, *безусий*); *безух* (47) “людина, у якої немає вуха чи вух” (*без вух*, *безухий*); *безрот* (1886 Ж 21) “людина з тонкими, ледве помітними губами” (*без рота*, *безротий*); *бездар* (1920 Яв 19), *бездарь* (1999 Леснова 9) “нікчема” (*без дару*, *дар*, *бездарний*); *безталоч* (1886 Ж 22) “те саме” (*без толку*, *безтолковий*); *безувір* (Гр I 46) “бусурман; зла, безсердечна людина” від *без (у)вірування*, *віри*; *безрук* (1992 Чаб I 75) “безрукий чоловік” (*без руки*, *рука*, *безрукий*); *бездух* (СУМ I 127) “боязу” (*без духу*).

1.2. Поодинокі десубстантиви представляють народні назви рослин: *безлисть* (1642 СУМ XVI-плюлXVII 45) “хвоць” (*без листу*, *лист*, *безлистий*); *безцвітть* (1642 Там само 65) (*без цвіту*, *цвіт*).

1.3. Група *локативів*, започаткована в давні часи іменником *бездна* (див. с.95), значного розвитку не набула: *безслих* (1886 Ж 21) “глухі місця, куди не доходить людський голос” (*без слуху* “слуху”),

пор. плоратив *безслиси* (1920 Яв 26); *безв'ість* (сер.ХІХ Гол 362) “прізва”, *безв'ість* (1926 Саб 85, СУМ І 122) “невідомі, незнані місця” (*без в'істі*), пор. у поезії: *здиваються орлята у безв'ість вдарювати* (В. Стус); *безвихідь* (1926 Саб 399; СУМ І 121) “глухий кут” (*без виходу, вихід*).

1.4. Назви *стану людини чи суспільства: на томъ соборѣ стала була безгода в обраню митрополита* (ХVІІ ХрС 257) (*без згоди*); *безладь* (сер.ХІХ Гол 363) “безпорядок” (*без ладу, лад, безладний*); *безтям* (УРС 1926 31), *безтяма* (СУМ І 150) “втрата людиною самовладання, розуміння, свідомості” (*без тями, безтямний*); *безум* (1886 Ж 22, Гр І 47, СУМ І 151) “божевільня” (*без ума, безумний*); *безголово* (1997 ГуцГ 22) “стан людини, коли її переслідують нещастя” (*без голови, голова, безголовий*); *безбоже* (1886 Ж 16) “відсутність у людини релігійних переконань” (< *безбожи+[]je* > [*безбож'ж'е*] зі стягненням і депалаталізацією *ж'→ж*, а також остаточним “розчищенням” [j] в структурі слова).

1.5. Окрему групу становлять *абстрактні* найменування з параметричною семантикою, які документуються пам'ятками нової української мови: *безвік* (Гр І 38) “вічність” (*без віку*); *безлік* (41), *безліч* (ЛексФр 16, 1893 УмС 439) “дуже велика, незліченна кількість кого-, чого-небудь” (*без ліку, лічби*); *безмір* (1886 Ж 19, Гр І 42, 1926 Саб 318) “те, що неможливо або важко виміряти; незорі простори, безмежжя” (*без міри, безмірний*); *безрік* (1875 Писк 15) “вічність” (*роки, рік*); *безцін* (1886 Ж 23), *безцінь* (Гр І 47, 1926 Саб 20) “щось дуже дешево” (*без ціни, ціна*).

2. Кілька дериватів *віддієслівного* походження задокументовано в др.пол. ХІХ-ХХ століттях, вони позначають *відсутність процесуальної ознаки*, названої мотивувальним словом. Наприклад: *безрядь* (сер.ХІХ Гол 363) “безлад”, співвідноситься із давнім *рядити* “управляти, розпоряджатися”; *безперека* (1893 УмС 39) “безперечність” (*перечити, сперечатись*); *безріка* (537) “німа людина” (*ректи* “говорити”); *безпритула* (1920 Яв 25) “бездомна людина” (*притулитися*); *безгамінь* (СУМ І 124) “відсутність гомону, звуків, голосів” (*гамоніти*), пор. *безгаміння* (Гр І 39).

Конфікс пра-...-ѳ.

Похідний іменник *прасол* “оптовий скупник сільськогосподарської продукції”, який був ще в лексичному фонді праслов'янської мови, згодом зафіксований у новгородських берестяних грамотах (див. с.95), практично з тією ж семантикою функціонує й нині (див. Гр ІІІ 402, 1999 НТСУМ ІІІ 665).

Конфікс недо...-ѳ(а).

Словотвірна модель з пим формантом була започаткована в праслов'янській мові похідними **nedojědtь*, **nedosohь*, **nedosohь*, **nedoyka* та ін. (див. с. 40), проте становлення й розвиток лексико-словотвірних типів припадає на середньоукраїнський та новоукраїнський періоди.

1. Панівну більшість похідних в обстеженому матеріалі становлять *девербативи*. Їм властиве загальне словотвірне значення “те, що має неповноту вияву дії, вираженої мотивувальною основою”. Віддієслівні іменники складають кілька лексико-словотвірних груп.

1.1. *Атрибутивні назви істот* становлять помітний масив фактажу: *недоріка* (ЛексФр 139, 1893 УмС 256, 1926 Саб 154, СУМ V 297) “людина з дефектом мови”, співвідноситься із давнім *рекути* “говорити”; *недомова* (1893 УмС 373, 1990 Сизько 60, 1992 Чаб II 362) “людина, що не вмє говорити або погано говорить” від *мовити*; *недозір* (Гр II 544) “людина, яка погано бачить” (*зрїти* “дивитись”); *недорід* (1987 ДзПА 188) “викидень, недоношений плід, народжений унаслідок перерваної вагітності” (*родити*); *недорада* (162) “дурень” (*радити*); *недоступ* (1992 Чаб II 362) “віл або кінь, який не покриває задньою ногою слїду попередньої” (*ступати*); *недоук* [Аркушин 2004 569] “недоучена, малоосвічена, погано обізнана з чим-небудь людина” від *учити* з відтворенням давньої основи, пор. *наука*; *недомека* “роззява, зівака; лінива, млява і неуважна людина”, очевидно, це запозичення з російської мови пов'язане з *мекать* “думати, міркувати”, пор. *кумекати* (ЕСУМ IV 65), очевидно, й в українській мові існувало дієслово **мекати* “думати, міркувати”; *недочепи* “недотепа”, співвідноситься з дієслівною основою *четити* (див. ЕСУМ IV 65).

1.2. Найменування *негативних, незадовільних наслідків якоїсь дії, чинсь роботи*: *недостягсь* (1542 МатГимч I 483) “запізнення” (*сп'їшити*); *недорід* (1893 УмС 170, Гр II 545, 1984 О I 483, 1999 НТСУМ II 837) “голод; неврожайний рік” (*родити*); *недооблік* (СУМ V 295) “недостатній, неповний облік чого-небудь” (*обліковувати*); *недохват* (302) “розм. те саме, що недостача” (*хватати* “вистачати”).

2. Невелика частка похідних витворилася з *іменників*. Наприклад: *недалиод* (Гр II 544, 1893 УмС 1100, СУМ V 294) “той, хто не гідний звання людини через свої потворні дії та вчинки; нелюд, кат, бузувір” від *люд(-ина)*; *недосвіт* (Гр II 545, СУМ V 298) “ранковий мороз, що буває весною і восени перед сходом сонця; приморозок” (*світанок, світання*).

3. Наявні в обстежених джерелах і *dead'ективи: недоум* (1987 ДзПА 162) “лайл. дурень”, *недорозум* (СУМ V 298) “відсутність, брак розуму, розсудливості; дурість”, співвідносяться з *умний, розумний*.

Конфікс до...-ѳ(а).

Генеza іменника *досвіт* (Гр I 427, СУМ II 382) “час доби перед сходом сонця, світанок” сягає праслов'янської доби, де він уживався з подібним значенням (див. с. 42).

Окрім згаданого, нова українська мова містить ще кілька дериватів *віддієслівного* походження, як правило, з *абстрактним* значенням: *аби ни в чомь жадной не мѣлѣ догани* (сер. XIX Гол 518); *догана* (ЛексФр 62, 1861 Закр 313, 1893 УмС 707, 1926 Саб 61, СУМ II 338) “засудження, несхвалення чієї-небудь поведінки, чієїсь учинків і т.ін.; осуд” (*ганити*); *докрута* (1984 О I 226) “мука” (*крутити*, пор. *скрута*); *доспих* (1893 УмС 1068, Гр I 430) “успіх” від *спіти* (див. ЕСУМ II 116); *домеп* (Гр I 433, СУМ II 392) “кмітливий влучний вислів із сатиричним або жартівливим відтінком”, походить, очевидно, від прасл. **domyrъ* “допичний, вникливий”, пов'язаного з **tĕrati* “трясти, бити”, збережений в укр. *типати*, з **tĕrati* “ударяти, дотикати”, зв'язок з мотивувальним словом розглядалий дериват утратив, хоча його твірна основа залишилася в кількох словах: *нестепний* “недотепний”, *удотеплений* “здібний, талановитий” (див. ЕСУМ II 116), пор. *домена* (Гр I 433) “уміння, здатність”.

* * *

1. У середньоукраїнській мові функціонувало близько 300 іменників, утворених за допомогою конфіксів із матеріально не вираженим другим компонентом. Певна кількість субстантивів була успадкована з попереднього періоду (конфіксальні деривати з першими елементами *не, за, по*), продуктивність деяких формантів зростає — *о...-ѳ(а), без...-ѳ(а), об...-ѳ(а), з-(с)-...-ѳ(а)*. Практично всі морфосполуки давньокиївської доби були збережені й успадковані середньоукраїнською мовою.

За зразками похідних іменників попередніх епох регулярно з'являються утворення в новій українській мові, які забезпечують безперервність процесу цього різновиду конфіксальної деривації. Нарощує продуктивність ряд морфематичних сполук (*з-/с-...-ѳ(а), су-...-ѳ(а), за-...-ѳ(а), про-...-ѳ(а), на-...-ѳ(а)*). Низкопродуктивними залишаються морфемі *пре-...-ѳ(а), до-...-ѳ(а), перед-...-ѳ(а), пра-...-ѳ(а)*.

2. Питома вага формантів з матеріально не вираженим другим компонентом, які беруть участь у творенні дериватів з різним семантичним наповненням, неоднакова.

2.1. У середньо- та новоукраїнській мові відчутно в кількісному плані поповнилася група назв *осіб*, причому більшість із них набула виразної атрибутивності. Найбільшу продуктивність виявили конфікси *не...-ѡ(а)*, *по...-ѡ(а)*, *о...-ѡ(а)*, *за...-ѡ(а)* (*нероб, неукъ, наволока, огвара, охав, зателена, зажсера*). Продуктивнішими, порівняно з попереднім періодом, стають форманти *без...-ѡ(а)*, *су...-ѡ(а)*, *па...-ѡ(а)*, *при...-ѡ(а)* (*бездарь, супор, кжсера, прилина* “гідлабузник”). Особливо активізувався на початку ХХ століття конфікс *не...-ѡ(а)*, що використовувався для творення псевдонімів (*Небреха, Невада, Невіра, Нежура, Нетля, Нетяга* та ін.).

Малопродуктивними в цій групі виступають конфікси *пере...-ѡ(а)*, *перед...-ѡ(а)*, *пра...-ѡ(а)*, які деривують поодинокі personalia (*перобендя* “базикало, жаргун, вередун”, *предтеча* “попередник”, *прасол*).

2.2. Порівняно з мовою давньокіівської доби, у новій українській мові кількість назв *тварин* збільшується за рахунок утворень із конфіксами *не...-ѡ(а)*, *по...-ѡ(а)*, *о...-ѡ(а)*, *па...-ѡ(а)*, *ка...-ѡ(а)* (*нетель, нехар* “вовк”, *покурч* “шуліка”, *обід, обод* “овід підшкірний, бичачий”, *патика* “шкапа”, *кандиба* “те саме”).

2.3. У середньоукраїнській мові невизражною була група на позначення рослин, які продукувалися здебільшого формантами *без...-ѡ(а)* та *при...-ѡ(а)* (*безписть* “хвоц”, *безвѣтъ, присада*). Новоукраїнський період знаменується потужним впливанням до цієї групи новотворів із конфіксами *не...-ѡ(а)*, *по...-ѡ(а)*, *о...-ѡ(а)*, *па...-ѡ(а)*, *під...-ѡ(а)* (*нежсерь, нелинь, нетронь, негин, потрав* “отава, трава, що виросла в той же рік на місці скошеної”, *осока, огарь* “обгорілий пеньок”, *парість, нагін, підвишень, подереб* “назва грибів, що ростуть під вишнями, грабами”).

2.4. Помітний масив обстеженого матеріалу середньоукраїнського періоду складають іменники з *предметною* семантикою, утворені за допомогою морфосполук *під...-ѡ(а)*, *при...-ѡ(а)*, *су...-ѡ(а)*, *об...-ѡ(а)*, *за...-ѡ(а)*, *о...-ѡ(а)* (*подвода, приборъ* “невеличка прибудова з причілка хати”, *сусѣкъ, обротъ* “недоуздок”, *застуть, остегны* “штани”). Практично ті ж конфікси сприяли наповненню цієї групи дериватами в новій українській мові (*підкалодь, підволок* “збита із грубих кілків підкладка-трикутник для перевезення шлуга на поле”, *притик* “горизонтальна площина перед чельостями печі під комином, продовженням якої є черинь печі”, *притіл, сукрут* “вузол на нитці”, *обніж* “частина столу під кришкою”, *заніз* “стержні в ярмі, між якими просувається голова запряженого вола”, *ошур* “дрібні порошкоподібні частинки металу, що утворюються при його обробці”). До процесу словотворення також долучаються афікси *па...-ѡ(а)*, *по...-ѡ(а)*,

не...-ѡ(а) (*пaпpугa* “чоловічий пояс”, *пaвис* “якась річ, що висить”, *пaсклин* “клин у косі”, *пaчоси* “волокна льону”, *пoнiж* “триніжки для вішання коляски під час праці на полі”, *пoшмoргa* “парний ремінь”, *пoсмики* “довгі вантажні сани для перевезення колод”, *нeлiквiд* “матеріали, обладнання і т.ін., які не можуть бути використані де-небудь і які необхідно комусь продати, передати”).

2.5. У XIV-XVII століттях *пiлoсi* продукували в основному форманти *зa...-ѡ(а)*, *oб...-ѡ(а)*, *с...-ѡ(а)*, *oт...-ѡ(а)*, *пo...-ѡ(а)* (*зaкyтi* “закоулок”, *oблoгъ* “переліг”, *стaпaшa*, *стaпiшъ* “поправа”, *oтпoкoгa* “рукав річки”, *пoрyбъ*). Деякі з локативних назв цього періоду є прямими континуантами праслов'янських форм — *извур*, *звiр*, *звop*, *сyткa*. З XVIII століття спостерігається розширення кола похідних і засобів, що їх творили. До тих, що творили локативні назви раніше (форманти *пo...-ѡ(а)*, *зa...-ѡ(а)*, *oб...-ѡ(а)*, *с...-ѡ(а)*, *oт...-ѡ(а)*), долучаються й інші афікси: *o...-ѡ(а)*, *пpи...-ѡ(а)*, *сy...-ѡ(а)* (*пoзeм* “горизонт”, *пoгapъ* “нижча гора від сусідньої”, *зaниe* “толока за нивами”, *зaвepб* “місце, де верби ростуть біля ріки”, *зaвoдъ*, *зaвiдъ* “затока”, *стягa* “грядя (гірська)”, *сkаз* “місце, пропущене під час оранки”, *вiдпapъ* “місце на болоті, яке не заростає й не замерзає”, *oдмiтъ* “більш-менш тихе місце в бурхливій, швидкоплинній річці”, *вiдмiл*, *oдм'iл*, *oтмiль* “мілина, неглибоке мілке місце в річці, озері, морі”, *вiдcoнiя* “схил гори, горба, повернений від сонця”, *oгpix* “пропущене місце після орання поля”, *oпapъ*, *oпapь* “місце на болоті, яке ніколи не замерзає і над яким узимку видніється пар”, *oпac* “невелике місце для пасовиська в саду чи на обгородженій луці”, *oслiн* “схил гори, горба”, *oсoнь* “відкрите для сонця місце”, *пpипaдъ* “низина”, *пpислiп* “місце, в якому гори стикаються, утворюючи горб, що ділить долину на дві частини”, *пpишлiб* “пристань, притулок”, *сyмeтa*, *сyмит*, *сyмет* “кучугура снігу”, *сyвopоти* “кінець оранки, де розвертають плуг”).

2.6. Вагомий прошарок обстеженого матеріалу становлять *пaбstracta*, утворені за допомогою морфем *пo...-ѡ(а)*, *o...-ѡ(а)*, *з/с...-ѡ(а)*, *пa...-ѡ(а)*, *пpо...-ѡ(а)*, *пpи...-ѡ(а)* й зафіксовані в джерелах середньоукраїнської мови (*пoхoтъ*, *пoхoть* “устремління, схильність, спонукання”, *oстoрoгa*, *пoдив*, *oхoтa*, *oстpaхъ*, *змaзa* “порок, гріх, вада”, *пaзyбa*, *пpовoлoкa* “зволікання”, *пpигaнa* “догана”, *пpиzopъ* “пристріт, урок, уроки”). У новоукраїнській мові ті ж конфікси творять ряд нових дериватів: *пoгopдa*, *oпpиcк* “запальність, гарячковість”, *злyдa* “обман, спокуса”, *пaтopоч*, *пpишyки* “каверзи”, *пpocлyх* “чутка, поголос”. Долучаються слоди й утворення з афіксом *бeз...-ѡ(а)*: *бeзлiк*, *бeзpиk*, *бeзмiр*, *бeзцiнь*.

Тісна взаємодія морфологічних способів творення іменників спричиняє полімотивованість чи зміну мотиваційної співвіднесеності похідних. У ході дослідження з'ясовано кілька причин виникнення цих явищ:

— частина віддієслівних утворень вважається похідними “змішаних способів”, оскільки на певному синхронічному зрізі префіксальні мотивувальні дієслова ще не відійшли до інертного фонду лексики, а твірними остаточно ще не стали сприйматися безпрефіксні дієслова (*повозь* від *повезти*, *возити*, *оск'ятъ* від *оск'ятати*, *ск'ятати* і под.);

— твірна основа деяких дериватів походить із колишніх нечленних прикметників, проте з часом цей зв'язок послаблюється й такі іменники можуть виводитися із дієслів (*нелюбъ* від *любъ*, *любити*; *причудъ* від *чужъ*, *чудити*, *чудувати*);

— більшість конфіксальних десубстантивів є за походженням суфіксальними утвореннями від прийменниково-іменникових сполук (*за полюю* > *запіл*; *без міри* > *безмір*; *при стіні* > *пристін*; *під горою* > *підгір*). Однак згодом твірні словосполучення у свідомості мовців перестають сприйматися як базові, натомість наведені деривати починають словотворчо співвідноситися з іменниками без прийменників (*пола*, *міра*, *стіна*, *гора*).

Описувані похідні корелюють із дериватами, утвореними за допомогою конфіксів з матеріально вираженими другими компонентами (*недолгод* — *недолгодок*; *недоум* — *недоумок*; *кадовб* — *кадовбець*, *кадовбина*, *кадовбаня*; *катуба* — *катубень*; *пригір* — *пригорок*; *навідь* — *наводок*; *безголов* — *безголов'я*; *задра* — *задирка*; *супір* — *суперечка*; *паростъ* — *паросток*; *сусіда* (жін.р.) — *сусідка*; *огуз* — *огузок*).

Творення дериватів дослідженого типу супроводжується подеколи морфонологічними процесами:

а) “розчиненням” глибинного [j] у структурі слова зі стягненням, а іноді й депалаталізацією кінцевого приголосного основи (*підторжя*, *осердя*, *безбоже*);

б) асиміляцією і стягненням звуків на стикові морфем (*ск'ятати* — *роск'ятъ*; *солити* — *росол*; *станути* — *розтань* і под.);

в) позиційними змінами за твердістю / м'якістю (*стіна* — *пристінъ*; *колода* — *підколодь*; *жерти* — *прожирь*; *жовтай* — *прожоятъ*);

г) чергуванням кореневого вокалізму та консонантизму (*нога* — *обніж*; *стріха* — *постріш*; *учити* — *неук*; *земля* — *озем*; *жердина* — *ожеред*; *рект* — *безріка*; *гора* — *пагір*, *пригір*).

Конфікси з матеріально не вираженим другим компонентом є дієвою словотворчою одиницею дериваційної системи української

мови. Використання цього виду афіксів паралельно з іншими дво- чи трикомпонентними формантами значно збагачує лексико-словотвірний спектр похідних іменників. Деривати, утворені за допомогою конфіксів з матеріально не вираженим постпозитивним елементом, привносять у національну мову риси неповторності, експресивності, колориту, динамізму, які й визначають, зрештою, її самобутність.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-НИК*

Конфікс під-/подь-...-ник.

В українській мові з XIV століття остаточно сформувалося загальне словотвірне значення іменників із цим формантом — “предмет або істота, які перебувають чи призначені перебувати під тим або в підпорядкуванні того, що назване вивідним словом”.

1. Численну групу з-поміж виявлених у писемних текстах української мови XIV-XXI століть утворень із формантом під-...-ник становлять *назви істот* за характером діяльності або поведінки, соціальним чи родинним станом, рідше — за зовнішніми ознаками, місцем проживання чи народження.

1.1. *N.personalia* серед іменників згаданої групи складають панівну кількість. Словотвірні зв'язки цих субстантивів з прийменниково-відмінковими формами послабилися, натомість посилюється зв'язок безпосередньо з іменником. Дослідники називають кілька причин зміни мотиваційної співвіднесеності: обмеження вживання прийменниково-відмінкових форм типу *під берегом* для вказівки на розташування поблизу або поряд із чим-небудь, зникнення з мови відмінкових конструкцій з прийменником *під*, що вказують на підлеглість, залежність від кого-небудь [див. Чекменева 1974 13].

Із зафіксованих у пам'ятках XI-XIII століть дериватів, наприклад, *подручникъ, подыръникъ, подъяремникъ* “під'яремна худоба”, в обстежених джерелах середньоукраїнської мови виявлено лише десубстантив *под(о)яремникъ* (1627 БерЛекс 85) “раб, невільник”, котрий раніше слугував для називання тяглової тварини. Регулярно, хоч і в невеликій кількості, з'являються нові найменування людей: *яко оуци(м) добры(м) по(о)данско(м) земл(м)ь свои(м)* (1453 ССУМ II 164) “васал, ленник” від *дань* або *подданыи*; *подкоморникъ* (XV 166) “заступник, помічник коморника — судового, виконавця, возного”;

подножникъ *вашей святительской милости* (1658 КартТимч) “підлеглий, підручник”.

Небагато назв осіб виявлено в новій українській мові. Це передусім успадкований із давньокиївської доби номен *підручник* (Гр III 177, СУМ VI 495) “помічник, підлеглий; пособник у зрадницькій, підступній та інших справах”, а також нові утворення, а саме: *підсокольник* (1899 МатТимч II 40) “підсокольничий”, від субстантивованого прикметника *сокольничий*, з відгинанням форманта -нич- основи; *підслыбник*, *підслыбник* (1902 ГалЛем 449) “підлабузник, підлесник”; *підсудник* (Гр III 181) “підсудний” (*під судом, суд*); *підбічник* (1918 Дубр 216) “хлопчик, який досі спить зі старшими”; *піднайменник* (422) “самозванець” (той, хто взяв собі чиясь *наймення*); *підкамірник* (1918 ІвШум 308) “у старій Росії і на Україні — суддя, який займався межуванням володінь; у феодальній Польщі — двірський сановник”; *підводник* (СУМ VI 411) “моряк, який служить у підводних частинах військово-морського флоту; водолаз, спортсмен, який займається підводним спортом”; *підголосник* (416) “співець, який вторить тому, хто веде основну мелодію; перен. безпринципна людина, що догідливо повторює чийсь думки, судження”; *підземник* (427) “той, хто працює під землею” (*під землею, земля, підземний*); *підшефник* (526) “особа або установа, що перебуває під чийм-небудь шефством”; *піджаливник* (ЕСУМ II 86) “байстрюк” (*жалива* “кропива”, тобто “той, хто народився під жаливою”); *підплитник* “байстрюк” (2000 ГГ 21), *подплитник* (2000 СЗГ II 62) “незапрошений гість на весіллі, який не бере участі в бенкетуванні, а тільки спостерігає, розтапувавшись *під плитою*”; *пудкіпник* (100) “невисокого зросту парубок”. Пор. прізвищеву назву *Піддубник* (Редько 1968 180). Сюди ж, можливо, й *підленовник* (1886 Ж II 643, ЕСУМ III 221), “леновий володар” (*лен* “успадковане земельне володіння в епоху феодалізму, яке надавалося васалові за умови несення ним військової служби та виконання інших повинностей”).

2. Давні субстантиви на позначення *тварин* (*подъяремникъ*, *подъжыньникъ*) не збереглися, натомість у новій українській мові засвідчено нечисленні похідні: *пудкіпник* (2000 СЗГ II 100), *підкіпник* (2004 Матів 60) “заєць, який народився у жнива”.

У лексикографічних джерелах початку ХХ століття з’являються номени *птхів* за місцем перебування (під тим, що назване твірним словом): *підбережник* (1900 ДолГов 114); *підплитник* (Гр III 176) “берегуля, стриж”; *підстрішник* (1927 СЗН I 42); *підфюлювник* (1927 41) “орн. волове очко”.

Частина назв із конфіксом *під-...-(н)ик* позначає *риб* і *птхів*, які подібні до названого мотивувальним словом, але не є ним повною мірою,

наприклад: *підорлик* (СУМ VI 477) “хижий птах родини орлиних”; *підсоколик* (504) “невеликий хижий птах родини соколиних”; *підорьольник* (1990 ССГ 30) “шуліка”.

У сучасних текстах натрапляємо на назву *міфічної істоти* з формантом під-...-ник за місцем її перебування, а саме: *підлистяник* [Хобзей 1991 125] “у гуцульському говорі — чорт” (мешкає *під плотом*).

3. В останній чверті XIX століття документуються найменування *рослин*, які ростуть під тим, що названо вивідним словом.

3.1. Особливістю розгляданих субстантивів є те, що майже всі вони утворені від назв рослин. Наприклад: *підлистяник* (1874 Рогович 113, Гр III 170, 1922 МельнРос 39) “копитняк європейський”, співвідносне з *ліс*, порівняйте інші назви “підлісник, підлесник”; -т- тут під впливом *лист* або від цього слова, адже росте ця рослина під деревами, пор. інші її назви: *підорішняк*, *підорішня* трава; *підорішняк* (1874 Рогович 113, 1922 МельнРос 39) “копитняк”, *подорішняк* (1874 Рогович 113), *підорішняк* (1928 Бот 263); *подмаренник* (1874 Рогович 123, 1928 Бот 265) “трав’яниста рослина родини маренових”, *підмаренник* (Гр III 171, 1922 МельнРос 124) (росте під *мареною*); *подсніжник* (1874 Рогович 123, 1928 Бот 265), *підсніжник* (1922 МельнРос 121, 1928 Бот 263), *підсніжчик* (2000 ГТ 318), *підсніжник* (Тереб 192, 2000 ГТ 319); *посолнечник*, *посолнеччик* (1874 Рогович 124, 1928 Бот 265) “соняшник”, *подсонешник* (Гр III 131), *підсонічник* (1928 Бот 263), *пудсоняшник* (1974 Лис 179); *підтинник* (1874 Рогович 135, Гр III 182); *підболотник* (1886 ЖБЗБ); *підберезник* (1922 МельнРос 170, 1928 Бот 262); *підсметанник* (Гр III 179, 1922 МельнРос 16) “зілля, яким вигарюють посуд на молоко, щоб зсідалося більше сметани”, *підсметанник* “гаряло” (2005 МагУц 140); *піддубрівник*, *піддубровник* (1922 МельнРос 41, 1991 Смик 128) “айстра степюва”; *підгайник* (1922 МельнРос 20, 1928 Бот 263) “кінський часник черешковий”; *підхрінник* (1928 Бот 263, 1922 МельнРос 158) “хрінниця широколиста”; *подлесник* (1928 Бот 265) “копитняк європейський”; *подлузник* (265) “те саме”; *подтинник* (265) “куряча сліпота; ранник вузлуватий”; *подвичник* (1991 Смик 131) “зимолобка зонтична” (від *віка* “горошок лісовий”); *подберезник* (131) “плакун верболистий”; *підгорошник* (128) “вероніка колосиста” тощо.

3.2. Окрему підгрупу складають мікологічні назви, наприклад: *подалийник* (1874 Рогович 113, 1928 Бот 265) “гриб, що росте під *ольхою*”, пор. *підалийник*, *підалишник* (1874 Рогович 113, 1922 МельнРос 39, 1928 Бот 263), *подалезник* (1928 Бот 265) “те саме”; *поддубовик* (1874 Рогович 114, 2005 МагУц 139) “істівний гриб, схожий на боровик” та *піддубовик* (Гр III 165) (дуб, *дубовий*), *піддубник* (СУМ VI 425), *піддубенник* [Шило 1965 199] (з ускладненс:о суфіксом

-ен- твірною основою); *підосиновик* (1874 Рогович 114, 1928 Бот 263, [Шило 1965 198] “гриб, що росте під осиною”, пор. *підосишник* (Гр III 174) та *підвосишник* [Шило 1965 198], *підосішник* (1928 Бот 263) та *підосинник* (1928 Бот 263), [Шило 1965 196], *підосичник*, *підусичник* [Шило 1965 198] та *підвосичник* (Романів 123) (*осика, осина, осинюваті*); *підберезник* (Гр III 158), [Шило 1965 199] “один із їстівних грибів із бурюю шапкоюю та білим м’якушем, що росте переважно в березових лісах”, *підберезовик* (1928 Бот 262) (очевидно, росіянізм), *пудберезник* [Шило 1965 197]; *підсливник* (1928 Бот 263) “їстівний гриб, який росте переважно під фруктовими деревами”; *підлісник* (2005 МаГуц 139) “гриб, що росте під лісом”; *підтопілник* (2005 СБГ 422) “їстівний гриб з коричнево-червоною шапочкою, підосичник (*тополя*)” та ін.

4. Найбільшу групу дериватів із розгляданим афіксом складають найменування, що мають *предметну* семантику. Становлення цієї групи іменників припадає на середньоукраїнський період розвитку мови, остаточно ж вона сформувалася, за нашими даними, у XIX–XX століттях. Загальне словотвірне значення таких субстантивів — “предмет, розташований або призначений розміщуватися під тим, що назване вивідним словом”. Мотивовані ці утворення іменниками або прийменниково-відмінковими сполуками.

4.1. Номен *предметів домашнього вжитку* фіксуються з XVII століття, однак панівна їхня кількість засвідчена пам’ятками нової української мови. Наприклад: *а въ сундукѣ подсвѣщаникъ литой* (1669 АЮЗР VIII 244); *підлубник* (Гр III 171) “шматок шкіри на задній частині чобота” (*луб* “внутрішня частина кори дерева”); *підручник* (1930 Із 567) “телешка на руки”; *підручник* (СУМ VI 495) “книга, за якою вивчають навчальний предмет”; *піддзеркальник* (ЕСУМ II 58) “спеціальна підставка (столик, донка і т.ін.) під дзеркалом”; *підіконник* (1974 Лис 165) “прибита до стіни полицка, на якій тримаються ікони”; *підлокітник* (СУМ VI 452) “поруччя, біляця крісла, на які, сидячи, спираються ліктями”; *підоділеньник* (475) “легкий чохол, який одягають на ковдру або прикріплюють до неї, підковдра”; *підрамник* (489) “рамка, на яку натягується полотно для малювання картини”; *підскляник* (501) “підставка з ручкою для склянки, переважно металева”; *підставаник* (507) “те саме”; *пудоловник* (1990 ССГ 30) “подушка”; *підстольник* (2002 СУССГ 163) “шухляда у столі”; *підвазонник* (2005 СБГ 417) “глиняна чи пластмасова тарілка для вазона, у яку стікає поливна вода”; *підзадник* (2006 Кондратюк 233) “стілець”; *підгузник* “невеличка пелюшка для немовляти, котра одягається під зад” (*гуза* “зад”); *підчашник* (Там само 236) “килямок під маніпулятор персонального комп’ютера (“мишу”)” (мотивація словом *чашка* зумовлена,

очевидно, додатковою функцією килимка, використовуваного як підставка для чашки).

В окрему групу — деталі споруд — мабуть, можна віднести *підлокотник* (1874 Левч 108) “підвіконня”, “лавка” (2002 СУССГ 162), *підлокітник* (1896 УмСп ІІ 69) “підвіконник”, “лутка у вікні” (1960 СПГ 74), *пудлокотник* (2000 СЗГ ІІ 101) “підвіконня”; *підлутник* (1960 СПГ 74) “нижня частина віконної лутки”; *піддашник* (1963 РУСІлСл 282) “дошка під дахом у вулику”; *підвіконник* (СУМ VI 406) “те, що служить основою для вікна”, пор. діал. *подоконник* (2002 СУССГ 168) “лавка”.

4.2. З кінця ХІХ століття в лексикографічних джерелах фіксуються назви *інструментів, технічних пристроїв та їхніх деталей*: *підспідник* (1874 Левч 70) “млин”, “млин із підйавним колесом” (1926 Саб 173); *підколодник* (Гр ІІІ 168) “частина поколодви: пастка для лисиць і куниць”; *підкумжник* (169) “кінєць мотузки, до якого прив’язують поплавець” (куза “плавуча рослина, що використовувалась раніше в ролі поплава на свастях, дерев’яний поплавець невода”); *підтоварник* (182) “колода, яку підкладають під човен, бочки і т.ін.”; *підшипник* (185) “підчіпок, підшипник”; *підлокітник* (1928 СлТехн 52) “локітник (телефона)”; *підручник* (1930 Із 567, СУМ VI 495) “підставка, опора для різального інструмента на токарному станку”; *підтовасник* (1931 Шел 75) “підбрюшник у колга”; *підштатник* (76) “прут каретки мюль-машини”; *підреберник* (76) “термін, який використовують у типографії”; *підпрасник* (77) “підставка під праску”; *підбаранник* (1963 РУСІлСл 281) “пристрій під барабаном”; *підборідник* (1969 Булик 49) “назва деталі музичного інструмента”; *підверстатник* (СУМ VI 403) “нижня частина верстака”; *підгалівник* (416) “пристрій для голови (звичайно на зуболікувальних, перукарських і под. крістак)”; *піддомашник* (424) “основа доменної печі”; *піддомник* (424) “те, що ставиться під дно чого-небудь”; *підд’ятник* (488) “пристрій для опори осі вертикального вала, пристрій для опори ніг веслувальника у човні”; *пуддонник* (1984 ДзПА 64) “нижня дошка у возі або гарбі”; *підресорник* (СУМ VI 489) “планка, до якої кріпляться ресори”; *підфарник* (521) “невеликий допоміжний ліхтар на автомашині під фарами або поряд із ними”; *підсачик* (1987 Корз 197) “рибальська снасть у вигляді черпака, якою витягають пійману на гачок рибу, підсака”, від *сак* (можливо, -чн- > -ч-: *підсачник* > *підсачик*); *пудствальник* (2000 СЗГ ІІ 103) “частина приклада мисливської рушниці під стволом”; *пудщочник* (104) “частина приклада рушниці, до якої мисливець прикладає обличчя, цілячись у звіра” тощо.

4.3. Здебільшого в джерелах нової української мови виявлено найменування елементів збруї, деталей ярма, воза тощо. Значна кількість номенів мотивована соматичними назвами. Наприклад: *по(д)першиш(к)* (сер.ХVІІ СлЛекс 314) “фалери (нагрудні металеві прикраси), налобник або нагрудник (для коней)”; *піддубник* (1918 Дубр 319) “підборідник (у коня)”; *подхвосник* (Остромичі 310, СУМ VI 153) “ремінь уздовж хребта коневі й попід хвіст тримати хомут”; *підсрачник* (Ступно 492) “шпорний ремінь довкруги задніх стегон коня”; *підшийник* (Романів 124) “підмостка під ярмо, щоб ярмо не натирало воліві шию; спідня поперечка ярма”; *підшильник, пудшийник* (1985 Ник 160), *підшийник* (1990 Сизько 70) “те саме”; *підборідник* (СУМ VI 400) “ремінець у вуздечці під нижньою губою коня; ремінець у капелюха, який надягається під підборіддя”; *підсідельник* (500) “ремінь для укріплення сідла, шматок повсті або грубого полотна, який підкладають під сідло”; *піддамутник* (523) “повстяна прокладка під хомутом”; *підчеревник* (525) та *підчеревник* (1984 О II 76) “попруга (в упряжі) під’язка для черева коня”; *пудоник* (1974 Лис 165) “дно ящика воза”; *поденик* (1984 ДзПА 64) “нижня дошка у возі або гарбі” (*дно*), *подденик, поддоник* (1985 Ник 55, 56) “нижня дошка в коробі повозки, дно; підгорлова деталь ярма, виконана у вигляді планки”; *підпузник* (1974 Лис 178) “частина упряжі, що тримає сіделко”; *підлісник* (1984 ДзПА 67) “розвора, міцна жердина, якою подовжується віз”; *підосник* (1985 Ник 34) “поперечний брус на задньому кінці саниць, що допомагає підтримувати в горизонтальному стані самі саниці й дишель”; *пудвісьник* (1987 Корз 196) “дерев’яна деталь у возі, яка прикріплена під задньою віссю”; *подопленник* (1985 Ник 62) (*оплен* “дерев’яний брус, який укріплюється на оснику”); *підстичник* (77) “одне з двох металевих скріплювальних кілець на маточині колеса біля спиці”; *пудгорник* (161) “підмостка під ярмо, щоб ярмо не натирало воліві шию, спідня поперечка ярма”; *пудсрачник* (2000 СЗГ II 103) “невелика кількість сіна, на якій сидить їздовий”; *підпузник* (2002 СУССГ 163) “леміш, частина плуга”; *подхвосник, підхвосник* (2004 Матіїв 48) “ремінь з вічком, у яке продівається хвіст для утримання сідла ззаду”.

4.4. З кінця ХVІІ століття засвідчуються номени елементів одягу, призначених розташовуватися під тим, що названо твірним словом, а саме: *же познать в Евпросини Ивановой серпанок, при котром вкрадено подхвостник* (1693 АС 37) “стрічка або стрічки, викетені в косу, надягають під косу”; *підхвостник* (1861 Закр 449) “жіноча головна прикраса, стрічка, іноді з бантами, що вшитається в косу”; *підрисник* (Гр III 177) “довгий одяг священнослужителя, поверх якого надягається ряса”; *підризник* (1918 Дубр 326) “те саме”; *підсутанник* (326)

“те саме”; *підборідник* (Ступню 491) “спускальна частина вушанки-сибірки”; *підколінник* (СУМ VI 437) “те, що облягає коліно”; *підпахівник* (480) “шматок тканини або спеціальний виріб, який пришивають зсередини рукавів під пахви, щоб запобігти псуванню одягу потом” (*пассів’я*); *підшоломник* (527) “шпалка, яку надягають під шолом або під каску”; *подпоясник* [Шляхов 1977 118] “назва деталі одягу”; *подвійничик* [Романюк 1991 239] “вінок — частина весільного головного убору молодої”; *підоплечник*, *підоплічник*, *підплечник* (1997 ГуцГ 149) “підкладка в чоловічій сорочці”; *підплитник* “нижня частина галіфе” (2005 СБГ 419).

5. Зрідка формант *під-...-ник* бере участь у деривуванні *локативів*. Частину організму людини або тварини називають похідні *підусник* (СУМ VI 520) “волосся в кутках губ, що є продовженням вусів”; *підшикрник* (1984 ДзПА 187) “чиряк, гнійне запалення в тканині тіла”; *поджажухник* (2000 СЗГ II 61) “підперсток у собаки”; *підборідник* (99) “борода”; *підхвостник* (103) “білий знак іззаду в лісовій козулі”.

6. Значення *подібності* до того, що назване мотивувальним словом, має локатив *піддальник* (СУМ VI 428) “неродючий, бідний на поживні речовини ґрунт білястого кольору”. Порівняйте також *підголосник* (416) “у співах — голос (звук) вищого тону, який підтримує або підсилює основний голос (звук)”.

Конфікс без-/безь-...-ник

1. Більшість виявлених номенів із цим конфіксом є назвами *осіб* із загальним словотвірним значенням “особа, якій бракує того, що назване мотивувальним словом”. У давньоруськоукраїнській мові *personalia* є основними репрезентантами похідних розгляданого типу.

1.1. Середньоукраїнська мова зберегла лексико-словотвірний тип *найменувань людей за характерною фізичною прикметою або поведінкою, рисою вдачі* тощо, хоча деякі слова, котрі вживалися головню в церковнослов’янських текстах, виходять з ужитку (*безгодо-словникь*, *беззрадникь*, *безприобьцьникь*) і надалі не виявлені в обстежених пам’ятках. Частина ж іменників цього типу усадкована з мови попереднього періоду, а саме: *безбожсьникь* (1598 СУМ п.пол.XVI-XVII II 34), *безбожшик* (1924 Кр 11); *без(з)законника(м) есть, и не маєть бга в ср(д)ци своємь* (1619 СУУ 58), *беззаконник* (1924 Кр 23, СУМ I 128). Новотворів засвідчено небагато: *безумникь* (1598-1599 СУМ XVI-п.п.XVII II 64) (*безь ума, умь*), *безрозумникь* (1637 58) (*безь розуму, розумь*); *безмо(л)вни(к)* (1627 46) “мовчазна людина” (*молвити, безмолвныи*); *безвѣрник* (1646 38) “невірник, безбожник”; *о том, как бездѣлнику Тимулице, яко о рѣчах погребних і віре нашой славной пожитечних, твоєму царскому величеству оповѣдит* (1650 ВУР II 464) “той, хто не пращє; не хоче, не любить працювати,

нероба, ледар”, *бездільник* (СУМ I 125); *бездушникъ есть и вашъ отецъ* (XVIII МатТимч I 69) “людина, яка не має духу, безбожник”. Пор. запозичення з польської мови *bezczesnik* “безчесна людина”, утворене з прийменника *bez* “без” і основи *st-* (<*ścisł-*) “честь” (ЕСУМ I 162): *подданыи наши ... того истого ... Желеха за безечника мавочи ... в дому своємъ не переходували* (1565 МатТимч I 70) “безчесна людина”.

У новій українській мові кількісне збільшення назв цієї групи відбувалося не лише внаслідок залучення нових твірних основ, а й за рахунок наповнення старих структур новим змістом, наприклад: *безбожник* (СУМ I 120) “атеїст; про безсовісну, погану людину”; *безвірник* (122) “людина, яка не визнає існування Бога, релігію й бореться з релігійним культом”.

Численні новотвори фіксують словники к.ХІХ - поч.ХХІ століття, а саме: *безглузник* (1886 Ж 17); *безчестник* (23); *безщасник* (1893 УмСп I 26, 1924 Кр 35) “безталанник”; *безлюдник* (Гр I 42, УРС 1926 28, 1999 Леснова 9, 2002 СУССГ 23) “відлюдник”; *безсоромник* (Гр I 45, У-РС I 51) “людина, що суворо дотримується постів”; *безсумлінник* (Гр I 46) “несумлінна людина” (*сумління, безсумління, безсумлінний*); *безталанник* (Гр I 46, 1918 Дубр 245, УРС 1926 31, СУМ I 149) “безталанна, нещасна людина”; *безпутник* (1924 Кр 33, У-РС I 50, СУМ I 143) “безпутна людина, розпутник, гультай”; *безвідривник* (УРС 1953 I 40) “людина, котра без відриву від основного місця роботи займається іншою діяльністю” (очевидно, у цьому похідному простежується також явище універбації); *безпритульник* (СУМ I 142) “безпритульна, бездоглядна дитина”; *безреберник* (2005 МатГуц 11).

Низка синонімічних утворень має значення “безсоромник”, а саме: *безвстидник* (1886 Ж 17), *безстидник* (1924 Кр 35, СУМ I 148, 1999 Леснова 10), *бигувстедник* (1987 Корз 72) рідко “людина без сорому”; *безличник* (1893 УмСп I 25, 1886 Ж 18, Гр I 41, СУМ I 133, 2005 МатГуц 11), мабуть, від *лик, лице* “обличчя”, пор. *прилика* “відповідність, доречність, пристойність, порядність” (ЕСУМ III 251); *безсоромник* (СУМ I 147, 1999 Леснова 9) “людина, що не має сорому, порушує правила пристойності, безстидник”; *безчельник* (СУМ I 153), *безчильник* (1984 ДзПА 181) “нахабник, зухвала, безцеремонна людина”, пор. *чоло* “найкраща, добірна частина кого-небудь” (СУМ XI 349).

1.2. Середньоукраїнська мова успадкувала деякі давні назви осіб за соціальним, матеріальним або родинним станом, а саме: *бе(з)мезникъ* (1489 СУМ XVI-п.п.XVII II 46) “титул деяких святих; той, хто не бере плати (мзди) за свою роботу”; *безребникъ* (1606 61) “людина без грошей”. Пам’ятки цього часу засвідчують кілька нових утворень: *бе(з)домникъ* (1597 40) (*безъ дома, домъ, бездомныи*), пор. д.-р.-укр.

бездомь, бездомькь “бездомна людина” (СДЯ I 115); *безв'їдникь* (1627 СУМ XVI-п.п.XVII II 36) “той, хто не зазнав біди, не був у небезпеці”; *безправникь* (1627 БерЛеке 5); *без(ь)долникь* (1646 СУМ XVI-п.п.XVII II 40), *бездальник* (1918 Дубр 245, 1924 Кр 35).

Лексикографічні джерела XIX-поч.XXI століть, окрім відомих із попередніх періодів дериватів та їхніх варіантів (*бездомник* — 1924 Кр 23, СУМ I 126, 1999 Леснова 9 — “одинока людина, бурлака”, пор. *бездомівник* — 1886 Ж 17, ЕСУМ II 91 “людина, що не має й ґрунту, на якому стоїть дім, хата”; *безкріпляник, безкріпник* — 1924 Кр 35, СУМ I 147), засвідчують невелику кількість нових десубстантивів, а саме: *бездітник* (1886 Ж 17, Гр I 39, 1924 Кр 23, 1984 О I 47) “бездітна людина, подружжя без дітей”; *безногавичник* (1886 Ж 19), пор. *ногавиці* (Гр II 569) “штани”; *Безіменник* (2005 ПрЗУ 54) — так записали в метрику наприкінці XIX століття знайдену дитину; *безземельник* (Гр I 40) “той, хто не має землі для господарювання”; *безрідник* (Гр I 45, 1924 Кр 26, СУМ I 144) “безрідна людина, хто не пам'ятає родини”; *безхатник* (Гр I 47, 1924 Кр 23) “людина, котра не має хати”; *безбілетник* (УРС 1953 I 39).

2. У пам'ятках новоукраїнської мови фіксуються назви *неістот*. Це передусім найменування *рослин*, у яких заперечується ознака, виражена іменниковою твірною основою. Такі десубстантиви трапляються здебільшого в діалектах, а саме: *без'ячичник* (1874 Рогович 130, 1886 Ж 23, Гр I 48, 1922 МельРос 188) “заспокоїливе зілля”; *безлишник* (1922 МельРос 266, 1991 Смик 12) “таслін чорний” (результат видозміни деетимологізованих форм *паслін* (*паслан*), зближених з основою іменника *слана*); *безсмертник* (1924 Кр 34, 2005 МаГУц 12) “рослина, яка, засихаючи, довго зберігає вигляд свіжих квітів”; *безвершинник* (1928 Бот 175) “талібан польовий”; *безвременник* (175) “пізноцвіт осінній”; *безидитник* (1965 СДБ 49) “рід папоротей з родини багатоніжкових” (у деяких рослин родини безщитникових немає покривальця — наросту на поверхні листка, що нагадує щит); *безлиственник* (1991 Смик 12) “аґалік — трава гірська”.

3. До найменувань *неістот* належать також іменники *безконечник* (*безконешник*) (1886 Ж 18, Гр I 41, УРС 1926 28) з низкою таких значень: “спіралеподібний вид візерунка на писанці; писанка з таким візерунком; рід вишивки; безкінечна казка, пісня”; *безводник* (1924 Кр 6) “ангідрит”.

Конфікс со-/сь-...-ник.

У писемних джерелах середньоукраїнської мови виявлено небагато найменувань *осіб* із цим афіксом. Частина дериватів перейшла з попереднього періоду, а саме: *сьперникь, сьперник* (140)

ССУМ II 408), *съпричастникъ* (1443 ССУМ II 408) та ін. Новотворів небагато: *соташник* (УЛ XIV-XVI 590) “причетний до чогось, когось”; *сьродникъ* (1411 ССУМ II 408) “родич”; *соза(с)тупни(к)* (сер. XVI СлЛекс 132); *сопоручишикъ* (137); *со(в)реме(н)нишикъ* (141); *сьлоборнишикъ* (1627 БерЛекс 128) “оборонець”; *когда онъ около костела съ соучениками прохаживался* (1620-1621 ЗМГ 158).

У новій українській мові на тлі давніх форм фіксуються поодинокі нові утворення, а саме: *сученик* (1837 Голов 315); *соратник* (СУМ I 462) “той, хто воює або воював разом з ким-небудь; товариш по зброї; одиодумець і товариш по боротьбі, суспільній діяльності”.

Конфікс су-/св-...-ник.

1. У пам’ятках XI-XIII століть функціонувало небагато назв осіб із цим формантом (до 10 утворень), а в писемних джерелах середньоукраїнської мови документуються переважно нові іменники, наприклад: *соуграничникъ* (1478 ССУМ II 397) “той, хто межує з ким-небудь, сусіда”; *влостиный ктрунтъ нашъ от обаполныхъ суседовъ и суграничниковъ естъ посягненъ, забранъ и скривожонъ* (1565 МатТимч II 375) “суміжник”.

Дещо більше назв осіб виявлено в пам’ятках новоукраїнської мови: *сучасник* (1886 Ж 939) “той, хто жив або живе в один час, в одну епоху з ким-, чим-небудь”; *сутрудовникъ* (на думку А. Москаленка, це слово утворив І. Нечуй-Левицький за давньоруською словотворчою моделлю *сьтрудьникъ* [Москаленко 1969 80] “загальна назва працівників у колективах різних установ, організацій”; *сутрудовник* (1918 ІвШум 443) “співробітник”; *суміжшикъ* (1844 Б-Н 344) “той, хто має спільну межу”, пор. *сумежшик*, *суміжшик* (Гр I 228) “сусід по земельних володіннях”, *суміжшик* (СУМ IX 836) “підприємство, виробнича діяльність якого пов’язана з іншим”; *супрацівник* (207) “сортувальник”; *супутник* (852) “той, хто йде, їде, подорожує разом із ким-небудь; той, хто постійно перебуває, живе, працює з ким-небудь; перен. те, що завжди потрібне кому-небудь і постійно супроводжує його; те, що тісно пов’язане з чим-небудь; те, що росте, трапляється разом із чим-небудь або поблизу чогось; небесне тіло, яке рухається навколо планети або зірки; космічний апарат”; *суплужшик* “один із супряги” (2005 СБГ 533); *супряжшик* “спільник в обробтку землі та в інших роботах” (Там само).

2. Головно в лексикографічних джерелах нової української мови виявлено кілька ботаничних найменувань, наприклад: *и суржикъ хто любить, — хлѣбъ зъ него уживаетъ* (XVIII МатТимч II 379) “суміш зерна, змішаний посів жита й пшениці”, пор. сучасне *суржик* (1861 Закр 538) “змішаний зерновий хліб, коли до засіву нового хліба

підніметься мняулорічний”, “елементи двох або кількох мов, об’єднані шпучно, без дотримання норм літературної мови, нечиста мова” (2005 ВТСУМ 1416), прасл. *szżica* “пшениця з житом”, утворене за допомогою конфікса *sz...ica* від основи *szżь* “жито”, в українській мові набуває форми *сужжик* (див. ЕСУМ V 429, Ф Ш 806, Преобр II 211 та ін.); *сужжідник* (1928 Бот 292) “шовковця”.

3. Знаходимо й поодинокі деривати на позначення предмета, а саме *суйтрик* (Гр I 234) “частина ятера — рибальського знаряддя”.

Конфікс ю-...-ник

1. Основну кількість від усіх виявлених субстантивів становлять назви істот.

1.1. Більшість найменувань людей — відіменникового походження.

Найпомітнішою групою виступають назви осіб за їхньою характерною ознакою, поведінкою. Перші такі іменники знаходимо в джерелах середньоукраїнського періоду, наприклад: *многи подданыи наши будучы ихъ поплечники з ними ... повинности тягнули* (1536 АрхЮЗР VIII V 11) “підручна людина, помічник”; *потутиць* (XVI-плод.XVII ІКС) “той, хто йде разом з ким-небудь”; *Адамъ Кисѣль, мужь благочестивъ ѿ вѣри греко-Рускія великій бы побожникомъ* (XVIII МатТимч II 114) “побожна людина” (можлива мотивація іменником *Бог*, прикметником *побожний* та прийменниково-відмінковою формою *по Богу*, відповідно до Божих заповідей (пор.: для позначення підстави: тобто *по Бозѣ* — по істині — *не по нужи ти молялю, ти бѣда ми которая, по Бозѣ са оуслышаашь* — 1096 Ср II 984).

У новій українській мові засвідчено успадковані деривати, а саме: *поплічник* (1930 Із 95) “помічник”, “товариш, співучасник у якій-небудь почесній справі, сподвижник; той, хто допомагає в якій-небудь роботі; помічник, підручний; той, хто поділяє напрямок чий-небудь думок, дій, прибічник, одностудець, співучасник яких-небудь ганебних або ворожих дій, учинків, спільник; той, хто прислужує кому-небудь, готовий допомагати в будь-яких діях, переважно ганебних, посіпака, прислужник” (СУМ VII 210); *попутник* (242) “той, хто йде або їде разом з ким-небудь тим самим шляхом; той, хто тимчасово приєднався до якого-небудь громадсько-політичного напрямку, але по-справжньому не проникся його ідейними настановами”.

Нових слів зафіксовано небагато, наприклад: *подупельник* (Гр III 248) “ловелас, ласун, пустун” (очевидно, від *дуло*, *по дулах* мед збирати — див. ЕСУМ IV 477); *похатник* (1958 Палам 30, 1999 Леснова 47) “людина (переважно про дітей), котра блукає по чужих хатах (сусідів, знайомих)”; *похатурник* (1960 СПГ 77) “лобитель

частих відвідин сусідів, знайомих, родичів, будь-кого”, пор. заст. *хавтур* / *хавтура*, заст. діал. *хатур* “побори натурою, які брало духівництво”, а також *хатурник* “хабарник” (СУМ XI 8); *пахажник* (1984 О II 127) “те саме, що *пахатурник*”; *подворник* (1999 Леснова 46) “чоловік, який має звичку вештатися без діла”, пор. *подворник* (2002 СУССГ 168) “гостювальник”.

У словниках ХХ століття виявлені й віддієслівні похідні: *пошатник* (1958 Палам 30) “такий, що вештається, вишукуючи щось” (*шататися*); *порадник* (1930 Із 118) “той, хто радить, дає поради”; *пожертвеник* (1992 Чаб III 149) “той, хто жертвує”.

Відчислівникове прізвище *Подвадцятник* (Редько 1968 182) означає людину, ознакою якої було те, що вона щось *по двадцять* продавала чи купувала або за таку ціну ставала на роботу.

Утворення *погрішник* (ЕСУМ I 599) “той, хто грішить” може виводитися від різних частин мови — *гріх*, *грішити*, *грішник*, *погрішити*. Полімотивованими є й такі іменники: *посередник* (1584 ПФ 68) “той, хто допомагає кому-небудь спілкуватися з кимось”, “особа або установа, організація і т.ін., що сприяє встановленню та здійсненню ділових контактів, торговельних або дипломатичних зносин між ким-, чим-небудь” (СУМ VII 316) співвідносно з *серед*, *посеред*, *посередині*; *попередник* (189) “той, хто перебував, жив, працював, виконував якісь функції де-небудь перед кимсь; те саме, що предок; той, хто своєю діяльністю передував діяльності когось іншого в тій самій галузі; той, хто своєю діяльністю підготував розвиток чого-небудь” (*перед*, *попереду*).

1.2. Менш численну групу репрезентують номени осіб за соціальним або родинним станом. Перші такі найменування засвідчено в середньоукраїнській мові, а саме: *похлібник* (XVI-п.пол.XVII ІКІС) “нахлібник, прихлібник, утриманець”, *похлібник* (1930 Із 655) “те саме”.

Розглядана група в новій українській мові постійно поповнювалася. Наприклад: *побіденник* (Гр III 203) “нешасна людина”, певне, від *бідення*; *поденник* (Гр III 239, УРС 1926 581, 1974 Лис 165) “найманий робітник із поденною опшатою праці”; *політник* (Гр III 285) “наймит, що працює тільки протягом літнього сезону”; *подвірник* (СУМ VI 737) “селянин, який не є членом сільської общини й живе відокремленим від неї двором, господарством”; *покропивник* (1984 ДзПА 144, 2000 ПГ 21, 2000 СЗГ I 256, 2005 СБГ 441) “позашлюбна дитина — хлопчик” (*кропива*, *по кропиві*); *пожаливник* (1984 О II 97) “позашлюбна дитина — хлопчик” від *жалити* “кропити”; *похрестник* (128), *похресник* (2000 СЗГ II 80) “хрещений син”.

1.3. В обстежених джерелах XV-XVII століть знаходимо поодинокі назви осіб за місцем перебування або виконання ними обов'язків: *подворника Матвія* (1540 КаргТимч) “двірник, сторож”; а *погряви(ч)ниши* їши ему тутть з собою границы не признавають, то(л)ко з нами границу быти поведаютъ (1600 КнКПС 157) “сусід”.

У діалектах нової української мови фіксуються давні деривати *подвірник* (1930 СДМ 39) “двірник” та *погряшишник* (1992 Чаб III 145) “прикордонник”. Новими є такі утворення: *поночлішник* (1861 Закр 470, Гр III 312) “пастух при нічному пасовищі”; *посмітник* (Гр III 364) “той, хто ходить по смітниках”; *подорожник* (СУМ VI 754) “те саме, що подорожанин”, “дорожник, доглядач доріг” (2000 ГТ 322), “робітник-шляховик” (2005 МагГуп 145).

1.4. Середньо- та новоукраїнська мова не зберегла жодного з давніх субстантивів на позначення осіб за місцем народження чи проживання, натомість зафіксовано поодинокі новотвори, а саме: *Кирілю Побережник* (Реєстр 1649 239) “мешканець узбережжя”; *пом'якшника моего* (1723 ДДГ 85) “сусід по межі”, *помеженник*, *помієшник* (Гр III 294) “сусід по земельних володіннях”; *політшник* (1912 Бат 287) “сусід”. У подальшому ця група похідних розвитку не набула.

1.5.3 XV століття віддієслівні деривати називають осіб за виконуваною дією. Успадкованим з попереднього періоду є похідне *побережник*, яке вживається в різних значеннях: а *потом ты(х) же дне(в) и часо(в) побере(ж)ниши ... взяли и пограбити в ты(х)* (1605 ДМ 102) “лісник” (мабуть, від *берегти*, тобто охороняти ліс), пор. *побережшник* (Гр III 201, 1930 СДМ 109, Ступню 494, 2000 ГТ 321, 2000 СЗГ II 57) “лісний сторож, лісник”.

Новотворами є такі деривати: *им'ять онъ учениковъ и поборшниковъ своей ереси* (XVII ЛСам 359), *поборник* (СУМ VI 623) “завзятий, пристрасний захисник, прихильник кого-, чого-небудь” (*боротися*); *послідовник* (VII 340) “той, хто наслідує кого-, що-небудь, іде за чийсь прикладом; прибічник якого-небудь учення, чийхось теорій або поглядів, що розвиває їх своїми працями, діяльністю тощо” (*слідувати*); *поміршникъ* (1897 Тим I 200) “той, хто проводить межу” (*міряти, поміряти, міра*); *подушшник* (Гр III 248) “той, хто збирає податі” (*душа, подушне*); *попратшник* (1930 Із 79) “прибиральник”, пор. рос. *пратить*; *полазник* (КраснийБрід 540, 1984 О II 103) “людина, яка на Введення, Різдво або Великдень входить у чужу хату; день (Введення, Різдво, Великдень), коли чужа людина, що перша ввійде в хату, за повір'ям, впливає на щастя або нещастя, успіхи або невдачі мешканців цієї хати; людина, яка повільно ходить” (*лазити*); *позалотшник* (СУМ VI 825)

“фахівець із золотіння”; *порубник* (VII 293) “той, хто самовільно рубас ліс, дерева”.

2. У XX столітті зафіксовано небагато назв *птахів за місцем знаходження в природі*, наприклад: *повідник* (1900 ДолГов 115, ЕСУМ I 414) “коловодник” (*вода*); *покропивник* (1900 ДолГов 116, УРС 1926 589, 1984 О II 102, 2005 МатГуц 147) “чорноголова славка, ольшпанка”; *побережник* (1930 СДМ 123) “рід мисливських птахів ряду куликів, яких на Україні 5 видів”, “берегова ластівка” (ЕСУМ I 170); *подорожник* (СУМ VI 754) “сніговий подорожник — невеликий північний птах ряду горобиних”; *поморник* (VII 134) “водоплавний хижий птах, який має темно-буре оперення і міцний дзьоб з гачком донизу на кінці”; *подоріжник* (ЕСУМ II 112) “жайворонок чубагий, посмітка”.

Зоологічною назвою є віддієслівний діалектний номен *полазник* (КраснийБрід 540, 1984 О II 103) “тварина, звичайно віл, яку на Різдво вводять у хату, щоб у хаті було добро, був достаток; другий день Різдва й Новий рік”.

3. Нерепрезентативна до XVIII століття, у новій українській мові інтенсивно збільшує кількісний склад групи *ботанічних* найменувань. У XVII столітті фіксується назва *рослини, яка росте біля того, що названо вивідним словом: подорожник* (1627 БерЛекс 303). У новій українській мові це слово виявлено в численних варіантах головно з цим же значенням, наприклад: *подорожник* (1874 Рогович 131, 1896 УмСп III 70, 1922 МельнРос 209, 2000 ГГ 100, 2000 СЗГ II 62) “трав’яниста лікарська рослина з широким смугастим листям”, “спориш” (1960 СПГ 75, Романів 125), “мох” (1984 О II 95), *подоріжник* (1922 МельнРос 209), *подоріжник* (2000 ГГ 322) “те саме”. Інші похідні: *пораник* (1861 Закр 472, Гр III 342, 1918 ІвШум 309) “подорожник” (прикладається до *рани*); *попутник* (1874 Рогович 131, Гр III 341, 1922 МельнРос 209) “первоцвіт весняний”; *порічник* (1922 МельнРос 324); *побережник* (1928 Бот 264); *пососяшник* (268), *посонічник* (1966 Жилко 132), *пососячник* (1984 ДзПА 14) “сосяшник”; *поручейник* (1928 Бот 268); *потійник* (Там само).

На основі *зовнішньої подібності* до того, що назване вивідним словом, з’явилися такі субстантиви: *памалочник* (1874 Рогович 115, Гр III 299, 1922 МельнРос 62, 2005 МатГуц 149, 1991 Смик 133) “рослина, сік якої нагадує молоко”; *побородник* (Гр III 205, 1922 МельнРос 283); *покоронник* (1928 Бот 266) “рослина, формою подібна до *корони*”; *поральник* (267) “рослина, за формою схожа на *рало*”.

4. Найменування *предметів* документуються переважно в сучасній мові.

4.1. Найбільшою в кількісному плані є група назв предметів домашнього вжитку або їхніх деталей, інструментів і т.ін. Майже всі вони зафіксовані в джерелах ХІХ-ХХ століть і деривовані від іменників, а саме: *поплітник* (1912 Бат 39) “горщик для молока”, *поплетник* (1984 О ІІ 122) “те саме” від *пліт*, на який вішали перевернуті горшки для молока; *поверхник* (1984 ДзПА 105) “наволочка, чохол з тканини на подушку”; *поверхник* (Гр ІІІ 210, УРС 1926 575) “верхнє жорно у ручному млині”; *поставник* (1984 О ІІ 122) “воскова свічка, яку тримали у церкві “браття”, велика люстра для великих свічок перед іконами в церкві, велика свічка вагою 2 кг, висотою 2-2,5 м, товщиною 6 см, яку тримали міщани в церкві”; *попередник* (1992 Чаб ІІІ 220) “мотуз для ув’язування сіна, союми і т.п. на возі”; *покрайник* (1997 ГуцГ 153) “рубанок, яким обробляють край дошки”; *постружник* (2005 МатГуц 152) “деталь скрипки”. З-поміж виявлених похідних розгляданої групи вирапляємо на девербатив *пошелестник* (1984 О ІІ 130) “матрац, набитий сіном” від *шелестити*. Інші утворення: *стрілець не для того стрілы пускаєть, абы только пов’ітряники быть, але же бы неприятеля ронить* (1621 МатТимч ІІ 125) “флюгер”; *потайник* (1896 УмСд ІІІ 132) “міна” (*тайна, тайний*); *подорожник* (2002 СУССГ 168) “жолобівка, інструмент для вирубування вухнальної доріжки в підкові”.

4.2. Здебільшого в діалектних матеріалах другої половини ХХ століття задокументовано десубстантивні назви деталей воза (*гарби*), *ярма*, наприклад: *побічник* (1984 О ІІ 85) “ланцюговий посторонок у ярмі”; *поверхник* (86) “(у ярмі) чаговина, верхня деталь ярма; маслобійника”; *попередник* (1985 Ник 101) “поперечна планка, що сполучає носки полозків між собою і служить опорою дишла”; *попличник* (158) “верхня частина ярма, що виконана у вигляді плахи з двома вигинами для шиї волів”. Віддієслівним є дериват *памосник* (1984 ДзПА 64) “нижня дошка у возі або гарбі” (імовірно, від *мостити*).

4.3. У новій українській мові для називання частин одягу, які повинні розташовуватися на тому, що назване мотивувальним словом, слугують іменники *покальвітник* (1912 Бат 286) “пальто до колів”; *попередник* (СУМ VII 189) “фаргук”; *попоясник* (1997 ГуцГ 154) “короткий кожух прямоспинного крою”.

5. З ХІХ століття засвідчено поодинокі *n. loci* зі значенням “місце, територія, котра знаходиться поблизу або прилягає до того, що назване мотивувальним словом”, а саме: *повірхник* (Гр ІІІ 222) “дах над стрункою — частиною кошари, де доять овець гуцульські пастухи”, *поверхник* (2005 МатГуц 144) “стріха у вівчарні”; *погірник* (Гр ІІІ 231)

“пасовисько для дійних овець”; *помийник* (Остромичі 312) “куток у хаті на посуд і воду”; *постуїник* (ВерхДунавець 391) “місце в церкві, де стоять дяк і півчі”; *поголовник* (1984 ДзПА 30) “кінєць ниви, де повертають плуг для оранки в зворотному напрямку”.

У писемних джерелах XVII століття напрошимо на деад’ективи, а саме: *пододаний ... на тоть потайникъ навель або указать* (1651 АрхЮЗР III IV 557) “схованка” (*тайний*). На кілька років пізніше в текстах “Архива Юго-Западной Руси” фіксується варіант з твірною основою, морфологічно наближеною до сучасного прикметника *таємний*, а саме: *Инвентована сребра, щоя выбраю з потаємника* (1658 АрхЮЗР I/11 207) (*таємний*). Однак українська літературна мова успадкувала раніше засвідчений іменник *потайник* (1918 ІвШум 307, СУМ VII 396) “підземний хід; місце таємного зберігання чогось або перебування кого-небудь; схованка; спідній карман у піджаці” (1990 ССГ 29).

6. Назвами *результатів* інтелектуальної або фізичної дії в новоукраїнській мові є такі утворення: *подорожистик* (Гр III 245, 1930 Із 598) “дорожні записи, записи того, хто подорожує”; *поличник* (ЕСУМ III 251), *полицник* (2005 СБГ 442) “ляпас”; *пописник* (2005 МатГуц 150) “ляпас, удар в обличчя” (*тасок* “обличчя”).

З попередніх періодів успадкована назва на позначення першого дня тижня *А тисань листь ... оу понедѣльникъ первоі недѣли поста* (1388 П 81) згодом була витіснена формою з постпозитивним компонентом *-ок* (*понедѣлокъ*).

Інші найменування: *попередник* (СУМ VII 189) “те, що було раніше на місці чого-небудь; те, що своїм існуванням підготувало виникнення або розвиток чого-небудь; те, що завжди передує чомусь, відує вияв чого-небудь; провісник; сільськогосподарська культура, якою засівають поле з метою поліпшення якостей ґрунту перед посівом іншої культури; стан поля протягом року перед посівом чого-небудь”; *посередник* (316) “те, що виступає проміжною ланкою у взаємодії між чим-небудь або в процесі перетворення чогось; той, хто умовляє когось помиритися; той, хто сприяє встановленню миру між державами; у міжнародному праві — нейтральна держава чи міжнародна організація, що сприяє мирному розв’язанню конфлікту між двома іншими державами”.

Іменники, мотивовані числівниками, уперше зафіксовані в пам’ятках XIV-XVI століть, спорадично з’являються в наступні періоди, а саме: *и потройники з грошами берут и дерут* (УЛІ XIV-XVI 361); *подвацетник* (2005 СБГ 437) “ткацька міра — міток, у якому двадцять пасем”.

Конфікс при-...-ник.

Похідні, утворені за допомогою цього конфікса, мають загальне словотвірне значення “щось, розташоване біля того або супроводжує те, що назване вивідним іменником”.

1. Більшість віднайдених дериватів, до структури яких входить конфікс **при-...-ник**, виступає на позначення осіб.

1.1. Середньоукраїнські джерела не фіксують давніх дериватів назв осіб із семантикою “особа, яка перебуває в безпосередній близькості або має стосунок до того, що позначено твірним словом”, натомість виявлено кілька новотворів: *присе(л)ни(к)* (1627 БерЛекс 65) “сусід, співмешканець”; *притранезник* (100) “похлібник”.

Оскільки типове значення слів плуначиться за допомогою іменника в сполученні не тільки з прийменником *при*, але й іншими синонімічними прийменниками (*то, поблизу, коло*), такі похідні могли співвідноситись уже безпосередньо з іменниками, а не зі сполученням іменника з прийменником *при*. Таким чином, перед нами ряд утворень, що мають загальне типове словотвірне значення, спільну структуру й аналогічну співвіднесеність. Отже, комплекс **при-...-ник** служить для формування певного типу імен з певним типовим значенням. При цьому слід зауважити, що значення “той, що перебуває поблизу чогонебудь” не пригаманне префіксові **при-**, воно виявляється лише в комплексі **при-...-ник**.

Нова українська мова дає більше число *p.personalia*, а саме: *привласник* (1886 Ж 645) “той, хто перебуває при власті”; *прибичник* (Гр III 407, 1918 МУС 195, УРС 1926 623) “чийсь наблизений, помічник, прихильник”, пізніше була розширена семантика цього деривата, пор.: *прибичник* (СУМ VII 559) “той, хто підтримує, захищає кого-, що-небудь, поділяє чийсь погляди і т.ін., послідовник, прихильник”; *прислужник* (УРС 1926 638, СУМ VIII 25) “той, хто служить, виконує обов’язки слуги у когось, слуга; той, хто виконує чиясь волю, прислужується кому-небудь, поплічник; слуга в монастирі, церкві тощо, служка” (*слуга, служити, прислужувати*); *приплічник* (СУМ VII 713) “поплічник”; *придверник* (604) “сторож біля дверей, біля входу”; *прикордонник* (643) “військовослужбовець прикордонних військ”; *приданик, приданник* (1974 Лис 173) “весільний гість від нареченого”.

З-поміж особових номенів у текстах XVIII століть натрапляємо на відзайменниковий дериват із конфіксом **при-...-ник**, що називає людину, присутню при тому, що позначене вивідним словом, а саме: *тот Іванъ, яко власни до того учинку притомник (.) тую всю шкочу ... нагородить* (1714 ДНМ 74) від *притомний* “присутній”,

однак тут, певне, не втрачений зв'язок із вивідним словосполученням *при томъ* (див. ЕСУМ IV 581).

2. Найменування *рослин* (або їхніх частин), котрі ростуть біля того, що позначено твірним словом, утерпте засвідчені в текстах середньоукраїнського періоду, а саме: *та(к)же ко(г) очи бола(т) ськоу вытисноуши с припоу(т)никоу прикладай* (XVI ПЗ 141) “лікарська рослина— подорожник”. У новоукраїнській мові ця група десубстантивів продовжує своє остаточне формування. Так, словники ХХ століття документують як успадковане *припутник* (1918 ІвШум 309, 1922 МельРос 209, 1928 Бот 269) “подорожник великий, піщаний, середній”, так і деривати, не виявлені в обстежених матеріалах попереднього століття, а саме: *прицвіточник* (1922 МельРос 175, 1928 Бот 260); *приболотник* (1928 Бот 269) “галоциник в'язолистий”; *придорожник* (269) “подорожник великий, цикорій дикий”, “цикорій” (1991 Смик 136, 2000 СЗГ II 86); *притрутник* (1928 Бот 269); *принасінник* (1963 РУСілСл 301, 1965 СДБ 445) “невеликі вирости на насінні деяких рослин”; *прибережник* (ЕСУМ I 170) “морська трава”; *приберезник* (2000 СЗГ II 84) “підберезник”.

3. Назви *предметів* у різні періоди історії української мови репрезентовані незначною кількістю похідних. Серед них найменувань окрему групу складають назви *предметів побуту* або їхніх *деталей*. У середньоукраїнських текстах засвідчено поодинокі утворення, наприклад: *робя(т) бо казану труби ко(р)ць й л'ѣ(и)ки: притрубники ленбыки м'ѣдн'ѣ ква(р)ты й ка(н)д'ѣ(и)ки* (к.ХVІІ-п.ХVІІІ КЗ 275).

У новій українській мові таких іменників зафіксовано теж небагато, наприклад: *приголовник* (Гр III 412) “кожна з чотирьох колод, на які кладеться пів в гуцульській колибі”; *приконечник* (Гр III 420, УРС 1926 629) “кінєць (кнута, арапника)”; *приструнник* (Гр III 443, 1930 СМуЗГ 91) “дерев'яна дощечка на музичних інструментах, якою закріплюють нижні кінці струн, струнотримач”; *причільник* (Гр III 453) “частина очіпка (що охоплює лоб)”; *припаливник* (1931 Шел 80) “перелтопок” (*паливо*); *присідельник* (Остромичі 314) “ремін, що проходить через сідло”.

4. Невелику кількість іменників із конфіксом *при-...-ник* становлять *п.іосі* із загальним словотвірним значенням “місце, територія, розташована поблизу того, що названо мотивувальним словом”.

4.1. У середньоукраїнській мові натрапляємо на такі назви *приміщень* або *частин інтер'єру*: *прикровник* (1596 ЗизЛекс 155) “запа, сінний двір”; *за дворомъ баня съ прибанникомъ* (1686 АрхЮЗР І/7 522) “прибудова до бані”; *пригрубник* (1702 КартТимч) “допоміжна прибудова до печі, ніша коло труби”. Сучасні лексикографічні

джерела засвідчують поодинокі нові утворення, а саме: *прикордонник* (ЕСУМ III 14) “територія, розташована біля кордону, вздовж кордону”; *прихалабник* (1992 Чаб III 276) “те саме, що прибудова”.

4.2. Для називання частин організму людини або тварини служать виявлені в термінологічних словниках першої половини ХХ століття іменники *пришлунник* (1926 Лук 12) “місце у верхньому відділі шлунку” та *присечник* (54) “статева залоза”.

5. У “Граматиці...” І. Ужевича 1643 року знаходимо слова, що увійшли до *мовознавчої термінологіки* й функціонують сьогодні, наприклад: *прійменник* (1643 Грам 13), *пріменник* (1902 ГалЛем 161) “незмінне службове слово” та *прислівник* (1643 Грам 31, УРС 1926 638, 1930 Із 16) “незмінна самостійна частина мови”, *присловник* (1902 ГалЛем 456) “те саме”. Ще один лінгвістичний термін, який, однак, не увійшов до широкого вжитку, засвідчений в одному з діалектних словників початку ХХ століття, а саме *причасник* (1912 Бат 51) “дієприкметник”.

Похідне *присловник* (*прислівник*) (Гр III 438, 1902 ГалЛем 456) “прислів’я” замінене іншим конфіксальним дериватом *прислів’я*, яке відтіснило згадане похідне до розмовної лексики.

Конфікс за-..., -ник.

Деривати, до структури яких входить цей конфікс, служать для називання предметів, осіб, рідше — рослин або абстрактних понять.

1. Давнє найменування *особи* (*залозникъ*) в обстежених пам’ятках середньоукраїнської мови не збереглося, однак упродовж досліджуваного періоду була сформована досить численна й розгалужена в семантичному плані група назв *людей* переважно відіменникового, рідше — віддієслівного походження.

1.1. Середньоукраїнська мова дає небагато особових назв за характерною *ловедінкою* або виконуваними обов’язками, наприклад: *и вся братия монастыря Печерського, ченьцы, крылошане и застолнишки* (1481 АрхЮЗР V/1 1) “чернець-самітник”, *застовпникъ* (1546 СУМ XVI-п.пол.XVII X 224) “те саме” (*столь* “храм”) (1440 ССУМ II 389); *заушникъ* (1627 БерЛекс 158) “наклепник, шепітник”; *Антеуш, оный славный запасник, кеды з Геркулесом ходил за насы, на той час его звѣтяжал, кеды на землю упадал* (др.пол.XVII Радив 336) “борець”, пор., можливо, *лас* “прохід” (нім. *Raß* “тірський перевал”) (ЕСУМ IV 303).

Більше дериватів із цією семантикою утворено в новій українській мові. У ХХ столітті фіксується успадкований із попереднього періоду іменник *заушник* (1920 Яв 276) “наушник, донощик, шептун на вухо”. Решта виявлених дериватів — новотвори: *затильник* (1886 Ж 30, УРС 1977 241) “донощик, шептун на вухо”; *заворотник* (1918 ІвШум 54) “воротар, брамник”; *закосник* (1920 Яв 250) “брат молодой, що

розплітає їй косу”; *заловник* (1984 ДзПА 58) “рибалка”; *закуцейник* (1987 Корз 119) “екзекутор”, *закуцник* (120) “те саме” від *екзекуція* лат. *executio* “виконання” в результаті зближення з *кут* “шукати, знаходити по кутках”; *забродник* (1992 Чаб II 9) “сезонний робітник, який наймається на роботу до рибалок”; *заочник* (СУМ III 237) “той, хто заочно вчиться в навчальному закладі”. Для цього іменника характерний шлях редеривації, виникнення слова *очник* як антоніма до конфіксального *заочник*, спричинило те, що конфіксальний дериват став сприйматися як суто префіксальний [див. також Шуба 1975 252].

1.2.3 кінця XVI століття засвідчено назви людей за місцем проживання, наприклад: *достойности и вранды ... не мають быти дованы чужоземцямь и заграничникамь* (1580 АрхЮЗР I/1 151) “людина, що живе за кордоном (*границею*), родом із закордону, чужоземець, людина з чужого краю” (*границя, за границею, заграничний, заграниця*); *закордонник* (1886 Ж 250, 1924 Кр 383) “той, хто мешкає за кордоном”.

1.3. Кілька похідних — це назви осіб, що вказують на суспільний статус їхніх носіїв, майнові стосунки, а саме: *и жона е(з) та(к)-же за то ручи(л) де(м)ко бра(т) е(з) загородник* (1578 АО 61) “категорія малоземельних селян, які, крім городу й хати, не мали жодної землі”; *а детей их и братьи и захребетников 300 человек* (1650 ВУР II 454) “у більшості випадків — наймані робітники, що жили на чужих землях і пов’язані з господарями особистими договорами”, *захребетник* (СУМ III 393) “людина, яка живе за чужий рахунок, дармоїд”; *заплічник* (1886 Ж 263) “те саме”; *заспінник* [Шашкін 1970 72] “дармоїд”.

2. З кінця XIX століття здебільшого діалектні лексикографічні джерела засвідчують *ботанічні* десубстантиви, наприклад: *заболоточник* (1922 МельнРос 142, 1928 Бот 212) “оман британський” (рослина росте на мокрих луках, по полях, степах, при берегах потоків, в ровах); *заграничник* (1928 Бот 212) “галінгога дрібноцвіта”, *заграницьник* (ЕСУМ II 222) “те саме”, назва зумовлена тим, що рослина занесена з-за кордону (з Європи), куди вона потрапила на початку XIX століття з Америки; *загітничник* (1922 МельнРос 221) “таронісія головчаста”, пов’язане з *загітничка* “нігтьюїда, нарив на пальці під нігтем” (*загітничка* — результат видозміни форми *загітничка* під впливом *знітати* “давити, тиснути”); *залучник* (305) (рослина росте коло хат, шлотів, звичайний бур’ян); *завербник* (1922 МельнРос 241, 1991 Смик 62, 2000 ГТ 277) “верба біла”, “кущі, місце за вербами” (2005 МагГ уц 58); *загайник* (2000 СЗГ I 164) “посадка молодого лісу”; *закомірник* (169) “пшпшпш”, пов’язане з *комора*, пор. *закомірок* “відгороджене місце за коморою”, *закомори* “закутки” (ЕСУМ II 225, 540); сюди ж, певне, і *зашорник* (1991 Смик 63) “фіалка триколірна” з неясного твірного основою.

3-поміж розгляданих похідних XIX-XX століть натрапляємо на утворення від інших частин мови, а саме: *зав'язник* (1886 Ж 242) “зозулинні сльози яйцелисті” (стебло рослини в нижній своїй частині має два яйцеподібні листки); *зав'язник* (ЕСУМ II 220) “перстач прямостійний, калган” (*в'язати*, назва мотивується тим, що в народній медицині корені цієї рослини застосовуються як в'язучий засіб при лікуванні ран, кровотеч тощо).

3. Найчисленнішу групу з-посеред виявлених дериватів складають найменування *предметів*, розташованих за тим, що названо мотивувальним словом. Сформувалася згадана група, за нашими даними, в XIX-XX століттях.

3.1. У новій українській мові засвідчено значну кількість відіменникових назв *частин, деталей транспортних засобів, елементів зброї, ярма: заборозник, заборозенник* (1886 Ж 231, УРС 1926 233), *заборозенник* (1918 ІвШум 297) “частина плуга; або кожний із клинів, що вбиваються коло чересла, які (клини) можна піднімати й опускати або посувати в боки”; *заколесник* (1886 Ж 250, УРС 1926 256, 2000 ГТ 278) “кілок, який закладають в отвір на осі, щоб не спало колоесо”, “деталь борони” (1963 УГР 109), *заколісник* (ЕСУМ II 514) “те саме”; *залевчик* (Гр II 57, УРС 1926 260, 2005 МатГуц 61) “чека в осі екіпажа” від *левча* “люшня” (ЕСУМ II 228), пор. також мад. *l'ocs* “люшня” (1963 УГР 656); *зазульник* [Дзенделівський 1969 59] “подушка” — назва дерев'яної накладки над вісью воза; *законешник* (1974 БукГов III 22) “частина батога, наконешник”; *завісник* (ЕСУМ II 234) “галиця, яку вставляють у край ярма, щоб віл не випрягався” (похідне утворення від кореня *ноз-*, **нозь* < **nojz-*, пов'язаного з дієсловом *низати*); *затільник* (242) “передня частина кузова”, *затильник* (1992 Чаб II 77) “металевий стрижень, що скріплює задню теліжку воза з розвороку” — очевидно, похідне від *тил*, тобто “частина кузова за тилом запряженої худоби”; *заборонник* “ланцюжок на “побігачці” борони, до якого “прикапчують орчик” (1984 О I 259); *завісочник* (1985 Ник 66-67) “металева пластина на кінці осі, що залобігає потраплянню в мазь піску”.

3.2. Головно в діалектному мовленні XIX-XXI століть функціонують назви *предметів домашнього вжитку* з цим формантом. Наприклад: *залижник* (1886 Ж 253, 2005 МатГуц 61) “лопата, де кладуться ложки”; *заложник* (1886 Ж 254) “те саме”; *замисник* (1886 Ж 256, 2005 СБГ 136) “лопата, де кладуть миски”; *заяясник* (1886 Ж 265, УРС 1926 276) “нік, який носять за поясом, кінджал”; *залиштовник* (Гр II 59) “кожна з коротких залізних смуг, що йдуть від шпуг до кутів в оковій кришки селянської скрині й захоплюють собою лиштву” (*лиштва*

“бокова планка на віці скрині”); *забрідник* (1987 Корз 117) “невелика сіть”; *закомарник* (2000 ГТ 278) “полиця в колибі на будзи”.

3.3. Поодинокі десубстантиви з цим конфіксом використовуються для найменування елементів одягу, *прикрас*, а саме: *задушиник* (Гр Ш 37) “сердак, верхня тепла сукня галицьких селян, розпита шнурками” (мабуть, від *душа*); *зап’ястник* (Гр Ш 87, УРС 1926 276) “манжета, напульсник” (*п’ясть*); *загрудник* (1920 Яв 240) “накладка на груди схожа на жилет”; *заушиник* (УРС 1926 292, ЕСУМ I 441) “сережка (прикраса)”, *завушиник* (2005 МатГ уц 59) “те саме”; *замихавник* (1984 О I 276) “вишиваний манжет у сорочці” (*міхавок* “манжет у сорочці” — Там само 445); *зарукавник* (1984 О I 285, 1984 ДзПА 129) “манжет на сорочці”.

3.4. Кілька іменників належать до *будівельної лексики*, вони іменують деталі (елементи) житла: *запісошник* (1984 ДзПА 80) “платва, верхня дерев’яна балка в стіні паралельна до сволока, на яку ставлять крокви”; *завітреник* [Євтушок, 1991 86] “жердина, яка прибивається по діагоналі схилу покрівлі”.

У гуцульських діалектах фіксується найменування великоднього хліба: *застільник*, *застівник* (2000 ГТ 162).

4. У новій українській мові спорадично з’являються номени на позначення частини тіла людини або тварини, розміщеної за тим, що назване мотивувальним словом, а саме: *заилушник* (1926 Лук 28) “вихідний відділ у плунку”, *заушиник* (ЕСУМ I 441) “зябри”.

5. Перші абстрактні найменування, зокрема, *n.actionis*, засвідчені в середньоукраїнській мові, наприклад: *a. пришедчи в церковь, пели задостойник* (1653 ВУР III 451) “молитовна пісня” (у цьому випадку конфіксація, очевидно, супроводжує універбацію, оскільки ця назва є результатом конденсації назви молитовної пісні “*За достоїнно ест*”), пор. пізніше утворення такого ж плану *заупокійник* (1930 СМуЗТ 69) “реквієм”.

У джерелах XIX–XX століть іменників цієї підгрупи засвідчено більше. Майже усі виявлені похідні з конфіксом *за...-ник* мають значення “одноразова або (рідше) тривала дія, котра відбувається над або з тим, що назване твірним словом”, наприклад: *запотилишник* (Кв-Оси I 509) “удар по потилиці”, *запотиличчик* (СУМ III 275) “те саме”, *запотилник* (1956 ЛисЧерж 12) “удар по потилиці” (з елізією суфіксального *-ниц’я* мотивувальної основи); *заволошник* (1920 Яв 236) “тягання за волосся”; *зашишник* (СУМ III 414) “удар по зашишку”; *завушиник* (2005 МатГ уц 59) “удар поза вуха”.

Інші абстракти: *займенник* (сер.ХVІІ Грам 22) “частина мови”; *завушник* (1920 Яв 276, ЕСУМ I 441) “хвороба у свиней; опух за вухом”, *завушник* (1984 ДзПА 189) “ангіна”.

Конфікс *пя-...-ник*.

В українській мові розглядані похідні з'являлися лише епізодично в різні періоди, наприклад: *м'ясяца октобрія погребенску тышри, просто паздерникъ* (ХVІ КартТимч) “жовтень”. Є різні тлумачення походження цього похідного: *паздер* (Ф III 185) “стебла, солома хлібних рослин; очистки льону, коноплі”, українське *паздір* “зідране лико”, пор. прасл. **paz-der-* або **poz-der-* від **der* \varnothing , **derati*). За спостереженням Т. Голинської-Баранової, на позначення десятого місяця в українських джерелах аж до виходу у світ граматики І Вагилевича (1845) фіксується меномен *паздерник* (рідко *паздѣрник*, з переходом *e > ѣ* в новозакритому складі, пор. *паздѣрник* “жовтень” — 1984 О II 34), який здавна етимологізують на основі праслов'янського походження іменника *pazder-* (префікс **pa-* — і корінь **deriti* “здирати”) “терміття, костриця” (пор. діал. *паздір, паздір'я* “костриця” — Гр III 87), закарп. *паздєро* “шматок терміття”. Назва засвідчена в українській та білоруській мовах, вона характерна для польської номенклатури місяців (*październik*). Праслов'янська давність номена не доведена, проте й для доказу запозиченості іменника *паздерник* немає об'єктивних лінгвістичних критеріїв, тому його польське походження не вдається обгрунтовано ні підтвердити, ні заперечити. Словотворчо не прозорий, він швидко був витіснений у другій половині ХІХ століття номеном *жовтень* [див. Німчук 1992 88].

Кілька дериватів виявлені в новій українській мові. Це найменування *рослин*: *набородник* (1886 Ж 595, 1922 МельнРос 283, 1928 Бот 257, 1991 Смик 122) від *борода*, назва зумовлена зовнішньою схожістю цієї рослини до чоловічої бороди або вусів; сюди ж, можливо, належать *пастелник* (1974 Лис 153) “солом'яна мата”, співвідносно зі *стелити* (ЕСУМ V 297).

Конфікс *перед-/п(е)р'їд(ь)-...-ник*.

1. Джерела ХVІІІ століття фіксують *n.personalia* з цим формантом: *просимъ ... уваженіе продолжат, какъ и предѣмъ ѣстиики вашего высокопреподобія* (1774 АКНЭС 154) “попередник” (*м'їсто* “місце”).

У новій українській мові таких назв небагато: *передпризовник* (1930 СДМ 49) “допризовник” (*перед призовом*), *передступник* (160) “той, хто перебував на посаді раніше, попередник”.

2. Найменування *неосіб* з морфемою *перед-...-ник* позначають *предмет* або *приміщення*, яке (який) знаходиться перед тим, що

названо мотивувальним словом. Наприклад: *переплужник* (СУМ VI 174) “робоча частина деяких систем плуга, встановлена на рамі попереду його основного корпусу для кращої якості оранки”; *передбанник* (164) “приміщення в лазні для роздягання”.

Конфікс через...-ник.

Похідні новоукраїнської мови — десубстантиви, що іменують неосіб. Розглядані деривати позначають *предмет, який проходить через те, що названо твірним словом*. Наприклад: *черезплічник* (1886 Ж 1066) “тасьма, стрічка або ремінь, перекинуті через плече (переважно в дореволюційній військовій формі); перев’яз для підтримання хворої руки”, “коромисло” (2002 СУССГ 222); *черезсідельник* (1886 Ж 1066) “частина кінської упряжі — ремінь, що проходить через сіделко від однієї голоблі до другої, підтримуючи їх”; *черезпоясник* (1985 Ник 170) “верхня попруга, що йде по сідлу поверх подушки”.

Поодинокими є *локативи* зі словотвірним значенням “місцевість, котра пролягає через те, що назване мотивувальним словом”: *черезсмужник* (1931 СЕТ 132) “черезсмужка”.

Конфікс між...-ник.

У ХХ столітті із цим формантом задокументовано кілька дериватів, наприклад: *міжквіттинник* (1963 РУСІлСл 206, 1965 СДБ 342) “простір, що утворюється в місцях стикання декількох квітин”; *міжперстник* (2000 СЗГ I 311) “червоний нарив між пальцями; рослина, що росте в житті, яку прикладали для лікування нариву між пальцями”.

Конфікс на...-ник.

1. Іменники на позначення *істот* в обстежених джерелах середньо- та новоукраїнської мови становлять незначну кількість. Виявлені деривати є здебільшого десубстантивні *n.personalia*. Нечисленність форм на позначення особи пов’язана передусім з характером конфікса *на...-ник*, який традиційно виражав у мові просторові відношення. Крім того, імена з цим конфіксом зазвичай формувалися на базі сома-тичної лексики, використання якої обмежене при творенні назв людей.

1.1. Давні іменники з семантикою “*особа за соціальним станом*” продовжують функціонувати в середньо- та новоукраїнській мові: *насл’їдникъ* (1586 ІДБ 18) “особа, яка одержала спадщину або має право на одержання її; продовжувач чийсь діяльності, наступник”, *наслідник* (СУМ V 191) “те саме”. Зміни в соціальному житті викликали зрушення в системі назв представників апарату влади в центрі й на місцях. Так, похідне *нам’їстникъ*, уживане в давньорусько-українській мові у значенні “спадкосмець, наслідник; представник світської або церковної влади”, у Великому князівстві Литовському

здебільшого є спеціальним терміном, що означає представника великого князя, який здійснює державну владу на певній території: *намѣстникъ* (1401 ССУМ II 19 та ін.). В одинадцятитомовому “Словнику української мови” це слово кваліфікується як застаріле (СУМ V 128).

Головно в новій українській мові з’являється низка новотворів, наприклад: *съ дворові ... князских ... надворники жадного податку ... не мають* (1563 КартТимч) “той, що належить до великопанського, княжого двору тощо”; *нахлібник* (1886 Ж 498) “той, хто живе за чужий рахунок (на чужих хлібах)”; *накоштник* (1930 СДМ 64) “утриманець” (на чужих *коштах*); *надушник* (1974 Лис 132) “причеп”, похідне утворення від виразу “*на душу* (насідати)” і под. (ЕСУМ IV 28); *навірник* (2005 СБГ 306) “чоловік, який вступив у подружнє життя без громадянського шлюбу, *на віру*”.

1.2. Лише з мові XIX-XXI століть засвідчено назви осіб за тимчасовою чи постійною роботою, характером її виконання: *наволосник* (1886 Ж 468) “перукар”; *надомник* (СУМ V 75) “робітник, що виконує доручену йому роботу вдома” (це, певно, калька з російської мови, оскільки в українській мові немає форм *на дому*); *наїзник* (96) “той, хто їде або вміє їздити верхи на коні; цирковий артист, який виконує різноманітні вправи на коні; фахівець, який тренує рисистих коней на іподромах, кінних заводах і т.ін.; вершник, який здійснює збройний напад, нападник; їздець” (у Синайському паперуку XI-XII століть фіксується слово *ѣзникъ* “той, хто їздить”: *азъ же мьнѣхъ страньнѣхъ мѣть. и ѣзникъ из дворян оузрѣхъ яко львъ мѣть* (СинПат 261), проте згодом цей іменник вийшов з ужитку, і дериват *наїзник* почав співвідноситися з дієсловом *їздити*); *напутник* (СУМ V 166) “наставник” (*на путь* наставляти, напучувати).

Вочевидь, від прислівникової сполуки на позначення способу дії утворений іменник *напарник* (СУМ V 138) “той, з ким у парі хто-небудь щось робить, виконує і т.ін.” (*на пару*).

1.3. У різні періоди історії української мови конфікс *на-...-ник* продукує найменування осіб за типом стосунків, наприклад: *стыи Іоанне, ти называешишь наперстникомъ, же возлезь еси на перси Хвы* (1659 Гал 158) “улюбленець, що користується особливою довірою, прихильністю кого-небудь”, *наперстник* (СУМ V 141) “те саме” це запозичення з російської або церковнослов’янської мови, походить від цсл. *наперсьникъ*, утвореного від *на перси* “на грудях”, що є калькою з грецької (див. ЕСУМ IV 38), у сучасній мові, нам видається, зберігає зв’язок з мотивувальною основою; *наушникъ* (сер.XVII СлЛекс 98) “донощик”, це слово спершу мотиваційно співвідносилось з прийменниково-відмінковою формою *на вухо* (*ухо*), оскільки, його можна розгля-

дати і як конфіксальне утворення; однак пізніше воно почало співвідноситися з дієсловом *навушничати*, у сучасній українській мові розглядане похідне функціонує в тому ж значенні: *навушник* (СУМ V 43) “той, хто доносить або любить доносити”. Інші деривати: *повинни виконати присягу ретельно, одностайно з начальником и полковником сво(и)мь Федоренкомь* (1728 Тимч 887) “той, хто стоїть на чолі групи людей” (*чоло, на чолі*); *нашийник* (УРС 1926 471, СУМ V 240) “пригнобловач, утисник (той, хто перебуває на шії в інших, пригноблює їх, утриманець)”.

1.4. Зрідка конфікс на-...-ник бере участь у творенні прізвиськ за ознаками зовнішності, наприклад: *Наушник* (2005 ПрНижНад 301) “вухань”.

2.3 XVI століття натрапляємо на нечисленні зоологічні намени, а саме: *находник* (1584 АЖ 187) “кінь” (мабуть, від *ходити*); *набережник* (1927 СЗН I 40) “птах”; *накаменник* (1928 ПІ 164) “тварина виду безхребетних” (*камінь*); *напрудник* (164) “тварина виду безхребетних”; *надош(ч)ник* (164) “тварина виду безхребетних, дощовий черв’як”; *нашкірник* (1963 РУСІлСл 224, СУМ V 240) “вид коростяного кліща, що паразитує на шкірі тварини”.

3.3 кінця XIX століття лексикографічні джерела засвідчують відіменникові назви *рослин*, а саме: *напутник* (1991 Смик 113) “подорожник великий”; *насонішник* (1922 МельнРос 133) “соняшник” (тут можливий універбаційний процес: похідне могло утворитися від сполуки “рослина, що повертається на сонячний бік”), пор. *насонник* (УРС 1926 465, ДзІА 14) “соняшник” від *сонце*, з відтинанням суфіксального -н-, *насонешник* (1928 Бот 250); *насердник* (1922 МельнРос 177) “рослина, за допомогою якої лікуються хвороби серця”; *насмітник* (1928 Бот 250) “рослина, яка росте на смітнику” від *сміття*; *насілник* (1952 МельнЛисар 86) “старий огірок, який ішов на соління”.

Фіксується клас віддієслівних дериватів, наприклад: *наворотник* (ЕСУМ I 429), похідне утворення від *воротити* (прасл. **vortiti*), назва зумовлена приписуваною цій рослині в давнину властивістю допомагати щасливому поверненню додому подорожніх; *напресник* (1987 Корз 171) “конюшина шарудлива” (*тріццати*); *натомшник* (1991 Смик 114) “м’ята перцева” (очевидно, від *томшати* “нудити”).

4. Найбільшу кількість дериватів із морфемою на-...-ник становлять найменування, котрі позначають *предмети*.

Значна група іменників, що об’єднує різні семантичні підгрупи (назви елементів одягу, кіньської упряжі і т.ін.), мотивована здебільшого назвами частин тіла людини або тварини. Субстантиви, оформлені цим конфіксом, називають “предмет (неістоту), котрий знаходиться

чи призначений знаходитися на поверхні того, що названо мотивувальним словом”.

4.1. З XVI століття засвідчено перші назви *одягу* та його *елементів*, наприклад: *наплечникъ* (XVI Син 30), це іменник слов'янського походження зі значенням “наплічна частина церковного одягу” трапляється виключно в перекладних текстах [див. Лукина 1978 245], пор. *наплічник* (XVII Жигецький 48) “наплічча прикраса або частина одягу у вигляді вузької смужки на плечах”; *шата з рукавами, із началником з роспори на боках* (XVII МатТимч I 475) “перепаски на чоло”; *накол'вникъ* (XVI-п.пол.XVII КІС) “пов'язка, накладка, що носилась на коліні; частина старовинного бойового спорядження, що прикривала коліно”; *наголовникъ* (сер.XVII СлЛекс 112); *нарамникъ* (1653 МатТимч I 467), *нараменник* ... *было то од'ѣваніе зверхунее от рамен аж до пояса* (XVII КартТимч) “верхня частина на одягу священиків від рамен на спину, наплічник”, *ширшай каба(т) двема локтями — ширшай нагрудник на два локті* (1643 Грам 51).

Нова українська мова успадкувала всі згадані іменники, а саме: *наплічник* (УРС 1926 462, СУМ V 153) (синонім до *нараменник*) “наплічна прикраса або частина одягу у вигляді вузької смужки на плечах; металеве покриття, яке захищало плечі воїна від ушкодження”; *нарамник* (1928 МРУС 78), *нараменник*, *наплечник* (1930 Із 440) “пюгов”, пор. також *наплечник* (Ступню 482) “плечко сорочки”, “епітрахиль” (2000 ГТ 308), “рюкзак” (2005 Став 232); *наголовник* (СУМ V 52) “верхня частина капелюха, картуза, шапки”, “шоломок у капелюсі, дно; товкач ступи” (2000 ГТ 307); *нагрудник* (СУМ V 58, 1984 ДзПА 130) “фартух або частина фартуха, яка надягається на груди для захисту їх від чого-небудь”, “частина військової зброї у вигляді щитка або панцира для захисту грудей” (2004 МатТів 48), “нагрудна вишивка” (2005 МатГуд 109); *накол'вник* (СУМ V 107) “пов'язка, накладка, що носиться на коліні”.

Джерела кінця XIX-поч.XXI століть фіксують значну кількість утворень, які не траплялися в обстежених пам'ятках попереднього періоду, причому більшість із них функціонує в українських діалектах. Наприклад: *набедренник* (1886 Ж 464, 1894 УмСп II 126) “парчевий прямокутник із зображенням хреста, який священики одержують як першу нагороду і носять з правого боку нижче пояса; частина металевої зброї середньовічного рицаря, яка накладалася на стегно” від *бедро*, з ускладненням суфіксальним *-ентвірної* основи або ж від *набедрений*, пор. також *набідрик* (1987 Корз 166) “вид короткого верхнього (жіночого) одягу”, *набедрник* (2005 МатГуд 107) “пояс; спинна окрайка”; *нагол'вник* (1886 Ж 470)

“частина металевої зброї, що накладалась на голінку”; **набрівник** (1894 УмСл II 152) “підв’язка чи стьожка на чолі над бровами”; **набрувовник** (1974 Лис 131) “дівчачий головний убір, подібний до високого очіпка”; **нарукавник** (1918 МУС 56) “чохол, який надягають поверх рукава, для захисту від чого-небудь, манжети, прикріплені до сорочки, блузи і т.ін.” (СУМ V 179); **навушник** (Ступно 481) “спускальна частина шапки-вушанки, сибірки”, “частина головного убору, яка закриває вуха, спеціальне пристосування, що прикриває вуха від морозу, вітру” (СУМ V 43); **намордник** (Ступно 481) “спускальна частина шапки-вушанки, сибірки”, пор. у сучасному молодіжному сленгу “бюстгальтер” (2006 Кондратюк 207) (очевидно, назва дана з огляду на подібність бюстгальтера до власне намордника); **нагрижник** (СУМ V 56) “пов’язка для підтримання і стягнення уражених грижею місць”; **налобник** (121) “металеве покриття, яке захищало лоб воїна від ушкодження”; **налокітник** (121) “металеве покриття, яке захищало лікті воїна від ушкодження”; **напульсник** (165) “пов’язка на руці, яку накладають на те місце, де прощупується пульс”; **наспинник** (195) “металеве покриття, яке захищало спину воїна від ушкодження”; **начеревник** (235) “накладка на живіт для тепла або для захисту від пошкоджень”; **начільник** (237) “те саме, що налобник”; **напузник** (1984 ДзПА 130) “фартух”; **надушник** (1984 О І 466) “кожушок без рукавів, кептар”, “викросна з тканини деталь, з якої шмється передня частина дитячого плаття” (1987 Корз 167); **натільник** [Плюц 1985 43] “натільна сорочка”; **напальник** “та частина рукавиці, що надівається на один палець” (1990 Сизько 58); **нацичник** (2000 СЗГ І 342) “бюстгальтер”; **накамарник** (2002 СУССГ 135) “сітка для захисту обличчя від бджіл”; **назонник** (2006 Кондратюк 204) “штани”; **націоцюрник** (210) “презерватив”, певно, від евфем. *цоцюра*.

4.2.3 XVI століття натрапляємо на деривати, що називають частини кінської упряжі, а саме: *на гумне жита молочно(го) ме(р)ку*, ... *Хому(т) з набердника(ми)* (1584 АЖ 102) “те саме, що й наритник”; *Хому(т) ремяны(и) з нары(т)нишками й з дугою* (1605 ДМ 39) “частина кінської зброї, яка вдягається коневі на спину за хвіст, щоб не спаладала упряж і щоб держати з гори повозку” від *риць* “зад” (ЕСУМ IV 43); **набердник** (2004 Матів 47) “частина зброї, яка вдягається коневі на спину за хвіст, щоб не спаладала упряж і щоб держати з гори повозку”, пов’язане з *бердо* “обрив, горб; скеля”.

Здебільшого в діалектах нової української мови, окрім успадкованих із попереднього періоду субстантивів **наритник** (СУМ V 171), **наретник** (1987 Корз 170) “попруга в упряжі, розміщена на спині

коня”, засвідчено значну кількість нових дериватів. Наприклад: *намордник* (1886 Ж 484) “нижній пасок вуздечки”; *наочник* (1886 Ж 485, 1963 РУСлСл 222, 2000 ГТ 308) “боковий щиток на вуздечці біля очей коня, щоб він не дивився вбік і не полохався”; *нарізник* (1886 Ж 490), *нарижник* (Остромичі 305) “повід, який прив’язують до рогів худоби”; *налобник* (1894 УмСп II 152, СУМ V 121) “ремінь кінської вуздечки, що проходить поперек лоба коня”; *нашильник* (1894 УмСп II 176, Ступно 482, 1984 ДзПА 71, СУМ V 240) “у дишельній упряжі з хомутом — широкий ремінь або ланцюг, що йде від хомута до переднього кінця дишла” (пол. *szelka, szla*, див. *шлея*, пізніше зближене з *шило* за народною етимологією — Ф III 51), *нашейник*, *нашийник* (1894 ГовЗам 166) “опийник, вид кінської збруї”, *нашалник* (1987 Корз 171) “вид кінської збруї, один кінець якої зачеплений за дишель, другий — за шию коня”, *нашмельник* (2000 ГТ 309) “нашпильники упряжі”; *нашийник* (1894 УмСп II 284, 1918 МУС 118, УРС 1926 471, СУМ V 240) “ремінь або металеве кільце з застілкою, що надівається на шию тварини; у дишельній упряжі без хомута — широкий ремінь, один кінець якого надівається на шию коня, а другий закріплюється на передньому кінці дишла”; *нагрудник* (УРС 1977 390, СУМ V 58, 2000 СЗГ I 330, 2005 СБГ 309) “основна частина збруї, яка накладається на груди коневі”; *навушник* (СУМ V 43) “частина вуздечки, котра міститься поза вухами коня”; *нахрапник* (230) “ремінь вуздечки, який тягнеться вздовж перенісся до лоба (коня)”, пов’язане з *храп* “нижня й середня частина перенісся тварини” (XI 137); *наперсник* (1985 Ник 153) “частина шлеї, що йде через груди коня”; *накрижник* (ЕСУМ III 89) “поздовжня стрічка шлеї, пришита до укісних ремінців на крупі коня” (*крижі* “поперек, спина трохи нижче лопаток”); *наніжник* (для коней) [Плющ 1985 43] “приспособлення для захисту ніг коней”; *нахвостник* (1985 Ник 171, 2004 Магів 48) “ремінь з вічком, у яке продівається хвіст для утримання сидла ззаду”; *нахребетник*, *нахретник* (1985 Ник 153), “частина кінської збруї, яка вдягається коневі на спину за хвіст, щоб не спаладала упряж і щоб держати з гори повозку” (2004 Магів 48); *надручник* (1985 Ник 42) “довгий брусок, на кінцях якого прикріплені два орчики для запрягання коней”; *наголовник* (2005 МагГуц 109) “головна деталь упряжі, вузди”.

4.3. У пізній середньоукраїнській мові фіксується небагато найменувань предметів домашнього вжитку та їхніх деталей: *наконечник* (1724 КарпГимч); *послани наручники до кватирок и зав’язь до дверей 12 парь* (1725 МагГимч I 467) “ручки на рами вікна”, пор. пізніше *наручник* (СУМ V 179) “з’єднані ланцюжком металеві кільця, що їх

надівають на руки заарештованим”, “ручка керма” (2000 ГТ 369); *настольниць* (1787 КаргТимч) “скагертина”.

У мові XIX-поч.XXI століть функціонують як успадкований із попереднього періоду дериват *настольник* (1861 Закр 409) та його варіанти *настільник* (1874 Левч 147, 1918 ІвШум 424), *настуол'ник*, *настул'ник*, *настил'ник* (1966 Жилко 156), *настільник* (2002 СУССГ 136) “накидка”, *наскільник* (2005 МятГуц 113) “скагертина”, так і нові утворення. Наприклад: *наперник* (1861 Закр 408) “мішок із щільної тканини, куди насипають пір'я для подушки або перини, насипка”, *напірник* (1886 Ж 487, 1918 ІвШум 215, 2000 СЗГ I 337) “те саме”, “спідня наволока перини, подушки; пенал” (останнє значення “пенал” зумовлене, очевидно, тим, що приладами для письма слугувало спеціально оброблене пашинне пір'я — УРС 1926 460); *навершник* (1886 Ж 466) “покривка мехлицьки”; *накаїтник* (479) “квітковий горщик”; *насьвітчик* (492) “підсвічник, ліхтар”; *напругник*, *напругник* (497) “покривало, шматок тканини, яким покривають покійника, труну”; *настельник* (1928 ТехЕл 7) “лампове бра на стелю”; *настінник* (204) “бра лампове”, *наскінник* “настінний годинник, портрет” (2005 МятГуц 113) (діал. *скіна* “спіна”); *налавник* (1952 Мельнікар 56), [1971 Терешко 426], (2000 СЗГ I 334), 2005 СБГ 334), *налаїтник* (ВерхДунавєць 386), “домотканне шерстяне килимове покриття лав або ослонів”; *набозник* (УРС 1926 435) “вишитий рушник на іконах”; *навіршник* (1966 Жилко 204) “те саме”, назва зумовлена, очевидно, тим, що рушники клалися *на верх* ікони; *нарізник* (2000 СЗГ I 331) “спеціально виткана полотноїна для накривання діжі” (*різ* “край чого-небудь”).

4.4.3 першої половини XVIII століття фіксуються назви *інструментів, приладів та їхніх частин: и вужлиць и наралниковъ по 4 пачи* (1725 КаргТимч) “залізний пакітчик на кописті рала рити землю”, *наралник* (УРС 1926 462, 1987 Корв 169) “рід сошника”; *набалдашник* (1886 Ж 464) “округла надставка або потовщення на верхньому кінці деяких предметів”, ця лексема з російської мови, походить від не вживаного тепер **балдак*, запозиченого з тюркських мов “кільце, ефес шаблі” (ЕСУМ IV 10), пор. кирг. *балдак* “костур”, “ефес шаблі”, казах. *балдак* “костур”, туркм. *балдак* “палиця з ремінцем” та ін. (Черных I 554), незважаючи на те, що слово *балдак* тепер не вживається, словотвірна структура похідного проглядається без повного усвідомлення значення твірного; *накорсник* (1886 Ж 480) “*скорси* — загнуті задні кінчики полозків у дитячих санчатах, на які стають діти, коли катаються”; *наконешник* (1894 УмСп II 149), *наконечник* (УРС 1926 452, 1992 РУНПІС 76) “загострений кінець”; *наконечник* (1984 О I 469) “залізо на кінці дришла”; *напальник* (1931 Шел 55)

“наголовник палі”; *насошник* (Остромичі 305) “окуття сошника (деталі сохи)”; *накатушник* (1969 Безкишкіна 46) “пристосування для катушки в прядінні, ткацтві”; *наперстник* (1984 ДзПА 218, 2005 МатГуц 111, 2000 ІТ 308, 2000 СЗГ І 336) “наперсток, металевий ковпачок, який накладають на палець, щоб не вколотися під час шиття”, пор., очевидно, семантичне утворення за подібністю *наперстник* (1974 Лис 133, 2000 ІТ 308, 2000 СЗГ І 336) “залізне кільце, за допомогою якого коса скріплюється з кісям”; *навилыник* (СУМ V 31) “держак вили; кількість сіна, соломи і т.ін., підбрана на вила за один раз”, пор. діал. *навилонник* (1974 Лис 131) “держак рогача, палиця для перевертання вугілля соломи і т.ін., що горить у печі або грубі”, *навилочник* [Гриценко 1990 104] “рогач” (*вилочний*); *навушник* (СУМ V 43) “пристрій для прослукування звукопередач, що прикладається до вух або надівається на них”; *наяярник* (243) “поперечний дерев’яний або металевий стержень у верхній частині якоря”; *навосник* (1976 БукГов IV 12), *наосник* (1985 Ник 66, 1992 Чаб II 333) “пристрій для опори осі вертикального вала; дерев’яний брус, укріплений зверху на осі воза”, *навосьник* (1987 Корз 166) “те саме”; *налюшник* (Романів I 118) “два перстені з півкруглою штабкою закладати на ручицю й люшню, щоб підтримувати драбину воза” від *люшня* “дерев’яна підпора, що спирається на кінець осі; брускоподібна частина передка чи задка воза, у яку похило задовбані дві ручиці й на яку лягають драбини”; *наверосник* (КраснийБрід 605) “кужілка прищипці”; *навоштыльник* (ЕСУМ II 566) “поздовжній брусок саней, який накладається на котила для скріплення і зв’язку їх”; *налевеник* (1984 О I 467) “кільце з лика, яким зав’язують люшню й драбину воза” від *левча* “люшня” (404-406); *натрубник* (1984 ДзПА 216) “тайка, металева деталь, з отвором посередині, яка має гвинтову різьбу для нагвинчування на болт і т.ін.”; *наріжник* (1985 Ник 113) “міцний брус, який лежить на копилах паралельно до полоза в санях”; *нагрудник* (1987 Корз 167) “брусок у верстаті, через який натягується полотно під час ткацтва”; *набрусник* (1992 Чаб II 301) “почеплена на пояс і схожа на різок дерев’яна посудина, у якій косарі тримають брусок”; *напильник* (2002 СУССГ 135) “інструмент для обпилювання металу” (*пила, натпильні*).

4.5. Кілька десубстантивних найменувань *страв* зафіксовано у словозбірках ХХ-поч. ХХІ століть, як-от: *налисник* (1924 Кр 44, 2005 МатГуц 110, 2005 СБГ 314) “тонкий млинєць, у який загортають начинку, найчастіше з сиру”, *налесник*, *налисник* (КраснийБрід 605, 2005 МатГуц 110) “картопляний налисник, печений на капустяному листку, пор пол. *nalesnik*”, В. Даль виводить це найменування від *лист*,

оскільки млинці пеклися на підстеленому листку капусти, І. Срезневський — від слов'янського *lesa* “тательня, сітка”, пор. також д.-р.-укр. *лѣса*, пізніше зближене з *лист* (Ф III 40, ЕСУМ IV 34); *насадник* (1974 Лис 134) “оладка, тісто для якої приготовлене на соді”; *настільний* (1984 О I 477) “хліб, що під час Різдва лежить на столі”. Виявлений один відприкметниковий дериват цієї групи — *напрісник* (1987 Корз 169) “хлібина із прісного тіста; невдало спечений пиріг чи хлібина”.

4.6. Назви *споруд*, їхніх *деталей*: *нагробник* (XVI-п.пол.XVII ІКІС, Остромичі 304) “дерев'яний хрест на могилі”; *напорожник* (XVI-п.пол.XVII ІКІС); *нарожник* (1605 ДМ 306) “граничний копелъ, що знаходився на розі поля”, пор. *наріжник* (1894 УмСл II 173) “наріжна кам'яниця, наугольник”, “снопик, що дають на роги при пошиванню хати” (1900 Долг ов 110, 2004 МагГів 25), “кутове стропило; оковка кута (скрині)” (УРС 1926 463), “кроква, що спирається на кут будови” (1992 Чаб II 341), *нарожник* (2005 МаГуц 112) “кут вапзи, стіни, стріхи”; *намисник* (1984 О I 470, 2005 МаГуц 111, 2005 СБГ 314) “найближча полиця на миски”; *налижник* (1984 О I 469, 2005 МаГуц 110) “полиця для ложок”; *налучник* (2000 СЗГ I 334) “місце на припічку, де палили лучину для освітлення”.

4.7. Інші найменування: *накінчик* (1912 Бат 51) “закінчення”; *накріжник* (УРС 1926 453) “льодоріз біля моста” (*крига*); *накістник* (1963 РУСілСл 103) “болісне кісткове утворення на нозі коня”; *наголовник* (СУМ V 52) діал. “заголовок”; *намордник* (2000 СЗГ I 335) “частина приклада рушниць, до якої мисливець притискає شوку, шлячись у звіра”.

Конфікс о-/об(ь)-...-ник.

У мові XI-XIII століть були наявні відмінкові конструкції з просторовим прийменником *о*. Наприклад: *обруча, яже о ногу, възградша цркъвъ ... о клѣтцѣ в ней же стоята рцѣ стою...* (ХП Ср II 491). Похідні з конфіксом *о-...-ник* виникли на їхній основі. Однак через звуження вжитку, а потім і зникнення з мови таких конструкцій була втрачена співвіднесеність утворень на *о-...-ник* з прийменниково-відмінковими формами й закріпився зв'язок безпосередньо з вихідними іменами.

1. Перші деривати зі складниками *о-/об(ь)-* та *-ник* в морфемній будові слова виявлені в пам'ятках середньоукраїнської мови. Це полімотивовані іменники на позначення *осіб*. Наприклад: *облудникъ* (XVI-п.пол.-XVII ІКІС) “нещира, лицемірна людина”, співвідносне з *лудити* “привбалювати, заманювати” (див. ЕСУМ IV 138); *зды невинного зобила, а шкруптника хибила* (1659 Гал 245) (синонім до *сапрат*, співвідносне з *крутлы* “суворий, твердий” від прасл. **krъь*, уживаного

в значенні “суворий”, “жорстокий”, “ігровий”. Однак скоріше за все це запозичення з польської мови (п. *okrutnik*), котре на українському мовному ґрунті спочатку сприймалося як суфіксальне утворення від запозичених із польської відносних прикметників (див. також ЕСУМ IV 174).

У новій українській мові майже всі *personalia* з формантом *об-...-ник* є девербативами: *оудник* (1930 Із 96, СУМ V 623) “той, хто гудить, ганить кого-, що-небудь”; *осадник* (753), пор. польське *osadnik* “колоніст”. Польське панство, котре проводило колонізаторську політику щодо західноукраїнських земель, щоб закріпити їх під своєю владою, заселяло їх поляками. Таких переселенців-поляків і було названо *осадниками*. Слово утворене від непохідної основи дієслова *saditi*, генетично пов’язаного з праслов’янським словом **sěditi* “сісти (на землю)”, “приземлитися”. В українській мові вживалося як синонім до слів *експлуататор*, *колоніст*, *колонізатор* [див. Москаленко 1969 72]. Фіксується в СУМі й застаріле значення цього слова: “перший поселенець, засновник населеного пункту”. Дериват *ослушник* (СУМ V 772) “той, хто виявляє непослух, непокору” при співвіднесеності з дієсловом *слухатися* виражає заперечення того, що означає твірна основа. У діалектних словниках знаходимо девербатив *оцизник* (1979 БукГов VI 102) “злий дух, чорт” (*щезнути*).

Десубстантиви (окремі з них можна виводити й безпосередньо від префіксованих іменників, що дає підстави говорити про суфіксацію) трапляються рідко, наприклад: *опівнічник* (СУМ V 711) “той, хто допізна не лягає спати” (*пізніч*, *опівночі*); *окламник* (ЕСУМ II 453) “брехач, зрадник” від *клям* “брехня”, пор. польське *klam* “те саме”).

2. Номен *рослин*: *опоясник* (1922 МельнРос 168) “зілля, яким вперізують мов поясом на щастя, щоб з’єднати прихильність любих собі осіб”; *омерзник* (1922 МельнРос 186, 1928 Бот 254) “те, що росте на межі”; *оводник* (1928 Бот 253) “рослина, яка росте біля води”; *окривавник* (2005 СБГ 364) “звіробій” (*кривавий*).

3. У новій українській мові виявлено здебільшого відіменникові номен на позначення *предмета*, котрий прилягає до того чи перебуває на тому, що названо твірним словом. Іменники згаданої семантики представлені кількома групами.

3.1. Найменування *предметів побуту, інструментів та пристосувань, деталей одягу* репрезентовані небагатьма похідними. Успадкованим є дериват *опрісник* (СУМ V 729) “корж, спечений із прісного тіста” (*прісний*), пор. л.-рус.-укр. *опр’ѣсьнькъ* “прісний хліб”. Нові утворення: *омишник* (1894 УмСП II 284) “нашийник”, “потилічник” (Гр III 83) “те саме, що погличник, нашийник”, “комір, частина одягу, що облягає шию” (1984 ДзПА 128); *одвірник* (Гр III 38) “лавчастий замок”, “деталь

засува, що прибивається до одвірка” (ЕСУМ II 17); *оплічник* (СУМ V 716) “спинка (крісла і т.ін.)”; *остільник* [Грищенко 1990 115] “скатерка, настільник”. Невластивою для цього конфікса є функція творення назв *продуктів харчування*.

Конфікс *о...-(ич)ник* бере участь у деривуванні назви деталі приладу: *околичник* (Гр III 48) “у циркулі чи інструменті, що подібний йому, той кінець, яким окреслюється коло” від *коло* або *околаря*.

4. *Локативні* найменування представлені невеликою кількістю зафіксованих у новій українській мові відмінникових похідних, серед яких виокремлюються назви *приміщень, будівель та їхніх частин*, наприклад: *омишник* (1861 Забр 430, 1874 Левч 161, Гр III 54) “утеплене приміщення для зберігання вуликів із бджолами в зимовий час”, *имшеник* (ЕСУМ III 524) “те саме” від *мох* з переходом *х* в *ш* перед голосними переднього ряду (П.Грищенко пояснює цей дериват як похідне від *омшити* “обкласти стіня будівлі мохом для утеплення”. — Грищенко 1990 79); *острішник* (1886 Ж 582) “колода для утримання соломи на даку”, “поперечний брус у циговій (короткій) стіні будинку” (1984 О II 28) від *стріба*; *одвірник* (15) “одвірок”.

Натрапляємо й на дериват, що називає *частину тіла людини*, яка безпосередньо прилягає до того, що назване вивідним словом, а саме *обручник* (2005 МагГуц 122) “палець”.

Конфікс над(ь)/над-...-ник.

Утворення з цим формантом могли мотивуватися непохідним іменником або прийменниково-відмінковою формою й позначали особу, рослину або предмет, який знаходиться над тим, що названо твірним словом.

1. У лексикографічних джерелах кінця XIX-поч.XX століть натрапляємо на номени *посадових осіб*, котрі призначені керувати тим, що називає мотивувальне слово, наприклад: *наджупник* (1886 Ж 473) “керівник, начальник *жупи*” (*жупа* “соляна копальня”); *надкоморник* (1886 Ж 474) “той, хто управляє коморою”.

2. З кінця XIX століття фіксуються поодинокі найменування *рослин*, а саме: *надтинник* (1874 Рогович 136, 1922 МельРос 266) “паслін солодко-гіркий; вовчі ягоди” (*тин*); *надбородник* (1963 РУСІлСл 223, ЕСУМ I 232) “бородата трава” від *борода*, назва зумовлена зовнішньою подібністю, головним чином, сухого суцвіття цієї рослини до чоловічої бороди або вусів.

3. Назви *деталей споруд, пристроїв, одягу і т. ін.* фіксуються з першої половини XVII століття: *и для того трбннѣи надгробникъ за час собі наготовал* (1625 КаргТимч), пор.: *надгробник* (1893 УмСл I 165) “тробниця, немогильний пам’ятник”); *наддверникъ* (1627

БерЛекс 68) “брус над дверима”; *надпорожник* (85) “трилока, наддверний косяк” від *порог*.

Небагато новотворів із цією семантикою документують і сучасні джерела, а саме: *наднитник* (1931 Шел 55) — термін, що використовується в текстильній промисловості; *надбарабаник* (1963 РУСлСл 223) “пристрій над барабаном”; *надбрівник* (ЕСУМ I 261) “дівочий головний убір”; *наддолотник* (1992 РУНГІС 75) (*долото*); *надосник* (1985 Ник 61) “дерев’яний брус, укріплений наглухо зверху на металевій осі воза”.

4. У новій українській мові зафіксовано *соматичну* назву: *надгортаник* (1963 РУСлСл 223, СУМ V 65) “хрящ над входом у гортань, що закриває її при ковтанні”.

Конфікс від-/од-/от(ь)-...-ник.

1. Деривати, виявлені в джерелах середньо- та новоукраїнської мов, є головно *n.personalia* за характером занять, поведінки, типом родинних стосунків, а саме: *едва живе отдаць подь стражю Паишу н їкоему, по ихь истотнику или отдвернику* (1586 ПБШ 165) “брамник, двірник”. У новій українській мові функціонують такі новотвори: *відлютник* (1898 УмСп IV 195, 1918 ІвШум 194, УРС 1977 92, 1999 Леснова 13), *одлютник* (1918 ІвШум 12) “людино-ненависник”; *відторучник* (СУМ I 622) “уповноважений”; *вітстричаник* (1984 О I 133) “троюрідний брат по стрийкові” від *стрийво*, з чергуванням к-ч та вставним -а-, або від *стрийчанай* + -ник, пор. *стрийчаник*; *віттічаник* (133) “троюрідний брат по тітці” (*тітччанай*, пор. також *тітчаник*). Міфічну істоту називає десубстантив *віддойник* (120) “чарівник (чарівниця), що відбирає молоко у корів”.

2. У ХХ столітті трапляються нечисленні найменування *рослин, предметів та абстрактних* понять, наприклад: *од’идник* (1922 МельРос 212, 1928 Бот 253) “рослина, котра нейтралізує отруту” від *яд* “отрута”; *отшашильник* (1922 МельРос 123, 1991 Смик 267) “рослина, за допомогою якої лікують кашель”; *відшумник* (1928 ТехЕл 158) “шумопоглинач”; *віддушник* (1984 ДзПА 94) “віддушнина”.

Конфікс спів-/споль-...-ник.

Формуватися цей афікс починає в пізній середньоукраїнській мові. Більшість виявлених утворень мають подвійну — іменникову або дієслівну — мотивацію. У текстах згаданого періоду віднаходимо дериват на позначення *особи, яка об’єднана сумісністю, взаємним зв’язком з іншою (-ими) особою (-ами)* (тотожне значення мають похідні з морфемого *со-...-ник*); *оден з столбес’идників ... речет до него* (др.пол. XVII Радив 324) “співрозмовник” (*бес’іда, бес’ідовати*), пор. сучасне *столбес’идник* (УРС 1926 736, СУМ IX 516) “той, хто бесідує, розмовляє з ким-небудь”.

Основна кількість похідних із конфіксом спів-...-ник виникла в новоукраїнській мові. Наприклад: *співкоритник* (к.ХІХ ЛексФр 225); *співнаслідник* (1886 Ж 901, 1918 ІвШум 440) “співнаслідкоємець”; *співплеменник* (1899 МатТимч II 182); *співпоручник* (1899 183); *співстоловник* (1899 185) “той, хто спільно з кимось харчується” (*столуватися*); *співтрудоваць* (1899 187) “той, хто займається трудовою діяльністю разом із кимось” (*трудоваць*); *співробітник* (Гр I 176, 1930 Із 120, СУМ ІХ 519) “той, хто працює разом із ким-небудь, допомагає йому в якійсь справі; особа, котра працює в якійсь установі, службовець”; *співідписник* (1930 СДМ 154) “поручитель на векселі”; *співучасник* (1930 СДМ 209, 1930 Із 120); *співвласник* (1930 СДМ 235, 1930 Із 118, 1963 РУСлСл 806) “учасник спільної власності”; *співжитчизник* (У-РС V 788); *співтрапезник* (1963 РУСлСл 807), [Статєєва 1991 93] “той, хто спільно з кимось харчується” (*трапеза*); *співпрацівник* (СУМ ІХ 519); *співрозмовник* (520); *співстараник* (1918 ІвШум 441) “суперник”.

Пор. математичні терміни: *співмножник* [п.трет. ХХ Карпова 58], (СУМ ІХ 518) “число, яким множать; один із множників, що входять у той самий добуток”.

Конфікс пів-/поль-...-ник.

Обстежені писемні джерела української мови ХІV-ХХ століть засвідчують небагато утворень із цим формантом, основна ж їх кількість функціонує в середньоукраїнський період. Це здебільшого найменування з предметною семантикою, а саме: 1) назва грошової одиниці, яка за вартістю наполовину менша від тієї, котра позначена мотивувальним словом: *сею нашею грамотою шістьдесять коть подольскими полугрошниками* (1392-1429 ІІ 110) (пол. *polgrosz*); 2) найменування предмета меблів, котрий є наполовину меншим від позначуваного твірним словом: *сталець полдрузницьк, с'їдалище* (сер. або др.пол.ХVІІ Сян 159) “стілець” (очевидно, стілець мав форму півкола); 3) найменування предмета побуту, призначеного для розміщення на певну частину (половину) того, що назване твірною основою: *коца доброго постриганого не було, а було только палыложника старого, которой отданъ дочерѣ еи ... на постыгыку* (1723 ДНМ 142) “покривало, яке кладеться на половину ліжка (*ложка*), простилка”; 4) назва приладу для вимірювання величини кута: *півкутник* (1931 Шел 110); 5) номен на позначення геометричної форми, наполовину меншої від того, що назване вивідним словом: *півстілець* (1928 СІПГ 217).

Конфікс до-...-ник.

Становлення типу твірних з цим формантом почалося не так давно: деривати з афіксом до-...-ник виявлені в джерелах нової україн-

ської мови. Вони співвідносні з відмінковими формами з прийменником *до* і здебільшого виступають *н.р.р. personalia*. Наприклад: *допризовник* (СУМ II 375) “особа, яка проходить допризовне військове навчання” (*до призову*); *дорадник* (376) “той, хто дає поради, радить що-небудь, порадник; службовець-консультант”; *дослівник* (385) “дослівно переказаний текст” (*до слова*, хоч не виключена ад’єктивна природа аналізованого деривата від *дослівний*); *дошкільник* (401) “дитина дошкільного віку; вихователь, що працює з дітьми дошкільного віку” (*до школи*).

Конфікс у-/оу-...-ник. У текстах середньоукраїнської мови виявлений дериват *оудворникъ* (на думку Р. М. Цейтлін, це старослов’янське запозичення) “той, хто дає притулок” [Цейтлін 1977 88]. Усі інші похідні засвідчені в лексикографічних джерелах нової української мови. Наприклад: *укосяник* (ЕСУМ III 50) “укосяна”; *устраїшник* (1984 О II 322) “верхній крайній брус, який в’яже “вінці” і на який спираються крокви шитової стріхи”; *уверстник* (1984 ДзПА 182) “ровесник” (*вєрста* “вік”); *устидник* (2005 МаГІ уц 204) “безсоромник”.

Конфікс уз-...-ник. З морфемою *уз-...-ник* у середньоукраїнській мові функціонувало утворення на позначення деталі інструмента: *узланникъ* (XVI-п.пол.XVII ІКІС), пор. *лапа* “робоча частина тругто-обробних знарядь; шип на кінці колоди, який вганяють у відповідну до нього виїмку у другій колоді при скріпленні їх у вінець”. Кілька десубстантивів виявлено в українській мові XIX-XX століть. Наприклад: *узглянишник* (1886 Ж 1005) “той, хто живе коло кордону”; *узгляничник* (1924 Кр 381, УРС 1926 796) “те саме”; *узбичник* (1928 ТехЕл 158) “шпунт”.

Конфікс поза-...-ник. Деривати з цим конфіксом функціонують у сучасній українській мові. Вони співвідносні з прийменниково-відмінковими формами. Прийменник *поза* з орудним відмінком — єдиний засіб вираження загальної (недиференційованої) локалізації зовні, не в межах просторового орієнтира [Вихованець 1980 171]. Засвідчено кілька таких утворень: *позавушник*, *позаушник* (СУМ VI 783) “ляпас”; *позаушник* (2005 МаГІ уц 146, 2005 СБГ 440) “заютиличник”; *позашкільник* (СУМ V 802) “спеціаліст позашкільного виховання, позашкільної освіти” (*поза школою*); *позастроковик* (1992 РУВС 66) “той, хто служить понад строк”.

Конфікс коло-...-ник. В українській мові XX-XXI століть виявлено кілька похідних із морфематичним комплексом *коло-...-ник*. Вони співвідносні з відмінковими конструкціями з прийменником *коло* й позначають те, що розташоване навколо того, поряд із тим, що назване мотивувальним словом. Усі задокументовані деривати виступають *орнітологічними* назвами, наприклад: *каловодник* (УРС 1977 315) “птах, який живе біля води, турухтан”, *каловодник*, *каловодичник*

(ЕСУМ I 414, 2005 Магґуц 82) “те саме” (*коло води, кля водлар*); *коло-пешник* (2000 ГГ 291) “рід горобця”, *калопшник* “те саме” (2005 Магґуц 82).

Інші конфікси з другим елементом -ник. Непродуктивними в новій українській мові є конфікси *анти-...-ник* та *пе-...-ник*, які приєднуються або до дієслівних, або до іменникових основ: *антинамульник* [Касім 1969 159]; *антирежимник* (2004 Нелоба I 9) “особа, яка виступає проти режиму, здійснює антирежимні дії”, співвідносне з *режим*; *неплатник* (СУМ V 355) “той, хто не вносить належної плати, має заборгованість” (від *платити*, але радше від *платник*), *неробник* (2002 СУССТ 140) “трутень”.

1. У середньоукраїнській мові функціонувало близько 100 конфіксальних субстантивів з фінальним компонентом -ник. При збереженні більшої частини іменників з попереднього періоду (похідні з конфіксами *сь-...-ник*, *без-...-ник*), продуктивність деяких дериватів (з морфемами *на-...-ник*, *по-...-ник*) зростає. У цей час виникають іменники з новими афіксами *о-/об-...-ник*, *от-...-ник*, *над-...-ник*, *поль-/полу-...-ник*, *воз-...-ник*. Не засвідчено утворень із давньорусько-українськими конфіксами *между-...-ник*, *оу-...-ник* та *через-...-ник*; морфемами *за-...-ник*, *под-...-ник*, *при-...-ник*, *перед-...-ник* залишаються малопродуктивними.

У новій українській мові за зразками субстантивів давньоруської середньоукраїнської мови регулярно з’являються новотвори. Разом із успадкованими дериватами попередніх віків вони забезпечують живучість конфіксальних утворень, їхню активність: у джерелах XIX-поч. XXI століть нараховується понад 600 лексико-словотвірних типів іменників з конфіксом на -ник. Значно продуктивнішими, порівняно з мовою XIV-XVII століть, стають форманти *від-...-ник*, *на-...-ник*, *по-...-ник*, *за-...-ник*, зростає також продуктивність конфіксів *без-...-ник*, *при-...-ник*, *о-/об-...-ник*, *су-...-ник*, *над-...-ник*, *від-...-ник*, *слів-...-ник*. Малопродуктивними виступають афікси *у-...-ник*, *перед-...-ник*, *па-...-ник*, *до-...-ник*, *через-...-ник*, *між-...-ник*. Низька продуктивність спостерігається у морфем *со-...-ник*, *уз-...-ник*. З’являються нові форманти, які беруть участь у деривуванні нечисленних похідних, а саме: *до-...-ник*, *коло-...-ник*, *поза-...-ник*. У XIX - на початку XXI століть потрапляємо на поодинокі давні конфіксальні утворення з морфемами *у-...-ник*, *через-...-ник*, *між-...-ник*, не засвідчені обстеженими пам’ятками попереднього періоду.

Таким чином, зародження самобутніх рис словотворення іменника за допомогою конфіксів із другим елементом *-ник* простежується в писемних джерелах давньокіівської доби, а формування основних лексико-словотвірних типів із цими афіксами завершилось у XVIII столітті.

2. Участь конфіксів із постпозитивною частиною *-ник* у продукуванні похідних, що належать до різних семантичних груп, упродовж віків неоднакова.

2.1. У середньоукраїнській мові число найменувань *осіб* залишилося приблизно таким же, як і в попередній період. Не виявлено субстантивів із давніми формантами *па-...-ник* та *через-...-ник*. Активність конфіксальних морфем у творенні номенів зі значенням особи суттєво також не відрізнялася від тієї, що спостерігалася в давньоруськоукраїнській мові (*безв'їзник*, *бе(з)законник*, *безумник* тощо). Незначною мірою зросла продуктивність формантів *по-...-ник*, *за-...-ник*, *подь-...-ник*, *при-...-ник* (*попечник* "помічник", *подворник* "двірник, сторож", *застолник* "чернець-самітник", *загородник* "селянин, який має лише город і хату", *подкоморник* "заступник, помічник коморника", *притрапезник* "похлібник"); менша, ніж в XI-XIII століттях, кількість *p.personalia* утворена за допомогою двокомпонентних афіксів *сь-/со-...-ник*, *на-...-ник* та *су-...-ник* (*сьродник* "родич", *со(в)реме(н)ник*, *наслідник* "спадкоємець; наступник", *соузерачник* "той, хто межує з ким-небудь, сусід"). Новими, однак непродуктивними в деривуванні найменувань осіб були конфікси *о-обь-...-ник*, *оть-...-ник* та *споль-...-ник* (*облудник* "нещира, лицемірна людина", *отдверник* "брамник, двірник", *столбес'їдник*). Не засвідчено іменників із формантами *между-...-ник* та *через-...-ник*. Найактивнішим у функції творення назв осіб є афікс *по-...-ник* (*поплічник*, *попутник*, *посатник* "людина, котра блукає по чужих хатах"). Більш продуктивними, порівняно з середньоукраїнським періодом, стають форманти *без-...-ник*, *під-...-ник*, *за-...-ник*, *на-...-ник*, *спів-...-ник* (*безвідричник* "людина, котра без відриву від основного місця роботи займається іншою діяльністю", *бездомівник* "людина, що не має й ґрунту, на якому стоїть дім, хата", *підхльбник* "підвабузник, підлесник", *підшефник*, *заворітник* "воротар, брамник", *завордонник*, *наслідник* "той, хто живе за чужий рахунок", *наварник*, *співласник*, *співрозмовник*). Малопродуктивними виступають конфікси *о-об-...-ник*, *при-...-ник*, *су-...-ник* (*окамник* "брехач, зрадник", *придверник* "сторож біля дверей", *суміжник* "сусід по земельних володіннях"). Незначну кількість, як і раніше, складають *p.personalia*, до структури яких входить двоелементна морфема *перед-...-ник* (*передстунник* "попередник на посаді"). До продукування номенів із розгляданим значенням залучаються й нові афікси *до-...-ник*, *у-...-ник*,

над-...-ник, уз-...-ник (*допризовник, устийник* “безсоромник”, *надкоморник* “управитель комори”, *узрянишиник* “той, хто живе коло кордону”).

2.2. У середньоукраїнській мові знаходимо нечисленні номени *тварин* із формантом на-...-ник (*находник* “кінь”). У ХІХ-ХХІ століттях зоологічні найменування трапляються головню в діалектному мовленні. Продуктивності в деривуванні цих назв набув афікс під-...-ник (*підкітник* “засп, який народився у жнива”, *пудорьольник* “шуліка”). У нечисленних найменуваннях тварин трапляються конфікси на-...-ник та коло-...-ник (*лишківник* “вид коростяного кліща, що паразитує на шкірі тварини”, *коловодник* “птаха, яка живе біля води”).

2.3. Помітною стала група конфіксальних найменувань *рослин*. У середньоукраїнський період поодинокі номени з цим значенням утворені за участю двохелементних морфематичних комплексів по-...-ник та при-...-ник (*подорожник, припоу(т)ник*). У ХІХ-ХХІ століттях відбувається бурхливий розвиток українських термінологічних систем, у тому числі ботанічної. Найбільшу активність у творенні назв рослин виявляють відомий із попереднього періоду конфікс по-...-ник (*помолочник* “рослина, сік якої нагадує молоко”, *потутик* “первоцвіт весняний”) та нові в цій функції форманти під-...-ник та за-...-ник (*підолішник* “триб, що росте під ольхою”, *підосиновик* “триб, що росте під осиною”, *підсніжник, підхрінник, завербник* “верба біла”, *заболоточник*). Рідше у структурі таких назв трапляються афікси без-...-ник, при-...-ник, о-...-ик, від-год-...-ник, па-...-ник, над-...-ник та су-...-ник (*безсмертник, придорожник, омежник* “те, що росте на межі”, *од'ядник* “рослина, котра нейтралізує отруту”, *пабородник, надтажник* “паслін солодко-гіркий; вовчі ягоди”, *суягідник* “шовковиця”).

2.4. У середньоукраїнський період засвідчено трохи більше, ніж у попередню добу найменувань із *предметною* семантикою, до структури яких входили морфеми з початковими компонентами на-, поль-, при-, уз-, поль-/полю- та надь- (*напличник* “наплична частина церковного одягу”, *напалник* “залізний пахичик на копісті рала ряти землю”, *нагробник* “дерев'яний хрест на могилі”, *подсв'язник, по(д)терсник*) “вагрудні металезі прикраси для коней”, *подкосник* “стрічка або стрічки, викетені під косу”, *притрубник, полкружник* “стілець”, *узланик, наддверник* “брус над дверима”). У джерелах ХІХ-поч. ХХІ століть назви предметів становлять половину з-поміж виявлених конфіксальних дериватів з другим на-ник. Найбільш продуктивними у творенні таких іменників виступають конфікси під-...-ник та на-...-ник (*підручник, піджужник* “кінець мотузки, до якого прив'язують поплавець”, *підхвостник* “рем'я уздовж хребта коневі й попід хвіст тримати хомут”, *підшломник* “шапка, яку надягають під шолом”, *натільник* “затільна

сорочка”, *намордник*, *наручник*, *насошник* “окуття сошника в сосі”, *настільник* “хліб, що під час Різдва лежить на столі”); менш активними є форманти *за-...-ник* та *по-...-ник* (*заколесник* “кілок, який закладають в отвір на осі, щоб не спадало колесо”, *заушник* “сережка (прикраса)”, *замихавник* “вишиваний манжет у сорочці”, *завітренік* “жердина, яка прибивається по діагоналі схилу покрівлі”, *поглітник* “горщик для молока”, *поплечник* “верхня частина ярма, виконана у вигляді плахи з двома вигинами для ший волів”, *попередник* “фартух”); афікси *о-/об-...-ник*, *над-...-ник* та *при-...-ник* мають низьку продуктивність (*омайник*, *наддверник* “брус над дверима”, *приконечник* “кінець кнута”). Спорадично до деривування назв предметів долучаються конфіксальні морфеми з першими елементами від-, *через-*, *пів-*, *уз-*, *перед-*, *су-* (*відшумник* “шумопоглинач”, *черезсідельник* “ремінь, що проходить через сіделко від однієї голоблі до другої, підтримуючи їх”, *півкутник* “прилад для вимірювання кута”, *узбічник* “шпунт”, *передпужник*, *суятрик* “частина ягера — рибальського знаряддя”).

2.5. У XIV-XVIII століттях кількість *локативних* найменувань теж була незначною. До їхньої структури входили вже відомий формант *при-...-ник* та новий у цій функції конфікс *по-...-ник* (*приковник* “зала, сівний двір”, *потайник* “схованка”). На поодинокі лексеми з морфемою *за-...-ник* натрапляємо лише в джерелах XIX-поч. XXI століть. У цей час коло формантів, що беруть участь у деривуванні п.осі, розширюється: окрім іменників, утворених за допомогою афіксів, що діяли раніше (*по-...-ник*, *при-...-ник*: *тудонник* “дню ящика воза”), з’являються номени з формантами *під-...-ник*, *о-/об-...-ник*, *між-...-ник*, *перед-...-ник*, *над-...-ник*: *омишник* “утеплене приміщення для зберігання вуликів із бджолами взимку”, *міжспітаник* “простір, що утворюється в місцях стикання декількох клітин”, *передбанник* “приміщення в лазні для роздягання”. Але жоден зі згаданих конфіксів продуктивності не набув.

Небагато виявлено соматичних утворень: *зашпунник* “вихідний відділ у шпунку”; *надеортаник* “хрящ над входом у гортань, що закриває її при ковтанні”; *присечник* “статева залоза” та ін.

2.6. Найменшу кількість з-поміж виявлених у мові XI-XXI століть іменників, утворених за допомогою конфіксів із другим компонентом *-ник*, становлять *абстрактні* назви. Ця група субстантивів почала формуватися ще в праслов’янській мові. У середньоукраїнський період до участі в продукуванні нечисленних п.abstracta залучаються конфікси *по-...-ник*, *за-...-ник* та *при-...-ник* (*понедашник*, *задостойник* “молитовна пісня”, *прийменник*). У новоукраїнській мові функціонують як відомі з попередніх періодів малопродуктивні афікси *по-...-ник*,

за...-ник та при...-ник (*лютильник* “лягас, удар в облаччя”, *затотилничник* “удар по потилиці”, *причасник* “дєсприкметник”), так і нові форманти з препозитивними частинами *під-, від-, поза-, до-, спів-, пів-* (*підголосник* “у співах — голос вищого тону, який підтримує або підсилює основний голос”, *віддушник* “віддушина”, *позаушник* “запотилничник”, *дослівник* “дослівно перекладений текст”, *співмножник*, *півстінник* “геометрична форма”). Усі вони продуктивністю не відзначаються.

Характерною рисою розвитку системи словотвору української мови XIX-XX століть є дедалі більша спеціалізація конфіксів з другим компонентом *-ник* у творенні лексики зі значенням неособи, у тому числі наукової та технічної термінології.

Однак кількість назв осіб і неосіб, порівняно з XI-XIII століттями, зменшилася в 1,3 рази. У новій українській мові кількість конфіксальних *personalia* у співвідношенні з іншими найменуваннями суттєво зменшується і становить понад третину від усіх похідних.

3. Більша частина утворень структурно й семантично може одночасно співвідноситись з основами іменників, похідних прикметників, дієслів, а також з прийменниково-відмінковими формами, тобто має місце множинна мотивація. Межі в таких утвореннях час від часу могли переміщуватися то в бік основи (виділявся префікс чи суфікс), то в бік афікса (виділявся конфікс). Зв'язок дериватів із прийменниково-відмінковими формами, як свідчить матеріал, часто втрачається, поступаючись місцем співвіднесеності безпосередньо з початковими формами іменників.

Формування конфіксальних словотвірних типів з другим елементом *-ник* відбувалося головним чином на базі суфіксації прийменниково-відмінкових форм. Коло досліджених дериватів розширюється за рахунок включення мотивувальних основ тих частин мови, які раніше не брали участі у творенні іменників певного типу (основи дієслів, числівників, прикметників). Однак відповідні деривати від основ цих частин мови творилися лише епізодично.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ОК*

Конфікс при...-ок.

Структури з цим дериватором зрідка фіксуються в писемнях пам'ятках XII століття, наприклад: *прибожнокь*, як назва приміщення з певним призначенням, проте остаточне формування описуваного

конфікса припадає, треба гадати, на період XIV-XVI століть. Майже всі похідні є відіменниковими назвами неістот. На основі загального дериваційного значення “розташування поблизу того, що називає твірною основа” сформувалися лексико-словотвірні типи з такими частковими значеннями.

1. Назви *осіб*, яким притаманні певні ознаки наближення до того, що позначено твірною іменниковою основою, представлені досить пізно поодинокими утвореннями, а саме: *приземок* (1861 Осн IV 5) “низький чоловік або дитина”; *придурок* (1999 Лєснова 48) “людина не зовсім нормальна, дурень”.

2. З кінця XIX століття спорадично засвідчуються назви *рослин*, наприклад: *прицвіток* (1928 СПГ 223) “маленький листочок, що міститься під квіткою біля цвіту”, “листок, з пазухи якого виходять квітки” (СУМ VIII 91); *прибруньок* (1931 СтГ 69) “додаток: брунька, що знаходиться біля головної”; *прикоренок* (СУМ VII 644) “частина стовбура коло кореня”, “нижня, коротка частина стовбура, сплилого чи зрубаного при корені дерева” (2004 Матіів 19); *прилисток* (СУМ VII 659) “листоподібний паросток, що міститься біля основи листка”; *припеньок* (2000 СЗГ II 88) “опеньок”.

3. Словотвірна семантика “місце, розташоване поблизу того, що позначене вивідним словом” реалізується в таких типах похідних.

3.1. З XIV століття почала формуватися група назв *територій*: *село быбел и со пристѣлки* (1361 ССУМ II 245) “село, розташоване біля великого селища”; *придолинськ* (1861 Закр 484) “місце на початку долини або відріг її”; *придалок* (1886 Ж 744) “початок або відріг великої ями” (дол “яма”, діал діл); *прислідок* (756) “місце, яке має певні ознаки від того, що прилягає до сліду” (слід “знак, що лишився після чого-небудь”); *прискалок* (756) “місцевість, що знаходиться біля скелі, або виступ скелі”; *пригуменок* (1909 Д 243) “місце, що прилягає до гумна” (*гумно* “тік, спеціальне місце для обмолочування із господарськими будівлями біля житла або й за селом”); *присадок* (1918 ІвШ 277) “квітник, місце, що розташоване коло саду”; *прибалоток* (1928 СПГ 222) “край болота, місцевість, що прилягає до болота”; *прибалок* (1930 СТМ 61) “відріг балки, місце, що прилягає до балки”; *прицаринськ* (1979 СГУ 447) “назва потоку” (*царина* “необроблена земля”).

3.2. Найменування *приміщень*, *вснїх деталей* у джерелах засвідчені з середньоукраїнського періоду: *тисат рачил, аби их млеть во именьохъ своих коморы и прикоморки, где бы того потреба указовала, мѣти доущат рачили для браня поборов и мыт новых* (1567 Торг 120) “приміщення, прибудоване до комори або хати”; *пристѣнокъ* (1659 Гал 262) “прибудоване до сіней приміщення, ганок”; *припѣнок* (сер. XVII

СлавКор 495) “збита з глини передня частина печі, де ставлять горшки”, *припичок* (2000 ГГ 327) “передпиччя, виступ перед челюстями печі” та “призуба біля печі; обрив біля річки” (2005 МатГуц 155); *прибочок* (1840 Б-Н 298) “комірчина, прибудована коло будинку, збоку”; *причалокъ* (1861 Закр 488, 2004 Бевка 108) “бокова частина будинку або даху” (чоло “передня частина чого-небудь”), *причілок* (1931 Шел 148), *причівок* (2000 ГГ 327) “кут хати, вужчий кінець будинку” та “бік стріхи” (2005 МатГуц 156) або *причулок* (2000 СЗГ II 92) “бокова частина даху, забита дошками”; *прикалабок* (1886 Ж 746) “невелике приміщення, прибудоване до великого, комірчинка”, походить, можливо, від кримсько-татарського *kalaba* “велика кількість” (ЕСУМ II 345) або від *хала-буда* “тимчасова будівля” з усіченням основи та чергуванням -х-/-к-, пор. *прихалабок* (1990 Сизько 74, 2002 СУССГ 176) “прибудова біля іншої будівлі, яка теж є тимчасовою”; *прилюдок* (1886 Ж 749) “приміщення біля іншого, яке в будинку поміщика було призначене для простого люду”; *придомок* (Гр III 416) “помешкання під особливим дахом, прибудоване до дому”; *прихаток* (440) “житлова прибудова до хати”; *призубок* (УРС 1926 626) “виступ біля груби” (*груба* “піч, що служить для обігрівання приміщення”); *примуток* (1931 Шел 76) “навіс, прибудований перед входом у будинок”, “невелика комірчина в хаті”; *пристінок* (1931 Шел 76, 2000 СЗГ II 90, 2002 СУССГ 176) “те саме”; *привалок* (1958 ЛисЧерк 18) “заглиблення біля комина для дрібних речей” (*вал* “що-небудь, нагромаджене високим насипом”); *придашок* (1974 Лис 173) “фронтон”; *прикозьолок* (1984 ДзПА 82) “деталь, розташована біля невеликої крокви, якою накривається верх солом’яної покрівлі” (*козел, козьол* “з’єднані в горішній частині під кутом два дрючки, якими укріплюють, притискають верх солом’яної покрівлі”); *прикліток* (2000 СЗГ II 87) “відгороджене місце у хліві для половини” (очевидно, від *кліть* “комора” — Там само 227); *прикомірок* (2005 МатГуц 155) “добудова до комори”.

3.3. Пам’ятки кінця XIX-XX століть засвідчують нечисленні номени *частин тіла людини, тварини*, а саме: *призубок* (1886 Ж 743) “частина людського тіла, на якій сидять, сідниця” (*зуба* “задня частина тіла людини”); *прираменок* (1931 СгГ 69) “передпиччя” (*рамено* “плече”); *придойок* (1984 ДзПА 154) “п’ята маленька дійка на задній частині вимені корови”.

4.3 XVIII століття фіксуються найменування *предметів*. Значення колишнього прийменника *при* зумовило розгалуженість семантики таких номенів: 1) “предмет, розташований біля того, що назване мотивувальним словом”; 2) “предмет, менший порівняно з тими, котрі позначені вивідним словом”.

4.1. Перша група дериватів зі словотвірним значенням “предмет, розташований біля того, що назване мотивувальним словом” почала своє становлення у XVI столітті й остаточно сформувалася в сучасній мові.

4.1.1. Найменування *меблів та інших предметів домашнього вжитку* представлені такими дериватами: *прилавок* (1776 ДНМ 211) “частина нерухомої лави в українській хаті під стіною від дверей до купка”, *прилавок* (СУМ VII 653) “спеціальний стіл для торгівлі в крамниці, буфеті, на базарі і т. ін.”; *прискринок* (1840 Б-Н 300) “маленький ящик у верхній частині скрині на боковій стінці, призначений для зберігання дрібних речей або коптовностей”, *прискринок* [Козачук 1991 121], *прискринок* (2000 СЗГ II 89) “невелика шухляда у скрині для одягу”; *приголовок* (1886 Ж 742) “телешка під голову” або “підголов’я, головний кінець ліжка”, пор. значення цього деривата “колода, при якій вогонь кладуть” (2000 ГГ 327); *прирамко* (1886 Ж 755) “деталь рами вікна, яка вставляється в раму — закладну, глуху, замуровану”.

4.1.2. Із XVI століття з’являються перші найменування *інструментів та їхніх деталей*, а саме: *Въ той же дей каморе взяли: ...котлов горилчаных чотыри, съ трубами и притрубками* (1582 АрхЮЗР 6/1 122) “коротка трубка, що служить відводом від основної труби”; *притрубок* (1898 УмСп IV 125) “бокова частина труби (музичного інструмента)”; *присійок* (1931 Шел 76) “підлорка, стовпчик” (*саха* “роздвоєна на одному кінці палиця”); *приструнок* (УРС 1926 640, СУМ VII 47) “коротка струна на бандурі або кобзі”.

4.1.3. У діалектах української мови фіксується кілька назв *деталей сільськогосподарських транспортних засобів*: *прикалибок* (1984 О П 139) “дошки спереду колиби для захисту від вітру” (*колиба* “спеціальний віз, пристосований для кочового життя” або “вівчарська хата на полонинах”); *привоток* (1993 Ліпкевич 132) “верхня частина боти, до якої кріпляться бортові дошки” (*бота* “дрючок”, *бот* “судно”).

4.2. Початок формування нечисленної групи найменувань зі словотвірною семантикою “предмет, менший порівняно з тими, котрі позначені вивідним словом”, за нашими даними, припадає на XVII століття.

4.2.1. Назви *вмістилища* представлені одним словом *прикадок* (УРС 1926 628) “невелика бочка” (*када* “бочка для вина”).

4.2.2. Небагато засвідчено й найменувань *зброї, одягу та їхніх частин*: *приуздок* (1886 Ж 762) “деталь кінської упряжі, яка одягається на голову коневі” (*узда* “вуздечка”); *приплаток* (1958-1960 ЛАЗ 57) “жіночий фартух або шматок тканини, з якого шитимуть фартух” (*плат* “великий шматок тканини”).

4.2.3. Зрідка трапляються іменники з семантикою *сукцунності*: *више(н) ма при собѣ хова(ти) до сме(р)ти и одѣза(ти) и ты(ж) присѣвоко(м) више(н) е(м) е(г) осмотрѣвати* (1581 АО 67) “прибавка до грошової плати найміята у вигляді врожаю, який він збирає із наданої йому господарем ділянки землі” (*сѣть* “міра силучих тіл”); *ему будет волно вѣню и posse з привѣнком малжонне своей уиктити* (XVI ПЗ 140) “подарунок чоловіка дружині на другий день після весілля” (*вѣню* “плата нареченого за наречену; гроші або якийсь товар, який віддається поміщикові або общині”); *приколотоць* (1872 Чуб 267) “невеликий околот (“оббитий сніг, солова, що залипилася після обмолоту”)”.

5. Упродовж XVII-XVIII століть у конфіксальних структурах з *при-...-ок* розвивається значення “місце, менше від іншого місця”. Наприклад, *пригорок* (1674 УЛ XVII 173) “невелике підвищення землі”. Е. Казанська зазначає, що додаткове значення — це результат семантичних змін, які відбулися в середині словотвірного типу й призвели до виникнення омонімії конфіксальних утворень на *при-...-ок* [Казанская 1976 101-102]. Дослідниця пропонує схему, в якій простежуються такі семантичні зміни в російській мові: 1) значення “місце, що знаходиться поблизу іншого місця”; 2) значення “місце, що знаходиться поблизу іншого місця й менше, порівняно з іншим місцем”; 3) значення “місце, менше, порівняно з іншим місцем”. Аналогічні процеси відбувалися на ґрунті української мови. Наприклад: *пригорбок* “місце, яке знаходиться поблизу горба; горб, розташований поблизу великого горба і є меншим, порівняно з ним; невеликий горб”.

5.1. Найменуваннями *місця, що знаходиться поблизу* того, яке назване вивідним словом, є задокументовані з кінця XIX століття похідні: *приулок* (1886 Ж 762, Гр III 449) “маленька вулиця, що пролягає біля більшої або поперек неї” (утворене від *улиця* з відтинанням *-ни-*); *приямок* (1931 ГТ 129) “невелика яма, розташована поруч із більшою (у гірників)”, “невелика яма для картоплі біля великої” (1974 Лис 175); *присілок* (1931 Шел 148) “невелике поселення безпосередньо біля села”.

5.2. Назви *місць, менших* порівняно з тими, які позначені твірними іменниковими основами: *пригорок* (1674 УЛ XVII 173) “невеликий горб, пагорок”, “горб, підвищення” (1999 НГТК 161); *пригорбок* (1725 КартТимч) “невелике підвищення землі” та “пригірок, горб; насип” (1999 НГТК 160-161); *пристінок* (1886 Ж 759) “невисока стінка, яка відгороджує частину приміщення”; *пригаток* (Гр III 410) “невеликий насип, гребля” (*гат, гата, гать* “гребля, перехід через мокрі місця, зроблений з гілля, хворосту й под.”); *прихаток* (II 440) “невелика хатка”; *приярок* (III 455, 1931 Шел 148, 1999 НГТК 161, 2004 Магів 74) “невеликий яр

або його відриг”, *прилісок* (1918 ІвШ 361) “малий ліс або гай”, “узлісся, клин лісу” (1999 НГТК 161); *прискалок* (2005 МаГУц 156) “мала скеля”.

6. У джерелах останніх стоїть *абстрактні* назви репрезентовані невеликою кількістю утворень.

6.1. Назви *являц*, за ступенем менших порівняно з тими, які позначені мотивувальною іменниковою основою: *примирок* (1861 Закр 485) “недовготривалий мир, примирення”; *присвяток* (УРС 1926 637) “невелике свято”, *присвяток* (2000 СЗГ II 90), *присвяток* (2005 МаГУц 156) “невелике (нерокове) свято”. Наведені деривати співвідносяться з іменниками *мир* та *свято*, а не з дієсловами *примирити*, *присвятити*, які семантично зовсім не пов’язуються з описаними новотворами.

6.2. Найменування *являц*, які в часі відбуваються після тих, що названі твірною іменниковою основою: *призимок* (1886 Ж 745) “похолодання, приморозки напровесні”; *прибідок* (Гр III 406) “додаток до біди, нещастя, що сталося зразу ж після великої біди”.

6.3. Найменування *поняття*, яке супроводжує інше поняття, назване твірною основою: *прислівок* (2005 МаГУц 156) “примовка до розмови, прислів’я”.

Конфікс о-...-ок.

Перший елемент конфікса бере свій початок із давнього прийменника *о*, який уживався на позначення часових відношень (відтинку часу, пори року, коли щось відбувалося): *то се чинь же с’їд’летя в брата в монастири* (XI Ср II 492) “в той же час”; *Тою же зими о крещеніє* (492) “в період, коли відзначають хрещення”. Пор.: *о зимѣ* “взимку” та *о зимок* “народжений узимку”. Рідше перша частина розгляданого афікса походить не від прийменника, а від дієслівного префікса зі значенням закінченості дії. Деривати типу *остругати* (Ср II 746) “обстругати”, *отирати* (757) “обтирати”, *оцирати* (852) “висмикати, обципати” поступово вийшли з ужитку. У XIV-XVII століттях вималювалася семантична зумовленість у вживанні варіантів дієслівного префікса *о-* та *об-*: варіант *об-* став використовуватися в дієсловах на означення руху, що відбувається навколо [Русанівський 1978 252]. Наприклад, *обътецати* (1400 Ср II 568) “обткати”, *обходить* (1595 АрхЮЗР IV 122). Варіант префікса *о-* в цей період продовжує вживатися лише в утвореннях на базі іменних коренів: *очечовствѣти*, *оцимѣти*, *окамене(ни)ти* [Русанівський 1978 252]. Однак у діалектному мовленні вживалися паралельно деякі похідні з префіксами *о-* та *об-*, наприклад: *омурати* (Гр III 53) “обвести камінною стіною” та *обмурувати* (20) “те саме”; *осушити* (73) “висушити з усіх боків” та *обсушити* (28) “те саме”; *отирати* та *обтирати* (29) “обтерєбити щось із різних боків” і под. Отже, раніше існувало багато дієслів із префіксом *о-*, на ґрунті яких

випликли суфіксальні похідні типу: *огарок* (1886 Ж 553) “недогорілий шматок свічки або недопалок”; *оґризок* (554) “перейди стебел кукурудзи; надкушене яблуко або груша; маслак”; *остружок* (582) “залишки деревини після стружки”; *омилок* (1894 УмСп II 213) “маленький шматок мила, що лишився після прання”; *отирок* (1900 ДолГов 111) “сніг, на два боки обмолочений”; *осушок* (Гр III 73) “шматок сухого хліба”; *оцилок* (84) “гліський прісний хліб”, *оципок* (1909 Д 201) “перепічка з вівсяної муки”. У той момент, коли сталася зміна семантичної співвіднесеності (одні дієслова вийшли з ужитку, і твірними основами стали усвідомлюватися інші), відбувається перерозклад у словотвірній структурі іменників, унаслідок якого формується складна двохелементна морфема *о...-ок*, і описувані деривати починають сприйматись як конфіксальні. Сформований на цьому ґрунті конфікс вносить у похідні іменники значення “те, що лишилося після дії, названої твірною основою”. За конфіксом *об...-ок* закріплюється функція творення в основному локативних іменників.

1. Найменування *істот* представлені поодинокими назвами *тварин*:

а) за часом народження: *озимок* (1571 МятГимч II 36) “однорічне теля”, пор. *ма(е)тність мою, то е(ст) быдло, рогатое и нерогатое, з дво(р)ца побра(ли), то е(ст): теля(т) три(д)ца(т) пя(т), ялови(ц) пя(т)на(д)цать, озимков деся(т), быковъ неуковъ двана(д)ца(ть)* (1584 АЖ 101) “однорічне теля, народжене взимку”, *озимок* (СУМ V 654) “однорічне теля, народжене взимку” або “народжене взимку теля чи ягня” (2005 МатГуц 124);

б) за кольором забарвлення: *орябок* (1909 Д 197) “птаха з відповідним забарвленням пір’я”, певно, від *рябий*, “рябчик” (Гр III 64).

2. Досить пізно фіксуються *ботанічні* номени або назви їхніх частин *за місцем розташування* (навколо того, що назване вивідним словом): *опеньок* (1840 Б-Н 263) “гриб, який росте біля пня, підпеньок”, *опеньок* (1918 ІвЦум 83) “шапінковий базидіальний гриб з порядку гіменоцитетів родини пластинчастих, їстівний”, “їстівний гриб із жовтуватого шапінкою на тонкій високій ніжці, що звичайно росте купками на пеньках або біля коренів дерев” (СУМ V 704); *окоренок* (Гр III 49) “частина стовбура дерева від коріння до гілок”, “низ снопа без колосся” (2000 СЗГ II 12); *очашок* (1931 СтТ 66) “ботанічна назва: те у структурі квітки, що знаходиться під чашкою, прилягає до неї”.

2.1. З кінця XVI століття обстежені джерела засвідчують назви *предметів побуту, інструментів та їхніх частин*, які прилягають впритул до того, що позначено твірним словом: *двери сеньные из дверками повыбизаннные* (1564 КарГимч) “боковий або верхній брус

рами дверей”, *одвірок* (2000 ГТ 312) “брус дверної скриньки”; *окрайок* (1886 Ж 565) “край дошки”; *ошишок* (Там само 589) “комір, частина одягу, що обрамляє шию; нашійник”; *оденок* (Гр III 38) “підстилка під кладками снопів, сіна”, “стіжок сіна; спеціальна підстилка (з соломи, хмизу) під великими кладками снопів, сіна; нижня дошка у возі” (2004 Матіів 44, 2005 СБГ 361); *опліток* (СУМ V 710) “ліса, тин”; *завдай мені агузок на плечі, я піду помалу додому* (1976 БукГов 6 89) “мішок, до половини наповнений чимось; клунок, який звисає з плеча до рівня задньої частини тіла людини — біля *гузи*”; *обічок* (1984 АУМ I 76) “обичайка, обід у сніг” (очевидно, від *бік* “певна сторова чогось” із чергуванням *к/ч* на шві між коренем та другою частиною конфікса); *опілюк* (1990 ССГ 26) “січаста торба для годування коней, яка прилаштується до палиці” (*пала* “кіл, палиця”); *обальок* (2000 СЗГ II 3) “балка у перекритті хати, до якої кріпляться дошки стелі” від *балка* “певним чином оброблена дошка” з усіченням суфікса -к-; *осередок* (2000 ГТ 313) “матеріал для клепки”; *окулок* (2005 СБГ 365) “конфорка” (*кулка* “чавунні кільця закривати отвори на плиті” з усіченням суфікса -к-).

2.2. Помітну групу складають найменування *предметів*, які неповною мірою виявляють ознаки того, що названо твірною іменниковою основою: *окрушок* (1655 МатГимч II 41) “крихта”, *окрушок* (2000 СЗГ II 12) “перша відрізана від паляниці скибка”, “залишок нарізаного скибками хліба, крихти” (2005 СБГ 365); *очіпок* (1840 Б-Н 268) “один із видів тяжкого чепця одружених жінок або вдів, який покривають, як правило, наміткою (грубою тканиною, схожою з покриттям монашок)” від *чепець* з відтіннянням -ець; *опалюк* (1886 Ж 570) “невеликий корж”, пор. *палюця*; *оскардок* (Гр III 68) “маленька скирта”; *опасок* (Там само 56) “ремінь для носіння бандури через плече”, “пояс (чоловічий)” (УПС 1926 513, СУМ V 703), “мотузка, яку пришивають до спідниці і якою спідниця утримується на тілі” (2004 Матіів 38); *опунок* (УРС 1926 516) “зав’язь плода”, пор. *пулянок*; *ошкварок* (1958-1960 ЛАЗ 169) “один із підсмажених шматочків сала невеликого розміру” (*шквара* “спека або шкварка”); *ошіпок* (СУМ V 663) “невелика купа; полукіпок”; *ошкालок* (2004 Бевка 96) “невелика тріска, скіпка” (*шкालка* “скалка, тріска, скабка”); *оринок* (2005 СБГ 368) “дитячий горщик” (очевидно, від *ринка* “невеликий глиняний горщик” з елізією суфікса -к-).

2.3. *Речовинну* семантику має похідне *агузок* (1894 УмСп II 229, СУМ V 623) “м’ясо з задка” (*гуза* “задня частина туші”).

2.4. Значення *сукутності* реалізують такі номени: *оберемок* (1818 Павл 48, СУМ V 489) “те, що можна обхопити руками й понести”;

оденок “копиця, стіжок сіна, соломи і т. ін. на дерев’яній підстилці” (СУМ V 624), “нижнє сіно в копиці” (2000 СЗГ II 8).

3. Із XVI століття почала формуватися група *локативів* на позначення місця, що охоплює назване твірним словом.

3.1. Найменуваннями *території* є такі десубстантивні: *агорокъ* (сер. XVII СлЛекс 148) “місцевість, що прилягає до гори”; *осередокъ* (XVIII МагТимч II 53) “середина”, *осередок* (1886 Ж 577) “серцевина; те, що знаходиться біля центру або всередині”, “місце зосередження чого-небудь, центр; центральна частина чого-небудь; середина” (СУМ V 760); *окістюк* (1874 Левч 110) “хребець або відросток на кістках”, пор. “край низини” (1999 НГТК 134), пов’язане з *кість* (*кістка*) з неясною мотивацією або ж це семантичне утворення; *окрайюк* (1886 Ж 565) “кінець ниви, де розвертаються з плугом та бороною”, “край лісу” (2000 ПТ 312), “кінець поля” (2002 СУССГ 151), “лід уздовж берега річки” (2005 СБГ 364); *оцарюк* (Гр III 80) “загін для худоби” (*царина* “місцевість за селом, де пастух збирає худобу; вигін”); *оградоук* (1984 ДзПА 256) “острів, ділянка суші, оточена з усіх боків водою річка, або підвищення на дні річки, яке виникло з нанесеного гравію” (*сруда* “кам’яна брила”), “підвищення на дні річки з гравію” (2005 СБГ 360); *очеренок* (2000 СЗГ II 20) “місце, де росте багато білих грибів” (очевидно, пов’язане з чергуванням голосних із *корінь*, прасл. **čerъ* — див. Ф IV 340).

3.2. Майже всі назви *приміщень* та *деталей інтер’єру* засвідчені в новій українській мові, а саме: *опічокъ* (1861 Осн VI 17) “маленька приступка біля великої печі для каганця”, а також *опечокъ* (1861 Закр 430) та *опецюк* = *опіецюк* (1976 БукГов 6 98) “приступка біля печі” (*пйец* – *пйц* з польської *piec* “піч”), “край печі, де звичайно ставили каганець” (СУМ V 714), *опецюк* (2000 ПТ 313, 2005 СБГ 367) “опічок, припічок”, *опечок* (2002 СУССГ 151) “бічна ніша біля отвору печі, куди випрібають попіл”; *остінок* (1886 Ж 581) “стіна між вікнами”, *осцінок* (1984 О II 29) “присінок, стіна між вікнами”; *остріюк* (1872 Чуб 266) “покрівля з соломи над тином”, “край стріхи (даху) над стелею” (1960 СПГ 68), “зовнішній виступ стелі між стріхою (дахом) і стіною; навислі краї (густих брів, вусів, волосся)” (2005 СБГ 371); *В ошійку лежать звозді та молоток* (1962 Дорог 114) “хід поза піччю”.

Конфікс па-...-ок.

Загальним словотвірним значенням похідних із цим конфіксом є “схожість, подібність, близькість до того, що названо твірною основою”. Упродовж XIV–XXI століть формант *па-...-ок* починає активно діяти в процесі творення дериватів, котрі називають особу, місцевість та предмет, які не повною мірою є тим, що названо (хто названий) мотивувальним словом.

1. Найменування осіб трапляються зрідка. Давній іменник *пасинок* у наступні періоди розвитку мови уживається з тим самим значенням: “син чоловіка або дружини від попереднього шлюбу” (1392 ССУМ II 129), “тасерб” (1896 УмСп III 7), “нерідний син” (Гр III 99), а також “нерідний син; пагін дерева; відросток на рогах оленя, козла” (2000 СЗГ II 30), “шматок дерева для з'єднання і скріплення двох кінців переламаюого стовпа чи балки; дерев'яний брус, залізобетонна балка, сталева рейка або швелер, що ним нарошують нижню частину дерев'яного стовпа, призначену для закопування в землю; нерідний ~~син~~; бічний паросток” (2005 СБГ 390), пор. *пасемок* (2005 МатГуд 133) “~~пасинок~~, бічний пагін рослини; відросток на тілі”. Зафіксовано також кілька інших дериватів: *парубокъ* (1562 МатТимч II 85) “парубок; син”; *на стороне и(н)шимъ пахо(н)камъ, которъсь ... змо(р)довали и полути(ли)* (1584 АЖ I 118-119) “сіуга, челядник”, утворене від *холити* “доглядати, тримати в чистоті, доглядати”, первісне значення “тлечана дитина” (ЕСУМ IV 321).

2. Із XVII століття засвідчено найменування *рослин*, які не повною мірою виявляють ознаки певних видів представників флори і становлять окремий підвид: *пародокъ* (1627 БерЛекс 80) “кислий, незрілий шпід або відросток” (*родъ* “природна властивість; сукупність предметів із загальними головними ознаками”); *парінок* (1886 Ж 602) “жовтушник дрібноцвітний, свиріпка” (*рина* “вид рослин”); *падубок* (1952 Мельн 142) “кущ або деревце до 4 метрів заввишки”; *пакленок* (1994 Смик 122) “клен польовий, вид рослин із родини кленів”; *пималодок* (2000 СЗГ II 25) “пагін дерева; молода гілка”.

3. Найменування *предметів* фіксуються в новій українській мові: *наборонок* (1886 Ж 595) “бильця в бороні”; *пальісок* (1902 Верх 45 243) “пристрій для рибалки” (*ліса* “нитка або шнур на вузлишці, звитий із кінського волосся”); *патрубок* (1931 Шел 69, СУМ VI 98) “коротка трубка, що служить відводом від основної труби”, “сопло міха, втулка” (2002 СУССГ 157); *парінок* (1931 СтГ 22) “травій” (*рина* або *ринь* “дрібні камінці, відшліфовані водою”); *паксердок* (1931 ГГ 124) “короткий патрубок на жердині”; *паріжок* (1984 О II 41) “парожок, коротка кроква, яку додають до звичайної для розширення даху”; *наклинок* (1984 ДзПА 25, 2000 СЗГ II 22) “клин, за допомогою якого кріпляться коса на кісці”.

4. У середньоукраїнській мові засвідчено перші *локативні* номени: *пагорокъ* (1556-1561 МатТимч II 79) “пригорок”, *пагірок* (1930 СТМ 131) “невелика височина, яка розташована близько від гори, пригірок”, *пагурок* (2000 СЗГ II 21) “пагорб; підвищення серед болота; купа землі, наточена кротом”, *пагорок*, *пагорбок* “схил горба, повернений до

сонця; острів на болоті” (1999 НГТК 138) або “підвищення, височина часто з пологими схилами, невеликий горбок, насип” (2004 Матіїв 75-76).

5. *Абстрактні* назви позначають *явища*, котрі не повною мірою виявляють ознаки того, що названо твірною основою: *павіток* (ЛекоФр 160) “відблиск, заграва”; *паводок* (СУМ VI 8) “тимчасове підняття рівня води в річках та інших водоймах унаслідок злив або розтавання снігу та льоду”; “весняний розлив; розлив річки” (1999 НГТК 138).

Темпоральну семантику мають десубстантиви *паліток* (Гр III 89) “сприятливий для врожаю час улітку” та *павечерок* (1902 Верх 45 243) “час перед вечерею після обіду”.

Конфікс по...-ок

Формант по...-ок відрізняється від інших тим, що його “перший елемент не має у словотвірній системі цієї частини мови відповідного афікса, котрий функціонує самостійно, а пов’язується безпосередньо з прийменником, який входить до складу генетично базової для конфікса прийменниково-відмінкової сполуки” [Пышпало 1977 51]. Рідко в ролі іменникового виступає дієслівний префікс по- “переважно на окреслення просторових понять: поверх, подорож” [Курс... 1951 367], корені конфіксальних структур на по...-ок сягають саме прийменниково-відмінкових форм іменників. Отже, препозитивний елемент описуваного форманта походить із прийменника *по*, який у давньорусько-українській мові виражав часові, просторові відношення та вживався на позначення мети (для чого). Наприклад: *А по семъ ненадобе вступоватись ни дотемъ моимъ, ни внучатомъ* (1322 АрхЮЗР I/VI 3) “по цьому, після цього”; *да(л) за себѣ пороужоу лаврина по ко(л)коу дни матеи заплатилъ миколаеви псези* (XV ССУМ II 155) “після скількох днів”; *по всемъ городомъ и погостомъ и по свободамъ* (1322 АрхЮЗР I/VI 3) “по чому, в чім”. За допомогою суфіксації таких прийменниково-відмінкових форм і творилися структури *понедаѣнок*, *послѣдок* і под. З часом у свідомості мовців ці деривати почали співвідноситися не тільки з прийменниково-відмінковою конструкцією, а й з іменником у називному відмінку. Унаслідок цього в морфемній будові подібних утворень яскраво став простежуватися новий двохелементний формант по...-ок.

Під час формування описуваного конфікса складалося й загальне словотвірне значення типу, яке полягає в називанні “того, що в часовому відношенні відбувається після того, що позначає твірну основу” та “того, що в просторі займає певне положення відносно названого твірною основою”.

1. Елементи по- та -ок виокремлюються в поодиноких *personalia*. Із давньокіївського періоду успадкований дериват *послѣдокъ*. Щоправда, у середньоукраїнській мові він мав інше значення: *всєи волости*

злѣско вѣ держание ... з(с)дрю коро(л)и влодиславу пол(с)каму и сго послѣвоко(м) присудили (1404 ССУМ II 203) “наступник, послідовник” (*слѣдъ* “знак, що залишився після чого-небудь”); *поєдинок* (сер. XVII СлавКор 485) “хазяїн, що має лише одну пару волів”; *покоренок* “нащадок, потомок” (2004 Бевка 104).

2.3 початку минулого століття засвідчено назви *тварин: поплоток* (1927 НІП 32) “птах волове око, тріскопліт, трішук” (*плот, пліт* “тин, огорожа зі спеціальних тоненьких гілочок”); *поєдинок, поодинок, пудинок* (2000 СЗГ II 71, 104) “старий дикий кабан, що живе окремо від стада”.

3. Розгалуженою в семантичному плані є група десубстантивів із предметною семантикою, яка почала формуватися ще в праслов’янський період та розвинулася в давньоруськоукраїнській мові.

3.1.3 другої половини XVI століття фіксуються найменування предметів господарського призначення (назви елементів зброї, одягу тощо), які мають розташовуватися біля того, що названо твірною основою, а саме: *посторонокъ* (1575 АрхЮЗР I/І 55) “міцний ремінь або мотузок, що з’єднує в упряжці шлею чи хомут з орчиком”, “мотузка” (1657 МатТимч II 187), *пошторонок* (2000 ГТ 326) “посторонок шлеї”; *поколюсокъ* (1627 БерЛекс 85) “наголітник, частина досліхів, якими покривалися ноги нижче колін”; *поденок* (1886 Ж 675, 2000 СЗГ II 61) “підстилка під стіг чи оборіг, щоб снопи або сіно не гнили від землі” від *дно*, також “тювала в стайні” (1902 ГалЛем 451); *подолок* (Гр III 244) “нижня частина запаски, даху, снопа від перевесла вниз” (*дол* “низ”), “передній плат, жінки, що його використовували — носили деякі речі, як у сумці” (2004 Бевка 104); *поколородок* (2000 СЗГ II 65) “пастка для лову мишей або її частина” від *колодка* (Там само I 236-237).

3.2. Іменники зі значенням *скупності* трапляються ще в XIV столітті, проте надалі цей тип розвитку не набув. Наприклад: *пакы же ... даємо ... тому господину отцу владиче ... село анише Бусчу ... зъ гаями, ловами и зо всякими позытцями* (1322 АрхЮЗР I/VI 2-3) “майно, нажите добро (збіжжя)”; *а тыи роботы и дани и поплатки имаеть робити и давати къ нашей потребизнѣ* (1408 ССУМ II 195) “трошова данина, грошовий податок” (*платъ* “частина, платня”); *полѣток* (2000 СЗГ II 66) “усе, посіяне й посаджене в городі; частина поля; спеціально не оброблюване цього року поле; худоба” та “урожай, збір” (2004 Матїв 40) або “літній урожай” (2005 МатГуц 148).

3.3. Матеріально-речовинні назви функціонують у сучасній мові, а саме: *паярок* (СУМ VII 494) “шерсть від першої стрижки молодій вівці, народженої весною” (*срѣлѣ* “весняний”), пор. *паярок* (2004 Матїв 50)

“вовна, знята з вівиці”; *покожушок* (2000 СЗГ II 65) “полотно з візерунками; грубе полотно з найгіршого ґатунку прядива”.

4. Із середньоукраїнського періоду фіксуються *локативні* назви зі значенням “те, що знаходиться в або на тому, що називає твірною основою”.

4.1. Десубстантивні на позначення *територій: посредокь* (1538 МагТимч II 185) “середина”; *подворокь* (XVI ІКІС) “садиба, дім із дворовими прибудовами” та *подварокь* (1612-1699 МагТимч II 131) “двір, садиба”, пор. *підворок*, *підварок* (2000 СЗГ II 49) “подвір’я коло хати; огорожений двір з чотирьох боків різними господарськими спорудами та високим тинном; загорожа для овець” або *пудурук* (99) “двір, подвір’я”, *подвірок* (2002 СУССТ 168) “те саме”; *політок* (1886 Ж 690) “річне коло деревини, яке утворюється після кожного року або врожай з поля за одне літо”; *поплісок* (Гр III 332) “вид великої каложі, що залишилася після дощу або повені на місці, покритому травою” (*плісо*, *плесо* “вільна від заростей, відносно глибока спокійна ділянка якоїсь водойми”); *поднісок* (1984 О II 94) “площа землі, яку можна зорати за день”. Сюди ж *покоренок* (1886 Ж 685) “частина стовбура біля дерева”.

4.2. У новій українській мові небагатьма дериватами репрезентовані *саматичні* найменування: *палічок* (1984 О II 105) “шока” (*пале* “обличчя”).

5. Із XIV століття формується група *пabstracta*, котрі позначають:

а) *часові* поняття (те, що за часом відбувається після названого вивідним словом): *п<и>сан...* в *понеділок* (1396 ССУМ II 192) “день тижня, що приходить після неділі”, *понеділок* (Гр III 14, СУМ VII 157);

б) *спосіб розташування когось або чогось: порядокь* (XVIII МагТимч II 179) “військовий спосіб розташування козаків”, *порядок* (Гр III 356, СУМ VII 302) “лад, упорядкованість; послідовність; державний або суспільний устрій”;

в) *явища природи: політокь* (1656 МагТимч II 159) “сприятлива погода восени, після літа”; *поземок* (СУМ VI 812) “низовий вітер узимку, а також сніг, який перевоситься таким вітром”;

г) *гру*, яка відбувається поблизу названого твірним словом: *потінок* (2000 СЗГ II 78) “тіжмурки” (очевидно, від *тин* “тілт, огорожа, плетена з хмизу”, за яким можна сховатися).

Дериват *посидинок* здавна виступає назвою опрідметненої дії, наприклад: *посидинокь* (1659 Гал 121) “двобій, під час якого суперники поставали один проти одного”, *поединок* (Гр III 249, СУМ VI 766) “двобій, запекла суперечка”. Сюди ж *палічокь* (1621 МагТимч II 159) “удар по щощі”.

Конфікс без-...-ок.

На думку вчених, сучасні структури з формантом *без-...-ок* належать до полімотивованих [Каспришин 1989 14], тобто мотивуються прийменниково-відмінковою конструкцією та прикметником. Наприклад: *бездамок* від *без даму* та *бездомний*; *безцінок* від *без ціни* та *безцінний*, *безсилок* (від *без сили* та *безсильний*) і под. Загальне словотвірне значення таких іменників — “те, у якому немає чогось, що позначено твірною іменниковою основою”.

1. Деривати з конфіксом *без-...-ок* — переважно назви істот. Корені описуваного словотвірного типу сягають XII століття. Іменник *бездомцьк* зберіг своє значення, що підтверджують пам’ятки української мови: *бездомцьк* (1627 СУМ XVI-п.пол.XVII II 40) “безпритульний, бездомний”, пор. *Бездомцьк*: *безкровний* (сер. або др.пол.XVII Син 99).

Із XVII століття фіксуються здебільшого номени *осіб*, не зафіксовані в пам’ятках попереднього періоду. Це найменування людей за фізичним станом, способом життя, зовнішніми характеристиками тощо: *бездалок* (1699 МагТимч I 47) “нещасливець, знедолений”; *Іной висмелиться на год всього двічі, А котрий безсилок, то только однажды* (1772 УЛ 193) “той, хто не має сили, безсильний”; *безпальок* (1886 Ж 19) “людина, яка не має одного або кількох пальців” (утворене від *палець* із усіченням *-ень*), *безпалок* (Гр I 43) “людина без пальців”; *безлюдок* (1984 ДзПА 169) “той, хто живе і тримається осторонь людей”; *безматок* (1886 Ж 19) “бджолиний рій, бджолина сім’я без матки”.

2. Із середньоукраїнського періоду засвідчено кілька похідних з іншими значеннями:

а) назви предметів господарського вжитку: *безгловок* (1637 СУМ XVI-п.пол.XVII II 39) “подушка”; *безденок* (1886 Ж 17) “підставка під вулик, у якій не роблять із обох кінців дна”, *бездонок* (1920 Яв 20) “те саме”;

б) абстрактний нomen: *безценок* (1649 СУМ XVI-п.пол.XVII II 65), *безцінок* (СУМ I 153) “безшнє”.

Конфікс з(с-)/ис-...-ок.

У XIV столітті зародилося загальне словотвірне значення типу — “те, що виникло на ґрунті чогось, названого твірною основою, і має певні властивості”.

1. Поодинокі номени *осіб* фіксують пам’ятки середньоукраїнської мови, наприклад: *сыцладок* (1394 ССУМ II 409), *исчадок* (1394 ССУМ I 453) “нащадок, потомок” (*чад* “дитя”). Це похідне успадкувала нова українська мова: *зчадок* (1840 Б-Н 161) “потомок”.

2. У сучасних діалектах функціонує назва *сукулності* представників фауни: *зройок* (1987 Корз 131) “неповний рій бджіл” або “другий рій бджіл з того самого вулика” (2004 Матіів 64).

3. Деяко більше засвідчено найменувань *предметів побуту, справ* і т. ін.: *звышокъ* (1541 СУМ XVI-л.пол.XVII XI 131) “надлишок чогось, надмір” від прислівника *выше* “більше, надмірно” (VI 106-107); *зголовок* (1920 Яв 290) “подушка поверх осі у возі”; *злбок* (АУМ II 89) “окрасць хліба”, пор. *лоб* “передня частина чого-небудь” (СУМ IV 535).

4. *Локативні* номени репрезентовані також незначною кількістю утворень, а саме: *зсєвокъ* (1615 СУМ XVI-л.пол.XVII XII 194) “засіяна ділянка землі, засів”; *здолиннок* (Гр II 46) “заглиблення ґрунту”, “низина; рівнина в низині; яр; долина між двома горами чи підвищеннями” (1999 НГТК 84-85); *здрѣк* (1909 Д 121) “некрутий горб, схил гори”, “невеликий горбок, насип, підвищення” (1999 НГТК 84, 2004 Матіів 75), *згорок* (2000 СЗГ I 185) “горбок, невеличкий пагорб”; *злбок* (1984 ДзПА 25) “верхня найвища частина гори”.

Конфікс під-/под-...-ок

І. З XIV століття засвідчено деривати на позначення осіб, котрі за соціальним станом перебувають на щабель вище за того, хто названий твірним словом: *И приказуемъ старостамъ и судьямъ и подсудкамъ, абы никого не позывати безъ повода, а любо безъ вины доказаны* (1347 АЮЗР I 5) “член суду, помічник судді”. Наведений іменник є найменуванням особи, яка підлягає іншій особі, названій твірною основою, наприклад: *то(ѣ) ча(с)у докоула ... соудь и съсудеть безъ праволєния а любо бе(з) потреби аувоидеть то(т) имать быти казнеть* (XV ССУМ II 400) “особа судового апарату”. Значення підлеглості, підпорядкованості в новотвір *подсудокъ* вносить початковий елемент *под-*, який розвинувся на ґрунті давнього приємника *подъ*, що виражав об’єктно-просторові відношення і вказував на особу або явище, від яких щось залежить або яким щось підпорядковується, наприклад: *аще ли хто подъ областю нашою въ епархїей Луцкой и Острозкой ... сия преданїя отеческая ... перстутить дерзнетъ, десять тысячей рублей на насъ и на епископа да казнится* (1332 АрхЮЗР I/IV 3); *И князь Константинъ перед нами рекъ: правда есть, служатъ въ мене бояре смоленскіе ... а зъ гьм имъ вней, што подъ господарамъ мають, спална господару е.м. служба идетъ* (1495 ССУМ II 170). Кінцевий елемент *-ок* складної морфеми вносить у структуру значення помічника, учня, яке розвинулося зі значення “молоді виконавці дії”. Новотвори титлу *пастушокъ, наймитокъ*, які, на думку дослідників, мають демінутивне значення [Семеренко

1988 9], нам видається не можна записати в один ряд зі словами *синок*, *лісок*, *козачок* і под., тому що згадані деривати *настушокъ*, *наймитокъ* належать, скоріше, до словотвірної підкатегорії недорослості, до групи слів зі значенням “молоді виконавці ді”.

Як свідчать зібрані матеріали, саме в XIV-XV століттях в Україні та Білорусії була встановлена посада підсудка, котрий брав участь із суддею та писарем у земських судах. На думку М. Брицина, це відбувалося на польський взірць, та й сам термін є запозиченням із польської — *podśedek* [Брицин 1965 40]. Мовознавець аргументує свою позицію тим, що в російській мові описуваний термін зі значенням особи судового апарату не фіксується, оскільки польська мова не мала такого широкого впливу на мову російську, як на інші східнослов'янські мови. У білоруській мові іменник *підсудок* у значенні “старший засідатель суду” вживався аж до XIX століття [1870 СБелН 448], а в українській цей термін зі значенням “засідатель повітового суду” фіксується й у першій половині XIX століття (Гр III 181). Той факт, що в польській мові новотвір закінчується на *-ек*, а в українській — на *-ок*, свідчить про здійснення процесу пристосування дериваційного засобу на українськомовному ґрунті. Утворився згаданий дериват від приимениково-відмінкової форми шляхом суфіксації: *подъ судомъ* + *-окъ* > *подъсудокъ* > *подсудок*.

Нові структури з конфіксом під-...ок з'являються наприкінці XVI - у другій половині XVII століття, наприклад: *кому то право спусти(т) похоче(т), то(з)фо именя вживати зо всіма поски(т)ками яко с по(д)данними тяглыми и по(д)суседки и и(х) платы и цы(н)лисами, даходы и пови(н)остями* (1570 ВолГ 107) “безземельний селянин, той, хто проживав у чужому домі”; *подписокъ геродскій* (1580 АЮЗР I 132) “помічник писаря”, утворилося від *писар* з усіченням суфікса *-ар*, адже тут прозоро видно, що *підписок* — особа, котра перебуває в підпорядкуванні писаря, тобто у виконанні службових обов'язків підлягає особі, вищій за рангом соціального статусу. *Подсуседокъ* — це особа, яка, не маючи власної хати, живе в оселі господаря і теж є на шабель нижчою за соціальним становищем від звичайного сусіда та справжнього господаря. Отже, з огляду на те, що “всі афікси мають зв'язане значення, котре реалізується лише в єдності зі значенням твірної основи” [Зверев 1981 23], можна стверджувати, що упродовж XIV-XVII століть починає формуватися загальне словотвірне значення типу з конфіксом під-...ок, а саме: структури з під-...ок — це назви когось (або чогось), що знаходиться нижче, під кимось (або чимось), що позначає твірна основа, підлягає йому або підпорядковується. При цьому слід пам'ятати, що у свідомості мовців співвіднесеність новотворів із приимениково-відмін-

ковими формами поступилася місцем співвіднесеності з іменниками, котрі стали сприйматися як вихідні для формування конфіксальних структур, наприклад: *подсуседокъ* від *суседъ*, а не *подъ суседомъ*, *подсудокъ* від *судъ*, а не *подъ судомъ*, *подписокъ* — *писар* (а не *подъ писаремъ*). Відбувся процес перерозкладу на так званіх “морфемних швах” [Юркіна 1991 168], із яким незмінно пов’язане виникнення конфіксальних структур та самих конфіксів; *унѣжоный слуга и подножокъ Іоани Величковскій, недостойный презвитер овигоуспенскій полтавскій* (1690 ІВ 59) “той, хто припадає до ніг”.

Упродовж наступних століть, окрім згаданих вище *подсудокъ*, *подсуседокъ* та *подписокъ*, фіксуються такі назви осіб: *подпаноць* (1861 Закр 461) “не дуже багатий чи збіднілий пан або той, що за своїм матеріальним становищем наближається до пана”; *підкухарок* (1886 Ж 643) “помічник кухаря”; *підкучерок* (Гр III 169) “помічник кучера”; *підчасок* (СУМ VI 524) “помічник вартового на посту”; *підпатоць* (2002 СУССГ 162) “маленький чоловік” (очевидно, пов’язане із *лапа* “велика нога”); *підкумок* (2002 СУССГ 162) “чоловік куми”; *підпасок* (2004 Матів 50) “помічник пастуха”.

Особу за віковою характеристикою називають такі десубстантиви: *підлітоць* (1861 Осн VI 3) “особа, котра досягла певного віку, який не дорівнює повноліттю”; *піддівоць* (1886 Ж 640, СУМ VI 424) “дівчина-підліток віком від 7 до 15 років”.

2.3 XVI століття спорадично фіксуються назви *тварин*, котрі повністю не досягли ознак того, що названо вивідним словом, або не виконують позначеної мотивувальним словом дії: *подтелокъ* (1564 МатТимч II 141) “немолочне теля”; *подсвинокъ* (1571 І40) “немолочне поросля віком до року”; *питсвинок* (2000 ІГ 318) “кабанець”; *підсвинок* (2000 СЗГ II 44) та *пудсвинок* (2000 І03) “напівдоросле поросля”; *під’ярок* (Гр III 185) “ягтя віком півроку, з якого можна стригти шерсть” (*ярый* “весняний”); *підлітоць* (2000 СЗГ II 50) “птах, який ще не вміє літати”.

3. З початку минулого століття документуються назви *рослин* за місцем, де вони ростуть, або за подібністю до інших рослин: *підлісок* (1874 Рогович 157, 2005 МатГуц 139) “лісова фіалка або духмяна фіалка”; *піддубок* (Гр III 165, 1924 Кр 344) “вид грибів, які ростуть у дібровах” або “піддубник” (СУМ VI 425); *під’ясминок* (1928 Бот 243) “вид пахучої рослини, яка росте під кушем і подібна до ясмину”; *підгрибок* (1965 Романів 70) “гриб моховик”; *підсмерічок* (1984 О II 71) “вид грибів, котрі ростуть біля смерек”; *підгруздоць* (СУМ VI 420) “їстівний гриб, схожий на груздь”; *підлісок* (450) “кущі та зовсім молоді дерева, що ростуть у нижній частині лісу”; *підтравоць* (516) “невисока трава, що росте серед вищої частини травостою, рідше серед знаків”;

підпеньок (2000 СЗГ II 50) “опеньок”, пор. *підпінюк* (2003 УТР 683) та *підпенюк* (2005 МатГуп 140).

4.1. Із середньоукраїнського періоду засвідчені назви *предметів, пристроїв та їхніх деталей*, які призначені бути нижче, серед або в тому, на що вказує твірна іменникова основа: *піднозосюк* (XVI-пл.XVII ІКІС) “жердка ткацького верстата, яку слід натискати ногою, щоб розтягти нитченицею нитки основи”, пор. д.-р.-укр. *піднозосюк* “опора для ніг” (див. с. 107); *підпрасюк* (XVI-пл.XVII ІКІС) “пристрій, на який ставлять праску під час прасування”; *підступюк* (Там само) “пристрій або місце, на якому стоїть ступа”; *підситюк* (1882 Писк 196) “посуд під решетом при якійсь роботі”; *підскринок* (1886 Ж 49) “нижня частина скрині зі спеціальною шухлядкою”; *під'исюк* (1840 Б-Н 89), *підісок* (1896 УмСтп III 70) / *під'ісок* (1952 Мельн 89) “залізна штаба під дерев'яною віссю (у возі)”, *підіжок* (2005 СБГ 418) “кочерга або залізний гачок у вигляді кочерги” та *підісок, пудісок* (2004 МатГв 28) “залізна пластинчаста скобка, яка підбивається на дерев'яну вісь, де обертається колесо, щоб запобігти зносові осі”; *підмурюк* (Гр III 172) “основа будівлі, споруди”, у переносному значенні “те, що становить основу, початок чого-небудь” або “основа будови, споруди, зроблена з каменю, цегли, бетону і т. ін.; фундамент, підвалини” (СУМ VI 460); *підсошюк* (Гр III 180) “гідпора тину або огорожі” (*соха* “роздвоєна на одному кінці палиця”); *підкольніюк* (1902 Верх 45 246) “те, що прилаштоване в колінній впадині (у медицині — валок) або сама колінна впадина”; *підстіюк* (УРС 1926 565) “нижня скоринка хліба”; *підшарюк* (1931 Шел 76) “деталь верстата”; *підкрилюк* (1968 ВерхДунавель 30) “частина рибальської сітки”, “поверхня покриття для захисту частини машини, агрегату і т. ін.; пристосування на крилі літака для збільшення його підйімальної сили” (СУМ VI 444); *підгрифюк* (1971 СМГ 76) “деталь струнних інструментів, до якої прикріпляються нижні кінці струн”; *підчопюк* (1984 О II 72) “дерево під чопами, що над ним ходить вал (у млині)” (*чоп* “зубець колеса машини”); *підкалююк* (2005 МатГ уц 139) “те, що під головою (подушка або підкладка)”.

4.2. Найменування *предметів домашнього вжитку, побутових пристроїв та їхніх деталей* тощо, які за деякими ознаками подібні до тих, що названі твірною іменниковою основою або менші від них: *підмашиноюк* (1874 Левч 70) “вітряний млин з елементами механізації”; *підрешітюк* (177) “різновид густого решета”; *підкульюк* (1886 Ж 643) “малий куль, як правило, у половину менший за звичайний”; *підситюк* (1902 Вас 32) “сито, що за розмірами є меншим від звичайного і вміщує приблизно половину мірки”; *підбурюк* (Гр III 160, 2004 МатГв 55) “залізний гак із довгою дерев'яною ручкою для витягання з води великої риби,

найчастіше сома” від татар. *birçay* < *bir* “вертяти, крутити” (ЭСРЯ 228); *підстісок* (Гр III 186) “невеликий стіг, як правило, наколовину менший за звичайний”; *підсумок* (СУМ VI 511) “невелика шкіряна сумка, яку носять на поясі”; *пудсумок* (2000 СЗГ II 103) “невелика сумка для мисливських патронів”; *підрамок* (СУМ VI 489) “рамка, на яку натягується полотно для малювання картини”; *підтилок* (2002 БРУПС 409) “напильник”.

4.3. На позначення одягу, взуття та їхніх елементів виступають такі іменники: *подкапюць* (1651 ЛСам 396) “шапка монаха або протоієрея”, пор. *капа* “верхній літургійний одяг /покривало” (ЕСУМ II 368), *підкапок* (СУМ VI 432) “різновид головного убору”; *підп’яток* (1894 УмСп II 1) “підбір, каблук або підстилка у взутті, що оберігає п’яту від цвяхів, якими прибитий каблук”; *підсузок* (1896 УмСп III 61) “невелика пельошка, якою обгортають нижню частину тіла немовляти” (*зуза* “задня частина, зад”); *підлубок* (1965 Романів 70) “підшита в заг’ятку підкладка з тонкої шкіри” (*луб* “вид картону або залік у взутті, зроблений зі спеціального матеріалу — нижньої кори, підіррки”); *підснюток* (2000 СЗГ II 49) “підметка у взутті” пов’язане, певне, з *тести, гнітати* “давяти, бити”, пор. *нагніток* “мозоль” (див. ЕСУМ I 535).

4.4. У сучасних діалектах трапляються нечисленні назви частин кінської (здебільшого) упряжі, наприклад: *підшийок* (Гр III 185) “нижня горизонтальна частина ярма”; *піддуток* (2005 СБГ 418) “частина збруї”, *піддуток* (2000 ГТ 318) “підхвостовий ремінь, що підтримує шори”; *підпасок* (2000 СЗГ II 102) “спеціально пошитий ошійник, у якого один ремінь проходить під передніми лапами собаки” (*пас* “пояс, ремінь, смуга”).

4.5. Речовинне значення мають такі іменники: *підпійюць* (1890 Ен 321) “проста горілка” (*пійна* “те, що утворюється внаслідок бродіння спеціальної суміші, з якої роблять горілку”, “сивуха” (1909 Дубр 433), пор. *пійная* (1818 Павл 51) “найкраще хлібне вино”); *піддимок* (Гр III 164) “те, що побувало в диму, копчене”; *підрудок* (1931 Шел 76) “подрібнена руда”; *підпушок* (СУМ VI 488, 2000 СЗГ II 50) “короткі й густі ворсинки на хутрі, насінні бавовнику та ін.”; *підшерсток* (СУМ VI 526) “коротка м’яка шерсть більшої ссавців, що росте під довшою, пупкішою”.

5. *Локативну* семантику (“місце, яке знаходиться нижче від того, що названо твірною іменниковою основою, нижня частина чогось”) мають деривати, що вперше, за нашими даними, з’являються в джерелах кінця XIX століття.

5.1. Найчастіше це найменування місцевості на земній поверхні, наприклад: *підкульок* (1886 Ж 643) “місце під кулем”; *підєрок* (Гр III 162) “нижній схил гори, що переходить у рівнину, або місцевість біля під-

ніжжа гори”, *підгорок* (1999 Ні ТК 145) “рівнина біля підвищення; підніж-
жя гори, горба, підвищення”; *Поджумок* (1955 Бодн 246) “права притока
ріки Куми”; *підшиарок* (1992 РУНГСП 103) “те, що знаходиться під
шаром чогось (у геології)”; *підлісок* (1999 НГТК 145) “узлісся, клин лісу”;
пор. *Підборок* (1979 СГУ 423) “потік, права притока Слободянської
ріки, витік Красного” (*бір* “сосновий ліс”).

5.2. Інколи згаданий формант бере участь у деривуванні назв
деталей інтер'єру: *підпічок* (1896 УмСп III 70) “глибока ніша під
піччю на хліб”, *пінпічок* (2005 МаГуц 140) “місце під піччю”;
піддашок (Гр III 164) “виступ, карниз якої-небудь покрівлі”, “приспосова-
ння з чотирьох стовпів із підйомним дахом для зберігання сіна” (2000
СЗГ II 49) та “стріха над воротами, дверима” (2005 МаГуц 139);
підстрішок (Гр III 180) “місце під стріхою”; *підстінок* (СУМ VI 508) “ка-
мінний виступ у стіні для надання їй стійкості: нижня частина стіни”.

5.3. Найменування *частин тіла* людини або тварини, напри-
клад: *підборідок* (1886 Ж 638) “місце під бородою або сережки під
дзьобом півня”, *підбородок* (2002 СУССГ 160, 2005 МаГуц 133) “підбо-
ріддя”; *підшишок* (Гр III 185) “підгрудок у рогагої худоби”; *підкрилок*
(1958 ДзПодієстр 49) “те, що знаходиться біля крила”; *піддзьобок*
(СУМ VI 423) “нижня частина дзьоба”.

6.1. З кінця XIX століття поодинокими утвореннями репрезен-
товані номенци *явищ*, котрі не досягли повного виявлення своїх ознак
і подібні до тих, що позначені твірною іменниковою основою:
підбасок (1886 Ж 637) “чоловічий голос за висотою середній між ба-
сом і тенором” або “баритон” (СУМ VI 394); *підгалосок* (СУМ VI 416)
“голос (звук) вищого тону, який підтримує або підсилює основний
голос (звук)”.

6.2. Назви *звичай, обрядів*, які відбуваються напередодні того, що
названо твірною іменниковою основою: *підвечерокь* (1861 Закр 458),
підвечірок “споживання їжі після обіду перед вечерею”, “страва, приго-
тована для споживання між обідом і вечерею” (1918 ІвШум 57, СУМ
VI 404), *підвечірок* (2000 ГГ 318); *підвесілок* (Гр III 160) “передвесільний
обряд у суботу ввечері, на який збираються до нареченої дружки та
родичі”, “туляння дружок у молодой за один-два дні до весілля”
(2002 СУССГ 160).

Конфіксма-...-ок.

Розгляданий формант бере активну участь у творенні головню
десубстантивів із загальним словотвірним значенням “істота, предмет,
місце, які знаходяться вище чи спереду того, що названо вивідною
основою”. Цьому, певне, сприяло те, що частина номенів з конфіксом
на-...-ок була сформованою вже в праслов'янський період. Давні

найменування *тварин* досить активно засвідчують пам'ятки української мови, наприклад, найменування *тварин* за часом народження: *Грежань дво(р) а в томъ дворе шесть члѣка а осмь воло(в) ... а три нази(мкоу)* (1471 ССУМ II 14) “тварина віком до року, яка вперше лишається на зиму”, *назимок* (2000 ГТ 307) “невелике теля (до року), оленяtko” та “теля, народжене взимку” (2005 МагУц 110); назва особи: *наслідокъ* (1502 МагТимч I 469) “спадкоємець, наступник”. Окрім цього, у пам'ятках середньо- та новоукраїнської мови наявні деривати, які не виявлені в обстежених джерелах попередніх періодів.

1. Засвідчена в XI столітті назва особи *наперсокъ*, за нашими даними, не збереглася. Найменування осіб фіксуються в текстах із XIV століття: *просити му ба за корола и за королевы намъ вѣстыми* (1349 ССУМ II 20) “потомок; той, хто в майбутньому займе місце попередника”. У подальшому персоналія трапляються зрідка: *накоренок* (1886 Ж 480) зневажл. “потомство”; *нашикурок* (1928 СІП 207) “той, хто постійно намагається мати вигоду з усього”, пор. *шкура* (Гр IV 503) “жінка легкої поведінки”. Евфемічним є номен *накуранок* (1987 Корз 168) лайл. “чортове насіння” (можливо, діалектна форма іменника *накоренок*, але ймовірно, що це похідне від *курить*, “те ж саме, що і *куръ-зілля*” — див. Даль II 223).

2. Пізно фіксуються назви *рослин* та їхніх *частин*, а саме: *накоренок* (1886 Ж 480) “відросток на корені”, “нижня, коротка частина стовбура, спиляного чи зрубаного при корені дерева” (2004 МагІв 19); *навороток*, *навороток* (1902 Верх 45 253) “народна назва ранника, пюкма звичайного” пов'язане з праслов'янськими основами **vert-/vort-* “повертати”, пор. сучасне *вороття* “повернення”, назва зумовлена здатністю рослини повертати щось, втрачена неповноголосна форма, певне, — запозичення з діалектів чеської чи словацької мови (див. ЕСУМ IV 14, 19); *наголоваток* (1922 Мельник 72) “будяк, волопка”; *намулок* (103) “рослина, що росте біля річок, ставів, на болотах, рідше на степу”.

3. Розширюється в семантичному плані група найменувань предметів.

3.1. Назви одягу, його деталей, прикрас і т.ін.: *наголовок* (1886 Ж 471) “ковпак капелюха або дитячий чепчик”, “головний убір” (2005 МагУц 109) та “дитячий чепчик” (2005 СБГ 308); *надалок* (1930 Із 426) “подол, низ у платті”, *надоуок* (1894 ГовЗам 196) “частина, пришита до сорочки низом”; *напалок* (Гр II 506) “палець рукавички, перев'язка на хворому пальці або те ж, що й наперсток”, *напильок* (1909 Д 170), *напалок* (1984 ДзПА 137) “перстень”; *нап'яток* (ЕСУМ IV 651) “задня тверда частина взуття, що охоплює п'яту”.

3.2. Найменування *зрядь праці*, їхніх *деталей* репрезентовані успадкованими давніми найменуваннями: *наперстокъ* (сер. XVI

СлавКор 471, СУМ V 141) “металевий ковпачок, що надягається на палець для зручності пересування голки під час шиття”, “деталь кісса, ціпа” (2005 МатГуц 111); *назубок* (СУМ V 93) “напиллок, яким випилюють зубці, роблять насічку, зазубини і т. ін.”. З початку ХХ століття задокументовано кілька новотворів: *навиллок* (1902 Верх 45 237) “держак у вилах”; *натрубок* (1931 ГТ 1122) “кільце”; *наралок* (1987 Корз 169) “залізний наконечник рала, частина плужка для обгортання картоплі” (*рало* “вид землеробського знаряддя для розпушування зораної землі”); *напиллок* (2002 БРУПІС 409) “напильник”.

Сюди ж найменування *риболовецьких приладь*: *накісток* (Гр II 493) “пір’їнка в поплаву” та *виробничих знарядь*: *наглинок* (1931 Шел 55) “спеціальний пристрій у керамічному виробництві”.

Відтінок збірності у значенні має полімотивований дериват *насідок* (2005 СБГ 321) “покладені під квочку яйця для виведення курчат”, пор. *сідати, сідало* чи *сідак* “місце для сидіння”.

3.3. *Деталь кінської упряжі* називають успадкований із давньокиївського періоду *набідрок* (1898 УмСп IV 184) “хомут, ремінь біля хомута” (*бедро* “стегно”) та новий іменник *набородок* (1984 О I 461) “ремінь вуздечки під шиєю”.

3.4. Назви *споруд, їхніх деталей*: *нагробокь* (1622 КартТимч) “надмогильний пам’ятник або камінь”, пор. “надмогильний напис, епітафія” (1864 МатТимч I 452); *начілок* (1886 Ж 500) “фронтон”; *надвірок* (ЛекоФр 130) “завіс на дверях”.

3.5. *Речовину семантику* має полімотивований дериват *напитокь* (II пол. XVII МатТимч I 464) “напій”, “спеціально приготована рідина для пиття (переважно алкогольні напої)” (1739 ДДГ 64) (*пиття, тити, натитися*).

3.6. Семантику *сукупності* мають іменники *набыток* (к. XVII-п. XVIII КЗ 43), *набуток* (Гр II 466) “майно” (*бути, набути*); *навиллок* (Гр II 469, СУМ V 31, 2003 УГР 675, 2005 МатГуц 108) “кількість сіна, яку піднято на вилах”.

4. *Локативні* назви вказують на розташування зверху чогось, що позначено твірною основою: *наглинок* (1912 Бат 279) “верхня верства глини з піском”; *нарівнок* (1928 СПГ 206) “верхній шар ґрунту, до складу якого входить гравій” (*рів* “крупний пісок, гравій”); *над(ь)бок* або *надзубок* (205) “наріст на дзьобові в індики”.

Конфікс пів-/пол(ь)-/(волу)-/-...-ок.

Базою творення іменників із цим формантом стала суфіксація, яка передувала йому. Без сумніву, “виникнення конфіксальних структур і самих конфіксів незмінно пов’язане з перерозкладом основи” [Юркева 1991 168]. Похідні типу *потьмфрокь, польгрошокь* семантично

співвідносилися зі сполученнями *поль м'яра*, *поль гроша*. Схема творення була така: *поль м'яра* + *окь* > *польм'ярокь*, *поль гроша* + *окь* > *польгрошокь*. З часом відбулася зміна мотиваційної співвіднесеності та встановлення зв'язку безпосередньо зі словами *м'яра* і *грошь*, що викликало зміни в морфемній структурі похідних. Твірними основами почали сприйматися іменники і формант став іншим: *м'яра* > *польм'ярокь*, *грошь* > *польгрошокь*. Відбулося “скорочення основи на користь афікса” [Николаев 1987 71]. При цьому перерозклад у такому випадку характеризується яскравою специфікою: “скорочення основи відбувається не контактним способом (на місці безпосереднього зіткнення основи й попереднього афікса), а дистантним. Тому, зберігаючи статус морфеми, афікс змінює свою якість: він стає переривчастим, двоелементним, тобто конфіксом” [Там само]. Пізніше, за згаданим вище зразком, почали творитися структури безпосередньо від іменників за допомогою нової морфеми.

Усі похідні, утворені за допомогою конфікса *пол(полу)-...-ок*, називають предмети (рідко істоти), які точно або приблизно удвічі менші за названі мотивувальним словом. З часом виникають деривати, у яких загальне словотвірне значення реалізується в частковому значенні подібності до того, що назване твірною основою.

1. Назви істот, котрим притаманні лише деякі ознаки тих істот, що названі вивідною основою, представлені головню найменуваннями осіб: *полупанокь* (1861 Закр 468) “дрібний поміщик недворянського роду, який не придбав власного дворянства”; *півпанок* (1886 Ж 636) “те саме, що й *полупанокь*”; *півбожок* (636) “той, хто поводить себе як Бог, схожий на Бога”; *полувірок* (1896 УмСп ІІІ 271) “той, хто недостатньо вірить у що-небудь, або той, хто зрікся своєї віри”; *півдівок* (СУМ VI 424) “те саме, що й *піддівок*”. Пор. також оніми — результати семантичного словотвору, які служать засобом ідентифікації особи: *Полуботок* (1685 АрхЮЗР I/5 66); *Півситок* (Редько 1968 180), *Полуситок* (182); *Півхлопок* (180).

2. Іноколи трапляються назви тварин: *полурибок* (1927 НХТ 80, 1927 СЗН ІІ 107) “народна назва риби — камбали”; *полукровок* (1931 СтТ 68) “тварина, яка народилася внаслідок злучки чистокровного самця й простої самки або навпаки”.

3. Зрідка фіксуються назви рослин: *полуцвіток* (1994 Смик 133) “фіалка триколірна”.

Сема збірності прозирає в таких іменниках: *полукопокь* (1627 МатТимч ІІ 162, 1886 Ж 693) “півкопи”, *півкоток* (1912 Бат 284) “30 сноків скошеного або зжатоного хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху” (*копи* “60 сноків, складених певним чином”);

півскарток (1886 Ж 636) “скарта, удвічі менша за звичайну”; *палустишок* (1898 УмСп IV 84) “половина стогу”.

4. Найменування предметів, до формальної структури яких входить конфікс пів-/пол(ь)-/(полу)-...-ок, поділяються на дві великих групи:

1) назви предметів, місцин, які є наполовину меншими від тих, що названі твірною основою;

2) помена предметів за подібністю до позначуваних твірною основою артефактів.

4.1.1. Назви господарського начиння, переважно посуду, фіксуються в обстежених пам'ятках із XVI століття: *полбарилок* (1566 МатТимч II 157) “дерев'яна посудина, зроблена з дошок, охоплених кільцями” (*барилю* “бочка”), *півбарилок* (1926 ПУРС 161) “те саме”; *въ томъ же дворе, въ коморѣ, маєтности речей рухомыхъ: ... полмисковъ немалыхъ шесть, приставокъ шесть, толерей осьмьнацать* (1575 АрхЮЗР I/L 54) “глибока глиняна тарілка, яка за місткістю відповідає половині миски”, *палумисокъ* (др.пол. XVII Радив 236) “глиняна тарілка або миска, менша за звичайну” (*миса* “велика миска, блюдо”), *палумисок* (СУМ VII 101) “різновид столового посуду, що має вигляд неглибокої миски або глибокої тарілки”, “неглибока миска” (2000 СЗГ II 68); *полбочокъ, полубочокъ* (XVI ІКІС) “дерев'яна посудина з дошок, скріплених кільцями, місткість котрої складає 10-15 відер”, *полубичок* (2003 УТР 685) “дощка, кадіб”, *палібчок* (1909 Д 232), *палібчок* (1909 Дубр 155) “дощка, наполовину менша за звичайну”; *палуборттокъ* (XVI ІКІС) “невелика колода для бджіл” (*бортъ* “дерево з вуликом, колода для бджіл”); *палукартокъ* (XVI ІКІС) “посудина для пиття, що за місткістю дорівнює половині кварта” (*кварта* “міра рідини, восьма або десята частина відра”); *палукішок* (1886 Ж 693) “плетений кузок” (*кошъ* “вид плетеної корзини для ручної поклажі”), *палупішок* (1984 О II 108) “кіш на возі, плетена частина воза”; *пійтонорок* (1900 ДолГов 114) “знаряддя праці менше від сокири, має дві заточені сторони”; *пійсфринок* (114) “шухляда в скрині на всю ширину верхньої частини”; *півпляшок* (1918 ІвШ 48) “посудина місткістю в половину пляшки” (*пляха* “сулія, велика посудина”).

4.1.2. У середньоукраїнській та новоукраїнській мові віднаходимо поодинокі назви транспортних засобів та їхніх елементів: *палукамалюсокъ* (1552 Торг 81) “річкове судно вантажкопідійомністю близько 5 лаштів” (*комлеа* “найпоширеніший тип сплавного судна без щогл, прямокутної форми, вантажкопідійомністю близько 10 лаштів /лашт — міра ваги на річковому транспорті, 1 лашт = 120 пудів”); *палудрабок* (1882 Писк 200, 2000 ГГ 323) “бік вазового ящика, утворений за допомогою поздовжніх і поперечних жердин на зразок драбини” (*драбъ*

“великий решітчастий віз для перевозки сіна”) або “одна з двох бічних ліскоподібних частин короба воза” (2004 Магів 28), “частина воза, що має вигляд ящика” (1960 СІП 78); *палугарбок* (Там само) “віз, яким возять сіно, снопи, менший за гарбу” (*гарба* “віз для перевезення містких матеріалів”); *палутрямок* (1990 ТранспЛ 121) “поперечна переводина” (*трям* “балка, перекладаина”).

4.1.3. Назви *одиниць вимірювання*: *а я ки(а)зь Семен Юрьевич мав придати ку св(а)тому Іоанну к Голианом палумерокъ меду* (1489 ССУМ II 187) “міра місткості рідких та сипучих тіл” (*мера* “предмет, яким щось наміряють; мірка”), пор. *палм фрок* (1653 АрхЮЗР I/XI 451), *палумирок* (1653 453), *палумярок* (1665 I/VI 477); *палукуфокъ* (XVI ІКІС) “міра рідини в 15 кварт” (*куфа* “чай, бочка місткістю в 30 кварт”); *півсоток* (1886 Ж 636) “половина сотні” (*сотня* “певна кількість чогось, що дорівнює числу сто”); *палумацьок* (1886 Ж 693, СУМ VII 101, 1984 О II 108) “міра ваги сипучих тіл у 25 кг або дерев’яний посуд місткістю в 25 кг” (*маца* “міра ваги зернових, що дорівнює 50 кг”); *полусеток* (1886 Ж 694) “одиниця вимірювання полотна в 50 аршинів” (*сетъ* “одиниця вимірювання полотна в 100 аршинів”); *півлатерок* (1984 О II 64) “одиниця виміру дров в 1-2 кубометри” (*латер* “одиниця виміру дров у 2-4 кубометри”); *полусамок* (1984 О II 109) “сувій полотно в 6-7 мір” (певно, від *сагъ* “шматок грубої тканини”, пор. *саженъ* від *святити рукою* “міра довжини в розмах обох рук”).

4.1.4. Найменування *грошових одиниць*, які за вартістю відночі менші від тих, що названі твірною основою: *А съ шкря мыта не давати, ит пресного меду с сосудины с вѣка по полугрошку, ит колоды меду грошь* (1494 Торг 38) “грошова одиниця, яка за вартістю дорівнює половині гроша” (*грошь* “срібна грошова одиниця”); *отъ дымника по польгрошку и стисного по два бѣлые беремо* (1582 АрхЮЗР I/I 155) “те ж, що й полугрошок”; *палталярок* (XVI ІКІС) “старовинна польсько-литовська монета вартістю у 65 копійок срібла або 1 гульден” (*таляр* “монета у 2 гульдени”).

4.1.5. Із XVI століття в проаналізованих текстах фіксуються найменування *місцевості*, *наполовину меншої* від названої мотивувальним словом: *палуланок* (1571 ВолГ 214) “поле, засіяна смута близько 5 десятин” (*ланъ* “поле близько 10 десятин”), *півланок* (1900 ДолГов 114) “поле площею в 50 квадратних метрів, як правило, далеко від дому”; *палустанок* (694) “невелика стоянка, місце зупинки” (*стан* “поселення людей біля місця зупинки в дорозі”) або “невелика залізнична станція” (СУМ VIII 104); *палуцінок* (1984 О II 109) “стіна між вікнами”.

Документується й назва музичного інструмента *півдудок* (ЛексФр 166) “сопілка”.

Речовинну семантику має виявлений у словозбірках ХХ століття дериват *півшкурок* (СУМ VI 390) “шкура молодого бичка, яка за розмірами дорівнює половині шкури дорослої тварини”.

4.2. У ХVІ столітті вперше зафіксовані найменування *предметів*, які є подібними до тих, що названі вивідною основою.

4.2.1. На позначення *одягу* та *його деталей* виступають нечисленні іменники, а саме: *палуботокь* (ХVІ ІКІС, 1931 Шел 78) “взуття, у мн. чоботи з короткими халявами” (*боть* “чобіт з високими халявами”); *пу(л)чмаро(к)* (1650 ДМ 194) “короткий хупряний чоловічий одяг” (*чмаро* “верхній чоловічий одяг типу кожука”); *півчобіток* (СУМ VI 390) “те саме, що півчобітки — жіночі чоботи з короткими халявами”; *полуботки*”.

4.2.2. Інші деривати: *палутабинокь* (1861 Закр 468), *палутабенокь* (1898 УмСп IV 107) “старовинна гладенька шовкова тканина” (*табинь* “вид тканини”); *пувшорок* (2000 СЗГ II 98) “спеціально пошитий ошийник, у якого один ремінь проходить під передніми лапами собаки” (*шорл* або *шора* (гуц.) “ремінна упряж”), пор. *півшорок* (2004 Матїв 48) “поперечний ремінь, що йде через хребет коня від посторожки до посторожки”.

5. Назва *явлиця*, яке відбувається в середині того, що названо твірною основою: *палуденок* (1886 Ж 693, СУМ VII 100) “час найвищого стояння сонця над горизонтом, середина дня”, “обід” (2000 ГТ 323) та “обідня пора; їжа, яку приймають о цій порі” (2005 МатГуц 148).

Як бачимо, у сучасній мові переважають деривати з морфемою *полу-*, яка у всіх інших випадках словотворення має відповідник *напів-* (*напівавтомат*, *напівоберт*, *напівсон* і под.), а як елемент конфікса — *полу-* (*палумисок*, *полукілок* і под.). Таке явище свідчить на користь афікса, а не кореня, тобто *полу-* виступає не як частина складних слів (цю місію в українській мові виконує *напів-*), а частіше як префіксоїд або елемент складних морфем.

Конфікс за-...-ок.

Конфіксальні структури із цим формантом почали творитися з ХVІ століття. Мотивуються описані деривати, як правило, іменниками. Загальне словотвірне значення цього типу полягає в називанні предметів, явищ, місць, які знаходяться позаду того, або відбуваються після того, що позначено твірною основою.

1. Номен *живої природи* представлені небагатьма утвореннями:

а) назва *особи*: *загніток* (УРС 1926 244) “особа, яка переживає нещастя (несе тягар якоїсь біди)”, пор. *гніт*, *загнітити*;

б) назва *тварини*: *залубок* (1984 О I 275) “шашіль” (луб “кора з липи та деяких інших дерев”).

в); найменування *рослин*, які за деякими ознаками подібні до тих, що називає твірна основа: *завербок* (1984 ОІ 261) “червона верба”;

г) назва частини рослини: *закоренок* (1886 Ж 250, 2000 ГТ 278) “частина стовбура дерева, що розташована коло кореня”.

2. Найменування *предметів*, які знаходяться позаду того, що названо мотивувальним словом, трапляються в обстежених джерелах з другої половини XVI століття.

2.1. Назви *предметів побуту*: *заголовок* (1575 АО 55), *загововок* (2002 СУССГ 80) “подушка”; *затылок* (1606 СУМ XVI-п.пол.XVII XI 13) “задня частина чи бік чогось”, *затилок* (1990 Сизько 35) “дерев’яна планка з дірками на краях, яка одягалася ззаду й спереду дерев’яного воза на полудрабки” або “тупе ребро леза ножа” (2000 СЗГ I 178); *загривок* (1855 СМН 124) “хліб, який виріс на ниві смугою вище від іншого”; *завісок* (Гр II 19) “залізний брусок у возі, прибитий за віссю для того, щоб колесо не терло плеча, на якому стоїть ящик воза”; *загвіздок* (26) “кілочок або цвях, який заважає кінцю палиці пройти назад з отвору”; *заглемездок* (УРС 1926 244) “предмет, який зроблено неохайно” (діал. *глемезд* “щось негарне, неохайне”); *заденок* (1952 Мельн 79, 2005 СБГ 121) “задня сторона ящика на возі” та “верхнє дно бочки” (2000 ГТ 277); *зафрилок* (У-РС 1971 235) “спеціальний пристрій у літака, що знаходиться позаду крила”; *зачілок* (2000 СЗГ I 180) “причілок хати”; *зачічок* (2005 МагГ уц 63) “лежанка на печі чи біля печі”; *застілок* (64) “ліжечко поза столом”.

2.2.3 XVIII століття нечисленні похідні виступають найменуваннями *елементів одягу*: *затоясок* (XVIII КаргТимч) “фартух”; *закалінок* (1886 Ж 250) “спеціальний предмет, який прилаштовують за коліном (у медицині валок)”; *запукавок* (СУМ III 297) “манжета”.

Серед таких субстантивів є і відзайменникове утворення: *засобок* (Гр II 99) “задня частина сорочки або зборки на спині кожуха вище від талії” від *за собою*.

3. У середньоукраїнський період починає формуватися найчисленніша лексико-словотвірна група номенів *місця*, яке знаходиться позаду або на задній стороні того, що названо мотивувальним словом.

3.1. Назвами *місцевостей, територій* є такі іменники: *Клиноватою нивы гранду положити есми уверхъ подле малой долины и замезокъ малой нивки, которая посполита с Клиноватою* (1507 АрхЮЗР I/VI 9) “смуга землі або місце за межею”, *замінок*, *замизнок* (2000 СЗГ I 171) “поле, нічим не засіяне, пасовище або невеликий сінокіс біля хати”; *При застѣнку Сары Жидовки, надъ болотомъ Цетьн-сканъ, моржовъ 26 подльскъ — принял Томайшъ* (1563 КаргТимч) “тиселення за дуже густим лісом (за стіною “ісу)”, пор. “частина землі, відділена

них із цим конфіксом є “назви чогось, яке близьке, прилягає до того, що названо твірною основою”.

1. Найменуваннями *території* є десубстантиви, що зафіксовані в джерелах з другої половини XVI століття: *Городен всихъ 18, везицы две: у вышки ровны съ обланками, у бланокъ оконъ не дороблено* (1552 АрхЮЗР І/7 587) “місце, територія біля лану”; *обміжок* (1874 Левч 29) “межа, що розділяє дві смуги поля”, “вузька смуга землі, яка відокремлює одну борозну від іншої” (2002 СУССГ 146); *обніжок* (1882 Писк 160, 2002 СУССГ 146) “вузькі смуги землі, що поросли кормовими травами, які обмежують хлібні ниви”, “шерсть з ніг вівці” (1902 Вас 62), “стежка, доріжка, протоптана чи спеціально зроблена” (1984 ДзПА 63).

2. Наприкінці XIX століття з’являються назви *предметів побуту, інструментів* та *їхніх частин*, які прилягають упритул до того, що позначено твірною основою: *облавок* (Гр Ш 13, СУМ V 517) “борт корабля” (*лава* “вузький місток, колода, перекинута через воду для переходу”); *обніжок* “перекладина між ніжками (стола, стільця)” (УРС 1926 501); *обрамок* (СУМ V 562) “те, чим обрамляється що-небудь, рамка” (можлива мотивація дієсловом *обрамляти*, у такому разі цей дериват слід уважати суфіксальним іменником); *обпалок* (2002 СУССГ 146) “крайня дошка з розпиленої вздовж зовнішньої частини колоди”; *обширок* (2005 СБГ 359) “спеціальний інструмент для округлення заліза”.

Конфікс від-/от-...-ок.

Деривати з цим афіксом називають певну частину від того, що позначено твірною іменниковою основою. В українській мові сформувалося кілька лексико-словотвірних груп.

1.3 першої половини XVII століття засвідчено поодинокі найменування *осіб*, а саме: *отродокъ* (1621 МагТимч II 70) та *тоть всякъ, не яко отродокъ, но яко зичливий и любезний с[и]нъ отчизни своеей* (1720 ЛВел 48) “виродок”, пор. польське *odrodek*, співвідносно з *родъ*, а також *відрідок* (1918 ІвШум 342) “нападок”; *відлюдок* (Гр І 218, 1999 Леснова 13) “той, хто тримається осторонь від людей, уникає товариства”.

2. Зоологічні номени представлені *збірною* назвою: *відрійок* (УРС 1953 251) та *відройок* (1984 ДзПА 56) “молодий рій, новий рій” або “шлучно створений рій” (2002 СУССГ 42), *отройок* (2005 СБГ 372) “новий рій” від *рій* “бджолина сім’я”, хоча, можливо, це утворення виникло на ґрунті суфіксації дієслова *відройти(ся)*.

3. Найменування *предметів*, які містять у собі деякі ознаки того, що названо вивідною основою, або є частиною того, що називає мотивувальне слово, за нашими даними, фіксуються в новій українській мові. Наприклад: *відринвок* (1931 Шел 66) “відгалуження труби для стоку води” (*ринва* “труба для стоку води”); *відгілок* (1932 СФТ 137) “те, що

відводиться від основної лінії, відгалуження” від *гліска*, з відтинанням *-к-*; *одлясок* (1958 ДзПодлістр 48) “частина лясця біля кітця, яка затримує рибу і не дає їй змоги вийти з нього” (*лясця* “шит із міцних, очислених від лясця очеретин”, *кітєць* “загорода із очеретяних ляс для витову риби”); *відмилоток* (У-РС 1971 89) “корисні копалини, які розташовані на віддалі від основної лінії, або невелика жила, що відгалужується від основної”; *віднорок* (2005 ВТСУМ 175) “хід основної нори або кормової камери лисниці, бореука”.

4. Назви *місцин*, які починаються від того, що позначено твірною іменниковою основою: *відземок* (1886 Ж 97) “частина стовбура дерева від землі до гілок”, пор. *відзаток* (2005 СБГ 53) “нижня частина спляного, зрубаного або викопаного з коренем дерева”; *відменсок* (1984 О І 122) “вузька земельна зорана смуга, що розташована при межі”; *відплесок* (1984 ДзПА 255) “мілкий, глухий (без виток) рукав річки” (*плесо* “вільна від заростей, відносно глибока і спокійна ділянка якої-небудь водойми”).

Для називання *елемента споруди* в сучасній мові використовується похідне *відкрилок* (УРС 1953 235) “частина будівлі, яка прилягає до якогось із крил основної споруди”.

5. Номен *лящи*, які становлять частину від тих, що названі твірною основою: *одзимок* (1840 Б-Н 258), *відзимок* (1909 Д 52) “холод наприкінці зими”; *відзарок* (1886 Ж 97) “відблиск зорі, свілаха” (*зоря* “заграв, сяйво”); *відлунок* (1930 Із 114) “відбиття звуків, невелика луна”.

Поруч із відіменниковими новостворами з початку ХХ століття побутують утворення від інших частин мови:

а) відвигукове похідне *відлясок* (Гр І 218) “відголосок пострілу або щиголя; відзвук від звуку хляпання по чомусь або шльопання (ляскання)” від *лясь*, *ляснути*;

б) денумератив *відсоток* (1906 Дом 55, СУМ І 640) “процент, зиск із кожних ста карбованців або взагалі число, що показує, яку частину чого-небудь береться з кожної сотні; частина чого-небудь”.

Конфікс про...-ок

В українській мові сформувалися дві лексико-словотвірні групи похідних, які творилися за допомогою цього форманта.

І. З кінця XV століття починає своє становлення група найменувань того, що знаходиться між чимось, названим мотивувальним словом.

1.1. *Ботанічним* номеном виступає десубстантив *пралісок* (Кв-Осн ІІІ 45) “різновид трав’янистої рослини родини лілійних з блакитними чи синіми квітками, які ростуть на лісових галявинах”.

1.2. Більшість похідних складають *локативи*, а саме: *Остаф’їв* *даль тому Проселку* (1498 АЛМ І 159) “населений пункт, розташо-

ваний між селами” (село); *Справа записана Степана Сосниченка о визнанню плахот, которие в промуракъ под манастиром з розним недомір перебираю* (1667 АКП 86) “простір між мурами, простінок” (мур); *пролісок* (1886 Ж 773) “місце в лісі або на узліссі, вільне від дерев, галявина”, “прогаліна в лісі, просіка” (1999 НГТК 165, 2004 Магіїв 73), *провулок* (Кв-Ося III 36), *проулок* (63) “обмежений двома рядами будинків простір для їзди й ходіння між двома вулицями”; *прамежок* (Гр III 471) “польова стежинка між двома полями”; *роверсток* (1928 СІП 223) “тонкий прошарок у верстві породи іншого складу” (*верста* “горизонтально розміщена маса чого-небудь, що стикається з поверхнею іншої маси; шар”, з відгинанням -в- основні); *прошарок* (1930 СІПМ 140) “шар чого-небудь у чомусь іншому, між шарами чогось іншого”; *прошилок* (1992 РУНГСП 113) “те ж, що й прошарок”; *пропласток* (114) “те ж, що й прошарок” (*пласт* “шар”).

2. Найменування того, що є частиною чогось, позначеного мотивувальним словом і яке в просторі знаходиться між ним:

а) назва рослини: *просуренок* (1922 МельнРос 89) “шафран сорокати, народна назва рослини” або “біла, з фіолетовими прожилками квітка, надзвичайно приємного запаху, яка розквітає раніше проліска” (2002 СУССГ 178), також *просурок* (178) “пролісок” (*серен, сирен, сурен* “наст, обледеніла кірка на поверхні снігу, що утворюється від посилення морозу після відлиги”), пор. назву явища природи *просуренок* (1984 ДзПА 266) “іній, ожеледь”;

б) назва деталі одягу: *продолок* (1965 Романів 75) “припіл сорочки чи спідниці”;

в) найменування місцин, деталей споруд: *простінок* (1886 Ж 778) “частина стіни між прорізами вікон, дверей”; *прочолок* (1909 Д 253) “вершина гори або головна, передня сторона будинку”.

3. Трапляється й відзайменниковий дериват з абстрактною семантикою: *прямівюкь* (1888 Житецький 74) “назвисько, прізвисько”, утворене від прийменника із займенником у формі зняхідного відмінка *про мене*.

Конфікс ви-...-ок

Перша частина описуваного складного афікса походить із дієслівного префікса *ви-*, що вживався для творення дієслів доконаного виду зі значенням “довести дію до результату” типу *виносити, вивести* та ін. Перші іменники з елементами *ви-* та *-ок* у морфемній будові, за нашими матеріалами, фіксуються в джерелах XVI століття. Новотвори з конфіксом *ви-...-ок* означають щось (місце, предмет або істоту), яке схоже на назване твірною іменниковою основою, але не є ним цілком, тому що неповно виявляє властиві йому ознаки. Гадаємо, правомірним є

визначення таких лексико-словотвірних груп іменників, які утворилися внаслідок конфіксації за допомогою цього дериватора.

1. У середньоукраїнській мові почала формуватися група найменувань *істот*, котрі мають певні якості, що притаманні особам, названим твірною основою: *выблядокъ свидѣтельъ быть не можетъ* (XVI МП 65) “позашлюбна дитина, яка не має права на спадок” від *блядь* (ЕСУМ I 215) “розпусник, гульвіса, повія”, яке, у свою чергу, пов’язане з дієсловом *блудити* “блукати, блудити” (Там само 212, 215). У подальшому трапляються нечисленні утворення: *выпачок* (УРС 1953 93) “той, що хоче виділитися серед загалу, показати свою зверхність і перевагу в чомусь, хоча насправді їх не має” (*пан* “особа багата, освічена або та, що займає певне місце в державі відносно свого соціального статусу”).

2.1. Назви *предметів*, котрі містять деякі ознаки з тих, що позначені мотивувальним словом: *выбрудок* (1882 Писк 33) “туша, брудний осад” (*бруд* “трязь, грязюка”); *выжалобок* (1886 Ж 74) “пристрій для годівлі худоби, неглибокий жолоб” (*жолоб* “те ж, що і ясла”); *выріжок* (84) “частина чого-небудь, що видається наперед, виступ” від *ріг* із чергуванням приголосних у корені [г] – [ж]; *вышкварок* (93) “дуже малий обсмажений шматок сала” (те саме, що й *шкварка*); *выбороздок* (1984 О I 96) “остання скиба під час оранки в розгін” (*борозда* “слід, який лишається на землі після оранки”).

2.2. Найменування *предметів*, що є результатами дії, названої твірною основою, або виконаної предметом, який позначений вивідною основою: *вымелокъ* (1500 МатТимч I 143) “плата за помол, прибуток мельника”; *выгніток* (1909 Д 37) “вичавки з винограду, з конопляного сім’я — макуха або щось інше, що побувало під гнітом” (*гніт* “тягар”).

3. Назви *місцин*, які подібні або менші від тих, що позначені твірними іменниковими основами: *Дбе(л) все тоє име(н)є мое Дедковць, выселокъ Камаровку и истровъ Дрыгловъ ибрутъ* (1584 АЖ 138) “невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей з іншої місцевості або з іншого населеного пункту, а також поселення людей на новому місці”, це похідне утворилося від дієслова *выселити* за допомогою суфікса *-окъ*, про що свідчать семантичні зв’язки між розглядаваними словами, однак пізніше у свідомості мовців сталася зміна мотиваційної співвіднесеності, у результаті чого твірною основою почав сприйматися іменник *село*; відбувся процес перерозкладу в структурі похідного, унаслідок якого виокремилася нова морфема *ви-...-ок*, за допомогою котрої утворено низку локативів: *выбалок* (Гр I 144, 2004 Матїв 74) “відріг балки, невелика балка” або “ямка, заглиблена на дорозі, вибита колесами, полкозами або водою” (1990 Трансл I 184), “вихід з яту; мокра заболочена низина” (1999 НГТК 38),

пор. *Вибалок* (1979 СГУ 100) “назва правої притоки Берестової ріки”; *видолинок* (Гр I 158) “невелика й неглибока улоговина”, *видолинок, видолок* (2004 Маг’їв 71) “рівна, плоска місцевість, розташована між горбами чи горами” або “яр; долина; вузька протяжна низина” (1999 НГТК 40); *виарок* (Гр I 202, 2004 Маг’їв 74) “невеликий яр із пологими схилами”, “яр; неглибокий яр; ліс з ярами” (1999 НГТК 47); *винорок* (1984 ДзПА 254) “джерело, потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі або в колодезь” (*нора* “джерело”); *висалобок* (1999 НГТК 40) “заглиблення на вершині гори”; *вишмок* (46) “яма (природна); невелика яма на дні річки”.

Конфікс над...-ок.

Базою для творення конфіксальних структур із над...-ок послужили прийменниково-відмінкові форми, у яких прийменник вказував на місце знаходження певного предмета у просторі відносно іншого предмета. Невелика кількість дериватів із цим формантом — відмінникові утворення, зрідка трапляються відчислівникові похідні.

Перший субстантив із конфіксом над...-ок документується в XVII столітті: *надгробокъ* (1622 Маг’Тимч I 454) “пам’ятник над могилою або камінь; епітафія, надгробний напис”, *надгробок* (СУМ V 65) “пам’ятник, камінь, плита і т. ін., встановлені на могилі”. Саме в цей час починає формуватися й загальне словотвірне значення типу: “те, що знаходиться над предметом, названим твірною основою”. Пізніше виникло ще кілька похідних такого плану: *надтіпок* (1886 Ж 496) “тент, напінаний зверху на палицю або на щось інше для створення загінку”; *надкрилок* (1931 Шел 55) “частина крила у вітряку”, “елемент невода” від *крило* “одна із сіток невода, бокове полютище”; *надкайінок* (СУМ V 71) “плоска округла кістка, розміщена спереду нижнього колінця стегна”; *надосник* (1990 ТрансЛІ 61) “дерев’яний брус, укріплений зверху на металевій осі воза”.

Препозитивна частина конфікса у структурі *надвечірок* (СУМ V 3) “час перед вечором, початок вечора” походить від прийменника *над*, який уживався з іменниками на позначення часу (*над вечір*), а в новостворі *надсоток* (1886 Ж 476) “частина козаків, які складають лишок у сотні, проте належать до полку” — від прийменника *над*, який вказував на кількість (*над сто*).

Конфікс недо...-ок.

Початкова частина конфікса походить із префікса *недо-*, який вносить у похідне слово значення неповноти вияву предметності, стану або якості, наприклад: *недоум’їник, недожурма, недомышть* (див. Ср II 374-377) і под. Значення наведених конфіксальних структур виключає

зв'язок із префіксальними дієсловами, який притаманний утворенням *недоносок* (від *недоносити*) та *недопиток* (від *недопити*). На ґрунті поєднання значення конфікса та семантичних ознак вивідних основ формується загальне дериваційне значення типу. Похідні із *недо-...-ок* називають предмет або істоту, яким бракує того, що назване твірною основою.

1. З початку XVII століття засвідчено назви *осіб*, яким бракує того, що названо мотивувальним іменником: *недов'їрокъ* (1627 МатГамч I 482) “маловірний”; *священникъ Кондратъ сталъ ум'вѣтомъ, ... православному великіе ругателства д'вѣлать, какъ то: звалъ недов'їрками, серетиксами* (1768 АрхЮЗР I/III 381), *недов'їрок* (Гр II 544, СУМ V 289) “той, хто відступився від православної церкви, або людина іншої віри”; *недоумокъ* (1861 Закр 413) “незрілий розумом, дурнуватий”; *нидоумок* (2005 МатГуц II 6) “нєтяма, недоумкуватий”; *недалишок* (1861 Закр 413) “ополячений українець”; *неолюдок* (413) “той, хто не заслуговує на звання людини, або злий, як звір, чоловік”; *недалиток* (Гр II 544) “той, хто не досяг повноліття”; *недопанок* (545) “той, хто поводить себе як пан, або вдає із себе пана, а насправді не є ним”; *недосилок* (1909 Д 176) “той, хто не має сили, слабкий, кому не до сили щось зробити”; *недом'їрок* (2002 СУССГ 139) “низькоросла людина” (*міра*).

2. Назви *предметів* (рідко — *тварин*), які мають лише деякі ознаки чи властивості того, що названо твірною іменниковою основою: *недом'їрок* (СУМ V 295) “те, що не відповідає звичайній мірі, менше за міру”, “риба, менша за середню величину” (Гр II 545); *недоуздок* (1886 Ж 509) “обротъ — вуздечка без вудил і залізних мундштуків, які вставляють у рот коневі, для прив'язування у хліві”.

3. Найменування *стану середовища*, що зовсім не має чогось, названого вивідною основою: *недалидок* (2005 МатГуц II 6) “безладдя, нелад”.

Конфікс су-...-ок.

1. У конфіксальному утворенні *супоротокъ* (XVI ПКІС) “дитя тварини, яке мертво вийняте з тіла матері внаслідок розтину” від *пороти* “розтинати, розрізувати” реалізується словотвірне значення “те, що з'явилося внаслідок виконання дії, названої твірною основою”.

Усі наступні фіксації похідних із *су-...-ок* яскраво засвідчують розвиток двох лексико-словотвірних груп, у яких сформувалося значення *суміжності та близькості до чогось*, названого твірною основою, а також значення *неповноти вияву ознак, наявних у мотивувальному слові*.

Природу іменників типу *суголовок*, *сугорбок* можна пов'язувати із префіксованими формами *суголов*, *сугорб*. При цьому *-ок* первісно надавав похідним демінутивного значення. З часом твірною основою у свідомості мовців став сприйматися іменник без *су-*: *горб* – *сугорбок*, *голова* – *суголовок*. Пізніше конфікс почав брати участь у деривуванні

похідних і від інших іменників, котрі зовсім не вживалися із давнім прийменником *су*, наприклад: *болото, долина, край* і под.

1. Найменування того, що у просторі розташоване дуже близько (прилягає) до чогось, названого вивідним словом, а саме:

а) найменування предметів: *суголовок* (Гр IV 225) “частина вуздечки біля вудил — те, що одягається на голову коня”, “потова частина дерев'яної осі” (1990 ТранспЛ 60), “дерев'яний брус, укріплений наглухо зверху на металевій осі воза” (2004 Магіїв 28), *сугловок* (Гр IV 225) “кут скрині”; *сукрайок* (ЛекоФр 231) “те, що прилягає до краю, окрасць”.

б) назви місця, території: *суголовок* (1918 ЇвШ 192) “поперечна смужка уздовж зораних загонів”, “польова дорога, межа між кінцями нив у вигляді незасіяної смуги” (1965 Романів 85) або “кінець ниви, де повертають коня під час оранки” (2000 СЗГ II 184); *судошинок* (1984 ДзПА 253) “придолинок”; *сумезок* (2005 СБГ 533) “межа між двома городами”;

2. Назви того, що неповною мірою виявляє ознаки предметів або явищ, які позначені мотиватором, є найменуваннями *рослин, речовин, місця, стану*. Наприклад: *сугорбок* (1886 Ж 932) “горб, за розмірами менший від звичайного”, “невелика гірка, горбик” (1999 НГТК 165); назва стану *середовища*: *сутінок* (1898 УмСп IV 95) “прикмерк”; *сурінок* (1922 МельнРос 53) “рослина, яку плекають із насіння, з якого добувають олію” (*рина* “вид рослин”, синонім до *риній* або біла *рина*); *сутісок* (Гр IV 332) “вузька вулиця, тісний прохід” (очевидно, від *тісний* із усіченням прикметникового суфікса -н-); *суглинок* (2004 Магіїв 72) “земля, яка в своєму складі має багато глини”.

Конфікс пере...-ок.

Одне із найдавніших утворень, у структурі якого вичленовується формант *пере...-ок*, локатив *перестанок* (до 1672 ЛСам 185) “невелика зупинка на відпочинок” постав унаслідок суфіксації за допомогою демінутивного -ок від іменника *перестан* “зупинка, припинення”, яке у свою чергу мотивується дієсловом *перестати* “припинити виконання якоїсь іншої дії” (рухатися, говорити і ін.). Однак у зв'язку з певними особливостями життя народу, біля перестанків, які влаштовувалися на довгому шляху від одного міста до іншого, стали з'являтися невеликі поселення людей, що міняли коней, обслуговували подорожніх, а пізніше виконували не тільки цю роботу. Такі хутіріці продовжували називатися *перестанками*, проте семантично ця назва почала співвідноситися з іменником *стан* “поселення”, пор. також *станацие* “місце зупинки на дорозі”.

Усі деривати, що пізніше утворилися за допомогою конфікса *пере...-ок*, формують такі лексико-словотвірні групи.

1. Найменування осіб, котрі мають лише деякі характерні ознаки того, що названо вивідним словом: *перелишок* (1886 Ж 618) “ополя-

чений українець”; *перестарок* (1909 Д 212) “дівчина, що не одружилася в певний час і вважається старою дівою” від *старий*.

2. Назви *тварин*, які пережили той період часу, що позначає твірна основа: *переліток* (1918 ІвШ 161) “ягтя, яке пережило одне літо”, *перелиток* (2000 СЗГ II 38) “тварина, яка перелітувала”; *пересирок* (СУМ VI 323) “вовк тогорічного виводку” (яр “весна”).

3. Найменування *предметів домашнього вжитку*, які неповністю виявляють ознаки, названі мотивувальним іменником: *перескринок* (1909 Д 211) “шухляда у скрині, відгороджений жолобець на дрібні речі”; *переситок* (ЛексФр 164) “сито із сіткою, у якій не дуже дрібні прутики”; *перехресток* (1984 ДзПА 63) “поперечна частина хреста або предметів, подібних до хреста”.

У конфіксальній структурі *перечілок* (1902 Вас 24) “верхня частина вуздечки” реалізується словотвірне значення “те, що пролягає поперек чогось, названого мотивувальним словом”.

4.1. З кінця XVII століття відомі назви *місць*, що знаходяться між чимось або сполучають щось: *дом мой ... стоячий в перевулку* (1695 КС) “обмежений двома рядами будинків простір для їзди і ходіння між двома вулицями”; *перемезок* (1874 Левч 130) “вузька земельна смуга землі між ділянками городу, лану, поля”; *перехресток* (СУМ VI 315) “місце перетину шляхів, стежок, вулиць і т.ін.”; *перехресток* (2002 СУССГ 158, 2005 СБГ 401) “перехрестя, роздоріжжя” або “перехрещення протяжних географічних об’єктів” (1999 НГТК 141), *перехресток* (142) “перехрещення доріг”; *перешарок* (СУМ VI 320) “проміжки між шарами ґрунту”; *перешийок* (321) “вузька смуга суші, що сполучає два материка або материк із півостровом”.

4.2. Назви *місць*, *споруд* та *інших частин*, котрі не повністю виявляють ознаки того, що названо мотивувальним словом:

а) найменування *місцин*: *перекалок* (1840 Б-Н 276) “брудна частина дороги, яку неможливо об’їхати” (*жш* “бруд, багно”); *передвірок* (Гр III 116) “частина двору перед будинком”; *пересарок* (1909 Д 213) “неглибока улоговина, ритвина, вибоїна або поперечний яр”; *перевалок* (1928 СІП 214) “невелика балка, вибалок”; *перегорок* (СУМ VI 155) “височина часто з пологими схилами, пагорок”, “невисока полого гірка, горб” (1999 НГТК 141); *перелісок* (СУМ VI 215, 1999 НГТК 142) “невеликий ліс”.

б) номени *споруд* та *інших елементів*: *перетинок* (Гр III 140) “невеликий поперечний тин” (*тин* “огорожа, сплетена з гілля середньої товщини, або паркан”); *перестінок* (1952 Мельн 88) “невелика стіна у приміщенні, завдяки якій кімната розділена на частини або частина стіни між прорізами вікон чи дверей”, “стінка, що відділяє одну кімнату від іншої” (2004 Матіїв 24) та “другорядна стіна будівлі, простінок” (2005 СБГ 404).

5. У десубстантивному *абстракті переднівок* (1909 Д 207) “години перед битвою або збором урожаю” (*днівка* “денна робота”, з елізією *-ж-* основи) зреалізоване словотвірне значення “те, що передує чомусь, названому вивідним словом”.

Конфікс перед-...-ок.

За нашими матеріалами, похідні з формантом *перед-...-ок* — новотвори сучасної української мови, фіксуються у словниках та писемних пам'ятках ХХ століття. Перший елемент конфікса походить із прийменника *перед*, який уживається на позначення розташування у просторі перед чимось: *перед обідом, перед будинком* та інше.

Наприклад: *передобідок* (Гр III 117) “час перед обідом”; *передсвітнячок* (СУМ VI 177) “передсвітнячковий час”, може виводитися від *світнячок* (Гр IV 109) або від прийменниково-відмінкової форми *перед світнячком*.

Конфікс роз-...-ок.

На ґрунті дієслівного префікса сформувалася перша частина конфікса *роз-...-ок*. Похідні слова реалізують значення “те, що є відгалуженням чогось, названого твірною основою”. У сучасній мові фіксуються кілька іменників, у структурі яких вичленовується цей формант, наприклад: *розкорінок* (1928 СГТ 228) “частина дерева, що знаходиться в землі і має розгалужену форму”; *розгілок* (1931 Шел 87) “розгалуження мережі, обмотки” від *гілка* з відтинанням *-ж-*. Треба думати, що первинно ці деривати були віддієслівними похідними, тобто творилися від *розкорінитися* та *розгітатися* за допомогою суфікса *-ок*. З часом, коли встановилися мотиваційні зв'язки безпосередньо з іменниками *корінь* та *гілка*, слова *розкорінок* і *розгілок* стали сприйматись як конфіксальні новотвори.

Конфікс уз-...-ок.

Деривати з цим конфіксом уперше фіксуються в пам'ятках ХVІ століття: *Которая (границя) идет ... в долину снежную просто на възгорокъ Клиноватой ниви* (1506 АрхЮЗР I/VI 9) “частина гори біля підніжжя або невелике підвищення землі”, пор.: *узгорокъ и сама гора с лѣсомъ и з садовиною здавна належит Коробкомъ, а не Зарѣвам* (ХVІІІ ДНМ 23) “незначче підвищення на поверхні землі біля підніжжя гори”.

У новій українській мові документується ще кілька іменників із цим конфіксом: *узлісок* (Гр IV 324) “край лісу”; *узміжок* (УРС 1926 796) “край межі”; *узголовок* (2005 МагГуц 200) “узголів'я”.

Конфікс у-...-ок.

Іменники з цим формантом називають “те, що має лише деякі ознаки чогось, позначеного твірною основою”, вживаються головню в діалектах. З ХІХ століття розгляданий афікс продуктивно почав діяти у сфері іменникових твірних основ.

1. Номенія осіб: *ублюдок* (СУМ Х 357) “неповноцінна, нікчемна людина” (пор. *выблюдокъ* — XVI МП 65 “ублюдок, позашлюбна дитина”). Очевидно, похідне від *блуд* (СУМ І 202) “статева розпуста” або від *блудити* (ЕСУМ І 212) “блукати або вести розпусне статеве життя”, [л], певне, за аналогією до *блядь* “той, хто займається аморальними вчинками” (Там само 215).

2. *Локативні* назви, найменування предметів і т.ін.: *ушлюк* (1974 Лис 222) “закопаній у землю стовп у стіні будівлі або огорожі з видобаним глибоким пазом, у який вставляються дошки, обтесані колоди” (*ажилло, шула, овицло* “стовб в огорожі, у котрий вставлені дошки” — Там само 24, 141, 237), “перша відрізана від паляниці скибка” (2000 СЗГ ІІ 219); *ушишюк* (Гр IV 371) “шкіра на потилиці або перешийок”; *ушкалок* (1984 О ІІ 321) “частина скалки, тріска, якою світили” від *скалка* з усіченням -ж-; *участок* (1984 О І 325) “ділянка землі, відокремлена від інших” (*часть* “частина”); *укуньок* (2000 СЗГ ІІ 218) “ковзан”, пор. *кунька* (І 268) “ковзан”.

Конфікс через-...-ок. В українській мові існує лише один дериват такої структури зі словотвірним значенням “предмет, котрий пролягає через щось, назване твірною основою”: *черезсідло* (1990 Трансл І 151) “ремінь, який тримає упряж на сідлі” (*через сідло*).

1. У середньо- та новоукраїнській мові кількість конфіксальних номенів на -ок зростає і становить близько 500 одиниць. Деякі конфіксальні морфеми (об-...-ок, на-...-ок, по-...-ок, па-...-ок) були відомі в праслов'янській мові, частина сформувалася у давньорусько-українській мові (при-...-ок, о-...-ок, без-...-ок, из-...-ок, под-...-ок).

Високу продуктивність у досліджуваній період виявляють конфікси під-...-ок, при-...-ок, за-...-ок, о-...-ок, пол(полу)-...-ок, досить продуктивними стають структури з формантами на-...-ок, па-...-ок, по-...-ок, від-...-ок, ви-...-ок, про-...-ок, пере-...-ок. Меншою продуктивністю відзначаються афікси су-...-ок, вело-...-ок, у-...-ок, з-...-ок, над-...-ок, об-...-ок. Серед двадцяти трьох конфіксів із постпозитивним компонентом -ок наявні й малопродуктивні: без-...-ок, уз-...-ок, перед-...-ок, роз-...-ок та через-...-ок. Спостереження за продуктивністю описуваних афіксів упродовж писемної історії української мови дозволяє зробити висновок, що бурхливий ріст чисельності конфіксальних похідних припадає на XVI століття, крім того, фактично вже на кінець XVII століття були сформовані всі словотвірні типи.

2.1. Порівняно з попередніми періодами, у XIV-XXI століттях спостерігається збільшення назв *предметів*, що утворюються за допо-

могою конфіксів із постпозитивною частиною -ок. Найбільшу кількість складає лексико-словотвірна група найменувань предметів, котрі лише за деякими ознаками подібні до названих твірною іменниковою основою або не повністю є тим, що названо мотивувальним словом. Зібраний фактичний матеріал показав, що у творенні назв предметів бере участь більше десяти конфіксальних морфем на -ок з препозитивними частинами під-, пів-/полу-, при-, о-, па-, від-, ви-, недо-, су-, з-, пере- (підрешіток, пудрасок, палуботоксь, пійторок, півчобіток, прикадак, очіток, паборонок, відринвок, висолобок, недоуздок, суглиноксь, збанок, переситок та ін.).

2.2. Конфікси під-...-ок, при-...-ок, за-...-ок, пів-/пол(полу)-...-ок, па-...-ок, по-...-ок, від-...-ок, о-...-ок, про-...-ок, ви-...-ок, над-...-ок, пере-...-ок, су-...-ок, у-...-ок, з-...-ок, об-...-ок, уз-...-ок творять локативні найменування (підгірок, піддашок, пійланок "поле площею в 50 квадратних метрів, як правило, далеко від дому", пригорок, приаток, замежоксь "смуга землі або місце за межею", закапелок, загривок, обміжок, острішок "край стріхи (даху) над стелею", нагорбок, поднівок "площа землі, яку можна зорати за день", відлесок "мілкий, глухий (без виток) рукав річки", промуроксь "простір між мурами, простінок", проласток "шар чого-небудь у чомусь іншому, між шарами чогось іншого", вибалок, надколінок "шлоска округла кістка спереду нижнього колінця стегна", сумежок "межа між двома городами", згірок, узміжок "край межі", устинок "звужений вхід верші або ятера" тощо).

2.3. Більше десяти формантів (під-...-ок, при-...-ок, за-...-ок, пол(полу)-...-ок, па-...-ок, по-...-ок, од-...-ок, про-...-ок, над-...-ок, недо-...-ок, без-...-ок та інші) продукують n.abstracta (підбасок "баритон", підвесілок "передвесільний обряд", призимок "поколодання, приморозки напровесні", примирок "примирення", полуденок "середина дня", заморозок, пасвіток "відблиск, заграва", понеділок, одзимок "холод наприкінці зими", промівноксь "прізвисько", надвечірок, ницолодок "безладдя", безцінок тощо).

2.4. Усього 11% від загальної кількості зафіксованих похідних іменників складають назви істот — осіб і тварин, котрі функціонують ще в ранній середньоукраїнській мові. Однак у творенні цих мовних одиниць бере участь більша частина афіксів, наприклад: під-...-ок (подсудоксь, подуседоксь, подтисоксь, підліток, подпаноксь, піддівок, підкухарок, підкучерок, підпасок, подсвиноксь, підярк), при-...-ок (приземок, придурок), за-...-ок (залубок, зарібок, заніток), о-...-ок (орябок, озимок), пол(полу)-...-ок (полупаноксь, півпанок, півбасок, полуфірок, полурибок, полукровок, півдівок), па-...-ок (пагоренок, пашикурок, пакуранок, пазимок), па-...-ок (пашо(л)оксь), по-...-ок (послідок, поєдинок, поодинок), від-...-ок

(віднодок), ви...-ок (выблядокъ, вишанок), пере...-ок (переляшок, перестарок), су...-ок (супоротокъ), недо...-ок (недоверок, недоумокъ, недоляшок, недолюдок, недоліток, недопалок, недосилок), у...-ок (ублюдок), з...-ок (зчадокъ), без...-ок (безсилок, безпальок, безлюдок та ін).

2.5. З XIV століття засвідчено небагато найменувань зі значенням *сукупності*, до складу яких входять форманти з першими частинами *при-, о-, на-, по-, від-, з-, без-* (*прив'язок* "подарунок чоловіка дружині на другий день після весілля", *оберемок*, *набуток* "майно", *політок* "урожай, збір", *відройок* "молодий рій, новий рій", *зройок* "те саме", *безматок* "бджолина сім'я без матки" та ін.).

2.6. *Ботанічні* назви трапляються з XVII століття, і в подальшому їх нараховується небагато. До деривування назв рослин залучені конфікси *під...-ок, полу...-ок, при...-ок, о...-ок, па...-ок, по...-ок, від...-ок, на...-ок, про...-ок* (*підлісок* "лісова фіалка або духмяна фіалка", *полузіток* "фіалка триколірна", *припеньок* "опеньок", *отеньок*, *пародокъ* "кислий, незрілий пшід", *покоренок* "частина стовбура біля дерева", *відземок* "частина стовбура дерева від землі до гілок", *намулук* "рослина, що росте біля річок, ставів, на болотах", *пролісок* та ін.).

2.7. Зовсім небагато зафіксовано *матеріально-речовинних* номенів, котрі почали інтенсивне формування в новій українській мові, наприклад (*підпінюк* "проста горілка", *огузок* "м'ясо із задка", *наптитокъ*, *поярок* "шерсть від першої стрижки молодій вівці, народженої весною", *проверсток* "тонкий прошарок у верстві породи іншого складу", *суглинок*).

3. Мотиваційною базою для конфіксальних дериватів з кінцевим *-ок* в українській мові служать переважно іменники. Кілька конфіксальних структур утворено від діослівних твірних основ: *огажок* "недогорілий шматок свічки або недопалок"; *огузок* "перейди стебел кукурудзи; надкушене яблуко або груша; маслак"; *остружок* "залишки деревини після стружки"; *омишок* "маленький шматок мила, що лишився після прання"; *отарок* "сніг, на два боки обмолочений"; *осушок* "шматок сухого хліба"; *ощіток* "плоский прісний хліб", *ощіток* "перелічка з вівсяної муки". Кілька дериватів — відчислівникового походження: *поодинок* "хазяїн, що має лише одну пару волів", *поодинок* "старий дикий кабан, що живе окремо від стада", *відсоток* "процент, зиск із кожних ста карбованців або взагалі число, що показує, яку частину чогось береться з кожної сотні". Іменники *засобок* "задня частина сорочки або зборки на спині кожуха вверх від талії" та *променокъ* "назвисько, прізвисько" мотивуються займенниками. Дериват *звышокъ* "надлишок чогось, надмір" утворено від прислівника *выше* "більше, надмірно".

Серед досліджуваних слів наявні іменники, які в лінгвістиці мають назву "багатоструктурні" [Тихонов 1970 83], вони структурно і семан-

тично співвідносні з кількома твірними основами: *зарибок* “риба, яку випустили у воду для розмноження”, *заводок* “затока”, *загіток* “особа, яка переживає нещастя (перебуває під гнітом якоїсь біди)”, *заглемездок* “предмет, який зроблено неохайно” (діал. *глемезд* “щось негарне, неохайне”), *заморозок* “явище природи, яке відбувається внаслідок короткочасних морозів”. Ці деривати можна трактувати як конфіксальні (коли вважати їхніми твірними основами іменники: *риба*, *вода*, *гіт*, *глемезд*, *мороз*), так і суфіксальні (коли вважати їхніми твірними основами дієслова: *зарибити*, *заводити*, *загітити*, *заглемездити*, *заморозити*). Подібними є також іменники *обміжок* “межа, що розділяє дві смуги поля” (від *межа* або від *обмежити*), *обкісок* “пропуск при косінні” (від *косити*, *обкосити*). Деривати *выселок* “невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей з іншої місцевості або іншого населеного пункту, а також поселення людей на новому місці” можуть устанавлювати семантичні зв’язки як з іменниками в називному відмінку, так і з префіксальними дієсловами (від *село* та *выселити*), *вишкварок* “дуже малий обсмажений шматок сала” (від *шквар* та *вишкварити*). Фіксуються іменники, що можуть мотивуватися префіксальними й безпрефіксними дієсловами, наприклад: *учинок* “те, що зроблено, діло, справа” (від *чинити* або *учинити*).

4. Конфіксальні структури з кінцевим елементом *-ок* складають значний пласт лексики української мови. Виступаючи оригінальною моделлю морфологічного словотворення, вони, безсумнівно, справили значний вплив на формування афіксальної словотвірної системи мови. Розглядані іменники творяться, як правило, в уснорозмовному мовленні, з часом проникаючи в літературну мову.

Конфікси із постпозитивним елементом *-ок*, увійшовши свого часу до інвентаря дериваційних засобів української мови, досить активно функціонують нині поряд із іншими двоелементними формантами.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-(Н)ИЦЯ*

Конфікс *на-...-(н)иця/-(н)иця*.

1. Джерела XIV-XVI століть засвідчують давню назву *особи: наложниця* (др.пол. XVI Житоцький 47). Нова українська мова успадковує це утворення: *наложниця* (СУМ V 121) “коханка”.

2. З першої половини XX століття зрідка фіксуються десубстантиви на позначення *рослини*, а саме: *насмітниця* (1928 Бот 250)

“рослина, що росте на смітнику”; *настеблиця* (1984 О І 477) “медова трава шерстиста”.

3. Найбільшу кількість розгляданих іменників, що функціонували в мові XIV–XXI століть, складають назви із семантикою предметності (предмет, який знаходиться на тому, що назване твірним словом); ці деривати мотивовані в основному іменниками.

3.1. В обстежених пам’ятках середньоукраїнської та новоукраїнської мови трапляються такі утворення на позначення предметів побуту та їхніх деталей. Частина з них успадкована з праслов’янської доби: *Евангеліє писаное ... з нарожницями пужаястыми* (1637 АрхЮЗР І/10 145) “металеві накутники на книзі”, *нарожниця* (1984 О ІІ 457) “деталь даху, сани” (рог “куток”). Новотворів небагато: *наочниця, стило* (в іншому списку *стило*) *ачное* (сер. XVII СлЛекс 140); *напірниця* (1894 УмСл ІІ 131) “перша наволочка, у яку нашіпають пір’я або пух”; *настольниця* (1974 Лис 134) “скагертина”.

3.2. У середині XVII століття частину одягу, призначену розташовуватися на тому, що називає мотивувальне слово, іменували здебільшого успадковані ще з праслов’янського періоду деривати, а саме: *наруквици* (1462 ССУМ ІІ 25) “частина одягу священика — нарукавники”, пор. сучасне діал. *наруквица* (Брод 308, 1997 ГуцГ 131) “шкіряний манжет; в’язані манжети, які носили на руках під сорочкою”. З давньої руськоукраїнської мови відомий іменник *нарамниця воинская* (сер. XVII СлавКор 471) “наплічник”.

У новій українській мові знаходимо низку невідомих раніше дериватів, наприклад: з другої сторони *положил канаки, манель, наушниця, лантрюжи* (др. пол. XVII Радив 337), пор. пізніше *наушниця* (1840 Б-Н 239) “сережка”; *нашийниця* (1840 Б-Н 239) “намисто”; *наперсниця, вовняна онучка* (Брод 308), *наперсниця* (1997 ГуцГ 130) “сукняна накладка для пальців ніг”; *нарушниця* (131) “в’язані манжети, які носили на руках під сорочкою” (*рука, на руку, з асиміляцією ч : ш*).

3.3. Збірними числівниками мотивовані говіркові новоукраїнські номени *споруд* та *пристроїв*, наприклад: *надвийниця* (Брод 307) “пліт із двох секцій”; *натрийниця* (309) “сплавний пліт із трьох секцій”. Такі назви можуть творитися й від прикметників, а саме: *надовжниця* (307) “пліт із двох секцій” (*довгий*); *наширниця* (309) “дуже широка секція плота” (*широкий*).

4. Словники першої половини XX століття фіксують, певне, семантичне утворення з абстрактним значенням *нашийниця* (Гр ІІ 535) “борги, грошові зобов’язання”.

Конфікс о-...-(н)иця.

1. Інколи в діалектах натрапляємо на назву *тварини* з цим формантом: *оземиця* [1983 Куриленко 48] “ялова корова”, певне, від *о зими*, бо всі тільні корови, як правило, розтелюються взимку чи ранньої весни, а ялівка — ні.

2. Упродовж ХХ століття конфікс о-...-(н)иця бере участь у творенні поодиноких *саматичних* номенів за місцем їх знаходження: *опа́сиця* (1918 Дубр 309) “надкісна плівка”; *охри́сиця* (309) “надкряшова плівка” (*хриця*).

3. Нечисленні назви *хвороб*: *онирковиця* (1992 РУМед 73) “перинефрит” (*нирка, нирковий*).

Конфікс па-...-(н)иця. Пам’ятки середньоукраїнської мови фіксують давні іменники *падчерица* (1484 ССУМ II 120) “нерідна дочка одного з подружжя, яка доводиться рідною іншому” (цей дериват, можливо, праслов’янського походження, утворено від давньої основи **děkter-*, відбитої у ст.сл. дідерь, рос. *дочь*, укр. *дочка*, документується в джерелах др.пол. ХІХ століття — див. ЕСУМ IV 252; у сучасній українській літературній мові має форму *падчірка, падчерка* — СУМ VI 14) та *павечерица* (1536 АрхЮЗР I/7 9) “коротка відправа після вечерні”. Нових утворень обстежені джерела наступного періоду не засвідчують.

Конфікс по-...-(н)иця.

1. У ХХ столітті невелику групу з цим афіксом формують іменування *людей*, мотивовані різними частинами мови, а саме: *побічниця* (1926 СЛРМ 75) “тіждложниця”; *паліжниця* (СУМ VII 73) “жінка під час пологів або зразу після них” (*ліжко, лежати*), *посидільниця* (319) “ледащиця” (*сидіти*).

2. Назви *тварин* трапляються в лексикографічних працях початку ХХ століття, а саме: *поверховиця* (Гр III 210) “риба” (*верховий*).

3. Номеном *рослини* є дериват *повитиця* (СУМ VI 662) “витка без коренів, паразитична однорічна трав’яниста рослина”, пор. діалектний варіант *повитниця* (1974 Смик 130) “те саме” від *витися* або *повитися*.

4. Назви *предметів* із конфіксом по-...-(н)иця в новоукраїнській мові репрезентовані небагатьма утвореннями, які окремих лексико-словотвірних типів не формують, наприклад: *поземниця* (1930 СЛТМ 135) “рівень (прилад)”; *побічниця* (Гр III 204) “горизонтальна дошка, яка з’єднує ніжки стола”, “билиця” (СУМ VI 619), “бокова дошка ліжка, бокова коротша стінка ліжка” (1984 О II 85); *покрайниця* (101) “крайня нитка в полотні”.

5. *Локативне* утворення *потьлиця* в давньоруськоукраїнській мові мало семантику “спинний хребет у тварини”. У середині ХVІІІ століття

цей дериват вживався у значенні “задня частина голови”: *и отамъ полѣномъ намъ брззючи вдарить по потылицѣ* (1750 ДДГ 313) (тут). У сучасній українській мові за похідним *потылиця* (СУМ VII 407) закріплюється останнє з наведених значень — “задня частина голови над шиєю”.

6. Спорадично в діалектах другої половини ХХ століття фіксуються десубстантиви на позначення *хвороби* за місцем її перебігу, а саме: *почеревиця* (1984 О II 129) “дизентерія” (хвороба в черевній порожнині).

Конфікс не-...-(н)иця.

1. До словників нової української мови потрапляють поодинокі найменування *осіб* із розгляданим формантом, наприклад: *неплодиця* (1918 ІвШум 21), *неплідниця* (1928 МРУС 16) “безплідна жінка”.

2. *Рослину* називає десубстантив *незбудниця* (ЕСУМ IV 66) “талісого дрібнопліта” від *збути* (збуду) (ця рослина — дуже злісний бур’ян, якого важко збудитися).

3. Із XVII-XVIII століть фіксується найменування *оповіді*, побудованої на вигаданих фактах: *А зччи-но минѣ хоч якои небелицѣ* (к. XVII-п. XVIII Інт 53) (*не было*), *небилиця* (1894 УмСп II 177, Гр II 536, СУМ V 248) “те, чого немає в дійсності; нісенітниця, дурниця; великий фольклорний твір із сатиричним або гумористичним змістом, побудований на каламбурі”.

Конфікс без-...-(н)иця/-(н)иця.

1.3 кінця XIX століття лексикографічні джерела зрідка засвідчують найменування *осіб*, у яких відсутнє те, що названо мотивувальною основою. Творилися такі деривати від іменників та прикметників, наприклад: *безприданниця* (1893 УмСп I 24, 1918 ІвШум 21, СУМ I 142) “безприданка” (*придане, без приданого*); *безвінниця* (1893 УмСп I 24, 1918 ІвШум 21) “безприданниця” (віно “посаг”); *безплідниця* (1918 ІвШум 21), *безплідниця* (1926 Саб 15) “жінка, яка не може мати дітей”.

2. Поодинокі конфіксальні десубстантиви є назвами *рослин*: *безплідниця* “рослина, яка не плодоносить” (1928 Бот 175); *безстидниця* (1974 Смяк 12) “сунічник дрібноплідий”.

3. Окрім успадкованого з давньоруськоукраїнської мови іменника *безълепица* (1598-1599 СУМ XVI-п.пол. XVII II 45) “дурниця”, в обстежених текстах XVII-XVIII століть натрапляємо на деякі *абстрактні* новотвори: *от безкормицы лошади попадали многие* (1669 АЮЗР VIII 112) “голод”; *слѣвая неблагодарность, не чувствую за 1000 бездѣлиц, всякій день ротчет на промысл вѣчнаго* (1787 Ск II 116) “дрібниця” (д’яло), *бездѣлиця* (Кв-Осн I 24) “дрібниця”.

4. Назвами *стану природи* та *людини* є пізно засвідчені праслов'янські іменники *безпутиця* (1886 Ж 21) “бездоріжжя” та *безсонниця* (1918 ІвШум 22, СУМ I 147) “безсоння”.

Конфікс при-...-иця/-(и)иця.

1. В одинадцятигому “Словнику української мови” засвідчено найменування багаторічної *рослини* родини злакових — *прибережниця* (СУМ VII 552).

2. Середньоукраїнська мова успадковує давній іменник на позначення *елемента військового одягу* *прильбиця* (*шлемъ, helm*) (1560-і КА 445/104). У текстах XVI століття натрапляємо на це ж слово, але в іншому значенні: *коней 20 въ панцѣрахъ, прильбицахъ* (1561 АрхЮЗР I/7 215) “частина кінської упряжі”. У джерелах новоукраїнської мови згадане похідне *прильбиця* (1926 Кр 1301) фіксується в першому із наведених значень — “частина шолома, що захищає лоб”.

3. У словниках кінця минулого століття трапляються термінологічні номени *хвороб* за місцем їхнього перебігу, а саме: *прикутниця* (1992 РУМед 71) “тарапроктит”; *припутниця* (84) “простатит” (*путень* “чоловічий статевий орган”).

Конфікс за-...-(и)иця/-(и)иця.

1. Наприкінці минулого століття словники документують найменування *рослини* — *загнітиця* (1991 Смик 62) “скребниця аптечна”.

2. З першої половини XX століття серед назв *предметів* виступає давній дериват *затушниця* та його варіанти на позначення прикраси, а саме: *затушниця* (Гр II 112, Довге) “серезжа”, *завушниця* (СУМ III 374), *завушниця, завушниця* (1974 Лис 76) “те саме”; а також продинокі відіменникові новотвори, наприклад: *заворітниця* (УРС 1926 241) “приворітна жердина”, “жердина, якою закривають прохід у плот” (1997 ГуцГ 73).

Числівником мотивований іменник *затр'ійниця* (Брод 280) “штїт із трьох секцій”.

3. Досить пізно фіксується *локативний* десубстантив *заворітниця* (УРС 1926 241) “місце за воротами”.

4. Назвою *хвороби* за місцем її перебігу виступає давнє похідне *завушниця, затушниця* (Гр II 112, 1960 СПГ 37, СУМ III 63) “запалення завушних залоз”, *завушниця* [1999 Баденкова 9] “ангіна”. Новими є деривати *заностиця* *ragonushia* (сер.XVII СлавКор 450) “нарив на пальці під нігтем”, *загнітиця* (1909 Дуб 254), *занигниця* (1918 ІвШум 123, 2002 СУССГ 82), *занихтиця* (1997 ГуцГ 77) “запалення нігтьового валяка” (*ніготь*); *засубиця* (Брод 278) “нарїст на яснах”.

5. На початку XX століття зафіксовано назву *обрядової дії* *затушниця* (1902 ГалЛем 415) “служба Божа за дуплі померлих”.

Конфікс полу-...-(н)ниця/-ниця.

У першій половині минулого століття засвідчено утворення, яке є назвою *тварини* за подібністю до того, що позначене вивідним словом, а саме *полурибиця* (1927 СЗН II 107).

На початку XVII століття задокументовано абстракт *палвючниця*, пор. цсл. *полвючниця* (Ср II 1140): *чвѣсть до Божєи слѣбѣбы...*, *до вѣт(х) часѣв, до вечерни, до повечерни, до палвючницѣ, до всеночных* (1619 ЄУ 70). У подальшому цей конфікс продуктивності не набув.

Конфікс у-...-ниця. На початку XX століття лексикографічні джерела фіксують успадкований із давньоруськоукраїнської доби іменник *усобиця* (1918 ІвШум 51) “чвари”.

Конфікс під-...-(н)ниця.

Похідні з цим формантом засвідчені досить пізно — лише з кінця XIX століття. Майже всі виявлені деривати відіменникового походження.

1. Найменування *істот* репрезентовані невеликою кількістю назв *осіб* за місцем виконання обов'язків, а саме: *підбичниця* (1894 УмСп II 152) “наложниця”, “дружина” (УРС 1926 557); *підложниця* (1894 УмСп II 152, СУМ VI 251) “наложниця, коханка”.

2. Нечисленими є номени *тварин*, наприклад, *підколосниця* (1927 СЗН I 41) “птах” (очевидно, така назва дана з огляду або на місце народження, або на місце проживання).

3. Назвою *рослини* є десубстантив *підкративниця* (1974 Смик 128) “суниці зелені”.

4. Найпомітнішу групу складають номени *предметів*, розташованих під тям, що позначено твірним словом, наприклад, *підтарільниця* (1909 Дуб 318) “підставка під тарілку”; *підгорниця* (1912 Бат 284) “підборідник”, “нижня частина ярма” (1984 О II 67); *підчеревниця* (76) “ремін, що з'єднує посторонки під черевом коня”; *підвіконниця* (1992 Чаб III 114) “підвіконня”.

5. На початку XX століття фіксуються *локативи*: *підгорниця* (Гр III 163) “місце, куди припливає риба після того, як пройде через східний отвір” (*горню, горнути*) та *підворітниця* (1918 ІвШум 304) “місце під воротами, підворітня”.

6. З початку XX століття задокументоване найменування *хвороби* за місцем її виникнення: *під'язичниця* (Гр II 185, 1984 О II 72) “вид дитячої хвороби, пухир під язиком”.

Конфікс через-...-(н)ниця. З початку XX століття в лексикографічних джерелах спорадично засвідчені відіменникові *локативні* та *абстрактні* назви, наприклад: *черезмежниця* (1926 ПУРС 260, 1930 СТТМ 260) “черезсмужка” (*межа*); *череззерниця* (СУМ XI 305)

“неповне зв'язування насіння в колосках злакових рослин (озимого жита, кукурудзи, сорго)”.

Конфікс над-...-ниця. Похідне з цим формантом, уперше зафіксоване в обстежених текстах середньоукраїнської мови, позначало *предмет*, розташований на тому, що назване твірним словом: *більше и чолом ... великому государу моему о надгробницу или камень мрамуровый* (1647 АЮЗР III 96) “надгробний камінь” (*гроб, надгробний*). У мові наступних століть іменників такої структури не виявлено.

Конфікс пре-...-ниця. Одинадцятитомний “Словник української мови” засвідчує десубстантив *престільниця* (СУМ VII 622) “верхня дошка стола”.

1. У XIV-XVІІ століттях продовжує діяти частина давніх формантів (о-...-(н)иця, по-...-(н)иця, без-...-(н)иця/-(н)иця, при-...-иця/-(н)иця, на-...-(н)иця/-(н)иця, па-...-(н)иця, не-...-(н)иця, у середньоукраїнській мові з'являється новий афікс над-...-ниця. Однак у цей період конфікси з постпозитивним елементом -(н)иця продуктивності не набули.

Тексти нової української мови засвідчують більшу кількість (понад 50) похідних, утворених за допомогою як давніх формантів на-...-ниця, по-...-(н)иця, за-...-(н)иця, без-...-(н)иця, о-...-(н)иця, при-...-ниця, не-...-иця, полу-...-иця, у-...-иця так і нових двокомпонентних афіксів під-...-(н)иця, пре-...-ниця, через-...-(н)иця.

2.1. Найбільшу кількість серед виявлених похідних у XIV-XXI століттях становлять найменування з *предметною* семантикою. У середньоукраїнській мові, порівняно з попереднім періодом, такі номени трапляються рідко. Однак з другої половини XVIII століття кількість назв предметів, утворених за допомогою цих афіксів, зростає. Окрім успадкованих похідних (*прильбця*), джерела новоукраїнської мови засвідчують іменники, у складі яких наявні як давні конфікси з початковими частинами на-, за-, по- (*наколінниця, заворітниця, поземниця*), так і нові форманти під-...-ниця та пред-...-ниця (*підтарільниця, престільниця*).

2.2. У XIV-XVІІІ століттях коло формантів із функцією деривування *абстрактних* назв звукується: засвідчено поодинокі утворення з конфіксом не-...-иця (*небилиця*). У новій українській мові *abstracta* репрезентовані також незначною кількістю похідних, у складі яких наявні форманти з першими елементами за-, без-, на- (*задушинаця, безтутинця, нашіїнниця*), причому декотрі іменники є успадкованими з мови попередніх століть (*небилиця*).

2.3. У XIX-XXI століттях сформовано окрему групу назв *хвороб*, утворених за допомогою конфіксів за-...-иця, о-...-иця, по-...-иця,

при...-(н)вц'я, під...-(н)вця (занігствця, ондржовця, почеревця, прикутниця, під'язичниця).

2.4. Конфіксальні назви осіб із фінальним компонентом -(н)вця в українській мові XIV-XXI століть фіксуються нечасто. У пам'ятках XIV - першої половини XVIII століть такі субстантиви спорадично творяться за допомогою афікса на...-(н)вця; у новій українській мові, окрім успадкованого із попередніх століть деривата *наложниця*, задокументовано кілька нових особових назв, до складу яких входять конфікси з початковими елементами по-, без-, під- (*безвінниця, поліжниця, підбічниця*).

2.5. В обстежених джерелах мови XIV-XXI століть засвідчено кілька іменників на позначення *місяця*. Середньоукраїнська мова успадковує з давньокиївського періоду субстантив *потилля*. Досить пізно, з початку XX століття, рідко фіксуються плосі з іншими конфіксами: о...-ниця, під...-вця, за...-вця, через...-ниця (*охрясниця, підгорниця, заворотниця, черезмежниця*).

2.6. На нечисленні *ботанічні* назви, деривовані за участю формантів із першими частинами на-, під-, без-, по-, при-, не-, натрапляємо тільки в текстах XX століття (*настебляця, підкромшниця, повитниця, безстидниця, прибережниця, незбудниця*).

2.7. Найменування *тварини* вперше фіксується в давньорусько-українській мові (*полубилця* "хінь"). Проаналізовані середньоукраїнські пам'ятки не засвідчують іменників розглядової групи. Словники новоукраїнської мови першої половини XX століття фіксують похідне, що має давній варіант препозитивного елемента пів- — полу- (*полурибця*); нових субстантивів небагато (*оземця, поверховця, підколосниця*). Це дає підстави стверджувати, що обидві згадані групи (ботанічні та зоологічні назви) конфіксальних дериватів сьогодні перебувають на етапі становлення.

3. Протягом усіх періодів твірними для конфіксальних дериватів із постпозитивним -(н)вця виступають в основному іменники або прийменниково-відмінкові сполуки. Рідко, переважно в давньоруськоукраїнській мові, як основною, так і паралельною може виступати дієслівна (*небывалця* "недосвідчена людина, яка ніде не бувала", *свѣдѣльниця* "дружина" < *свати*), прикметникова, займенникова, числівникова та прислівникова мотивація: *немалця* "немала кількість" (*мало, немало*), *безвѣдья* (*дѣтъи, безвѣтъи*), *полубилця* "хінь" (*бити, билаця, билця*), *усобиця* (*у собѣ*), *затрѣйниця* (*три*), *надовжстця* (*довгий*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-СТВО / -СТВИК*

Конфікс не-...-ство.

Деривати з цим конфіксом є полімотивованими структурами, що мають абстрактну семантику, — твірним поряд з іменником може виступати одночасно або дієслово, або прикметник.

У проаналізованих писемних текстах середньоукраїнської мови засвідчується успадкований із попереднього періоду *n. actionis: sterilitas неплідство* (сер. XVII СлЛекс 379). Пам'ятки цього часу фіксують новотвір: *колиаы кораблицы потопила корабля, но неплывательство, но злыи нравъ онъ естъ. аще хр(с)тіани(н) естъ золь* (1595 Зяпуост 171) “нездатність плавати”, пор. *плавати*; хоча можлива мотивація неза-свідченням **плаватель*.

В українській мові XIX–XX століть згадані похідні не виявлені, натомість трапляється кілька нових утворень: *невірство* (СУМ V 266); *неподобство* (359); *непотребство* (364); *неробство* (377).

Конфікс без-...-ство/-ствик.

Засвідчені субстантиви, до складу яких входить розглядааний конфікс, за значенням є здебільшого відіменниковими абстрактами, у яких вряди-годи можлива паралельна дієслівна мотивація.

1. Найбільшу кількість іменників становлять номени на позначення дії, стану (фізичного, психічного, соціального, матеріального) людини, а також стану довкілля.

У середньоукраїнській та новоукраїнській мові субстантивів з аналізованим формантом, як і в попередній період, небагато. Частина похідних з часом вийшла з ужитку (*безвещьствик, безмьлство, безнравствие, безпечальство, бесквасьство* тощо). Деякі іменники, успадковані з попереднього періоду, документуються обстеженими джерелами: *безбожство* (до 1596 СУМ XVI-п.пол.XVII II 35); *беззаконство* (1596 Там само 43, Гр I 40); *бездітство* (1926 МРУС 15).

Пам'ятки XIV–XVIII століть документують такі новотвори: *безчинство* (1582 СУМ XVI-п.пол.XVII II 68) “порушення правил, норм поведінки”; *без(з)роздільство* (1587 Там само 59); *безумство* (1621 Там само 65, Гр I 47); *без(з)в'ір(ь)ство* (1598 СУМ XVI-п.пол.XVII II 38), пор. також: *занеже ти и безв'ірствии погыбаот* (до 1596 Виш 112); *без(з)женство. Са(е)libatus* (сер. XVII СлавКор 424), *безженство* (1926 Саб 14) (жєна, без жєны).

У новій українській мові похідних із цим конфіксом небагато: *бездумство* (СУМ I 127) “те саме, що бездумність”; *безпам'ятство* (137) “втрата свідомості; непритомність, забуття”.

2. Для називання *особливостей вдачі людини* з кінця XVI століття служать іменники *бе(з)хитрство* (1598 СУМ XVI-пол.XVII II 65) “відсутність хитроців, нелукавість, простодушність” (*хитр*, *хитрий*, *хитрство*); *бе(з)ср'яцтво* (1637 Там само 39); *безвстидство* (1642 Там само 37) “безсоромність”, пор. пізніше *безвстидство* (СУМ I 148) “безсоромність”; *безпутство* (143) “безпутна поведінка, безпутне життя”; *безрозсудство* (144) “те саме, що безрозсудність”, “безрозсудний вчинок”.

Конфікс ня-...-ство/-ствик.

В обстежених джерелах фіксується обмежена кількість абстрактних імен із цим формантом. Успадкований з XI-XIII століть субстантив *насилство* (СУМ V 184) зберігся до наших днів. У писемних текстах пізнього періоду середньоукраїнської мови задокументовано новотвір *насл'їдствие*, наприклад: *Посемь в насл'їдствие и подобіе того ... Акафиста* (1709 Тіт 494) “спадок” (*сл'їд*, *насл'їдовати*).

Конфікс пред-...-ство.

Похідне, у якому вичленовуються перший компонент *пред-* та фінальна частина *-ство*, є успадкованим із давньокиївської доби церковнослов'янізмом, що має часове значення: *стго м(ч)ника трифона и предпразднство оустр'їтенія гд бга* (1556-1561 ПЄ 462зв/377) “час перед святом” (*праздник*).

Конфікс под-...-ство. Іменники з цим конфіксом використовуються для позначення *адміністративно-територіальних одиниць* — “те, що перебуває під владою названої мотивувальним словом особи”, наприклад: *передомною...*, *наместникомъ подвоеводства* (1478 АрхіОЗР I/4 113) від *воевода*, у *подстароства Луцкаго* (1585 I/1 193) від *староста*, однак не виключена мотивація згаданих похідних найменуваннями вищих адміністративно-територіальних одиниць — *воеводство*, *староство* або ж назвами посад — *подвоеводій*, *подстаростій*; *подскарбство*. *Qua(e)sutra. Thesauraj tur(us)* (сер.XVII СлавКор 485) (*скарбничий*, *скарб*, *подскарбій*).

Конфікс недо-...-ство.

Дериват, до складу якого входить розглядааний конфікс, має значення неповноти того, що назване вивідним словом: *недов'їрство* — *малов'їріє* (др.пол.XVII Житецький 50).

1. У досліджених пам'ятках XIV-XXI століть з меншою активністю, ніж у попередній період, функціонують відомі з давньоукраїнського періоду афікси *без...-ство, не...-ство, на...-ство*. Новими є непродуктивні форманти *под...-ство, пред...-ство, недо...-ство*.

2. На відміну від мови XI-XIII століть, у якій конфікси з другим елементом *-ство* використовувалися тільки для творення п. abstracta, у середньоукраїнській та новоукраїнській періоди їхні функції розширюються: за допомогою аналізованих конфіксів творяться як *абстрактні* найменування (*без(з)розумство, безженство, безстидство, недовірство*), похідні з *часовою* семантикою (*предприздрність*), так і деривати на позначення *адміністративно-територіальних* одиниць (*подвоеводство, подстароство*). Поширення іменників останньої групи зумовлене екстралінгвальними чинниками: утворення нових адміністративно-територіальних одиниць на давньоукраїнських землях за зразком польського державного управління спричинило запозичення з польської мови назв цих одиниць. Згодом такі найменування стали сприйматись як власне українські слова.

3. Більшість дериватів мотивується одночасно іменниками та дієсловами (головно в похідних із формантом *не...-ство*), рідше — прикметниками.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ИНА*

Конфікс *о...-ина*

1. У мові XIV-XVIII століть знаходимо дериват із паралельною іменниковою та прикметниковою мотивацією, котрий виступав найменуванням *рослини*, яка сходить після періоду, позначеного вивідним словом: *даль ... десятиною озимини и веснины десятиною кошу* (1440 Роз 142) (*зима, озими*); згодом співвіднесеність цього слова з іменником втратилася, і сьогодні *озимина* сприймається як суфіксальне утворення від ад'єктива *озимий*. У подальшому група ботанічних назв зі згаданим формантом не розширювалася, і лише в джерелах к. XIX-XX століття спорадично фіксуються нові похідні: *оцвітина* (СУМ V 827) “зовнішня частина квітки, що оточує тичинки й маточку” (*цвіт “квітка”*); *осмалина* [2004 Аркушин 545] “смолисте дерево”; *опавина* (2005 Магґуц 126) “отава; папа” (*пшва*).

2. Найменування *неживої природи* з лексико-словотвірним значенням “*предмет (речовина)*”, який виник унаслідок дії, назвакої

вивідним словом” засвідчуються з середини XVII століття: *одробину того хлѣба* (1659 Гал 76), *не казати дати одробинь, надаючиъ з(ъ) столу своего* (146) “крихта”, *timidia, a(e), одробина, крутица* (сер. XVII СлЛекс 270), *одробина* (1840 Б-Н 259) “крупа”, “крихта” (Гр III 42), “невелика кількість, частина, крихта” (БукГов VI 92), *одробина* (СУМ V 641) діал. “крихта, крапля, частка” (*дробити, одробити*); *окладина* (1958 ДзПолдністр 48) “товста балка, що кладеться вздовж усієї стіни; до окладины прибиваються крокви” (від *класти* з відтворенням давньої основи **kladiti*); *окалина* (СУМ V 660) “окисел, що утворюється на поверхні металу (переважно заліза та його сплавів), нагрітого до високих температур” (*калити*); *окрушина* (СУМ V 682) “крихта”, певне, пов’язане з *кришити/крушити*; *опечина* (2005 СБГ 367) “пічча перегоріла плина”, співвідносне з *пекти*.

У діалектах функціонує десьубстантив *оплатина* (2002 СУССГ 152) “платва, верхня дерев’яна балка у стіні, паралельна до сволюка, на яку ставляться крокви” від *платва* з усіченням суфіксального -в- основи.

Назвою *елемента споруди*, розташованого над тим або навколо того, що позначає твірне слово, є дериват *острішина* (1893 УмС 384, 2005 СБГ 371) “дошка, якою зашальовують острішок”.

3. За допомогою форманта *о-...-ина* реалізується словотвірне значення “місце, розташоване поблизу або навколо того, що називає твірне слово”. Успадкувавши з праслов’янського періоду похідне *обочина* (1918 ІвШум 244) “бік (шляху), бульвар; бильця, поручні”, “бокова частина, край чого-небудь (шляху, вулиці і т.ін.), узбіччя” (СУМ V 553), “бік дороги, лісу, поля” (2005 МатГуц 122) від *бік* або від прислівника *обіч*, нова українська мова дає такі новотвори: *омиарина* (1893 УмС 451) (*мох*), певне, зазнало впливу *мочар* “трясовина”; *очеревина* (1917 РУСПГ 5, СУМ V 830) “оболонка, що вистеляє черевну порожнину і вкриває органи, що містяться в ній”; *окрайна* (У-РС III 115, СУМ V 676) “крайня частина якої-небудь території, край; частина держави (звичайно прикордонна), віддалена від її центру”, “узлісся, край лісу; край низини” (1999 НГТК 134); *острішина* (1958 ДзПолдністр 48) “простір під стріхою край слижа, що виходить під стріху”; *озябина* (2000 СЗГ 11) “земля, зорана восени під весняну сівбу” (*зяб, озяб*); *опашина* (2005 МатГуц 126) “паша; отава” (тут можлива контамінація *паша* і *отава*).

4. У XVII столітті засвідчується давньоруськоукраїнський абстрактний дериват *оскомина*, він ще у давньокіївський період сприймався як похідний від *скомити* або від *оскома*, у якому -ина виступав надлишковим елементом [Білоусенко, Німчук 2009 27, 38]: *оскомини набиваю — оскотиниваю* (др.пол. XVII Житецький 58);

однак у зв'язку з виходом з ужитку твірного дієслова цей іменник сьогодні співвідноситься лише з *оскома*, пор. *оскома*, *оскомина* (СУМ V 768, 769) “відчуття в'язкості в роті, а також неприємні больові відчуття на зубах від споживання чого-небудь кислого, терпкого”, *оскомина* (2004 Бевка 96) “те саме”.

Конфікс (о)у-/в(ь)-...-ина.

Майже всі виявлені деривати з цим конфіксом є *n. loci*. У текстах середньоукраїнської й новоукраїнської мови давнє слово *україна* вживається в таких значеннях: *оукраїна* (1496 ССУМ II 474) “погранична територія, окраїна”; *и жить в капернаоумѣ за морем на оукраїна(х) заоулонскыхъ* (1556-1561 ПС 28/145) “окраїна”; *сѣдми в портѣ Оукраины* (1623 Тіт 72), сучасний варіант *Україна* “країна, держава”; *в Україні за Дніпрет* (1667 АрхЮЗр I/10 202) “власне Київське та Брацлавське воєводства” (905); *меншою силою своевольно впадуть въ которую украину* (1648 АЮЗР III 129). Загалом локативи з цим конфіксом трапляються рідко: *улоговина* (1893 УмСп 375, Гр IV 334, 2005 МятГуц 201) “западина, котловина”, “велике заглиблення в рельєфі місцевості, западина з пологими схилами” (СУМ X 431), “підніжжя гори, горба, підвищення; низовина, впадина, котловина” (1999 НГТК 197), *улуговина* (1992 Чаб IV 161) “довга западина”, *влоговина* (1999 НГТК 48) “довга западина між горбами” від *логъ* “лющина, видюлинок”; *ущелина* (1918 ІвШум 495, СУМ X 542) “вузька і глибока западина між горами”, “ущеля; крутий схил гори, круча; підніжжя гори” (1999 НГТК 199); *упадина* (СУМ X 454) “заглиблене місце на чому-небудь; яма, ямка”.

В українських говірках виявлено також живомовний континуант давнього географічного терміна *удоль* — *удоліна* [Німчук 1992 106], який, утім, можна розглядати і як конфіксальний дериват від *діл*. Тенденцію до заміни безсуфіксних утворень суфіксальними структурами на *-ина* в українських назвах рельєфів [Лучик 1996 163] дослідники пояснювали також тим, що цей формант може виконувати функцію конкретизації понять, виражених твірною основою [див. Марусенко 1972 198-199], хоча це виявляється з достатньою чіткістю не в усіх випадках [див. Данилюк 2002 514].

Похідні з іншою семантикою трапляються зрідка: *ушкрябина* (СУМ X 541) “подрапина”.

Конфікс за-...-ина.

1. В обстежених словозбірках поч. XX-XXI століть із цим дериватором документуються *локативи* на позначення місця, розташованого за тим, що назвало мотивувальним словом: *закутина* (1920 Яв 252) “віддалена місцевість, куток”, *закутина*

(СУМ III 176) діал. “закуток”, пор. *позакутина* (2005 Магґуц 146) “місце поза кутом”; *заглибина* (1931 Шел 98); *закрайна* (СУМ III 163) “край чого-небудь”; *затишина* (2005 Магґуц 65) “запишок”, тобто місце там, де *тиша*; *затисина* (СУМ II 186) “облисіла частина голови”, “випалене місце на лузі чи в лісі” (1999 НГТК 77), “смуґа на полі, де не сіялось або не зійшло скошене зерно; смуґа від перегрітої праски на шерстяній тканині” (1992 Чаб II 46); *заплавина* (1961 РУТС 386, 1999 НГТК 80), [Марусенко 1968 228] “мокра заболочена низовина” поряд із *заплав*, *заплава* в цьому ж значенні [Карпенко 1989 78].

2. У сучасних діалектах кількома похідними представлені назви *деталей будівель*, а саме: *застрішина* (1987 Корз 123), [Аркушин 2004 538] “стріха над тилом у дворі”, тобто частина стріхи, яка відрізняється від інших частин лише місцем розташування; *закрилина* (1974 Лис 78) “верхня дерев’яна балка в стіні будівлі”, “жердина по діагоналі схилу покрівлі; дошка, прибита до кінців лат” [Аркушин 2004 538] (*крило*).

Поодинокі — назви *предметів*: *заплечина* (1931 Шел 28).

Конфікс по-...-ина.

1. У новій українській мові спорадично зафіксовані *ботанічні* назви, а саме: *поплотина* (1991 Смик 134) “повій звичайний”.

2.1. У різних словниках ХХ-ХХІ століть з’являються назви *предметів*, розташованих у безпосередній близькості від того, що позначене мотивувальним словом, наприклад: *похребтина* (УРС 1926 615, СУМ VII 458) “бокова частина сідла”, *похрептіна* (2005 Магґуц 152) “те саме”; *попряжсина* (2004 Бевка 105) “кругляк, яким прив’язують сіно на возі, на санях; дрюк”, пор. *пряжся* (Там само, 109) “скрут ниток”; *победрина* (2005 ВТСУМ 989) “горизонтальна поперечина, що з’єднує два стовпи” (очевидно, у цьому слові наявна метатеза рд : др, пор. прасл. **byrdō* “дошка, колода” — див. докладніше ЕССЯ III 164-166).

2.2. *Матеріально-речовинну* семантику мають такі іменники: *пошитчина* (1893 УМС 372) “насмикані витки; торочки”; *поребрини* (Гр III 343, СУМ VII 250), *порібрини* (1926 Саб 338) “частина туші, що прилягає до ребер”; *почерешина* (1918 ІвШум 32) “м’ясо з черева тварини”, “сапо з живота” (ГовдДобр 477, СУМ VII 467), [Аркушин 2004 548], “шкіра з черева тварини” [Коропенко 1983 258]; *похре(б)птіна* [Аркушин 2004 548] “смуґа м’яса, вирізана з хребта свині”.

2.3. У середньоукраїнській мові значення *збірності* реалізоване в *найменуваннях податків*, котрі знімалися з того або за те, що назване вивідним словом, а саме: *дати ... подужьчини оть воза грош* (1552 Торґ 81) (*душа*); *бьру(т) ... оть меду пов’ицина* (1545 Торґ 66), *мыта :: пов’ицини не брати* (69) “митний збір за право продажу прісного

меду” (*віск*). У подальшому ці іменники не збереглися під впливом екстралінгвальних чинників.

3. *Локативні назви* (“місце, територія, що знаходиться поблизу названого вивідним словом”), які фіксуються з першої половини ХХ століття, поділяються на кілька нечисленних підгруп. Сюди ж, певно, і *погрубина* (*заягання жилю, пласта*) (1931 Шел 79) “місце роздування жилю, пласта”, пор. *грубішати* “роздуватись”.

3.1. Найменування *територій*: *погрубина* (1886 Ж 674, Гр III 235) “місця, де високо скошена трава” (*грува*); *побережина* (Гр III 201, СУМ VI 610) “узбережжя, місцевість на березі річки”; *порічина* (1923 СГТ 163) “поріччя”; *погибина* (1931 Шел 98) “заглиблення у водоймі”; *подрина* (1984 О II 95) “місце, де зсунулася земля”, пов’язане з *драти*, пор. *задра* (1992 Чаб II 27) “подряпина, рана” [див. докладніше Шульгач 1998 85]; *понижина* (1999 НГТК 157) “схил гори, горба, підвищення”.

3.2. Назви *частин тіла, організму людини, тварин*: *похребтина* (Д 240, СУМ VII 458, 2005 МаГуц 152) “хребет”, *похрептина* (2004 Бевка 106, 2005 МаГуц 152) “те саме” (у цьому похідному конфікс є зайвим структурним елементом);

3.3. Найменування *деталей споруд*: *победрина* (Гр III 201) “горизонтальна перекладина, що з’єднує два стовпи – деталь різних споруд” від *бедро* (ЕСУМ I 160), хоча, можливо, й від *бердо* “частина ткацького верстата” з метатезою в корені; *побочина* (Гр III 205, 1923 СГТ 159, 2005 МаГуц 143) “бокова стіна”; *поверхина* (1984 О II 87) “верхній поперечний брус в олійниці”

4. У говорах трапляються поодинокі назви *хвороб* за місцем перебігу: *почеревина*, *червінка* (ГовНегост 443) “кривавий пронос, дизентерія”.

Конфікс під...-ина. У новій українській мові цей афікс бере участь у творенні *п.лосі* зі словотвірним значенням “місце, територія, предмет, який безпосередньо прилягає або знаходиться під тим, що назване мотиватором”.

1.1. Назви *предметів* із цим конфіксом репрезентовані нечисленними найменуваннями конструкцій побутового призначення та їхніх деталей: *підкроковина* (1961 РУТС 383); *підстеліна* (1984 О II 71) “подовжні стінки стола”, пор. *підстолини* (Там само) “те саме”, *пудстолини* [Аркушин 2004 555] “шухляда”; *підпечина* (1992 Чаб III 119) “одна з кам’яних чи дерев’яних опор печі”; *підфостина* (2005 МаГуц 140) “частина сідла, зачеплена під хвіст коня” (*фіст* “хвіст” — Там само 177); *підюжилина* [Аркушин 2004 555] “розвора”.

1.2. *Речовинне* значення мають такі десубстантиви: *пудчировина*, *підчеревина* [Аркушин 2004 555] “саю з живота”; *підариліна*, *пудхвостина*

(у коні), *підбрюшина* [Гам само]; *підфостина* (2005 СБГ 422) “арисохлий до хвоста тваринний гній; хвіст”.

2. *Локативні* іменники з розгляданим формантом — переважно *соматичні* назви: *підгорлина* (Гр III 163, СУМ VI 416) “підгрудок у рогатої худоби”, *підгарлина* (1902 ГалЛем 449) “шкіра, яка звисає під шиєю у великої рогатої худоби”; *підчеревина* (1918 Дубр 321, СУМ VI 525) “частина організму тварини під животом”, *підочеревина* (СУМ VI 478) “те саме”; *підбрюшина* [Коропенко 1983 258] “шкіра з черева тварини”; *Підберезина* [Лісняк 1998 110] “назва поля”.

Інші плосі: *підхребтина* (1931 Шел 101) “фальшпіль”; *підпечина* (2002 СУССГ 162), [Аркушин 2004 555] “підпіччя; одна з опор печі”; *підкрилина* [Гам само 538] “оздоба на гребені даху”.

Конфікс про-...-ина.

Локативні найменування, до формальної структури яких входить цей афікс, у джерелах ХХ століття представлені головню назвами *земної поверхні* та *соматичними* номенами, наприклад: *прогалина* (1918 ІвШум 324) “галявина” (*гал* “невелика галявина в лісі” — Гр I 266-267), “щілина між сухожиллям та кісткою” (1926 Лук 22), “місце, пропущене при сіянні вручну” (2002 СУССГ 177), пор. прасл. **gailъ* “гола місцевість” (див. докладніше ЕССЯ VI 96); *прошарина* (1931 ГТ 66) “пропласток”; *промежина* (СУМ VIII 224, 1992 РУМед 84) “у людини і хребетних тварин — ділянка між заднім проходом і зовнішніми статевими органами” (*межа*); *процілина* (СУМ VIII 355) “вузьке міжгір’я в горах, ущелина; вузька щілина, тріщина в чому-небудь”. Полімотивованим із ад’єктивною або субстантивною вивідністю є говірковий іменник *проглибина* (2004 Матіїв 65) “невелика затока, частина річки з уповільненою течією” (*глибокий, глиб*).

Розмовний або діалектний характер мають поодинокі назви зовнішніх ознак людини, тварини, а саме: *пролисина* (СУМ VIII 216) “лисина”; *просивина* (281) діал. “сивина”.

Похідні з другим компонентом -(о)вина: *продухвина, продуховина* (Гр III 465) “ополонка; отвір у стелі”, *продухвина (в стіні)* (1931 Шел 75), *продухвина, продуховина* (СУМ VIII 176) “те саме, що продух”.

Конфікс без-...-ина.

Цей формант спорадично бере участь у творенні найменувань *предметів* за особливістю їхньої фактури, а саме: *безличковина* (1931 Шел 3) “вид шкіри без волокна”, пор., можливо, *личко* від *ляко* “внутрішня частина кори молодих листяних дерев, переважно липи, що легко відокремлюється від стовбура і ділиться на стрічки”, або ж від *личкувати, личкований* (див. докладніше ЕСУМ III 233).

Абстрактну семантику має й дериват *безгранина* (2004 Нелюба І 13) “назва всього, що пов’язано з чимось негативним, що не має меж, *граней*”, пор. дериват зі схожою семантикою *базгранина* “мазанина” (ЕСУМІ 114).

Конфікс па-...-ина/-іна.

Досить пізно (з початку ХХ століття) у діалектних словниках задокументований іменник із *речовинним* значенням (“речовина, яка не повністю виявляє ознаки того, що названо мотивувальним словом”) — *пазолина* (1902 ГалЛем 446) “глина з печі”. Модифікаційну семантику *подібності* до того, що назване твірним словом, має десубстантив *пальчотіна* (2004 Матіїв 25) “невелика кроква, якою укріплюється верх солом’яної покрівлі”, пор. *пліть* “витке стебло” (СУМ VI 587).

Конфікс з-...-ина.

З цим формантом натрапляємо на *локатив*, що на початкових етапах новоукраїнської мови служить для позначення частини людського організму.

Сьогоднішній літературний еквівалент давнього терміна — *здухвина* — має в собі той же давній корінь, що й *димля* (пор. *дихь*, *дихати*, *дити*, *дунати*): на *правой сторонѣ* подля *здухвины*, *пробыто знакъ болшій сыню кривавій* (1772 ДНМ 355); *здухвина* (СУМ III 552, Лис 83) “місце у верхній частині тіла тварини між ребром і черевом”. Західнополіське *здухвина* Г.Аркушин співвідносить зі *здухи*, виокремлюючи уніфікс *-вина* [Аркушин 2004 75]. Швидше за все *-вина* — скорочений варіант суфікса *-овина* [Білоусенко, Німчук 2009 131], пор.: *вздуховина* (1840 Б-Н 75) “поребрина”, *здухвина* (Гр II 148, 1974 Лис 83), [Аркушин 2004 185] “частина між ребрами і сідничними кістками у тварини”, пор. також *здухвина* (1987 Корз 128) “місце на болоті, яке не замерзає”.

Конфікс раз-/роз-...-ина.

У середньоукраїнській мові маємо низку успадкованих із попереднього періоду конфіксальних дериватів: *ро(з)сѣлина зємаа* (1627 БерЛекс 15) “тріщина”, *fissio щел(ь)*, *ро(з)сѣлина* (сер.ХVII СлЛекс 198), *розсілина* (СУМ VIII 808) діал. “розколина, тріщина” (*сідю*); *щѣлина*, *роцѣлина*, *ропаліна*, *дѣра* (1627 БерЛекс 114); пор. також деєтимологізоване *розчалина* (Гр IV 62) “гора, на якій зверху вниз іде однією смугою ліс, а іншою — поле чи пасовисько”; *розвиліна* (1864 Б-Н 315) “роздвоєння дороги, розвилка”, пор. *розвиліна* (Гр IV 35) “місце розгалуження гілок”, “розвилка” (СУМ VIII 630); *розкеліна* (СУМ VIII 809) діал. “розколина”; *роздолина* (СУМ VIII 668, О II 184) “улоговина”, дослідники вважають це слово давнім префіксальним похідним від **dolina* [про можливу праслов’янську давність деривата див. Шульгач

1998 194]; *розкосина* (СУМ VIII 709) “косий розріз очей; косоокисть” від *косий* або *розкосий*.

Конфікс уз-...-ина входить до складу кількох *локативних* іменників із лексико-словотвірним значенням “місцевість, розташована край того або над тим, що назване мотивувальним словом”, наприклад: *узбочина* (СУМ X 404) “узбіччя”, *узбочина* (1999 НГТК 196) “схил горба, підвищення; канава; узбіччя дороги”; *узвалина* (197) “схил гори, горба, підвищення”.

Конфікс пере-...-ина з XVIII століття спорадично бере участь у творенні іменників (*локативів* або *п. instrumenti*) із модифікаційним значенням подібності до того, що назване вивідним словом, а саме: *перенорина* (1717-1734 МагТимч I 97) “ущелина”; *перебедрина* (Гр III 108) “скіпа зі старого сущняку”, певне, від назви рослини *бедринаець*; *передолина* (1984 О П 49) “сідловина; місце між горами”.

Конфікс від-...-ина вичленовується в назвах споруд, пристроїв та їхніх частин, наприклад: *оддушина* (1886 Ж 556), *віддушина* (СУМ I 582) “невеликий отвір для обміну повітря, витягання диму”; *відпалубина* (у склепінні) (1931 Шел 80); *відмілина* (СУМ I 606) “обмілина”.

Конфікс об-...-ина виокремлюється в небагатьох структурах новоукраїнської мови з локативною семантикою: *обмілина* (1961 РУТС 322, СУМ V 539, 1999 НГТК 132), [Карпенко 1995 66] “мілина”; *обнизина* (1999 НГТК 132) “край підвищення”.

З кінця XIX століття вряди-годи трапляються деривати з такими конфіксами:

а) **при-...-ина**: *принизина* (1974 Лис 174) “низина”;

б) **із-...-ина**: *ілучина* (НГТК 86) “звивина в руслі річки”, певне, від *лук*;

в) **су-...-ина**: *супіщина* (1987 Корз 232) “піщаний ґрунт”;

г) **ви-...-ина**: *виямина* (1999 НГТК 46) “яма з водою”, *відолина* (ГовНегост 425, 2005 СБГ 54) “балка, видолинок”;

г) **на-...-ина**: *налищина* (1894 УмСп II 92) “маска”;

д) **о-...-овина**: *остоговина* (1984 О П 27) “кіл, на якому сушать сіно” (*стог*);

е) **між-...-ина**: *міжребрина* (1928 МРУС 69) “міжребер'я”.

* * *

1. Середньоукраїнські писемні пам'ятки фіксують відомі з попередніх століть нечисленні похідні з формантами **о-...-ина**, **роз-...-ина**, **оу-/-въ-...-ина**, а також новий початковий елемент **з-...-ина**. У новій українській мові арсенал конфіксів із розгляданою фінальною частиною розширюється: діють і давні форманти **о-/об-...-ина**,

у-...-ина, за-...-ина, з-...-ина, роз-...-ина, і нові афікси по-...-ина, без-...-ина, на-...-ина, па-...-ина, про-...-ина, між-...-ина.

2.1. Більшість виявлених у текстах XIV-XXI століть іменників із цими конфіксами є *локативними* найменуваннями. У середньоукраїнській мові, крім успадкованих дериватів (*разс'їтина, Оукраїна*), жодних нових похідних не знаходимо. З XVIII століття кількість номенів цієї групи зростає: засвідчено і відомі утворення (*розцілина, Україна, здухвина*), і нові іменники з формантами о-...-ина, пере-...-ина, по-...-ина, про-...-ина, під-...-ина, за-...-ина, уз-...-ина, від-...-ина, при-...-ина, із-...-ина, ви-...-ина (*окраїна, перенорина* "ущеляна", *побережина* "узбережжя", *прогалина, підпечина, закраїна, узбочина* "узбіччя", *віддушина* "невеликий отвір для обміну повітря", *припизина* "низина", *ізлучина* "звивина в руслі річки", *виамина* "яма з водою"). З-поміж виявлених конфіксальних локативів знаходимо чимало соматичних назв (*очеревина* "оболонка, що вистеляє черевну порожнину", *поребринна* "частина туші, що прилягає до ребер", *підгорина* "підгрудок у рогатій худобі", *промежина* "у людини і хребетних тварин — ділянка між заднім проходом і зовнішніми статевими органами", *здухвина, міжребрина*).

2.2. Із середини XVII століття формується група назв *предметів*. Серед таких номенів помітну кількість складають найменування з матеріально-речовинною семантикою, у структурі яких наявні конфікси о-...-ина, по-...-ина, без-...-ина, па-...-ина, су-...-ина (*одробина* "круп", *опечина* "пічна перегоріла глина", *почеревина* "м'ясо або сало з черева тварини", *подчеревина* "сало з живота тварини", *безличковина* "вид шкіри без волокна", *пазолина* "глина з печі", *супищина* "піщаний ґрунт"). Окрему групу становлять і назви деталей, складників споруд, упряжі з формантами о-...-ина, по-...-ина, під-...-ина (*острішина* "дошка, якою запальовують острішок", *похребтина* "бокова частина сідла", *підстелина* "подовжні стінки стола", *підфостина* "частина сідла, зачеплена під хвіст коня"). Зрідка трапляються найменування предметів із конфіксами на-...-ина, пере-...-ина (*напална* "маска", *перебедрина* "сікпа із старого сушняка").

2.3. Абстрактних іменників у мові XIV-поч.XXI століть небагато. Середньоукраїнська мова успадковує давній іменник *оскомина*, нових же дериватів тексти середньоукраїнської доби не засвідчують. У джерелах новоукраїнської мови віднаходимо також небагато абстрактів, серед яких — уже відомий *оскомина*, а також нові похідні з конфіксами по-...-ина, без-...-ина та роз-...-ина (*почеревина* "дизентерія", *безгранина* "назва всього, що пов'язано з чимось

негативним, що не має меж”, *розкосина* “косий розріз очей; косо-окість”).

2.4. Найменування *рослин*, до формальної структури яких входить конфікс *о-...-ина*, уперше зафіксовані в XV столітті (*озимина*), у писемних текстах наступних століть вони репрезентовані нечисленим колом іменників (*оузїтина, опашина* “опава”, *поплотина* “повій звичайний”).

3. Мотиваційною базою розгляданих конфіксальних похідних на всіх етапах розвитку мови служать головно іменники або прийменниково-відмінкові сполуки (*похребтина* < *хребет, по хребті, підчеревина* < *череве, під черевом*). Інші частини мови базою для творення нових слів виступають рідко, виконуючи роль основних (*оскомина* < *скомити, окладина* < *класти*), так і паралельних мотиваторів (*озимина* < *зима, озимѣ, безликовина* < *личкувати, личкований*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ЩИНА* / *-ЩИЗНА*

Нашарування суфікса *-ина* на прикметниковий формант *-ьск-* (із закономірним переходом *-ьск-* у *-ьщ-* і формування фіналі *-ьщина*) мало місце ще у праслов'янській період (**bratovьskъ* – **bratovьščina*) [Sławski I 1974 120], однак достатні підстави для виокремлення суфікса *-щина*, треба думати, почали з'являтися лише в мові давньокілівського періоду [див. Білоусенко 2010 346-347].

Варіант суфікса *-щизна*, очевидно, постав як результат контамінації формантів *-щина* та *-изна*⁹.

Конфіксальних іменників із розгляданими постпозитивними частинами в мові XIV-поч. XXI століть засвідчено небагато.

⁹ На походження суфікса *-изна* існує кілька поглядів. Одні дослідники вважають його похідним від *-ина* й паралельним до нього, визнаючи походження *-z-* “неясним” [Вступ 1966 119]. Проте більшість лінгвістів кваліфікує його як такий, що виник під впливом суфікса *-изь-* (*болѣизь*) або субстантивів типу *білизна* [Vondrak 1924 421; Гумецька 1958 89]. Будучи в праслов'янській мові малопродуктивним [Самійленко 1964 22], суфікс *-изна* мав ті ж основні функції, що й *-ина*. Цей афікс додавався до прикметників (*bělizna* < *běly*, *čelizna* < *čelъ*, *čelina*), іменників (*babizna* : *babina*, *brat(r)ovizna* : *bratina*). Елемент *-z-* — вибагстрагуваний зі слів типу **bělizna* : **bělizъ* “білявий, ясний” [див. Sławski 1974 I 123-124].

Конфікс по...-('ан)щина.

1.1. Із середини ХІХ століття в лексикографічних працях спорадично фіксуються іменники з речовинною та збірною семантикою, наприклад: *посукощица* (1840 Б-Н 294, УРС 1926 606) “сукно з чистих шерстяних ниток”; “селянське сукно, у якого основа і підток шерстяні”; *померица* (1984 О II 110) “земля, яку одержує в спадщину родич бездітного покійника за піклування про нього” (*мертвий, умерти, померти*).

1.2. У проаналізованих писемних джерелах середньоукраїнської й новоукраїнської мови більшість виявлених відіменникових дериватів є найменуваннями *податків*, наприклад: *А будуть на то листи имѣти, а любо добрый доводъ: тыи имають давати посомцины* (1453 Тимч 747) “податок, що брався з земельних одиниць — сох”; *а дачь на нас: никоторыхъ не имать, ни серебищныи, ни подымщиныи, ни ямицины* (1468 АЛІМ II 15) “вид податі від двору як господарської одиниці оподаткування” (дим “двір”); *а тебе, намѣстнику нашому и городничому Полоцькому посокирициныи зъ исъ людей ненадобе брати* (1499 Там само 44) “плата, що бралася з людей при замкових роботах (з облаштування й ремонту огорож) на користь городничих і намісників” (АЛІМ II XX') (*сокира*); *поворотщица* (1519 МагТимч I 122) “плата охоронцеві міських, замкових воріт”; *з пол исъ церковныхъ и пустьхъ десятинь збожнюю, пчелную и показаницину козаки... отдавали* (1658 УнГетьм 81) “податок за виробництво алкогольних напоїв. Запроваджено на початку Хмельниччини. Одиницею оподаткування був *казан* для варіння горілки, пива або меду, місткість якого обчислювалася у відрах. Розміри показанщини не були сталими. Показанщину сплачували на користь скарбу (гетьманської адміністрації. — *Авт.*) усі власники й орендарі гуралень, за винятком окремих старшин і монастирів” [Там само 107]; *покабаница* (1717-1734 МагТимч II 152) “плата за витас свиней”; *хочь мѣмь и поголовьщину зачатити* (1719 ДНМ 98) (*голова*); *покалещица* (Гр III 273, 1918 ІвШум 303) “подать від млинового кола”; *подорожщина* (1926 ПУРС 174) “плата за проїзд по дорозі”; *подимщица* (УРС 1926 581) “податок від димової труби”; *поденица* (Гр III 239) “податок, який сплачувався щодня”; *почеревица* (СУМ VII 467) “у дореволупійний час вид податку”; *пос'я'щица* [Аркушин 2004 551] “відкупне тим, хто перепинає весільний поїзд”.

Назва обрядодії: *покосарщица* (Гр III 275) “тулянка дружин косарів після того, як їхні чоловіки пішли на роботу”.

2. Зрідка джерела ХХ століття засвідчують *локативні* назви, а саме: *Подніпрящица* (1918 ІвШум 309) “український географічний

та історичний край, який визначається долиною ріки Дніпро”; *Подесенищина* (1923 СГТ 240) “місцевість над рікою Десною”; *Подністриянищина* (1926 Кр 2086) “територія, що знаходиться біля басейну Дністра, прилягає до нього”.

Конфікс по-...-овщина(-евщина) з XVII століття бере участь у творенні найменувань *податків* та *збірних* понять: *по кілька цугов коней справляють, вимагаючи чинши великіє, поволовищини* (1648 ЛСам 47) “постійний податок від волів” [див. докладніше Остап 2003 78] від *віл*, *поволовищина* (1918 ІвШум 303), *поволівщина* (1926 Кр 268), пор. універбати *воловищина* (1408 ССУМ I 190) “те саме”; *поставила дани на якісь дуди, побываное, и пороговищина* (1739 Граб 64); *подошувещина* (1864 Б-Н 404, 1928 Кр 2113) “подушний податок, основний прямиий податок у Російській імперії та в Україні, який сплачувало у XVIII-XIX століттях все чоловіче населення країни, крім дворян, духовенства та осіб, котрі перебували на державній службі”.

Конфікс по-...-ццизна.

З XVI століття цей формант служить для творення відіменникових найменувань *податків*, котрі знімаються з того, що позначене твірним словом, наприклад: *Кады нейдутъ у ловы, откупаючися отъ того, даютъ старосте пороциццны 3 коты грошей* (1552 АрхЮЗР 7/1 596) (розда); *же хто колвек с козаков на крвунте монастырском осел ост маст, повинен ... дават на монастыр ... покотелиццину* (ДБХ № 176) (котел); *посеребиццины* (1518 МагТимч I 125) “податок від волів та коней, який сплачували сріблом (*серебром*)”; *показаниццизна ... съ тѣх полковъ, гдѣ оной родится* (МИЭНОБСМ 126) (казан), *показаниццину*, або *покотелиццину* встановив гетьман Д.Многогрішний як податок від винного казана. Посполитий платив від казана 1 карбованець, козаки та духовні особи — по 50 копійок [див. докладніше Тищенко 1928 87-155]. Згодом ці іменники вийшли з ужитку [Бойко 1997 118].

З-поміж номенів із цим значенням натрапляємо на деад’єктив: *село Голодки (свинєю овечюю и поволовьци(з)ною, з сеножатми* (АЖ 1611 140) (пор. присвійний прикметник *волове*).

Конфікс без-...-цизна.

У мові XIV-XVIII століть розглядалий афікс бере участь у творенні полімотивованих *абстрактів* на позначення відсутності того, що назване мотивувальним словом: у *россіан ест безтолковищина* (50-і XVIII Ск II 95) (*толк, толковий, безтолковий*); *безтисьменищина* (Гр I 44) “безграмотність” (*тисьменний, безтисьменний*).

Конфікс над-...-(ан)цизна.

У новій українській мові засвідчено найменування *території*, розміщеної над тим, що названо вивідним словом, а саме *Наддніпрян-*

щина (1928 Кр 2084, 1941 Синявський 142) “історично-географічна частина України, яка початково включала в себе центральні та північні області України з центром у Києві. Згодом назва поширилася на всі українські землі у складі Російської імперії (крім Криму та Кубані)”; *Наддністрянщина* (1928 Кр 2084) “місцевість, що прилягає до верхів’їв ріки Дністер”; *Надвислянщина* (1928 Кр 2330) “місцевість, розташована над Віслою”.

Конфікс от-/від-...-щина.

Із XVII століття за допомогою цього морфематичного комплексу творяться поодинокі збірні номени: *отумерищина* (1612 МатТимч I 73), *відумерищина* (Гр I 232, СУМ I 653, 1984 О I 124) “майнова спадщина після померлого; речі особистого користування покійника” (*від умертого*).

Конфікс за-...-(ан)щина.

Словозбірки ХХ століття із цим формантом засвідчують кілька *локативних* десубстантивів: *Задніпрянщина* (1928 Кр 415) “історична область України; місцевість, що лежить за Дніпром”; *заозірщина* (1928 Кр 462) “місцевість за озером, озерами”; *заокеанщина* (СУМ III 235) “територія за океаном”.

Конфікс за-...-чизня вичленовується в найменуванні *населеного пункту*, розташованого за тим, що назване мотивувальним словом: у *островахъ польныхъ*; в *Залесчизне* (1629/1689 АрхЮЗР I/4 77) (*лес*).

Конфікс з-(с)-...-щина.

З XVIII століття фіксуються поодинокі назви *податків* та *абстрактні* найменування, а саме: *скопщина* (1727-1753 МатТимч II 325), *сдіпщина* (Кв-Осн III 328), *зкпщина* (1864 Б-Н 155), *скіпщина* (Гр IV 135, СУМ IX 271) “плата снопами зжатою хліба власникові землі за право щорічно користуватися цією землею” (*копа*), пор. *скіпщина* (1984 О II 222) “овес, який священник одержував від поміщика”; *змерищина* (1886 Ж 306), *зумерищина* (1984 О I 322) “майно померлого, яке роздає або продає родина після його смерті або яке забирає той, хто його доглядав перед смертю”; *здольщина* (СУМ III 545) “земельна оренда, при якій плата за землю вноситься не грошми, а часткою врожаю”.

Конфікс не-...-щина бере участь у творенні небагатьох апелятивних найменувань на позначення *території*: *незайманицина* (СУМ V 307) “земля, якої ніхто не обробляв”; *ниудобищина* (1987 Корз 174) “непридатне для обробітку поле”, *неводобищина* (1992 Чаб II 358) “непридатна для обробітку земля”.

Конфікс уз-...-анщина: *Узвисялянщина* (1928 Кр 2330) “місцевість, розташована уздовж берегів Вісли”.

Таким чином, конфікси з другим елементом **-щина/-щина**, з XIV століття увійшовши до арсеналу засобів деривування нових слів, закріпили за собою основну функцію творення найменувань податків (*посуконирщина, подимщина, показаницина, скіпщина*). Рідше за допомогою формантів на **-щина/-щина** продукуються територіальні назви (*Подесенищина, Наддніпряницина, заокеанщина, Залесчизна, Узвислянщина*). Поодинокими є абстрактні та збірні субстантиви (*безтолковщина, відумерщина* “особисті речі покійника”, *невдобищина, здольщина* “земельна оренда”). Мотивовані розглядані похідні іменниками, рідше — прикметниками.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ЕЦЬ**

Конфікс під-/под-...-ець/-ець.

1. У середньоукраїнській мові цей формант бере участь у творенні прізвищевої назви: *Иванъ Поддубецъ* (Рєєстр 1649 287) (*дуб*).

2. У словнику Б.Грінченка фіксується орнітологічне найменування *підкаменець* (Гр III 166) “птаха, який в’є гніздо під каменем”.

Конфікс по-...-ець(ь).

1. В обстежених текстах XVIII століття засвідчено успадкований із давньоруськоукраїнського періоду іменник на позначення особи: *а обшлочи ему взаємную отъ себе зъ Подунайцами ... противъ него-жъ Хмельницкого помочь* (1720 ЛВел I 134). У подальшому ця значеннєва група іменників розвитку не набула.

2. У словниках минулого століття виявлено нечисленні назви предметів, мотивовані різними частинами мови, наприклад: *поставець* (СУМ VII 363) “рід ковша для зачерпування пива, меду, квасу і т.ін.; дзбан квасу; мисник; невеликий столик” (*ставити, поставити*); *поплавець* (VIII 207) “прикріплений до ліски шматок якої-небудь речовини, легшої від води, що утримує гачок на належній глибині й сигналізує про клювання риби; прикріплена до дна або до берега споруда чи предмет, що утримується на поверхні води; пристрій у гідрометричних і сигнальних приладах для визначення або регулювання рівня рідини”, співвідноситься з *плавати, побоковець* (1984 О II 85) “ланцюговий посторонок” (*боковий*).

3. Локативні назви трапляються в лексикографічних працях першої половини XX століття і служать для позначення місцевості, розташованої в безпосередній близькості від того, що назване твір-

ним словом: *подворец* (1902 ГалЛем 451) “подвір’я”, *подворець* (1918 Дубр 478) “сіни”.

Конфікс не...-єць.

У текстах XIV-XVII століть натрапляємо на полімотивовану назву *особи-носія певної ознаки: але коло себе великий недбалець и неполирик* (др.пол.XVII Радив 320) (*дбати, не дбати, недбалый*). Сучасна українська мова успадкувала це слово: *недбалець* (СУМ V 282). Новотворів небагато: ...*будь-якої миті невмілець може опинитися під сніговою горою* (2009 СілВ 4) (*вмілий, невмілий*).

Конфікс без...-єць/-єць.

У пам’ятках XVI століття вперше зафіксовані десубстантивні найменування *осіб* зі словотвірним значенням “людина, у якої немає того, що назване вивідним словом”, наприклад: *Рекль емоу без безоумче або глутче тои ноци дійоу вытлєндѣ(т) о(т) тебе* (1556 СУМ XVI-п.пол.XVII П 64) “безумний чоловік”; *agatus, без(з)жєнець* (1642 П 41) “неодружений чоловік”. Прізвищем, що вказує на матеріальне становище людини, є іменник *Гришко Безугловець* (Реєстр 1649 464) (*без угла*).

Нова українська мова успадкувала окремі утворення, а саме: *безумець* (1918 ІвЩум 22, СУМ I 151) “людина, що втратила розум або діє надто нерозсудливо”; *безжєнець* (1920 Яв 20) “той, хто не має жінки”. Нових слів виявлено небагато, наприклад: *безколѣнець* (1867 Парт II 161) “людина, у якої був подертий (на колінах) одяг”; *бездалець* (1941 Сиявський 119, СУМ I 126) “нещаслива людина”.

Конфікс без...-івець вичленовується в полімотивованій *особовій* назві *безглуздівець* (1971 БукГов I 23) “дурень” (*глузд, безглуздий*).

Конфікс за...-(’ан)єць.

1. Із середини XIX століття розглядалий формант бере участь у творенні поодиноких *p.personalia* із лексико-словотвірною семантикою “*особа, котра знаходиться за тим, що назване твірним словом*”, наприклад: *запорожець* (др.пол.XIX Гол 575) “хлопчик, що підлядає із-за порогу за весіллям або іншим бенкетом”; *закубанець* (1920 Яв 251) “той, хто живе за рікою Кубанню”; *задніпрянець* (1924 Кр 383).

2. Діалектні словники XX століття рідко фіксують найменування *предметів*, а саме: *ззубец, ззубиц* (1974 БукГов III 19) “рибачий гачок” (*зуб, ззубець*).

Конфікс о...-єць.

1. З кінця XIX століття з цим афіксом засвідчено небагато похідних із *предметною* семантикою: *окрасць* (1893 УмСп I 157, СУМ V 676) “скибка, відрізана від нелочатого краю хлібини”, *окрасц* (2004 Бевка 95) “красчок після відрізування дошок”.

2. Назвами *приміщень* та їхніх частин виступають мотивовані різними частинами мови говіркові деривати, як-от: *отчалинець* (2004 Бевка 95) “приміщення для зимування бджіл” (*тчалиний*); *одворець* (2005 Магґуц 123) “одвірок” (з чергуванням е : о в основі).

Конфікс со-/з-...-ець.

Віддієслівне похідне на позначення *особи*, котра виконує з іншою особою спільну дію, названу вивідним словом, засвідчене в текстах кінця XIX століття: *соосивець* (1875 Писк 110) “те саме, що співмешканець”; *зділець* (1920 Яв 292) “той, хто щось робить разом із кимось”.

Конфікс над-...-(‘ан)ець з першої половини XX століття спорядично бере участь у творенні найменувань мешканців: *наддніпрянець*, *наддністрянець* (1924 Кр 383).

Конфікс су-...-иць.

Предметну семантику має десубстантив *суплотиць* (1984 О II 266) “сусідній тин” (*плит*).

Конфікс при-...-ець.

У першій третині минулого століття фіксується іменник на позначення *особи*, котра виконує свої посадові обов’язки поблизу від того, що називає мотивувальне слово: *придворець* (1926 ПУРС 187) “вартовий при дворі”.

Конфікс на-...-ець.

Наприкінці XX століття лексикографічні джерела зрідка засвідчують найменування *частин організму* людини, розташованих над тим або на тому, що названо вивідним словом, наприклад, *наколінець* (1992 РУМед 53) “наколінна кісточка”.

1. У мові XIV-XVII століть натрапляємо лише на нечисленні деривати з формантами *без-...-ець(ь)*, *под-...-ець(ь)*, *не-...-ець(ь)*. Нова українська мова дає дещо більше похідних, до структури яких входять відомі з попередніх періодів малопродуктивні конфікси з першими компонентами *по-*, *під-*, *без-*. В успадкованому з XVII століття іменнику *недбалець* та в деяких інших похідних виступає афікс із препозитивною частиною *не-*. Непродуктивними сьогодні є нові дериватори з першими елементами *за-*, *о-*, *со-/з-*, *су-*, *при-*, *на-*, *пів-*.

2.1. Упродовж XIV-XXI століть серед виявлених конфіксальних субстантивів панівною є група найменувань *осіб*. У середньоукраїнську добу трапляються поодинокі *personalia*, деривовані як за допомогою відомих із попереднього періоду формантів (*Поддубець*, *недбалець*), так і за участю нового афікса *без-...-ець(ь)* (*бе(з)женець*). Нова українська мова успадкувала деякі давні субстантиви (*Поду-*

наець, безумець, недбалець). Інших конфіксальних утворень на **-ець** обстежені джерела цього періоду не засвідчують. З-поміж давніх формантів лише конфікс із препозитивною частиною **без-** здатен брати участь у продукуванні нечисленних новотворів (*бездалець*). Зрідка арсенал особових найменувань поповнюється іменниками, деривованими за допомогою конфіксів **за-...-ець, со-/з-...-ець, при-...-ець, над-...-** (*ав'яець (захубалець, сооживець, зділець, придворець, наддніпрянець*).

2.2. Меншу кількість становлять іменники з предметною семантикою. У середньоукраїнській мові назв предметів обстежені джерела не фіксують. У новоукраїнський період номенів згаданої підгрупи, утворених за допомогою формантів **по-...-ець, за-...-ець, о-...-ець, су-...-иць, небагато** (*поплавець, захубець, окрасць, суплотіць* “сусідній тин”).

2.3. Локативні назви, утворені за допомогою конфіксів із фінальним елементом **-ець**, репрезентовані головню найменуваннями приміщень. Ця невелика група іменників почала формуватися досить пізно — з початку ХХ століття (*подворець* “сіни”, *одворець* “одвірок”). Інколи нагадуємо на соматичні назви, утворені за участю афікса **на-...-ець** (*наколінець* “наколіяна кісточка”).

Рідко, здебільшого в новій українській мові, документуються зоологічні найменування (*подъяремець* “кінь”, *підкаменець* “птах, який в'є гніздо під каменем”).

3. Упродовж усіх періодів історії української мови мотивувальною базою для дериватів із конфіксами на **-ець** виступають в основному іменники або прийменниково-відмінкові сполуки (*подворець, Безугловець, запорожець, окрасць, зділець, суплотіць, придворець, наколінець* тощо). Дієслова є твірними для похідних із конфіксами **не-...-ець, со-...-ець** (*невмілець* < *вміти*, *сооживець* < *жити*), що зумовлено сполучуваністю співвідносних префіксів **не-** та **со-** головню з дієслівними основами. Зрідка трапляється прикметникова мотивація (*побоковець* < *боковий, по боку, бік*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ТЕЛЬ**

Форманти зі згаданою фінальною частиною в українській мові XIV-XXI століть залучені до деривування нечисленних іменників книжного характеру на позначення *особи*.

Конфікс **св'/со-...-тель**. У середньоукраїнській мові нагадуємо на успадковану з попереднього періоду назву *особи*, котра

виконує з іншою особою спільну дію: *При селъ тебѣ сыну и сослужителю нашему здравія... желаемъ* (1691 АрхЮЗР V/5 310) (*служити*). Наприкінці XIX століття задокументовано новотвір із цим же словотвірним значенням, а саме: *сожитель* (1898 УмСп III 58). Співвіднесеність цього похідного зі старослов'янським іменником *сѣжити*, *сѣжить* “дружина; супутник” (XI Ср III 612-613) втрачена, і він почав сприйматись як такий, що мотивований або дієсловом *жити*, або іменником *житель*.

Конфікс *ве...-тель*. Дериват із цим формантом є назвою особи за способом її життя: *недѣлате(л) ... не може(т) бити бога(т)* (XVII Изм 12) “ледар, нероба” (*дѣлати*, *дѣлатель*).

Конфікс *спів...-тель* є синонімічним до давнього афікса *со...-тель*, він бере участь у творенні особової назви *співзатель* (1886 Ж 901).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-КА*

Конфікс *по...-ка*

1. У середньоукраїнській мові почала формуватися група назв осіб. Пам'ятки згаданого періоду документують прізвищеві назви, утворені з допомогою різних частин мови. Відчислівникове похідне: *Иван Почотырка* (Реєстр 1649 53) (*чотири*, *по чотири*). За спостереженням дослідників, в особових іменах суфікс *-ка* виконував пейоративну функцію [див. Остап 1995 511]. Конфікси ж із відповідним другим компонентом, за нашими даними, такої властивості не мають. Прізвище, мотивоване дієсловом, *дане*, очевидно, з огляду на рід занять його носія: *Панас Поплавька* (Реєстр 1649 86), пор. *плавати*. Відіменниковий дериват: *Дмитро Подорожска* (161) від *дорога* або від *подорожний* “дорожній, шляховий; мандрівник” (1646 МагТимч II 138).

У джерелах нової української мови фіксуються девербативи на позначення особи за характером поведінки, наприклад: *побігайка* (СУМ VI 614) “людина, яка довго не затримується на одному місці; непосида” (*бігати-у*, *побігати-у*); *побігунка* (1992 Чаб III 133) “те саме, що *побігайка*”, очевидно, від *бігун*.

2. У сучасній українській мові засвідчено відіменникове найменування *тещини*, життя котрої триває період, названий мотиватором: *поденка* (СУМ VI 738) “метелик, який живе один день”.

3. *Рослину*, яка виросла на тому, що назване твірним словом, позначає десубстантив *поземка* (1991 Смяк 131) “суниці лісові” (земля, по землі, з елізією -л-).

4. Досить пізно сформувалася невелика за складом група іменників із семантикою предметності.

4.1. *Предмети господарського вжитку* та їхні елементи називають утворення, мотивовані різними частинами мови: *посторонка* (Д 238) “мотузка” (по сторонах, сторона); *поковка* (СУМ VII 33) “заготовка, призначена для кування, або металевий виріб, одержаний у результаті кування”, пор. *кувати*, *коваль*, а також прасл. **kovati*; *покупка* (55) “те, що куплено, куплена річ” (*купити*); *поноско* (165) “предмет, який навчена собака приносить у зубах” від *носити*, з відтинанням суфіксів -и-ти твірної основи; *поспіднянка* (1984 О II 121) “спідня дошка у дні ящика воза” від *спідній* з асемантемою -ан-.

4.2. З XVIII століття спорадично засвідчені іменники з речовинною семантикою, а саме: *сова* ... *погодюв'ку соб'ї глядаєт* (XVIII Тимч 532) “їжа, корм”, пор. *годовати* “годувати” (XVI СУМ XVI-п.пол.XVII VI), а також *погодувати*, *покруп'янка* (УРС 1926 589) “дрібна крупа” (*круп'яний*).

5. Майже всі виявлені *n.loci* (головно у словниках XIX-XXI століть) мотивовані іменниками і мають значення “дещо, розташоване над тим або безпосередньо біля того, що назване вивідним словом”.

5.1. У новій українській мові *місце, територію*, розташовану безпосередньо біля місця дії, названої твірним словом, позначає девербатив *порубка* (СУМ VII 293) “місце, ділянка, де вирубано або де вирубують ліс” (*рубати, порубати*).

5.2. На початкових етапах нової української мови для позначення *приміщення* слугували поодинокі відіменникові утворення, а саме: *Своє хата покрижска* (к. XVII-п. XVIII КЗ 246) “крів, прихисток” (*кратиш* “дах”).

5.3. У говірковому мовленні XX століття натрапляємо на десубстантив, який позначає *частину організму тварини*, розташованої в безпосередній близькості від того, що називає мотивувальне слово: *побічка* (1958 Моск 59) “печінка бичка (риби)” (по боці, бік, з чергуванням о;і, к;ч основи).

6. *Абстрактні* номени складають досить помітну групу серед конфіксальних іменників із постпозитивним компонентом -ка.

6.1. Головним чином у джерелах новоукраїнської мови засвідчені девербативи з семантикою *одноразової неповторюваної дії*, наприклад: *На с'їй потицич'ї Башиа, губенраторь главного м'їста Буди ... во первыхъ кулею въ чело построфленій* (1720 ЛВ:ел I 17)

“сварка, бійка” (*тукати* “бити”); *поторожка* (1893 УмСт І 9) “аукціон” (*торгуватися, торг*); *пострашика* (267) “залякування” (*страхати, пострахати*); *погудка* (УРС 1926 579) “звістка”, “нарікання” (СУМ VI 727), пор. *гудати*; *поїздка* (832) “виїзд куди-небудь на короткий час; коротка подорож” (*їздити*); *посадка* (VII 317) “дія за значенням *сидити*; садіння; впускання пасажирів у вагон, автобус, літак і т.ін. та розміщення їх там перед поїздкою; приземлення літака або якогонебудь іншого літального апарата; манера вершника триматися в сідлі; кавалерійська постава; положення тіла під час сидіння; манера тримати голову, постава”.

6.2. Повторювану дію називає віддієслівний дериват *почестка* (СУМ VII 469) “частування, пригощання”, рідко “честь, слава” (*честити* “виявляти до когось шану, почесі”, *почестити*).

6.3. *Явище природи*, котре спостерігається безпосередньо над тим, що назване вивідним словом, позначає відіменникове утворення *поземка* (СУМ VI 811) “низовий вітер узимку, а також сніг, який переноситься цим вітром” (*земля, по землі*).

6.4. Значення *подібності* до того, що назване мотиватором, мають поодинокі десубстантиви з можливою паралельною дієслівною мотивацією, наприклад: *Якую поголоску вь Сѣчи между войском пуцано* (1720 О війнѣ 25) “чутка” від *голос* “поговір, чутка” (1598 СУМ XVI-п.пол.XVII VII 8); *пахибка* (1918 Дубр 289) “помилка” (*шиба* “недогляд, помилка”, *хібити, похібити*).

Конфікс не-...-ка.

1. Із середини XVII століття фіксуються віддієслівні найменування осіб, котрі мають лексико-словотвірне значення “*особа, яка не виконує дії, названої твірним словом*”, наприклад: *Пархомъ Недѣлка* (Реєстр 1649 478) (*дѣлати*). У сучасній українській мові слова розглядової структури трапляються головню в діалектних словниках і позначають осіб тільки жіночого роду (“жінка, якій невластива дія, названа вивідним словом”), наприклад: *нетіпанка* (СУМ V 395) “неохайна, неакуратна жінка”; *непраника* (2005 СБГ 330, 2005 МаГуц 115) “неохайна, нечепурна жінка” від *прани* “прання” (2005 МаГуц 153).

2. З початку XX століття в українській мові функціонують утворення на позначення *тварини*, якій не властиве те, що названо вивідним словом, наприклад: *нелітка* (Гр II 550) “корова, яка ще не мала теляти” (*літи*), *неліпка, нелюпка, неляпка* (2005 СБГ 329) “молода корова-первістка”; *нетьолка* (2002 СУССГ 141) “корова, що залишилася яловою” (*телитися*).

3. Назви *рослин* із цим конфіксом документуються в словниках XX століття: *незабудка* (СУМ V 305), *низабутська* (2005 МаГуц 116)

“трав’яниста рослина з дрібними блакитними квітками” (ни- “не-”) від *не забудь* (її квіти довго не в’януть, у зв’язку з чим їх звичайно дарують на пам’ять) (див. докладніше ЕСУМ IV 65); *невійка* (Там само 59) “трясучка середня”, пор. *віяти* (в голодні роки цю рослину з родини злаків підмішували до зерна — див. Там само 59).

4. Здебільшого в сучасних діалектах фіксуються нечисленні назви з предметною семантикою, які мотивовані різними частинами мови.

4.1. Номени на позначення предметів побуту та одягу: *невиливайка* (СУМ V 258) “чорнильниця, у якій при перевертанні не виливається чорнило” (*не виливай-у*); *непранка* (2005 СБГ 330, 2005 МатГуц 115) “брудна сорочка”.

4.2. Речовину семантику має діалектний новотвір *неварька* (2004 Бевка 92) “сироватка після обробки сиру” (*не варити*).

5. У пізній середньоукраїнській мові засвідчено поодинокі локативні десубстантиви, що є найменуваннями населених пунктів: *пода(л) е(с)ми позовь керо(д)ски(и) Киє(в)ски(и) в ссле Немедовце* (АЖ 1611 272) (*медовий, мед*); *нападнення квалтовного на местечку Негребку* (1664 АрхЮЗР I/7 482).

6. Головним чином у лексикографічних джерелах нової української мови натрапляємо на віддієслівні (іноді з паралельною прикметниковою або іменниковою мотивацією) *n.abstracta* із загальним лексико-словотвірним значенням “дія, стан, які характеризуються запереченням того, що названо вивідним словом”, а саме: *и притомъ и чре(з) невисилку за ослуманіємъ гро(д)иччи(х) ... и други(х) владѣцовъ для того искорененія людей* (1748 ДДГ 78) (*висилати*); *невдержка* (СУМ V 253) “неможливість втримати що-небудь, утриматися десь”; *невдержка* (257) “стан, коли хто-небудь не дотримується чогось”; *неви-стачка* (261) “брак чого-небудь, недостача”; *невправа* (271) “неможливість встигнути зробити все, що потрібно”; *несогласка* (385) “розбрат”; *нехватка* (400) “відсутність потрібної кількості кого-, чого-небудь”.

Конфікс під(о)-под-...-ка.

1. У першій половині ХХ століття засвідчено орнітологічну назву, а саме: *підберезка* (Гр III 158) “птах”.

2. З початку минулого століття спорадично фіксуються найменування рослин: *піддимка* (Гр II 164) “дрібна цибуля, яку зберігають узимку в хаті в мішечку за сволоком, а весною висаджують; також назва цибулі, що виростає з цих саджанців” (можливо, назва походить від місця зберігання: *під димарем*); *підпенька* (СУМ VI 480) “тілпеньок”; *підсніжка* (504) “підсніжник”.

3. Із середини XVII століття формується невизначна група номінів із предметним значенням (“предмет, який знаходиться під тим, що названо вивідним іменником”).

3.1. Назвами *частин одягу* були поодинокі деривати, а саме: *и* у *Артема Вожева подпояску де съ ножемъ и съ мусатомъ оборвали* (1648 АЮЗР III 181) (*пояс*). У подальшому підгрупа назв елементів одягу із аналізованим афіксом розвитку не набула, засвідчено лише іменник *підолічка* (СУМ VI 477) “підкладка або вставка в сорочці народного крою від плечей до половини грудей і спини”.

3.2. Найменням *пристрою* є дериват *підніжка* (Гр III 173, 1918 ІвШум 308) “підніжка, педаль у ткацькому верстаті”, “пристрій у вигляді східців для входу в автомашину, вагон і т.ін.” (СУМ VI 402), пор. також значення опредметненої дії — “удар ногою по носі іншого або підставляння ноги під ногу людині, щоб повалити, збити її” (Там само).

4. У новій українській мові *локативні* назви представлені поодинокими говірковими похідними, а саме: *пудочка* (1974 Лис 179) “ділянка лісу, на якій добувають смолу” (*сік*); *підгірка* (2004 Матіїв 76) “місцевість біля гори”.

5. У 20-ті роки XX століття фіксується *темпоральне* найменування *підторжка* (1926 СПрМ 52) “переддень ярмарку, базару, а також торгівля в цей день”.

Конфікс за-...-ка.

1. *Прізвищева* назва з пим формантом засвідчена в пам’ятках XVII століття: *Грицько Загорка* (Ресстр 1649 486), пор. *кора*.

2. У новій українській мові сформувалася невелика група похідних із предметною семантикою (“предмет, розташований або призначений знаходитися за тим, що називає вивідне слово”).

2.1. Для називання *частин кінської упряжі* в говірковому мовленні служать такі деривати: *залубка* (Гр II 60) “сани з кузовом” (*луб’янка* “твозка, обшита лубом”); *загвізка, завоздка* (2004 Матіїв 28) “металевий шпир, який вставляється у вісь, щоб не спадало колесо”, пов’язане з *звоздь*; *завороздка* (Там само) “те саме”, певне, від *вороза*, пор. *поворозка*, що зазнало контамінації, пор. із *загвоздка*; *заніска* (2005 СБГ 137) “частина ярма, занози”.

2.2. Назвою *інструмента* є іменник *загачка* (1931 ГТ 111) “різновид гака, який використовують гірники”.

2.3. Нечисленну групу становлять також назви *елементів одягу*, вперше зафіксовані у джерелах XIV-XVIII століть, наприклад: *Ивашика ... побрать ... запояску зеленую изъ шнуркомъ* (1648 АЮЗР III 193) (*пояс*); *запзсокъ таб’яновихъ дѣтъ* (1704/1720 РИСД 126) “елемент

жіночого одягу” (нає “пояс”). Нова українська мова успадкувала останнє утворення *запасака* (СУМ III 247) “жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру (переважно вовняної), що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки”, на регіональному рівні вживається у значеннях “трубе селянське сукно; жіночий поясний одяг, спідниця, яку носили з довгими сорочками” (1998 СУГ 86), “фартух” (2005 СБГ 138). Новотворів із-поміж іменників, що належать до згаданої підгрупи, з’явилося небагато, наприклад: *запілка* (Гр II 79) “фартух” (*пола* “полотнище”); *заплічка* (1974 БукГов III 29) “дві симетрично вишиті лицьові, що прикрашають верхні жіночі сорочки на грудях і плечах”.

3. *Локативні* назви засвідчені в діалектних словозбірках початку ХХІ століття, наприклад: *загнипка* (2002 СУССГ 80) “вижня площина, дно печі, де горять дрова”, пор. *піт* “стрічка або шнур, що використовується для горіння в деяких нагрівальних приладах”; *застайка* (2005 МаГуц 64) “кошба чабана, мала стая” (*стая* “житло чабанів на полонині” — Там само 183).

Конфікс на -...-ка.

1. З першої половини ХХ століття з’являються окремі назви *тварин* і *рослин*, утворені від різних частин мови: *нарістка* (Гр II 516) “телиця” (*рости*); *низемка* (1928 Бот 284) “рослина, яка росте при землі”.

2. У лексикографічних джерелах лише к. ХІХ - поч.ХХ століть спорадично фіксуються відіменникові назви *елементів одягу*, *кінської упряжі*, наприклад: *началка* (1894 УмСп II 152) “частина вуздечки, що одягається на лоб”; *надалонка* (Гр II 484) “нашивка зі шкіри або сукна на всю долоню, щоб не терлись рукавиці”.

Конфікс о-/об(ь)-/обо-...-ка.

1. Більшість іменників із цим формантом має загальне словотвірне значення “*предмет*, розташований по краю (краях) того, що назване вивідним словом”. Жодного з дериватів, що були реконструйовані як праслов’янські (*naslěčьka*, **nazimьka*, **nauiьka*, **narčьka*, **narčьka*, **naserčьka*, **obgoьka*, **obstomьka*, **obbabьka*, **obgolьka*, **obpeьka*, **obpolka*, **obstrěšьka*, **obvēčьka*, **obžerdьka*, **obgarьka*, **raběčьka*), джерела ХІV-ХХІ століть не засвідчують. Перші десубстантиви виявлені в пам’ятках середньоукраїнського періоду: *обручка злочьстай* (1647 АрхЮЗР 1/ХІ 699) (*рука*). У новій українській мові це слово називає не лише прикрасу (СУМ V 573), а й деталь інструмента — “металеve кільце для скріплення коси з кіссям” (2005 СБГ 355). Новотворів небагато, а саме: *огузка* (Гр III 38) “огузок, задня, нижня частина чого-небудь”; *окрайка* (Гр III 49, 1918 Дубр 155) “кайма”, “бордюр” (1918 ІвШум 29), “пов’язка, пояс” (2005 МаГуц 124), *окравка* (Гр III 49,

СУМ V 676) “окрайка; вузька щільно виткана смужка по краях тканини, нерідко з іншої, грубішої пряжі; жіночий пояс із грубої (переважно вовняної) кольорової пряжі”, пов’язано з *край* (ЕСУМ IV 173); *отаска* (1930 СГТМ 130) “поясок”, “бандероль” (СУМ V 703); *оборотька* (2005 СБГ 353) “широка ремінна петля, яка входить до упряжі” (*рот*).

2. Наприкінці XIX століття виявлено *абстрактний* дериват *острашка* (1894 УмСп II 252) “заяжування”, певне, від *страхати* чи *страх*, однак можлива мотивація й іменником *острах*.

Конфікс пів-/пол-/полу-...-ка.

1. Упродовж XX століття зрідка фіксуються найменування *тварин*, що неповністю виявляють ознаки, позначені мотивувальним словом, наприклад: *полуматерка* (1927 СЗН I 42), певно, співвідносно з російською назвою крижня — *матерка*, *матерка*, *матерка утка*; *полу-кровка* (1948 Р-УС 468).

2. Неповноту вияву названої твірним словом ознаки ілюструє також сучасний *ботанічний* номен *палуцвітка* (1991 Смик 133).

3.3 другої половини XVIII століття засвідчені деривати з предметною семантикою, що називають посуд, який за об’ємом наполовину менший від позначуваного мотивувальним словом: *палквартівка м’дна одна* (1756 ДНМ 340) “посудина, за об’ємом вполовину менша від кварти” (*кварти* “міра рідини, восьма або десята частина відра”, *квартивий*). Цей десубстантив документують і лексикографічні джерела XX століття, однак семантика його змінилася: *півквартівка* (1926 ПУРС 161) “міра рідини 1/20 відра”. У новій українській мові найменування зі значенням предметності трапляються рідко, переважно в деяких термінологічних та діалектних словниках, наприклад: *півсніпка* (Д 216) “сніп, удвічі менший за звичайний”; *піврукавка* (2005 СБГ 415) “літня чоловіча сорочка з коротким рукавом”. Інколи в таких дериватах перший компонент має давню форму *полу-*, наприклад: *півверстівка*, *полуверстівка* (1930 СГТМ 133) “карта”.

4. Нечисленні утворення для називання *мір та кількостей певних речовин* з’являються у XX-XXI століттях: *півсотка* (1918 ІвШум 323); *півлітровка* (2005 СБГ 414) “однина виміру місткості” (-и- в основі — з метою уникнення збігу приголосних під час вимови).

Конфікс без-...-ка. Майже всі деривати із загальним словотвірним значенням “те, що характеризується відсутністю названого вивідним словом” фіксуються в новій українській мові. Усі похідні згаданої структури є десубстантивами.

1. Засвідчено небагато найменувань *істот* — *тварин та людей*: *беззубка* (СУМ I 130) “прісноводний молюск, у якого немає замко-

вих зубів”; *безприданка* (142) “дівчина, що не має посагу — приданого”.

2. Назви *рослин*: *безсмертка* (СУМ I 146) “те саме, що безсмертник”; *безкорінка* (1991 Смик 12) “сальвінія плаваюча”.

3. У джерелах ХХ століття виявлено кілька назв *предметів*.

3.1. Найменування *предметів господарського вжитку*: *безіменка* (1931 Шел 4) “дошка”; *безтарка* (СУМ I 149) “віз або машина, пристосовані для перевезення сільськогосподарських продуктів без тари”.

3.2. Назви *елементів одягу*: *безкозирка* (СУМ I 130) “капкет без козирка, який носять військові моряки” від *козирьок*, з відтинанням суфікса *-ок*; *безрукавка* (145) “вид одягу без рукавів”.

4. У пам’ятках другої половини ХVІІ століття знаходимо назву *поселення*: *Села Безугловки крестьяне* (1666 ПК 265) від *без угловь*, проте не виключена мотивація прізвищевою назвою *Безугловь*.

5. На *абстрактні* деривати натрапляємо зрідка: *безперервка* (СУМ I 138) “організація праці, при якій виробничий процес відбувається безперервно, без зупинок”; *безпонтівка* (2006 Кондратюк 57) “те, що не становить інтересу” (*без понтів* “без інтересу, зацікавленості” — див. докладніше 2005 Став 267).

Конфікс пере-...-ка.

1. У новій українській мові полімотивовані іменники з цим формантом є назвами *тварин* і мають значення “*істота, яка пережила той період часу, що називає твірна основа*”, наприклад: *перелітка* (Гр III 124) “корова, що телиється через рік” від *літо*, хоча можлива мотивація дієсловом *перелітувати*; *перехрка* (СУМ VI 323) “курка, гуска, качка після першого року несіння” (*ярій*).

2. Словники ХХ століття засвідчують відіменникову назву *рослини* *переліска* (СУМ VI 215) “лісова багаторічна трав’яна рослина з блакитними квітами”.

Конфікс у-...-ка.

Локативи та назви опрідметненої дії вперше документуються в лексикографічних джерелах початку ХХ століття: *угайка* (Гр IV 312) “вірата часу”, “затримка” (СУМ X 371) від *гаяти*; *утишка* (1918 Дубр 132) “тихе, затишне місце”, утворено від *тихий*, *тиша*.

Конфікс на-...-ка.

Значення *подібності до предмета, названого вивідним словом*, реалізується в девербативі *наростка* — *отрасль, прірость* (др.пол.ХVІІ Житецький 61) від *рости*.

У текстах ХХ століття віднаходимо найменування *особи*, рідинний статус якої неповністю відповідає тому, що назване мотиватором: *надчірка* (1941 Синявський 143) “нерідна дочка”.

Конфікс про-...-ка. Цей конфікс бере участь у творенні десубстантива на позначення *рослини*, що знаходиться між тим, що названо мотивувальним словом, а саме: *проліска* (СУМ VIII 217) “пролісок”.

Конфікс при-...-ка. У XIX-XX століттях із цим формантом виявлено *локатив прискалка* (1923 СГТ 8) “місцевість, що знаходиться біля скелі, або виступ скелі” (*скала*).

Конфікс перед-...-ка. У бойківських говорах XX століття із цим морфематичним комплексом фіксується *локативний десубстантив передворотейка* (1984 О П 134) “місце перед воротами” (*ворота*, з ускладненням суфіксом -ей- основи).

Конфікс межн-...-ка. Найменуванням *населеного пункту*, розташованого між тим, що позначає вивідне слово, виступає відіменникове похідне, а саме: *часто супликовали до насъ велебные отирое монастыря Пустинного ... мѣстечко Межурѣку* (1663 АЮЗР VII 378) (*рѣка*).

* * *

1. У давньоруськоукраїнській мові з другим компонентом *-ка* наявний лише непродуктивний афікс *под-...-ка*, що зумовлено, очевидно, розмовним характером похідних, оформлених конфіксами з постпозитивною частиною *-ка*. У середньоукраїнській та новоукраїнській мові коло формантів зі згаданою фінальною частиною, порівняно з попереднім періодом, розширюється: за допомогою конфіксів *по-...-ка*, *не-...-ка*, *за-...-ка*, *на-...-ка*, *под-...-ка*, *о-/об-...-ка*, *па-...-ка*, *пол-...-ка*, *без-...-ка*, *межн-...-ка* утворено близько 20 іменників. У новій українській мові кількість субстантивів, до складу яких входять афікси з постпозитивною частиною *-ка*, збільшується: пам'ятки XIX-XXI століть засвідчують близько 100 дериватів. Продуктивність двокомпонентних структур із першими елементами *по-*, *не-*, *за-*, *без-* зростає. Малопродуктивними залишаються форманти *під-...-ка*, *пів-/полу-...-ка*, *о-/об-...-ка*, *на-...-ка*; непродуктивними є нові морфематичні комплекси з препозитивними частинами *у-*, *пере-*, *при-*, *перед-*, *су-*, *па-*, *про-*.

2.1. Найбільшу за кількістю групу розглянутих субстантивів складають назви *предметів*, які почали творитися в давньокиївську добу (*подножка* “підставка для ніг”). У середньоукраїнський період група найменувань розглядової семантики була невизрадною: пам'ятки того часу засвідчують поодинокі назви предметів побуту, елементів одягу або прикрас із формантами *за-...-ка*, *под-...-ка*, *об-...-ка*, *пол-...-ка* (*подпояска*, *завояска*, *обручка*, *полквартовка*). У лексикографічних джерелах XIX-XXI століть документується більше номенів із предметною семантикою, а до їх творення, окрім згаданих дерива-

торів за-...-ка, об-...-ка, під-...-ка, пів-...-ка (загачка "так", затілка "фартук", оборотки "деталь кінської упряжі", підніжка, піврукавка "сорочка" тощо), долучаються нові форманти по-...-ка, без-...-ка, не-...-ка, на-...-ка (посторонка, безкозирка, непрянка "брудна сорочка", начолка "деталь вуздечки").

2.2. Депо менше засвідчено абстрактних іменників. Перші назви такого типу, деривовані за допомогою афіксів по-...-ка та не-...-ка, спорадично трапляються в текстах XVI-XVIII століть (поголовка "чупка, поговір", потичка "сварка, бійка", невисишка). Основна кількість абстрактних найменувань засвідчена в XIX-XXI століттях, однак жоден із залучених до їхнього творення формантів значної продуктивності не набув. Малопродуктивними є конфікси з початковими елементами по- та не- (пострашка "заликування", поземка, нехватка).

2.3. Локативні назви вперше фіксуються з XVII століття й позначають здебільшого населені пункти. У функції їхнього продукування беруть участь форманти не-...-ка та без-...-ка. Інші деривати мають у своєму складі конфікси з суто "локативними" першими частинами межн- та по- (Межир'ївка, покряжка "крів, прихисток"). В обстежених джерелах XIX-XXI століть двокомпонентні афікси не-...-ка та без-...-ка у складі найменувань місцин не трапляються, натомість розширюється коло дериваторів, препозитивні елементи яких походять від прийменників із просторовим значенням. Окрім відомого конфікса по-...-ка (побічка "печінка риби"), до структури нових похідних, засвідчених головно в діалектах, входять непродуктивні у творенні локативів конфікси під-...-ка, о-...-ка, за-...-ка, при-...-ка, у-...-ка, перед-...-ка (підгірка "місцевість біля гори", огука "огузок, задня, нижня частина чого-небудь", застайка "колиба чабана, мала стая", прискалка "місцевість, що знаходиться біля скелі, або виступ скелі", утишка "тихе, затишне місце" (тихий, тиша), передворотейка "місце перед воротами").

2.4. Номен живої природи репрезентовані приблизно однаковою кількістю назв осіб, тварин і рослин. Нечисленна підгрупа найменувань осіб, утворених за участю афіксів не-...-ка, по-...-ка, за-...-ка, сформувалася в середньоукраїнський період; це здебільшого прізвищеві назви (Нед'ївка, Поплав'яка, Загорка). У мові XIX-XXI століть діапазон особових номенів депо розширюється в бік апелятивів, утворених за допомогою непродуктивних конфіксів без-...-ка, не-...-ка, по-...-ка, на-...-ка (безриданка "дівчина, котра не має посагу", непрянка "неохайна жінка", побігійка "непосидюча людина", подчірка). Зоологічні найменування, до структури яких входять форманти з препозитивними компонентами під-, не-, пів-, по-, без-, на-, пере-

проникають у лексикографічні праці з початку ХХ століття (*підбережжя* “ігтах”, *нетьолка* “корова, що залипилася яловою”, *поденка* “метелик”, *полуфровка*, *беззубка* “прісноводний молюск без зубів”, *нарістка* “телиця” та ін.). Підгрупа назв *рослин* також документується пізно: новотвори фіксуються у словниках першої половини ХХ століття. Ботанічні найменування творяться за допомогою малопродуктивних формантів *під...-ка*, *на...-ка* (*підпенька* “підпеньок”, *наземка* “рослина, яка росте при землі”) та непродуктивних у цій функції конфіксів *не...-ка*, *по...-ка*, *без...-ка*, *пере...-ка*, *про...-ка*, *полу...-ка* (*невійка* “трясучка середня”, *поземка* “суниця лісові”, *безжорінка* “сальвінія плаваюча”, *переліска* “лісова трав’яна рослина”, *проліска* “пролісок”, *полувітка*).

2.5. На етапі становлення перебуває підгрупа дериватів із *параметричним* значенням, оформлених афіксом *пів...-ка* (*півсотка*, *півлітурка*).

3. Мотивувальною базою для конфіксальних похідних, у структурі яких наявний другий компонент *-ка*, упродовж століть служать здебільшого іменники та прийменниково-відмінкові сполуки (*нелітка* < *літо*, *затілка* < *за полю*, *надолонка* < *на долоню*, *безіменка* < *без імені* та ін.). Рідше твірними виступають дієслова (*Поплав’яка* < *плавати*, *незабудка* < *не забуду*, *нехватка* тощо); зовсім рідко розглядані деривати можуть мотивуватися прикметником (*уташка* < *тихий*) або числівником (*Почотырка* < *чотири*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-КО*

У середньоукраїнській мові конфікси з фінальним *-ко*, порівняно з киеворуським періодом, набули значної продуктивності. Якщо суфікс *-ко* при творенні прізвищевих назв виконує демінутивно-експресивну або демінутивно-гіпокористичну функцію [Фаріон 2001 60], то в дериватах, у яких згаданий компонент виступає другим елементом конфікса, така суб’єктивність втрачається. Майже всі виявлені в пам’ятках мови ХІV-ХХІ століть конфіксальні похідні є засобом ідентифікації особи (прізвищами або прізвиськами), що давалися з огляду на характер, поведінку, рід занять або особливості зовнішності їхніх носіїв.

Конфікс не...-ко

Джерела ХІV-ХVІІІ століть засвідчують кілька відіменникових та віддієслівних похідних. Десубстантиви: *Ходко* *Неглюдоко* (1552

АрхЮЗР І/7 87); *Ильиъ Неховство* (Реєстр 1649 176); *Дашко Нетлишко* (239), пор. *млѣти*; *полковнѣнака інгулського Афанасія Недонка* (1747 АКНЗС І 339) (*дно*). У ХІХ столітті цей формант з'являється в поодиноких дериватах: *нелюдько* (1886 Ж 514).

Девербативи мають словотвірне значення “людина, яка не виконує дії, названої вивідним словом”: *Били намъ чоломъ доишодове Троцькіе, на имя Немойко Гечись, а Татаринъ* (1494 АЛІМ І 49) (*мој-у*); *а Нешійко и иные забрали земли безправне* (1495 66) (*шиј-у*); *остатъ Нетенко* (Реєстр 1649 21) (*тну*); *Дашко Прокофев сын Недѣлко* (1666 ПК 223) (*дѣлати*).

Серед утворень із розгляданим афіксом в обстежених пам'ятках трапляється деад'єктив *Нелѣшко* (1463 ССУМ ІІ 38) (*лѣпай, нелѣпий*).

Конфікс без-...-ко.

Усі виявлені деривати є відіменниковими утвореннями, котрі почали функціонувати в середньоукраїнській мові. Прізвиська або прізвиська давалися їхнім носіям з огляду на відсутність того, що (хто) назване (-ий) вивідним словом [інші думки див. Худаш 1977 175]: *Иванъ Безноско* (1552 АрхЮЗР І/7 605); *Передо мною Остапомъ Безбородком* (1614 СУМ ХVІ-п.пол.ХVІІ ІІ 35); *Исаиѣко Безыитанко* (Реєстр 1649 78); *Харѣко Безъмалко* (Реєстр 1649 183); *Мартинъ Безушко* (257); *Иванъ Бе(з)збѣко* (1649 СУМ ХVІ-п.пол.ХVІІ ІІ 43), *Безубко* [Редько 1958 75], (2005 ПрНижНад 47); *Тишко Безысвятко* (Реєстр 1649 296) (*живот “життя”*); *Лесь Безручко* (1649 СУМ ХVІ-п.пол.ХVІІ ІІ 49); *Федор Безѣшко* (1666 ПК 215); пор. *Иванъ Бе(з)иатѣко* (1656 ЛРК 179) (з відтинанням -к- твірної основи *иатѣка*).

У новоукраїнській період назви, що стали прізвиськами, зрозуміло, збереглися. Але процес творення нових дериватів із цим конфіксом не припинився, про що свідчить поява чималої кількості апелювативних назв, часом однакових за структурою з давніми прізвищевими найменуваннями: *безносѣко* (Гр І 43); *безпалько* (Гр І 43, 2005 ПрНижНад 47); *безыитанѣко* (Гр І 48, СУМ І 154) “той, хто ходить без штанів (про маленьких хлопчиків)”; *безбородѣко* (1918 ІвШум 18, 2005 ПрНижНад 46); *безлюдѣко* (Гр І 42, СУМ І 134); *безпам'ятѣко* (Гр І 43); *безхитѣко* (Гр І 47, 1924 Кр 23); *безузыѣко* (1918 ІвШум 18); *безсонѣко* (22) “той, хто довгий час не спить”; *безименѣко* (23); *безчобітѣко* (1920 Яв 28) “бідняк, який не має чобіт”; *безийѣко* (28) “безийцевий самець, те саме, що нутряк”; *безбровѣко* (1924 Кр 21); *безхазийѣко* (23) “той, хто не має господарства (*хазийства*)”.

На позначення *міфічної істоти* на початку минулого століття зафіксовано евфемізм *безп'ятѣко* (Гр І 44) “чорт” від *п'ята*, що зумов-

лено, вочевидь, відсутністю в чорта п'ят (за народними уявленнями, чорт замість ступнів мав копита).

Конфікс по-...-ко.

1. Цей формант у творенні чоловічих *особових* назв виявив меншу продуктивність, ніж два попередні конфікси: у джерелах середньоукраїнської мови засвідчено невелику кількість утворень. Більшість зафіксованих прізвищ дана, очевидно, з огляду на місце проживання їхніх носіїв — біля того, що назване твірним словом. Майже всі виявлені похідні — відіменникового походження, наприклад: *Матфей Палецько* (1552 АрхЮЗР І/7 113) (*лєсь*); *Ничьпор Палиско* (Реєстр 1649 56); *Аньдрушко Порожско* (160), пов'язане з *ріг / рогь*, *по роз'в* або *порогь*.

Розгляданий конфікс вичленовується у віддієслівному номені: *Опакь Похыцько* (Реєстр 1649 123), пор. *хилити, похилити* та сучасне прізвище *Похилько*.

2. У новій українській мові цей конфікс долучається до творення поодиноких найменувань предметів: *поделко* (2005 СБГ 437) “коробка з паперу, картону” від *ділю*, пор. рос. *дело, поделка*.

Конфікс пере-...-ко.

В обстежених пам'ятках середньоукраїнської мови трапляються поодинокі іменники з цим формантом: *Грыцько Перспяцько* (Реєстр 1649 280), пор. *пята* “п'ятка”; *Демян Перстяцько* (44), пор. *тягнути, перетягнути*.

Конфікс за-...-ко.

Нечисленні прізвищеві назви з аналізованим афіксом давалися з огляду на місце проживання їхніх носіїв — за тим, що позначено мотивувальним словом: *Семен Загноцько* (Реєстр 1649 120) “особа, котра мешкає за місцем, у якому зберігається гній” (*гной*); *Марьтинь Заводко* (178) (*вода*); *Стєпан Закацько* (184) (*кадка* “бочка”, з усіченням суфікса твірного -к-); *Забірко* [Релько 1958 111] від *бір*.

Трапляється й девербатив *загорюцько* (1992 Чаб II 22) “чоловік, що заробляє собі на прожиток важкою працею” (*горюю*).

Конфікс на-...-ко.

У першій половині минулого століття фіксуються найменування з предметною семантикою, наприклад: *началько* (1918 Дубр 220) “частина вуздечки”; *налицько* (УРС 1926 455) “ярилик”.

Конфікс под-...-ко.

Поодинокі деривати з цим конфіксом засвідчені в джерелах XVII століття, а саме: *Павло Поддубцько* (Реєстр 1649 165) (*дубь*); *Грыцько Подлвцько* (329) (*л'вс*, з чергуванням слш).

Конфікс при-...-ко вичленюється в антропонімному найменуванні зі значенням “особа, яка мешкає біля того, що назване вивідним словом”: *Юско Присіско* (Реєстр 1649 351), пор. *сити*, однак не виключена мотивація від жіночого імені *Прися* [див. Осташ 1995 508].

Конфікс від-...-ко виокремлюється в полімотивованій особовій назві *відлюдько* (1999 Леснова 14) “похмура, непривітна людина” (*люди, відлюдькуватий*).

* * *

1. Уперше конфіксальні похідні з фінальним компонентом **-ко** засвідчені в джерелах давньокиївської доби (*Перен'юско*).

Остаточне становлення конфіксальних словотвірних типів з конфіксом на **-ко** припадає на XV-XVII століття: з'являються утворення з афіксами *не-...-ко*, *без-...-ко*, *по-...-ко*, *за-...-ко*, *при-...-ко*, *под-...-ко*. У новій українській мові, поряд із давніми конфіксальними структурами, у творенні нових слів бере участь формант *від-...-ко*.

2.1. Майже всі проаналізовані конфіксальні іменники з фінальною частиною **-ко** виступають назвами осіб (*Перен'юско*, *Неколодко*, *Немойко*, *Безноско*, *безбородько*, *Полецько*, *Перепятко*, *Загношко*, *Забір'ко*, *Присенко*, *Поддубько*, *відлюдько*), більшість із них є засобами ідентифікації особи.

2.2. Зрідка засвідчено номени з предметною семантикою (*налицько*, *поделко*).

3. Мотивувальною базою для панівної більшості конфіксальних дериватів зі згаданим другим компонентом служать іменники або приіменниково-відмінкові сполуки (*Нехвостко*, *Безытанько*, *безобитько*, *Полиско*, *Перепятко*, *Забір'ко*, *начолко*). Рідше основною мотивацією виступає дієслівна та прикметникова (*Нел'яко*, *Нешиїко*, *Похиль'ко*, *поделко*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ій**

Суфікс **-їи** є безпосереднім продовженням праслов'янського **-ějъ**, що був у мові давніх слов'ян непродуктивним [див. докладніше Ślawski I 1974 87].

Цей формант не був продуктивним у мові XI-XIII століть [Білоусенко 1993 58], у середньоукраїнській мові **-їи** міг використовуватись у складі запозичених з польської мови префіксально-суфіксальних структур, які слугували переважно найменуваннями

різних службових посад [Там само 150]. Досить висока частота вживань цих структур разом із небагатьма іншими дериватами, де *-ій* виступає в “чистому” вигляді, а не в складі конфіксальної структури, забезпечила безперервність у функціонуванні й розвитку цього форманта [Там само 150-151]. Як окремий суфікс *-ій* приєднувався до чоловічих та жіночих імен, надаючи їм іронічно-зневажливого чи демінутивного відтінку [Фаріон 2001 69], а у випадках з основами жіночих імен первісно могли бути зневажливими назвами чоловіків за іменами жінок, до яких ті залицялися, або означали позашлюбних дітей жінок із відповідними іменами [Редько 1966 137-138].

Конфікс под-...-ій.

Назви *посадових осіб* творилися від іменників і мали загальне словотвірне значення “особа, котра підпорядковується тому, хто названий мотивувальним словом, або виконує свої посадові обов’язки, пов’язані з тим, що назване твірним словом” становили найбільшу кількість дериватів, у складі яких наявний розглядаваний конфікс. Наприклад: *подкоморши* (1399 ССУМ II 165) “урядник земських шляхетських судів, якого вибирала шляхта для розгляду земельних судових справ та спорів”, пор. ст.-п. *podkomorzy* (ЕСУМ IV 392), *комора* “державна скарбниця, казна”, проте не виключена належність розгляданого слова до субстантивованих ад’єктивів (*а псалъ дякъ Новгородецъ Пана Петрова Подкоморего* — 1347 П 26, див. також Брицька 1965 67); *па(н) творилъ, подчашни(и)* (1404 Роз 69) “придворний службовець, помічник чашника, який тримав *чашу*, з XIV століття почесний титул” (*чашник*, до к. XIII століття — придворний сановник, який відповідав за постачання напоїв до столу володаря; з XIV століття — почесний титул; боярин-чашник, боярин-виночерпій у Молдавському князівстві; пор. також ст.-п. *podczaszy*); *подсталии* (1407 ССУМ II 169) “первісно — доглядач королівського стола, згодом — почесний титул” (*стол* “престол”), пор. ст.-п. *podstoli*; *подканцлерий* (1415 Там само 165) “заступник, помічник канцлера — хранителя печаті, керівника канцелярії” (*канцлер*, ст.-п. *podkanzlerzy*); *а панъ сенко калениковичъ подъскарбий... наиль* (1452 Роз 161) “сановник, який відав державною або королівською скарбницею”, пор. *скарб* “казна”, ст.-п. *podskarbi*; *Биль намъ чоломъ подключій Виленскій* (1496 АЛМ II 315) “господарський урядник, який завідував медоварінням та людьми (медоварнями й медоситцями), котрі відправляли медоварську службу”, пор. *ключник*¹⁰; *Биль намъ чоломъ*

¹⁰ Ключі — кладові кімнати, що існували в головних господарських дворах для збору та зберігання медового податку й інших предметів (воску, меду, солі

подконюший Виленскій (1494 II 45) “помічник конюха” (конюх); *староста на(и) а(л)бо по(д)старости(и) его не буде(т) мо(г)чи с казни ме(с)ткое брати* (1571 ВолГ 155) (*староста*), проте не виключена ад’єктивна природа аналізованого деривата: *Приходить до мене... подстаростего Володимерского, служебникъ* — 1569 АрхЮЗР I/1 15); *по(д)воеводи(и) киевски(и), побра(л) и пограби(л)* (1584 АЖ 75) “помічник воеводи”; *И капитанъ ... и подьячій ... подали иль ... отисную рукопись* (1686 АрхЮЗР I/7 519) “помічник дяка” (дяк).

Конфікс по-...-ій.

Конфіксальні прізвищеві назви з постпозитивним -ій, за нашими даними, — це здебільшого віддієслівні похідні з лексико-словотвірним значенням “той, хто виконує дію, названу мотивувальним словом”. Не виключена, однак, і мотивація розгляданих слів спрефікованими дієсловами. Наприклад: *Иванъ Ярцько Посушій* (Реєстр 1649 148) (*сушити, посушити*), *Иванъ Полетій* (163) (*летіти, полетіти*), *Повалій* (426), *Повалій* (Релько 1968 181) (*валити, повалити*).

Натрапляємо й на відіменникове утворення з лексико-словотвірним значенням “особа, котра живе за способом, вказаним вивідною прийменниково-відмінковою сполукою”: *але онъ Побожій самому Іл’ї за пазуху вложил и зараз з нимъ Побожием ходил я прав’ї до Макарихи* (1702 Ст 270) (“той, хто живе по Богу”).

У ХІХ столітті фіксується пайменування особи за виконуваними обов’язками — *піддружій* (1861 Закр 459) “помічник дружка на весіллі”.

Конфікс пе-...-ій.

У писемних пам’ятках розгляданого періоду розвитку мови натрапляємо на прізвищеву назву, дану її носієві з огляду на невиконання ним дії, позначеної вивідним словом: *Яцько Нелупій* (Реєстр 1649 154) (*лутати*).

Конфікс пере-...-ій. Обстежені джерела української мови ХІV-ХХІ століть фіксують віддієслівний дериват: *Процькь Передерій* (Реєстр 1649 42), *Передерій* (Релько 1968 177), пор. *дерти, передерти*.

тощо) та інших зборів (здебільшого чиншових), котрі надходили до царської скарбниці з волостей (ключництв), сільських округів, за повинностями й зборами приписаних до місцевого ключа. Завідування такими ключами та приписаними до них повітями-ключництвами складало “вряд” особливих посадових осіб — ключників, та їхніх помічників — підключих (АЛМ II ХІХ).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -АЧ

Суфікс *-ач* — наслідок ускладнення праслов'янського суфікса *-акъ* компонентом *-jъ-* [Doroszewski 1928 213]. Початковий голосний виабстрагувався в результаті злиття дієслівних тем із первинним *-ъ* [Sławski I 1974 102]. У праслов'янській мові суфікс *-аць* брав участь у деривуванні агентивних назв [див. Мартынов 1973 27] та *p.instrumenti* [див. Sławski I 1974 102].

В українській мові іменники, до складу яких входять конфіксальні форманти зі згаданим другим елементом, з'явилися, за нашими даними, досить пізно — на початку XVII століття, і мають значення особи, рідше — предмета.

Конфікс по...-ач.

1. Невелика кількість іменників, мотивованих як безпрефіксними, так і спрефіксованими дієсловами, засвідчена в джерелах середньоукраїнської мови. Це назви осіб за характером їхніх занять (зі зневажливим відтінком у значенні): *Нестеръ пострыгачъ* (1601 АрхЮЗР I/11 29) (*стригти, постригти*); *полизач мисок, талеровъ, гортаноб'їсець* (поч.XVII Тимч 578) (*лизати, полизати*); *Абы з насъ да і осталосъ Абы побре(н)качъ, а будуть послушачъ* (к.XVII-п.XVIII КЗ 213) (відповідно *бренкати, побренкати, слухати, послухати*).

Українська мова XIX-XXI століть зберегла частину похідних: *полизач* (СУМ VII 67) “підлабузник”; *послушач* (344) “той, хто слухає кого-небудь, виконує чиясь волю”. Нові деривати: *побигачъ* (1840 Б-Н 285) “бродяга”, *побігач* (СУМ VI 614) “особа, що виконує незначні доручення, робить дрібні послуги кому-небудь, бігаючи, ходячи кудись”; *посвістач* (Гр III 357) “бог вітрів” (*свістити, посвістити*); *покликач* (СУМ VII 31) “особа, що привселюдно оголошувала що-небудь, сповіщала про щось”; *полигач* (67) “помічник, спільник у яких-небудь діях”; *послугач* (342) “слуга, служниця”; *потіпач* (411) “робітник, який займається тіпанням волокна”; *поштуркач* (490) “попихач; той, хто служить де-небудь, у кого-небудь як виконавець дрібних доручень”.

Зрідка трапляються й відіменникові утворення: *пахвостач* (1896 УмСп III 185) “прихвостень”.

2. З початку XX століття фіксуються нечисленні назви предметів, а саме: *посвітач* (1918 Дубр 326) “підсвічник”; *порушач* (1958 Моск 60) “палиця, якою перегортають соломку в печі, щоб краще горіла”; *побрязкач* (СУМ VI 627) “брязкуча прикраса; монета” (*брязкати, побрязкати*).

Конфікс під-...-ач.

У ХХ столітті розглядалий формант вичленовується в кількох віддієслівних найменуваннях *особи за родом діяльності* (особа, котра допомагає іншій особі виконувати дію, названу мотивувальним словом), наприклад: *підбрехач* (СУМ VI 400) “той, хто допомагає іншому брехати” (*брехати, підбрехувати*); *підпасач* (480) “помічник пастуха” від *пасту*, пор. також *пастух*; *підпомагач* (485) “особа, яка допомагає іншій особі звичайно у здійсненні поганих, злочинних намірів”.

З початку минулого століття засвідчено назву *предмета побуту*: *підголовач* (1918 ІШПум 305) “маленька подушка” або “невеличка низенька скринька, підставка або інший предмет, що підкладається в головах під подушку для надання їй вищого положення” (СУМ VI 415, 1960 СЛГ 74).

Конфікс *при-...-ач* з кінця ХІХ століття входить до формальної структури найменування з *предметною* семантикою: *приголовач* (1896 УмСп III 9) “пелюшка під голову”, “приголів’я” (СУМ VII 595).

Конфікс *на-...-ач* у новій українській мові бере участь у деривуванні *предметного* номена *наголовач* (СУМ V 52) “круговий ремінь вуздечки, що йде від вудил поза вуха; верхня частина капелюха, картуза, шапки”.

* * *

1. Перші конфіксальні деривати з постпозитивною частиною *-ач* засвідчені на початку ХVІІ століття. До їхнього складу входить формант *по-...-ач*. У наступні періоди коло афіксів зі згаданим другим компонентом розширюється. Окрім продуктивного конфікса *по-...-ач*, у творенні нових слів беруть участь непродуктивні форманти з препозитивними елементами *під-, при-, на-*.

2.1. Основну кількість похідних із зазначеною фінальною частиною становлять назви *осіб за родом занять*, деривовані за допомогою конфіксів *по-...-ач* та *під-...-ач* (*пострыгачь, пахвостач* “прихвостень”, *підпасач* “помічник пастуха”).

2.2. Решта найменувань має *предметну* семантику і включає до свого складу форманти *по-...-ач*, *під-...-ач*, *при-...-ач*, *на-...-ач* (*посвітач* “підсвічник”, *підголовач* “маленька подушка”, *приголовач* “пелюшка під голову”, *наголовач* “круговий ремінь вуздечки; верхня частина капелюха, картуза, шапки”).

3. Мотиваційною базою для конфіксальних утворень з другим компонентом *-ач* служать або дієслова (головно для найменувань осіб: *тіпати* > *потіпач*, *помагати* > *підпомагач*), або іменники (для назв предметів: *голова* > *наголовач*, *приголовач*, *підголовач*).

КОНФІКСИ З ПОСТІОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ЕНЬ*

Конфікс на...-ень.

1. У другій половині XIX століття засвідчено поодинокі найменування *осіб* за характером діяльності: *накупень* (1861 Закр 407) “людина, яка купує собі посаду або духовний сан”.

2. До *ботанічної* лексики належить іменник із конфіксом *на...-тень* — *наголоватень* (1928 Бот 250) “волошка” від *головатий* (зумовлено, очевидно, круглою формою суцвіть відповідних рослин), пор. також *наголовати* “осот польовий”.

3. Обстежені тексти мови XIV-XVIII століть документують назву *частини кінської упряжі*, призначеної розташовуватися на тому, що називає вивідне слово: *Обнадицтій рондзакь... безнаперня* (1704/1720 РИСП 116) “нагрудний ремінь”.

Номенами *технічних пристроїв та їхніх деталей* є нечисленні десубстантиви новоукраїнської мови, а саме: *наголовень* (1924 Кр 762) “предмет, який використовують для скріплення частин крокви”; *намордень* (1941 Снявський 142) “намордник”; *налюшень* (1984 О І 470) “мотузка з лика, яка зв’язує драбину воза з лошнено” від *люшня* з елізією *-н-*.

4. *Соматичні* назви засвідчені в першій половині минулого століття: *наскірень* (1926 Лук 17) “верхній шар шкіри” (*шкіра*) та *накостень* (1928 МРУС 79) “наріст на кістці”.

Конфікс о...-ень вищеновується в небагатьох утвореннях нової української мови на позначення:

а) *частини* того, що називає мотивувальне слово: *оплодень* (СУМ V 716) “частина плоду рослини, що оточує насіння”;

б) *місця*, розташованого безпосередньо біля того, що названо вивідним словом: *обочень* (1923 СГТ 145) “бокова стіна”;

в) *определеної дії*: *оповзень* (СУМ V 716) геол. “переміщення (сповзання) верхнього шару землі вниз по схилу під дією сили ваги” (*оповзати, сповзати*).

Конфікс під...-ень бере участь у деривуванні відіменникових назв *грибів*. Такі деривати засвідчені у словозбірках першої половини XX століття: *піддубень* (1918 ІвШум 63, СУМ VI 425) “піддубник”; *підгрудень* (1928 Бот 263); *підлистень* (Там само).

Спорадично фіксуються найменування *предметів господарського вжитку*: *підлатень* (1931 Шел 76) “підрешетива” від *лата* “довга жердина, яку кладуть горизонтально поперек крокви”.

Двокомпонентний формант по-...-ень зрідка вичленовується в найменуваннях елементів утражі та деталей споруд, наприклад: *побочень* (Гр III 205) “бокова смуга у шлеї”; *поручень* (СУМ VII 296) “невисока огорожа, переважно по краях містка, балкона, біляця на східцях будинку, вагона і т.ін.; бічні опори для крісла, канапи і т.ін.”.

За допомогою конфікса при-...-ень продукуються слова зі значенням “щось, розміщене в безпосередній близькості від того, що назване вивідним словом”.

У новоукраїнській мові знаходимо найменування особи за характером занятя: *прихвостень* (СУМ VIII 79) “тїдлабузник”.

Орнітологічна назва *припутень* (СУМ VII 719) “лісовий голуб великої породи” зумовлена тим, що цей птах часто зустрічається при шляхах, дорогах [Булаховский 1978 III 227-228].

З початку минулого столїття засвідчено назви рослин та їхніх частин: *припутень* (Гр III 435) “подорожник”; *прикорень* (СУМ VII 644) “частина стовбура або стебла трав’янистої рослини біля кореня”.

Подекуди трапляються найменування предметів із модифікаційним значенням подібності до того, що назване вивідним словом, а саме *прикалень* (СУМ VII 642) “невеликий кілок, вбитий у землю, щоб припиняти худобу”.

Конфікс межи-/між-...-ень вичленовується у ботанічних номенах *межиплодень* (1928 Бот 75), *міжплодень* (1928 СПГ 203), утворених префіксальним способом (між/межи + оплодень “частина плода рослини, що оточує насіння”), однак у сучасній мові вони можуть сприйматись як конфіксальні.

Конфікс без-...-ень входить до складу поодиноких особових та збірних назв: *безлюдень* (Тимч I 246) “відлюдник”; *безматень* (Гр I 42, 1918 ІвШум 385, СУМ I 134) “рїй без матки” від *матка* з елізіско суфіксального -к-.

Конфікс через-...-ень у новій українській мові творить назву частини кінської утражі: *черезсідельень* (Гр IV 455) “черезсідельник”.

Конфікс па-...-ень вичленовується в найменуванні предмета, що виник у результаті дії, названої мотивувальним словом: *парубень* (СУМ VI 80) “половина нетовстої, розпливної вздовж колоди або її заміна, що застосовується для обладнання стїнок парників і теплиць”.

Конфікс за-...-ень входить до складу назви споруди господарського призначення: *забочень* (1840 Б-Н 142) “задній сот у вулику, завжди наповнений медом”.

Обстежений матеріал дає підстави стверджувати, що жоден із формантів із другим елементом -ень упродовж розгляданих періодів

продуктивністю не відзначається. Конфікси зі згаданою фінальною частиною беруть участь головню у творенні найменувань *предметів* (*наперсень, підлатень, поручень, приколень, черезсідельнь, парубень*), рідше за їхньою допомогою деривовані номени *рослин* (*наголо-ватень* “волошка”, *оплодень* “частина плоду рослини, що оточує насіння”, *підруздень, припутьень* “подорожник”, *межилюдень*) та збір-них назв (*безматень*).

НЕПРОДУКТИВНІ КОНФІКСИ

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ЯК**

Суфікс **-акь** В.В. Мартинов відносив до індоєвропейських архаїзмів і припускав, що він належить до найдавніших формантів із основним **-к-** [Мартинов 1973 25-26]. Однак А.Мейє, В.Вондрак вважали цей суфікс недавнім утворенням [Meillet 1905 329; Vondrak 1924 457]. Дехто з сучасних дослідників гадає, що значення суфікса **-акь** розвинулося значною мірою самостійно в кожній мові [Железняк 1969 41]. Первісно суфікс **-ко** приєднувався до дієслівних основ на **-а-**, унаслідок чого був виабстрагуваний елемент **-акь**, який пізніше виступає як словотворчий суфікс [Vondrak 1924 610]. На думку К.Бругмана, суфікс **-акь** міг утворитися шляхом сполучення елемента **-кь** з кінцевим **-я** основ іменників з абстрактним значенням [Brugmann 1906 498-499]. Цей суфікс був омонімічний тому, де **-а** походив з основи інфінітива, хоч мав давнішу історію: був успадкований праслов'янською мовою у готовому вигляді з праїндоевропейської. У свою чергу, згаданий формант міг приєднуватися до основ дієслів (рідко) або прикметників на **-і-**, що створило умови для розширення суфікса **-акь** елементом **-і-** (> **-j-**). Виабстрагуваний новий суфікс **-jakь** набув значного поширення [Vondrak 1924 612]; сліди суфіксального **-j-** зберігаються в сучасному пом'якшенні кінцевого приголосного основи: [гал'ак], [впаш'ак], [березн'ак] тощо. У давній руськоукраїнській мові цей суфікс трапляється в небагатьох назвах істот іменникового (*лошакь*), прикметникового (*боуакь* “людина запальної вдачі”), займенникового (*своакь*), числівникового (*одинакь* “чернець, одинець”, *третьакь* “трирічна тварина”) походження та в десубстантивних ботанічних номенах (*злакь*) [Білоусенко 1994 56-57]. Конфіксальних іменників із відповідним другим елементом обстежені пам'ятки XI-XIII століть не засвідчують.

Конфікс на-...-'ак входить до структури небагатых, засвідчених переважно в пам'ятках ХХ століття, займенувань *деталей технічних пристроїв, тварин та рослин*, наприклад: *навершняк* (Гр II 468) “верхня кришка у маслобійній діжці” пор. сучасне діалектне *навершняк* “верхній ковпак капелюха без крис” (1984 О I 461) від *верхній*; *идіврняк* (Гр II 480, 1979 БукГол VI 16) “порося, посаджене в особливе приміщення для відгодівлі або яке ще не поставлене на відгодівлю”, “кнур” (ЕСУМ II 18); *наковешняк* (IV 32) “китичник”, очевидно пов'язане з *кінць* (від розташування на кінцях гілок?).

Конфікс по-...-'ак з початку ХХ століття бере участь у деривуванні еномологічних найменувань: *поборозняк* (Гр III 205) “личинка хруща” *борозна*; *потемряк* (377) “нічний метелик” від *темрява*, з відтинанням суфіксального основи -'ав-а.

Конфікси пів-...-'ак та о-...-'ак у сучасній українській мові зрідка беруть участь у творенні небагатых назв:

- *міфічної істоти: пічуртяк* (1902 ГалЛем 450);
- *рослини: оситняк* (СУМ V 762) “багаторічна або однорічна рослина родини ситникових, схожа на очерет; *ситник*”;
- *одягу: осердак* (1902 ГалЛем 444) “кожух без рукавів”, співвідносне з *сердак* (*сардак*) “верхній суконний одяг”, що виводиться від тур. *şirdak, şerdak*, його пов'язують також із *серце* (ЕСМ V 217), пор. *лансердак*.

Конфікс за-...-'ак виокремлюється у складі говіркової назви *детей сільськогосподарського приладдя: заборазняк* (Бат 265) “частина плуг, кожний із клинів, що вбиваються коло чересла, його можна підняти й опустити або посувати в боки”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -Н'А

Постпозитивний елемент -н'а (прал. -ъп'а) виник із нащарування суфікса -*я*, що творив абстракти, напродуктивний тип прикметників із суфіксом -*ль* [Sławski I 1974 13]. Виабстрагований формант -*ъп'а* терив девербативи та десубстантиви. Від дієслівних основ походять поміна actionis, n. loci, n. instrumenti (*бродьн'а* “бродіння, ловіння риби, бродячи у воді”, *едьн'а* “проєс споживання їжі; їдальня”, *кодьн'а* “місце, на якому рубують дерев”, *стаїн'а* “приміщення для коней або взагалі худоби”). Від іменникових основ творилися n. loci, n. instrumenti, наприклад: *дєрьн'а* “приміщення для дерева” від *дєрьо* “дерею”, *наковадьн'а* “наковальня” від *наковadlo* “те саме”.

У давній руськоукраїнській мові конфіксальних похідних із фінальною частиною *-н'а* засвідчено небагато (*наковалня*). У новій українській мові таких іменників фіксується більше.

Конфікс *при-...-ня*. Перші деривати з цим формантом документуються, за нашими даними, з 2-ї половини ХХ століття — це поодинокі назви *приміщень* та *частин людського організму*: *прихитня* (СУМ VIII 79) “передлюкй”; *припрутня* (1992 РУМед 84) “простата” (*прутень* “чоловічий статевий орган”).

Конфікс *на-...-ня*. З першої половини минулого століття цей формант бере участь у творенні нечисленних похідних із семантикою *предметності* та *збірності*. Окрім успадкованого з давньокиївських джерел іменника *наковалья* (1918 ІвШум 212), фіксується кілька новотворів: *накожня* (Д 168) “рукавиця з одним пальцем” (очевидно, запозичення з російської мови, пізніше зближене з *корож*; рос. *накожни* “шкіряні рукавиці, що натягаються на шерстяні”, від *ко́жа* “шкіра” — див. ЕСУМ IV 32), *навилья* (УРС 1926 438) “ручка для вил”.

Конфікс *по-...-ня* вищленовується в дериваті *пахідня* (1958 ДзПодністр 50) “довга міцна дошка, яка перекидається з одного човна на інший, коли виймають невід”, діал. “перекидний місток; смолоскип” (СУМ VII 450) (*ходити*).

Конфікс *під-...-ня* входить до структури поодиноких *орнітологічних* та *локативних* найменувань: *підбороздя* (Гр Ш 160) “луговий жайворонок”, пор. рос. *борозда*; *підгородня* (163) “передмістя”.

Конфікс *па-...-ня* бере участь у деривуванні назви *приміщення*, утвореного в результаті виконаної дії: *нагребня* (1974 Лис 149) “те саме, що погірбник” (*гребти*).

Конфікс *о-...-ня* з першої половини ХХ століття входить до складу *соматичної* лексики: *очеретня* (1926 Лук 49) “черепна коробка”; *онервня* (1992 РУМед 45) “те, що знаходиться навколо нерва”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ХА*

Конфікс *не-...-ха*. Відомий з праслов'янського періоду (наприклад, **netьkаха* “жінка, яка не вміє ткати”) й непродуктивний у давній руськоукраїнській мові, у ХХ столітті цей формант, додаючись до дієслівних, зрідка — іменникових та прикметникових основ, бере участь у творенні нечисленних назв *осіб за особливостями вдачі, зовнішнього вигляду*: *нездаха* (СУМ V 253) “людина, якій не щастить у

чомусь або яка робить щось не так, як треба”; *недбаха* (СУМ V 283, 2002 СУССГ 138) “недбала особа”; *нетяміха* (1992 Чаб П 366) “людина, що нічого не тямить” (*не тямити*); *необберіха* (1999 Леснова 38, 2002 СУССГ 140) “неохайна жінка” від *оббирати* “обчищати” (ЕСУМ I 248); *нетіпаха* (1999 Леснова 40, 2002 СУССГ 141) “людина, яка лінується, не вміє ткати”, пор. *тіпала, тіпанка, тіпака* (2002 СУССГ 205) “жінка, яка тіпає коноплі”; *нечупаха* (1999 Леснова 41) “чоловік з розтріпаним волоссям” від *чупарний* (Гр IV 478) “охайний, красиво вбраний” з елізією -рп-; *невміха* (2002 СУССГ 138) “людина, яка лінується або не вміє ткати” (*не вміти*).

Рідко трапляються найменування предметів: *невдаха* (СУМ V 253) “предмет, погано, невдало зроблений, виготовлений”.

Конфікс по...-аха вищленюється у віддіслівній особовій назві *полежаха* (1894 УмСп П 69) “ледар”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -УХА

Суфікс *-уша*, розвинувшись на праслов'янському ґрунті шляхом ускладнення найдавнішого суфікса *-j-* суфіксальним елементом *-с-*, який після **ъ, и, у* та ін. перейшов у *х* [Бевзенко 1960 105-106], виконував ті ж функції, що й суфікс чоловічого роду *-уч*. Приведуючись здебільшого до іменникових основ, він надавав похідним словам пейоративного чи аугментативного відтінку у значенні (**pere-l'ucha, *dévucha*); від дієслівних основ за допомогою розгляданого форманта, котрий інколи виступав у цьому випадку модифікатором, творилися поміпа *agentis* (**pastucha* “жінка, яка пасе худобу”, **kvokt'ucha* “квочка”) [див. докладніше Slavski 1974 I 75]. Конфіксальні субстантиви з фінальною частиною *-уха* в пам'ятках XI-XVIII століть, за нашими даними, не документуються. У сучасній українській мові цей формант найчастіше бере участь у продукуванні іменників із модифікаційним значенням жіночої статі (*брехун – брехуха, свекір – свекруха*) [див. докладніше Семенюк 2000 117-124].

Деривати з конфіксальним формантом на *-уха* фіксуються з першої половини ХХ століття.

За допомогою конфікса по...-уха деривуються віддіслівні найменування істот за особливостями поведінки, вдачі, зовнішнім виглядом тощо: *погремуха* (1926 ПУРС 172) “гримуча змія”; *полетуша* (СУМ VII 65) “схожа на білку тварина ряду гризунів, передні ноги якої з'єднані із задніми за допомогою широкої літальної перетинки”;

посидюха (2004 Бевка 106) “той, хто любить сидіти побіля людських хат, той, що забуває піти додому від людей”.

Конфікс не...-уха трапляється в особовій назві *нетямуха* (ЕСУМ V 701) “невіглас, неук”.

Конфікс за...-уха входить до складу назви людини за характерною поведінкою — *замелуха* (1992 Чаб II 52) “базика, брехун” (той, хто *меле* “говорить дурниці”).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -УК

На походження суфікса *-ук* існує кілька точок зору. Одні дослідники вказують на його індоєвропейські корені (*-*euko*) [Влугманн 1906 493], інші вважають цей формант запозиченим у XII-XIV століттях з тюркських мов [Чучка 1963 70-71]. Дехто з мовознавців генезу *-ук* пов’язує з литовським і латиським *-ukas* [Мартьянов 1973 31; Толкачев 1978 112-135]; неслов’янську природу суфікса припускає й І.Фаріон [Фаріон 2001 49]. Погляд про існування форманта *-ук* (-’ук) у праслов’янській мові обґрунтовує В.Німчук, зазначаючи, що цей афікс у мові давніх слов’ян уживався для творення демінутивів, а також для вираження суб’єктивної оцінки [Німчук 1964 206; див. також Редько 1966 151; Близнюк 2003 124]. Уперше суфікс *-ук* виступає в пам’ятках XV століття як складник особових найменувань [Білоусенко 1993 107].

Конфіксальних дериватів, до складу яких входить постпозитивний *-ук*, у досліджених джерелах середньоукраїнської й новоукраїнської мови зафіксовано небагато.

Конфікс без...-ук. За допомогою цього форманта утворені назви осіб, у яких відсутнє те, що назване вивідним словом. Одна з них виступає прізвищевим найменуванням із можливою апелятивною природою — *Федка Безднюк* (1666 ПК 289) від *дно*; інша — апелятивом: *бездалинок*, *безкровный* (др.пол.XVII Житецький 8) від *доля*.

Конфікс во...-ук. Цей афікс бере участь у творенні прізвищевих назв, мотивованих найменуванням місця проживання її носія (поблизу того, що позначене твірним словом): *Іван Полешук* (Реєстр 1649 296) (*лсс*).

Конфікс за...-’ук: *заборознюк* (Бат 265) “заборозник”, *задорожнюк* (1920 Яв 242) “той, хто живе за дорогою”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-(')АНИН**

Конфікс по-...-(')анин. У середньоукраїнській та новоукраїнській мові жителя, який мешкає на або поблизу території, названої вивідним словом, позначають успадковані з мови попереднього періоду іменники: *Вселякъ поселянинь* (сер. або др. пол. XVII Сян 102) “сільський житель”; *побережанин* (1926 Кр 382).

Конфікс за-...-(')анин. Прізвищевими назвами осіб, даними за місцем проживання їхніх носіїв, із середини XVII століття виступають такі іменники: *Ігнатей Заднепрянин* (1666 ПІК 91) (*Днепр*); *Михайла, Заднестрененинь* (120) від *Днестр* з надписковим *-ен-*.

У новій українській мові фіксуються головню апелятивні найменування *жителей* певних територій: *зарічанин* (1926 Кр 29); *забережанин* (389); *загорянин* (410); *заморянин* (455); *заозерянин* (462); *заборянин* (1941 Синявський 120).

Інокли трапляються *агентивні* назви: *завозянин* (1941 Синявський 120) “людина, яка зобов’язана ходити за возом”.

Конфікс уз-...-(')анин входить до структури небагатьох найменувань мешканців територій: *узграничанин* (1926 Кр 253) (*гранция, узграниччя*); *узморянин* (2369) від *море, узмор’я*.

Конфікс перед-...-(')анин бере участь у творенні деривата *передміщанин* (1926 Кр 382) (*місто, передмістя*).

Конфікс під-...-(')анин також є непродуктивним: *підгородянин* (1926 Кр 2069) “людина, яка проживає недалеко від міста — *город*”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ЛО**

Іменники, до структури яких входять конфікси з розгля旦ною фінальною частиною, в українській мові писемного періоду з’являються з XVII століття.

Конфікс по-...-ло. Цей формант у XIV-XXI століттях входить до структури поодиноких віддіслівних назв *людей* за їхнім родом занять: *Семень Покотило* (Реєстр 1649 68) від *котити, покотити*, пор. *покотило* “великий горщик” [Фаріон 2001 265]; *Степань Пободаило* (Реєстр 1649 477) (*бодало, пободало*); *полатайло* (2004 Матіїв 39) (*латало, полатаю*) “фахівець, котрий пиє й лагодить зуття”.

Конфікс не-...-ло. Джерела середньо- та новоукраїнської мови фіксують нечисленні деривати з лексико-словотвірним значенням

“особа, яка не виконує дії, названої твірним словом”. У творенні цих похідних беруть участь основи дієслів теперішнього часу та інфінітивна, наприклад: *Степань Небашило* (Реєстр 1649 308); *Миско Небашило* (391); *Миско Нечиташило* (431); *нечиташило* (1999 Леснова 38; 2002 СУССГ 138) “хлопець, у якого нежить”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-(H)ОСТЬ / -(H)ІСТЬ*

Питання про виникнення суфікса *-ostь* лишається дискусійним. Дехто з дослідників вважав цей суфікс запозиченим з церковнослов'янської мови [Обнорский 1927 77-83]. Пізніше більшість учених почала розглядати його як внутрішньослов'янську інновацію [Мейє 1951 296; Vondrak 1924 648; Трубочев 1959 140; Шанский 1959 116; Майборода 1962 200-215; Вступ 1966 120]. Проте виявлені хетські паралелі до слов'янських утворень на *-ostь* (наприклад, прасл. **dlugostь* — хетт. *dalugašti* від *dalugai* “довгий”, хет. *palhašti* “ширина” від *palhi* “широкий”) дали мовознавцям підстави для сумніву щодо гіпотези про формування розгляданого суфікса на слов'янському мовному ґрунті [Мартынов 1973 44-46; Бернштейн 1974 160].

У праслов'янській мові *-ostь* брав активну участь у творенні абстрактних іменників від прикметникових основ [Мейє 1951 296]. У мові східних слов'ян XI-XIII століть суфікс *-ostь* приєднувався до непохідних прикметникових основ [Шанский 1959 120-121]. Це свідчить про те, що “давньоруська мова ніби певним чином зближується зі старослов'янською, де твірними основами виступають непохідні прикметники” [Кравчук 1986 105]. На початковому етапі середньоукраїнської мови — у XIV-XV століттях — словотвірні зв'язки суфікса *-ostь* значно розширюються [див. докладніше Шанский 1959 122; Грещук 1981 62]. Поява більшості нових слів на *-ostь* припадає на 80-90-і роки XVI століття, що зумовлено екстралінгвальними чинниками, і продовжується в першій половині XVII століття [див. докладніше: Майборода 1962 214; Грещук 1981 62-63; Полога 1991 95]. Зниження продуктивності аналізованого суфікса відбувається у XVIII столітті [Полога 1991 64] із занепадом структурно-функціональних стилів, репрезентованих пам'ятками релігійно-полемічної літератури [Жовтобрюх 1970 34-36], адже саме ці стилі активізують словотвір головним чином абстрактної лексики [див. Грещук 1981 64].

Конфікси, до складу яких входить другий елемент *-ostь*, вичленовуються здебільшого в середньоукраїнській мові й великою

продуктивністю не відзначаються. Усі виявлені конфіксальні деривати з цим постпозитивним компонентом є полімотивованими структурами з паралельною іменниковою, прикметниковою та дієслівною вивідністю. Пізніше співвіднесеність більшості похідних такої будови з іменниками поступово втрачається, і вони починають сприйматись як префіксальні десубстантиви чи суфіксальні деад'єктиви.

Конфікс не...-ость бере участь у творенні іменників з абстрактною семантикою, які позначають відсутність того, що назване вивідним словом: *небачность* и *недбалость* въ розказаняхъ нашихъ господарскихъ чынимъ (1542 Тимч 711) (*дбалый, дбалость*); *през несталость* розоума моего (1556-1561 ПЄ 482/392) (*сталый, сталость*); *непобожность* (нечестіє) (1560-і КА 41/71), пор. *побожный* “благочестивий, набожний” (1659 МатТимч II 114), *побожность*; *Ангелове зрозне ганили неправости неверныхъ пановъ* (1560-і КА 200/71) (*правый, неправый*); *Чи ужил есми якоє нестатечности* (364/72) “непристойність” (*статечный* “постійний, солідний, пристойний”, *статечность*, пор. стп. *niestateczność*); *зрозумъ въши ненавистъ нещирост* (1720 О войнѣ 50) (*щирый, щирость, нещирый*).

Конфікс без...-(н)ость/-(н)ість. Назви статусу особи: *сладка вода с другом, слава с ним и безименность* (бл.1774 Ск I 131) (*имя, без имени*); *безженисть* (1926 Саб 14) “неодруженість”.

Абстракти з цим формантом, зафіксовані в джерелах новоукраїнської мови, позначають відсутність того, що назване мотивувальним словом. З кінця XVIII століття спорадично засвідчені найменування *погодних умов*: *проси(мъ) подава(и) и безве(д)рно(ст) мѣрно: жебы хр(с)тия(н)ски(и) ро(д) не тужи(л) безъ(м)ѣрно* (к. XVII-п. XVIII КЗ 177) (*ведро “спека, посуха”*); *безвѣтрість* (1932 СТГ 6) “суха безвітряна погода”; *бездоицѣсть* (84) “відсутність дощів”.

Конфікс над...-ость. На початкових етапах новоукраїнської мови цей формант бере участь у творенні деад'єктива на позначення того, що є надмірним виявом ознаки, названої вивідним словом: *надслушность* — *презпотребство* (др.пол. XVII Житецький 47) від *слушный* “пристойний, порядний, належний; справедливий”.

Конфікс на...-(н)ость виокремлюється в іменнику з абстрактною семантикою: *крестъ свой на себе взяли и, можно въ намѣстности тѣла ... усхромляючи, ... діавола ... звѣтжасати* (1632 АрхЮЗР I/8 420) “частина тіла” (*мѣсто*).

Конфікс по...-ость бере участь у творенні абстрактного поняття: *в поправкѣ погрѣшностей будь подобен медикам* (к. XVIII Ск II 207) (*грѣшний*).

Конфікс до...-ість вичленовується в номені з семантикою збірності: *доживотність* (1576 Тимч 756) “досмертне майно” (*животини*).

Конфікс пів...-ість задіяний у творенні *абстракта* на позначення стану довкілля — *півтемість* (1918 ІвШум 323) “сутінки” (*темний*).

Конфікс спів...-(и)ність. За аналогією до фіналей *-вість/-ність* відприкметникових утворень, маємо постпозитивний *-ність* у десубстантивному *термінологічному* номені *співрядність* (1918 ІвШум 166) “координація” (*ряд*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -УН

Давньосхіднослов'янський суфікс *-унь* континує праслов'янський *-унь*, що належить до балто-слов'янських утворень [Мартьянов 1973 52]. У праслов'янській мові за допомогою цього суфікса творилися переважно п. agentis (**bēgunt* “бігун”, **čьunt* “той, хто багато їсть”) [Білоусенко 1993 49], п. qualitatyva (**gladun* від **gladьkь*) [Мартьянов 1973 38].

Конфіксальні іменники з відповідним другим елементом у писемних джерелах з'являються, за нашими спостереженнями, лише в ХІХ столітті.

Конфікс по...-ун. З кінця ХІХ століття цей формант бере участь у деривуванні небагатьох віддієслівних назв *особи* та *міфічної істоти* за характерною дією: *полісун* (Гр III 284) “казкова істота, велетень, який не ходить, а лазить на колінах” (*лізти, полізти*); *пострибун* (СУМ VII 380) “той, хто часто стрибає, не сидить на місці спокійно”; *потаस्कун* (2002 СУССГ 173) “чоловік, який упадає, таскається за жінками”.

Найменуванням *людини за місцем перебування* є десубстантив *полісун* (СУМ VI 79) “лісовик”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -ЧИК

Останні десятиліття гіпотеза про походження суфікса *-чик* із *-ьск-* + *-ник* є панівною в слов'янському мовознавстві [Вступ 1966 130; Николаев 1987 118-119; Valij 1976 369 та ін.]. Як доведений факт сприймається також думка про те, що іменники на *-чик*, *-щик* з'явилися в українській мові у вигляді запозичень з російської [Родіна 1979 61; Цыганенко 1982 118 та ін.]. Аналіз писемних пам'яток старсукра-

їнської мови XIV-XV століть і пам'яток російської мови цього періоду дає підстави припустити, що окремі іменники з'явилися на ґрунті української мови значно раніше, ніж у російській мові [див. докладніше Білоусенко 1993 93-94].

Конфіксальні деривати з відповідною другою частиною виявлені лише у джерелах ХХ століття.

Конфікс по...-чик реалізується в сучасному особовому найменуванні *попутчик* (СУМ VII 242) "попутник".

Конфікс при...-чик вичленовується в назві *предмета побуту*, який повинен розташовуватися в безпосередній близькості від того, що позначене вивідним словом, а саме *приголочник* (СУМ VII 595) "згорнута пелюшка, що підкладається під голову немовляті (звичайно під час купання)".

Конфікс о...-чик бере участь у творенні найменування *предмета*, подібного до того, що назване мотивувальним словом, — *окружчик* (ЕСУМ IV 174) "окраєць хліба" від *круг*.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -АР(Ь) / -АТАР

На думку мовознавців, суфікс *-ар(ь)* є запозиченням з германських мов, куди потрапив з латинської, у якій первісно виступав демінутивним формантом *-arius* [Vondrak 1924 520]. Цей суфікс у слов'ян запозичувався двічі: спочатку в праслов'янську епоху з латинської, а вдруге — з мови грецької через посередництво старослов'янської, де відзначався активністю у вживанні (*келарь*, *пономарь*) [Филин 1981 48].

Конфіксальні деривати на *-ар* уперше з'являються, за нашими даними, у джерелах другої половини ХХ століття.

Конфікс о...-арь спорадично бере участь у творенні діалектної назви *особи* за професією *опчаларь* (Бевка 95) "пасічник" (*пчела*).

Конфікс по...-ар вичленовується в особовому найменуванні *поводар* (СУМ VI 687) "поводир".

Конфікс по...-атар, другий елемент якого є результатом контамінації запозичених із латинської мови суфіксів *-ar* і *-(a)tor* [див. докладніше Білоусенко 1993 171], входить до структури *пoвoдaтap* (СУМ VI 687) "поводир".

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ич*

Суфікс *-ич*, на думку лінгвістів, є результатом злиття двох різних за походженням формантів. Один із них розвинувся на основі базового суфікса *-і* [Павский 1850 122], за допомогою якого творилися зменшувальні (демініutive) значення цього форманта було первинним — див. Vondrak 1924 572) та патронімічні імена [Ильинский 1916 310]. Дехто з дослідників вважає, що суфікс *-ич* склався із продуктивного прикметникового афікса *-іть*, утворення з яким обмежено субстантивувалися, та *і*-го поширювача [Мартынов 1973 43]. Основним, принциповим значенням цього форманта було поняття “походження в спільності” від когось чи чогось [Sławski II 1976 55].

У давньоруськоукраїнський період ця балто-слов'янська інновація [Мартынов 1973 52] виступає у формі *-ичь* [Білоусенко 1993 42]. Суфікс *-ичь* (< *-itjo*) успадкував передусім семантику недорослості й служив для творення назв дітей (здебільшого синів) та дитинчат (незалежно від їхньої статі) [Максимова 1985 20].

Конфіксальні деривати зі співвідносним фінальним елементом зрідка трапляються в обстежених джерелах з кінця ХІХ століття.

Конфікс без...-ич виокремлюється в особовій назві *безумич* (ЛексФр 17) “людини, що втратила розум або діє надто нерозсудливо”.

Конфікс під...-ич входить до структури відіменникової назви людини, котра має підпорядковане становище стосовно того, хто названий вивідним словом, а саме *підпасич* (СУМ VI 480) “помічник *пастуха*”, пор. *підпасати* (Там само) “пасти трохи, недовго або час від часу”.

ІНШІ КОНФІКСИ

Конфікс по...-ир. Суфікс *-ир* є результатом контамінації двох суфіксів ранішого походження *-ирь* та *-иръ*, що у праслов'янській мові виконували ідентичну функцію [див. Білоусенко 1993 160]. Конфіксальний формант із відповідним другим елементом бере участь у творенні *особового* найменування діяча *рководитель*: *поводирі* (1627 БерЛекс 110), *поводир* (СУМ VI 687) “той, хто водить кого-небудь (переважно сліпого), указує комусь дорогу” від *водити*, пор. також *водирь* (1920 Яв 116) “предводитель”.

Конфікс за...-ац вичленовується в діалектному похідному із семантикою *особи*, яка мешкає за тим, що назване твірним словом:

завітрашн (1958 Моск 33) “житель села Тридуби, що жив за млинами – вітряками”.

Конфікс по...-ння. Давньоруськоукраїнський суфікс *-ння* складний за походженням: на первинні *-ŋ-основи* (з *-ŋs*) напаровувався суфікс *-ні*, цей комплекс на праслов'янському ґрунті перетворився в єдиний суфікс *-ун'і* [Vondrak 1924 552]. Утім, дослідники не виключають можливості того, що це не праслов'янська інновація, а індосвропейський спадок [Sławski I 1974 140], представлений у загальнобалтійських утвореннях на *-ŋni*.

У праслов'янській мові цей суфікс творив деномінальні іменники жіночого роду, здебільшого слова на позначення осіб жіночої статі [Vondrak 1924 552] відповідно до деяких особових іменників чоловічого роду, наприклад: **bogyn'i*, **gospodyn'i*, **kьnegyni* та ін. Цей суфікс також творив абстрактні відприкметникові імена типу **bolgyn'i* від **bolgь*, **dobryn'i* від **dobrь* [Mejse 1951 289], які часто могли конкретизуватися в назви осіб, предметів, у *nomina loci* [Sławski I 1974 139].

Нерідко трапляється суфікс *-ун'і* в назвах рослин, дерев та їхніх плодів, наприклад: **glogyn'i* “глід, шлід глуду”, **smokyn'i* “фігове дерево або його шлід” [Vondrak 1924 552; Sławski I 1974 140].

У пам'ятках XI-XIII століть під впливом іменників на *-'a* суфікс *-ння* здебільшого виступає у формі *-ння*. Слід зауважити, що давня руськоукраїнська мова послуговувалася в основному успадкованими праслов'янськими структурами. Продовжуючи тенденції праслов'янської мови, цей суфікс творив нові деривати. Основною функцією розгляданого форманта упродовж усіх періодів розвитку було продукування модифікаційних назв жіночої статі (*рабыня*, *княгыня*, *графиня* та ін.) [див. Семенюк 2000 123-131].

Конфікс *по...-ння* входить до складу зафіксованого в другій половині XX століття діалектного десубстантива, який позначає особу, котра перебуває на тому, що названо мотивувальним словом, а саме: *політискня* (1984 О II 106) “жінка під час пологів або зразу після них, яка ще не встає з ліжка”.

Конфікс по...-ань. У праслов'янській мові суфікс *-ань*, що виник із напарування секундарного структурального *-jo- /<-jo-* на *a-основи* з суфіксом *-cho /<-aь < -axю* [Vondrak 1924 630; Sławski I 1974 76; Вступ 1966 134], уживався для творення насамперед скорочених особових імен (*Dobroslav – Dobrašь*), інколи брав участь у творенні експресивних іменникових дериватів **kurь* “півень” – **kurašь*, субстантивізував прикметники (**bělь – *bēlašь*) [Sławski I 1974 77].

У сучасній мові засвідчено конфіксальну назву людини *побідаш* (2005 ВТСУМ 990) “бідолаха” (*біда*).

Конфікс у-...-ище. З цим формантом зафіксовано відмінниковий дериват *урвище* (СУМ Х 474) “стрімкий прямовисний схил чого-небудь, провалия, звичайно між горами”, *уровище* “опух”, пор. плоратив *урови* “вимивина, вибій” від *рвати*, пор. також *уривний* “який легко рветься” (див. ЕСУМ V 36).

ВИСНОВКИ

1. Конфіксальна іменникова деривація, розпочавши своє становлення в дописемний період, упродовж століть виформувалася в українській мові в потужний засіб афіксального словотворення. Іменникові конфікси виявили здатність приєднуватися до основ різної частиномовної належності й реалізовувати за один словотворчий акт великі обсяги значень, раціонально й точно передавати словотвірну семантику. Склад конфіксальної підсистеми постійно поповнювався новими двокомпонентними афіксами, а їхні функції, що почали розвиватися в праслов'янську добу, остаточно закріпилися в писемний період розвитку мови.

2.1. За даними реконструкції, у праслов'янській мові, певне, функціонували конфікси з постпозитивними елементами *-ъје, -іа, -ъкъ, -(ъ)ікъ, -ъка, -ъкъ, -іпа, -ъсь, -ю, -аль, -ха, -ъ, -ъ, -а*, наприклад: **bezdoľbe* “горе, біда, лиха доля”, **medjigorъje*, **bezvodica* “безводдя”, **obrojasnica* “пояс”, **narožьnica* “ріг даху, кутове стропило”, **nabedрьkь* “частина кіньської упряжі”, **obbertьkь*, **nepriьnikь* “неприятель, ворог”, **načebьnikь* “налобник, прикраса на лобі”, **noračьka* “те саме”, **načььkь* “потилиця;шийок”, **nerězina* “необрізана лоза; сорт винограду”, **obbočina* “узбіччя”, **nazimьсь* “тварина, народжена взимку”, **obgrablo* “кочерга”, **nesmějatzь* “людина, яку не можна розсмішити”, **netьkaxa* “жінка, яка не вміє ткати”, **nebojь* “безстрашна людина”, **zavodь* “перешкода”, **posagь* “віно”, **dostojь* “достоїнство, пристойність”, **ъzъarь* “випалена ділянка”, **kavьrga* “сучок, щось зігнуте, нерівне” тощо. Значна кількість конфіксальних словотвірних типів у праслов'янський період була вже сформована (наприклад, типи з формантами, до структури яких входять другі елементи *-ъје, -ъкъ, -(ъ)ікъ, -ъка, -ъ, -ъ, -а*), конфікси з постпозитивними компонентами *-іпа, -ъкъ, -іа, -ъсь, -ю, -аль, -ха*, очевидно, перебували на стадії становлення.

2.2. У давній руськоукраїнській мові остаточно виформувалася більшість словотвірних типів з другими компонентами **-ик**, **-никъ** та матеріально не вираженою фінальною частиною (*невѣрие, безобразик, поморие, загорье, напѣтик, пригорие, подъгорик, межурѣние, бдолик, безбожъникъ, съдомникъ, наперстникъ, подъяжпикъ, несюнь* “безперешкодність”, *пахоть*¹¹ та ін.). Поступово розширюється коло формантів з постпозитивними частинами **-ство**, **-ець** (*непокорство, бездѣтельство, подоунаець, подъяремець* тощо).

На етапі становлення перебували конфікси з фінальними елементами **-окъ**, **-ко** (*подолокъ, наперсокъ, опрѣснокъ, пасынькъ, прибожнокъ, бездомъкъ, Перенѣжко* та ін.), а також деякі форманти з матеріально не вираженим другим компонентом (*соусѣдь, пагоуба* “смерть”, *насадъ* “вид судна”, *проваръ* “певна міра якогось варива”, *оурокъ* “повчання”, *передмѣра* “вид податку”).

2.3. У середньоукраїнській мові високопродуктивними залишаються словотвірні типи з другими елементами **-ик** (> **-ик'а**, **-т'а**, **-ја**) та **-никъ**. Коло формантів зі згаданими постпозитивними частинами поповнюється новими афіксами (*недовѣрие, докончанье, Паволоцье, правороте, надлавие, отдвертик, надгробникъ, полкрусникъ, спилбесѣдникъ* тощо). Остаточно виформовуються конфіксальні словотвірні типи з постпозитивними компонентами **-ькъ / -окъ**, **-ка**, **-ко** (*замежокъ, промурокъ, надгробокъ, отродокъ, недовірокъ* “людина, яка не до кінця вірить у щось”, *супоротокъ, взгорокъ, погодовка* “їжа, корм”, *небожска, обручка, полквартовка, Безбородко, Недѣлко, Полешько, Загношко, Поддубько, Присенко*). У XIV-XVIII століть з'являються афікси, у складі яких наявні другі компоненти **-ость**, **-ій**, **-щина**, **-щизна**, **-укъ**, **-якъ**, **-ачь** (*несталость, безведрность, намѣстность, надслушиность, подключій, Побожѣій, Нелупѣій, поволовщина, покотелщизна, Залесчизна, бездомокъ, Полешукъ, Покутнякъ, побренкачь* тощо).

У новій українській мові більшість формантів зі згаданими постпозитивними компонентами зберігає або нарощує свою продуктивність. Це передусім частина конфіксів з другими елементами **-ја**), **-ник**, **-ок**, **-ка**, **-нина**, **-ю** (*безвиаддя, Задесення, забережся, зап'ялтя, Полісся, підпичья, підгорья, надріччя, надбрів'я, обуиіс* “сережка”, *осердя, междоморіє, міждоріжжя, поплічник, бездомівник, безсмертник, придорожжик, підручник, натільник, підліток, піддівок, підкухарок, підрешіток, прикадок, накоренок, нашкурок, очіток*,

¹¹ Тут і далі у прикладах здебільшого збережено орфографію джерел, звідки дібрано мовний матеріал.

заганка “так”, посторонка, безкозирка, непранка “брудна сорочка”, націлка “деталь вузлечки”, обочина, остріщина, нахребтина, победрина, підгортина, небреха, Нежура, нероб, неукъ, паволока, охав, зателена, зажерра, бездарь, сунор, нажера). Малопродуктивними, як і в попередні часи, залишаються конфікси з фінальними елементами **-ня**, **-ач**, **-(а)єць**, **-ю**, **-анин**, **-щина** (підтарільняра, онцковьяра, поємьяра, пахвостач, підмагач, бездолець, задніпрянець, безхазько, відлюдько, загорянин, поселянин, поголовица, відумерица та ін.). Стає продуктивнішою формантність із другими компонентами **-ость** (**-ість**), **-ство** (недбалость, безжизність, півтемність, неробство, бездумство) через утрату співвіднесеності похідних безпосередньо з іменниками. На етапі становлення залишаються конфікси з постпозитивними частинами **-ак**, **-ня**, **-ха**, **-уха**, **-ій**, **-(*)ук**, **-ун** (наконешняк “китичник”, заборозняк “частина плуга”, прихаття “передпокій”, навильня “ручка для вили”, підгородня “підгороднє село, передмістя”, нечууха, полежоха “ледар”, нетямуха, посидюха, подружій “помічник друга на весіллі”, заборознюк “той, хто живе за дорогою”, потаскун).

3. Розглянутий матеріал XI-XXI століть свідчить про неоднаковий ступінь активності конфіксальних формантів у реалізації різних словотвірних і лексико-словотвірних значень на різних етапах розвитку української мови.

3.1. Конфіксальні назви осіб функціонували в праслов'янській період (**naslědъtkъ* “спадкоємець”, **narъčьnica* “про дитину, яка не злазить з рук”, **nevadalica* “невдаха”, **naslědъnikъ* “спадкоємець”, **nemirьnikъ* “ворог”, **obgolvьsъ* “про неслухняну дівчинку, жінку” та ін.). З XI століття коло формантів, що беруть участь у продукуванні назв людей, розширюється.

3.1.1. Для найменувань осіб за родом діяльності, професією чи посадою в давній руськоукраїнській мові слугували деривати з конфіксами **на...-никъ**, **по...-никъ**, **на...-ня**, **под...-никъ**, **по...-ѡ(а, ѡ)**, **пред...-ѡ(а, ѡ)** (*настольникъ* “начальник, глава”, *подверникъ* “вартовий”, *намѣстие* “заступник верховного правителя (цивільного) або церковного владики, намісник”, *подручникъ* “помічник, підлеглий”, *поварь*, *предтеча* буквально “той, що біжить попереду”).

У середньо- та новоукраїнській період розвитку мови арсенал дериваційних засобів, використовуваних у функції творення осіб, зростає. Найменування людей творять відомі з попередніх століть форманти **під-/под...-ник**, **на...-ник**, **на...-ниця**, **под...-окъ** (*подданникъ* “васал”, *подножникъ* “підлеглий”, *подкоморникъ* “заступник, помічник коморника — судового, виконавця, возного”; *подножокъ* “ге

саме”, підсокольникъ “підсокольничий”, нам’їстникъ, надворникъ, наложниця, подсудокъ) та нові в цій функції афікси по-...-ник, на-...-ок, при-...-ник, стол-...-ник (поплечникъ “помічник”, нам’їстоць “заступник”, придверникъ, застолтникъ “чернець-самітник”, столбес’їдникъ “співрозмовник”). Продуктивності набуває новий конфікс под-...-їй, що служить для творення назв посадових осіб (подкоморни “урядник земських шляхетських судів”, подчашни “помічник чашника”, подстоли “доглядач королівського столу”), які в сучасній українській мові перейшли до розряду історизмів. Інші конфікси з постпозитивним компонентом -їй — малопродуктивні (підружїй “помічник друга на весіллі”, Посум’їй, Передер’їй, Повалїй). Рідше у функції продукування п. personalia за родом діяльності використовуються конфікси по-...-ло, по-...-ачь, по-...-ко, при-...-ець, по-...-в (Покотило, ползачь, Похльцько, придворець, повод).

У новій українській мові деякі зі згаданих формантів продовжують функціонувати як у давніх дериватах (поборник “пристрасний захисник, прихильник кого-, чого-небудь”, застовтник “чернець-самітник”, затуник “наклепник, шепітник”; затасник “борець”, спібесідник, підсусідок, підтисок, підручник “помічник, підлеглий”), так і в новотворах: побережник, наволошник “перукар”, наїзник, пошатник “такий, що вештається, випукуючи щось”, порадник, посередник “той, хто допомагає кому-небудь спілкуватися з кимось”, поночліжник “пастух при нічному пасовищі”, посмітник “той, хто ходить по смітниках”, помірник “той, хто проводить межу”, попрятник “прибиральник”, подумник “той, хто збирає податі”, підкомірник “суддя, який займався межуванням володінь”, затильник “донощик”, заворітник “воротар, брамник”, підкухарок “помічник кухаря”, підкучерок “помічник кучера”, підчасок “помічник вартового на посту”, придверник “сторож біля дверей”, співнаслідник “співспадкоємець”; співлемітник, співстоловник “той, хто спільно з кимось харчується”, співтрудожник, дорадник, нашивурок “той, хто постійно намагається мати вигоду з усього” та ін. До творення слів цієї семантики долучаються й нові у функції деривування агентивних назв форманти о-...-ник, над-...-ник, без-...-ник, по-...-ка, по-...-ач, під-...-ач, без-...-ко, за-...-ко, по-...-в (а), су-...-в(а), па-...-в(а), над-...-в(а), пере-...-в(а), по-...-ар, по-...-уха, по-...-аха: огутник “той, хто гудить, ганить кого-, що-небудь”, осадник “колоніст”, ослушник “той, хто виявляє непослух, непокору”, оклашник “брехач, зрадник”, надкутник “керівник, начальник жути”, надкоморник “той, хто управляє коморою”, безвідривник “людина, котра без відриву від основного місця роботи займається іншою діяльністю”, побігунка “людина, яка довго не

затримується на одному місці; непосида”, *побігач* “особа, що виконує незначні доручення”, *полицяк* “помічник, співник у яких-небудь діях”, *поштурвач* “люпихач”, *пахвостач* “прихвостень”, *підкомагач*, *безсонько* “той, хто довгий час не спить”; *загорюйко* “чоловік, що заробляє собі на прожиток важкою працею”, *поволока* “товія”, *сутяга* “донощик; любитель тягалися по судах”, *пашера* “людоїд”, *наджула* “людина, яка любить пашекувати”, *перебендя* “базікало, жартун”, *поводар*, *посидюха*, *полежаса* та ін.

Найменування осіб, які не виконують дії, названої твірним словом, у давній руськоукраїнській період творилися за допомогою формантів *не...-а(я)*, *не...-ець*, *не...-тель*, наприклад: *нетяжа* “ледар”, *небывальць* “недосвідчена людина”, *неоум'тель* “той, хто не вміє чогось робити”. У середньоукраїнській та новоукраїнській мові арсенал засобів, використовуваних у функції продукування слів цієї підгрупи, розширюється за рахунок афіксів *не...-ло*, *не...-ко*, *не...-ій*, *не...-ець* (*Нечитало*, *Нед'яко*, *Невелій*, *недбалець*).

3.1.2. Найменування осіб за соціальним станом у давній руськоукраїнській мові представлені утвореннями з формантом *су-/сь...-никъ* (*с'юдникъ* “сусід”; *сукл'ѣтникъ* “сусід по келії”).

Пам'ятки середньоукраїнської мови документують кілька нових утворень: *бездомникъ* “бездомна людина”, *безправникъ*, *засребетникъ* “найманий робітник”, *пашолокъ* “слуга, челядник”, *подяремникъ* “раб, невільник”, *наперсокъ* “друг, улюбленець”, *наперсникъ* “те саме”, *пахл'ѣбникъ* “нахлібник, прихлібник, утриманець”, *поднаожникъ* “підлеглий, підручний”.

У новій українській мові функціонують як успадковані давні іменники (*пахлібник*, *наперсник*), так і нові структури з конфіксами *по...-ник*, *під...-ник*, *за...-ник*, *без...-ник*, *на...-ник*, *при...-ник*, *полу-/ (пів-)...-ок*, *па...-а(ъ)* (*попільник*, *політняк* “наймит, що працює тільки протягом літнього сезону”, *подвірник* “селянин, який не є членом сільської общини”, *поденник* “найманий робітник із поденною оплатою праці”, *покротивник* “позашлюбна дитина — хлопчик”, *пашошатирик* “те саме”, *підсудник* “підсудний”, *пидпільник* “байстрок”, *підленовник* “леновий володар”, *затільник* “дармоїд”, *застинник* “те саме”, *безпрятельник*, *безземельник*, *нахлібник*, *накоштиник* “утриманець”, *начільник* “той, хто стоїть на чолі групи людей”, *прихлібник* “похлібник”, *полупанокъ* “дрібний поміщик не дворянського роду”, *півпанок* “те саме”, *пахоль* “батрак, наймит” і под.).

3.1.3. Численну групу конфіксальних назв осіб формують п. *retso-palia* за внутрішніми ознаками (вдачаю, особливостями інтелекту, поведінки, способом життя, характером віросповідання тощо). У

давній руськоукраїнській мові засвідчено небагато таких слів із конфіксом *без...-никь* (*безмольникь, безсребрьникь, безьмъдъникь*).

У середньоукраїнських текстах, окрім успадкованих дериватів, з'являється низка новотворів, які вказували здебільшого на відсутність ознаки, названої мотивувальним словом. Творилися вони за допомогою формантів *без...-никь, по...-никь, о-/об...-никь, недо...-окь, без...-ець* (*безбожьникь, безумникь, безрозъмникь, безвърникь, бездѣлникь, побожникь, облудникь* "нещира", *окрутникь* "сапраг", *недовѣрокь, безумець*).

Джерела нової української мови документують успадковані деривати й нові слова, що творяться за активної участі відомого конфікса *без...-ник* (*бездуирик, безглузник, безчестник, безлюдирик* "відлюдник", *безскоромник* "людина, що суворо дотримується постів", *безпутник, безстыдник* "людина без сорому", *безсоромник* та ін.). До продукування нових найменувань осіб згаданої семантичної підгрупи долучаються нові форманти *по...-ник, пів-/полю...-ок, недо...-ок, від...-ник, від...-ок, без...-ко, без...-івець, не...-в, недо...-в, без...-в, при...-в, про...-в, за...-в: подумельник* "ловелас, ласун, пустун", *похатник* "людина, котра блукає по чужих хатах", *півбожок* "той, хто поводить себе як Бог", *полувірок* "той, хто недостатньо вірить у що-небудь", *недоумок, недопанок, відлюдник, відлюдок, безлюдько, безпам'ятко, безглуздівець* "дурень", *недоум, ненажсера, ненайда, недотика* "образлива людина", *неотеса* "труба, неосвічена людина", *нистука* "той, що ніколи не поступається", *непосида, неваря* "потана господиня, що не вміє варити їсти", *нестелена* "неповоротка, непроворна людина", *нетопа* "ледача жінка, яка не топить печі", *невстида* "безсоромник", *негляд* "недбайливець", *недорада* "дурень", *недоук, недочета* "недотелі", *бездар, безтолоч, безувір, бездух, прилиза* "підлабузник", *пронира, проноза* "людина, яка спритно може скрізь проникнути", *зателена* "неохайна, вайлувата жінка; неотеса, незграба" тощо.

З-поміж назв осіб розгляданої семантики виокремлюються прізвищеві назви, перші фіксації яких датуються раннім середньоукраїнським періодом: *Немира, Невѣръ, Нечай, Немѣра*.

3.1.4. Поодинокі давні найменування людей за зовнішніми ознаками мають у своїй структурі конфікс *на...-ниця*, наприклад: *наушица* "парубок, у якого тільки починають пробиватися вуса". У середньоукраїнській мові коло таких іменників дещо розширюється за рахунок участі в деривуванні конфіксів *без...-ко, без...-в*. Нова українська мова успадковує частину дериватів (*безталько, безбородько, безносью, Беззубко*), документуються й нові слова з формантами *без...-ко,*

без...-ок, без...-єць, без...-а), на...-ник, під...-ник, під...-ок, при...-ок, недо...-ок, не...-а (безтузюк, безбровко, безпалок “людина без пальців”, безкальнець “людина, у якій подертий на колінах одяг”, безрот “людина з тонкими, ледве помітними губами”, безус “чоловік, у якого немає вусів”, безух “людина, у якій немає вуха чи вух” *наушник* “вухав””, пудкітник “невисокого зросту парубок”, підляток “маленький чоловік”, приземок “низькорослий чоловік або дитина”, недомірок “низькоросла людина”, нехар “неохайна людина”, нечепура “те саме” та ін.).

3.1.5. Назви осіб за родинними стосунками документуються в пам’ятках XI-XIII століть. На позначення “дружина чоловіка” використовувався давній іменник із формантом по...-ник (*подружжє*), відтінок книжності мали деривати, утворені за допомогою афікса сь-/су...-ник (*сѣдрѣжик* “дружина”, *сѣжитик* “чоловік”). Певне, на живомовному ґрунті виникли деривати з формантами су-/сь...-ниця, су...-а(я), па...-окъ, па...-ниця: *сѣверстниця* “та, яка перебуває в одній упряжці (з ким-небудь), під ярмом”, *сѣжитьниця*, *соупроуга*, *пасыньць*, *падъчерца*.

Новотворами середньоукраїнського періоду виступають деривати *сородникъ* “родич”, *безжєнець* “неодружений чоловік”, *Бездѣтко* “бездітна людина”.

У новій українській мові дериватів цього семантичного типу засвідчено небагато. Окрім успадкованих похідних *пасинок*, *безжєнець*, документуються нові деривати, утворені за допомогою конфіксів без...-ник, без...-а(я), від...-ник, на...-ник, під...-ок, па...-ка: *бездітник*, *безрідник*, *безрода*, *вітстричаник* “троюрідний брат по стрийкові”, *віттічаник* “троюрідний брат по тітці”, *навірник* “чоловік, який вступив у подружнє життя без вінчання, *на віру*”, *підкумок* “чоловік куми”, *падчрка*.

3.1.6. Назви людей за територіальною ознакою в XI-XIII століттях творяться за допомогою конфіксів по...-никъ, по...-янинъ: *повєсьникъ* “сільський мешканець вісі”, *побережанин* “той, хто живе на березі, на узбережжі”.

Обстежені середньоукраїнські та новоукраїнські джерела засвідчують деривати, до складу котрих входять як уже відомі афікси по...-янинъ, по...-єць (*поселянин* “мешканець села”, *подоуєць*), так і нові форманти по...-ко, по...-укъ, при...-никъ, при...-ко, над...-єць: *Полєсьько*, *Поліщук*, *приселник* “сусід, сільмешканець”, *Присєнко*, *наддністряєць*.

Найменування людей (здебільшого це прізвищеві назви), які проживають за тим, що позначене твірним словом, із XIV-XV століть творяться за допомогою формантів за...-никъ, за...-ко, за...-ка, за...-янин, за...-’ан)єць: *загородник* “сусід, той, хто мешкає за горо-

дом”; *Загношко* “особа, котра мешкає за місцем, у якому зберігається гній”, *Закорка*, *Заднепріпш*, *закубанець*, *заторокосець*, *зодніпрянець*.

Осіб, котрі мешкають під тим, що назване вивідним словом, у розглянутих писемних пам’ятках XIV-XVIII століть позначають іменники (антропоніми) з афіксами под-...-ко, под-...-ець: *Поддубько*, *Поддубець*.

3.2. Конфіксальні деривати на позначення тварин функціонували в праслов’янській мові: **neǰьть* “тварина, котра не дається до рук”, **netelъ* “молода корова, яка ще не отелилася”, **nazimьtь* “порося, яке народилося взимку; однорічне порося або теля”, **nazimica* “свиня, що народилася взимку”.

3.2.1. У джерелах XI-XIII століть документуються нечисленні найменування, що позначали в основному домашню (під’яремну) худобу. У творенні цих назв брали участь конфікси под-...-никъ, под-...-ень, полу-...-ница: *подъижьникъ*, *подъяремникъ*, *подъяремецъ*, *полублица* “кінь, менш гарячий, ніж арабський скакун”.

Середньоукраїнські пам’ятки фіксують незначну кількість новостворів із формантами под-...-окъ, на-...-никъ, на-...-окъ, о-...-окъ: *подтелокъ* “немолочне теля”, *подсвинокъ* “немолочне порося віком до року”, *находник* “кінь”, *назимокъ*, *озимокъ* “однорічне теля”.

Нова українська мова успадкувала з попереднього періоду кілька десубстантивів (*озимок*, *підсвинок*, *назимок*), поодинокі деривати утворено за допомогою конфіксів пере-...-ка, полу-...-ка, не-...-ка, на-...-ка, не-...-з, під-...-ок, по-...-ок, пере-...-ок, о-...-ница: *перелітка* “корова, що телиться через рік”, *полукровка*, *нелітка* “корова, яка ще не мала теляти”, *нетьолка* “корова, що залишилася яловою”, *нарістка* “телиця”, *нетель* “тільна телиця”, *нерізь* “бугай, бик-плідник; кнур, кабан-плідник”, *під’ярок* “ягня віком півроку, з якого можна стригти шерсть”, *поединок* “старий дикий кабан, що живе окремо від стада”, *переліток* “ягня, яке пережило одне літо”, *оземая* “ялова корова”.

3.2.2. Найбільшу кількість серед зоологічних найменувань складають назви птахів за місцем їхнього народження чи проживання. Вони потрапляють у писемні пам’ятки досить пізно — з першої чверті XX століття. До структури цих десубстантивів входять продуктивні у функції деривування орнітологічних номенів конфікси під-...-ник та по-...-ник (*підбережник*, *підплитник* “берегуля, стриж”, *підстрішник*, *підкропивник*, *покропивник*, *повідник* “каловодник”, *побережник*, *подорожник* “невеликий північний птах ряду горобиних”, *поморник* “волошлавний хижкий птах”), рідко у творенні цих найменувань беруть участь форманти на-...-ник, коло-...-ник, під-...-ї(а), по-...-ок, під-...-ница (*набережник*, *каловодник*, *каловодичник*, *під-їп’я* “курча, яке народжує-

ться під копою”, *поплоток* “птах волове око, тріскопліт, тріщук”, *підколосниця* “птах”).

Семантичний відтінок подібності до того, що названо вивідною основою, мають сучасні найменування птахів за віковою ознакою чи забарвленням. У їхній структурі вичленовуються конфікси під...-(н)ик, по...-х(а), під...-жа, пере...-ка (*підорлик* “хижий птах родини орлиних”, *підсоколик* “невеликий хижий птах родини соколиних”, *підорьольник* “пуліка”, *покурч* “те саме”, *підзор’и* “маля дикого голуба”, *перезрка* “курка, гуска, качка після першого року несіння”).

3.2.3. У новій українській мові фіксуються також інші найменування тварин, переважно за місцем знаходження, зовнішніми чи внутрішніми ознаками тощо: *накаменник* “тварина виду безхребетних”, *напрудник* “тварина виду безхребетних”, *надошничник* “тварина виду безхребетних, дощовий черв’як”, *залубок* “шашпіль”, *беззубка* “прісноводний моллюск, у якого немає замкових зубів”, *нашкірник* “вид коростяного кліща, що паразитує на шкірі тварини”, *овод* “тедзь”, *поденка* “метелик, який живе один день”, *полурибця*, *полурибок* “народна назва риби — камбапи”, *поверховиця* “риба”, *підкітлик* “заєць, який народився у жнива”, *полукровок* “тварина, яка народилася внаслідок злучки чистокровного самця й простої самки або навмисли”, *перелиток* “тварина, яка перелітувала”, *перезрок* “вок тогорічного виводку”, *нехар* “вок”.

3.3. Конфіксальні найменування рослин, за даними реконструкцій, були в праслов’янській мові (**nedotyka* “рослина *Impatiens polime tangere*”, **omaty* “бот. *Inula L.*; дивина чорна”, **sněť* (**sněť*) “бот. сажка”, **šadbra* “назва рослини; шлях, дорога” **obbabylъ* “триб підберезник”, **medjъpъrstъnica* / **medjъpъrstъnica* “нагноєння між пальцями; рослина *Trifolium lupanaster L.*”). У давній руськоукраїнській мові ботанічних номенів зафіксовано небагато: *пародникъ* “кислий, недосрілий плід”, *озимца* “озимий хліб, озимі посіви”. Середньоукраїнські пам’ятки також документують невелику кількість назв рослин: *припоутникъ* “лікарська рослина — подорожник”, *подорожникъ*, *пародокъ* “кислий, незрілий плід або відросток”, *озимина*.

У новій українській мові ботанічні найменування, утворені конфіксальним способом, фіксуються значно частіше.

3.3.1. Десубстантиви з формантами по...-ник, на...-ник, за...-ник, без...-ник, от...-ник, без...-ка, між...-ник, о...-ник формують групу назв лікарських рослин. На позначення *подорожника* з’являються утворення з конфіксами *при...-ник*, *при...-ень* та *на...-ник* — *придорожник*, *припутень*, *напутник* “подорожник великий”. Документуються також інші номени лікарських рослин: *насердник* “рослиня, за допомогою якої лікуються хвороби серця”, *натощник*

“м’ята перцева”, *зав’язник* “перстач прямостійний, калган”, *закомірник* “шипшина”, *без’язичник* “заспокійливе зілля”, *безсмертник*, *откашальник* “рослина, за допомогою якої лікують кашель”, *безсмертка*, *миксперник* “рослина, яку прикладали для лікування нариву між пальцями”, *окривазник* “звіробій”.

3.3.2. Засвідчено багато конфіксальних назв рослин за місцем їхнього розташування. Це переважно похідні з формантами *під...-ник*, *за...-ник*, *при...-ник*, *над...-ник*, *під...-ок*, *на...-ок*, *на...-иця*, *під...-ниця*, *по...-жа*, *на...-ця*, *за...-в*: *підлистник* “копитняк європейський”, *підорішник* “копитняк”, *підмаренник* “трав’яниста рослина родини маренових”, *підтинник*, *підболотник*, *підбережник*, *піддубрівник* “айстра стелова”, *підсайник* “кінський часник черешковий”, *підхрінник* “хрінниця широколиста”, *зоболоточник* “оман британський”, *заграничник* “галіпсога дрібноцвіта”, *приболотник* “гадючник в’язолистий”, *надтинник* “паслін солодко-гіркий; вовчі ягоди”, *підлісок* “лісова фіалка або духмяна фіалка”, *намулок* “рослина, що росте біля річок, ставків, на болотах, рідше на степу”, *настеблиця* “медова трава шерстиста”, *підкрапивниця* “суниці зелені”, *поземка* “суниці лісові”, *наземка* “рослина, яка росте при землі”, *заверба* “рід рослин із роду Salix” тощо. Значна частина згаданих дериватів утворена, треба думати, у попередні часи, однак до документуються ці слова значно пізніше.

3.3.3. Продуктами, певне, кількох епох виступають конфіксальні назви грибів, задокументовані в джерелах новоукраїнської мови. Більшість із них утворена від назв рослин за допомогою формантів *під...-ник*, *під...-ок*, рідше — *під...-в*, *при...-ник*: *піддубник*, *підосінник*, *підбережник*, *підсливник*, *підлісник*, *підсмерічок*, *підтеньок* “океньок”, *подеріб* “гриби, що ростуть під грабами”, *прибережник* “підбережник” та ін.

3.3.4. У пам’ятках нової української мови засвідчені також назви дерев, кущів та їхніх частин. Утворені вони за допомогою конфіксів *за...-ок*, *на...-ок*, *па...-ок*, *о...-ина*, *па...-ї(а)*, *па...-в*, *по...-в*: *завербок* “червона верба”; *накоренок* “відросток на корені”, “нижня, коротка частина стовбура, сплиного чи зрубаного при корені дерева”, *падубок* “кущ або деревце заввишки до 4 метрів”, *кленок* “клен польовий, вид рослин із родини кленів”, *памалодок* “пагіт дерева; молода гілка”, *осмолина* “смолисте дерево”, *пасердя* “серцевина, внутрішня частина стовбура дерева”, *палуза*, *палюза* “довга тонка гілка верби або іншого дерева”, *потрост* “бічні пагони на стеблі рослини”.

3.4. Конфіксальні назви предметів серед праслов’янських реконструкцій представлені значною кількістю похідних: **obdeľje* “прикраса на іконі навколо чола Богородиці; жіноча прикраса”, **obgolъje* “жіночі

дорогоцінні прикраси для голови”, **obpojasije* “пояс”, **obžerdljeje* “опшийник; комір; намисто”, **obbordljeje* “огорожа, перила”, **obvčěje* “обруч”, **narčěje* “браслет”, **narčavje* “елемент одягу священослужителя”, **nagolvje* “наголів’я”, **nabednje* “кінська попона”, **obvorža*/**obvorža* “собачий опшийник; прикраса-ланцюжок на шії, буси”, **obgovč* “частина кінської упряжі”, **občelъ* “прикраса на лобовій частині жіночого головного убору”, **obbnъčъkъ* “покривало; точильний брусок”, **obgovčъkъ* “частина кінської вуздечки”, **obpъčъkъ* “підбір; задник у взутті”, **napъrstъkъ* “наперсток”, **nabedъčъkъ* “частина кінської упряжі, що одягається коневі на стегна”, **načelъkъ* “пов’язка на чолі”, **obgovčica* “недоуздок; колючий нашийник для собаки”, **obpojasъnica* “пояс; те, чим можна підперезатися”, **obgovčъka* “недоуздок”, **naušъka* “частина шапки або шолома, яка прикриває вуха”, **obplotina* “огорожа; рама для шлону”, **obvčěčъkъ* “обід сита” та ін.

3.4.1. У текстах XI–XIII століттях найбільше виявлено предметних найменувань на позначення одягу, взуття та їхніх частин, а також прикрас. Форманти *о...-икъ*, *въс...-икъ*, *о...-а*, *по...-никъ*, *при...-никъ*, *по...-окъ*, *на...-ьница*, *о...-ьница*, *при...-ица*, що брали участь у їхньому деривуванні, високою продуктивністю не відзначалися і творили по кілька похідних. Частина субстантивів успадкована з праслов’янського періоду (*оокерелье* “комір”, *оыастъе* “частина рукава біля зап’ястя”, *оплечье* “частина військового обладунку, що закриває плечі”), новотворів небагато (*въскришникъ*, *ометь* “одяг, що накидається на плечі”, *оскриль* “різновид верхнього одягу, накидка, плащ”, *прѣлюясникъ* “пояс”, *подолокъ* “поділ, край одягу”, *нарамьница* “наплічник”, *наплечьница* “частина одягу першосвященника”, *остегньница* “одяг священника, що прикриває нижню частину тіла від пояса до стегна”, *прилбница* “шолом” та ін.).

У середньоукраїнській мові коло афіксів, залучених до творення назв розгляданій групи, розширюється, проте кількість похідних залишається незначною. Поряд із давніми дериватами (*наручья* “браслет”, *оокерелье*, *оплечье* “парадне опліччя царів” тощо), функціонували іменники з новими конфіксами *за...-не/-ја*, *под...-не/-ја*, *над...-не/-ја*, *полу...-не/-ја*, *на...-никъ*, *пол-/полу...-окъ*, *на...-ица*, *за...-ка*, *под...-ка*, *об...-ка* (*зарукаве*, *заыасте* “браслет”, *підопліччя*, *підкаптушниця* “підкладка до одягу”, *надлавіе*, *полукафтанья*, *наплечникъ* “наплічна прикраса або частина одягу у вигляді вузької смужки на плечях”, *нашолникъ* “перепаски на чолу”, *наглавникъ*, *нарамниась* “верхня частина на одягу священників від рамен на спину, наплічник”, *нагрудникъ*, *полуботокъ* “взуття з короткими халявами”, *пулчамарокъ* “короткий

хутряний чоловічий одяг”, *нарукавниця* “частина одягу священника — нарукавники”, *наушниця* “сережка”, *затояска*, *подтояска*, *обручка* і т.ін.).

У новій українській мові збереглася більшість дериватів із попередніх століть. Це створило передумови для виникнення великої кількості нових слів. Найбільшої продуктивності у творенні назв одягу, взуття та їхніх деталей набуває конфікс *на-...-ник*: *нагрудник* “фартух, який одягається на груди”, *набедренник* “парчевий прямокутник із зображенням хреста, який священники носять з правого боку нижче пояса; частина металевої зброї середньовічного рипаря”, *набрівник* “під’язка чи стьожка на чолі над бровами”, *нарукавник*, *наушник* “спускальна частина шапки-вушанки”, *намордник* “те саме”, *нагризник* “пов’язка для підтримання і стягнення уражених грижею місць”, *налобник* “металеве покриття, яке захищало лоб воїна від ушкодження”, *начільник* “те саме”, *напульсник* “пов’язка на руці”, *напузник* “фартух”, *надушник* “кожухок без рукавів”, *натільник* “напільна сорочка”, *напальник* “частина рукавиці, що одягається на один палець”, *накомарник* “сітка для захисту обличчя від бджіл” тощо. Меншу продуктивність виявляють конфікси *по-...-ник*, *під-...-ник*, *за-...-ник*: *попередник* “фартух”, *попоясник* “короткий кожух”, *підкисник* “стрічка, вплетена в косу”, *підрясник* “одяг священнослужителя”, *підризник*, *підсутанник* “те саме”, *підборідник* “спускальна частина вушанки-сибірки”, *підколінник* “те, що облягає коліно”, *підшоломник* “шалка, яку олягають під шолом або під каску”, *підоплічник*, *підплечник* “підкладка в чоловічій сорочці”, *підлітник* “нижня частина галіфе”, *зодушник* “сердак, верхня тепла сукня галицьких селян, розшита шнурками”, *зап’ястник* “манжета, напульсник”, *загрудник* “накладка на груди, схожа на жилет”, *завушник* “сережка”, *замисавник* “вишиваний манжет у сорочці”, *зарукавник* “манжет на сорочці” та ін.

Невелику кількість похідних аналізованої підгрупи утворено за допомогою формантів *над-...-ник*, *під-...-ок*, *пів-...-ок*, *при-...-ок*, *за-...-ок*, *на-...-ок*, *о-...-ок*, *по-...-ок*, *про-...-ок*, *на-...-(н)ниця*, *за-...-(н)ниця*, *без-...-ка*, *за-...-ка*, *на-...-ка*, *під-...-ка*, *пів-...-ка*: *надбрівник* “лівоочий головний убір”, *підп’яток* “підбір, каблук або підстилка у взутті”, *підгузок* “невелика пелюшка, якою обгортають нижню частину тіла немовляти”, *підлубок* “підшита в зап’ятку підкладка з тонкої шкіри”, *півчобіток* “жіночий чобіт із короткою халявою”, *приплаток* “жіночий фартух”, *затоясоч* “фартух”, *заколінок* “спеціальний предмет, який прилаштовують за коліном”, *зарукавок* “залучник, муфта, рукав, манжета”, *засобок* “задня частина сорочки”, *наголовок* “ковпак капелюха або дитячий чепчик”, *наталок* “палець перчатки, перев’язка на хворому пальці, наперсток”, *нап’яток* “задня тверда частина взуття,

що охоплює п'яту", *очінок* "один із видів чепси одружених жінок або вдів", *понажок* "частина доспівів, якими покривалися ноги нижче колін", *подолок* "нижня частина запаски", *продолок* "припіл сорочки чи слідниці", *наперсниця* "сукняна накладка для пальців ніг", *нарушниця* "в'язані манжети", *завушниця* "сережка", *безказарка* "кашкет моряків", *безрукавка* "вид одягу без рукавів", *затілка* "фартух", *затлічка* "дві симетрично вишиті лиштви, що прикрашають верхні жіночі сорочки на грудях і плечах", *надолонка* "напівка зі шкіри на всю долоню", *підолічка* "підкладка або вставка в сорочці від плечей до половини грудей і спини", *пірукавка* "ліптя чоловіча сорочка з коротким рукавом".

3.4.2. Конфіксальні найменування упряжі та її деталей трапляються зрідка як в XI-XIII століттях, так і в середньоукраїнський період. Продукуються вони за допомогою формантів *о...-ник*, *о...-є(ь, ь)*, *по...-є(ь, ь)*, *об...-є(ь, ь)*, *на...-никь*, *об...-є(ь, ь)*, *под...-никь*, *при...-ниця* (*озолове* "вуздечка", *озоловь* "те саме", *поводь* "повід, частина кінської збруї", *обрьть* "вуздечка без вудил і залізних мундштуків", *нарятникь* "те саме", *подперсникь* "налюбник або нагрудник (для коней)", *посторонокь* "мішний ремінь, що з'єднує хомут з орчином"), *приліпка* "частина кінської упряжі".

Нова українська мова успадкувала кілька дериватів із попередніх століть (*посторонок*, *нарятник* "люпруга в упряжі"). В обстежених джерелах, однак, фіксується велика кількість дериватів цього типу, які не траплялися в пам'ятках середньоукраїнської мови, хоча, треба думати, значна їх частина не є утвореннями новоукраїнського періоду. Найвищою продуктивністю у творенні назв згаданої підгрупи відзначаються конфікси *на...-ник* та *під...-ник* (*намордник* "нижній пасок вуздечки", *наочник* "боковий щиток на вуздечці біля очей коня", *нарізник* "повід, який прив'язують до рогів худоби", *налюбник*, *нашайник* "ошийник, вид кінської збруї", *нагрудник* "основна частина збруї, яка накладається на груди коневі", *навушник* "частина вуздечки, котра міститься поза вухами коня", *нахрапник* "ремінь вуздечки, який тягнеться вздовж перенісся до лоба (коня)", *наперсник* "частина шлелі, що йде через груди коня", *наніжник* "пристосування для захисту ніг коней", *наголовник* "головна деталь упряжі, вузди", *підгубник* "підборідник (у коня)", *підшайник* "підмостка під ярмо", *підсідельник* "ремінь для укріплення сідла", *підхомутник* "повстяна прокладка під хомутом", *підчеревник* "попруга", *підпузник* "частина упряжі, що тримає сіделко" тощо).

Окрім згаданих формантів, у творенні найменувань цього типу беруть участь конфікси *по...-ник*, *через...-ник*, *під...-ок*, *на...-ок*, *при...-ок*, *недо...-ок*, *су...-ок*, *пере...-ок*, *від...-ниця*, *під...-я*,

на...-ка, за...-ка, обо...-ка, по...-ина, на...-ю, на...-ач, по...-ень:
побіжник “ланцоговий посторонок у ярмі”, *поверхник* “верхня деталь ярма”, *черезноясник* “верхня попрута, що йде по сідлу поверх подушки”, *підшийок* “нижня горизонтальна частина ярма”, *набідрок* “хомут, ремінь біля хомута”, *призодок* “деталь кінської упряжі, яка надягається на голову коневі”, *недоузодок* “вуздечка без вудил і залізних мундштухів”, *суголовок* “частина вуздечки, що одягається на голову коня”, *перечилок* “верхня частина вуздечки”, *піччеревниця* “ремінь, що з’єднує посторонки під черевом коня”, *підхвістя* “деталь кінської упряжі, що одягається під хвіст”, *підборіддя* “частина вуздечки”, *началка* “частина вуздечки, що надягається на лоб”, *заніска* “частина ярма, занози”, *оборотыка* “широка ремінна петля, яка входить до упряжі”, *поярестина* “бокова частина сідла”, *начолок* “частина вуздечки”, *наголовач* “круговий ремінь вуздечки, що йде від вудил поза вуха”, *побочень* “бокова смуга у шлеї” та ін.

3.4.3. Головно в новоукраїнський період починає формуватися потужна група здебільшого відіменникових конфіксальних назв інструментів, пристроїв та їхніх деталей. Продуктивними у функції деривування назв згаданого підтипу є конфікси під...-ник, під...ок, по...-ник, па...-ок, за...-ок: *підборідник* “назва деталі музичного інструмента”, *підверстатник* “нижня частина верстата”, *підресорник* “планка, до якої кріпляться ресори”, *підступок* “пристрій або місце, на якому стоїть ступа”, *підбурок* “залізний гак”, *поверхник* “верхнє жорно у ручному млині”, *покрайник* “рубанок, яким обробляють край дошки”, *поборонок* “бильця в бороні”, *натрубок* “коротка трубка, що служить відводом від основної труби”, *паяжердок* “короткий натрубок на жердині”, *паріжок* “коротка кроква, яку додають до звичайної для розширення даху”, *паклинок* “клин, за допомогою якого кріпиться коса на кієсі”, *закрилок* “спеціальний пристрій у літака, що знаходиться позаду крила” тощо. Менш активну участь у творенні інструментальних назв беруть форманти об...-ок, на...-ок, при...-ок, по...-ниця, під...-ка, за...-ник, над...-ник, від...-ник, перед...-ник, од...-ок, під...-я, на...-ень: *обшарок* “спеціальний інструмент для округлення заліза”, *натшок* “різальний інструмент”, *наглинок* “пристрій у керамічному виробництві”, *паятрубок* “коротка трубка”, *поземная* “рівень (прилад)”, *підніжка* “підніжка, педаль у ткацькому верстаті”, *затисочник* “металева пластина на кінці осі, що запобігає попаданню в мазь піску”, *надбарабанник* “пристрій над барабаном”, *відшумник* “шумопоглинач”, *передплужник* “робоча частина деяких систем плуга”, *одлясок* “частина ляси біля кітця, яка затримує рибу і не дає їй змоги вийти з кітця”,

піддення “тіддон акумулятора, патрона”, *наголовень* “предмет, який використовують для скріплення частин крокви” тощо.

3.4.4. У давній руськоукраїнській мові до складу конфіксальних назв предметів господарського призначення, домашнього вжитку та їхніх елементів входили малопродуктивні у функції творення предметних найменувань конфікси *под...-ник, въз...-ник, за...-є(а), по...-є, ъ...-є(ь), па...-є, по...-никъ, за...-никъ, под...-екъ, под...-ка, воз...-(п)иша, при...-окъ* (подножке “те, куди ставлять ноги”, *възглавик* “подушка; узголів’я”, *завора* “замок, засувка”, *поставъ* “тканина, полотно; виріб із тканини, пелена”, *ѡбрѣсъ* “хустка, рупщик”, *наволоки* “коптовні привозні тканини”, *полавочникъ* “покривало на лаву”, *засажокникъ* “кинджал”, *подножекъ* “те, що служить опорою для ніг”, *подножка* “те саме”, *возглавица* “подушка”, *прилавокъ* “частина нерухомої лави в українській хаті під стіною від дверей до кутка”).

У середньоукраїнській мові відомі з давньокиївської доби конфікси *на...-никъ, пол...-никъ, пол...-окъ, под...-никъ, без...-окъ, за...-окъ, на...-икъ, уз/воз...-икъ, із...-икъ, на...-ица* виявляли низьку продуктивність: *настольникъ* “скапертина”, *наконечникъ*, *польложникъ* “покривало на половину ліжка”, *полкружчикъ* “стілець”, *палмисокъ* “різновид столового посуду, що має вигляд неглибокої миски або глибокої тарілки”, *полбарилко* “дерев’яна посудина, зроблена з дощок, обхвачених кільцями”, *півпляшокъ* “посудина місткістю в половину пляшки”, *полбочокъ* “дерев’яна посудина з дощок, скріплених кільцями, місткість котрої складає 10-15 відер”, *подсвѣшникъ*, *безеловокъ* “подушка”, *заголовокъ*, *надверіє* “верхня дверна дошка, місце над дверима”, *узголовіє* “подушка”, *возглавіє* “дошка труни біля голови”, *издѣльє* “виріб”, *нароожница* “металевий накутник на книзі”.

Пам’ятки нової української мови засвідчують значне зростання кількості конфіксальних іменників зі згаданою семантикою. Це відбувається першодусім за рахунок підвищення активності уже відомих із попередніх століть конфіксів *під...-ник, під...-ок, по...-ник, полу-/пів...-ок*: *підручник* “пелюшка на руки; книга”, *піддзеркальник*, *підлокітник* “поруччя, більшя крісла”, *підодіяльник* “підковдра”, *підрамник*, *підскляник*, *підстольник* “шухляда у столі”, *підзадник* “стілець”, *підчашник* “килимок під маніпулятор персонального комп’ютера”, *підколотник* “пастка для лисиць і куниць”, *підситок* “посуд під решетом при якійсь роботі”, *підсиринок* “нижня частина скрині зі спеціальною шухлядкою”, *підрешіток* “різновид густого решета”, *підситокъ* “сито, що за розмірами є меншим від звичайного і вміщує приблизно половину мірки”, *політник* “горщик для молока”, *поверинник* “наволочка, чохол з тканини на подушку”, *пошелесник* “матрац,

набитий сіном”, *подорожник* “жолобівка, інструмент для вирубування вухнальної доріжки в підкові”, *полубортюк* “невелика колода для бджіл”, *полуквартюк* “посудина для пиття, що за місткістю дорівнює половині кварти”, *полукішюк* “плетений кузок”, *півторюк* “збрарддя праці менше від сокири, має дві заточені сторони”, *півскринюк* “шухляда в скрині на всю ширину верхньої частини”, *полуботюк* “півчобіт”. Досить активно деривують нові найменування афікси *за...-ник*, *за...-юк*: *заколесник* “кілок, який закладають в отвір на осі, щоб не спадало колесо”, “деталь борони”, *затюкник* “ніж, який носять за поясом, кинджал”, *закомарник* “полиця в колибі на будзи”, *затилюк* “дерев’яна планка з дірками на краях, яка натягалася ззаду й спереду дерев’яного воза на полудрабки” або “тупе ребро леза ножа”, *завісок* “залізний брусок у возі, прибитий за віссю для того, щоб колесо не терло плеча, на якому стоїть ящик воза”, *застілюк* “ліжечко поза столом” тощо.

Менш продуктивними в новій українській мові виступають конфікси *при...-юк*, *під...-я*, *о...-ник*, *по...-єць*, *по...-юк*, *ви...-юк*, *на...-(н)иця*, *під...-(н)иця*, *на...-яна*, *о...-юк*, *з...-юк*, *пере...-юк*, *пре...-(н)иця*, *о...-ка*, *під...-ач*, *при...-ач* та деякі інші: *приголовюк* “пелюшка під голову”, *присіюк* “підшорка, стовпчик”, *пришавюк* “спеціальний стіл для торгівлі”, *прискринюк* “невелика шухляда у скрині для одягу”, *підголів’я* “невелика низенька скринька, підставка або інший предмет, що підкладається в головах під подушку”, *підстіюся* “підкладка, підстилка під стіг для збереження його від сирості знизу”, *підстиля* “основа стола (ніжки і рама), на яку настиляється кришка”, *опічюк* “спинка (крісла і т.ін.)”, *остільюк* “скатерка, настільник”, *поставець* “рід ковша для зачерпування пива, меду, квасу і т.ін., невеликий столик”, *поплавець* “поплавок”, *побоковець* “ландтаговий посторонок”, *поделюк* “підстилка під стіг чи оборіт”, *вижолобок* “пристрій для голівлі худоби, неглибокий жолоб”, *нап’р’ниця* “перша наволочка, у яку насипають пір’я або пух”, *настольниця* “скатертина”, *підтарільниця* “підставка під тарілку”, *намадина* “маска”, *обіюк* “обід у сипі”, *опасюк* “ремін для носіння бандури через плече; пояс”, *зголовюк* “подушка поверх осі у возі”, *перескринюк* “шухляда у скрині”, *престільниця* “верхня дошка стола”, *опаска* “поясок”, *підголовач* “маленька подушка; предмет, що підкладається в головах під подушку”, *приголовач* “пелюшка під голову” тощо.

Серед найменувань предметів побуту в джерелах сучасної української мови спорадично трапляються девербативи з формантами *не...-ка*, *по...-ач*: *невилівайка* “чорнильниця, з якої при перевертанні не виливається чорнило”, *побрязач* “брязкальце (прикраса); монета”, *порухач* “палиця, якою перегортають сльому в печі, щоб краще горіла”.

3.5. У праслов'янській мові матеріально-речовинних іменників небагато: **obzadyje* “відходи після перецілювання зерна”, **obzohje* “осад від попелу”, **obzvojękь* “звита вовна, готова для прядіння”, **obzrbьkь* “дуже маленька кількість їжі; огризок” — **obzrbьсь* “те саме”.

У текстах середньоукраїнської мови зафіксовано також небагато назв із цим значенням: *окрушокь* “крихта”, *опр'їснокь*, *напштокь* “напій”, *одробина* “крихта”, *погодов'ки* “їжа, корм”.

Джерела XIX–XXI століть документують успадковані з попереднього періоду деривати (*окрушок*, *опрісник* “корж, спечений із прісного тіста”, *одробина* “крупа; крихта”) та низку новотворів. Жоден із формантів — під...-ок, о...-ина, під...-ник, о...-ок, по...-ок, ви...-ок, пів-/полу...-ок, під...-ја, об...-ја, су...-ок, від...-ок, з...-ок, пв...-ок, про...-ок, без...-ина, па...-ина, пере...-ина, по...-щина, по...-ка, не...-ка, — що входить до їхньої структури, високої продуктивності у функції деривування розгляданих назв, не демонструє: *підпінюкь* “проста горілка”, *піддимок* “те, що побувало в диму, копчене”, *підрудок* “подрібнена руда”, *підшерсток* “коротка м'яка шерсть більшості ссавців, що росте під довшою, цупкішою”, *окалина* “окисел, що утворюється на поверхні металу”, *окрушина* “крихта”, *опечина* “пічна перегоріла глина”, *підлубник* “шматок шкіри на задній частині чобота”, *підзольник* “неродючий ґрунт білястого кольору”, *огузок* “м'ясо із задка”, *поярок* “шерсть від першої стрижки молодій вівці, народженій весною”, *покожушок* “трубе волотно з найгіршого гагунку прядива”, *вбрудок* “гуща, брудний осадок”, *визіток* “вичавки з винограду, з коношляного сім'я — макуха або щось інше, що побувало під гнітом”, *півшкурюк* “шкура молодого бичка, яка за розмірами дорівнює половині шкури дорослої тварини”, *полутабинок* “старовинна гладенька шовкова тканина” (*табинь* “вид тканини”), *підсметане* “кисле молоко зі сметаною”, *обніжся* “квітковий пилок на ніжках бджіл”, *суглинок* “трунт, до складу якого, крім глини, входить пісок та інші домішки”, *віджилюк* “корисні копалини, які розташовані на віддалі від основної лінії, або невелика жила, що відгалужується від основної”, *злюбок* “окраєць хліба”, *парінок* “травій”, *проверсток* “тонкий пропарок у верстві породи іншого складу”, *безличковина* “вид шкіри без волокна”, *пазоліна* “глина з печі”, *перебедрина* “скіпа зі старого сунняку”, *посуконціна* “сукню з чистих шерстяних ниток”, *покруп'янка* “дрібна крупа”, *неварька* “сироватка після обробки сиру” тощо.

3.6. Сема сукупності прозирає серед праслов'янських дериватів **obbertьje* “ноша, оберемок”, **obbertьkь* “те саме”, **narabьje* “оберемок”,

**пaгoрoбкa* “те саме”, **пaгoрoбкь* “навиленьник сіна або соломи”, **пaвидлeннiкь*, **пaгoрoбкa* “те саме”.

У середньоукраїнський період почала формуватися група збірних найменувань істот (осіб і тварин), що продукувалися за допомогою конфіксів *по...-не, сь...-не* (*покол'їньк, поголовє, сьсловик* “прошарок”). Джерела новоукраїнської мови частково успадкували ці назви (*покоління, поголів'я*). Фіксуються й нові слова, утворені за участю непродуктивних формантів *від...-ок, без...-ень, з...-ок, за...-ја* (*відройок* “молодий рій, новий рій”, *безматень* “бджолиний рій, бджолина сім'я без матки”, *зройок* “неповний рій бджіл” або “другий рій бджіл з того самого вулика”, *застилє* “люди, що сидять за столами”).

Великою в кількісному плані групою репрезентовані назви податків. У давньокіївській період до складу таких іменників входив конфікс *за...-ннє* (*зодьшиє* “внесок заради спасіння душ”, *забожєниччє* “вид податку на користь церкви”).

У середньоукраїнській мові арсенал конфіксальних найменувань податків збільшується. Окрім успадкованого деривата *зодушиє*, документуються новотвори, до складу яких входив продуктивний формант *по...-щина*: *пов'їщина* “митний збір за право продажу прісного меду”, *посощина* “податок із земельних одиниць — сох”, *поволощина* “постійний податок від волів” та ін.). Інколи трапляються субстантиви з конфіксами *по...-ја* та *по...-окь* (*полюдьє, поплатокь* “грошова данина, грошовий податок”). У новій українській мові давні назви податків частково збереглися, перейшовши до розряду історизмів (*полюддя, поколещина* “подать від млинового кола”, *подорожчина* “плата за проїзд по дорозі”, *подимщина* “податок від димової труби”, *поденищина, почерезщина* “у дореволюційний час вид податку”).

Інші конфіксальні збірні назви окремих груп не формують. Обстежені середньоукраїнські джерела спорадично засвідчують номени з афіксами *по...-окь, до...-ннє, на...-окь, при...-окь* (*пожєтокь* “майно, нажите добро”, *дожєвотие* “налбане за життя майно”, *набыток, приєвнокь* “прибавка до грошової плати наймита у вигляді врожаю, який він збирає із наданої йому господарем ділянки землі”, *прив'їнокь* “подарунок чоловіка дружині на другий день після весілля”). У сучасній українській мові та діалектах трапляються успадковані з праслов'янської та давньої руськоукраїнської мови деривати (*оберемок, набуток* та ін.). До структури новотворів входять афікси *по...-щина, від...-щина, по...-ја, на...-ја, су...-ја, по...-ок* (*померищина* “земля, яку одержує в спадщину родич бездітного покійника за піклування про нього”, *відумерищина* “речі особистого користування покійника”, *позаддє* “залишки зерна після обмолоту”,

навишл "навилок", *наруче* "обережок", *супліддя* "кілька зростлих між собою плодів, кожний з яких утворився з окремої квітки щільного суцвіття", *політок* "літній урожай, збір").

3.7. Локативні назви були відомі праслов'янській мові: **obberžьje*, **medjilěsьje*, **navьršьje* "вершина", **vьzрольje* "територія над полем", **rotorьje*, **zapekььje* "місце за піччю", **rodnožьje*, **primorьje*, **predьgorьje*, **medjijьтььь* "вільний простір між предметами", **obpolica* "край поля", **obmьšanikь* "місце, поросле мохом", **obbočina* "узбіччя", **prosědlna* "розщипина", **obberžььь* "узбережжя", **ovьršььь* "пагорбок" тощо.

3.7.1. У давній руськоукраїнській мові назви місцин творилися головним чином за допомогою формантів за...-ник, по...-ник, от...-ник, межу...-ник, при...-ник, предь...-ник, срьдо...-ник, ѡ...-ник, под...-ник, по...-ч(ь): *зав'їтрик*, *заморьк*, *затьньк* "місце за тином (міського брамою), укриття", *поморие*, *подольє* "підгір'я, низина на березі річки", *отишак* "захищене місце, гавань", *межур'вчик*, *пригорик*, *пр'їдольк* "долина, низина", *приморик*, *прит'їтик* "місце біля дороги", *прилоучьє*, *предьгородик* "передмістя", *срьдодворик* "внутріпний двір", *срьдосп'їтник* "середня стіна, головна стіна, опора", *ѡромик* "край, межа", *ѡдолик* "долина, яр", *подьгорик*, *поднебесие*, *позость* "місце пригоспання купців; згодом — поселення, що виникало біля цього стану, село" тощо.

Пам'ятки середньоукраїнського періоду засвідчують як успадковані з попередніх століть (*задв'їр'я*, *заг'їр'я*, *зап'їччя*, *зар'їччя*, *подвор'я*, *помостє*, *поднебесіє*, *преддверіє* "місце перед дверима церкви, сходи", *предградіє* "передмістя"), так і нові похідні, утворені за допомогою продуктивних у цій функції формантів за...-ник, по...-ник, под...-ник (*загранічье*, *затольє* "поле, розміщене далеко від хати", *пом'їстьє* "садиба", *подьмьма* "дім з півною трубою, селянське тягло", *под-смужьє* "невелика частина землі, що прилягає до довгої й вузької її ділянки, яка називається *смужом*", *подрочичь* "підпора, оплот", *под'їв'я*). Менш активними виявилися афікси па...-ник, пра...-ник, междо...-ник, при...-ник, перед...-ник, на...-ник, оуз...-ник, рос-(роз)...-ник, срьдо...-ник, при...-никь, за...-окь, про...-окь, о...-окь, па...-окь, по...-окь, пере...-окь, вз...-окь, полу...-окь: *Паволочье* "територія за Волоком", *праворотє* "місце за воротами", *междоморіє*, *прис'їв'я* "сіни, місце біля сіней", *придворіє* "місце біля двору", *передьм'їстьє*, *наместя* "те, що належить або входить до маєтку", *надворье*, *оузл'їсіє*, *ростутьє*, *роздорожка*, *срьдодградик* "головна стіна міста", *прикровникь* "зала, сінний двір", *пригубнісььь*,

закмежокъ “смуґа землі або місце за межею”, застїянокъ “поселення за дуже густим лісом (за стїною лісу)”, заулокъ, закутокъ, задворокъ, промутокъ “простір між мурами, простїнокъ”, шгорокъ “місцевість, що прилягає до гори”, осередокъ, нагорокъ, посередокъ “середина”, подворокъ “садиба, дїм з дворовими прибудовами”, перевулокъ, взгорокъ, полуланокъ “поле, засїяна смуґа близько 5 десятин”.

Нова українська мова зберегла чимало давніх іменників: помор'я, побережся, заозер'я, заднір'я, заполя, покуття, погір'я “схил гори”, поділля “низинна місцевість”, поріччя, межиморр'я, межиріччя, межигір'я (міжгір'я), примор'я, присіння “невеликі сїни”, передгір'я, передмістя, надвір'я, набережся, нагір'я “гірська територія, для якої характерне поєднання плоскогір'їв з гірськими хребтами”, узгір'я, узмор'я, розпуття, розводд'я “простір чистої води між крижинами”, середостіння “частина грудної порожнини людини”, провориття “ґалєвина між двома лісами”, “проміжок між двома парканами”, підлісся, присїлок, замїжок, закуток, задвірок, осередок, нагірок, подвірок, узгорокъ та ін.

Значну кількість нових слів утворено головню за участю формантів за-...-ја, по-...-ја, о-...-ја, об-...-ја, межн-(між)-...-ја, при-...-ја, під-...-ја, уз-...-ја, нал-...-ја, без-...-ја, роз-...-ја, серед-...-ја, через-...-ја, перед-...-ја, при-...-ок, за-...-ок, по-...-ник, при-...-ник, ви-...-ок, пере-...-ок, о-...-ок, на-...-ок, по-...-ок, про-...-ок, уз-...-ок, у-...-ок, о-...-ник: забережся, запілля “місце під підлогою”, замістя “околиці міста”, заріння “пологий берег річки, вкритий рїнню”, заґумення, затруб'я “простір за трубою”; заокєанія, застїлля “місце за столом”, засмар'я, пониззя, пограниччя, поконече “край поля, ниви, городу, який не засївається”, обоче “узбіччя”, оземля “трунт”, обніжся “підніжжя”, опілля “широке поле в оточенні лісів”, межимір'я “простір між земельними надїлами — мірами”, міждорїжся, міжрядд'я, прибережся, прилісся, привілля “вільний простір”, прикордоння, приозер'я, прияр'я, підхолм'я, підзамча “місце перед замком”, піднебєсся, підсоння “осоння”, узєраниччя, уздвір'я “місце за дворами, уздовж дворів”, узміжся “місце біля межі”, узбережся, узбіччя, надбережся, надмор'я, надсмар'я, надріччя, безнудд'я, безмір'я “незорї простори, безмежжя”, розхрєствя “перехрєствя дорїг”, роздоля, середгір'я, середохрєствя “роздорїжжя”, черезнив'я “черезсмуґжя”, передіччя “місцевість перед током”, пригорок, пригорбок, приулок “маленька вулиця, що пролягає біля більшої або попереk її”, приґаток “невеликий насип, ґребля”, приярок, прискалок “мала скеля”, затишок, залїсок, заселок “місце за селом”, закосок “невелика підводна піщана відмілина, яка йде від берега до центру ріки”, зєкрайок “край чоґось

або місце, яке знаходиться зразу після чогось”, *затінок* “схил горба, що знаходиться в тіні; затінена частина поля”, *загічок* “річний рукав”, *завадок* “затока”, *задорожок* “частина ниви за польовою дорогою”, *погірник* “пасовисько для дійних овець”, *помийник* “куток у хаті на посуд і воду”, *поголовник* “кінець ниви, де повертають плуг для оранки в зворотному напрямку”, *прикордонник* “територія вздовж кордону”, *прихалабник* “те саме, що прибудова”, *видалинок* “невелика й неглибока улоговина”, *виарок* “невеликий яр із пологими схилами”, *вибалок*, *виюрок* “джерело, потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі або в колодязь”, *виюмок*, *перемежок* “вузька земельна смуга землі між ділянками городу, поля”, *перехресток*, *перешарок* “проміжки між шарами ґрунту”, *перешийок*, *перевірок* “частина двору перед будинком”, *перейрок* “неглибока улоговина, ритвина, вибоїна або поперечний яр”, *перебалок* “невелика балка”, *перегорок* “височина, часто з пологими схилами, пагорок”, *офраїок* “кінець ниви”, *оцарок* “загін для худоби”, *пагорбок*, *поплісок* “вид великої кашки, що залишилася після дощу або повені на місці, покритому травою”, *пралісок* “місце в лісі або на узліссі, вільне від дерев, галявина”, *провулок*, *узлісок* “край лісу”, *узміжок* “край межі”, *ускалок* “частина скалки, тріска, якою світили”, *омишник* “утеплене приміщення для зберігання вуликів із бджолами взимку” та багато інших.

3.7.2. Значну групу з-поміж найменувань місцевості чи території становлять географічні назви. У давньокіївську добу такі номени творилися за допомогою формантів *за-...-ник*, *по-...-ник*, *межи-...-ник*: *Заволочье*, *Зад'їсьє*, *Посульє* “перяславські землі вздовж річки Сули”, *Поросьє*, *Повольжик*, *Понизьє* “територія в низовині”, *Побожик* “місцевість біля р. Південний Буг” та ін.

Середньоукраїнські джерела фіксують кілька успадкованих із попередніх періодів дериватів: *Замостя*, *Задесення*, *Подесення*, *Межиречье*, *Межибожье*. Найпродуктивнішими у творенні нових топонімів у XIV-XVIII століттях були конфікси *за-...-ник* та *по-...-ник*: *Зал'їсьє*, *Заозерье*, *Зарудье*, *Забережя* “село за березовим гаєм”, *Заболовесьє*, *Заболотіє*, *Забилоче* “територія за р. Білкою, притокою Тетерева”, *Запсельє*, *Задніпря*, *Покутьє*, *погорье* “височина, узгір'я”, *Порече* “село біля ріки”, *Палє(с)я* і под. Меншу активність виявляли форманти *под-...-ник* та *перед-...-ник*: *Подл'їсьє*, *Подєє* “назва села у Волинській області, Підгай”, *Подляшье*, *передьмостя* “територія перед мостом”.

Джерела нової української мови успадковують низку давніх онімизованих дериватів (*Полісся*, *Подністрія*, *Запоріжжя*, *Покуття* тощо). За виробленими в попередні роки моделями твориться багато нових територіальних назв. Зберігає продуктивність у творенні локативних

онімів конфікс за...-j(а) (*Залич'я, Запругтя, Засольч'я, Закриниччя, Заверб'я, Закуття, Заріжжя, Забайкалля, Записілля, Забріддя* та ін.), значно зростає активність форманта під...-ja: *Підлиссе* “село на Львівщині, розташоване поблизу *Лисої гори*”, *Підкарпаття* “територія під Карпатами”, *Підбережжя, Підбір'я, Підтилиц'я* “село, засновника або власника якого звали Пилипом”, *Підруддя* “село, яке знаходиться поблизу місця добування руди”, *Підсулля* “село, розташоване біля р. Сули”, *Підсаддя, Підмихайля* тощо.

У функції творення географічних найменувань з'являються афікси при...-j(а), над...-j(а), перед...-j(а), на...-j(а), перед...-j(а), за...-ок, про...-ок: *Приамур'я, Призов'я, Приморномор'я, Надвожжя, Наддесення, Наддубруччя, Надбужжя, Напрудя, Передбір'я* “село, розташоване перед бором або поблизу нього”, *Передкарпаття, Заставок* “став басейну Стиру”, *Застирок* “рукав басейну Стиру”, *Зарічок, Проселок* “населений пункт, розташований між селами” та ін.

3.7.3. У конфіксальній підсистемі іменника соматичні номени представлені досить помітною кількістю дериватів. Ця група іменників почала формуватись у давньокиївську добу за допомогою афіксів об...-ик, междо...-ик, на...-ик, за...-ик, по...-иця: *обочик* “скровня, очна западина”, *обличчя* “обличчя”, *междорам'я* “частина тіла між плечима; спина”, *натиччя* “щотики, обличчя”, *наоусь* “юнацький пушок на обличчі, вуса, що пробиваються”, *зап'ястик* “зап'ястя”, *потылиця* “спинний хребет у тварини”.

Середньоукраїнська мова успадкувала деякі давні найменування (*обушіє, обличчя, междорам'я*), засвідчено кілька нових слів, утворених за допомогою конфіксів за...-окь та по...-окь (*затылок, потылок* “щотики”).

У новій українській мові функціонують відомі з попередніх періодів іменники (*обличчя* “передня частина голови людини”, *затылок* “потылиця”, *потилок* “щотики”), разом із тим розглядає підгрупа номенів досить активно поповнюється новими, нерідко термінологічними утвореннями. Високопродуктивними в деривуванні соматичних назв виступають форманти о...-ja, під...-ja, межн-(між)...-ja, над...-ja: *олегення* “шлевра”, *оруддя* “трудна клітка”, *озаддя* “нижня частина спини; попереk”, *осердя* “замкнене утворення навколо серця”, *ожилля*, *очерев'я* “черевна порожнина”, *онерв'я* “те, що знаходиться навколо нерва”, *ом'язя* “те, що оточує м'язи”, *окістя* “зовнішня сполучно-тканинна оболонка кістки”, *підпул'я* “місце на тілі під пулом”, *підпхив'я, підпхивця, піддзьоб'я, підребер'я, межимоззя, міжсибрів'я, межистиння* “частина грудної порожнини людини та ряду хребетних тварин, у якій розташоване серце, бронки, стравохід і т. ін.”, *межшпастя* “губчатка”, *надбрів'я, надлоб'я, надпліччя* “частина тіла,

що міститься вище плечей, між плечима і шиєю”, *надхвістя* “частина оперення птаха біля хвоста”. Ряд дериватів цього семантичного типу утворений за допомогою конфіксів *при...-ја, перед...ја, на...ја, серед...ја, за...-ок, при...-ник, над...-ник, за...-ник, між...-ник, о...-ок, у...-ок* (*примуддя, приуразя* “те, що оточує матку”, *передпліччя, передрам'я* “передпліччя”, *передсердя, наруччя* “частина тіла людини над пелечем”, *насердя* “верхня оболонка серця”, *середостіння* “частина грудної порожнини”, *зашилок* “задня частина шиї”, *закривок* “карк, те, що знаходиться на потилиці”, *зап'яток* “задня сторона п'ятики”, *заріжок* “останній шматок шкіри, що знаходиться перед рогами”, *зап'яток, заличок* “щока людини”, *пришлунник* “місце у верхньому відділі шлунку”, *присечник* “статева залоза”, *надеортанник* “хрящ над входом у гортань”, *заплунник* “вихідний відділ у шлунку”, *міжквітний* “простір, що утворюється в місцях стикування декількох квітин”, *окіток* “хребець або відросток на кістках”, *ушилок* “шкіра на потилиці або першийок”.

3.7.4. Найменування приміщень та їхніх частин у давній русько-українській мові репрезентовані невеликою групою. До складу цих дериватів входили форманти *о...-ик, при...-ик, по...-в, при...-ник*: *одверие* “одвірок, двірня рама”, *окрилье* “бокове крило храму”, *придверие* “сіни, місце перед дверима”, *пороубь* “в'язниця”, *прибоожникъ* “притвор у церкві”.

Середньоукраїнські джерела засвідчують невелику кількість новотворів із формантом *под...-ик*: *подстр'в'іііе, подст'в'іііе* “зайжджий двір”, *подьобразіе, подоконня* “місце під вікнами”.

Джерела наступних століть фіксують кілька відомих із попередніх століть структур (*підстришшя, підсіння, підвіконня* тощо). Нові номени приміщень та їхніх деталей утворені здебільшого за допомогою конфіксів *під...-ја та за...-ок* (*підпілля* “місце під підлогою”, *підпіччя* “місце під піччю”, *підрунтя* “основа будови, фундамент”, *підземелля* “приміщення, печера під землею поверхнею”, *передбанник, запічок, закамірок* “обгороджене місце за коморою”, *закапелок* “сховок, невеличке місце поза чим-небудь”, *застінок* “загородка біля сіней, перед сіньми”, *засторонок* “відгороджене бокове відділення у клуні або кімнаті” та ін.).

Невелика кількість похідних утворена за допомогою мало продуктивних у цій функції формантів *по...-ник, при...-ок, о...-ок, від...-ок, пере...-ок, полу...-ок, між...-ја, під...-ниця* (*поверхник* “стріха у вівчарні”, *прихаток* “невелика хатка”, *пристінок* “невисока стінка, яка відгороджує частину приміщення”, *опічокъ* “маленька приступка біля великої печі для каганця”, *остінок* “стіна між вікнами”,

острійшок “покрівля з союми над тином”, *відкрилок* “частина будівлі, що прилягає до одного з крил основної споруди”, *перетинок* “невеликий поперечний тин”, *перестінок*, *полусцінок* “стіна між вікнами”, *міжвіконня* “простінок”, *підвіконниця* “підвіконня”).

3.8. Значна кількість конфіксальних іменників з абстрактним значенням функціонувала в праслов'янській мові: **bezgodъje*, **nečasъje*, **nasileje*, **nedogъ / *nedoga*, **obrokъ* “урочиста обіцянка”, **dostojъ* “достойнство”, **povodъ* “повинь”, **jъzvětъ* “донос, причина”, **bezghzъdica* “безглуздя, нісенітниця”, **neudobica* “незручності”, **nasъrdъkъ* “злість, ворожнеча”, **obpredъkъ* “перед; початок”, **nasъrdъka* “злість, ворожнеча”, **ponedělъnikъ* та ін.

3.8.1. Упродовж писемного періоду розвитку української мови їхня кількість значно зросла. Найчисленнішими серед них упродовж усіх періодів розвитку мови є назви станів.

3.8.1.1. Іменники на позначення стану (психічного, фізичного, родинного, матеріального) та особливостей вдачі, поведінки, віку людини уже в XI–XIII століттях сформували потужну групу. Творилися вони в основному за допомогою конфіксів *не...-ніє*, *без...-ніє*, *не...-а(ь)*, *не...-ство(-стває)*, *без...-ство(-стває)*, *во...-стває*, *пере...-ніє*: *несмыслиє* “безумство”, *нетобик* “ворожнеча”, *неразуміє*, *недужіє* “хвороба”, *незатиғаніє* “упевненість, твердість у ході”, *безблагодѣтніє* “невдячність”, *безвратніє* “неможливість рухатися”, *бесчеловѣчніє* “негуманність”, *немоць* “слабість, безсильність”, *недугъ* “хвороба, страждання, порок”, *несмысльство* “безрозсудність, безумство”, *невѣрство* “невір'я, сумнів”, *небожъзньство* “необережність, безстрашність”, *неплодъство* “безпліддя”, *бездѣтство* “бездітність”, *безимѣнство* “бідність”, *безбрачѣствіє* “неодруженість”, *возбрачѣствіє* “те саме”, *пересердіє* “досада, прикрість” та ін.

Середньоукраїнська мова успадкувала чимало абстрактів цієї підгрупи: *нечестіє*, *незлобіє*, *неразуміє*, *безчеловчіє*, *безсоніє*, *безстрашіє*, *недоуміє*, *нечаяніє*, *недовѣріє* тощо. Фіксуються й нові деривати з формантами *без...-я*, *не...-ан-я*, *не...-а(ь)*, *с...-а(а)* (*безхваліє* “відсутність самохвальства”, *безправіє*, *безсраміє*, *безмолвіє*, *безпутіє*, *безчесталіє*, *безчестьє*, *безголюя* “нещастя”, *невистанія* “стан бадьорості, безсоння”, *ненаситъ* “велика жадоба, потяг, прагнення до чогонбудь”, *нехотъ* “небажання”, *скруха* “тніпчий настрій; ненависть” тощо).

У новій українській мові документуються успадковані деривати: *безглуздя*, *безділля*, *бездолія*, *безвіччя*, *безстрастія*, *безвір'я*, *безпуття* “безпутна поведінка”, *безчестя*, *безголів'я*, *безслав'я*, *ненаситъ*, *нехитъ*, *негослух* “неслухняність”, *скруха* та ін. У функції творення іменників

цієї підгрупи активно продовжує діяти конфікс без...-ја: *безбілля* “відсутність болу”, *безрошиця*, *безробіття* тощо. Менш продуктивними є афікси не...-ја, пере...-ја, про...-ја, по...-ја, недо...-ја, без...-няця, не...-ка, котрі входять до складу нечисленних успадкованих (*нерозум'я*, *пересердя* тощо) і нових субстантивів: *прохмілля* “п'юхмілля”, *пахмілля*, *недокрів'я*, *безсоння*, *невидержка* “неможливість втримати що-небудь, утриматися десь”, *невидержка* “стан, коли хто-небудь не дотримується чогось”.

3.8.1.2. Назвами соціальних явищ та стану суспільства у давній руськоукраїнській мові були іменники, утворені за допомогою формантів без...-ник, по...-ник, не...-їство(-їствие): *безнарядіє* “відсутність порядку”, *безм'їстїє* “неналежне становище”, *порядїє* “порядок, послідовність”, *неоудобїєство* “ускладнення, труднощі”, *неначальїєство* “безвладдя”.

Середньоукраїнські джерела засвідчують поодинокі іменники з цим значенням: *безкорольє* “стан держави без короля, міжкоролів'я”.

У лексиці сучасної української мови різних періодів її функціонування таких номенів засвідчено більше. Успадковані з попередніх періодів десубстантиви *безкоролєв'я*, *безкоролів'я*, *беззаконня*. У продукуванні нових дериватів найактивнішу участь беруть конфікси без...-ја, не...-ок, не...-кв: *безторожа* “застій у торгівлі”, *безуряддя*, *безвладдя*, *безкультур'я*, *безладдя*, *безтовар'я* “брак товарів”, *нидоладок* “безладдя, нелад”, *невистачка* “брак чого-небудь, недостача”, *невправка* “неможливість встигнути зробити все, що потрібно”, *несогласка* “розбрат”, *нехватка* “відсутність потрібної кількості кого-, чого-небудь”.

3.8.1.3. Найменування стану природи, засвідчені в текстах XI-XIII століть, частково успадковані з праслов'янської доби: *бездъждик*, *бездъбрик*, *наводіє* “повінь”, *въводіє* “повінь”, *растутіє* “роздоріжка”, *розводик* “розлив, повінь”, *роскалик* “відлига”, *безводик* та ін.

Пам'ятки середньоукраїнської мови фіксують як давні (*безгодіє* “негода, непогода”, *бездождіє*), так і нові похідні, утворені за допомогою формантів з...-окъ, по...-окъ: *зирокъ* “сутінка”, *политокъ* “сприятлива погода восени, після літа” тощо.

У XIX-XXI століттях функціонують відомі з попередніх періодів деривати *безвіддія* (*безводдія*), *бездоріжжєся*, *опадь*. Нові структури творяться за допомогою конфіксів без...-ја, по...-ја, по...-ка, за...-ок, па...-ок, від...-ок, без...-ня, про...-ок, о...-ѡ(а), с(ѡ)...-ѡ(а), за...-ѡ(а), по...-ѡ(а), па...-ѡ(а): *безвітря*, *бездощів'я* “відсутність дощів”, *безтіся*, *поліття* “стан погоди літом”, *поземка* “низовий вітер узимку, а також сніг, який переноситься цим вітром”, *заморозок*, *ззимок* “приморозок”, *пасвіток* “відблиск, заграва”, *наводок*, *відзимок* “холод напри-

кінці зими”, *безпуттяря*, *просуренок* “іній, ожеледь”, *окидь* “легкий весняний сніг”, *охла* “сніг з дощем, завірюха з мокрим снігом”, *снека*, *сплюща* “злива, проливний дощ”, *ізморось* “іній”, *заморозь*, *заледа* “ожеледиця”, *потимря* “присмерк”, *паволока* “стан природи, коли небо затігується хмарами”.

3.8.2. У давньокиївську добу функціонувало немало абстрактів із темпоральним значенням. До їхньої структури входили форманти *за...-ик*, *между-(между-/межи)-...-ик*, *пол-(полу)-...-ик*, *от...-ик*, *средо...-ик*, *на...-ик*, *по...-никъ*, *об...-ьница*, *па...-ница*, *за...-ина*, *не...-в(а)*: *заутрьк* “ранок”, *зарание* “світанок, ранок”, *междучасие* “проміжок часу, коротший за годину”, *междопівсние* “проміжок часу, перерва між виконанням пісень”, *межимісячье* “повний (молодий) місяць”, *полночье*, *полудень*, *получасие*, *полодие* “півгодини”, *оттепье* “відлига”, *отвечерье* “вечір, пізній вечір”, *средовічье* “середина жаття, віку”, *срѣдохрестик* “середина великого посту”, *навечерик* “час перед Різдвяним вечором”, *наутрьк* “ранок”, *понедѣльникъ* “перший день після неділі”, *обнощъница* “церковна служба, що починалася після заходу сонця”, *навечерница* “богослужіння добового кола, що здійснюється після вечері перед відходом до сну”, *заутрина* “ранок”, *недѣля* “тиждень, а також сьомий день тижня, який був вільним від роботи”.

У пам’ятках середньоукраїнської мови виявлено кілька іменників, здебільшого успадкованих із попереднього періоду: *побдѣнощє*, *средопостъ* “четвертий тиждень великого посту”, *понедѣльникъ*, *понедѣлок*, *заранокъ* “початок дня, ранішня година, досвіток, світанок”.

Джерела XIX-XXI століть документують деякі давні іменники (*средопістя*, *понеділок*). Новотвори деривовані за участю конфіксів *перед...-я*, *по...-я*, *під...-я*, *гри...-я*, *пів...-я*, *роз...-я*, *пере...-ок*, *перед...-ок*, *па...-ок*, *полу...-ок*, *без...-в*, *об...-в*, *до...-в*, *за...-в*: *передсоння* “час перед сном”, *передбур’я*, *передожнив’я* “час перед жнивими”, *передрання* “передранковий час”, *повечір’я* “вечір”, *пообіддя* “пора дня після обіду”, *порання* “рання, ранкова пора”, *підторося* “переддень ярмарку, базару, а також торгівля в цей день”, *приконечья* “закінчення чого-небудь, кінець”, *півріччя*, *розбазар’я* “закінчення базару”, *переднівок* “година перед битвою або збором урожаю”, *передсвітанок* “передсвітанковий час”, *паліток* “сприятливий для врожаю час улітку”, *полуденок* “час найвищого стояння сонця над горизонтом, середина дня”, *безвік* “вічність”, *безрік* “вічність”, *обкіт* “час, коли родять вівці”, *обляги* “час, коли лягають спати”, *досвіт* “світанок”, *закжн* “обряд початку жнив”, *закіс* “початок жнив”.

3.8.3. Назви опредметненої дії в українській мові XI–XXI століть репрезентовані помітною групою девербативів. Серед аналізованих конфіксальних *nomina actionis* значну кількість складають іменники на позначення заперечення дії, названої вивідним словом.

У давньокиївську добу вживалися іменники, утворені за допомогою конфіксів *не...-(є)ник*, наприклад: *нев'їрие*, *нер'їзие* “дія за дієсловом *не р'їзати*”, *неподобие* “недозволений спосіб дій”, *непричастие* “заборона на прилучення до чого-небудь, відлучення від чого-небудь”, *нетл'їние*, *неулучение* “неодержання, невиконання” та ін.

Тексти середньоукраїнської та новоукраїнської мови засвідчують успадковані з мови XI–XIII століть похідні (*неядение*, *нечаяніє*, *неначаяніє*, *невоздержаніє*, *нестаніє*), новотворів небагато: *нераденіє* “небале ставлення до обов’язків”, *нечеханье*, *нестане* “неявка; відсутність”, *невчиненье*, *незаплатчене* тощо. З часом зв’язок похідних аналізованого типу з дієсловами послаблюється, і в сучасній українській мові такі деривати починають сприйматись як префіксальні десубстантиви.

Інші найменування процесів найчастіше утворені за допомогою формантів з матеріально не вираженим постпозитивним елементом. У давньокиївську добу функціонували конфікси *по...-є(ь)*, *по...-ник*, *пред...-ик*, *въз...-ик*, *по...-окь*: *пос'їть* “турбота, мильість”, *поскажь* “стрибок”, *позорь* “погляд”, *пособие* “допомога, сприяння”, *посильє* “підкріплення, допомога”, *поборьк* “допомога”, *предстолие* “голоування, почесне пастирське служіння, ієрейство”, *възмездье* “винагорода, відплата”, *под'їлокь* “заняття, обов’язок, справа, робота, виконувани після головної справи, обов’язків”.

Середньоукраїнські джерела засвідчують відомі з попередніх періодів деривати *постуть* (цей іменник уживаний у більш широкому значенні — “хід, виробництво, течія”), *позорь* “погляд, вигляд, знак і т.ін.”, *покрикь*, *окрикь* “крик, вигук” та ін. Нові слова утворені головним чином за допомогою конфіксів *о-/об...-є(а)*, *за...-є*, *у...-є*, *по...-окь*, *по...-ка*: *обловь* “спосіб полювання”, *обрада* “собор, нарада, обговорення; порада”, *затягь* “військова кампанія, похід”, *упадь* “падіння”, *посединокь* “двобій, під час якого суперники поставали один проти одного”, *потичка* “сварка, бійка”.

Лексикографічні праці XIX–XXI століть засвідчують значно більшу кількість *nomina actionis*, серед яких є ряд відомих із попередніх періодів іменників: *покрик*, *окрик*, *облава*, *обрада* *посединок* “двобій, запекла суперечка”, *забава* тощо. Новотвори здебільшого мають у своєму складі конфікси *по...-є*, *о-/об...-є*, *за...-є*, *су...-є*, *від...-є*, *по...-ник*, *за...-ник*, *по...-ка*: *порух* “рух”, *подмуд*, *помах*, *посвист*, *поштовх*,

пожук, *обіг* “циркуляція води”, *оміх* “спалах полум’я, вогняний язик”, *обзор* “оглядання; увага, повага”, *затруд* “праця, зусилля”, *забіг* “набіг; у спортивних змаганнях — біг на певну відстань”, *суполоч* “скупчення, сновигання людей”, *суговора* “розмова”, *перегана* “докори, суперечки”, *відрух* “мимовільний рух; рефлекс”, *поличник* “ляпас”, *потисник* ляпас, *удар в обличчя*, *зашийник* “удар по зашийку”, *завушник* “удар поза вуха”, *поторожка* “аукціон”, *погудка* “звістка; нарікання”, *почестка* “частування, пригошення”, рідко “честь, слава” та ін.

3.8.4. Упродовж XI-XXI століть в українській мові сформувалася група конфіксальних номенів хвороб.

У давній руськоукраїнській мові такі назви вряди-годи творилися за допомогою форманта за-...-(н)иця: *затушниця* “шишка, пухляк за вухом”. Джерела середньоукраїнської мови засвідчують новотвір *повстриє* “хвороба, пощесь”.

У новій українській мові арсенал засобів, що беруть участь у деривуванні найменувань хвороб, розширюється, продуктивність у цій функції виявляють конфікси з постпозитивним компонентом -(н)иця — за-...-(н)иця, під-...-(н)иця, при-...-(н)иця, о-...-(н)иця, по-...-(н)иця: окрім пізно задокументованого давнього іменника *завушниця*, фіксуються також новотвори *заногтиця* “нарив на пальці під нігтем”, *ззубиця* “нарів на яснах”, *під’язичниця* “вид дитячої хвороби, пухир під язиком”, *прикутниця* “парапроктит”, *прирутниця* “простатит”, *сиджовиця* “перинефрит”, *почеревця* “дизентерія”. Рідше номени розгляданої групи утворені за допомогою формантів су-...-є(а), ня-...-є(а), об-...-є, за-...-ник, по-...-нина, недо-...-я: *суспір* “астма”, *судорога* “корчі”, *напуда* “більмо”, *насморок* “нежить”, *облоє* “затяжна хвороба”, *завушник* “ангіна”, *зушник* “хвороба у свиней; опух за вухом”, *почеревина* “кривавий пронос, дизентерія”, *недокрів’я* “хвороба крові” тощо.

4. Конфіксальна деривація іменників передбачає чітку спеціалізацію у вираженні певних словотвірних значень. Однак на різних українських теренах, а нерідко в одних і тих самих просторово-часових континуумах для творення назв з ідентичною семантикою часом використовувалися різні конфіксальні форманти, що спричинювало появу найменувань типу *підсніжник* — *підсніжка*, *насонішник* — *посонячник* — *подсонішник* “соняшник”, *пролісок* — *проліска* “пролісок”, *насмітник* “рослина, яка росте на смітнику” — *насмітниця* “те саме”, *підножкає* — *підножкаєк* — *підножка* “підставка під ноги” тощо. Це свідчить як про загальноукраїнські тенденції інтенсивної розбудови дериваційної системи мови за рахунок поповнення словотвірних засобів двоелементними афіксами, так і про широкі можливості вибору препозитивних (*підголовок* — *зеловєк* — *беззеловєк* “подушка”,

підголовач — *приголовач* “те саме”; *надобіddя* — *передобіddя* — *додобіddя* (“час перед обідом”) і постпозитивних компонентів конфікса для творення дериватів із заданим значенням (*підгортиця* “нижня частина ярма” — *підгорця* “те саме”; *черезсідельник* “ремінь, що проходить через сіделко від однієї голоблі до другої, підтримуючи їх” — *черезсіделок* “те саме”, *безгаміння* “відсутність гомону, звуків, голосів; тиша” — *безгамінь* “відсутність гомону, звуків, голосів”, *подпрасокь* “пристрій, на який ставлять праску під час прасування” — *підпрасник* “те саме”, *недолюд* — *недолюдок*, *недоум* — *недоумок*, *кадовб* — *кадовбець*, *кадовбина*, *кадовбаня*, *катлуба* — *катлубень*, *пригзір* — *пригзорок*, *павідь* — *паводок*, *безголов* — *безголів'я*, *задра* — *задирка*, *супір* — *суперечка*, *парость* — *паросток*, *сусіда* (жін.р.) — *сусідка*, *огуз* — *огузок*).

Таким чином, розгляд причин та умов формування конфіксальних словотворчих засобів українського іменника, історії їхньої участі в дериваційних процесах від найдавнішої доби до сучасності показує тяглість продукування субстантивів за допомогою цих двокомпонентних морфем; конфіксальна деривація іменника сучасної української мови є природним продовженням давніх процесів творення нових слів: українська мова успадкувала основний масив конфіксальних словотворчих засобів праслов'янського та давньокиївського періодів, значно розвинула продуктивність панівної більшості з них, сформувала в межах наявних словотвірних типів нові лексико-словотвірні підтипи. На ґрунті власне української мови виник ряд нових конфіксальних формантів, які разом із давніми словотворчими засобами такого штибу склалися в цілісну, впорядковану підсистему — вагомий складник афіксальної дериваційної системи українського іменника.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скорочення назв мов і говорів

авест. — авестійська	ори. — орнітологічне
алб. — албанська	п. — польська
балт. — балтійська	перс. — перська
блр. — білоруська	прасл. — праслов'янська
вірм. — вірменська	прус. — пруська
влуж. — верхньолужицька	рос. — російська
гот. — готська	рос.-цсл. — мова церковно- слов'янських пам'яток російських списків
гр. — грецька	сер.р. — середній рід
гуц. — гуцульське	слв. — словацька
д.-інд. — давньоіндійська	ст-п. — старопольська
д.-лат. — давньолатинська	ст-сл. — старослов'янська
д.-прус. — давньопруська	суч. — сучасне
д.-р.-укр. — давньорусько- українська	сх.-лит. — східнолитовська
д.-р. — давньоруська	тур. — турецька
і.с. — індоєвропейська	укр. — українська
лат. — латинська	хет. — хетська
лит. — литовська	цсл. — церковнослов'янська
лтс. — латиська	ч. — чеська
нивн. — нижньовірхньонімецька	
нім. — німецька	

Інші скорочення

авт. — авторське	і т.ін. — і таке інше
бл. — близько	ім. — іменник
бот. — ботанічне	ін. сп. — інший список
букв. — буквально	к. — кінець
геол. — геологічне	лайл. — лайливе
груб. — грубе	мн. — множина
див. — дивіться	одн. — однина
діал. — діалектне	орн. — орнітологічне
др.пол. — друга половина	п.п. — підпункт
евфем. — евфемічне	п.пол. — перша половина
жін. р. — жіночий рід	п.трет. — перша третина
зв. — зворот	перен. — переносне
зневажл. — зневажливе	под. — подібне

поет. — поетичне
пор. — порівняйте
прикм. — прикметник
присл. — прислівник
р. — річка
Р.в. — родовий відмінок
р-н — район
розм. — розмовне
сер. — середина
сер. р. — середній рід

смт — селище міського типу
сп. — список
спец. — спеціальне
спор. — споріднене
ст.н.е. — століття нашої ери
та ін. — та інші
ткацьк. — ткацьке
церк. — церковне
чол.р. — чоловічий рід

**ПЕРЕЛІК
УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ
ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

- АЖ 1605** Актова книга Житомирського гродського уряду 1605 року // Волинь-Житомирщина. – 1988. – № 2. – С. 75-110.
- АЖ 1611** Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 92 с.
- АЖ** Актова книга Житомирського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 рр.) / Підгот. до вид. М.К. Бойчук. – К.: Наукова думка, 1965. – 191 с.
- АКНЗС** Архів коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т.1, 2. – К., 1998-2000.
- АКП** Актовые книги Полтавского городского уряда XVII вѣка / Редакція и примѣчания В.Л. Модзалевського. – Черниговъ, 1912-1914. Вып. 1-3.
- АЛМ** Акты литовской метрики. Собраны заслуженнымъ профессоромъ Императорскаго Варшавскаго университета Ф.И. Леонтовичемъ. – Варшава: Типография Варшавскаго учебнаго округа, 1896. Вып. 1, 2.
- АМВ** Апракос Мстислава Великого / Отв. ред. доктор филол. наук Л.П. Жуковская. – М.: Наука, 1983. – 526с.
- АН** Неплюк М.А. Українсько-лигінський аязгомічний словник. (Аязгомічна номенклатура). – Львів: Львівський державний медичний інститут, 1995. – 216 с.
- АО** Акты села Одрехови / Упоряд. І.М. Керницький, А.О. Купчинський; Відпов. ред. Л.Л. Гумецька. – К.: Наукова думка, 1970. – 260 с.
- АрхЮЗР** Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссіею по разбору древних актов. – Киев: Въ университетской типографіи, 1859–1914. – Т. 1-8.
- АС** Актовая книга Стародубского городского уряда 1693 года / Підгот. до вид. В.Л.Модзалевський. – Чернігів, 1914.
- АУМ** Атлас української мови. – Т.1. – К., 1984. – 498 с. – Т.2. 1988. – 520 с.
- АЮЗР** Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссіею. – Спб., 1861-1892. – Т.1-15.
- Бат** Верхратський І. Говір батюків. – Львів, 1912. – 307 с.

- Бевка** Бевка О. Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Мараморощьського комітату. – Ніредьгаза, 2004. – 180 с.
- БерЛекс** Лексикон словенороський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В. Німчука: Надрук з вид. 1627 р. фотомех. способом. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – XL, 272 с.
- Беседа** Беседа трех святителей // Памятники литературы древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева. Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 136-147.
- Б-Н** Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В. Німчук. – К.: Наукова думка, – 1966. – 423 с.
- Бодн** Боднарський М.С. Словник географічних назв. – К.: Радянська школа, 1955. – 363 с.
- Бот** Словник ботанічної номенклатури /Проек./ . – К., 1928. – 313 с.
- Брил** Бриліньський Д.М. Словник подільських говірок. – Хмельницький ред.-вид. відділ, 1991. – 116 с.
- Брод** Горбач О. Словник говірки села Бродина // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000. – С.245-364.
- БРУПС** Большой русско-украинский политехнический словарь / Под ред. А.С. Благовещенского. – К.: Изд. дом “Чумацький Шлях”, 2002. – 749 с.
- БукГов** Матеріали до словника буковинських говірок. Вип. 1-6. / Ред. кол. К.Ф. Герман, К.М. Лук'янюк, В.А. Прокопенко. – Чернівці: Чернівецький державний університет, 1971-1979.
- Булик** Булик З.В. Словотвір бойківської музичної лексики. – К., 1969. – С. 47-51. (Українська діалектна морфологія).
- Вас** Василенко В.И. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Отделы I, II, III. Кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледелие, народные поговорки и изречения. – Харьков, 1902. – 80 с.
- ВГХ** Вкладная Варлаама Хутынскому монастырю после 1192 г. // Обнорский С.И., Бархударов И.С. Хрестоматия по истории русского языка. – 2-е изд-е. – Ч.1. – М., 1952. – С. 32-34.
- ВелС** Величко С. Сказаніє о войнѣ козацкой зъ поляками. – К., 1864. – 269 с.

- Верх** Верхратський І. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1899. – Т. 27-30; 1901. – Т. 40,44; 1902. – Т. 45.
- ВерхДунавець** Горбач О. Діалектологічний словник північно-добруджанської говірки с.Верхній Дунавець біля Тульчі // Олекса Горбач. Зібрані статті. V. Діалектологія. Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – С. 362-405.
- Виноградський** Виноградський Ю. До діалектології Задесення. Говірка м.Сосниці та деякі відомості про говірки сіл сусідніх районів // Український діалектологічний збірник. Кн. I. – К.: Укр. академія наук, 1928. – С. 145-169.
- Виш** Випенський І. Сочинення / Підгот. текста, стаття і коментарии І.П.Еремина. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1955. – 372 с.
- ВЛЗ** Чабаненко В.А. Великий Луг Запорозький. Історико-топонімічний словник. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 330 с.
- ВолГ** Волинські грамоти XVI ст. / Упор. В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. – К.: Наукова думка, 1995. – 245 с.
- ВТСУМ** Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
- ВУР** Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы (К 300-летию: 1654-1954): В 3-х томах. – М.: Изд-во АН СССР, 1954.
- Гал** Галятівський Іоанікій. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І.П. Чепіга. – К.: Наукова думка, 1985. – 444 с.
- ГалЛем** Верхратський І. Про говор галицких лемків. – Львів, 1902. – 480 с.
- ГГ** Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / Відп. ред. Закревська Я.В. – Львів, 2000. – 364 с.
- ГЕУ** Географічна енциклопедія України. – К.: “Українська Радянська Енциклопедія” імені М.П. Бажана, 1989. – Т.1. – 1990. – Т.2.
- ГовЗам** Верхратський І. Говір Замішанців // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Т.ПІ. – Львів: Печатня НТШ, 1894. – С. 153-210.
- ГовНегост** Горбач О. Словник говірки села Негостина (Румунія) // Діалектологічні студії. 3: Збірник пам’яті Ярослави Закревської. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2003. – С. 422-488.

- Гол** Дзензелівський Й.О., Зузана Ганудель. Словник української мови Я.Ф. Головацького // Науковий збірник Музею української культури у Світнику №10. – Пряшів: Братиславське словацьке педагогічне видавництво, 1982. – С. 136-204.
- Голов** Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – К., 1982. – 367 с.
- Гор** Горепький П.Й. Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування (проект). Відтворення видання 1928 року. – К., 2008. – 112 с.
- Горб** Словарь древняго актового языка северо-западнаго края и царства польскаго / Составленъ Н. Горбачевскимъ. – Вильна, 1874. – 399 с.
- Гр** Словарь української мови / Збір. ред. журн. “Киевская старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. 1-4.
- Граб** Гисторія о началѣ проименованія козаковъ, о(т)куда козаки нареченны, о(т) коего племени и рода // Гисторія... Г.Граб'янки. Лѣтопись краткій... / Упор. В.М. Мойсіенко. – Житомир, 2001. – С. 39-173.
- Грам** Граматика слов'янська Івана Ужевича / Підготовка до друку І.К. Білодіда, Є.М. Кудрицького. – К.: Наукова думка, 1970. – 432 с.
- ГСт** Словник гідронімів басейну Стиру // Шульгач В.П. Гідронімія басейну Стиру. – К., 1993. – С. 130-142.
- ГТ** Василенко П., Шелудько Ів. Словник гірничої термінології (Проект). – Харків: Держ. вид-во України, 1931. – 142 с.
- ГуцГ** Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я.Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- Д** Дубровський В. Словник Українсько-московський. 5 вид. – К.: Рідна мова, без року. – 361 с.
- Даль** Даль В.И. Толковий словарь живого великорусскаго языка В 4-х томах. Републикация издания 1880 года. – М.: Цитадель, 1998.
- ДБХ** Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип'якевич, І. Бугич. – К., 1961. – 740 с.
- ДДГ** Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. / Відп. ред. Л.А. Дубровіна. – К.: Наукова думка, 1993. – 392 с.
- ДЗ** Слово Даниила Заточника по редакціям XII и XIII вв. и их перделкам / Подгот. к печати Н.Н. Зарубин. – Л.: Изд-во АН СССР, 1932. – XVI, 166 с., XIII ил.

- ДзПА** Дзендзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – К.: Наукова думка, 1984 – 308 с.; 2-е вид.: – К.: Наукова думка, 1987. – 300 с.
- ДзПодністр** Дзендзелівський Й.О. Словник специфічної лексики говірок Нижнього Подністров'я // Лексикографічний бюлетень. Вип. VI. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 36-54.
- Діал** Йоана Дамаскина діалектика, або Логіка // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.). Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 73-142.
- ДМ** Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. Зб. акт. документів / Підгот. до вид. В.В. Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова, В.Ю. Франчук, Т.К. Черторизька. – К.: Наукова думка, 1981. – 316 с.
- ДНМ** Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: (Мат. сотенних канцел. і ратуш Лівобереж. України) / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наукова думка, 1976. – 416 с.
- Довге** Говірка села Довге Іршавського району Закарпатської області. Особиста картотека В.В. Німчука
- ДолГов** Верхратський І. Про говор долівський // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Т. XXV-XXVI. – Кн. III і IV. – Львів, 1900. – 127 с.
- Дом** Доманицький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. – К.: Друкарня С.А. Борисова, 1906. – 128 с.
- Дорош** Дорошенко С.І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини // Діалектологічний бюлетень. – Вип. IX. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 101-123.
- Дубр** Дубровський В. Словник московсько-український. – К.: Рідна мова, 1918. – 542 с.
- Душ** Душевник Г.Т. // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI - початок XVIII ст.). Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 180-207.
- Ен** Катрановъ С.П. Словарь малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Энеидѣ, съ русскимъ переводомъ // Котляревській И.П. Виргиліева Енеида на украинскую мову перелицевана. Под ред. Левицького И.С. – Киевь-Одесса: Издание книжныхъ и музыкальныхъ магазиновъ Болеслава Корейво, 1890. – С. 293-338.
- ЕСЛГН** Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К.: Наукова думка, 1985. – 254 с.

- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови / За ред. Л.С. Мельничука: У 7 т. –Т. 1-5. – К.: Наукова думка, 1982-2006.
- ЄЄ** Євсевієве Євангеліє. – К.: КСУ, 2001. – 320 с.
- ЄУ** The Jevanhelije učytelnoje of Meletij Smotryc'kyj. Text. Volume II / With an Introduction by David A. Frick. – Harvard: Ukrainian Research Institute of Harvard University, 1987. – 552 s.
- ЄУС** Єв(г)ліє учительное ... / Перекл. М. Смотрицький. – Єв'с, 1616. – 552 с.
- Ж** Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. – Львів: Друкарня товариства ім. Т. Шевченка, 1886. – Т. 1-2, – 1117 с.
- ЖБГ** Съказание и страсть и похвала... бориса и глѣба // Успенский сборник XII-XIII вв. / Изд. подгот. О.А. Князевская, В.Г. Демьянов, М.В. Ляпон. Под. ред. С.И. Коткова. – М.: Наука, 1971. – С. 43-58.
- Жилко** Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966. – 307 с.
- Житецький** Житецький П. Словарь книжной малорусской рѣчи. Рукописи XVII вѣка. – Київ: Типографія Г.Т. Корчак-Новицького, 1889. – 104 с.
- ЖМ** Памат и житиє блженанаго оца нашег и оучителя мѣфодиа архиеписпа моравьска... // Успенский сборник XII-XIII вв. / Изд. подгот. О.Князевская, В.Демьянов, М.Ляпон / Под ред. С.И. Коткова. – М.: Наука, 1971. – С. 188-198.
- Закр** Закревський М. Старосвѣтскій пандуриста. Ки. третія. Словарь малороссійских идиомовь. – М., 1861. – С. 247-628.
- Зиз.Лекс** Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма Славеноросская. – К.: Наукова думка, 1964. – 203 с.
- Златоуст** Иоанн Златоуст. Книга иже во святых отца нашего Иоанна Златоустого, архиепископа Костантина града Маргарит глаголема. – Острог, 1595.
- ЗМТ** Записки Матвея Титловского 1620-1621 гг. // Лѣтописи событий въ Юго-Западной Россіи въ XVII вѣкѣ / Сост. Самойль Величко. – К., 1864. – С. 147-182.
- ЗСЮР** Верхратський І. Знадоби до словаря южноруського. – Львів: Друкарня тов. ім. Шевченка, 1877. – 88 с.
- Изм** Яворскій Ю.А. Малорусскій отрывок Измарагда XVII в. – Берлін, 1908. – 12 с.
- ІВ** Величковський І. Твори. – К.: Наукова думка, 1972. – 191 с.

- ІвШум** Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. – К.: Обереги, 2006. – 528 с. (надруковано за виданням: Іваницький С., Шумлянський І. Російсько-український словник: У 2-х томах. – Вінниця: Нова друкарня Пойбішпер, 1918).
- ІДБ** Історичні документи братств // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI - початок XVIII ст.). Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 13-37.
- Із** Ізюмов О. Українсько-російський словник. – Харків, 1930. – 980 с.
- Ізб 1076** Изборник 1076 года / Под ред. С.И. Коткова. – М., 1965. – 1091 с.
- ІКІС** Індекс картотеки історичного словника XVI - пполо. XVII ст. Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.
- ІаСл** Слово о законѣ и благодати Илариона // Молдован А.М. "Слово о законе и благодати" Илариона. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 78-96.
- ІМСУ** Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. – К.: Гол. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1967-1975.
- В Вінницька область. – К., 1972. – 778 с.
 - Ж Житомирська область. – К., 1973. – 726 с.
 - З Закарпатська область. – К., 1969. – 786 с.
 - І-Ф Івано-Франківська область. – К., 1971. – 640 с.
 - Л Львівська область. – К., 1968. – 79 с.
 - П Полтавська область. – К., 1967. – 1028 с.
 - С Сумська область. – К., 1973. – 745 с.
 - Т Тернопільська область. – К., 1972. – 839 с.
- ИФ** Мещерский Н.А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. – М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 578 с.
- Інт** Українські інтермедії XVII-XVIII ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 239 с.
- КА** Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол. Т. II. – Варшава, 1930. – 192 с.
- КартТимч** Тимченко С. Картотека "Історичного словника української мови". Зберігається в інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.
- Кв-Осн** Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: У трьох томах. – Харків: ХДУ, 1978-1979. – Т. 1-3.

- КЗ** Зинівій К. Вірші. Приповіді посполиті / Підгот. тексту І.П. Чепіги; Вступ. стаття В.П. Колосової, І.П. Чепіги; Істор.-літ. комент. В.П. Колосової. – К.: Наукова думка, 1971. – 391 с.
- КнКПС** Книга Київського підкоморського суду / Відповід. ред. В.В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1991. – 344 с.
- Кондратюк** Словник сучасного українського сленгу / Упор. Т.М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350с.
- Корепанова** Корепанова А.П. Словотворчі типи гідронімів басейну Нижньої Десни. – К.: Наукова думка, 1969. – 98 с.
- Корз** Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 62-267.
- КП** Абрамович Д.І. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання. – К.: Час, 1991. – 280 с.
- Кр** Російсько-український словник / Гол.ред. А.Е. Кримський: Електронна версія (А-П) / Підгот. О.Телемко. – К, 2007. – 2568 с.
- КраснийБрід** Горбач О. Південнолемківська говірка й діалектний словник с.Красний Брід бл. Меджилаборець /Пряшівщина/. Словник // Олекса Горбач. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – С. 524-660.
- ЛґтКр** Лґтопись краткій о(т) початкѣ великоросійски(х) и про(т)чихъ кнзей и монархові, хто в которомъ годѣ імѣль прѣль великоросійского кнжнія, и хто в Малой Росіи былъ гетмано(м) в которомъ годѣ, и что в тѣхъ годахъ дѣялося // Гісторія... Г.Габ'янки. Лґтопись краткій... / Упор. В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2001. – С. 175-253.
- ЛАЗ** Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (лексика). Ч.1-2. —Ужгород, 1958-1960.
- ЛВел** Лґтопись событій въ Югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Составилъ Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцелярії Войска запорожскаго, 1720. Издано Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ. – Київ, 1848-1864. – Т.1-4.

- ЛГВ** Галицько-Волинський літопис // Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. II. – С. 715-938.
- ЛГП** Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наукова думка, 1984. – 127 с.
- ЛД** “Літописець” Дворецких — пам'ятник українського летописання XVII в. // Летописи и хроники: Сб. статей. – М., 1984. – С. 219-234.
- Левч** Опыт русско-украинского словаря / Сост. М. Левченко. – К.: Типографія Губернского Управления, 1874. – 188 с.
- ЛексФр** Лексика поетичних творів Івана Франка. – Львів: Львівський державний університет. – 264 с.
- Леснова** Леснова В.В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її ряс. – Луганськ: Шлях, 1999. – 76 с.
- ЛЗГ** Лаврентій Зизаній. Грамматика словенска / Підгот. факсим. видання та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1980. – 56 с.
- Лис** Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К.: Наукова думка, 1974. – 270 с.
- ЛисЧерк** Лисенко П.С. Словник специфічної лексики правобережної Черкащини // Лексикографічний бюлетень. Вип. VI. – К., 1958. – С. 5-22.
- ЛитСтат** Статут великого княжества Литовського.– Изд-е 3-е [1594-1595]. – Вишню: Типогр. Мамоничов, 1588. – 554 с.
- ЛП** Полное собрание русских летописей. Т.2: Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – 373 с.
- Ліпкевич** Ліпкевич І.Г. Словник рибальської лексики // Ліпкевич І.Г. Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02. – Запоріжжя, 1993. – С. 212-235.
- ЛК** Київський літопис // Полное собрание русских летописей. Т.2: Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962.– С. 284-708.
- ЛЛ** Лаврентьевская и Суздальская летопись по академическому списку // Полное собрание русских летописей. Т.1. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – 581 с.
- ЛО** Лікарства описа(нь)ніє, которимы бе(з) ме(ди)ка в дому всажь поратоватиса моглеть / Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підгот до вид. В.А. Передрієнко. АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 17-91.

- ЛОстр** Острозький літопис // Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1970. – С. 125-140.
- ЛРК** Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. / Підгот. до вид. О.М. Машгабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпялю. – К.: Наукова думка, 1986. – 222 с.
- ЛСам** Літопис Самовидця / Підгот. до вид. Я.І. Дзира. – К.: Наукова думка, 1971. – 208 с.
- Лук** Лукасевич Є. Анатомічний словник (матеріали). – Львів, 1926. – 71 с.
- Лысенко** Лысенко А.С. Словарь диалектной лексики северной Житомирщины // Славянская лексикография и лексикология. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 5-60.
- ЛьвЛ** Львівський літопис // Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1971. – С. 99-124.
- МатГуц** Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських го-вірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород: Ужгор. нац. ун-т, 2005. – 266 с.
- Матїїв** Матїїв М.Д. Словник гідронімів басейну ріки Стрий. – Київ-Сімферополь: Кримське навч.-пед. держ. вид-во, 1999. – 96 с.
- МатТимч** Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підгот. до вид. В.В. Німчук та Г.І. Лиса: У 2-х книгах. – Київ-Нью-Йорк: Преса України. – Кн. 1-2.
- Мельн** Мельничук О.С. Словник специфічної говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області) // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1952. – С. 67-98.
- МельнРос** Мельник М. Українська номенклатура висших ростин. – Львів, 1922. – 250 с.
- Метл** Амвросій Могила (Метлянський). Думки и гѣсни та диче деццо. – Харків, 1839. – С. 34-35.
- МИЭЮОБ** Матеріали для історії економічного, юридического и общественного быта Старой Малороссіи / Под ред. А.П. Василенко. – Чернигов, 1902.
- Моск** Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. – Одеса: ОЛДУ, 1958. – 78 с.
- МП** “Поученик” Володимира Мономаха, поч. XII ст. // Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская лето-

- пись и Суздальская летопись по академическому списку. – М.: Изд-во восточной лит-ры, 1962. – Т.1. – С. 240-252.
- МРУС** Кисильов Д.Ф. Медичний російсько-український словник. Відтворене видання 1928 року. – К., 2008. – 172 с.
- МУС** Московсько-український словник. – К., 1918. – 236 с.
- НГ** Янин В.П., Зализняк А.А. Новгородские грамоты на бересте. – М., 1986. – 312 с.
- НГБ** Арциховский А.В., Тихомиров М.Н. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1951г.). – М.: Изд-во АН СССР, 1953.; Арциховский А.В. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1952г.). – М., 1954.; Арциховский А.В., Борковский В.И. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1953-1954 гг.). – М., 1958.; Арциховский А.В., Борковский В.И. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1955 г.). – М., 1958.; Арциховский А.В., Борковский В.И. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1956-1957 гг.). – М., 1963.; Арциховский А.В. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1958-1961 гг.). – М., 1963.; Арциховский А.В., Янин В.Л. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1962-1976 гг.). – М., 1978.
- НГТК** Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – Київ-Кіровоград, 1999. – 224 с.
- Нелюба I** Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983-2003). Словник. – Харків, 2004. – 136 с.
- Нелюба II** Нелюба А., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації (2004-2006). Словник. – Харків: Майдан, 2007. – 144 с.
- Ник** Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. – К.: Наукова думка, 1985. – 312 с.
- НП** Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения Ласло Ддже. – Дебрецен, 1985. – 525 с.
- НТСУМ** Новий тлумачний словник української мови: У 4-х томах / Упор. В.Яременко та О.Сліпушко. – К.: Аконіт, 1999.
- НХТ** Левицький В. Начерк термінології хемічної // Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ – 1903. – Т. IX. – 24 с.
- О войнѣ** Повѣсть о козацкой зъ поляками войнѣ, чрезъ Зѣновія Богдана Хмельницкаго // Лѣтопись событій въ Юго-западной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Составилъ Самоишъ Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи Войска

- запорожського, 1720. Издано Временною коміссією для разбора древнихъ актовъ. – Київ, 1864. – Т.4. – С. 1-84.
- О** Онішкєвич М.Г. Словник бойківських говірок. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1-2.
- ОВосп** О воститані чад... // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI - поч. XVIII ст.). Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 49-55.
- ОЛУ** Описи Лівобережної України к. XVIII - п. XIX ст. – К.: Наукова думка, 1997. – 32 с.
- Осн** Словнички з журналу "Основа", що виходив у 1861-1862 рр.
- Остромичі** Горбач О. Західньополіська говірка с. Остромичі кол. повіту Кобринь. Словник // Олекса Горбач. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – С. 269-331.
- П** Грамоти XIV ст. / Упор., вступ. стаття, коментарі і словники-показчики М.М. Пешак. – К.: Наукова думка, 1974. – 255 с.
- Павл** Павловскій А. Грамматика малороссийскаго нарѣчія. Краткій малороссийскій словарь. – Санкт-Петербургъ: Въ типографіи В.Плавильщикова, 1818. – 114 с.
- Палам** Паламарчук Л.С. Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району Житомирської області) // Лексикографічний бюлетень. – Вип. VI. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 22-35.
- Парт** Партицький О. Немецко-руський словарь. – Львів, 1867.
- ПБШ** Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI - поч. XVIII ст.). Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – 568 с.
- ПВИ** Повесть о Варлааме и Иосаафе // Памятники литературы древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева; Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 198-225.
- ПВЛ** Повість временних літ за Лаврентіївським списком // Полное собрание русских летописей. Т.1: Лаврентьевская и Суздальская летописи по академическому списку. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962.
- ПЄ** Пересопницьке Євангеліє 1556-1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / Видання підготувала І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко. Науковий редактор В.В. Німчук. – К., 2001. – 700 с.

- ПЗ** Словник української мови. XVI-перша половина XVII ст. Пробний зошит / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин. – К.: Наукова думка, 1983. – 158 с.
- Писк** Пискуновъ Ф. Словник живої народної, письменної і актової мови руськихъ югівцанъ Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії. – К.: Въ типографіи Е.Я. Федорова, 1875. – 310 с. – К., 1882. – 309 с.
- ПК** Перелисні книги 1666 р. / Підготував до друку і зредагував В.О. Романовський. – К., 1933. – 447 с.
- ПЛ** Приватні листи XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наукова думка, 1987. – 173 с.
- Преобр** Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1959. – Т. 1-2.
- ПрЗУ** Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704 с.
- Присяжнюк** Російсько-український медичний словник професійної мови фахівців з внутрішніх хвороб (із тлумаченням термінів). – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1995. – 512 с.
- ПрНижНад** Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпряни. Кя. 1-2. – Запоріжжя, 2005. – 493 с.
- ПрспXIV** Пространная Русская правда (по Троицкому списку второй половины XIV в.) / М.Н. Тихомиров. Пособие для изучения Русской правды. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1953. – С. 87-112.
- ПУРС** Савченко Л. Практичний українсько-російський словник. – К.: Книгоспілка, 1926. – 272 с.
- ПФ** Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні в XVI-п.пол.XVII ст. Збірник документів / Упорядник Я.Ісасвич та ін. – К.: Наукова думка, 1975. – 344 с.
- Радив** Кречотень В.І. Оповідання Антонія Радивиловського. (З історії української новелістики XVIII ст.). – К.: Наукова думка, 1983. – 406 с.
- РД** Русалка Днѣстровая (фотокопія з видання 1837р.). – К.: Дніпро, 1972. – 134 с.
- Редько 1968** Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Радянська школа, 1968. – 254 с.
- Ресстр 1649** Ресстр війська запорозького 1649 року. Транслітерація тексту / Підгот. до друку В.О. Тодійчук, В.В. Страш-

- ко, Р.І. Остап, Р.В. Майборода. Передмова Ф.П. Шевченка. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.
- РИСП** Реєстр ім'янія Семена Палія // Летопись событий въ Югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Составилъ Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи Войска запорожскаго, 1720. Издано Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ. – Кієвъ, 1864. – Т.4. – С. 108-132.
- Рогович** Рогович А.С. Опыт словаря народных названий растений. – К., 1874. – 59 С.
- Роз** Проф. Вол. Розов. Українські грамоти. – К., 1928. – Том 1: XIV в. і перша половина XV в. – 260, 83 с.
- Романів** Горбач О. Північно-наддніпрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області (відбитка з “Наукових записок” Українського Технічно-господарського інституту в Мюнхені. Т. VII (X), 1965). – Мюнхен: Український вільний університет, 1965. – 26 с.
- РУВС** Лісва О.О. Російсько-український військовий словник. – К., 1992. – 80 с.
- РУМед** Російсько-український медичний словник / О.Мусій, С.Нечай (Нечай), О.Соколюк, С.Гаврилюк. Вид. IV. – Умань, 1992. – 114 с.
- РУНГПС** Російсько-український нафтогазопромисловий словник. – К., 1992. – 176 с.
- Р-УС** Російсько-український словник АН УРСР / Гол. ред. М.Я.Калинович. – М.: Держ. вид-во іншомовних і національних словників, 1948. – 800 с.
- РУС** Російсько-український словник: У 3-х томах. – К.: Наукова думка, 1970.
- РУСлСл** Російсько-український сільськогосподарський словник. – К., 1963. – 438 с.
- РУСПГ** Російсько-український словничок природознавства і географії / Зладив К.Дубняк. – Кобиляк: Печатня М.Золотаревського, 1917. – 40 с.
- РУТС** Російсько-український технічний словник. – К.: Держ. видав. технічної літератури, 1961. – 648 с.
- Саб** Сабалдир Г. Практичний російсько-український словник. – К.: Час, 1926. – 436 с.
- СБГ** Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

- СБелН** Словарь белорусскаго нарѣчя / Сост. И.И. Носовичъ. Въ 2-хъ частяхъ. – Санкт-Петербургъ, 1870. – 811 с.
- СГ** Смоленские грамоты кафедральной церкви Богородицы // Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв. / Изд. подгот. Я.Н. Цапов. – М.: Наука, 1976. – С. 140-146.
- СГТ** Сабалдир Г.О. Словник сільськогосподарської термінології. (Проект). – Харків – Київ: Вид-во Українська радянська енциклопедія, 1933. – 392 с.
- СГТ** Тутковський П.А. Словник геологічної термінології. (Проект). – К.: Держ. вид-во України, 1923. – 201 с.
- СГУ** Словник гідронімів України. – К.: Наукова думка, 1979. – 780 с.
- СДБ** Словник-довідник з ботаніки / За ред. І.П. Білоконя і О.Л. Липи. – К., 1965. – 588 с.
- СДМ** Дорошенко М., Станіславський М., Страшкевич В. (Російсько-український) Словник ділової мови (термінологія та фразеологія). (Проект). – Харків – Київ: Держ. вид-во України, 1930. – 248 с.
- СДЯ** Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.) / Гл. ред. Р.И. Аванесов. – М.: Русский язык, 1988-2008. – Т. 1-7.
- СелРух** Селянський рух на Україні 1569-1648 р. – К., 1993. – 532 с.
- СЕТ** Кривченко Г., Ігнатович В. Словник економічної термінології. (Проект). – Харків: Держ. вид-во України, 1931. – 133 с.
- СЗГ** Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х томах. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000.
- СЗН I** Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури. – Част. I. Назви птахів. (Проект). – К.: Держ. вид-во України, 1927. – 64 с.
- СЗН II** Шарлемань М., Татарко К. Словник зоологічної номенклатури. – Част. II. Назви хребетних тварин. (Проект). – К.: Держ. вид-во України, 1927. – 124 с.
- Сизько** Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. Навч. посібн. – Дніпропетровськ, 1990. – 100 с.
- Син** Синоніма славеноросская // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті Німчука В.В. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 91-172.

- СинПат** Синайський патерик / Издание подготовили В.С. Гольшпенко, В.Ф. Дубровина. Под ред. С.И. Коткова. – М.: Наука, 1967. – 401 с.
- Синявський** Синявський О. Нариси української літературної мови. — Львів, 1941. — 363 с.
- СівВ** Карпій В. Замерзли на Говерлі // Сільські вісті. — 13 грудня 2009 // <http://www.silskivisti.kiev.ua/18288/index.php?n=943>
- Ск** Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. – К.: Наукова думка, 1973.
- СлавКор** Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинській // Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. Німчук В.В. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 423-541.
- СлЛекс** Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинській // Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. Німчук В.В. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 58-418.
- СлП** Слово похвально... блаженому кyрилоу... и мeфoдию... // Успенский сборник XII-XIII вв. / Под ред. С.И. Коткова. – М.: Наука, 1971. – С. 198-208.
- СлРЯ** Словарь русского языка XI-XVII вв. – М.: Наука, 1975-2008. – Вып. 1-28.
- СлТехн** Словник технічної термінології. Матеріали до української термінології та номенклатури. Т.П. – К., 1928. – 218 с.
- СЛУП** Дей О.І. Словник українських псевдонімів (XVI-XX ст.). – К.: Наукова думка, 1969. – 560 с.
- Смик** Смик Г.К. Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв. – К.: Українська радянська енциклопедія ім.М.П. Бажана, 1991. – 413 с.
- СМН** Словарь малорусскаго нарѣчія // Собрание сочинений А.С. Афанасьева (Чужбинскаго). Т.9. / Под ред. П.В. Быкова. – СПб., 1892. – С. 110-260.
- СмотрГр** Смотрицький М. Граматика / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1979. – 599 с.
- СМТ** Юцевич Ю. Словник музичних термінів. – К.: Музична Україна, 1971. – 142 с.
- СМузТ** Словник музичної термінології (проект) / Упорядники Бабій А. та ін. Відтворене видання 1930 року. – К., 2008. – 110 с.

- СМШ** Словник мови Шевченка: У двох томах. – К.: Наукова думка, 1964. – Т.1-2.
- СНГТ** Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1984. – 653 с.
- СПГ** Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. – Харків: Вид-во Харків. університету, 1960. – 107 с.
- СПИ** Слово о шльку Игоревѣ, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова // Памятники литературы древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева; Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 372-387.
- СПрПр** Словничок “Пролетарської правди”. – К.: Видання газети “Пролетарська правда”, 1925. – 116 с.
- СПТ** Полонський Х. Словник природничої термінології. (Проект). – К.: Держ. вид-во України, 1928. – 262 с.
- Ср** Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – СПб, 1843-1912. – Т.1-3.
- ССБА** Сказание, како сотвори богъ Адама // Памятники литературы древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева; Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 136-147.
- ССГ** Зеленько А.С., Сенчук І.В., Середа Ф.Я. Словник східнополіського говору // Методичні вказівки з діалектології української мови. – Луганськ: ЛДЦ, 1990. – С. 5-40.
- ССУМ** Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1977-1978.
- Ст** Стародубського магістрата книга справ поточныхъ (1690-1722 гг.) / Д.Миллеръ, М.Плохинскій // Сборникъ Харьковского Историческо-Филологического общества. – Томъ 6: Труды педагогического отдѣла Историческо-Филологического общества. Вып. II. – Харьковъ, 1894. – С. 259-274.
- Стяв** Ставицька Л.О. Український жаргон. Словник. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
- СТТ** Словник транспортної термінології. (Проект). – К.: Вид-во “Українська радянська енциклопедія”, 1932.– 370 с.
- СТТМ** Трихвиль Ю., Зубков І. Словник технічної термінології: мірництво (проект). Відтворене видання 1930 року. – К., 2009. – 167 с.
- Ступно** Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник с. Ступно, кол. повіту Здовбунів // Олекса Горбач. Зі-

- брані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – С. 405-524.
- Стус** Стус В.С. Дорога болю: Поезії. – К.: Рад. письменник, 1990. – 222 с.
- СУГ** Східностепові українські говірки. Науково-навчальний посібник / За заг. ред. проф. А.Загнітка. – Донецьк: ДонНУ, 1998. – 114 с.
- СУМ XVI-п.п.XVII** Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. – Львів, 1994-2006. – Вип.1-13.
- СУМ** Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
- СУССГ** Глуховцева К., Леснова В., Ніколаєнко І., Терновська Т., Ужченко В. Словник українських східнословобожанських говірок. – Луганськ: Луганськ. держ. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2002. – 234 с.
- СФТ** Словник фізичної термінології. Зредагував В.В. Фаворський. Відтворене видання 1932 року. – К., 2009. – 239 с.
- Тереб** Говірки Теробовельщини. Словник // Олекса Горбач. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – С. 173-257.
- ТехЕл** Шелудько І.М. Словник технічної термінології. Електроніка. – К.: Держ. вид-во України, 1928. – 248 с.
- Тим** Тимченко С. Русско-малоросійській словарь. – К.: Типографія Імператорского ун-та, 1897-1899. – Т.І. – 307 с. Т.ІІ. – 267 с.
- Тимч** Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка. – Харків-Київ: ДВУ, 1930-1932. – Т.І. – XXIV, 937 с.
- Тіг** Тітов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVII-XVIII ст. Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – 332 с.
- Торг** Торгіля на Україні XIV - середини XVII ст. Волинь і Наддніпрянщина. – К.: Наукова думка, 1990. – 299 с.
- ТранспЛ** Никончук М.В., Никончук О.М. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов. – К., 1990. – 292 с.
- УВ** Устав князя Владимира о десятинах, судах и людях церковных / Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв. / Изд. подготовил Я.Н. Щапов. – М.: Наука, 1976. – 270 с.
- УГР** Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти. – Едмонтон-Львів-Нью-Йорк-Торонто, 2003. – 784 с.

- УДЛ** Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1987. – 174 с.
- УЛ XIV-XVI** Українська література XIV-XVI століть. – К.: Наукова думка, 1988. – 597 с.
- УЛ XVII** Українська література XVII століття. – К.: Наукова думка, 1987. – 606с.
- УмС** Уманець М. и Спилка А. Русско-украинский словарь. – Берлін, 1924. – 1149 с.
- УмСп** Словарь російсько-український (додаток до “Зорі” 1896 року) / Зібрали і впорядкували М.Уманець і А.Спілка. – Львів: З друкарні НТШ під зарядом К.Беднарського, 1893-1898. – Т.1-4.
- УнГетьм** Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). – Київ-Львів: НТШ, 2004. – 1086 с.
- УНІАН** Експерти розказали, що буде ключем до перемоги в другому турі // <http://www.unian.net/ukr/news/news-360597.html>
- УП** Українська поезія: середина XVII ст. / Упор. В.І. Крекоть, М.М. Сулима. – К.: Наукова думка, 1992. – 680 с.
- УРС 1926** Ніковський А. Українсько-російський словник. – К.: Вид-во “Торно”, 1926. – 864 с.
- УРС 1977** Українсько-російський словник. Вип. I. – К., 1977. – 944 с.
- У-РС л.XVII** Митрополит Іларіон (Огієнко). Українсько-російський словник поч. XVII-го віку (Із історії культурних впливів України на Московію). – Вінніпег, 1951. – 38 с.
- У-РС** Українсько-російський словник: У 6 томах / Гол.ред. І.М. Кириченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953-1963.
- УРСДГНУ** Нежничала В.Я. Українсько-російський словник-довідник географічних назв Української РСР. Вид 2-е. – К.: Рад. школа, 1971. – 158 с.
- УЯ** Устав князя Ярослава // Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв. / Изд. подгот. Я.Н. Щапов. – М.: Наука, 1976. – С. 91-93.
- Ф** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 4-е изд., стер. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003.
- ФСт** Житие Феодора Студита // Выголексинский сборник. Издание подготовили В.Ф. Дубровина, Р.В. Бахтурина, В.С. Гольшпенко / Под ред. С.И. Коткова. – М.: Наука, 1977. – С. 134-409.

- ФСУМ** Фразеологічний словник української мови: У 2-х кн. – К.: Наукова думка, 1999. – Кн.1. – 528 с. – Кн.2. – 980 с.
- ХА** Истринь В.М. Книги времениъна и образныа Георгія Мниха. Хроника Георгія Амартола въ древнемъ славяно-рускомъ переводѣ. Текстъ, изслѣдование и словарь. – Петроградъ, 1920. – Т.1. Текстъ.
- ХД** Житие и хождение Даниила Русьскыя земли игумена // Памятники литературы Древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева; Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Худ. лит., 1980. – С. 24-115.
- ХождБогор** Хождение богородицы по мукам // Памятники литературы Древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева; Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 166-183.
- ХрС** Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх. – К.: Наукова думка, 1992. – 336 с.
- Ч** Уривки з Четї 1489 р. // Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII вв. – Л.: Прогресс, 1928. – С.1-107.
- Чаб** Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: У 4 т. – Запоріжжя, 1992.
- Час** Московсько-український словник товариства “Час”. – К.: Видавниче товариство “Час”, 1918. – 235 с.
- Черных** Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. – М.: Русский язык – Медиа, 2006. – Т. 1, 2.
- Чуб** Чубинский П.П. Слова изъ подольскаго малорусскаго нарѣчія // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Т.7: Юго-Западный отдел. Материалы и исследования. – СПб, 1872. – С. 260-270.
- Шашк** Маркіян Шашкевич. Українські поезії // Українські поетико-романтики: Поет. твори / Упорядк і приміт. МЛГ Гончарука. —К.: Наукова думка, 1987. – 589с. – С.341-370.
- Шел** Шелудько І.М. Практичний словник виробничої термінології. – Харків: Рад. школа, 1931. – 110 с.
- ЭСБМ** Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т.1-11. – Мінск: НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа, 1978-2006.
- ЭСРЯ** Этимологический словарь русского языка / Под ред. Н.М. Шанского. Вып. 1-8. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1963-1982.

- ЭССЯ** Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. Вып.1-33. – М.: Наука, 1974-2007.
- Яв** Яворницький Д. Словник української мови. Т. 1. – Катеринослав: Слово, 1920. – 412 с.
- Янко** Янко М.П. Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К.: Знання 1998. – 432 с.
- Poppe** Materiały do słownika terminów budownictwa staroruskiego X-XV w. / Opracował Andrzej Poppe. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1962. – 96 s.

ЛІТЕРАТУРА

Аржумин Г.Л. Західнополіські нульсуфіксальні іменники // Українське і слов'янське мовознавство: Збірник наукових праць. – Вип.4. – Ужгород: УНУ, 2001. – С. 65-77.

Аржумин Г. Іменний словотвір західнополіського говору. – Луцьк: Вежа, 2004. – 764 с.

Баденкова Л.М. Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя: Автореф. дис. ...канд. філол. наук – Запоріжжя 1999. – 20 с.

Балалыкіна Э.А., Николаев Г.А. Русское словообразование. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1985. – 184 с.

Бартков Б.И. Английские суффиксоиды, полусуффиксы и словарь 100 словообразовательных формантов современного английского языка (научный стиль и литературная норма) // Аффиксоиды, полуаффиксы и аффиксы в научном стиле и литературной норме. – Владивосток: ДВНЦ АН СССР, 1980. – С. 3-62.

Басиров Ш.Р. Типологія дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах. Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. Том 1. – Донецьк: ДонУ, 2004. – 333 с.

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород, 1960. – 416 с.

Безлюшкіна М.Т. Словотворча характеристика назв деяких народних промислів // Українська діалектна морфологія. – К., 1969. – С. 44-47.

Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков: Чередования. Именные основы. – М.: Наука, 1974. – 376с.

Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви чоловічого роду): Дис. ...д-ра філол.наук: 10.02.02 – українська мова. – К., 1994. – 422 с.

Білоусенко П. Питання словотвірної потенції і реалізації формантів (на матеріалі суфіксів *-и** та *-ство*) // Нова філологія. – 2000. – №1(9). – С. 135-155.

Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.: КДП, 1993. – 214 с.

Білоусенко П.І. Назви податків із суфіксом *-ина* та *-чина* (*-щина*) в історії української мови // Відображення історії та культури народу в словотворенні: Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії слов'янського словотворення при Міжнарод-

ному комітеті славістів (25-28 травня 2010 р., Київ, Україна) / Упорядкування та наукове редагування Н.Ф.Клименко та Є.А.Карпіловської. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 346-354.

Білоусенко П.І., Кучеренко Л.І., Стовбур Л.М. До питання про конфіксальне словотворення // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – 2001. – №3. – С. 32-36.

Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс *-иця*). – Київ-Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 205 с.

Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс *-иця*). – Запоріжжя-Ялта-Київ: ТОВ “ЛІПС” ЛТД, 2009. – 251 с.

Близнюк Б. Найпродуктивніші моделі гудульських прізвищ // Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика. – Львів, 2003. – С. 119-127.

Богодєдова Т.М. Реалізація праслов'янської географічної термінології в гідронімії басейну Дніпра // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – К., 1998. – С. 133-139.

Бойко Л.П. Торговельна лексика запорозького козацького вжитку: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Запоріжжя, 1997. – 160 с.

Борковській В.И., Кузнецов П.С. Историческая грамматика русского языка. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 512 с.

Бридан М.Я., Жовтубряк М.А., Майборода А.В. Порівняльна граматики української і російської мов. – К.: Вища школа, 1987. – 264 с.

Брицын М.А. Из истории восточнославянской лексики. – К.: Наукова думка, 1965. – 160 с.

Булаховский Л.А. Славянские наименования птиц // Булаховський Л.А. Вибрані праці у 5-ти томах. Т.ІІІ. Славістика. Російська мова. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 189-299.

Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Радянська школа, 1955. – 247 с.

Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Учпедгиз, 1959. – 623 с.

Бучко Д.Г. Походження та словотвір ойконімів типу *Залуж'я*, *Міжсир'я*, *Підлісся* в українській та інших слов'янських мовах // Актуальні проблеми українського словотвору: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 95-річчю від дня народження проф. І. Ковалика. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 522-529.

Варбот Ж.Ж. Древнерусское именное словообразование. Ретроспективная формальная характеристика. – М.: Наука, 1969. – 230 с.

Варбот Ж.Ж. Праславянская морфонология. Словообразование и этимология. – М.: Наука, 1984. – 255 с.

Вербиц С.О. Верхньодністерський гідронімikon у контексті прикарпатсько-хорватських топонімних зв'язків // *Мовознавство*. – 1997. – №1. – С. 65-73.

Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию // *Избранные работы по русскому языку*. – М.: Учпедгиз, 1959. – С. 426-435.

Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наукова думка, 1980. – 286 с.

Вихованець І.Р. Числівник // *Вихованець І.Р., Городенська К.Г.* Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 151-183.

Воропай С.В. Система конфіксального творення іменників в українській мові XIX-XX ст.: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Запоріжжя, 2000. – 264 с.

Вступ до порівняльного вивчення слов'янських мов / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1966. – 595 с.

Вульфсон Р.Е. К вопросу о префиксально-суффиксальном словообразовании в современном русском языке // *Русский язык в школе*. – 1954. – №1. – С. 21-23.

Габинский М.А. Конфигация в молдавском языке // *Русское сравнительное и сопоставительное словообразование: Материалы III научной конференции по теории и истории словообразования*. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1986. – С. 101-106.

Габорак М.М. Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття (XII-XX ст.): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Івано-Франківськ, 1999. – 17 с.

Головатий Г. Найважливіші словотвірні засоби в українській літературній мові повоєнної доби // *Мовознавство*. – 1936. – №8. – С. 71-86.

Гончаров В.І. З історії термінів *невод* і *сак* // *Мовознавство*. – 1982. – №6. – С. 60-63.

Городенська К.Г. Префіксально-суфіксальний словотвір // *Словотвір сучасної української літературної мови* – К.: Наукова думка, 1979. – С. 285-313.

Горинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 189 с.

Григорьев В.П. О границах между словосложением и аффиксацией // *Вопросы языкознания*. – 1956. – №4. – С. 38-52.

Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. – К.: Наукова думка, 1990. – 269 с.

Громко Т. Народні географічні терміни на позначення джерела (на матеріалі Кіровоградщини) // *Сучасні проблеми мовознавства та*

літературознавства: Зб. наук. праць. Вип. 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзендзелівського. – Ужгород, 2001. – С. 186-189.

Гумецька Л.Л. З історичної лексикології української мови // Мовознавство. – 1978. – №6. – С. 14.

Гумецька Л.Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV-XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

Грецук В.В. Історичний розвиток словотвірної структури українських іменників на *-ість* (<*-ость*) // Мовознавство. – 1981. – №3. – С. 60-66.

Данилюк О. Географічні терміни Волині з суфіксом *-ин(я)* // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 512-516.

Дейниченко Н.П. Питання вивчення зоологічної лексики рідного краю в курсі “Українська діалектологія”. Методичні поради. – Суми, 1984. – 120 с.

Дерибас В.М. О заимствовании и калькировании производных слов в русском языке (на материале приставочно-суффиксальных существительных) // Этимологические исследования по русскому языку. Вып. VII. – М., 1972. – С. 70-85.

Експерти розказали, що буде ключем до перемоги в другому турі // <http://www.unian.net/ukr/news/news-360597.html>

Євтушок О.М. Ареалогія будівельної лексики західнополіського говору // Дослідження з української дериватології. Зб. наук. праць. – К., 1991. – С. 81-83.

Железняк И.М. Очерк сербохорватского словообразования (суффиксальная система сербохорватской антропонимии XII-XV вв.). – К.: Наукова думка, 1969. – 136 с.

Житецкий П. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII вѣкѣ. Съ приложеніемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка – Киевъ, 1889. – 265 с.

Жовтобрюх М.А. Давні традиції в новій українській літературній мові // Мовознавство. – 1970. – №2. – С. 27-40.

Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. – К.: Наукова думка, 1984. – 255 с.

Зверев А.Д. Словообразование в современных восточнославянских языках. – М.: Высшая школа, 1981. – 206 с.

Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.

Земская Е.А., Китайгородская М.В., Ширяев Е.Н. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. – М.: Наука, 1981. – 275 с.

Ильинский Г.А. Праславянская грамматика. – Нежин, 1916. – 536 с.

Гіяді О.І. Гніздо кореня **verg-* / **verg-* у праслов'янській мові // Мовознавство. – 2000. – №4-5. – С. 60-65.

Гіяді О.І. Етимологічне гніздо з коренем **ver-* у праслов'янській мові. – Кіровоград: ДІАУ, 2001. – 162 с.

Інишкова І.О. Деривати з конфіксом со...-ник в українській мові // Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології): Зб. наук. праць. – Вип. 7. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1999. – С. 100-104.

Інишкова І.О. Історія похідних з конфіксом за...-ник в українській мові // Складні питання вузівського курсу української мови. – Кривий Ріг, 1997. – С. 55-63.

Інишкова І.О. Префіксально-суфіксальні структури на -ник у сучасній українській мові // Актуальні проблеми словотвору української мови: Матер. наукових читань, присвячених пам'яті проф. І.Ковалика. – Тернопіль, 1993. – С. 22-24.

Інишкова І.О. Розвиток іменникової конфіксації в історії української мови (структури на -ник): Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Кривий Ріг, 1996. – 193 с.

Казанская Э.В. Именная конфикация в ее отношении к суффиксации // Именное словообразование русского языка. – Казань, 1976. – С. 95-103.

Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпряни. – К.: Наукова думка, 1989. – 192 с.

Карпенко Ю.О. Походження назви Україна — загальної і власної // Ономастика та етимологія: Збірник наукових праць на честь 65-річчя Ірини Михайлівни Железняк. – К., 1997. – С. 81-89.

Картіловська Є.А. Конструювання складних словотворчих одиниць (на матеріалі української мови). – К.: Наукова думка, 1990. – 156 с.

Картова В.Л. Математична термінологія галицьких шкільних підручників у 20-30-х роках ХХ ст. // Дослідження і матеріали з української мови. Т. VI. – К., 1964. – С. 52-65.

Касім Ю.Ф. Індивідуальні новотвори сатириків та гумористів і закономірності українського словотвору східнослов'янських мов: Матеріали міжвузівської респ. наук. конф. – К., 1969. – С. 158-159.

Каспрішан З.О. Множинність словотвірної мотивації в сучасній українській мові: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02 / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. – К., 1989. – 24 с.

Качайло К.А. Особливості структури і семантики конфіксальних іменників на **-ок**, використаних у поетичних творах І.Я. Франка // Літературознавчі студії. – Випуск 18. – К.: Київський університет, 2006. – С. 196-199.

Качайло К.А. Іменники з конфіксом **при...-ок** в українській мові // Вісник ЗДУ: Філологічні науки. – Запоріжжя: Вид-во ЗДУ, 1998. – №1. – С. 62-66.

Качайло К.А. Префіксально-суфіксальні іменники на **о...-ок** в українській мові // Актуальні проблеми українського словотвору: Матер. III-х наукових читань, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 73-74.

Качевская Г.А. К истории сложных существительных с пол- и полу- в русском языке // Вопросы теории и истории языка: Сборник статей. – Ленинград, 1969. – С. 322-329.

Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1973. – 186 с.

Кобилянський Б.В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття // Український діалектологічний збірник. Книжка I. – К., 1928. – С. 1-92.

Ковалик ІІ. Вчення про словотвір (Словотворча характеристика мови. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін). – Львів, Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – 83 с.

Ковалик ІІ. Вчення про словотвір (словотворчі частини слова). – Львів, Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 78 с.

Козачук Г.О. Назви хатніх меблів у говірках Правобережної Київщини // Дослідження з української діалектології. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 117-126.

Коламіець В.Т. Имя существительное. Имя прилагательное (в гл. “Словообразование”) // Историческая типология славянских языков. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 46-99.

Корепанова А.П. Негативні топоніми України — архаїчний структурно-семантичний тип // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 69-74.

Коропенко І.В. Семантичні переходи в номінації шкіри у говорах української мови // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доп. і пов. – Житомир, 1983. – С. 257-259.

Кравчук Р.В. Дифференціація праславянських культурних діалектов по даным словообразования (фрагменты славянского словообразования). – Минск: Наука і техника, 1983. – 35 с.

Кравчук Р.В. К праславянским *nomina qualitatis*. Диалектные зоны праславянского с различной валентностью формантов *-ostь*, *-ьstvo* (*-ьstvyje*) относительно разных типов производных основ // *Этимология*. 1984. – М.: Наука, 1986. – С. 102-107.

Крушевский Н.В. Очерки науки о языке // Изв. и учен. записки Имп. Казан. ун-та. – Казань, 1883. – Т. XIX. – Январь-апрель. – 148 с.

Кубрикова Е.С. Словообразование // *Общее языкознание*. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. – С. 344-393.

Куриленко В.М. Ареальна характеристика тваринницької лексики Полісся // Структура й розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доп. і пов. – Житомир, 1983. – С. 47-48.

Курилович Е.О. О балто-славянском языковом единстве // *Вопросы языкознания*. – Вып. 3. – 1958. – С. 27-28.

Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського. Т.1. – К. Радянська школа, 1951. – С. 344-427.

Левицький Мод. Українська граматики. Вид. 3, виправл. й доповн. – Катеринослав-Ляйпціг, 1918. – 197 с.

Ледяева С.Д. Очерки по исторической лексикологии русского языка. – Казань: Штиль, 1980. – 111 с.

Лесюк М.П. Транспозиція, мутація та модифікація значення твірного слова // *Мовознавство*. – 1987. – №3. – С. 34-39.

Лісняк Н. Мікротопоніми Західного Поділля з прийменником і префіксом під // *Українська ономастика: Матеріали наук. семінару, присв. 90-річчю К.К. Цілуйка*. – К., 1998. – С. 108-111.

Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика: Проблемы и принципы описания. – М.: Наука, 1977. – 316 с.

Лопатин В.В., Улукханов И.С. Словообразование. Основные понятия // *Русская грамматика*. Том первый: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М.: Наука, 1980. – С. 133-142.

Лопатин В.В., Улукханов И.С. Словообразовательный тип и способы словообразования // *Русский язык в национальной школе*. – 1969. – №4. – С. 12.

Лопатникова Н.Н., Мозимович Н.А. Лексикология современного французского языка. – М.: Высшая школа, 1971. – 230 с.

Лукина Г.Н. Названия одежды в древнерусском языке XI-XIV вв. // *Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка*. – М., 1978. – С. 221-245.

Лукинова Т.Б. До реконструкції праслов'янської системи квантитивних утворень // *Мовознавство*. – 2000. – №4-5. – С. 15-25.

Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 236 с.

Львов А.С. Лексика “Повести временных лет” – М.: Наука, 1975. – 366 с.

Львов А.С. Старославянское *невѣдѣство-невѣдѣство-невѣдѣство* // Исследование по славянской филологии. Сборник, посвященный памяти академика В.В. Виноградова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. – С. 220-226.

Майборода А.В. Складні слова в староукраїнській мові (на матеріалі актових документів XIV-XVI століть) // Наукові записки Ніжинського державного педінституту ім. М.В. Гоголя. – Ніжин, 1962. – Т.ХІІІ (Серія філологічних наук). – С. 142-187.

Майборода А.В. Творення іменників жіночого роду за допомогою суфікса *-ость* (на матеріалі українських грамот XVI ст.) // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали ІІІ республік. славістичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження О.О. Потебні (23-27 грудня 1960 р.). – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1962. – С. 200-215.

Макаренко Є.А. Словотвір // Пономарів О.Д., Різун В.В., Шевченко Л.Ю. та інші. Сучасна українська мова. – К.: Либідь, 1991. – С. 156-163.

Максимова А.Л. Существительные с суффиксами – *ич*, *-ищ* и их производные в русском языке. – Л., 1985.

Манучарян Р.С. Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках: Уч. пособие для филол. факультетов вузов. – Ереван: Луйс, 1981. – 314 с.

Марков В.М. Заметки о конфиксации в современном русском языке // *Yezyk gosyjski*. – Warszawa, 1968. – №3. – S. 7-12.

Марков В.М. Замечания о конфиксальных образованиях в языке произведений М.В. Ломоносова // Очерки по истории русского языка и литературы конца XVIII в. – Казань, 1967. – С. 60-72.

Мартынов В.В. Праславянская и балто-славянская деривация имен. – Минск: Наука і техника, 1973. – 58 с.

Марусенко Т.А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов: Названия рельефов // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика. – М., 1968. – С. 206-255.

Маслов Ю.С. Введение в языкознание. – М.: Высшая школа, 1975. – 328 с.

Мейе А. Общеславянский язык. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1951. – 491 с.

Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу приєменників в українській мові // *Слов'янське мовознавство*. – К., 1961. – Т. 3. – С. 124-195.

Меркулова О.В. Іменники з конфіксом не...-j(a) в українській мові XI-XVIII століть // *Лінгвістичні студії*. – 2005. – Вип.13. – С. 224-231.

Меркулова О.В. Конфіксальні потіла personalia в українській мові XI-XVIII століть // *Українська історична та діалектна лексика*. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип.5. – С. 77-92.

Меркулова О.В. Конфіксальні іменники з постпозитивним елементом -ьj(e) у праслов'янській мові // *Вісник Запорізького національного університету*. Серія: Філологія. – 2006. – №2. – С. 162-168.

Мигалинець О.Ф. Назви на означення симптомів захворювань в українських закарпатських говірках // *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства: Зб. наук. праць*. – Вип.4. – Ужгород, 2001. – С. 340-342.

Могильник Л.Ф. До питання генезису суфікса -ство // *Мовознавство*. – 1980. – №3. – С. 82-84.

Молодых Л.И. Отглагольное словообразование существительных в древнерусском языке: Учебное пособие по спецкурсу. – Саранск, 1982. – 85 с.

Москаленко А.А. Українська лексика першої половини XIX ст. – Одеса, 1969. – 92 с.

Мукан Г.М., Передерій Г.Р. Префіксально-суфіксальний спосіб словотворення // *Українська мова і література в школі*. – 1980. – №9. – С. 42-47.

Мурзаевы Э. и В. Словарь местных географических терминов. – М.: Просвещение, 1959. – 267 с.

Нещипенко Г.П. История именного словообразования в чешском литературном языке конца XVII-XX вв. (Прилагательное). – М.: Наука, 1968, – 284 с.

Николаев Г.А. Русское историческое словообразование. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1987. – 153 с.

Німчук В.В. Жанрово-стильовий розвиток давньоруської та староукраїнської літературних мов // *Жанри і стилі в історії української літературної мови*. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 5-130.

Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 416 с.

Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // *Мовознавство*. – 1998. – №1. – С. 3-12.

Німчук В.В. Українські прізвища з суфіксом (-)чук, -чук та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія і ономастика (збірник статей). – Ч.1. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 194-210.

Німчук В.В. Формування й розвиток прийменникової системи української мови // Історія української мови. Морфологія / Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 423-448.

Ножкина Э.М. К истории образования имен существительных с суффиксами -ость и -ство в русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Саратов, 1962. – 16 с.

Обнорский С.П. К истории словообразования в русском литературном языке // Русская речь. – 1927. – Вып.1. – С. 77-83.

Обнорский С.П. Префикс без- в русском языке // Обнорский С.П. Избранные работы по русскому языку. – М.: Гос. уч.-пед. изд-во м-ва просвещения РСФСР, 1960. – С. 195-206.

Остап Р.І. Ідентифікація особи в Реєстрі // Реєстр Війська Запорозького 1649 / Підгот. до друку О.В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін. Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 505-512.

Остап Н. Лексика на позначення водової упряжі у пам'ятках української мови XIV-XVIII століть // Українська історична та діалектна лексика. – Вип.4. – Львів, 2003. – С. 77-88.

Павский Г.П. Филологические наблюдения. Рассуждение первое. – Санкт-Петербург, 1850. – 141 с.

Панасюк О., Чорненький Я. Щомісячник “Рідна мова” Івана Огієнка та питання діалектології // Українське і слов'янське мовознавство: 36. наук. праць. – Вип. 4. – Ужгород: УНУ, 2001. – С. 413-418.

Пелехата О. Проблема категорії поміна іосі в слов'янському мовознавстві // Актуальні проблеми українського словотвору: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 95-річчю від дня народження проф. І.І. Ковалика. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 307-313.

Півторак Г.П. Походження українців, росіяні, білорусів та їхніх мов // Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі “спільної коліски”. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 152 с.

Плющ М.Я. Словотворення та вивчення його в школі. – К., 1985. – 127 с.

Плющ М.Я. Словотвір // Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.

Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV-першої половини XVII ст. – К.: Наукова думка, 1991. – 238 с.

Пышкало Н.К. Некоторые особенности семантики конфикса (на материале дистантных конфиксов имен существительных) // *Вестник Беларускага ун-та. Сер. IV. – №2. – Мінск, 1977. – С. 48-52.*

Рацінська Г.Н. Отглагольные имена существительные на *-ний, -ення (-іння), -ття* в современном украинском языке: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук: 661. – Львов, 1968. – 21 с.

Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наукова думка, 1966. – 215 с.

Редько Ю.К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими // *Філологічний збірник. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 112-129.*

Романова Н.П. Словотвір іменників // *Вступ до порівняльного вивчення слов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1966. – 595 с. – С. 113-174.*

Романюк П.Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся (Матеріали до “Лексичного атласу української мови”) // *Дослідження з української діалектології. Зб. наук. праць. – К., 1991. – С. 225-252.*

Роспонд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов // *Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 9-89.*

Русанівський В.М. Історія дієслівних префіксів // *Історія української мови. Морфологія / Бензевко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 247-253.*

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. Ч.1. – К.: Радянська школа, 1964. – 234 с.

Селяцев А.М. Старославянський язык. Часть вторая. Тексты. Словарь. Очерки морфологии. – М.: Госучнедгиз, 1952. – 206 с.

Семенюк С.П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Запоріжжя, 2000. – 273 с.

Семеренко А.В. История формирования украинского деминутивного и гипокористического словообразования: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – К., 1988. – 22 с.

Сікорська З.С. Префіксально-суфіксальні іменники в сучасній українській мові // *Українська мова і література в школі. – 1986. – №4. – С. 47-51.*

Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. – Київ-Ляйпціг, 1917. – Вид. II. – 1919. – 584 с.

Скляренко Вал. Г. Давні іменні префікси // *Культура слова. – 1993. – №44. – С. 46-49.*

Склярєнко В.Г. Звідки походить назва Україна // Україна. – 1991. – №1. – С. 20, 39.

Склярєнко В.Г. Образования с именными приставками в украинском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – К., 1987. – 16 с.

Соболева П.А. Словообразовательная полисемия и омонимия. – М.: Наука, 1980. – 294 с.

Соломина А.С. Из истории отвлеченных существительных на - ствие в русском языке // Ученые зап. Казак. гос. женск. пед. ин-та. Вып. IV. – Алма-Ата, 1964. – С. 465-474.

Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / Басова Г.Д., Качура А.В., Кихно А.В. и др. – К.: Наукова думка, 2003. – 534 с.

Старшин В.П. Структура семитского слова. Прерывистые морфемы. – М., 1963. – 115 с.

Статєєва В.І. До питання про роль українських письменників др. пол. XIX-поч. XX ст. у словотвірній нормалізації української літературної мови // Метод. чит. "Словотвірна та семантична структура української лексики", присв. пам'яті проф. І. Ковалика: Тези доп. 15-17 травня 1991. – Львів, 1991. – С. 92-94.

Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка (краткий очерк) // Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. – М.: Русский язык, 1979. – С. 519-536.

Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка. – М.: Иностранная литература, 1953. – 375 с.

Степанова М.Д., Флайшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке. – М.: Высшая школа, 1984. – 263 с.

Стобур Л.М. Деривати з конфіксом су-...-ø в історії української мови // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 445-449.

Стобур Л.М. Еволюція іменникової конфіксальної моделі об-...-ø // Ономастика і апелативи. – Вип. 21. – Дніпропетровськ: "ПІРОГІ", 2004. – С. 145-150.

Стобур Л.М. З історії конфікса ка-...-ø(а) // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Вип. 14. – Житомир, 2004. – С. 155-157.

Тимченко Є. Українська грамати́ка. – К., 1918. – 168 с.

Тихонов А.Н. Множественность словообразовательной структуры слова в русском языке // Русский язык в школе. – 1970. – №4. – С. 83-88.

Тихонов А.Н. Структура словообразовательного форманта в русском языке // Материалы IV научной конференции Самаркандского пед. ин-та за 1971г. – Самарканд, 1973. – С. 167-169.

Тыщенко М. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVII ст. // Історико-географічний збірник. – К., 1928. – Т. 2. – С. 118.

Толкачев А.И. Из истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке XI-XV вв. // Этимология 1976. – М., 1978. – С. 112-135.

Толстой Н.И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. – М.: Наука, 1969. – 262 с.

Томишина Г.Я. Сложные названия одежды в русском языке // Питание словотвору / За ред. І.І. Ковалика. – К.: Вища школа, 1979. – С. 101-108.

Трубачёв О.Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этнич. интерпретация. – М.: Наука, 1968. – 398 с.

Трубачев О.Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 212 с.

Українська мемуалістика: Ілюстрований етнографічний довідник. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.

Улукханов И.С. О полных и неполных словообразовательных цепочках // Актуальные проблемы русского словообразования. Тезисы V республиканской научно-теоретической конференции 11-13 сентября 1987 г. Ч.1. – Самарканд, 1987. – С. 443-447.

Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII - початку XIX століття (з етимологічним словником). – Львів: Літопис, 2001. – 371 с.

Филин Ф.П. Истоки и судьбы русского литературного языка. – М.: Наука, 1981. – 327 с.

Хобзей Н.В. Міфони́ми на позначення назви “чорт” у гудульському говорі // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К., 1991. – С. 124-127.

Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення). – К., 1991. – 267 с.

Цейтлин Р.М. Лексика старославянського мови. – М.: Наука, 1977. – 336 с.

Цыганенко Г.П. Словарь служебных морфем русского языка. – К.: Вища школа, 1982. – 231 с.

Цыганенко Г.П. Состав слова и словообразование в русском языке. – К.: Радянська школа, 1978. – 152 с.

Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – К.: Радянська школа, 1970. – 598 с.

Чекалина Е.М., Ушакова Т.М. Лексикология французского языка. – Санкт-Петербург: Из-во Петербургского ун-та, 1998. – 235 с.

Чекменёва С.Х. Образования на без...ие в древнерусском языке // Вопросы теории и истории русского словообразования. – Казань, 1972. – С. 28-30.

Чекменёва С.Х. Развитие именной конфикации в русском языке (на материале имен существительных с конечным элементом -ие (-ье)): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Казань, 1974. – 19 с.

Чемерисов М.Т. Префіксально-суфіксальний спосіб творення іменників та прикметників за пам'ятками XVI - 1 пол. XVII ст. // Питання словотвору східнослов'янських мов: Матеріали міжвузівської республіканської конференції. – К, 1969. – С. 99-100.

Чернаш Т.О. Реконструкція внутрішньої форми лексичних реліктів праслов'янської доби у галузі підсічно-вогняного господарства // Мовознавство. – 1991. – №6. – С. 25-30.

Чернаш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід): Монографія. – К., 2003. – 480 с.

Черных П.Я. Очерк русской исторической лексикологии. – М.: Изд-во МГУ, 1956. – 234 с.

Чучка П.П. До походження і значення українських іменникових утворень із суфіксом -ук, -чук // Тези доповідей XVII наукової конференції (квітень, 1963). Серія філологічна. – Ужгород, 1963. – С. 67-71.

Шанский Н.М. Аффиксоиды в словообразовательной системе современного русского язык // Исследования по современному русскому языку. – М.: Изд-во МГУ, 1970. – С. 257-271.

Шанский Н.М. О происхождения суффикса -ость в русском языке // Вопросы истории русского языка / Под ред. проф. П.С. Кузнецова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1959. – С. 104-131.

Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. – М.: Просвещение, 1968. – 312 с.

Шанский Н.М., Тихонов А.Н. Современный русский язык. Словообразование. Морфология. – М.: Просвещение, 1987. – 254 с.

Шапкин І.Ю. Нове в мові української газети періоду розгорнутого будівництва комунізму. Типи морфологічного творення. – Дніпропетровськ, 1970. – 152 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.

Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: довідник. – К.: Либідь, 1996. – 319 с.

- Шило Г.Ф.* Назви деяких грибів у слов'янських мовах // Праці XI респ. діалектол. наради. – К., 1965. – С. 195-206.
- Шляхов О.М.* Народні назви одягу в говірках Івано-Франківщини // XIV респ. діалектол. нарада: Тези доп. – К., 1977. – С. 117-119.
- Шуба П.П.* О компонентах конфикса в русском языке // Развитие современного русского языка. – М., 1975. – С. 249-253.
- Шульгач В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч.1. – К.: Вид-во "Довіра" 2008. – 413 с.
- Шульгач В.П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). – К., 1998. – 368 с.
- Юркина И.А.* Взаимодействие словообразовательной и морфемной структуры слова в процессе формирования конфикальных структур // Словообразование и стилистика современного русского языка. – Казань: Изд-во Казан. ун-га, 1991. – С. 167-171.
- Юшманов Н.М.* Строй арабского языка. Серия: Строй языков. – Ленинград: ЛГУ, 1938. – 54 с.
- Яворієвський В.* Про білу фату, білі колготи та білі рукавички // <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/03/12/4857329/>
- Яковлев В.Н.* Морфемика и словообразование современного языка: Тексты лекций. – Барнаул, 1990. – С. 62.
- Balić M.* Sufiksy **-ik, -ok, -ko, -uk / -juk** w języku ukraińskim // *Slavia orientalis*. 1976. – №3. – S. 369-380.
- Brugmann K.* Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprache. B. II, t. 2. – Strassburg, 1906. – S. 463-846.
- Doroszewski I.W.* Monografie słowotwórcze. II. Formacje z podstawowym **-k-** w części sufiksalnej // *Prace Filologiczne*. T.XIII. – Warszawa, 1928. – 630s. – S. 1-261.
- Fleischer W., Barz I.* Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995. – 381 S.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbanczyk S.* Grammatyka historyczna języka polskiego. – Warszawa, 1965. – 596 s.
- Kondratiuk M.* Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostocyny. – Wrocław, 1973. – 304 s.
- Kühnhold I., Wellmann H.* Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. I. Das Verb. – Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1973. – 375 S.
- Matzke B.* Wohin mit "Gesinge", "besänftigen", "verätzen"? Einige grundsätzliche Bemerkungen zu Status und Abgrenzung der kombinatorischen Derivation // *Deutsch als Fremdsprache*. – 1998. – Heft 1, 35. Jahrgang. – S. 24-27.

Meillet A. Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. Paris, 1905.

Olsen S. Konversien als ein kombinatorischer Wortbildungsprozess // *Linguistische Berichte* 127. – 1990. – S.185-216.

Rozwadowski J. *Quaestiones grammaticae et etimologicae III. De – ica suffixo linguarum slavicarum.* Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny. Seria II. T. X (ogólniego zbioru t. XXV). – Krakow, 1897.

Sławski F. Zarys słowotworstwa prasłowiańskiego // *Słownik prasłowiański.* – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. – T. 1-3. – 1974-1979.

Smał-Stocki St., Gartner T. Grammatik der Ruthenischen (ukrainischen) Sprache. – Wien, 1913. – 550 s.

Vondrak W. Vergleichend slavische Grammatik. – Göttingen, 1924. – XVIII. – 724s.

Wojtyła-Świerzowska M. *Prasłowiańskie nomen agentis* // PAN. Monografie Sławistyczne. 30. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk, 1974. – 159 s.

- безименко 332
 безименность 348
 безимѣнство 112
 безіменка 328
 безіменник 220
 безкебегтя 124
 безкозирка 328
 безколѣнецъ 318
 безконечник 220
 безконешник 220
 безкорінка 328
 безкорм'я 126
 безкормица 297
 безкоролев'я 125
 безкоролів'я 125
 безкрам'я 124
 безкрів'я 124
 безкрольє 125
 безкультур'я 125
 безлагоддя 125
 безладдя 125
 безладь 206
 безлиственник 220
 безлисть 205
 безличковина 309
 безличник 219
 безлік 206
 безліч 206
 безліщиця 109
 безлюддя 126
 безлодень 340
 безлодник 219
 безлодок 266
 безлодько 332
 безматень 340
 безматок 266
 безмір 206
 безмір'я 126
 безмолвіє 123
 безмолвник 218
 безмолоччя 125
 безмольвникъ 100
 безмольбѣникъ 99
 безмоудрѣж 67
 безмужествіє 67
 безмѣжик 67
 безмѣлвик 67
 безмѣстїє 68
 безнадежникъ 99
 безнарядїє 68
 безначальствик 113
 безногавичник 220
 Безноско 332
 безносько 332
 безоружникъ 99
 безп'ятко 332
 безпалок 266
 безпалько 332
 безпальок 266
 безпам'яття 124
 безпам'ятько 332
 безперека 206
 безперервка 328
 безпечалїє 123
 безпечальство 112
 безписьменщина 315
 безпиття 125
 безплишиж 68
 безпліддя 124
 безплідниця 297
 безплодниця 297
 безповтовка 328
 безправ'я 125
 безправникъ 220
 безправа 123
 безприданка 328
 безприданниця 297
 безпригула 206
 безпригульник 219
 безпровиння 125
 безпузько 332
 безпутиця 298

безпутіє 123
безпутник 219
безпутство 303
безпуття 124
безреберник 219
безриб'я 125
безрим'я 125
безритмів'я 126
безрідник 220
безрік 206
безріка 206
безробіття 124
безробіття 125
безрода 205
безрозсудство 303
безрозумникъ 218
безрозумство 302
безрот 205
безрук 205
безрукавка 328
Безручко 332
безрядъ 206
безсилия 124
безсилок 266
безскоромник 219
безслав'я 125
безславие 124
безслинник 220
безслих 205
безмаків'я 124
безмертка 328
безмертник 220
безмертя 124
безсніжокя 125
безсовѣстик 67
безсовѣтіє 123
безсоние 123
безсонниця 298
безсоння 124
безсонько 332
безсоромник 219

безсоччя 126
безсраміє 124
безсребникъ 219
безсребрьникъ 100
безсрібляник 220
безсрібник 220
безстидник 219
безстидниця 297
безстидство 303
безстрастіє 123
безстрастя 124
безстрашіє 123
безстрашля 124
безсумлінник 219
безсьмертіє 123
безсьмъртьство 113
безталанник 219
безталання 124
безтарка 328
безтовар'я 125
безтолковщина 315
безтолоч 205
безторжа 125
безторжя 125
безлям 206
безляма 206
безувір 205
Безугловець 318
Безугловка 328
безум 206
безумець 318
безоумець 318
безоуміє 123
безумич 351
безумникъ 218
безумство 302
безуряддя 125
безус 205
безух 205
безхазяйко 332
безхатник 220

- бєхаття 124
 безхатько 332
 безхваліє 123
 безхитрство 303
 безхліб'я 124
 безпарів'я 125
 безпвѣть 205
 безценокъ 266
 безцін 206
 безцінок 266
 безцінь 206
 безчеловечіє 67
 безчельник 219
 безчереп'я 126
 безчестник 219
 безчестя 124
 безчестье 124
 безчиніє 123
 безчинство 302
 безчільник 219
 безчловечіє 123
 безчобітько 332
 безштанько 332
 безшасник 219
 безщитник 220
 беззаконіє 123
 беззаконникъ 99
 беззлюбик 67
 беззлепица 297
 беззмѣздникъ 100
 безъраньствіє 112
 Безъпалко 332
 безъстрашіє 67
 Безъштанко 332
 безъдолникъ 220
 безяйко 332
 бесквасик 68
 беславик 68
 бесловик 67
 бесшодик 67
 бесправдѣдик 67
 бесприобыштьникъ 100
 беспристрастіє 123
 бестѣдик 67
 бестудникъ 99
 бестельство 112
 бестыльбник 67
 бесоупружство 112
 бесхваленик 68
 бесчадик 67
 бесчеловѣченик 68
 бесчеловѣчство 112
 бесчинство 112
 бесчъствик 113
 бєсьник 67
 бєщиньникъ 99
 бєщиньк 67
 безведрност 348
 безмездникъ 99
 безмезникъ 219
 Безнось 205
 Безсонъ 205
 Безушко 332
 Безшашько 332
 бизувстедник 219
 болонь 170
 вговор 181
 вдяка 182
 взвар 203
 взгорокъ 290
 вздуховина 310
 вибалок 285
 Вибалок 286
 вибороздок 285
 вибрудок 285
 вигніток 285
 видолинок 286
 видолок 286
 вижолобок 285, 286
 винорок 286
 випанок 285

виріжок 285
випкварок 285
виямина 311
виямок 286
виярок 286
відгілок 282
відгомін 194
відгомон 194
віддзвін 194
віддих 194
віддойник 246
віддушина 311
віддушник 246
віджилок 283
відзамок 283
відзарок 283
відзвук 194
відземок 283
відзимок 283
відкрилок 283
відлунок 283
відпод 194
відпюда 194
відпюддя 144
відпюдник 246
відпюдок 282
відпюдько 334
відпясок 283
відмежок 283
відміл 194
відмілина 311
відміль 194
віднога 194
віднорок 282
відозва 194
відоліна 311
відпалубина 311
відпарь 194
відплеск 194
відплесок 283
відпоручник 246
відринвок 282
відрідок 282
відрійок 282
відройок 282
відрух 194
відслід 194
відсоння 144
відсоня 194
відсоток 283
відсторонь 194
відгепель 194
відтуть 194
відумерщина 316
відшумник 246
вістик 186
вітстричаний 246
віт'їчаний 246
вкіс 182
вколоть 181
влоговина 306
вмана 181
вмолот 181
вовад 165
воводь 182
возбрачствие 113
возвіз 203
Возвузь 203
возглавіє 141
возглавница 110
возмога 203
возрасть 94, 203
воколот 166
вопадъ 168
вополах 165
вослін 166
вослінь 166
вочеп 166
вочмана 165
воцап 166
врадіхъ 181
врубъ 182

- врява 182
 врявк 182
 втєсь 180
 вуголов 182
 вусмака 182
 възводьє 77
 възводьк 77
 възвъзь 203
 възглавик 76
 възлысь 203
 възмездьє 76
 възтокь 94
 Въкраина 114
 въскрилик 76
 въскрсєнїє 76
 въскоутык 76
 выблядокь 285, 291
 вымелокь 285
 выселокь 285
- гєстик 186
 гистик 186
 гопар 168
- догана 208
 доживотность 349
 доживотьє 147
 докончаньє 147
 докрута 208
 дообїддя 147
 допризовник 248
 дорадник 248
 досвїг 208
 дослївник 248
 доспїх 208
 дотєп 208
 дотєпа 208
 допкїльник 248
- єстик 186
- забава 174
 Забайкалля 128
 Забара 176
 забереж 176
 Забереж 176
 забережанин 346
 забережожа 127
 Заберезя 127
 Забилоче 127
 забирижа 176
 забїг 174
 Забїлоччя 127
 Забїрко 333
 забїч 175
 Забїч 176
 заблуда 172
 Забоже 127
 забожьничьк 68
 Заболовєсьє 127
 Заболотїє 127
 заболоточник 231
 заболоть 176
 заборозеник 232
 заборозенник 232
 заборозник 232
 заборознюк 345
 заборозняк 342
 забороло 118
 заборонник 232
 заборянин 346
 забочєнь 340
 забрало 118
 Забрїддя 127
 забрїдник 233
 заброда 172
 забродник 231
 Забужжя 127
 завїтрїє 69
 зав'язник 232
 завада 174
 завара 175

заватра 176
заверб 175
заверба 175
завербник 231
завербок 279
Заверб'я 128
Завир'є 128
завідь 175
завісок 279
завітракан 352
завітренік 233
Заводко 333
заводок 280
заводь 175
завоздка 325
завозянин 346
заволока 172, 173
Заволока 176
заволосник 233
Заволочие 69
завора 89, 173
заворітник 230
заворітниця 298
заворіття 128
завороздка 325
заворь 89
завулок 280
завушник 233, 234
завушниця 298
завушниця 298
завушніца 298
загайник 231
загарь 174
загачка 325
загвіздка 325
загвіздок 279
Загвоздик 127
загір'я 126
заглемездок 279
заглибина 307
загнітиця 298

загнітка 326
загнітник 231
загніток 278
Загноико 333
загововок 279
заголовокъ 279
загора 173, 175
загородник 231
загорода 127
загорьє 69
загорюйко 333
загоря 126
загорянин 346
заграицьник 231
заграничє 127
заграничник 231
заграничникъ 231
заграничье 127
загребелля 128
загривок 281
загривокъ 279
загруба 176
загрудник 233
загулувик 232
загумення 128
задарь 174
задверок 280
задвирок 280
задвійник 232
задвір 176
задвірок 280
задвірря 126
задвір'я 126
здворє 69
здворє 126
здворок 280
здворокъ 280
зденок 279
задера 174
Задесення 126
задій 174

заділ 174
 Заднепра 176
 Заднепрянин 346
 Заднестрененинь 346
 Задніпра 176
 задніпров'я 127
 Задніпря 127
 задніпря 127, 175
 задніпрянець 318
 Задніпряницина 316
 задякпрье 175
 задор 174
 задорожнюк 345
 задорожок 280
 задорь 174
 задостойник 233
 задоушіе 126
 задра 174, 308
 задриза 174
 задуп'я 128
 задуха 175, 177
 задьшник 68
 задушник 233
 задушниця 298
 Задксьне 69
 зажен 174
 зажера 172
 зажин 174
 зазимок 281
 зазорь 89
 зазубец 318
 зазубил 318
 зазубиця 298
 зазув 175
 займенник 234
 закаблук 177
 Закадко 333
 закала 172
 закалабок 281
 закамарок 280
 закапелок 280
 закиль 174
 закіс 174
 закля 176
 закло 175
 заколесник 232
 заколінок 279
 заколісник 232
 закомарник 233
 закомірник 231
 закомірок 280
 законешник 232
 закордонник 231
 закоренок 279
 Закорка 325
 Закороп'є 128
 закосник 230
 закосок 280
 Закостілля 128
 закрайна 307
 закрайок 280
 заграм 176
 закрепа 177
 закрилина 307
 закрилок 279
 Закряничця 128
 закубанець 318
 закуль 171
 закоуль 90
 закут 175
 закута 176
 Закути 176
 закутина 306
 закутник 231
 закуток 280
 закутокъ 280
 Закуття 128
 закуть 175
 закуцейник 231
 закуцник 231
 залевчник 232
 залєда 177

запліття	128	заріка	176
заплічка	326	заріння	128
заплічник	231	зарінок	280
запліччя	128	зар'інок	280
заполя	177	заріч	176
заполя	127	зарічанин	346
занолоха	173	зарічок	280
Заполярь	128	Зарічок	280
заполья	127	заріччя	126
запомога	174	зарог	176
запона	89	Зарозтока	176
запоріжок	127	зарок	175
запоріжжя	127	Заросся	128
запорога	175	заруб	173, 174
запорожець	318	заруба	171
Запорожсьє	127	Заруба	90
запороха	177	Зарубь	89
запорука	175	Зарудьє	127
заютиличник	233	зарука	175
заютилишник	233	зарукаве	126
запотилник	233	зарукавник	233
запояска	325	зарукавок	279
запоясник	232	зас'якь	173
запоясокь	279	засада	172
запрута	176	засада	172
Запруття	128	засаду	90
Запсельє	127	засапужникь	103
Запсілля	127	заселок	280
зап'ясте	126, 128	засік	173
зап'ястник	233	засіка	173
зап'ясток	281	засінок	281
зап'ястя	128, 176	засіч	173
зап'яток	281	засіча	173
зап'яття	128	засіче	173
запастик	69	заскуре	128
Зараба	90	Заславе	127
зараніє	69	Засна	176
заранокь	281	заспинник	231
зарва	173	застава	172
Заріжжя	128	застава	90
заріжок	281	Заставок	280

застайка 326
застилге 126
Застирок 280
застівник 233
застілля 128
застілок 279
застільник 233
застовпникъ 230
застола 128
застолпникъ 230
засторонок 281
застрішина 307
застрішокъ 280
застрішня 128
заступ 173, 174
застѣпъ 173
застѣнокъ 279
Засуля 127
засяда 172
зателепа 172
зательник 232
затилепа 172
затилля 128
затиллок 279, 281
затиля 177
затильник 230
затильник 232
затишина 307
затишок 280
затишокъ 280
затінок 280
затір 174
затіч 172
затон 173
затонь 173
затор 173
затр'їяниця 298
заправа 175
затруб'я 128
затруд 174
затылок 281
затылокъ 279
затынье 69
затяг 172
затягъ 174
заулок 280
заулокъ 280
заупокойник 233
заоутрина 115
заоутрье 69
зауше 128
заушник 230, 233, 234
заушникъ 230
заушница 109
заушница 298
захахолокъ 280
захмар'я 128
захребетник 231
захребетникъ 231
зачілок 279
зашийник 233
зашийок 281
зашийокъ 281
зашлунник 233
запорник 231
Заяр 176
збіч 188
збочу 188
збѣчь 188
збочя 188
звада 187
звеличь 188
звіз 186
звір 186
зворот 187
звышокъ 267
згірок 267
згірря 145
згір'я 145
зголов 188
зголовок 267
згорок 267

- згриз 186
 згриза 186
 згрыза 186
 зділець 319
 здолинок 267
 здольщина 316
 здухвина 310
 здухина 310
 зкипщина 316
 злагода 187
 злобок 267
 злуда 187
 Змаза 187
 змаза 187
 змеркъ 187
 змерщина 316
 змирък 187
 змрік 187
 змрокъ 187
 зпека 187
 зройок 267
 зсевокъ 267
 зумерщина 316
 зутик 187
 зчадокъ 266
- избыгъкъ** 106
 извуръ 186
 извѣсы 91
 издѣлье 145
 изрость 92
 изчадіе 145
 имшеник 245
 исадъ 92
 истикъ 186
 исчадокъ 266
 ишадик 84
- Извор** 186
 ізлучина 311
 ізморось 187
- існик 186
- їзникъ** 236
 їсник 186
 їстик 186
- кавер** 205
 кавід 205
 кагат 204
 кадіб 204
 кадівб 204
 кадовб 204
 кадовба 204
 кадолбъ 204
 кадон 204
 кадуб 204
 кадубъ 204
 калика 94
 каліка 204
 каліч 204
 каліча 204
 кандиба 204
 кандьор 205
 канура 204
 капанъ 205
 катлуба 204
 коловодичник 248
 коловодник 248
 колопенник 249
 колошеник 249
- междометіе** 137
междоморіе 136
междогієсние 74
междораміе 74
междораміе 137
междусобье 137
междучасіе 74
Междурѣчьникъ 103
Межибжіе 74
Межибожье 136

межибрів'я 137
межибріддя 136
меживузля 137
межигір'я 136
Межигора 136
межикоролів'я 137
межимоззя 137
межиморря 136
Межимостьє 74
межим'всѣчїе 74
межитілля 136
межитіластя 137
межитлодень 340
межирам'я 137
Межиречье 136
межиріччя 136
межир'вчїе 74
Межир'вчка 329
межистіння 137
межитруб'я 137
межицарів'я 137
межом'всѣчье 74
межур'вчїе 74
межор'вчїе 74
міжперник 235
міжбрів'я 137
міжбров'я 137
міжвіконня 137
міжвузля 137
міжгір'я 136
міждоріжжя 137
міжклітинник 235
міжоплодень 340
міжцарів'я 137
міжребрина 311
міжряддя 137
міжтур'я 137
міжцарів'я 137

наблѣдашник 241
набач 195

набедренник 238
набедрикъ 239
набедрник 238
набердник 239
набережжя 140
набережник 237
набідрик 238
набідрок 274
набіл 196
набожник 241
набородок 274
набрівник 239
набрід 195
набруовник 239
набрусник 242
набуток 274
набыток 274
наверхник 242
наверпник 241
наверпняк 342
навсчєрик 76
навилля 140
навиллок 274
навилочник 242
навилоніник 242
навиленьик 242
навиленья 343
навірник 236
навіршник 241
наводіє 76
наводь 196
наволос 196
наволосник 236
наволоч 195
наворотник 237
навороток 273
навосник 242
навосьник 242
навраток 273
навушник 237, 239, 240, 242
нав'ѣть 93

нагана 195
 нагір'я 140
 нагір'яж 140
 наглавіє 140
 наглавникъ 238
 наглинок 274
 наголів'я 140
 наголінник 238
 наголоватець 339
 наголоваток 273
 наголовач 338
 наголовень 339
 наголовник 238
 наголовник 240
 наголовник 243
 наголовок 273, 274
 нагрижник 239
 нагробник 243
 нагробокъ 274
 нагрудник 238, 240, 242
 надбарабанник 246
 надбережжя 145
 надбородник 245
 надбрівник 246
 надбрів'я 146
 Надбужжя 146
 надвечірок 286
 надвечір'я 146
 надверіє 140
 надвийниця 295
 Надвислянщина 316
 надвірняк 342
 надвірок 274
 надвір'я 140
 Надволжя 145
 надворникъ 236
 надворье 140
 надглавіє 145
 надгортанник 246
 надгробник 245
 надгробникъ 245
 надгробниця 300
 надгробок 286
 надгробокъ 286
 наддверникъ 245
 Наддесення 145
 наддніпрянець 319
 Наддніпрянина 315
 наддністриянець 319
 Наддністриянина 316
 наддолотник 246
 наджута 195
 наджупник 245
 Надзбруччя 146
 надзюбок 274
 надзьобок 274
 надколінок 286
 надкоморник 245
 надкрилля 146
 надкрилок 286
 надлюб'я 146
 надмор'я 145
 наднебесся 146
 наднитник 246
 надобіддя 146
 надовжниця 295
 надолок 273
 надолонка 326
 надомник 236
 надосник 246, 286
 надоуок 273
 надощчник 237
 надпліччя 146
 надпорожник 246
 надріччя 146
 надручник 240
 надслушність 349
 надсоток 286
 надтинник 245
 надтінок 286
 надушник 236, 239
 надхвістя 146

- надхмар'я 146
надчілля 146
нажопник 239
наземка 326
назимок 273
назимокъ 273
назубок 274
наїзник 236
наказ 195
накаменник 237
накатушник 242
наквітник 241
накінчик 243
накістник 243
накісток 274
наклад 195
накладъ 93
наковалень 118
наковалня 118
наковальня 343
накожня 343
наколінець 319
наколінник 238
наколѣникъ 238
накомарник 239
наконечник 240, 241
наконешник 241
наконешникъ 342
накопильник 242
накоренок 273
накорсник 241
накостень 339
накоштник 236
накрижник 240, 243
накупень 339
накуранок 273
налавник 241
налаўник 241
налевеник 242
налесник 242
налижник 243
налисник 242
налищина 311
наличие 75
наличко 333
налюбник 239, 240
наложница 294
наложниця 294
наложьница 107
налокїтник 239
налуда 195
налучник 243
напошень 339
напошник 242
наместя 140
намисник 243
намолод' 196
намордєнь 339
намордник 239, 240, 243
намуддя 140
намулок 273
намѣсникъ 236
намѣстие 75, 76
намѣстникъ 235
намѣстница 108
намѣстность 348
намѣстькь 273
намѣстьникъ 97
наніжник 240
наосник 242
наочница 295
наочник 240
напалок 273
напальник 239, 241
напальок 273
напарник 236
наперник 241
наперсник 236, 240, 242
наперсникъ 97
наперсница 295
наперсниця 295
наперсня 339

- наперсокъ 107
наперстник 242
наперстникъ 236
наперстокъ 273
напилдок 274
напитокъ 274
напильник 242
напірник 241
напірниця 295
наплечник 238
наплечникъ 238
нашлечьница 108
нашпичник 238
напорожник 243
напокрѣбик 76
напрісник 243
Напруде 140
напружник 237
напузник 239
напульсник 239
напѣтик 76
напѣтїе 141
напутник 236, 237
напърсьникъ 236
нап'яток 273
нараквица 295
наралникъ 241
наралок 274
наральник 241
нараменник 238
нарамінник 238
нарамникъ 238
нарамниця 295
нарамьница 108
наретник 239
нарижник 240
наритник 239
наріжник 240, 241, 242, 243
наріжниця 295
нарівок 274
нарістка 326
нарожник 243
нарожница 295
нарукавник 239
нарѣквица 295
наруч 196
наруча 196
наруче 140, 196
наруче 140
наручник 240
наруччя 140
нарушниця 295
нарьтникъ 239
нарѣчие 76
наряд 196
нарядъ 195
нарьдъ 93
насадъ 93
насердник 237
насердя 140, 196
насмие 76
насиліе 141
насилъство 113, 303
насідок 274
насілник 237
наскілник 241
наскінник 241
наскірень 339
наслідник 235
наслуз 196
наслѣдие 76
наслѣдникъ 235
наслѣдникъ 97
наслѣдокъ 273
наслѣдствіе 303
насмітник 237
насмітниця 294
насморок 195
насадник 243
насонешник 237
насонішник 237
насонник 237

насопник	242	начілок	274
наспинник	239	начільник	239
настеблиця	295	начолка	326
настельник	241	начолко	333
настил'ник	241	начолникъ	238
настільник	241	напалник	240
настільник	241	нашейник	240
настільник	243	нашальник	240
настіяник	241	нашийник	237, 240, 241
настольник	241	нашийниця	295
настольникъ	97, 241	нашилник	240
настольниця	295	наширица	295
настуол'ник	241	нашійниця	295
настул'ник	241	напкірник	237
насьвічник	241	напкурок	273
насьвѣ	141	наякірник	242
натільник	239	небаченъе	122
натовп	195	небелиця	297
натошник	237	небилиця	297
натресник	237	небіж	156
натрийниця	295	небій	153
натрубник	242	небога	156
натрубок	274	Небога	156
натрумник	241	небогатѣние	65
натрувник	241	небожа	156
наоусье	75	небоязньство	112
наоутрѣк	76	небрание	65
наушник	237	Небреха	152
наушникъ	236	небывалица	109
наушница	295	небывальць	115
нахаба	195	небытие	66
нахвостник	240	Невада	152
нахлібник	236	невада	153
находник	237	невара	152
нахрапник	240	невартъ	157
нахребетник	240	неварька	324
нахрепник	240	неввага	153
нацицник	239	невдаха	343, 344
нацоцюрник	239	невдержка	324
начеревник	239	невдоб	157
начилникъ	237	невдоба	156, 157

- невдоби́на 316
 невдово́лення 123
 Неверь 151
 невжива́ння 123
 невига́да 153
 невига́да 157
 невиде́ржка 324
 невидь 155
 невиді́ння 64
 невилива́йка 324
 неви́плат 156
 неви́плата 156
 Невисилка 324
 невиспа́ння 122
 невисга́чка 324
 неві́да 155
 неві́йка 324
 Невіра 152
 неві́р'я 121
 неві́рство 302
 невмі́лець 318
 невмі́ха 344
 невня́тие 66
 нево́дь 86
 нево́зде́ржання 64
 нево́лие 63
 нево́роть 155
 невпра́вка 324
 невро́д 155
 невро́да 155
 невсе́лення 65
 невсти́д 153
 невсти́да 152
 невтира́йло 347
 невто́ма 153
 невѣ́дanie 65
 невѣ́дство 111
 невѣ́жа 85
 невѣ́ждество 111
 невѣ́ждьство 111
 невѣ́жствие 111
 невѣ́ра 86, 152
 невѣ́рне 62
 невѣ́рник 121
 невѣ́рне 62
 невѣ́рование 64
 невѣ́рствие 111
 невѣ́рство 111
 Неѣ́ръ 151
 невѣ́ста 86
 невѣ́сть 86
 негидь 157
 негин 154
 негі́д 157
 неглаго́лание 65
 неглу́п 156
 негляд 152
 него́да 157
 негорді́ння 64
 Негре́бка 324
 неда́ва 152
 Недба́йло 347
 недба́лец 318
 недба́лець 318
 недба́лость 348
 недба́ха 344
 недвига 153
 недо́вѣ́рник 146
 недо́вѣ́рокъ 287
 недо́вѣ́рство 303
 недо́вірок 287
 недо́вір'я 146
 недо́гін 154
 недо́зір 207
 недо́крів'я 146
 недо́літок 287
 недо́ліття 146
 недо́люд 207
 недо́людок 287
 недо́ляшок 287
 недо́мека 207
 недо́мірок 287

недомірок 287
недомова 207
Недонка 332
недооблік 207
недопанок 287
недорада 207
недорід 207
недоріка 207
недорозум 208
недосвіт 207
недосилок 287
недоспівхъ 207
недостижне 63
недостижъство 111
недоступ 154, 207
недотела 156
недотика 153, 154
недотип 156
недотрога 154
недотрымане 123
недоуздок 287
недоук 207
недоум 208
недоумік 146
недоумокъ 287
недохват 207
недочепа 207
недутъ 86
недужне 63
недѣжъство 112
недѣлтел 321
Недѣлка 323
Недѣлко 332
недѣля 86
недѣль 85
нежар 154
неженение 65
нежерь 154
нежир 154
нежитие 62
Нежура 152

незабудка 323
незабытие 66
незайманщина 316
незагинание 64
незахват 154
незаховане 123
незбіг 155
незбудниця 297
незвага 153
незгидь 155
незгода 155
нездара 157
нездуга 154
незлюбие 63, 122
незмир 155
незмисль 153
незмога 154
незрада 153
Неибало 347
неизвѣстие 63
неимѣние 64
неимѣнство 112
неисѣчение 65
некіс 154
неключеник 65
неклятвие 63
нековъ 86
Неколодко 331
нелагода 155
нелень 154
нелин 154
нелинь 154
неліквід 155
неліпка 323
нелітка 323
Нелѣпка 332
нелоб 156
нелобие 62, 63
нелюбъ 156
нелюбовье 63
нелюд 157

- нелюдько 332
 нелюпка 323
 неляпка 323
 немалица 109
 немаль 157
 Немига 154
 немил 156
 немилование 64
 Немиръ 151
 немиръ 152
 немиръ 86
 неміч 154
 Немѣра 152
 немѣра 155
 немовение 65
 немога 154
 немож 154
 Немойко 332
 немола 151
 Неморож 154
 немочь 85
 немоц 154
 немощь 85, 154
 немужство 112
 немученье 65
 ненадѣяние 64
 ненажера 152
 ненажир 152
 Ненажора 154
 ненаіда 152
 ненаказание 64
 ненапад 155
 ненасить 153
 венасьтъ 153
 ненагля 153
 ненаучение 64
 ненахлапа 152
 неначьствие 112
 неначаяние 64
 неначаяніе 122
 необбериха 344
 необрѣтение 65
 необще 63
 неосужание 64
 неотеса 153
 неоудобство 112
 неоумѣтель 116
 непитание 65
 непитие 66
 неплавательство 302
 неплатник 249
 нешідниця 297
 неплодие 63
 неплодница 297
 неплодствие 112
 неплодство 302
 неплодь 85
 неплоды 85
 неплодь 85
 неплодство 112
 непобожност 348
 непоболѣние 64
 Непогода 152
 непогодіе 122
 непогодье 63
 неподобие 62
 неподобство 302
 непозвіл 155
 непокір 155
 непокореніе 123
 непокорство 112
 непокошие 63
 неполучание 65
 неполучение 65
 неполученіе 65
 непользье 63
 непорода 155
 непорочство 111
 непосаганіе 65
 непосида 153
 непослух 153, 155
 непослушствие 112

непоступленіє 122
непоступъ 86
непотребство 302
непотрѣб 156
неправости 348
неправдіе 63
непразнь 86
непранка 323, 324
непритика 153
непричастіе 62
непуть 157
нераденіе 122
неразоумствіе 112
неразуміе 63
неразумѣніе 65
нерізь 153
нерість 155
нероб 151
нероба 151
неробник 249
неробство 302
нерода 153
нерозум'я 122
нерозчова 152
нерость 155
Неруб 154
неруш 154
нерѣзіе 62
нерѣзь 86
неряд 155
несить 157
нескреба 152
несловіе 63
несмертство 111
несмыслие 63
несмысльство 111
неснабдѣніе 65
неснисканіе 65
несоблюдѣніе 64
несогласка 324
несогрѣшеніе 64
неспаніе 64
неспонъ 86
несправа 155
нестане 122
нестатечность 348
нестелела 152
нестрашлivity 112
нестроеник 66
нестроинство 111
нестудіе 63
нестула 152
нестяжатель 116
нестям 153
нестяма 153
несъложеник 66
несытець 115
несытствіе 112
несытство 112
несыть 157
Нетека 154
нетеля 153
нетель 153
нетеч 154
нетеча 154
Нетеча 154
нетечя 154
нетик 154
нетіль 153
нетіпанка 323
нетіпаха 344
Нетіч 154
нетлѣніе 65
Нетля 152
нетля 86, 152
нетопа 152
Нетреба 154
нетрезвеніе 66
нетронъ 154
нетяга 151
Нетяга 152
нетягъ 85, 151

- нетяжа 85
 нетям 153
 нетямаха 344
 нетямуха 345
 нетагъ 151
 ветьолка 323
 неубѣжаніе 65
 неудоба 157
 неудобіе 63
 неук 151
 неукъ 151
 неулученіе 65
 неупаметане 122
 неутварь 86
 неупанованье 122
 нехар 152, 153
 нехарь 152
 нехватка 324
 нехитъ 153
 нехоженье 65
 нехоть 153
 нехрест 151
 нехрист 151
 Нечай 152
 нечаяніе 122
 нечаяніе 64
 нечekanье 122
 нечеловѣченіе 66
 нечеловѣчіе 63
 нечеловѣчство 111
 нечема 156
 нечепура 152
 нечестіе 63
 нечин 155
 нечисть 157
 Нечитаило 347
 Нечос 152
 нечоутък 66
 нечръдіе 63
 нечулаха 344
 Нешійко 332
 неширост 348
 неяденіе 65
 неяденіе 122
 невозддержаніе 122
 невчиненье 122
 незапачене 123
 Нелугѣй 336
 Нелюбь 156
 Немедовка 324
 Немера 152
 Немира 151
 Немиря 151
 неразуміе 122
 несланье 123
 неспанье 122
 несталость 348
 Нетенко 332
 Нетляяко 332
 Нехвостко 332
 нивступа 153
 нидоладок 287
 нидоумок 287
 низабутька 323
 ниудобщина 316
 ньвдоба 157
 обява 169
 обальск 260
 оберемок 260
 обзоръ 183
 обзур 183
 обіг 168
 обід 165
 обіч 170
 обічок 260
 обкидь 183
 обкіт 184
 обкіть 184
 облав 183
 облава 183
 облавок 282

обланокъ 282
 облеск 168
 облитъ 184
 обликъ 184
 обликтъ 184
 облиск 168
 обличение 73
 обличє 135
 обличие 73
 обличчя 135
 обліг 183
 облік 184
 обліч 184
 облова 184
 обловъ 183
 облог 183
 облога 183
 облогъ 183, 184
 облуд 183
 облуда 183
 ѿблуда 183
 облудникъ 243
 обльскъ 184
 обльска 184
 обльсктъ 184
 обльскъ 184
 обмах 184
 обмилѣк 281
 обміж 185
 обміжок 282
 обмілина 311
 обміль 186
 обмолодь 186
 обнизина 311
 обніж 185
 обніж 185
 обніжа 185
 обніжока 135
 обніжока 135, 136
 обніжок 282
 обніш 185
 обнож 185
 обнощница 108
 обод 165
 оболонъ 170
 оболонь 170
 оборотъка 327
 обоч 170
 обоча 170
 обочень 339
 обочє 136
 обочик 73
 обочина 305
 обполок 282
 обрада 183
 обрамок 282
 обрік 184
 обріка 184
 оброкъ 91, 183
 обротъ 185
 обрук 184
 обруч 185
 обручка 326
 обручник 245
 обрътъ 91
 обряд 184
 обрьмль 91
 обуза 184
 обухъ 185
 обушє 135
 обушиж 73
 обшар 185
 обшарок 282
 обшир 185
 обширь 185
 оवाद 165
 овід 165
 овод 165
 оводник 244
 оворотъ 166
 огана 168
 огарок 259

оґарь	165	ожега	165
огвара	164	ожерде	135
огида	170, 171	ожеред	170
оглав	171	ожередь	170
оглух	171	ожерелие	134
оголовь	89	ожерелье	72
оголовье	72	ожишия	135
оґгородь	89	ожіг	165
оґгорокь	261	ожог	165
оґризок	259	ожуг	165
оґріх	165	озадя	135
оґріх	168	озварь	203
оґроза	168	озварь	203
оґруддя	135	озвіз	203
оґрудок	261	озем	170
оґудник	244	оземиця	296
оґуз	171	оземля	136
оґузка	326	озимина	304
оґузок	260	озимица	108
од'ядник	246	озимокь	259
одверие	73	озимокь	259
одвіднога	194	озимь	169
одвір	170	озябина	305
одвірник	244, 245	окалина	305
одвірок	260	окид	168
одворець	319	окидь	170
оддушина	311	окить	170
оденок	260	окіл	170
одзимок	283	окіп	167
одлюдник	246	окіпок	260
одлясок	283	окісниця	296
одм'іл'	194	окіст	170
одміт	194	окісток	261
одміть	194	окістя	135, 170
одпад	194	окість	170
одробина	305	окіть	170
одробина	305	окладина	305
одсторонь	194	окиамник	244
одтепіль	194	околичник	245
одґдиченье	136	околіг	166
ожаг	165	околоть	166

окоп 167
 окоренок 259
 окорм 167
 окормъ 167
 окост 170
 окровка 326
 окраец 318
 окраецъ 318
 окрайна 305
 окрайка 326
 окрайок 260, 261
 окривавник 244
 окрик 168
 окрикъ 168
 окрилье 73
 окрильница 108
 окриш 170
 окріц 167
 окроить 167
 округа 170
 окружчик 350
 округа 168
 округникъ 243
 окружина 305
 округок 260
 округокъ 260
 окулок 260
 окур 168
 олегеня 135
 оман 165
 омаста 167
 омах 168
 омежник 244
 омет 167
 ометь 89, 168
 омилок 259
 омут 165
 омшаник 245
 омшарина 305
 ом'язя 135
 онада 167
 онсрв'я 135
 онервня 343
 онирковиця 296
 опада 168
 опадь 168
 опал 167
 опалок 260
 опаль 167
 опальянок 260
 опар 168
 опаръ 165
 опарь 165
 опас 165
 опаска 327
 опасок 260
 опашина 304, 305
 опенокъ 259
 опеньок 259
 опецок 261
 опецьок 261
 опечина 305
 опечок 261
 опечокъ 261
 опівнічник 244
 опілля 136
 опічокъ 261
 опйецок 261
 оплавы 165
 оплятина 305
 оплечье 72
 оплечье 134
 опліток 260
 опліча 135
 опліча 171
 оплічник 245
 опліччя 135
 оплічя 135
 оплічя 135
 оплодень 339
 оплотъ 166
 оповзень 339

- опона 167
 опоя 165
 опоясник 244
 опрыск 168, 169
 опрісник 244
 опрѣснокъ 105
 опуд 165
 опуда 165
 опупок 260
 опчоларь 350
 опчолинец 319
 опястье 72
 орек 164
 оринок 260
 орябок 259
 осадник 244
 осердак 342
 осердя 135, 170
 осередля 136
 осередок 260, 261
 осередокъ 261
 оситняк 342
 осіка 165
 осіч 165
 оскип 166
 оскирдок 260
 Оскіл 171
 оскіл 166
 оскомина 113, 305, 306
 оскрыть 89
 оскѣпъ 89
 ослін 165, 166
 ослушник 244
 осмил 170
 осмол 170
 осмолина 304
 осока 165
 осоння 136
 осоя 170
 оспіх 168
 осруб 167
 остегньница 108
 остільник 245
 остінок 261
 остоговина 311
 осторожа 73, 136
 остражне 73
 острах 169
 острахъ 169
 острашка 327
 остріг 166
 остріш 170
 острішина 305
 острішник 245
 острішок 261
 острог 166
 острогъ 166
 ѡстрогъ 88
 Острогъ 166
 оструб 167
 остружок 259
 оступ 165
 оступъ 166
 осух 171
 осушок 259
 осьлін 166
 осьцінок 261
 осѣка 166
 ѡсѣка 89
 осѣкъ 89
 от'ос 167
 отвечерие 82
 отвѣтъ 92
 ѡтвѣтъ 92
 ѡтгороды 92
 отдверникъ 246
 отирок 259
 отишик 73
 отік 168
 откашльник 246
 откіс 195
 откос 195

отміль 194
отнога 194
отнога 194
оток 167
отора 167, 168
отреба 169
отродие 82
отродокъ 282
отройок 282
отрут 170
оттеплие 82
оттепель 194
отумерщина 316
отчадік 82
отъименик 82
охаб 165
охаба 165, 168
охвар 164
охвара 164
охвістя 171
охвота 169
охиба 168
охиза 168
охіть 169
охолодь 167
охота 169
охрясница 296
охрястя 135
охрястя 170
опарок 261
оцвітина 304
очашок 259
очеп 166
очепя 166
очерев'я 135
очеревина 305
очеренок 261
очерепня 343
очіпок 260
очмана 165
очутє 171

ошелест 168
ошийник 244
ошийок 260, 261
ошкалок 260
ошкварок 260
ошур 167
ошан 166
ошеп 167
ошець 166
шчепь 166
ошизник 244
ошяпок 259
ошіп 167
ошіпок 259
ошупь 166
ошѣкъ 166

пабородник 234
паборонок 262
пабрэдъкъ 105
павечерница 108
павечерница 296
павечерок 263
павис 192
павідь 193
паводок 263
паводь 193
паволока 92, 191
паволоч 191
Паволочье 148
павороз 192
пагін 191
пагір 193
пагірок 262
пагон 191
пагор 193
пагорбок 262
пагорок 262
пагорокъ 262
пагорь 193
пагребня 343

пагуба 191
пагоуба 92
пагурок 262
падубок 262
падчерица 296
падчёрка 328
падчерица 108
падычерица 108
пажера 191
пажердок 262
пажыць 92, 191
паздерник 234
паздернык 234
паздёр 234
паздёрнык 234
пазелень 193
пазолина 310
пазолоть 193
пакленок 262
паклинок 262
паклун 193
паліток 263
палуза 193
палюза 193
пальісок 262
памолодок 262
памолодь 193
паморозь 192
папльотіна 310
папруга 193
паріжок 262
парінок 262
паріпок 262
парісьць 191
паробок 262
пароднык 103
пародок 262
парож 193
паросль 193
парост 191
паростка 328
паросьць 191
парубень 340
пасвіток 263
пасебок 262
пасердя 193
пасінок 262
пасклин 192
паскльінь 192
паскльін 192
паскуд 193
паскуда 193
паскудь 193
пасока 193
пастелнык 234
пасуш 193
пасынок 105
пагык 191, 192
Патыка 191
пагыка 191, 192
пагока 192
пагоloch 192
пагоloch 192
патороч 192
патрубок 262
пагыок 192
пагыока 192
пахолок 262
пахоль 191
паярок 264
перебалок 289
перебедрына 311
перебендя 201
Переволока 94
перевулок 289
перев'ісьце 143
перегана 201
перегорок 289
перегуд 202
перегуда 202
передбаннік 235
Передбір'я 139

передбур'я 139
передвечір'я 139
передвірок 289
передворогейка 329
передгір'я 139
передголове 139, 203
передгрозя 140
передгрудь 203
Передерій 336
Передерын 336
переджнив'я 140
Передкарпаття 139
передмістя 139, 203
передміщанин 346
передмосте 139
передмостів'я 139
передмур'я 139
переднівок 290
передобіддя 140
передобідок 290
передоліна 311
передпіччя 139
передшіччя 139
передшлужник 235
передпризовник 234
передрам'я 139
передрамення 139
передсвітанок 290
передсердя 139, 203
передсоння 139
передступник 234
передтіччя 139
передьгородіе 75
Передьмостя 139
передьм'в'стьк 139
перезва 201
перезов 201
перейма 201
переказа 202
перекалок 289
перекір 201
перекрьосток 289
перелад 202
перелаз 201
перелиток 289
переліг 201
переліска 328
перелісся 143
перелітка 328
переліток 289
перелог 201
переляшок 288
перемежок 289
переметуи 202
еремирье 143
перемирьк 81
перемир'я 144
переміл 202
переміль 202
Перемьшль 94
перенорина 311
Перенг'вжько 118
перепих 202
переполох 201
перепуття 143
перерва 201
пересердик 81
пересердя 81, 202
переситок 289
перескринок 289
пересліп 202
пересонь 202
переспа 202
перестанок 288
перестарок 289
перестінок 289
пересторога 202
пересучь 202
перетика 201
перетянок 289
перехресток 289
перехрестя 143

- перехресток 289
 перечілокъ 289
 перешарок 289
 перешийок 289
 переярка 328
 переярок 289
 Перепятко 333
 Перетянка 333
 перехрестье 143
 пидвечірок 272
 пид'исокъ 270
 пиддупок 271
 пидкисник 217
 пидплітник 213
 пидсніжник 214
 пидсокольникъ 213
 пиризве 202
 питсвинок 269
 півбариллок 276
 півбожок 275
 півверстівка 327
 півдівок 275
 півдудок 277
 півдужжя 142
 півквартівка 327
 півкутник 247
 півлатерок 277
 півлігирка 327
 півпанок 275
 півпляшок 276
 півріччя 143
 піврукавка 327
 Півситок 275
 півскирток 276
 півсніпка 327
 півсотка 327
 півсоток 277
 півстінник 247
 півтемність 349
 півфунтя 142
 півхлопок 275
 півчобіток 278
 півшкурок 278
 півшпорок 278
 під'ісок 270
 під'язичниця 299
 під'ярок 269
 під'ясинок 269
 підбаня 133
 підбарабанник 216
 підбасок 272
 Підбережжя 133
 підбережка 324
 підбережник 213, 214
 Підберезина 309
 підберезник 215
 підберезовик 215
 Підбір'я 133
 підбічник 213
 підбічниця 299
 підболотник 214
 підборіддя 132, 133
 підборідник 216, 217, 218
 підборідок 272
 підборідь 196
 підбородок 272
 підбороздзя 343
 Підборок 272
 підбрехач 338
 підбришина 309
 підбрюшина 309
 підбурок 270
 підвезонник 215
 підвал 197
 підвал 197
 підварок 265
 підверстатник 216
 підвесілок 272
 пидвечірок 272
 Підвижня 133
 підвишень 196
 підвіконник 216

підвіконниця 299
підвіконня 134
підвода 198
підводник 213
підволок 198
підворітниця 299
підворіття 133
підворок 265
підвоячник 215
підвоячник 215
підгайник 214
підгас 198
підгір 197
підгір'я 133
підгірка 325
підгірля 133
підгірок 271
підгньоток 271
підголів'я 132
підголівник 216
підголов'я 132
підголовач 338
підголовок 270
підголосник 213, 218
підголосок 272
підгорішник 214
підгорл'я 131
підгорлина 308, 309
підгорлиця 299
підгорля 132, 133
підгорниця 299
підгородє 133
підгородня 343
підгородянин 346
підгорок 272
підгороцник 215
підгрибок 269
підгрифок 270
підгруддя 133
підгрузень 339
підгруздок 269
підгубник 217
підгузник 215
підгузок 271
підганче 197
підгарлина 309
підгрунтя 134, 197
піддашник 216
піддашок 272
піддашця 134
піддення 132
піддзеркальний 215
піддзьоб'я 133
піддзьобок 272
піддямка 324
піддимок 271
піддівок 269
піддоменник 216
піддон 196
піддонник 216
піддубенник 215
піддубень 339
Піддубник 213
піддубник 215
піддубовик 215
піддубок 269
піддубрівник 214
піддубровник 214
піддупок 271
піджаливник 213
піджилина 308
підзалник 215
підзамча 133
підземелля 134
підземник 213
підзольник 218
підісок 270
підкаменець 317
підкапок 271
підкаптушину 132
Підкарпаття 133
підкіп'є 131

- підкіп'я 131
 підкіпник 213
 підколінник 218
 підколіно 197
 підколотник 216
 підколоть 196
 підколотсниця 299
 підкольвінок 270
 підкомірник 213
 підкрапивниця 299
 підкрилина 309
 підкрилок 270
 підкрилок 272
 підкроквина 309
 підкропивник 213
 підкужник 216
 підкульок 270, 271
 підкумок 269
 підкухарок 269
 підкучерок 269
 підлапок 269
 підлатень 339
 підленовник 213
 Підлиссе 133
 підлистенъ 339
 підлистник 214
 підлітник 218
 підлісе 133
 підлісник 215, 217
 підлісок 269, 272
 підліссея 133
 підліток 269
 підлож'и 132
 підложниця 299
 підлози 197
 підлокітник 215, 216
 підлокотник 216
 підлубник 215
 підлубок 271
 підлутник 216
 Підляшпя 133
 підмаренник 214
 підмашанок 270
 Підмихайля 133
 підмолодь 199
 підмор 199
 підмулуд 199
 підмур'я 134
 підмуток 270
 піднайменник 213
 піднебесся 133
 піднебіння 134
 піднитник 216
 підніж'и 132
 підніжожа 131, 132
 підніжка 325
 підодіальник 215
 підоліпник 215
 підолішник 215
 підольга 198
 підоплечник 218
 підоплічка 325
 підоплічник 218
 підопліччя 132
 підоріпник 214
 підорлик 214
 підосинник 215
 підосинович 215
 підосичник 215
 підосипник 215
 підосітник 215
 підосник 217
 підосок 270
 підочеревина 309
 підошва 198
 підпасач 338
 підпасич 351
 підпасок 269
 підпахів'я 133
 підпахівник 218
 підпаншя 133
 підпенька 324

- підпеньок 270
 підпечина 309
 Підпилип'я 133
 підпилок 271
 підпілля 133
 підпінокъ 271
 підпічок 272
 підпіччя 133
 підплечник 218
 підплитіник 214
 підплитник 213
 підплужник 217
 підповень 199
 підповня 134, 199
 підполоч 196
 підпомагач 338
 підпомога 198
 підпоясник 216
 підпрасник 216
 підпузник 217
 підпуп'я 133
 підпушок 271
 підп'ятник 216
 підп'яток 271
 підрамник 215
 підрамок 271
 підребер'я 134
 підреберник 216
 підресорник 216
 підрешіток 270
 підризник 217
 підріче 133
 Підруддя 133
 підрудок 271
 підручник 213, 215, 216
 підфясник 217
 Підсаддя 133
 підсаде 133
 підсачик 216
 підсвинок 269
 підситок 270
 підситокъ 270
 підсідельник 217
 підсік 198
 підсіння 133
 підсія 133
 підскляник 215
 підскринок 270
 підсливник 215
 підсліпа 199
 підсмерічок 269
 підсметане 132, 197
 підсметанник 214
 підсмитані 197
 підсніжка 324
 підсніжник 214
 підсоколик 214
 підсонічник 214
 підсоння 133
 підсонце 197
 підсонь 199
 підсошок 270
 підспичник 217
 підспід 197
 підспідник 216
 підспідок 270
 підсрачник 217
 підстаканник 215
 підстелина 309
 підстіжокя 132
 підстіжок 271
 підстінок 272
 підстожокя 132
 підстольник 215
 підстрішник 213
 підстрішок 272
 підстрішня 134
 підструга 197
 підсудник 213
 підсудок 268
 Підсулля 133
 підсумок 271

підсутанник 217
підсуччя 132
підгарільниця 299
підтинник 214
підтоварник 216
підтока 198
підтопільник 215
підторжка 325
підторжя 134, 198
підтравок 269
підусичник 215
підусник 218
підфарник 216
підфостина 309
підхвістя 132, 197
підхльбник 213
підхолм'я 133
підхомут 197
підхомутник 217
підхребтина 309
підхрінник 214
підчасок 269
підчашник 215
підчеревина 309
підчеревник 217
підчіс 198
підчопок 270
підшарок 270, 272
підшерсток 271
підшефник 213
підшійник 216, 217
підшийок 271, 272
підшкірник 218
підшоломник 218
пітпельок 270
пітпінок 270
пітпічок 272
пітсмитанник 214
пітсніжник 214
пітфостина 308
пітхвосник 217
пітчеревник 217
пітшийник 217
піўкопок 275
піўланок 277
піўскринок 276
піўтопорок 276
піўчортяк 342
піччеревниця 299
пішва 161
лобедрина 307, 308
лобережанин 117, 346
лобережжя 130
лобережина 308
Побережник 224
лобережник 224, 225
лобережникъ 102, 224
лобігачь 337
лобігайка 321
лобігач 337
лобігунка 321
лобідаш 353
лобіденник 223
лобічка 322
лобічник 226
лобічниця 296
Пободацло 346
Побожик 71
Побожий 336
лобожникъ 222
Побожъй 336
лобоковець 317
лобор 158
лоборник 224
лоборникъ 224
лобородник 225
лоборозняк 342
лоборъ 87, 158
лоборык 71
лобочень 340
лобочина 308
лобрынкачь 337

побряго 162
побрязкач 337
побурь 158
поваг 164
повала 158
Повалій 336
Повал'їи 336
поварь 87
поверхник 226
поверхнина 308
поверховиця 296
повершник 226
повечір'я 131
поветрие 130
повитиця 296
повитниця 296
повід 160
повідник 225
повідь 163
повіз 158
повір'я 131
повірхник 226
повітря 131
поводар 350
поводатар 350
поводир 351
поводь 87, 88, 157, 158, 160,
163
поводыр 351
поводь 88
повозь 87, 158
поволівщина 315
поволовщина 315
поволовьцизна 315
поволока 157, 162
Повольжик 71
повороз 163
поворозь 163
пов'єрье 131
пов'єсть 88
пов'єтрие 71
пов'єтрияникъ 226
пов'єщина 307, 308
погарь 162
погір'я 130
погірник 226
поглибина 308
погодов'ка 322
поголов'я 129
поголовник 227
поголовьщина 314
поголова 129
поголюска 323
погорда 161
погородие 70
погорье 130
погость 87
пограничене 130
пограничникъ 224
пограниччя 130
погремуха 344
погривина 308
погрішник 223
погрубина 308
погруддя 129
погр'єшность 348
погрянншник 224
погудка 323
погук 159
подбережник 215
Подвадцятник 223
подварокъ 265
подвацетник 227
подвечерокъ 272
подвичник 215
подвіночник 218
подвір'я 130
подвірник 223, 224
подвірок 265
подвода 93
подвоеводство 303
подвоеводи 336

- подвір'я 318
 подворець 318
 подворник 223
 подворникъ 224
 подворокъ 265
 подворье 71
 подвор'я 129
 Подгає 132
 подгереть 196
 подгоріє 72
 подгоря 197
 подгреб 196
 Подгура 197
 подгарле 133
 подданикъ 212
 подденник 217
 поддонник 217
 Поддубець 317
 поддубовик 215
 Поддубько 333
 поделко 333
 подена 163
 поденка 321
 поденник 217, 223
 подення 130
 поденок 264
 поденщина 314
 Подесення 130
 Подесенщина 315
 Подесньє 70
 подив 161
 подивъ 161
 подимщина 314
 подина 163
 подине 163
 подин'и 130
 подих 159
 подіконник 215
 поділля 130
 под'їлие 71
 под'їлокъ 106
 под'їлье 131
 подкандлерий 335
 подкапокъ 271
 подключій 335
 подкожушник 218
 подкоморіи 335
 подкоморнікъ 212
 подконюшій 336
 подкосникъ 217
 Подкумок 272
 подлесник 214
 подлужник 215
 Подл'їси 197
 Подл'їсьє 132
 Подл'їшгько 333
 Подляшіє 133
 подмаренник 214
 подмух 159
 поднебесіє 72
 поднебесіє 132
 подница 108
 поднівок 265
 Подніпров'я 130
 Подніпрянщина 314
 Подністрія 130
 Подністрія 162
 Подністріянщина 315
 подножекъ 107, 270
 подножие 72
 подножка 118
 подножникъ 213
 подножок 269
 подножокъ 270
 Подн'їстрія 130
 подокгоніє 132
 подоконник 216
 подолешник 215
 подолішник 215
 подолок 264
 подолокъ 105
 подольє 70

- подомъта 93
 подошленник 217
 подоріжник 225
 подоріжник 225
 подорішник 214
 Подорожка 321
 подорожник 224
 подорожник 225, 226, 227
 подорожникъ 225
 подорожчина 314
 подошва 198
 подпанокъ 269
 подперсник 217
 подписокъ 268, 269
 подписокъ 269
 подплитник 213
 подпорога 197
 подпояска 325
 подпоясник 218
 подпрасокъ 270
 подрина 308
 подруже 128
 подружя 128, 131
 подружие 69
 подружій 336
 подроучіе 132
 подручникъ 96
 подсака 197
 подсвинокъ 269
 подсвѣдникъ 215
 подскарбство 303
 подсмужье 132
 подсніжник 214
 подсолнечник 214
 подсонечник 214
 подсонешник 214
 подстароство 303
 подстаростии 336
 подстолии 335
 подстрѣше 197
 подстрѣшіе 134
 подступокъ 270
 подсудокъ 267, 269
 подсуседокъ 268, 269
 подствня 132
 подтелокъ 269
 подтинник 215
 подужьчина 307
 Подоунаецъ 115
 Подунаецъ 317
 подупельник 222
 подушевщина 315
 подушник 224
 подхвосник 217
 подхолме 133
 подчеревина 308
 подчашии 335
 подшилник 217
 подьгорик 72
 подьяжъникъ 97
 подьобразіе 133
 подьскарбий 335
 подьцрвникъ 96
 подьшевь 93
 подьяреметь 115
 подьяремникъ 97
 подьячій 336
 подьмщина 314
 подымя 129
 подьмыа 129
 подьяремникъ 212
 поєдинок 264, 265
 поєдинокъ 265
 пожаливник 223
 пожаръ 88
 пожертвеник 223
 пожитіе 71
 пожытокъ 264
 пожытые 131
 позавушник 248
 позадне 129, 130
 позакутыа 307

- позастроковик 248
 позаушник 248
 позашкільник 248
 позем 162
 поземка 322, 323
 поземниця 296
 поземок 265
 позолотник 224
 позорь 159
 поиздь 158
 поїзд 158
 поїздка 323
 покабанщина 314
 показанщина 315
 показанщина 314
 поклепъ 88, 160
 поклетъ 162
 покликач 337
 покліт 162
 покліть 162
 поковка 322
 покожушок 265
 поколещина 314
 покоління 128
 поколородок 264
 поколтѣнья 128
 покольінник 226
 поколядь 163
 поконеचे 130
 покоренок 264, 265
 покоронник 225
 покос 159
 покосарщина 314
 покотелщина 315
 Покотило 346
 покрайник 226
 покрайниця 296
 покрижка 322
 покрик 159
 покрикъ 159
 кропивник 223, 225
 покруп'янка 322
 покулка 322
 покурч 161
 покут 162
 покуття 130
 покуть 162
 покуть 162
 Покутье 130
 покърмь 87
 полавочникъ 102
 полазник 224, 225
 полазник 225
 полатайлю 346
 полбарилокъ 276
 полбочокъ 276
 полгодие (-ье) 81
 полежаха 344
 полетуха 344
 Полєся 130
 Полетѣй 336
 Полешукъ 3465
 Полєшько 333
 полигач 337
 полизач 337
 Полиско 333
 политокъ 265
 полич'и 130
 поличник 227
 поличок 265
 поличокъ 265
 поличчя 129
 полипник 227
 полібічок 276
 поліжкня 352
 поліжниця 296
 полізун 349
 Полісся 130
 полісун 349
 політе 163
 політник 223
 політок 264, 265

поліття	131	полумисок	276
полквартивка	327	полумисокъ	276
полкружникъ	247	полгумярок	277
полмисокъ	276	полуночнє	81
полм'ярокъ	277	полуночье	80
полспуднє	81	пол'нощіє	143
полталярок	277	пол'ночница	299
полубилица	109	полупанок	275
полубичок	276	полупанокъ	275
полубортокъ	276	полупішок	276
Полуботок	275	полурибиця	299
полуботок	276	полурибок	275
полуботокъ	278	полусашок	277
полубочокъ	276	полусеток	277
пол'бочик	142	Полуситок	275
полуверстівка	327	полуспуднє	81
полувирье	80	полустанок	277
полувірок	275	полустіжок	276
полугарбок	277	полусцінок	277
полугір'я	142	полутабенюкъ	278
полугрошникъ	247	полутабинокъ	278
полугрошокъ	277	полутрямок	277
полуденок	278	полупцвітка	327
полуденье	81	полупцвіток	275
полудрабок	276	получаснє	81
полудьнє	81	польгрошкү	277
полука	162	польложникъ	247
полукафтаньк	142	полюддя	129
полуквартокъ	276	полюдьє	69, 129
полукішок	276	помайдання	131
полукомажокъ	276	помах	159
полукопокъ	275	помеженник	224
полукопье	142	померщина	314, 315
полукровка	327	помийник	227
полукровок	275	помирнькъ	224
полукуфокъ	277	поміжник	224
полуданок	277	помір'я	131
полуматерка	327	помолочник	225
полумацьок	277	поморнє	70
полумєрокъ	277	поморник	225
полумирок	277	помор'я	130

- помосник 226
 помосте 129
 помостик 129
 помѣженіе 71
 помѣжникъ 224
 помѣстье 130
 понѣва 164
 поніж 163
 понедѣлок 265
 понедѣльникъ 227
 понедѣлок 265
 понедѣльникъ 102
 пониззя 130
 понизина 308
 Понизье 71
 понитчина 307
 поніж 163
 понова 164
 поножокъ 264
 поноска 322
 поночліжник 224
 пообіддя 131
 поодинок 264
 попередник 223, 226, 227
 поперсець 115
 пописник 227
 поплав 157
 поплавець 317
 Поплавъка 321
 поплата 87
 поплатакъ 264
 поплать 159
 поплетник 226
 поплечник 226
 поплечникъ 222
 поплісок 265
 поплітник 224, 226
 поплічник 222
 поплотина 307
 поплоток 264
 поповз 159
 поподвожоння 134
 попора 159
 попоясник 226
 попразен 163
 поприще 117
 попруга 162, 163
 попряжина 307
 попрятник 224
 попутник 222, 225
 попутникъ 222
 полутчик 350
 порадник 223
 пораженникъ 102
 поральник 225
 поранник 225
 порання 131
 поребриня 308
 Порече 130
 порив 159
 поріб 164
 порібре 164
 порібриня 308
 порічива 308
 порічник 225
 поріччя 130
 пороговщина 315
 Порожок 333
 Поросье 70
 пороцизна 315
 порубка 322
 порубник 225
 порубь 87
 порубь 87, 158
 поруть 87
 порух 159, 160
 порухач 337
 поручейник 225
 поручень 340
 порядіе 71
 порядок 265
 порядокъ 265

порадь 88
посаг 161
посагъ 161
посадка 323
посвист 159
посвистач 337
посвітач 337
поселянин 346
поселянинъ 117, 346
поселье 71
Посемье 71
посердя 162
посеребщица 315
посередник 223, 227
посидільниця 296
посидюха 345
посилье 71
пос'іл'щина 314
поскокъ 88
послід 160
послідовник 224
послугач 337
послух 87
послухач 337
послухачъ 337
послѣдникъ 101, 102
послѣдокъ 264
послѣдъкъ 106
посмітник 224
пособие 70, 71
посокирщина 314
посонічник 225
посонячник 225
посоняшник 225
посошина 314
поспів'я 131
поспіднякка 322
посредокъ 265
поставець 317
поставник 226
постань 87

постаўник 227
посторога 160
посторонка 322
посторонокъ 264
пострах 161
пострахъ 161
пострашка 323
пострибун 349
постріш 162
пострішь 162
пострунник 226
пострыгачъ 337
поступ 160
поступъ 159
постѣпъ 88
постѣнь 88
посуконщина 314
Посулье 70
посуш 164
Посуцкѣй 336
постѣть 88
потаємник 227
потайник 225, 226, 227
потайникъ 227
потаскун 349
потверд 164
потемряк 342
потилиця 297
потимря 163
потинок 265
потичка 322
потіпач 337
поторжка 323
потповна 199
потрав 161
потреба 88
потройник 227
потрост 161
потуга 164
потылиця 109
потят 158

потягъ 159
 похабъ 87
 похаптурник 222
 похатник 222
 похвостач 337
 похибка 323
 похижник 223
 Похилько 333
 похід 160
 похідня 343
 похіть 160
 похлібник 223
 похлібникъ 223
 похміля 131
 похмѣля 131
 поход 157
 похода 160
 походить 160
 похоль 161
 похоть 88
 похреб(п)тина 307
 похребтина 307, 308
 похрептина 307, 308
 похресник 223
 похрисник 223
 Похылько 333
 почеревина 307, 308
 почеревиця 297
 почеревщина 314
 почерк 160
 почестка 323
 почестье 70
 Почотырка 321
 пошатник 223
 пошва 161
 пошелесник 226
 пошморг 160
 пошморга 161
 поштовх 159
 пошторонок 264
 поштуркач 337
 понуг 159
 понум 160
 пояра 164
 лоярок 264
 праворотя 148
 прасол 206
 прасоль 95
 прдтеча 94
 превѣса 188
 прегородье 75
 предрадие 139
 преддверие 75
 преддворие 75
 предтеча 202
 предословіе 139
 предотеча 202
 предствінія 139
 предстолие 75
 предтеча 202
 предѣмѣстникъ 234
 Предьтеча 94
 предѣль 95
 преріс 188
 престільниця 300
 престурч 188
 пресух 188
 претька 188
 предѣль 188
 преддверіе 139
 предпразднство 303
 Приазов'я 138
 Приамур'я 138
 прибалок 254
 прибанникъ 229
 прибережжа 138
 прибережник 229
 прибережниця 298
 приберезник 229
 прибеч 190
 прибідок 258
 прибік 190

- прибіч 190
прибічник 228
прибожникъ 102
прибожникъ 104
прибокъ 190
приболотник 229
приболоток 254
приботок 256
прибочок 255
прибруньок 254
привалок 255
привереда 188
привілля 138
привласник 228
приврѣдик 75
приврѣнокъ 257
Пригана 189
пригана 189
пригатов 257
пригір 190
приглаголля 138
приголів'я 138
приголовач 338
приголовник 229
приголовок 256
приголовчик 350
пригор 190
пригорбок 257
пригоріе 74
пригорок 257
пригоршча 191
пригрубник 229
пригрубок 255
пригрѣшеник 75
пригузок 255
пригуменок 254
приданик 228
приданняк 228
придашок 255
придверник 228
придворець 319
придворіе 138
придвѣрне 74
придих 189
приділ 188
Придніпров'я 138
придойок 255
придолянокъ 254
придолок 254
придомок 255
придорожник 229
придуток 254
придуха 189
придѣль 188
призвіл 190
приземок 254
призимок 258
приз'іл 191
призір 190
признака 190
призоръ 190
призра 190
приіменник 230
приіменник 230
прикадок 256
прикалабок 255
прикліт 190
прикліток 255
прикліть 190
прикмет 190
прикмета 190
прикозьолок 255
приколень 340
приколябок 256
приколютокъ 257
прикомірок 255
прикоморки 254
приконечник 229
приконеччя 138
прикордонник 228, 230
прикордоння 138
прикоренок 254

прикровонок	229	припоутникъ	229
прикур	189	припрутниця	298
прикутниця	298	припрутня	343
прилавок	256	припутень	340
прилавокъ	256	припутник	229
прилбица	298	припѣтик	74
прилбиця	298	припѣчок	254
прилбица	109	прираменок	255
прилиза	188	прирамок	256
прилисток	254	присада	189, 190
прилісок	258	присадок	254
прилісся	138	присвяток	258
прилоучье	74	приселник	228
прилюдок	255	присечник	230
прильбиця	298	Присенко	334
примета	190	присівокъ	257
примирок	258	присідельник	229
примок	190	присіл	189
приморие	74	присілок	257
примор'я	74, 138	присіння	138
примуддя	138	присішок	256
примурок	255	прискалка	329
примѣта	190	прискалок	254, 258
принасінник	229	прискрин'ок	256
принизина	311	прискринок	256
принука	189	прискринокъ	256
приозер'я	138	прислів'я	138, 230
припадъ	189	прислівник	230
припаливник	229	прислівок	258
припах	189	прислідок	254
припек	190	присліп	189
припеньок	254	присловник	230
припик	190	прислова	138
припіл	191	прислужник	228
припічок	255	присмерк	189
приплав	189	пристін	190
приплаток	256	Пристін	190
приплід	188	пристінок	255, 257
приплічник	228	Пристінъ	190
приплод	92	присторч	189
приполь	92	прѣдолье	74

прѣдборьникъ	103	Причорномор'я	138
прѣдѣль	92	причуд	189
прѣлобы	92	причуда	189
прѣлоясникъ	102	причулок	255
пристрастик	75	пришиб	189
приструник	229	пришлунник	230
приструнок	256	прямок	257
присъваток	258	прияр'я	138
присъвиток	258	приярок	257
присѣлокъ	254	пробел	200
присѣнение	75	пробѣл	200
присѣнокъ	254	проварь	93
присѣня	138	проверсток	284
притомник	228	проволака	200
притралезник	228	проворітця	146
притрубникъ	229	проворот	199
притрубок	256	провулок	284
притрубокъ	256	прогалина	309
притрутник	229	прогаль	201
притута	191	проглибина	309
приуздок	256	проглот	199
приулок	257	проглуб	201
приураззя	138	прогрѣх	200
прихалабник	230	продих	200
прихалабок	255	проділ	200
прихатня	343	продолок	284
прихаток	255, 257	продухвина	309
прихвостень	340	продуховина	309
прихорон'	190	прожера	199
прихоть	189	прожилок	284
прицаринок	254	прожирь	199
прицвіток	254	прожовть	200
прицвіточник	229	прожора	199
причасник	230	прозелень	200
причастіе	74	прозим	201
причастіе	138	прозолоть	200
причастникъ	102	проїсть	199
причівок	255	пролисина	309
причілок	255	пролиш	199
причільник	229	проліска	329
причолокъ	255	пролісок	283, 284

пролой 200
 пролый 200
 промежина 309
 промежок 284
 промел 200
 проміжка 146
 промір 200
 промурокъ 284
 промінокъ 284
 промира 199
 проноза 199
 пропласток 284
 пророкъ 199
 прорѣха 190
 просадъ 199
 просвіт 200
 Проселокъ 283
 просеред 201
 просивина 309
 просивінь 201
 просинь 200
 просинь 200
 просідь 200
 проскіть 93
 прослух 200
 простінок 284
 просуренок 284
 просурок 284
 проулок 284
 прохмілле 146
 прохолода 200
 прочіл 201
 прочолок 284
 прочуд 200
 прошарина 309
 прошарок 284
 прошва 199
 прощілина 309
 пружора 199
 прыс'ола 190
 прысторч 189
 пувшарок 278
 пудб'іл 199
 пудберезник 215
 пудбородде 134
 пудбородник 218
 пудвир'є 130
 пудвісьник 217
 пудвурок 265
 пудгарле 133
 пудгера 196
 пудголовник 215
 пудгорник 217
 пудгар'є 133
 пуддонник 216
 пудсіпник 213
 пудлокотнік 216
 пудольє 130
 пудонник 217
 пудорьольник 214
 пудпасок 271
 пудпахє 133
 пудпичча 133
 пудповня 199
 пудсака 197
 пудсвинок 269
 пудсоняшник 214
 пудсочка 325
 пудсрачник 217
 пудствольник 216
 пудстолина 309
 пудсумок 271
 пудусок 270
 пудхвосник 218
 пудхвостина 308
 пудчыровына 308
 пудпийник 217
 пудщочник 216
 луїдинок 264
 пулчамарок 278
 пырьзоў 201
 пэрозоў 202

пєрєсмїл 202

распалїна 115

распутїє 77

расѣлина 310

расѣлиа 115

розбазар'я 142

розвилаиа 310

розводдя 142

розводиє 77

розгілок 290

розгласїє 142

роздолина 310

роздолля 142

роздорїжожа 142

роздорожа 142

роздорожожа 142

розкорїнок 290

розкосїна 311

розлюбик 77

розмиєрик 77

розпуття 141

розсілина 310

розскелина 310

розѣлина 310

розтаня 142

розхрестя 142

розчолина 310

роскалик 77

роspалина 310

роspутье 141

сволок 186

середгір'я 143

середмістя 143

середопїстя 143

середопостїє 143

середостїння 143

середохрестя 143

сказ 186

сказа 187

скїпщина 316

скруха 186, 187

сюжница 109

снаслѣдїтель 116

современникъ 221

содумникъ 100

соживецъ 319

сожитель 321

созаступник 221

сопоручникъ 221

сопруга 178

соратник 221

сослужитель 321

соcтpастїє 144

сосѣдь 178

сотайник 221

соученик 221

соученикъ 221

спаи 186

спаца 186

спапль 186

спека 187

спївпїеменнїкъ 247

спївпоручнїкъ 247

спївстоловнїкъ 247

спївтрудовнїкъ 247

спївбесїдник 246

спїввїгчїзник 247

спїввласник 247

спївзвуччя 148

спївзнатель 321

спївкорїтник 247

спївмножник 247

спївнаслїдник 247

спївпїдписник 247

спївпpацївник 247

спївробїтник 247

спїврозмовник 247

спївряднїсть 349

спївстараник 247

спївтрапезник 247

співучасник 247
 сплюнда 187
 сполбесѣдникъ 246
 сполох 187
 спона 187
 спрага 186
 средовѣчье 81
 средопостѣе 143
 Средорѣчье 81
 средостѣннє 143
 срѣдоградик 143
 срѣдодворик 81
 срѣдостѣнник 81
 срѣдохрестик 81
 страва 187
 стяга 186
 сувладникъ 101
 суволок 180
 суволока 178
 суволося 180
 сувуй 179
 сувьї 179
 суглинок 288
 суглинокъ 288
 сугловок 288
 суговора 179
 суголов 180
 суголовок 288
 суголося 144
 суголоу 180
 сугорбок 288
 сутрани 180
 сутранникъ 221
 соуграничникъ 221
 судолинок 288
 судорога 178
 сузим 180
 сузір'я 144
 сукладникъ 101
 сукрайок 288
 сукром 180
 сукрут 179
 сумежник 221
 сумежок 288
 сумежь 180
 сумерк 179
 сумет 178
 сумета 178
 сумижникъ 221
 суміжник 221
 сѣумеждѣникъ 101
 сумісь 178
 суміт 178
 суміш 178, 179
 суноза 179
 суперникъ 101
 супір 179, 180
 супіщина 311
 супілля 144
 суплотиць 319
 суплужник 221
 супоня 179
 супор 179, 180
 союзор 178, 180
 супороса 180
 супоротокъ 287
 супостат 178
 союзостать 90, 178
 супрацівник 221
 супрет 179
 супруга 178
 союзпроуга 90
 супругъ 178
 сѣпрѣга 178
 супряг 178
 супряга 178, 179
 сѣвражъникъ 101
 сѣжитель 116
 сѣжитик 82
 сѣжитъникъ 101
 сѣжитъница 109
 сѣклетъникъ 101

сѣмежик 82
 сѣпажитникъ 101
 супряж 178
 супряжник 221
 супряш 178
 супутник 221
 сушпен 180
 суржа 180
 суржик 221
 суржикъ 221
 суріпок 288
 сусидъ 178
 сусід 178
 сусіда 178
 сусік 179
 суспир 178
 сусѣдъ 178
 соусѣдъ 90
 сусѣкъ 90, 179
 сутеч 178
 сутеча 179
 сутика 179
 сутич 178, 179
 сутіла 180
 сутін 179
 сутінок 288
 сутісок 288
 сутіч 179
 сутка 178
 сутолоч 179
 сутон 179
 сутрудовник 221
 сутрудовникъ 221
 сутяга 177
 суцвіття 144
 сучасник 221
 суягідник 222
 суятрик 222
 сѣбесѣдникъ 100
 сѣвабы 91
 сѣбада 92
 сѣверстница 109
 сѣвоузыникъ 101
 сѣверстыникъ 100
 сѣверцьникъ 101
 сѣдомникъ 101
 сѣдрѣжик 83
 сѣзаждик 83
 сѣкугѣтьникъ 100
 сѣмолитвѣникъ 100
 сѣмър'ть 91
 сѣперник 220
 сѣперникъ 220
 сѣшгѣвнникъ 101
 сѣпоборникъ 221
 сѣпричастникъ 221
 сѣпутникъ 100
 сѣродникъ 101
 сѣродникъ 221
 сѣсловіе 144
 сѣстольникъ 100
 сѣстрадальникъ 101
 сѣгѣлесьникъ 100
 сѣтрудникъ 221
 сѣмгходьникъ 100
 сѣмбѣцьникъ 101
 сѣшьствѣникъ 100
 сѣщадокъ 266
 сѣжитникъ 101
 сѣпржгъ 90
 убіч 182
 Убіч 182
 ублюдок 291
 убніжа 185
 Уборть 182
 убоч 182
 убоча 145, 182
 убоче 145
 Убрѣсь 91, 181
 оувозъ 91
 ув'язъ 181

- уверстник 248
 увіз 180
 увічче 145
 угайка 328
 угана 181
 угар 182
 уголов 182
 оудворникъ 248
 оуездъ 91
 удій 181
 удол 182
 удолина 306
 Удолик 83
 удоль 182
 удсонь 195
 ужин 182
 узбережжя 141
 узбіч 203
 узбічник 248
 узбіччя 141
 узбочина 311
 узвалина 311
 узвар 203
 узварь 203
 Узвислянщина 316
 узвіз 203
 узводь 181
 узвоз 203
 узвозь 203
 Узвозь 203
 узгір'я 141
 узголів'я 141
 узголове 141
 узголовок 290
 узгорокъ 290
 узграничанин 346
 узграниччя 141
 узгряничник 248
 узгрянишник 248
 уздвір'я 141
 уздір 180
 узлапникъ 248
 узлісок 290
 узлісся 141
 Оузложжя 141
 оуэл'ксіе 141
 узміжжя 141
 узміжок 290
 узмор'я 141
 узморянин 346
 Узнож 203
 узріччя 141
 укіе 182
 укладе 145
 укось 182
 оукось 182
 Оукраина 113, 114, 306
 оукраина 306
 украина 113
 Украина 114
 украина 306
 україна 306
 Україна 306
 Укромик 83
 оукропъ 91
 укрух 182
 оукрѣхъ 182
 укуньок 291
 улога 180
 улоговина 306
 улуговина 306
 умолот 181
 упадина 306
 упадь 182
 упал 182
 упаль 182
 упряж 181
 урвище 353
 Уріч 182
 оурокъ 90
 уряд 181
 оурядъ 181

оґрадь 181
ѡрадь 181
уровиде 353
ѡрадь 91
усказ 181
ускалок 291
услонѣ 181
усобиця 299
усобица 110
оуставѣ 91
устидник 248
устрішник 248
уступ 180
утес 180
утишка 328
ухаб 180
ухід 180
ухіття 145
ухляп 181

*bezdolъje 26
*bezdorъica 49
*bezdorъъje 26
*Bezdnbnнкъ 52
*bezdnъdnъje 26
*bezgluzdica 49
*bezgluzdъje 26
*bezgodъje 26
*bezl'udъje 27
*bezlъsъje 27
*bezlъtъje 26
*bezludica 49
*bezmъlvъje 26
*Beznuдъьсѣ 58
*bezpотica 49
*bezpотъje 27
*bezъpъpnca 49
*bezumъje 26
*bezvertmenъje 26
*bezvъčъje 26

участок 291
оґчта 182
ушийок 291
ушкрябина 307
ушулок 291
ушелина 306

череззерниця 299
черезмежниця 299
черезнив'я 147
черезплічник 235
черезпоясник 235
черезсіделень 340
черезсіделок 291
черезсідельник 235
черезсмужожа 147
черезсмужник 235
чрѣсъмеждъникъ 103

*bezvodica 49
*bezvodъje 27

*dostojъ 42
*dosvѣtъ 42

*jъzgorda 40
*jъzgybъ 40
*jъzvѣtъ 40
*jъzvodъ 40
*jъzъagъ 40

*kaderъ 40
*kadъlba 40, 204
*kadъlbъ 40, 204
*kalѣpa 40
*kaverъ 40
*kavęza 40
*kavъrga 40
*kavъrtъ 40

- *kavъrza 40
 *kazobъ 40
 *kozobъ 40

 *medjelěsъkъ 46
 *medjigorъje 32
 *medjilěsъje 32
 *medjimorъje 32
 *medjinožъje 32
 *medjipъrstъnica 50
 *medjirečъje 32
 *medjugorъje 32
 *medjujъmъkъ 46
 *medjulozъje 32
 *medjurъnъje 32
 *medjurъrstъnica 50
 *medjurečъje 32

 *nabedгъkъ 46
 *nabedгъje 29
 *naberžъje 30
 *nabъrdъje 30
 *načelъkъ 46
 *načelъje 30
 *načelъnikъ 51
 *nagolъje 29
 *Narpažъje 30
 *napъrstъkъ 46
 *napočъje 29
 *napočъje 30
 *napočъka 54
 *napočъkъ 57
 *napočъnica 48
 *napočъnikъ 51
 *napoкавъje 29
 *napoкавъnikъ 51
 *napoкъnica 48
 *napožъje 30
 *napožъnica 49

 *napožъnikъ 52
 *napyбъkъ 46
 *nasěnyje 30
 *nasilъje 30
 *naslědъka 54
 *naslědъkъ 46
 *naslědъje 30
 *naslědъnikъ 51
 *nastěnica 49
 *nastolъnikъ 51
 *nasъrdъka 54
 *nasъrdъkъ 46
 *nasъrdъje 30
 *našijъkъ 51
 *našijъkъ 57
 *našijъnica 48
 *naustъnikъ 51
 *naušъka 54
 *naušъkъ 57
 *naušъnica 48
 *naušъnikъ 51
 *navečerъje 30
 *navětrъje 30
 *navidъje 30
 *navidъnikъ 52
 *navodъje 30
 *navyžъkъ 57
 *navъgъsъje 30
 *navъsъje 30
 *nazimica 48
 *nazimъka 54
 *nazimъkъ 46
 *nazimъcъ 58
 *nazimъje 30
 *nazpъbъka 54
 *nazpъbъkъ 46
 *neberženъje 32
 *nebojъ 36
 *nečajanjъje 31
 *nečasъje 31
 *nečerdъje 31

*nečystaje 31
*neděja 36
*neděhъ 36
*nedoga 37
*nedogъ 37
*nedojědъ 40
*nedomyslъ 36
*nedosega 36
*nedosegъ 36
*nedosolъ 40
*nedosolъ 40
*nedotyka 37
*nedotyka 40
*negyba 36
*nejadъ 37
*nejědъ 37
*nejъmъ 36
*nekošъ 36
*nekošъ 36
*nel'ubije 31
*nemirъnikъ 52
*nemъgъ 36
*nenagleda 36
*nenagledъ 36
*nenasyta 37
*nenasytъ 37
*nenasytъ 37
*neobxaja 36
*neor'a 36
*neoga 36
*neogъ 36
*peraxъ 36
*peroladъ 37
*peroladъ 37
*perolъ 36
*perolъje 31
*perosěda 36
*perotica 50
*perъša 37
*perėzina 56
*peroka 36

*neslušъ 36
*nesluxъ 36
*nesmějana 59
*nesmějantъ 58
*nesъdara 36
*nesъdarъ 36
*nesъdoba 36
*nesъvěda 37
*neteča 36
*netečъ 36
*neteka 36
*netelъ 36
*neterba 37
*netegъ 36
*netęžъ 36
*netr'a 37
*netъkaxa 59
*netъkъ 36
*neuča 36
*neučъ 36
*neudalica 49
*neudobica 50
*neugasъ 36
*neukl'uda 36
*neukl'udъ 36
*neurodъ 37
*nevěděnъje 32
*nevěja 37
*nevěnъje 31
*nevěsta 36
*nevodъ 37
*nežalъ 37
*neželъ 37
*nežidъ 37

*obbabъka 54
*obbabъkъ 44
*obbetъkъ 46
*obbetъje 28
*obbetъje 28
*obbetъkъ 57

*obběgъ	37	*obgolъnikъ	52
*obblođa	38	*obgolъka	54
*obbloďъ	38	*obgolъсь	58
*obbočina	55	*obgotъкъ	45
*obbočъ	39	*obgrablo	58
*obbočъje	28	*obgreblo	58
*obbola	39	*obgarъкъ	45
*obbordъje	28	*obľъbъкъ	45
*obbryсъкъ	45	*obmedъjъкъ	57
*obbryđica	49	*obmoďdъкъ	44
*obbryvica	49	*obmuľъ	38
*obbryvъnъкъ	45	*obmъšanikъ	52
*obbrymotъ	38	*obmъšěnikъ	52
*občаръ	38	*obmyďľъкъ	45
*občelina	55	*obnokt'ъje	29
*občelъ	38	*obnoža	39
*občelъкъ	45	*obnožъ	39
*občelъje	27	*obočъje	29
*občerđa	37	*obračina	56
*občerďъ	37	*obregďъкъ	46
*občerďъ	37	*obręstъje	27
*občernъje	29	*obrętina	55
*občesъкъ	44	*obrętъka	54
*občesъкъ	45	*obrętъкъ	45
*obđro	38	*obplekt'ъje	28
*obđrъ	38	*obplekt'ъnikъ	52
*obđvorъje	28	*obplodъje	29
*obđъbъnъ	39	*obplotina	55
*obđъbъnъкъ	44	*obrojasyъje	28
*obđъbъnъкъ	45	*obrojasyъnica	49
*obđъbъnъ	39	*obrojasyъnikъ	52
*obđъbъnъje	28	*obroka	37
*obgarъka	54	*obrolica	49
*obglovina	55	*obrolina	56
*obgolъvica	49	*obrolъka	54
*obgolъvъ	38	*obrolъкъ	45
*obgolъvъka	54	*obrolъje	29
*obgolъvъкъ	45	*obręďъ	38
*obgolъvъ	38	*obrokъ	38
*obgolъvъje	28	*obręčъ	39
*obgolъvъnica	49	*obstegъnъ	39

*obstegnъ 39
 *obstěňъ 39
 *obstomъka 54
 *obstomъkъ 44
 *obstožje 29
 *obstrešina 55
 *obstrešje 29
 *obstrešъka 54
 *obstrešъkъ 57
 *obstrešъnikъ 52
 *obstrěxъ 39
 *obstropъje 29
 *obšabъ 38
 *obstružina 55
 *obstrъžina 55
 *obstъbъlje 28
 *obstъpъje 29
 *obšibъ 38
 *obšibъ 38
 *obšijъkъ 57
 *obšijъnikъ 52
 *obstъlnъje 29
 *obstъgъzъkъ 45
 *obstъsъ 38
 *obstъvada 38
 *obstъvojъkъ 57
 *obstъrdъkъ 46
 *obstъrdъsъ 58
 *obstъrdъje 29
 *obtekъ 37
 *obtišje 29
 *obтъnъ 38
 *obustъje 29
 *obušje 28, 29
 *obuxъ 39
 *obvelklo 58
 *obvēčje 28
 *obvēčъka 54
 *obvēčъkъ 57
 *obvorža 38
 *obvoržъ 38

*obvълklo 58
 *obzadъkъ 46
 *obzadъje 28, 29
 *obzohъkъ 45
 *obzohъje 28
 *obzorbъkъ 45
 *obzorbъje 29
 *obzorbъsъ 58
 *obžerdъka 54
 *obžerdъkъ 45
 *obžerdъje 28
 *okolъ 41
 *okropъ 41
 *omanъ 41
 *ometъ 41
 *ometъ 41
 *omotъ 41
 *opona 41
 *oskěpъ 41
 *oslonъ 39, 41
 *otora 41
 *ovъgъžъ 41

*ovъgъžъkъ 57

*rabegъka 54
 *rabegъkъ 47
 *raběgъka 54
 *raběgъkъ 47
 *rabigъkъ 47
 *rārdъgordъje 34
 *pervolka 43
 *pervolkъ 43
 *poberžje 33
 *poboltъje 33
 *podnožje 34
 *podustъ 42
 *podъnebesъje 34
 *Podъrtъ 39
 *podъsъpogoda 42

*rodъvoda 42
 *rolinъ 39
 *romonъje 33
 *ronedělnikъ 52
 *Ronorъ 39
 *roskrabъkъ 46
 *roskrebъkъ 46
 *roskrobъkъ 46
 *rosagъ 39
 *roterbъ 39
 *rotessъ 39
 *rovodъ 39
 *prasolъ 43
 *predъgorъje 34
 *primetъ 43
 *primonъje 34
 *pripektъje 34
 *prosědlina 56, 115
 Podberezia 133
 Podgrodzie 132

 *skotъ 41
 *skuka 41
 *skula 41
 *sôsěkъ 42
 *sotegъ 42
 *sotъka 42
 *spodъ 41

*strep- 41
 *szklepъ 41
 *szmьrtъ 41
 *szvita 41
 *szvolkъ 41
 *soglobъ 42
 *sogrebъ 42
 *sogrobъ 42
 *sôsěčъ 42
 *snětъ 41
 *snětъ 41
 *šadъra 43

 *vъzgorъje 33
 *vъzmonъje 33
 *vъzmnъzdъje 3
 *vъzpolъje 33

 *zabara 42
 *zadvonъje 33
 *zagorъje 33
 *zamonъje 33
 *zapektъje 33
 *zarěčъje 33
 *zautъje 33
 *zavalъje 33
 *zavodъ 42
 Zabiéle 127

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПРОБЛЕМА КОНФІКСА В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КОНФІКСАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	
РОЗДІЛ II. КОНФІКСАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ІМЕННИКА ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ	24
Конфікси з постпозитивним компонентом -ъје	24
Конфікси з постпозитивними компонентами -ъ, -ь, -а	35
Конфікси з постпозитивним компонентом -ъкъ	44
Конфікси з постпозитивним компонентом -іса	47
Конфікси з постпозитивним компонентом -(ьп)ікъ	50
Конфікси з постпозитивним компонентом -ька / -ька	53
Конфікси з постпозитивним компонентом -іпа	55
Конфікси з постпозитивним компонентом -ькъ	56
Конфікси з постпозитивним компонентом -ьсь	57
Інші двокомпонентні афікси.....	58
РОЗДІЛ III. КОНФІКСАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ІМЕННИКА ДАВНЬОКИЇВСЬКОЇ ДОБИ	62
Конфікси з постпозитивним компонентом -ик	62
Конфікси з матеріально не вираженим другим компонентом.....	85
Конфікси з постпозитивним компонентом -никъ	96
Конфікси з постпозитивним компонентом -окъ	104
Конфікси з постпозитивним компонентом -(ьн)иц(')а	107
Конфікси з постпозитивним компонентом -(ь)ство/-(ь)сгвик	110
Конфікси з постпозитивним компонентом -ина	113
Конфікси з постпозитивним компонентом -ець	115
Конфікси з постпозитивним компонентом -тель	116
Інші конфікси.....	117
РОЗДІЛ IV. ДИНАМІКА КОНФІКСАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКА В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ТА НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	121
Конфікси з постпозитивним компонентом -ик /-ја	121
Конфікси з матеріально не вираженим другим компонентом.....	151
Конфікси з постпозитивним компонентом -ник	212

Конфікси з постпозитивним компонентом	-ок.....	253
Конфікси з постпозитивним компонентом	-(в)иця.....	294
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ство / -ствик.....	302
Конфікси з постпозитивним компонентом	-иця.....	304
Конфікси з постпозитивним компонентом	-щина / -щина.....	313
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ець.....	317
Конфікси з постпозитивним компонентом	-тель.....	320
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ка.....	321
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ко.....	331
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ій.....	334
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ач.....	337
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ень.....	339
Непродуктивні конфікси.....		341
Конфікси з постпозитивним компонентом	-(')ак.....	341
Конфікси з постпозитивним компонентом	-н'я.....	342
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ха.....	343
Конфікси з постпозитивним компонентом	-уха.....	344
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ук.....	345
Конфікси з постпозитивним компонентом	-(')анин.....	346
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ло.....	346
Конфікси з постпозитивним компонентом	-(н)ость / -(н)ість.....	347
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ун.....	349
Конфікси з постпозитивним компонентом	-чик.....	349
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ар(ь) / -атар.....	350
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ич.....	351
Інші конфікси.....		351
ВИСНОВКИ.....		354
УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ.....		383
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....		385
ЛІТЕРАТУРА.....		406
СЛОВОПОКАЖЧИК.....		422